

ИСХОДИШТА ORIGINATIONS

3

Савез Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

Темишвар / Ниш

2017

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ Универзитета у Нишу
ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
Западног универзитета у Темишвару

Главни и одговорни уредник:
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**

Уређивачки одбор:

Проф. др **Снежана Гудурић**, Универзитет у Новом Саду
Проф. **Јања Димитријевић**, Западни универзитет у Темишвару
Ванр. проф. др **Марина Јањић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Надежда Јовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Горан Максимовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Јордана Марковић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Софија Милорадовић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Проф. др **Радивоје Младеновић**, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др **Октавија Неделку**, Универзитет у Букурешту
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Срето Танасић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Доц. др **Миљана Радмила Ускату**, Западни универзитет у Темишвару

Рецензенти:

Проф. Јања Димитријевић
Ванр. проф. др Марина Јањић
Проф. др Надежда Јовић
Проф. др Јордана Марковић
Проф. др Софија Милорадовић
Проф. др Октавија Неделку
Проф. др Жива Милин
Проф. др Михај (Миља) Н. Радан
др Драгана Радовановић
др Биљана Сикимић
др Светлана Ћирковић
Доц. др Миљана Радмила Ускату

У овом броју часописа објављени су радови прочитани на III међународном научном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, одржаног на Филолошком, историјском и теолошком факултету Западног универзитета у Темишвару (14-16. 10. 2016).

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ЗАПАДНОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ТЕМИШВАРУ

И С Х О Д И Ш Т А O R I G I N A T I O N S

3

Темишвар / Ниш

2017

UNION OF SERBS IN ROMANIA
Center for Scientific Research and Culture of Serbs in Romania

UNIVERSITY OF NIŠ, FACULTY OF PHILOSOPHY
WEST UNIVERSITY OF TIMISOARA, FACULTY OF LETTERS,
HISTORY AND THEOLOGY

Editor in Chief:

Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**

Editorial Board:

Prof. dr. **Snežana Gudurić**, University of Novi Sad
Prof. **Janja Dimitrijević**, West University of Timișoara
Associate Professor **Marina Janjić**, University of Niš
Associate Professor **Nadežda Jović**, University of Niš
Prof. dr. **Goran Maksimović**, University of Niš
Prof. dr. **Jordana Marković**, University of Niš
Prof. dr. **Sofija Miloradović**, Institute for the Serbian Language SASA
Prof. dr. **Radivoje Mladenović**, University of Kragujevac
Prof. dr. **Octavia Nedelcu**, University of Bucharest
Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**, West University of Timișoara
Prof. dr. **Sreto Tanasić**, Institute for the Serbian Language SASA
Lecturer dr. **Miliana-Radmila Uscatu**, West University of Timișoara

Reviewers:

Prof. Janja Dimitrijević
Associate Professor Marina Janjić
Associate Professor Nadežda Jović
Prof. dr. Jordana Marković
Prof. dr. Sofija Miloradović
Prof. dr. Octavia Nedelcu
Prof. dr. Jiva Milin
Prof. dr. Mihai (Milja) N. Radan
Dr. Dragana Radovanović
Dr. Biljana Sikimić
Dr. Svetlana Ćirković
Lecturer dr. Miliana-Radmila Uscatu

САДРЖАЈ

Ирена П. Арсић ОД ОРБИНА ДО СТОЈАНОВИЋА: СЛОВИНСТВО ДУБРОВЧАНА КРОЗ ВЕКОВЕ	9
Иван БИРТА ДУХОВНА КУЛТУРА СРБА У РУМУНСКОМ БАНАТУ (18. ВЕК)	17
Жарко С. Бошњакловић ТВОРБА ФУТУРА I У СРПСКИМ ПОМОРИШКИМ ГОВОРИМА У РУМУНИЈИ	33
Бојана М. Вельовић ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ПРОШЛИХ ПОНАВЉАНИХ РАДЊИ У ПРИПОВЕТКАМА ЋАМИЛА СИЈАРИЋА	45
Mihaela Gh. Vlăsceanu 18 TH CENTURY SERBIAN ARCHITECTURAL PRINCIPLES IN THE FORMER PROVINCES OF THE HABSBURG EMPIRE, A CASE STUDY ON BANAT AND HUNGARY	63
Наталија Г. Голант ЭТНИЧЕСКИЙ АКТИВИЗМ РУМЫН (ВЛАХОВ) ВОСТОЧНОЙ СЕРБИИ	77
Снежана Гудурић О НЕКОЛИКИМ ОСОБЕНИМ ФРАНЦУСКИМ ТРАГОВИМА У СРПСКОМ	87
Рајна Драгићевић ЛЕКСИКОГРАФСКИ ТРАГОВИ ЈЕЗИЧКИХ И КУЛТУРОЛОШКИХ КОНТАКАТА СРБА СА ДРУГИМ НАРОДИМА У XIX ВЕКУ	99
Гордана С. Драгин ИЗ ГОВОРА ЧАКОВА (АКЦЕНАТ)	109
Марија В. Думнић НОСТАЛГИЈА У ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ ТАМБУРАШКИХ ОРКЕСТАРА У ТЕМИШВАРУ 2016. ГОДИНЕ: СТАРОГРАДСКА МУЗИКА И ТАМБУРАШТВО	119

Љубица З. Ђурић КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА ЈЕЗИЧКИХ ПЕЈЗАЖА СРПСКИХ ГРОБОВА У РЕГИОНУ РЕКЕ МОРИША	129
Милина Ивановић Баришић ПОРОДИЧНА СЛАВА КОД СРБА У РУМУНИЈИ – ДИЊАШ И ЧЕНЕЈ	141
Саша Јашин ЕПИСКОП ТЕМИШВАРСКИ ПЕТАР ПЛЕМЕНИТИ ПЕТРОВИЋ (1786-1800).....	149
Александра Р. Лончар Раичевић О АКЦЕНАТСКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ (ГОВОР ДИЊАША)	159
Горан Максимовић КОМИЧНЕ ПОУКЕ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА.....	171
Николае Марков ЗАШТО КАРАШОВЕНИТЕ НЕ СА БЪЛГАРИ?	181
Бранкица Ђ. Марковић, Биљана М. Савић ИЗ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ ОВЧАРСТВА СЕЛА РУДНЕ У РУМУНИЈИ	203
Јордана Марковић ЈЕЗИК НАУЧНИХ РАДОВА ИЗМЕЂУ МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ И НЕРАЗУМЕВАЊА	213
Жива Милин ТЕМИШВАРСКИ СЛАВИСТА ЧЕЗАР АПРЕОТЕСЕЈ И ЊЕГОВИ РАДОВИ О РУМУНСКО-СРПСКИМ КУЛТУРНИМ ВЕЗАМА	225
Снежана Ј. Милојевић РЕЛАТИВИЗАЦИЈА ПОЈМОВА ОВДЕ И ТАМО, СВОЈ И ТУЂИ У ДОМЕНТИЈАНОВОМ ЖИВОТУ СВЕТОГА САВЕ	233
Саша Д. Митровић ДЕРИВАЦИЈА СРПСКИХ МУШКИХ ИМЕНА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ	251

Радивоје М. Младеновић ПОСЛЕДИЦЕ МЕЂУЈЕЗИЧКОГ КОНТАКТА НА ФОНОЛОШКО- ФОНЕТСКОМ ПЛАНУ У СРПСКИМ ГОВОРИМА ЈУГОЗАПАДНОГ ДЕЛА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ	261
Октавија И. Неделку, Лидија В. Чолевић СРБИ У БУКУРЕШТУ - ИДЕНТИТЕТ	277
Видан В. Николић ДИСТРИБУЦИЈА МИКРОТОПОНИМА СВАТОВСКО ГРОБЉЕ НА СРПСКО(ХРВАТСКОМ) ЈЕЗИЧКОМ ПОДРУЧЈУ (ОНОМАСТИЧКИ И ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ).....	285
Милка В. Николић ГОВОР ЛИКОВА И ГОВОР ПРИПОВЕДАЧА У ЗАВИЧАЈНОЈ ПРОЗИ ДОБРИЛА НЕНАДИЋА (ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ)	297
Дејан Д. Попов ЦИРКУЛАРНИ ПРОТОКОЛ ПРАВОСЛАВНЕ СРПСКЕ ПАРОХИЈЕ У НАЂВАЛИ (1816-1834)	309
Михај Н. Радан О ПОРЕКЛУ КАРАШЕВСКЕ КОВАЧКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У ГОВОРИМА КАРАШЕВА И КЛОКОТИЧА	329
Драгана Радовановић ТЕРЕНСКИ ЗАПИСИ ИЗ ЧЕНЕЈА	345
Селена Ч. Ракочевић ЕТНОГРАФИЈА НАМЕЊИВАЊА ПЛЕСА ПОКОЈНИКУ У СЕЛУ СВИНИЦИ.....	357
Владимир Рогановић БАРОКНИ ПЕСНИК ЖИВО БОЛИЦА И ПОЧЕЦИ КЊИЖЕВНОСТИ НА НАРОДНОМ ЈЕЗИКУ У БОКИ КОТОРСКОЈ У XVII ВЕКУ	369
Biljana Lj. Sikimić VIDLJIVOST KARAŠEVSKOG GOVORA U JAVNOM PROSTORU	379
Зоран М. Симић О ТЕМПОРАЛНИМ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИМ ФОРМАМА У ГОВОРУ БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ.....	391

Радоје Д. Симић, Јелена Р. Јовановић Симић УЛОГА ДИЈАЛЕКТИЗАМА И ЛОКАЛИЗАМА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ДОБА РЕАЛИЗМА	407
Сава Стаменковић ПОЛИТИКА И ДИЈАЛЕКТ: ИВАН ИВАНОВИЋ, ШОПСКИ ГОВОР И ПРИПОВЕТКЕ ИЗ ЦИКЛУСА „СЕВЕР-ЈУГ“	419
Срето З. Танасић О СИНТАКСИ ЈЕЗИКА ЛИСТА „НАША РЕЧ“	431
Тања Ј. Танасковић ЛЕКСИЧКЕ ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ У ПРОЗИ НА ДИЈАЛЕКТУ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА	449
Ивица Р. Тодоровић О НОВИМ ЕТНОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА СРБА У РУМУНИЈИ	463
Веселка Тончева ТРАДИЦИОННАТА СВАТБА ОТ СЕВЕРЕН БАНАТ (СЪРБИЈА) И СВАТБАТА НА БАНАТСКИТЕ БЪЛГАРИ – СРАВНИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ.....	475
Татјана Г. Трајковић РАТАРСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА СЕЛА РУДНЕ У РУМУНИЈИ	489
Миљана-Радмила Радан Ускату КАРАШЕВСКА СВАДБА ДАНАС – ОБИЧАЈИ, РИТУАЛИ И ЊИХОВА ЗНАЧЕЊА (СИМБОЛИКА).....	507
Светлана М. Ћирковић НАСТАВА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОМОРИШЈУ ДАНАС.....	519
Благоје Чоботин ИМЕНА СРПСКЕ ДЕЦЕ КРШТЕНЕ У СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ У КЕТФЕЉУ ТОКОМ XIX, XX и XXI ВЕКА.....	537
Václav Štěpánek ČESI NA BANATSKOJ VOJNOJ GRANICI U PRVOJ POLOVINI 19. VEKA	545

Ирена П. Арсић *

Филозофски факултет у Нишу

ОД ОРБИНА ДО СТОЈАНОВИЋА: СЛОВИНСТВО ДУБРОВЧАНА КРОЗ ВЕКОВЕ

Јак осећај словинства у старој дубровачкој култури, исказиван је од њених елитних представника у више периода развоја књижевности Дубровачке Републике. Мада је заједнички преовлађујући осећај припадности јужнословенским народима, сваки од тих периода, словинство је тумачио са значајним смисаоним разликама, што је проучавано у културној и књижевној историографији.

Дубровачки 19. век донео је ново схватање словинства, исказано радовима писца окупљених око часописа „Словинац“, као и у делима значајних Срба католика тога доба, Матије Бана и дум Ивана Стојановића. Овај рад ће анализирати развој значења појма словинство у Дубровнику XIX века.

Кључне речи: Дубровник, словинство, XIX век, „Словинац“, Матија Бан, Иван Стојановић

Мисао „Дубровник је мали град, али је довољан свету“, коју је као мото своје историје Дубровачке Републике поставио сигурно највећи заљубљеник 20. века у Град и његову традицију, историчар и дипломата Лујо Војновић (Војновић, 2006 :5), могли бисмо да прилагодимо за ову прилику у „...али је довољан самом себи“. То је, наиме, истина која се ишчитава из вековне традиције Дубровника – све што је чинио, преко своје властеле и не мање ангажованих грађана, било је са једним циљем – да остане независтан, слободан, свој. И у томе је и тајна његове вековне постојаности – свој и другачији у средини која га окружује.

Међутим, било је етапа у историји Дубровника када су се и највећи његови посвећеници приклањали и указивали на припадност дубровачке традиције другим околним, па и ширим, културама. У питању је било, на дубровачки начин схваћено, припадање старој словенској традицији. Дубровчани су и за то имали свој термин – словинство.

---

* irena.arsic@filfac.ni.ac.rs

Јаки осећаји словинства у дубровачкој култури исказивани су од њених елитних представника у више периода њеног развоја. Сваки од тих периода словинство је тумачио са значајним смисаоним разликама.

Притом је неспорно да је Дубровник, односно његови хроничари, историчари и писци, био свестан свог словенског порекла, као и чињенице да је не само територију, него и своје становништво допуњавао и обнављао словенским, као и што је било потпуно извесно да су његови литерарни ствараоци били дубоко упућени не само у народно усмено стваралаштво, него су се редовно и радо, уз класичне латинске и нове италијанске узор, нападали на његовим вечно свежим кладенцима.

И поред хуманистичког зова далматинских песника, прво исказивање словенске повезаности у старој дубровачкој литератури се везује тек за сам почетак XVII века и објављивање грандиозног, по значењу, дела бенедиктинца Мавра Орбина *Краљевство Словена* (Орбин, 1968). У литератури је овај текст сматран једним од оних који обележавају епоху, јер је у условима који су били вишеструко погодни, и у самом Дубровнику али и у хришћанском свету уопште, створио атмосферу глорификације света јужних Словена, односно подстицао неразбуђена осећања припадности широј заједници народа (Летић, 1982:63).

На овакву атмосферу одушевљења херојском прошлошћу јужнословенских народа, надовезала се свест о све већој присутности, услед њихове историјске активности, и осталих Словена, пре свега Пољака и Руса. Тако се осећај дубровачког словинства значајно почео везивати и за антимухамеданство, пошто су се моћне словенске државе јављале као исто тако моћни могући непријатељи Турцима (Стипчевић 2004: 15-26).

Ово романтично словинство, које се проширило са јужних, балканских страна и на руске и пољске широке пределе, имало је сасвим конкретне циљеве – подстицање на акцију против оних који су га у савременом свету угрожавали.

Одражен у литератури, у то време самог врха старе дубровачке књижевности, овај „барокни романтизам“ (Летић, 1982 :65), најелитније је исказан у делу највећег дубровачког песника, Џива Гундулића, као и драматичара Џона Палмотића.

Овој етапи следи схватање словинства засновано на реалнијим основама, пошто су некадашње глорификације славне словенске прошлости замењене рационалнијим посматрањем савременог стања у конкретним државама и међу поробљеним народом. Иако то није свет

чија је прошлост изазивала задивљеност, Дубровчани се не одричу словинства, мада са помереним значењем. Насупрот врхунској литератури највећих барокних песника, у овом периоду преовлађују путописне и песничке белешке као врсте извештаја, најчешће практичне намене, о словенским земљама којима се крећу Дубровчани.

Следећа фаза старе дубровачке књижевности, у XVIII веку, представља словинство као свест Дубровчана о себи и о свом пореклу. Наиме, термином словинство се у овом периоду исказује дубровачки патриотизам, тако да се сугерише значај Дубровника у ширим оквирима (Летић, 1982: 67-68). Одакле потиче и култ „словинске дубраве“, који свој адекватан израз добија у раду Игњата Ђурђевића и његових „академика“, чланова ученог друштва. То је подразумевало филолошки рад, ерудитско изучавање прошлости словенских народа и прве расправе о словенском, народном, језику, који се покушавао прогласити службеним. Све је то, коначно, појачавало интересовање за народно стваралаштво.

Дубровачки 19. век био је, према историјским дешавањима, пресудан за Републику: она је, најпре Наполеоновим походом, па затим аустријским окупирањем, престала да постоји. У фактичком смислу Дубровник са околином, вековима држава која је своју самосталност бранила свим својим силама, постаје провинција великог царства. Међутим, и поред такве драстичне промене статуса, за саме Дубровчане, посебно њихову интелектуалну елиту, међу којима је било доста племића, време као да је стало. То је, наравно, био резултат промишљене политике бечког двора, који је настојао да на почетку не прави строге резове, већ је дозвољавао да се сами Дубровчани суочавају са новонасталом ситуацијом.

Баш из тих разлога, Дубровчани су, уз сталне покушаје на пољу дипломатије да врате самосталност, наставили са својим дотадашњим тежњама и у књижевности и у култури уопште. То се односило, као и вековима раније, и на оне који су остали у Граду, али и оне који су своје професионалне активности везали за околне земље и крајеве.

И Матија Бан (1818-1903), који је најпре из Дубровника отишао у Цариград, где се бавио пословима везаним за школство, а затим провео готово шест деценија у Београду, на различитим ангажовањима, али увек „у служби народу“, цео свој животни век био је везан и својим активностима присутан у Дубровнику. Тако је он, са најугледнијим Дубровчанима, Медом Пуцићем и Иваном Аугустом Казначићем, 1849, користећи привремене повољне прилике, засновао алманах „Dubrovnik, cviet narodnog književstva“, чија су се три броја појавила у наредне четири

године. И управо је Бан у том годишњаку објавио серију својих текстова који на посебан начин, у новим временима, осмишљавају појам словинства.

Бан је у овом часопису објавио своје студије *Osnova sveslavjanskog jezika* (Бан, 1851: 131-173) и у два наставка *Zarcalo poviestnice dubrovačke* (Бан, 1849: 121-159; Бан, 1852: 59-76). Оба текста се тичу заједничког језика као и заједничке књижевности, у коју би се слиле књижевности које је Бан сматрао блиским, а првенствено јужних Словена, сем српске и хрватске, и литература Македонаца и Бугара.

Поред тога, Бан осећај словинства знатно проширује, па би му најближе одређење било – панславизам, као идеја о словенском језичком, духовном и националном јединству. Бан је, наиме, добро познавао учење оснивача славистике Јосифа Добровског, као и творца идеје о словенској књижевној узајамности, Јана Колара, а и поборника панславизма Људевита Штура. Такође се лично у Цариграду сусретао са с пољским емигрантима и одушевио плановима кнеза Чарториског о ослобађању и уједињењу Словена на Балкану.

Осећање заједништва са словенским народима Бан је изразио и својим драмским делима са тематиком из шире словенске историје. У питању су драме из пољске, руске и чешке историје: *Ванда, краљица пољска*, *Марта Посадница или Пад Великог Новгорода* и *Јан Хус*.

Ово, и тада, у Бановом кругу, преовлађујуће схватање словинства, разликовало се од тада актуелног илиризма, који је од одређених аутора схватан као јужнословенски изданак панславизма, односно извесна обнова дубровачко-далматинског „словинства“ (Деретић, 1996: 127-141).

Што се тиче дубровачког илиризма, парадоксална је чињеница да је за саме Дубровчане овај покрет био или неприхватљив или, ако су му и припадали, имали су свест о изузетном статусу дубровачке традиције у његовим оквирима, док је по својим последицама, у смислу успостављања веза са прековелебитским Хрватима и, затим, процеса који је кулминирао сврставањем старе дубровачке баштине у корпус хрватске књижевности, био изузетно важан.

Илиризам је у Дубровнику имао својих присталица, мада не бројних. Најзначајнији је био, свакао, дубровачки писац и адвокат Антун Казначић (1784-1874). Схватање илиризма у Дубровнику може се, према томе, посматрати и на примеру дела овог најистакнутијег представника. Огледни пример је његов „Вијенац народне славе“, такође штампан у „Дубровнику цвиету“ (Казначић, 1849: 167-182). Овај песнички венац Дубровчанин је компоновао из пет песама, при чему је свака од њих

посвећена и мотивски готово симболички усмерена ка личностима и догађајима тога периода. Прва песма је посвећена Људевиту Гају, вођи илирског покрета и уреднику „Данице“, и носи наслов *Почашиница Госп. Људевиту Гају који је походио Дубровник миесеца липња 1841*. Друга песма је, у виду својеврне равнотеже коју успоставља Казначић, посвећена Божидару Петрановићу, оснивачу „Љубитеља просвешћенија“, односно „Установитељу Сербско-далматинског магазина“, који тада у Дубровнику уређује Ђорђе Николајевић. Средишни део овог песничког венца заузима песма о штампању највећег дела барока на овим просторима, епа *Осман* у Загребу 1844. Остале две песме су такође симетрично постављене: једна је у славу *Сербскоме патријарху Јосифу Рајачићу*, док је друга упућена бану Јосифу Јелачићу.

И само овакав летимичан поглед врло јасно указује на дубровачки илиризам – он је био схватан као српско-хрватски покрет са дубровачком традицијом као везивним ткивом. Казначић је у томе био потпуно јасан. Остали, дубровачки илирци су делили његов став.

Догађају који су следили, потврђују овакво размишљање. Наиме, у следећој фази сужен је у Дубровнику појам словинства на уску повезаност двају народа и њихових култура – Срба и Хрвата.

Осамдесетих година 19. века, проповедање па и практиковање словинства било је концентрисано око часописа који је и носио то име, „Словинац“ (1878-1884), док су његови оснивачи и сарадници називани „словинцима“.

Овај „poslednji, izrazito dubrovački samonikli književno-politički pokret“ (Иванишин, 1962: 173), имао је и политички узрок, у разједињености, на националној основи, која се појавила у дотада заједничкој Народној странци. У складу са тим часопис је свој циљ наводио и у прогласу: „Slovinac držeći se svagda svog programa, traži da na književnom polju združi i pomiri dva plemena, Hrvate i Srbe, koji su se na svoju štetu zavadili i razjedinili...“

Оснивачи „Словинца“ били су Медо Пуцић, Луко Зоре, Перо Будмани, Антун Казначић, Јован Сундечић и Вук Врчевић. Литерарни прилози у „Словинцу“ су били у изразито националном духу, док је и поезија и проза и остали прилози била испуњена епским духом народне песме. Уз велики број објављених народних песама, форма народног десетерца била је уобичајен начин изражавања најзначајнијих „словинаца“, тако да се често њихови стихови ни по мотиву ни по форми нису разликовали од усмених. Утицај је био исти и у прози. Сем објављивања народних приповедака, народним духом били су прожети и

најквалитетнији прозни састави, као што су дела Мата Водопића и Вида Вулетића Вукасовића. Научни прилози су, такође, тематски били везани за проблеме народне поезије, какви су радови о бугарштинама Валтазара Богишића и о Краљевићу Марку Ватрослава Јагића (Иванишин, 1962: 174-176).

То је било изразито дубровачко словинство, које се наслањало на стару дубровачку традицију, а било везано и за актуелни тренутак у Дубровнику. На то указују и бројне дубровачке теме, како оне које су се бавиле прошлосту, тако и савременим тренутком.

Уредник Зоре, подржаван од оснивача, пропагирао је словинство, схваћено као толерантан однос између Срба и Хрвата, што у национално подељено Дубровнику није било лако, а често је наилазило и на оштре критике, посебно „Католичке Далмације“. Мада је „Словинац“ доносио прилоге и о хрватским писцима, врло често је нападан као просрпски, док му је са друге стране замерана аполитичност.

То све, као и одлазак најзначајнијих сарадника, једних са животне, а других са дубровачке литерарне сцене, довело је до гашења овог часописа.

Појам словинство тада добија и своју последњу спецификацију у 19. веку, изражену најочитије у делу историчара, писца и филозофа, дум Ивана Стојановића (1829-1900), иначе најугледније личности међу Србима католицима Дубровника тога доба. Стојановић у целокупном свом разноврсном делу, али најочитије у својој необичној књизи *Дубровачка књижевност* (Стојановић, 1900) изразито се бави словинством, настојећи да конкретизује његово значење.

Наиме, у поглављу који се тиче утицаја на формирање дубровачке писане традиције, насловљеном „Прилике које дјеловаху на постанак и развитак дубровачке књижевности“, Стојановић наводи основна четири фактора: државну веру старе републике (католичку конфесију), слободу, инсистирајући на посебном схватању овог појма у Дубровнику током векова, „класићизам“, у смислу основа у италијанској, али и грчкој и римској класичној литератури, и словинство. Последње поглавље на више од стотину страна (Стојановић, 1900: 181-284) поставља и разматра словинство у Дубровнику током векова, и то као, како наводи аутор: „Duh slovinski, onaj, velim, duh koji spaja cijelo južno Slavenstvo, biva duh srpsko-hrvatski“ (Стојановић, 1900: 70).

У том смислу, ни Стојановићево схватање словинства се не би разликовало од оног „словинаца“, са којима је и сам објављивао своје

написе у „Словинцу“, да он у даљем конкретизовању не коригује овај свој став.

Аутор утврђује основе словинства у словенском, такозваном дубровачком језику, народној књижевности и утицајима и културним и литерарним, који долазе из дубровачког залеђа. Када конкретно говори о језику као главном оружју књижевности, Стојановић је изричит да дубровачки језик није ни латински, који се вековима службено користио, нити италијански, на којем су, као и на латинском, настајали стихови и дела Дубровчана, већ језик нашки, односно језик српски, надограђиван у дубровачким академијама. Појаву појединих чакавских облика који се појављују код првих дубровачких песника, користећи ауторитете, Миклошића и Решетара, Стојановић објашњава извесном модом тога доба у Далмацији: „Kad bi se sudilo po književnom pisanju prvijeh pjesnika, mogli bi pripadati i plemenu hrvatskomu čakavštine radi, ali i po susjedstvu svud naokolo, i po etnografiji, ne mogu biti drugo nego Srbi“ (Стојановић, 1900: 204). О ретком примеру називања дубровачког језика хрватским, Стојановић изричито пише: „Poznati povjesničar Engel kori Zlatarića što jezik u Dalmaciji zove hrvatskijem, te kaže da je to posve krivo, pošto je taj jezik čisto srpski, a da se ime hrvatsko spominje samo radi toga što je Dalmacija bila neko vrijeme u političkim svezama s Hrvatskom radi Ugarske“ (Стојановић, 1900: 206).

У том смислу Иван Стојановић сматра да је стара дубровачка књижевност „otsijev slovinske književnosti, grčko-latinske i italijanske“ (Стојановић, 1900: 68), односно да је „... i malahni Dubrovnik, primajući k sebi nove Slavene, a od ovijeh nadasve Srbe i prije i poslije bitke na Kosovu – sa naobraženosti latinskom, koju je crpao iz bližnje Italije, sa duhom trgovačkim, postade ognjište razvitka slovinskog naroda...“ (Стојановић, 1900: 4-5)

На тај начин, Иван Стојановић, ауторитет свог времена али и личност чији ставови омогућавају и данашњим истраживачима да откључају прилично херметичку стару дубровачку традицију, појам словинство значајно приближава појму српства.

Са овим ставом дум Ивана Стојановића окончан је 19. век.

Нови, 20. век, са преломним историјским догађајима који су Дубровник сврстали у нову државу, уобличавао је појам дубровачког словинства и надаље, да би га довео до југословенства. За сада довољно је констатовати да је ову сложеницу, по свему судећи, сковао Дубровчанин Матија Бан.

Литература

- Бан, 1849: М. Бан, *Zarcalo poviestnice dubrovačke*, Dubrovnik: *Dubrovnik, cviet narodnog književstva*, I, 121-159.
- Бан, 1851: М. Бан, *Osnova sveslavjanskog jezika*, Zagreb: *Dubrovnik, cviet narodnog književstva*, II, 131-173.
- Бан, 1852: М. Бан, *Zarcalo poviestnice dubrovačke*, Zagreb: *Dubrovnik, cviet narodnog književstva*, III, 59-76.
- Војновић, 2006: *Istorija Dubrovačke Republike* (приредила Ирена Арсић). Београд: Ars libri
- Деретић, 1996: Ј. Деретић, *Пут српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга
- Иванишин, 1962: N. Ivanišin, *Časopis „Slovinac“ i slovinstvo u Dubrovniku: Rad JAZU*, XI, 171-245.
- Казначић, 1849: А. Казначић, *Vienac narodne slave*, Dubrovnik: *Dubrovnik, cviet narodnog književstva*, I, 167-182.
- Летић, 1982: В. Летић, *Rodoljublje u dubrovačkoj književnosti*. Сарајево: Svjetlost
- Орбин, 1968: М. Орбин, *Краљевство Словена*. Београд: Српска књижевна задруга
- Стојановић, 1900: I. Stojanović, *Dubrovačka književnost*. Dubrovnik: Srpska dubrovačka akademska omladina
- Стипчевић, 2004: S. Stipčević, *Dubrovačke studije*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- „Slovinac“, 1878-1884.

Irena P. Arsic

FROM ORBIN UNTIL STOJANOVIC: DUBROVNIAN'S *SLOVINSTVO* THROUGH THE CENTURIES

(Summary)

Sentiment of *Slovinstvo* in old Dubrovnik's culture was expressed by its elite representatives in several periods of The Republic of Ragusa's literature.

19th century Dubrovnik has brought new understanding of *Slovinstvo* shown by authors in journal *Slovinac* as well as in works of Serbs Catholics of this time, especially Matija Ban's and Ivan Stojanovic's. This paper had concluded by analyzing the works of already mentioned writers that the new age in Dubrovnik had brought a narrowing of the concept of *Slovinstvo* and its assimilation with Serbdom.

Key words: Dubrovnik, *Slovinstvo*, 19th century, „Slovinac“, Matija Ban, Ivan Stojanović

Иван БИРТА*
BIRTA GROUP Resita**
Департман за научна истраживања

ДУХОВНА КУЛТУРА СРБА У РУМУНСКОМ БАНАТУ (18. ВЕК)

Циљ рада састоји се у вредновању и обради два српска рукописа, обухваћени у карашевској архиви (рукопис са сигнатуром: 145/899/08.05.1793 – писан на рускословенском језику и рукопис са сигнатуром 167-168.629/1799, писан на славеносрпском језику). Извршили смо транслитерацију, транскрипцију и превод ова два рукописа на савремени српски језик. Приложени рукописи, предмет нашега рада, писани су на рускословенском, односно славеносрпском језику, традиционалном неререформисаном ћирилицом грађанског типа (интерпретацијом латиничких канцеларијских писама). Ови рукописи нису до данас били објављени.

Текст рускословенског рукописа писан је руским курзивом и допуњен појединим графемама којима се обележавају гласови типични за фонолошки систем српског језика, као и неким словима из српског брзописа (скорописа). Служио је као канцеларисјко писмо који садржи одредбе и прописи (њиме су вођене белешке, разне преписке и сл.).

Ови српски рукописи представљају вредно сведочанство друштвено-политичких збивања како у Хабзбуршкој монархији тако и међу Србима, указујући на однос царске власти према православном свету, према њиховим очекивањима, али и расоткрива наредбе тога времена (слобода путовања, организација школског система, прикупљање добровољних прилога и сл.). Поред тога, истицање моралних вредности и позивање на покорност царској вољи, указује на већ познату чињеницу да је крајем 18. века српско друштво на територији Јужне Угарске још увек изразито теократско, иако је Регуламентумом из 1777. ограничена политичка власт цркве.

Рад је оригиналан допринос на доказивању српског идентитета у земљама ван домовине и сведочи доприносу Срба у културном, верском и друштвеном животу румунског Баната 18. и 19. века.

Кључне речи: Банат, Бездин, Архиви Бирта, Карашевци, православни свештеници, Секулић, Срби

---

* birtaioan@gmail.com

** Овај рад је урађен у оквиру научног пројекта „Истраживање културе и историје Срба у Румунији“ Центра за научно истраживање културе Срба у Румунији Савеза Срба у Румунији пројекта: „Arhivele BIRTA - Prezervarea ființei naționale” који финансира BIRTA GROUP, Букурешт

Српски фонд Карашевског архива (1020-2016) садржи 11 рукописа (19 страница), који су приложени Зборнику уз генерички наслов „*ISTORIA BANATULUI TIMIȘAN, 1781-1801, archiv Birta*“, који обухвата 204 рукописних страница формата (24 x 30 cm), писани између 1793-1801.г. Зборнику су приложени 140 рукописа писани на румунској црквеној ћирилици (185 страница).

Карашевски архив је у сталном порасту, обзиром да су недавно пронађени нови рукописи, колико о Карашевцима, толико и о Србима, Хрватима, Румунима, Немцима, Мађарима, Италијанима и др. Од укупног броја српских рукописа, за овај рад смо издвојили два рукописа, евидентирани под сигнатуром 144-145/08.05.1793. г. и 167-168.629/31.10.1799.

Први рукопис писан је на рускословенском језику, традиционалном, неререформисаном ћирилицом грађанског типа, руским курзивом. Он је допуњен појединим графемама којима се обележавају гласови типични за фонолошки систем српског језика, као и неким словима из српског брзописа. Следећи рукопис писан је на славеносрпском језику. Напоменућемо да народне црте које се уочавају у славеносрпском језику представљају форме типичне за целокупно славеносрпско подручје, тј. област Јужне Угарске, којима је припадала и област Румунског Баната. У том смислу, оне се не издвајају, у великој мери, у односу на шири простор српских говора у овим областима. Регионализми, иако доста ретки, ипак су присутни.

Ове чињенице сведоче о томе да је овде реч о текстовима који су језички усаглашени и представљају део заједничке пословно-правне кореспонденције вођене на подручју румунског Баната.

Текстови су најчешће одредбе и прописи Аустријске, односно Угарске дворске канцеларије, који су били упућени темишварском епископу Петру Петровићу или Максиму Секулићу – архимандриту манастира Бездин¹, који је једно време (од 1792. године) замењивао Петра Петровића на месту епископа (након укидања Илирске, Петровић је био премештен у Угарску дворску канцеларију). У појединим документима

¹ Бездин се налази у крајње западном делу Румуније, у Поморишју, око 36 километара западно од Арада. Припада темишварској Епархији Српске православне цркве у Румунији. Манастир је посвећен Великој Госпојини (Успењу Пресвете Богородице). Први сигуран помен манастира Бездина везује се за годину 1539, а први ктитор био је Јован Јакшић. Један део цркве око апсиде сазидан је тек 1690. г. у византијском стилу.

налоге издају и потписују и сами епископи, а та је пракса устаљена не само код епископа православне цркве, већ и код католичких бискупа и римских папа (в. и *Archiv BIRTA*, Vatikanski Arhivi, fondovi 1559 -1851, Pergameni, Papinsko znakovlje/papinske bule писане латинским језиком, у име бискупа или папе).

У неким текстовима спомиње се и Петар Јовановић Видак, архимандрит манастира Гргетег, Петар Чореј, прота чаковски, Алексије Труц, намесник Жебелске парохије, Василије Николић, надзорник краљевских уплата у Темишварској епархији али и други.

Горенаведени документи представљају – како смо већ навели - вредно сведочанство друштвено-политичких збивања како у Хабзбуршкој монархији, тако и међу Србима, указујући на однос царске власти према православном становништву, на њихова очекивања, али и наредбе (слобода путовања, организација школског система, прикупљање добровољних прилога и сл.).

Поред тога, истицање моралних вредности и позивање на покорност царској вољи, указује на познату чињеницу да је крајем 18. века српско друштво на територији Јужне Угарске још увек изразито теократско, иако је Регуламентумом из 1777. ограничена политичка власт цркве.

Ови документи показују још и то да су Срби из румунског Баната схватани као део јединственог српског народа са свим обавезама, надлежностима и правима као и Срби у осталим деловима Монархије.

Што се транслитерације самих рукописа тиче, навођење акценатских знакова у текстовима 18. и 19. века рађено је према традицији, под утицајем рускословенског манира. Прихватајући овај тип књижевног језика, Срби (бар што се румунског Баната тиче !) нису прихватили и руски акценат, али су ипак поједине знаке у горенаведеном тексту писали. Међутим, они не одсликавају реалан изговор у то време и немају вредности у погледу изучавања акценатског система Срба у 18. веку. Њихово навођење би компликовало исчитавање текста, који је ионако често пун типфелера, са дугим барокним реченицама, па смо га зато, у већини српских рукописа, изоставили.

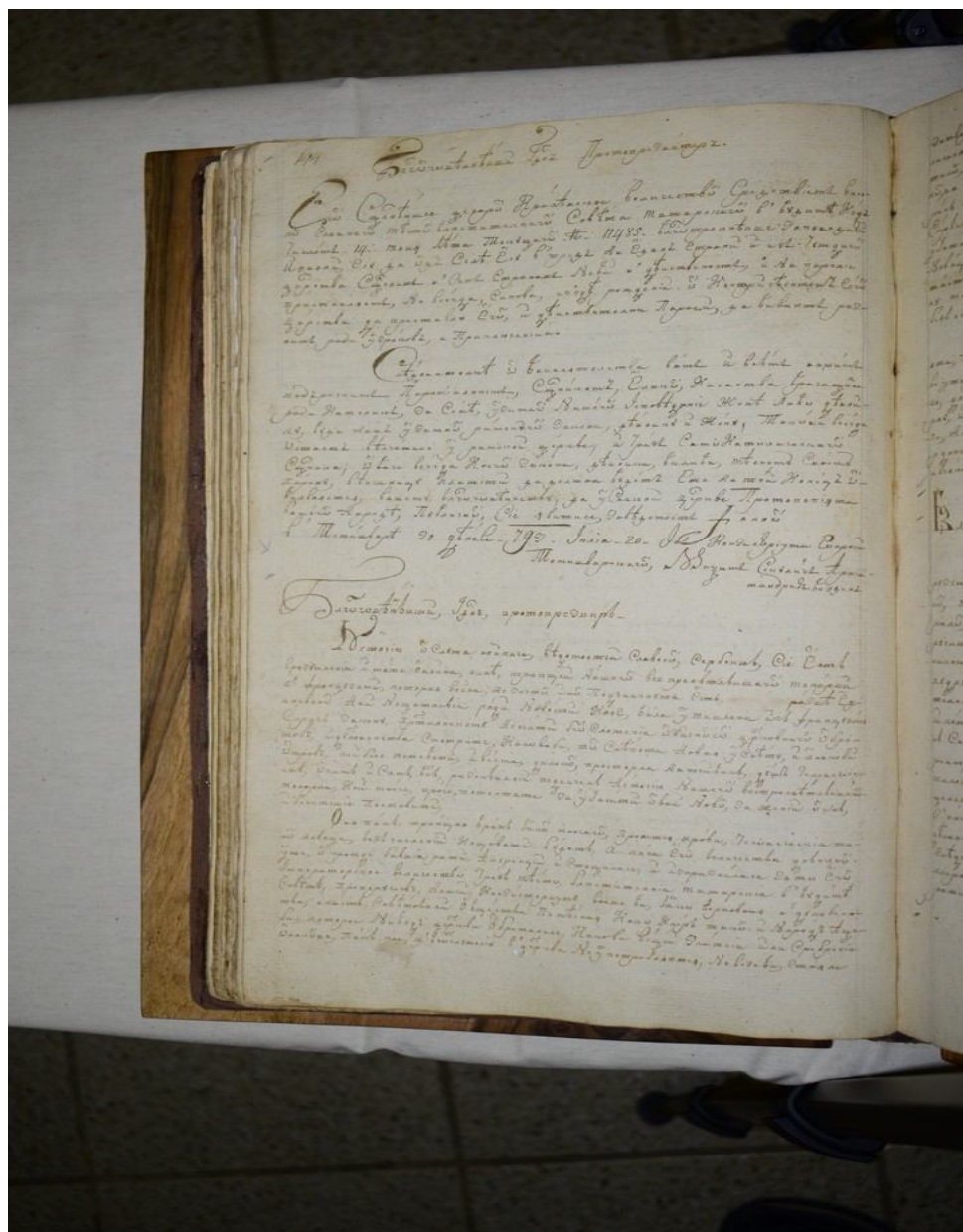
Превод на савремени српски и румунски језик је ту и тамо непотпун јер у текстовима, на појединим местима, има много недовршених или проппуштених речи, словних грешака и сл. па је тешко проникнути у сам смисао одређених речи, синтагми, па и појединих реченица.

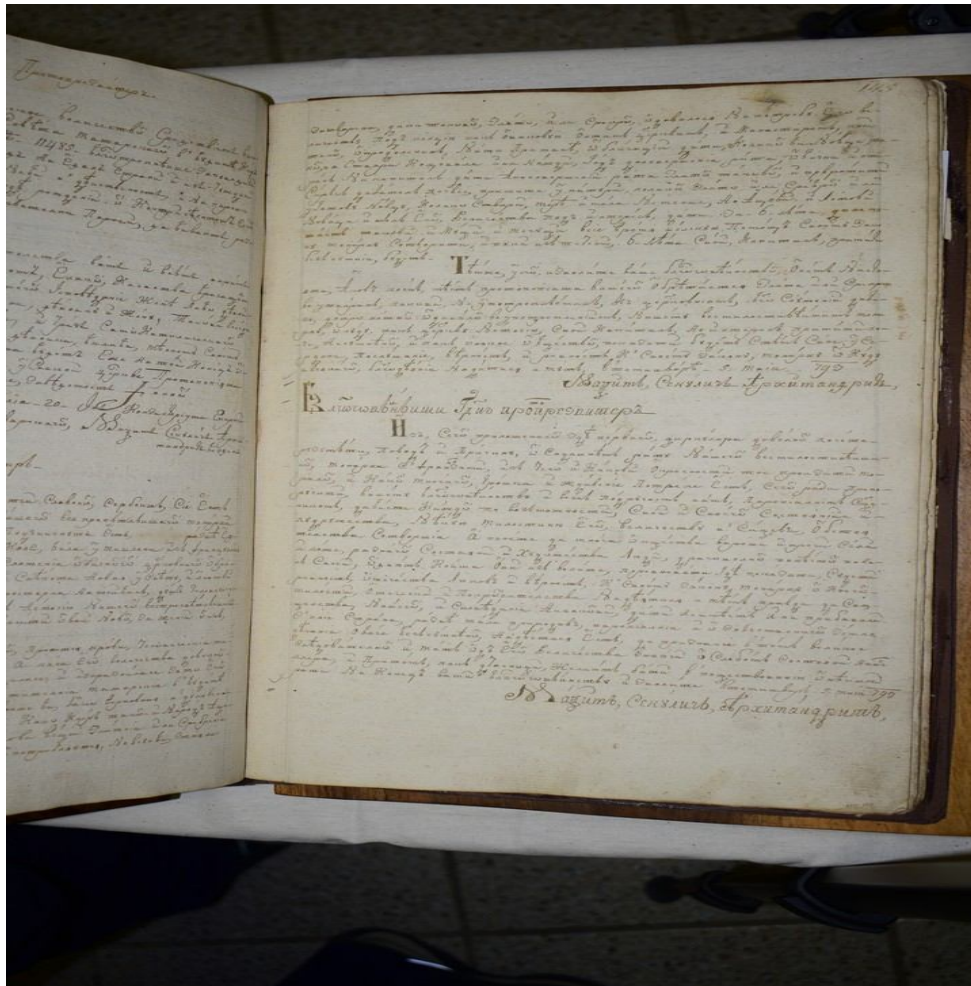
Као што је већ горе наведено, први текст је писан неререформисаном традиционалном ћирилицом грађанског типа, на рускословенском језику, уз наносе из српског народног језика. У свим текстоима појављује се приличан број словних грешака, које отежавају рецепцију, те су ове речи приликом транскрипције дате у угластим заградама и маркиране са звездом. После појединих таквих речи дати су предлози реконструисаних форми. Текст је тешко проходан, има доста места где изрази изостају, углавном у њему често нема конгруенције и сл. . Треба напоменути још и то, да је писање неких рукописа извршено емоционално, под пуним притиском ратног сукоба двеју европских сила.

Као систем рада, најпре доносимо фотокопије рукописа, затим транслитерацију и транскрипцију, а на крају, превод текста на савремени српски језик.

Сигнатура: 144–145.626.1793

Транслитерација:

Блѣговѣиѣиши, Гднѣ, протопресвирѣ

Неточію ѿ Служа наипаче, вѣдомости Славено, Сербсикхъ, Сіе Есть Вразумленіи и мате ѿвоина, нинѣ, трающеи Нашего вся пресвѣтлѣшаго монарха с'французами, которая война, не зачѣо ино Подвигнута Есть, xxxxxxxx разѣ Единсвенѣ Най Нещатливѣа радѣ Новости Кояе, била умишлена изѣ

французомъ Сиричь Закону, Хртіянскому Небити бгѡ Сложеніа ѡбичногоу црковнаго ѡбрядовъ, и духовенства Смотрите, каковаби, тоу Слѣпота Новая у Свѣту, и ѡ каковы ѡтровъ, кои бисе можебити, и весма, далеко, простерли. На погибиль, душъ Человеческихъ, ѡчимъ и Самъ бгѡ, разгневаний подвигелъ Не точію Нашегоу всепресвѣтлѣшаго монарха, Кои мно́ге, прѡче, потентате За уГасити овай Новѡ, За женій ѡгнь, и блготішіе Поставити,

Ова пакъ, трающая брѡнъ Іакѡ многаго, Пролитія крѡви, Челѡвеческіа, такоу новаца, безъчисленіи Кошѡвати бѡдетъ, а кѡса Егѡ величества довольно уже, и прежде бившіа рати, Абуренціи и Стощиласе, и изъпразнили се Затѡ Егѡ Императорское Величество Чрѣзъ мѣстоу, бюстителніа мажарскіа вѣ будимѣ Совѣтъ, препоручаетъ, Нашеи, Конзисториуму, во еже би, јакѡ верховная вѣ духовенства, влисть Совѣтовали Обществѡ Помѣсния Какѡ Клѣръ такоу и Нарѡдъ Ашеби которое Нибудъ церкви Обреталисе, Каковы вѣшей Златніи или Сребреніи ѡнаковѣ, Пакъ кое, кѣ бгѡслуженію вѣ церкви Не употребляютъ, Но всеу би, Стаяла затворена, даби такоу, Зла́ато, или Среброу, одавалося На потребу Егѡ величеству Подъ ко́нцію пакъ оваковую Он тимъ церквамъ, и Манастиремъ, кои такоу, Сѡпределених, Нѡто Приманѣ, облигаціи дати, Коликоу би Новца, такоу ва Ствари Кошѡвала и на кажды, Годъ досовершенія рѡта, ѡбични Интересъ На капиталъ дѡти Апосовершеніи рѡта Злато такоу, и првратити Сирѣчь Дѡдѡтель хочасе, примити у нѡтури, колико Златѡ, или Сребро или у Готову нѡвцу, Коликоу Ствари, мѣрѣ имѡла Неменше, Но Ашеби и Лѡтови Новаца и мѣлъ Егѡ, величества подѣ интересъ, дати. За 6-лѣта, да не потѡетъ такоуи и Мущи и могущи всеі врѣмя вѣликую Помѡщъ Своему закону Мона́рху Сѡтворити, и паки изътечени, 6-Лѣти свои, Капиталъ, примити безъсумніа будетъ.

Тѣмже, убо, изволите вѡше блѣгоговѣнствоу, Осѣмъ Настояти, Аковъ коѣмъ мѣстѣ протопопѡта вѡшегѡ Обрѣтаѣтся Злата или Сребра во утвѡрихъ, каковы, Не употреблѣмихъ, Къ церковніамъ, Егѡ Служеніи да бисе, добро хотнѡ Сѡдавалоу во употребленіемъ, Нашѣму всемилостивѣшимъ монарху, ѡкѡду, пакъ, церкву Неточію Свои Капиталъ, Но интересъ примити хоче, Несумнѣноу, и пакъ ѡнакое ѡбщество показати будѣтъ Стѣмъ Своеу у Сердное, Послушаніе, вѣрнѡсть, и ревнѡсть Кѣ Своему Зѡкону, мона́рху ѡ кѡду и всякагоу, блѣгѡдѣяніа Надѡтисѡ имѡтъ, вѣ темишварѣ – 8. Маіа 793

Маѣимъ Секѡличъ -
Архимандритъ,

Транскрипција:

Бл[а]гоговѣјѣјши г[оспо]д[и]н протопрезви[те]р,

Не точіју от служба најпаче, вѣдомостѣј славлено-серпс[к]их, сије јест вразумљенији имате от војна, нинје, трајушчеј нашего всјапресв [је] тлѣјшаго

монарха с Французами, котораја војна, не зашто ино подвигнута јест, развје јединс[т]вено најнешча[с]љивија ради новости која је била умишљена из Французом, сиреч закону хр[ис]тијанскому небити б[о]гослуженија [богослуженија*] обичного ц[е]рковнаго обрјатов, и духовенства. Смотрите, какова би, то слепота новаја у свјету и о какови отровъ који би се може бити и весма далеко простерли на погибилъ [погибель*] душ человеческих, очим и самъ б[о]г, разгневаниј подвигел, не точију нашего всепресвјетлѣјшаго монарха, који многе, проче, потентате за угасити овај ново зажени огњ и бл[а]готишије поставити.

Ова пак трајушчаја бран јако многого пролитија крови человеческија, тако новаца, бешчислени коштovati будет, а каса јего величества довольно уже и прежде бившија рати, абуренцији истоштила се, и испразнила се. Зато Јего Императорскоје Величество чрез мјестоблѣуститељнија мажарскија в Будимје Совјет, препоручајет, нашеј, Конзисторијуму, во јеже би, јако верховнаја в духовенства и совјетовали опшчества помјеснија како клер тако и народ, ашче би котороје нибуд церкви обретали се, какови вешчеј златни или сребрени онакове пак које к б[о]гослуженију в церкви не употребљајут сја, но всује би, стајала

затворена да би таково злато или сребро одавало сја на потребу Јего Величеству под концију пак оваковују он тим церквам и манастирем који тако определен на то примање, облигацији дати, колико би новца, такова ствари коштowała ина кажди годъ досовершенија рата, обични интерес на капитал дати, а по совершенији рата злато таково и првратити [повратити*], сирјеч дајатељ хоча се примити у натури колико злато или сребро или у готову новцу, колико ствари мере имала, не менше, но аще би и лотови новаца имјел Јего величества под интерес дати. За 6 љета, да не потајетъ такови имушчи и могушчи всије времја великују помошч својему закону монарху сотворити, и паки истечени, 6 љети свој капитал примити без сумнија будет.

Тјем же, убо, изволите, ваше бл[а]гоговјејнство, о сем настојати, ако в којем мјестје протопопијата вашего обрјетајет сја злата или сребра во утварих какови неупотребљејемих, к церковнијам јего служенији да би се доброхотно одавало во употребленијем нашему всемилостивјејшим монарху, откуда пак церкву не точију свој капитал, ноинтерес примити хоче, несумњено, и пак пнакоје опшчество показати будет с тјем своје усердноје послушаније, вјерност, и ревност к својему закону, монарху, откуда и всјакаго, бл[а]годјејанија надати сја имут.

В Темишварје, 8. маја 1793.

Максим Секулич,
архимандрит

Превод:

Поштовани господине протопрезвитеру,

Не само од оних који су у служби него највише из славеносрпских извештаја ово треба да знате о рату који наш пресветли монарх тренутно води против Француза – не зашто је покренут, него искључиво због најнесрећније новости која је смишљена од Француза, тј. да у хришћанској вери нема уобичајеног црквеног служења обреда и свештенства. Размислите какво би то било ново слепило у светлости и какав отров – који би се, сасвим је могуће, далеко проширили на погибел људских душа, на шта је и сам Бог, разљућен, подстакнуо не само нашег пресветлог монарха (.....), него и многе друге владаре да угасе овај запаљени огањ и успоставе мир.

Овај пак дуготрајни рат коштаће како проливања многе људске крви тако и небројеног новца, а каса Његовог Величанства довољно се већ и испразнила и раније током прошлих ратова. Зато Његово Императорско Величанство, препоручивши нашем Конзисторијуму, путем Заступног мађарског Савета у Будиму, да – као врховно свештенство – саветује великопоседнике, клер и народ да, у случају да затекну у некој цркви предмете од злата и сребра који се у богослужењу не употребљавају него узалуд стоје затворени, те предмете преда Његовом Величанству. Он тим црквама и манастирима које су одређене за то (треба) да изда потврду колико би новца такав предмет коштао, као и уобичајену камату на капитал за сваку годину до краја рата, а након завршетка рата то злато да врати, тј. особа која је предала извесни предмет може, ако жели, да га прими назад у натури или у готовом новцу који одговара вредности ствари, не мање и ако би лотова² новаца имао, његово величанство треба уз камату да га да.

Ако такве предмете не затаји онај који их поседује и који може у ово време у великој мери помоћи свом законском монарху, он ће опет након шест година без сумње примити свој капитал.

Због свега овог, дакле, учините доброту, ваше благовољјство, те настојте да се, ако се у неком месту нашег протопопијата затекне злата или сребра међу опремом која се не употребљава за црквене потребе, оно да нашем свемилостивом монарху, од којег ће му бити враћен не само капитал, него и камата. Сигурно је да ће овакво друштво тиме показати своју усрдну послушност, верност и ревност према својој вери и монарху, одакле се могу надати и сваком добротинству.

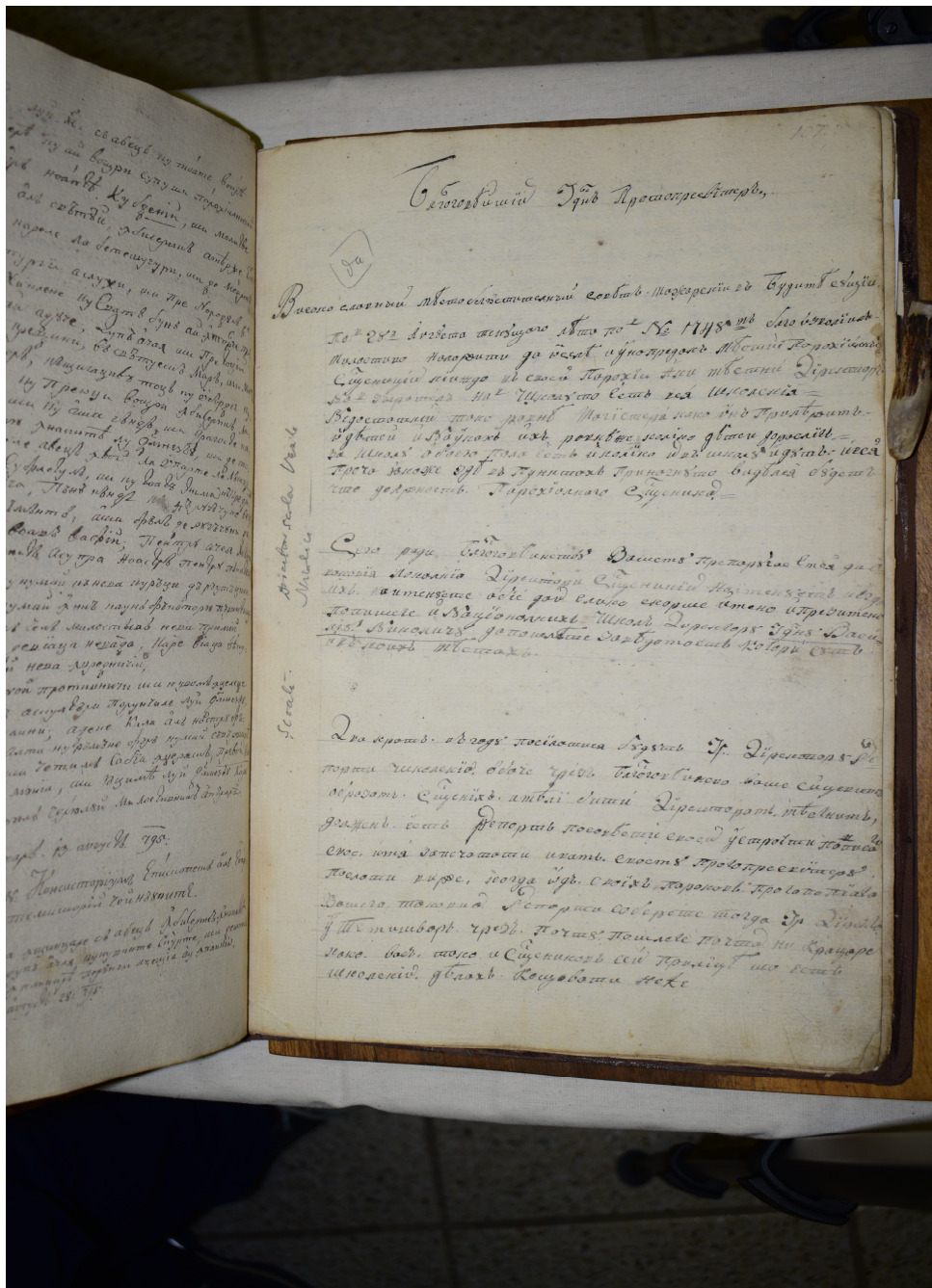
У Темишвару, 8. маја 1793.

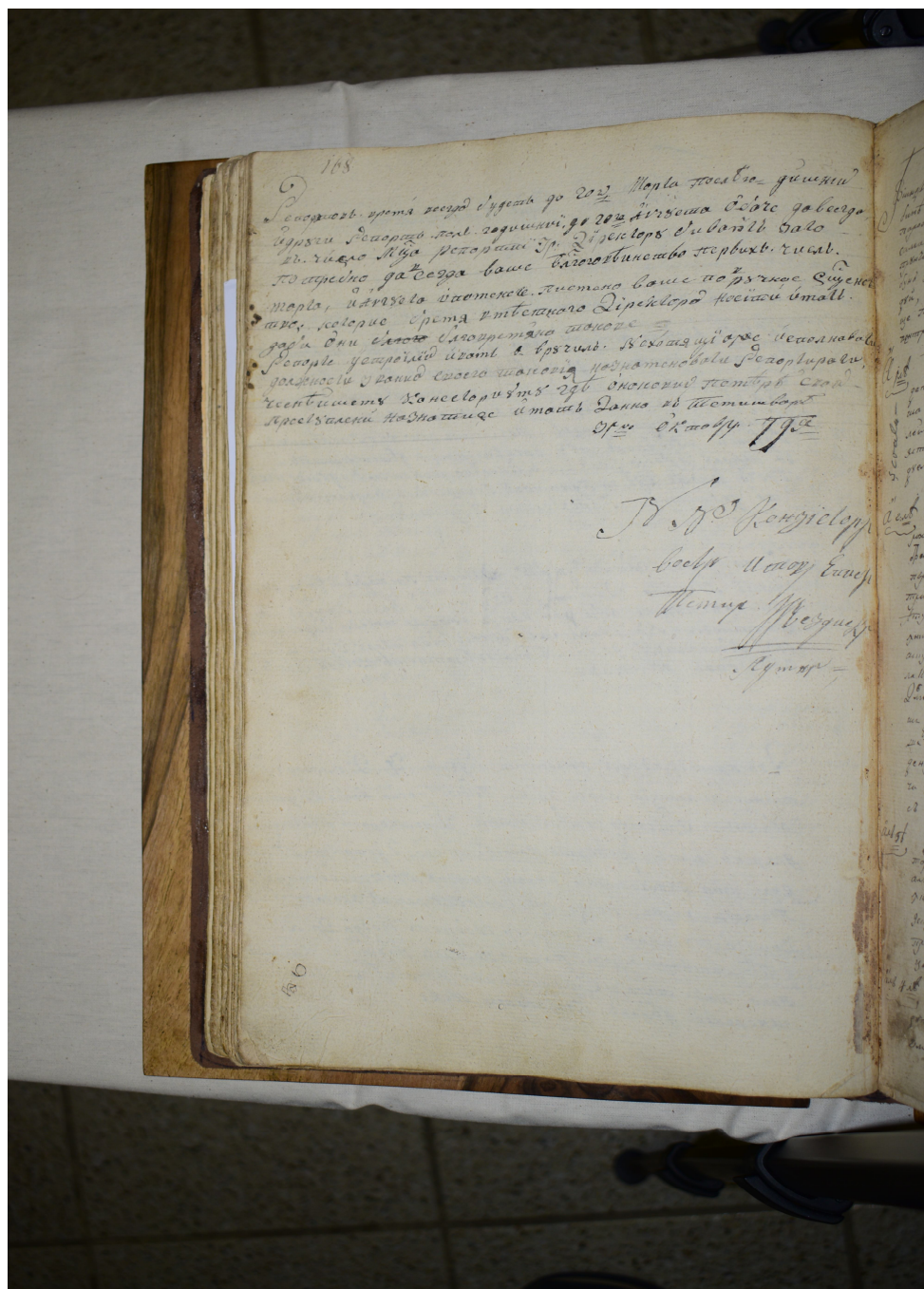
Максим Секулић,
архимандрит

---

² 1 лот = гомила, хрпа новца (у преносном смислу).

Сигнатура: 167-168.629.1799

Транслитерација:

Блгоговѣйшій Гднъ Протопресвѣтеръ,

Високо славный мѣстоблюстителный совѣтъ мажарскій въ Будимѣ сущій, По^д 28^о Августа текущаго лѣта по^д No 1748^{мб} блгоизволѣлъ милостиво наложить да вселѣ и унапредакъ Мѣстїи Парохїални Сщеницїи кїждо въ своей Парохїи Аки мѣстни Дїректоръ На^дзиратель на^д школу то есть вся школскїя = Недостаткїи тако равнѣ Магїстера како онъ Прилѣжимъ ѿ дѣтей и Наукахъ ихъ равнѣже колїко дѣтей дораслїгъ = За школу обоего Пола Есть и колїко и въ школу идутъ ився Проча іакоже здѣ въ Пунктахъ принагнуто видѣлся будетъ что должность Парохїалнаго Сщеника.

Сего ради Блгоговѣнству Вашему препоручаемся да Каковїя локалнїа Дїректори Сщеникїи Наїменуеъ и егда хъ наименуете абїе даи елико скорше имено и презимено попишете и Націоналнихъ Школъ Директору Гднѹ ВасиЛїу Николичу да пошлѣте за вѣдомость котори суть и въ коихъ мѣстахъ.

Два кратъ. въ году посїлатися будутъ Гр. Дїректору репорти школскїа. обаче чрезъ Блгоговѣнство ваше сицевимъ образомъ. Сщенихъ имелї бити Дїкторомъ мѣстнимъ, долженъ есть репортъ посовѣсти своеи устроїти по^дписа^{ти} свое имя запечатати ивамъ своему протопресвѣтеру Послати виже. когда ѿдъ своїхъ Пароковъ Протопопїата Вашего таковїа Репорти соберете тогда Гр. Дїректо[ру] у Темишваръ чрезъ почту пошлете почта ни крацаре Како васъ, тако и Сщениковъ сеи Прилїцѣ то есть школскїа дѣлахъ кошовати неѣ.

Репортовъ время всегда будетъ до 20го Марта после го дишнїи И други Репортъ полъ годишнїи до 20го Августа обаче да всегда въ число Мїа репортиї Гр. Дїректору бивають зато Потребно да^всегда ваше Блгоговѣнство первихъ числь. марта, и Августа опоменете писмено ваше по^дручное Сщєнство, которїе бремя вмѣстнаго Дїрєктора носїти имать. даби они блговременно таковое = Репорте устроїлїи ивамъ в вручилъ. Нехотящїаже исполнават должности званиа своего таковїа назнаменовати репортирати

Чеснѣишему Консєториуму гдѣ онаковїи помѣрѣ свои преступлєни назнатисє имать

Данно въ темишварѣ 31во октовра 799

В. Н. Конзистор
востя Итоя Еписк
Темир Мєздїєкр
Адмир =

Транскрипција:

Бл[а]гоговјеј[њеј]шиј г[оспо]д[и]н гротопресвитер,

Високославни мјестобљуститељни совјет мадарски в Будимје сушчи, под 28. августа текушчаго љета под но[мером] 1748. бл[а]гоизволил милостиво наложити да отसेље и унапредак мести парохијални свјашченици кијждо в својеј парохији аки месни директор, надзиратељ над школу, то јест всја школскија недостатки, тако равње магистера како он приљежим от дјетеј и науках их, равње же колико дјетеј дораслиг за школу обојего пола јест и колико и в школу идут и всја проча, јакоже здје в пунктах принагнуто видјел сја будет, что должност парохијалнаго с[вја]шченика.

Сего ради Бл[а]гоговјејнству Вашему препоручајем сја да каковија локалнија директори с[вја]шченики наменујет и јегда их наменујете абије да и јелико скорше имено и презимено попишете и националних школ директору г[оспо]д[и]ну Василију Николичу да пошљете за вједомост котори сут и в којих мјестах.

Два крат в году посілатися будутъ гр[адском] директору репорти школскија, обаче чрез Бл[а]гоговјејнс[т]во ваше сицевим образом. С[вја]шчених имели бити директором мјесним, должен јест репорт по совјести својеј устројити, потписати своје имја, запечатати и Вам, својему протопресвитеру, послати виже. Когда од својих парокв протопопијата Вашего таковија репорти соберете, тогда гр[адском] директо[ру] У Темишвар чрез почту пошљете. Почта ни кра[ј]царе Како вас тако и с[вја]шчеников сеји прилицје, то јест школскија дјелах коштовати неће. Репортов времја всегда будет до 20. Марта послегодишњи и други репортъ полгодишњи до 20. августа. Обаче да всегда в число м[јесја]ца репорти гр[адском] директору бивајут. Зато потребно да всегда Ваше Бл[а]гоговјејнство первых числ марта и августа опоменете писмено ваше подручноје с[вја]шченство, которије бремја вмјеснаго директора носити имат да би они блговремјано такове репорте устројили и Вам вручил. Не хотјашчија же исполњават должности званија своего таковија назнаменовати репортирати чесњејшему Консоторијуму [Конзисторијуму] гдје онакови по мјерје своји преступљени назнати се имат.

Дано в Темишварје,

31. октовра 1799.

В. Н. Конзистор
востя Итоя Еписк
Темир Мездиекр
Адмир.

Превод:

Поштовани господине протопрезвитеру,

Високославни заступни мађарски савет, који се налази у Будиму, дана 28. августа ове године, под редним бројем 1748, имао је доброту милостиво наредити да од сада па убудуће обласни парохијални свештеници, свако у својој парохији, као надзорник, месни директор, [забележи] све школске недостатке, али и то колико се наставник брине о деци и њиховом учењу, те колико је деце оба пола стасало за школу, колико их у школу иде и све остало, како би се видело овде оно што је прибављено у местима, а што је дужност парохијалног свештеника.

Из овог разлога Вашем Благоговејству се поверава да именујете локалне директоре свештенике и када то учините, да их одмах, што брже напишете по имену и презимену, те да о томе, ко су и у којим местима, обавестите директора националних школа, господина Василија Николића.

Два пута годишње школски извештаји слаће се градском директору од стране Вашег Благоговејства, на следећи начин: Свештеник који је постављен за месног директора дужан је да по својој савести сачини извештај, да га потпише, запечати и пошаље Вама – својем протопрезвитеру.

Када прикупите извештаје од својих пароха, из протопопијата Вашег, тада их треба послати поштом градском директору. Пошта ни вас ни свештенике неће ништа коштати овом приликом, то јест поводом школских питања.

Рок за предају годишњих извештаја увек ће бити 20. март, а полугодишњих - 20. август. Како би извештаји увек стизали градском директору до наведеног датума, неопходно је да Ваше Благоговејство почетком марта и августа писмено опомене ваше помоћно свештенство, које терет месног директора мора да носи, како би оно благовремено саставило извештаје и вама их предали. На оне који не желе да извршавају дужности свог звања, треба указати и известити најчаснији Конзисторијум, где ће они с обзиром на степен преступа бити кажњени.

Издато у Темишвару, 31. октобра 1799.

Василије Николић, конзисторијални надзорник краљевских уплата у Темишварској епархији

Извори

Archiv BIRTA - ISTORIA BANATULUI TIMIȘAN, 1781-1801.

Литература

Бјелаковић, 2012: Исидора Бјелаковић, Процеси у формирању географске терминологије у предстандардној епоси српског језика (математичка географија и астрономија), Београд
Ђорђевић, 1971: Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*. – Београд: Завод за издавање уџбеника

Ivan Birta

SPIRITUAL CULTURE OF SERBS IN ROMANIAN BANAT (18TH CENTURY)

(Summary)

The subject of these paper is to investigate the main characteristics of old Serbian language (18th century), reflected through church documents signed by several Serbian Bishops in Romanian Banat. The enclosed document is also transliterated, transcribed and translated in to Serbian language.

The manuscript, the object of our work, are written in Cyrillic Church Slavonic language, in the traditional unreformed civil Cyrillic (interpretation of office latin). To date, work has not been published.

The text of the manuscript is written in italics Russian and are amended with some individual graphemes which mark typical Serbian phonological system. Some text of letters are provided with Serbian acronyms. He served as official letter and contains provisions and regulations (notes, various correspondence, etc.).

The Serbian manuscript represents a valuable testimony to the socio-political events both in the Habsburg monarchy and among Serbs, pointing to the imperial attitude of the authorities towards the Orthodox world, their expectations and orders (travel facilities, school organization, voluntary collect contributions, etc.).

In addition, the emphasis on moral values and calling to obey the imperial will, points out to the fact that in the late 18th century Serbian society in the territory

of South Hungary still distinctly theocratic, although Regulation of 1777 restricted the political power of the church.

These work is an original contribution to proving Serbian preservation, their identity in other countries, until specificall contexts and their contribution in the cultural, religious and social life of the Romanian Banat through 18th and 19th century.

Keywords: Archiv Birta, Banat, Bezdin, Carashovian, orthodox priest, Sekulici, Serbian

Жарко С. Бошњаковић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

ТВОРБА ФУТУРА I У СРПСКИМ ПОМОРИШКИМ ГОВОРИМА У РУМУНИЈИ

У раду се, на основу релативно богате грађе (120 примера), скинуте са аудио записа снимљених у српским поморишким селима румунског дела Баната, издвајају творбени модели футура I, утврђује њихова фреквенција и сагледавају у банатском и балканском контексту. Сложени футур (ћу... + инфинитив) је најчешћи модел (72,5%), што се слаже са стањем у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, али не и у неким српским говорима на румунској страни (Рудна). У румунском постоји сличан модел, али са скраћеним инфинитивом.

Аналитички футур (ћу... + да + през.) се налази на другом месту по фреквенцији (14,16%), која знатно заостаје у односу на сложени. Међутим, он је у српском делу Баната ипак ређи у односу на број примера сложеног и простог футура, што се поклапа и са стањем у идиолектима из Полочице и Ченеја, при чему је у овом говору из Румуније четири пута чешћи него у оном на српској страни. У румунском постоји слична конструкција, али са помоћним гл. *имати*.

На трећем месту се налази употреба презента свршених глагола у означавању будућих радњи (6,66%). Та појава је раширена и у српским говорима уз румунску границу (Радојево, Српска Црња, Итебеј, Крушчица), али и у Ченеју. Неки аутори сматрају да се презент у тој функцији може срести и у румунском језику.

Прост футур (инфин. основа + ћу...) је знатно ређи (5% и) у односу на прва два модела због тежње говора ка аналитизму, али и због чињенице да румунски не познаје овај начин градње, који је прилично фреквентан у говорима на српској страни, као и у идиолектима из Ченеја и Плочице.

За балкански модел футура (партикула *ће* + /да/ + през.) може се рећи да је тек у зачетку (1,66%) и да се јавља без речце *да*. Овај модел није непознат ни говорима у српском Банату, а обичан је у разговорном румунском језику.

Кључне речи: дијалектологија, шумадијско-војвођански дијалекат, српски поморишки говори у Румунији, творба футура I.

---

* zarko.bosnjakovic@gmail.com

Увод

1.1. У раду се, на основу релативно богате грађе, скинуте са аудио записа снимљених¹ у најсевернијим српским селима² у румунском делу Баната, издвајају творбени модели футура I и анализирају у банатском и балканском контексту. На првом месту интересовала нас је фреквенција појединих модела, те смо стога извршили тоталну ексцерпцију примера³. Поред тога, желели смо и да утврдимо сличности и разлике са српским банатским говорима у Србији, као и утицај румунског језика, којем су снажније изложени од 1918. године.

1.2.0. О развоју и употреби футура I у словенским и балканским језицима већ је говорено у раду посвећеном употреби овог глаголског облика у два писана идиолекта: из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина) [Бошњакловић 2015: 33–36]. Овом приликом ћемо рећи само о типовима и фреквенцији футура у српским банатским говорима у Србији и у румунском језику.

1.2.1. У српском делу Баната, у којем се говори шумадијско-војвођанским дијалектом, преовлађује образовање футура са инфинитивом док је аналитички футур мног ређи у односу на сложен и прост, али се не би могло рећи да је редак. Уочени су и први кораци ка

¹ Аудио записе је средином последње деценије XX века снимила етномузиколог др Јелена Јовановић из Етнографског института САНУ и, уз сагласност своје институције, љубазно их уступила Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, на чему им се овом приликом најљубазније захваљујемо.

² Имена села ћемо навести азбучним редом, а уз њих ћемо дати и њихове скраћенице које ћемо користити у раду, као и пол и узраст информатора, када тај податак поседујемо: Варјаш (В), Велики Сенпетер (ВС), Кетфел (К), Моноштор (М), Нађфала (НФ), Саравола (С), Семиклуш (СМ) и Чанад (Ч).

³ Будући да ова грађа није доступна широј научној јавности ни као писани ни као звучни запис, ми смо се одлучили да наводимо све примере пошто они могу послужити као ограничен корпус и за друга језичка истраживања. Тако су у говору забележене разне дијалекатске црте на свим језичким нивоима: (а) на фонетском: па каже девојка: *нећемо* заклати, *нећемо* заклати, реко, *нећемо* заклати, није он кући; кад дође, онда ћемо заклати (петла) Ч(ж1919); *ди* ће ићи; *видићете*; *до Петровадна*; (б) на морфолошком: *с коњом*; *ди* ће ићи *њина ћерка*; *да јемо јабуке*; *са ћеду да режеду*, *напуниду*, *да је просиду* / *да виде*; (в) на синтаксичком: *остаће да је* некад било овде *Срби*; једна девојка сваки дан ће носити *са тај бокал* воде у једну кућу, тамо ће остати бокал Ф(ж1926); *са ћеду да режеду колач у манастир* ВС(ж1931); овај поп из Семиклуша је казо: ако оћете, сутра ћу доћи, *ћемо правити* редовну службу С(м1914), кад сте већ овде, *ћу* вам *показати* моју стару тамбурицу СМм1914; кад видиш рода да стоји, *ћеш бити* болестан, а кад лети, онда *ћеш* бити здрав В(Васа) итд.

успостављању типично балканске футурске парадигме: *нећ се* после *брине* за лебац [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 181-185], која је чешћа на крајњем југоистоку српског Баната [Ивић, 1990: 196].

У говору Рудне значење футура се изражава помоћу енклитичких облика помоћног глагола *хтети* у презенту и конструкције *да + презент* (шта *ћу да метем*) и презента свршених глагола (пази те *натучем*) [Бошњаковић и Вареника 2008: 269].

У нашим ранијим истраживањима говора Семиклуша футур I није ниједном забележен као прост глаголски облик, него преовлађује образовање са инфинитивом док помоћни глагол *хтети* у 3. лицу множине добија наставак *-ду*: онда *ћеду малтѐрисати*, после шѐст нѐдеља *ћеду омалтѐрисати* [Бошњаковић и Првуловић 2011: 191]. Треба истаћи да информаторка углавном прича о прошлости, па због тога у овој грађи има само два примера футура I.

На основу анализе грађе ексцерпираних из приватних писама из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина), упућених аутору овог рада и његовим родитељима, закључено је [Бошњаковић 2015: 40–41] да је сложени футур (*ћу... + инфинитив*) најчешћи модел творбе у оба идиолекта, што се слаже са стањем у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 181-183], али не и у неким српским говорима на румунској страни [Бошњаковић, Вареника, 2008: 269]. Видели смо да у румунском постоји сличан модел, али са скраћеним инфинитивом. Затим, уочено је да су и прост (*инфин. основа + ћу...*) и аналитички футур (*ћу... + да + през.*) у оба идиолекта ређи од сложеног, што је слично стању у српским говорима у нашем делу Баната [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 181-185]. У идиолекту из Ченеја аналитички футур је чешћи него у идиолекту из Плочице. У румунском постоји слична конструкција, али са помоћним глаголом *имати*.

Иако презент свршених глагола у функцији футура на српској страни Баната није тако редак [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 372-373], он је изостао у идиолекту из Плочице, а обичан је у оном из Ченеја, што је резултат интерференције са румунским језиком [Ивић, 1958: 340].

Балкански модел футура (*партикула ће + /да/ + през.*) тек је у зачетку, и то само у идиолекту из Ченеја, иако није непознат ни говорима у српском Банату [Ивић, Бошњаковић Драгин, 1997: 185], а обичан је и у разговорном румунском језику, који је и утицао на чување речце *да*.

1.2.2. У стандардном румунском језику футур 1 се гради од индикатива презента помоћног глагола *a vrea* 'volere, хтети' који се мења по лицима (*voi, vei, va, vom, veți, vor*) и скраћеног инфинитива (*face*) [Испас1984: 122; Демирај1994: 126].

Прост футур се у румунском језику није сачувао иако је постојао у латинском језику (*laudabo* 'хвалићу', *audiam* 'слушаћу') [Демирај 1994: 120,127].

Што се тиче употребе презента у означавању будућих радњи Ивић је из Сандфелдове и Олсенове *Синтаксе румунског језика* [Kr. Sandfeld et Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine* I, Paris, 1936: 312] навео да се „презент употребљава у много случајева где се ради о будућем времену” и то потврђује следећим примерима: *cine știe când ne mai întâlnim* 'ко зна кад ћемо се срести' или буквално 'кад се још сретнемо'; *Ți-arăt eu ție cine sânt!* 'показаћу ти ја ко сам! или буквално: 'покажем ти ја...' [Ивић 1958: 340]. Ову појаву неки аутори доводе у везу са мађарским и немачким утицајем [Марковић 1936: 2–3], што Ивић оповргава.

Футур најсличнији балканском моделу творбе гради се од речце *o* (< *oa* < *volet* или *o* < *ai* < *habunt*) и конјуктива презента (*să cînt*) 'ће да певам'. Овај тип футура се користи у јужној Румунији, али и у разговорном језику [Асенова 2002: 207–208].

1.3. Треба истаћи да се остаци инфинитива у балканским језицима могу срести у различитим позицијама⁴, па између осталог и у футуру 1.

⁴ У грчком се он јавља: а) у глаголским конструкцијама са гл. *έχω* 'имам': *έχω αγοράσει* = мак. *имам купено*, срп. 'имам купљено' *купио сам*; б) у балканском потенцијалу: *ήθελα αγοράσει*, мак. *ке купев*, срп. *ишах купити* (Вук); в) са чланом и имају значење именице: *το είναι* = срп. *постојање*, уп. стање у румунском у којем је некадашњи лат. инфинитив данас глаголска именица *dormire* 'спавање'; г) као именице које су добијене од инфинитива: *φαγεῖν* > то *φαγί* 'јело, ручак, вечера, апетит', *μεθύσειν* > то *μεθύσι* 'пијанство, опијање' [Асенова 2002: 142].

У бугарском се чува: а) у (сложеном) футуру од XVI века: *видящем* 'видећу', *заспа ще дух болен* 'заспа(ти) ће дух болан'; б) у негираном императиву при изрицању забране: *недей / немой плака* 'немој плакати', *недей / немой стига* 'немој долазити', *недей мисли* 'немој мислити' / *немойте сидети* 'немојте седети'; в) у императивним конструкцијама (гл. кретања + скраћен инфинитив = императиву): *иди се повесели* 'иди се провесели(ти)';) у изражавању намене: *сапун за мити* 'сапун за прање', *вода за пити* 'вода за пијење, пиће'; д) у архаичним изразима (јестъ + инфинитив + акузатив) среће се супински облик: *не го е видет* 'није га видети' не можеш га видети, не да се видети [Асенова 2002: 143–144].

У македонском је забележен: а) у старом запису (1646) из тетовског краја: *po`e se pisat5 meseca marta*; б) у неким народним говорима у ретким изразима: *ним се*

О футуру у српским поморишким селима

2.1. Сложен футур. Овај тип футура гради се од енклитичких облика презента помоћног глагола *хтети* (*ћу, ћеш, ће, ћемо ћете, ћеду/ће*) и инфинитива. Редукција 2. л. јд. [са *и* ти твоје *добити* В(ж1928)] и наставак -ду у 3. л. мн. представљају војвођанску специфичност [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 183] која је уобичајена и у српским поморишким говорима. Скоро доследну употребу наставка -ду у 3. л. мн. налазимо и у Ченеју и Плочици [Бошњаковић 2015: 37–38]. У румунском језику он се од XVI в. гради од презента (*voi, vei, va, vom, veți, vor*) помоћног глагола *a vrea* 'volere, *хтети*' и скраћеног инфинитива (*face*) [Испас, 1984: 122; Демирај, 1994: 126]. Од XVII в. губи се иницијално *v* у помоћном глаголу.

Овај тип сложеног футура има највећу фреквенцију (87 примера или 72,5%⁵), на коју је могао утицати и сличан начин градње футура у румунском језику.

Следи забележена грађа:

1. л. јд.: кад умрем, онда *ћу спавати* В(ж1928); Ево и то *ћу* вам *рећи* ВСб; Ако оћете да вам кажем, ја *ћу* вам *касти* ВС(ж1931); ај, за Марину *ћу казати* К(АЧб); и то *ћу* вам *казати* К(АЧб); овај поп из Семиклуша је казо: ако оћете, сутра *ћу доћи, ћемо правити* редовну службу С(м1914), никад то *нећу заборавити* С(м1908), ја *ћу погрешити* СМм1914; да, ја *ћу живити* до века СМм1914; кад сте већ овде, *ћу* вам *показати* моју стару тамбурицу СМм1914; ја *нећу носити* са мнош СМм1914; кад ми дође при руци, ја *ћу* га *критиковати* СМм1914; било некад, па прошло, ево и ја *ћу проћи* СМм1914; онда ми је казо: ја *ћу се интересирати* како је ова фамилија дошла у Семиклуш СМ(м1920),

2. л. јд.: кад видиш рода да стоји, *ћеш бити* болестан, а кад лети, онда *ћеш бити* здрав В(Баса), са */he/и* ти твоје *добити* В(ж1928); до светог Илије није слободно да се купаш, јер *ћеш се удавити* ВСб; кад видиш роду и лети и ти идеш, онак значи *ћеш живити* дуго ВС(ж1931); ти *ћеш* ме *заменути* СМм 1914; шта *ћеш метути* у зид СМм1914; *ћеш* ме *споменути* кад одеш у Београд Ч(ж1914);

коси (гевгелијски говор) 'немој да се љутиш', *нуму лафи* (тиквешки говор) 'немој да говориш'; в) у народној поезији у саставу са *немој*: *немој носи* свилени сунци 'немој носити свилени појас'. Тај облик *носи* се схватао као императив, па се уместо *немој вика* могло чути и *немој викај*; г) у језику писаца са почетка XIX в. (Пејчиновић и Крчовски): после кеме *казас* < од *казаста*, а према гл. типа *спасти, пораста*; уп. *изист* 'изићи' код Његоша и Марка Миљанова [Конески 1982: 176–180].

⁵ Индекс фреквенције је израчунат тако што је број примера за један модел подељен са укупним бројем свих модела и помножен са сто.

3. л. јд.: толико *ће бити* кукуруза, толико *ће бити* жита, оће л бити плодна година јел *неће бити* плодна В(Васа), и онда ко увати мушко, женско, јел *ће имати* прво мушкарца јел *ће имати* прво девојку В(ж1928), она веже кошуљу детету јел шта *ће везати* В(ж1928); то је био знак да *ће* дуга јесен *бити*, знак да *ће бити* много кукуруза ВСм; ако сено мож да се сакупи, *неће бити* кукуруза ВСм; ако рода стане на кућу, ту *ће донети* дете ВСм; ко *ће* још то (ватру) *прескакати* ВС(ж1931); Бог казо да *ће дати* човеку свест ВС(ж1931); још један *ће умрети* К(АЧб); ако има више соли суве, значи да *ће* тај месец *бити* толико сув колико је соли остало; ако је скроз испопљена, значи да *ће* тај месец скроз *бити* мокар Км; да ли *ће* месец *бити* кишан, да ли *ће бити* кише или суше Км; то су метли да виду какво *ће бити* време М(м1923); моји су дошли да је просиду да виде ди *ће ићи* њина ћерка НФ(млађи м), сви су стари, и тако и овако, гадно време, дува ветар, јел, шта ја знам, *ће бити* кише, не јдемо С(м1914), ваљда *ће бити* још мало боље С(ж1921), е сад, *неће бити* шес недеља кише и шта знам ја, онак неко каже: треба да се баци један крст у бунар и онак *ће бити* кише С(м1914), сви чекаду светог Илију (да се види) да л *ће бити* кише С(м1914), јел *ће се зауставити* јел неће, Божија воља С(м1914), нисам им дала перја да се напуниду, сви су лепо обучени, ко *ће* то *очистити* С(ж1921), ја сам се очекивао да *ће*, под притиском, *морати* да изда мене и мог брата С(м1922), онај који погреша, тај *ће научити* СМм1914; па мислим шта *ће остати*, остаће да је некад било овде Срби СМм1914; нек иде ди *ће отићи* (тамбурица) СМм1914; у Семиклуш *ће остати* да је био неки чика Јоца СМм1914; кад ја умрем, виноград *ће плакати* за мене СМм1914; ко иде на Покладе, оном *ће растити* кудеља СМм1914; седимо у кревет, (и чекамо) са *ће доћи* деда Илија СМ(м1920), једна девојка сваки дан *ће носити* са тај бокал воде у једну кућу, тамо *ће остати* бокал Ф(ж1926); ка *ће бити* четрдесет дана, онда правимо поману, кувамо шта *ће бити*: пасуља, месо и правимо колаче и сваки колач *ће бити* на тањир Ф(ж1926); с момкове стране дође који *ће бити* девер Ч(ж1914); и онда прико тог *ће доћи* венац Ч(ж1914); јел из твог поштовања *ће* она *завети* тебе, а она *ће* теби *родити* једно дете које *ће* теби *бити* најмилије у твој животу Ч(ж1914); тај *ће бити* сирома Ч(ж1919); само то знам да ни било слободно да јемо јабуке до Петровадна, јел *ће бити* крупа велика каке су јабуке Ч(ж1919); само децама *неће фалити* В(ж1928),

1. л. мн.: е сад како *ће бити*, то *ћемо видети* В (Васа), ако може, *ћемо дати* В(ж1928); *нећемо* оно *мећати* С(ж1921), до суботе ту *ћемо се причестити* Ч(ж1914); па каже девојка: *нећемо заклати*, *нећемо заклати*, реко, *нећемо заклати*, није он кући; кад дође, онда *ћемо заклати* Ч(ж1919);

2. л. мн.: продајте, па *ћете платити*, ја вам не дам В(ж1928); мож бити `можда` *ћете мислити* оћу да се фалим ВС(ж1931);

3. л. мн.: хајде *ћеду доћи* да честитаду Лазареву суботу ВС(ж1931); да смо мирни, јер тодорски коњи *ћеду доћи* С(м1914), *нећеду* ни звонити кад умреш С(м1914), да га закопате на место, јер *ћеду* га *однети*, *ће нестати* С(м1914), треба да се легне рано, јел *ће доћи* свети Тиодор с коњом па *ћеду* те *погазити* Ч(ж1914);

2.2. Аналитички футур. За разлику од сложеног футура, у аналитичком се, уместо инфинитива уз енклитичке форме помоћног глагола *хтети*, јавила конструкцијом да + презент. Иако у оба дела футура имамо личне глаголске облике, облици помоћног глагола су веома стабилни и нису се свели на партикулу *ће*, што је одлика балканског начина градње футура I. Дакле, аналитички футур представља прелазну фазу ка успостављању балканског модела футура.

За банатске говоре у Србији речено да је овај тип футура много ређи у односу на сложен и прост, али да ипак није редак [Ивић, Бошњаковић, Драгин 1997: 183–184], што се донекле разликује од стања у српским поморишким говорима, у којима се он по броју примера (17) и фреквенцији (14,16%) налази одмах иза сложеног. Међутим, у говору Рудне он је потиснуо форме са инфинитивом [Бошњаковић и Вареника 2008: 269]. Такође је чешћи у идиолекту из Ченја у односу на идиолект из Плочице. И на овај тип футура у српским говорима могло је утицати стање у румунском, у којем је ова конструкција постојала у XVI и XVII в., а од XVII егзистира она са глаголом *a avea* у презенту (*am, ai, are, avem, aveți, au*) и конјуктивом глагола који се мења (*Eu am să cînt* `ја имам да певам`) [Испас, 1984: 123].

Следи грађа из нашег корпуса:

1. л. јд.: баш *ћу да* вам *кажем* ВС(ж1931); са *ћу да* вам *певам* ону песму С(м1922);

2. л. јд.: ди *ћеш* ти дете *да уватиш* СМм1914;

3. л. јд.: шта *ће да узне* В(ж1928), а ја сам отишла ... да чујем шта *ће* сад *да каже* он В(ж1928), а чуо сам да *ће да бидне* обавезно и по гимназијама (веронаука) В(Васа); мислим овај човек *ће да* ме добро *дарива* С(м1908), нормално, то *ће* јеванђеље *да плати* Км; а има који предосећа *да ће да умре* К(АЧб);

1. л. мн.: тамо се договоримо како *ћемо* ујутру у које време *да се скупимо*, ко кога *ће да вози* НФ(д2);

3. л. мн.: са *ћеду да режеду* колач у манастир ВС(ж1931); како *ћеду* то *да извуку* из комбине ВС(ж1931); са *ћеду* једну (песму) они (попови) *да певу* С(м1908).

2.3. Балкански футур. У ранијим испитивањима писаних идиолеката из Ченеја и Плочице констатовали смо [Бошњакловић 2015: 39] да „у идиолекту из Плочице модел балканског футра није забележен, а у оном из Ченеја само једном, при чему треба рећи да је помоћни глагол сведен на партикулу *ће*, али се још није изгубио везник *да*, што нам говори да је овај модел тек у зачетку (нисам сигурна да *чеда идемо*), али и да је калкиран тип футура који се користи у јужној Румунији и разговорном језику.” Наиме, он се од XVIII в. твори од речце *о* ($< oa < volet$ или $o < au < habunt$) и конјуктива презента (*să cânt*) ‘ће да певам’. [Асенова, 2002: 207-208].

У српским поморишким говорима он се веома ретко среће (2 примера или 1,66%), али је, у односу на начин градње у идиолекту из Ченеја, унапредовао, будући да се јавља без речце *да*.

Следе забележени примери:

1. л. мн.: Шта је саџак? -Саџак? *Ћу ти покажем*, имам ту. Ч(ж1919);
3. л. мн.: у лонац један-два ораса, па како се чују ораси да звечу, тако *ће се чују* лопови да краду С(м1914).

2.4. Прост футур. Овај тип футура се твори од инфинитивне основе и наставака *ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете, ћеду*. У српским поморишким говорима је прилично редак (6 примера или 5%). Слично је стање и у идиолектима из Ченеја и Плочице [Бошњакловић 2015: 39]. Прост футур није чест због тежње говора ка аналитизму, али, можда, и под утицајем стања у румунском језику, у којем није сачуван иако је постојао у латинском језику (*laudabo* ‘хвалићу’, *audiam* ‘слушаћу’) [Демирај, 1994: 120,127].

Следи забележена грађа:

1. л. јд.: ако знам, *певаћу* је ВС(м1951);
2. л. јд.: да не дираш ласту, *имаћеш* пеге ВС(ж1931);
3. л. јд.: ако багрем има пуно цвета, *биће* кукуруза ВСм; *оставиће* извесну своту новца свештенику Км; па мислим шта ће остати, *остаће* да је некад било овде Срби СМм1914;
2. л. мн.: све брзо пролази, *видићете* ВСб.

2.5. Презент свршених глагола. У значењу футура свршени презент се среће и у српском делу Баната, нарочито у селима уз румунску границу (Радојево, Српска Црња, Итебеј, Крушчица (код Беле Цркве), али и у румунском делу Баната, што се доводи у везу са интерференцијом са румунским језиком [Ивић, Бошњакловић, Драгин, 1997: 372-373]. Као што смо раније рекли, Ивић је, на основу Сандфелдове и Олсенове *Синтаксе румунског језика* (Kr. Sandfeld et Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine* I, Paris,

1936: 312) утврдио да се и у румунском може јавити презент са футурским значењем [Ивић, 1958: 340]. Неки аутори ову употребу презента доводе у везу са мађарским и немачким утицајем [Марковић, 1936: 2-3], што Ивић оповргава.

У идиолекту из Плочице не среће се свршени презент у значењу футура, али је зато његова употреба релативно честа у идиолекту из Ченеја, и то посебно код глагола *доћи*: [Бошњаковић 2015: 39–40]. У нашем корпусу овај начин изражавања значења футура по броју примера (8) заузима треће место (6,66%), иза сложеног (87 примера или 72,5%) и аналитичког (17 примера или 14,16%).

Следи анализирана грађа:

2. л. јд.: обраћа се другарици: ја сам га (бич) продала, те новце *даш* мени В(ж 1928); онда тетак каже: ти *не идеш* кући, ти *останеш* код нас В(ж1928),

3. л. јд.: кад се пали ватра на Велики петак, ондак, каже, ти *се запали*, овај, камара са житом или слама В(Васа), ако радиш кад треба да не радиш, *дође* коњ (тодорски коњи) па те *згазне* М(м1923), су казали стари људи крупа *бидне* НФ(б),

2. л. мн.: ако платите, *добијете* В(ж1928).

Закључак

4.0. На основу анализе свих ексцерпираних примера (120) уочили смо да је богат инвентар творбених модела футура I, али са различитом фреквенцијом (сложен футур 72,5%, аналитички футур 14,16%, презент свршених глагола 6,66%, прост футур 5%, балкански 1,66%).

4.1. Сложени футур (ћу... + инфинитив) најчешћи је модел у српским поморишким говорима (87 примера или 72,5%), што се слаже са стањем у оба идиолекта из Ченеја и Плочице [Бошњаковић 2015: 40], са стањем у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 181-183], али не и са стање у идиолекту из Рудне [Бошњаковић, Вареника, 2008: 269]. У румунском постоји сличан модел, али са скраћеним инфинитивом.

4.2. Аналитички футур (ћу... + да + през.) представља једну од прелазних фаза у настанку балканског модела градње будућег времена. Наиме, у њему је безлична форма (инфинитив) замењена личном (да + презент), што ће, у балканским језицима и дијалектима, утицати на свођење помоћног глагола на партикулу [Бошњаковић 2015: 35].

У нашој грађи, по броју примера (17) и фреквенцији (14,16%) он се налази иза сложеног футура, што се донекле разликује од стања у нашим говорима у српском делу Баната, где је он много ређи од сложеног и

простог, али ипак није редак [Ивић, Бошњакović, Драгин, 1997: 181-185]. И у идиолектима из Плочице и Ченеја, он је ређи од сложеног и простог, при чему је знатно чешћи код информатора из Ченеја [Бошњакović 2015: 38], док је у Рудни он чешћи од употребе презент глагола свршеног вида, једина два модела футура забележена у испитиваном идиолекту [Бошњакović и Вареника 2008: 269]. Дакле, у српским говорима у Румунији његова фреквенција је нешто већа, што се може повезати и са стањем у румунском, у којем постоји слична конструкција, али са помоћним гл. *имати*.

4.3. Прост футур (инфинитивна основа + *ћу*, *ћеш...*) у нашој грађи, по фреквенцији (5%), прилично заостаје за права два модела (сложен 72,5% и аналитички 14,16%) и нешто мање за трећим типом (презент гл. свршеног вида 6,66). Он се у Рудни не јавља, док је у идиолектима из Плочице и Ченеја, чешћи од аналитичког модела [Бошњакović 2015: 38–39], што је случај и у шумадијско-војвођанским говорима у српском Банату [Ивић, Бошњакović Драгин 1997: 182–183]

Дакле, ниска фреквенција је условљена тежњом ових говора ка аналитизму и чињеницом да румунски језик нема модел простог футура иако га је латински имао.

4.4. Балкански модел футура (партикула *ће* + /*да*/ + през.) тек је у зачетку, при чему се он у идиолекту из Ченеја јавља са речцом *да*, а у нашем корпусу без *ће*, и то само у два примера и са фреквенцијом 1,66%. Он није непознат ни говорима у српском Банату [Ивић, Бошњакović Драгин, 1997: 185], а обичан је и у разговорном румунском језику, који је и утицао на чување речце *да* у идиолекту из Ченеја.

4.5. Иако презент свршених глагола у функцији футура на српској страни Баната није тако редак [Ивић, Бошњакović, Драгин, 1997: 372-373], он је изостао у идиолекту из Плочице, а обичан је у оном из Ченеја, што је резултат интерференције са румунским језиком [Ивић, 1958: 340].

У нашој грађи забележено је само 8 примера, што га по фреквенцији (6,66%) доводи на треће место.

У наредним испитивањима треба утврдити фреквенцију различитих модела футура 1 у говорима средњег и јужног Баната у Румунији. Такође треба анализирати новију грађу са терена како би се утврдило да ли је дошло до неких промена у вези са употребом различитих модела футура у раније описаним српским говорима (Карашева, Свинице, Радимне, Банатске Црне Горе) у румунском делу Баната. На крају, очекује се синтетичка студија о употреби футура 1 у српским говорима у Румунији и његово сагледавање у штокавском и балканском контексту.

Литература

- Асенова, 2002: П. Асенова, *Балканско езикознание. Основни проблеми на Балканска езиков сџюз*. В. Търново: Faber.
- Бошњаковић, Вареника, 2008: Ж. Бошњаковић, С. Вареника, Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији. Београд: *Српски језик*, XIII/1-2, 261-279.
- Бошњаковић и Првуловић: Ж. Бошњаковић и Т. Првуловић, Из говора села Семиклуша у Румунији. *Темишварски зборник* 6, Нови Сад: 179–206.
- Бошњаковић, 2015: Ж. Бошњаковић, Творба футура I у два писана идиолекта: из Ченеја (код темишвара) и Плочице (код Ковина). *Исходишта* 1, Савез Срба у Румунији. Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији. Филозофски факултет Универзитета у Нишу. Темишвар / Ниш: 31–42.
- Грковић-Мејџор, 2012: Јасмина Грковић-Мејџор, Развој футура у старосрпском језику. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, књ. LV/1: 83–103.
- Демирај, 1994: Ш. Демирај, *Балканска лингвистика*. Скопје: Библиотека Лингвистика.
- Ивић, 1958: П. Ивић, Место банатског херског говора међу српским дијалектима. (Посебан отисак из зборника «*Банатске Хере*»). Нови Сад: Матица српска, 326-353.
- Ивић, 1990: П. Ивић, Балканизми у настајању у српским говорима Баната. у књ. *О језику некадашњем и садашњем*. БИГЗ–ЈЕДИНСТВО: 189-198.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, Синтакса, Закључци, Текстови. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII.
- Испас, 1984: Б. Испас, *Учебник по румњски език*. София: Издателство наука и изкуство.
- Марић, 2002: Б. Марић, Из лексике Ченеја (Румунски Банат). Нови Сад: *Прилози проучавању језика*, 33, 258-326.
- Марковић, 1936: С. Марковић, Српски језик у румунском делу Баната. Темишвар: *Живот*. Књига за децембар, 1–3.
- Милорадовић, 2007: С. Милорадовић, Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. Нови Сад: *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 71–72, 357-375.
- Радић, 2004: П. Радић, Глаголске *ће*-конструкције у говорима Косова и Метохије. Балканистички аспект. Београд: *Јужнословенски филолог*, LX, 135-145.
- Тополињска, 1994: З. Тополињска, Инфинитив vs **да**-субјунктив у формули **velle**-футура, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних*

дијалеката. Ниш: Филолошки факултет у Нишу · Институт за српски језик САНУ Београд · Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 149-160.

Žarko S. Bošnjaković

THE FORMATION OF FUTURE I IN SERBIAN POMORISH ACCENTS IN ROMANIA

(Summary)

The author, based on the relative large corpus (120 cases), removed from the audio tracks recorded in Serbian Pomorish villages of Romanian part of Banat, set aside few formative model of Futura I, determine their frequency and analyze them in the Banat and the Balkan context.

Compound Future (ću... + infinitive) is the most frequent model (72,5%), which is consistent with the state in Banat accents of Shumadian-Voivodinian dialect, but not in some Serbian accents in Romania. In Romanian exists similar model, but with shortened infinitive.

Analitical Future (ću... + da + Pres.) is in the second place according to frequency (14,16%), that substantially legs behind the complex one. However, it is in Serbian part of Banat rarer in regard to number of cases og complex and simple Futere, which coincides with the state in idiolects in Plochice and Chenej, whereby in this accent from Romania four times more common than in that in Serbian side. In Romanian there is similar construction, but with auxilliary verb *imati*.

In third place is the use of the present tense of the finite verbs in the labeling of future operations (6.66%). This phenomenon is widespread and in Serbian accents with Romanian border (Radojevo, Serbian Crnja, Itebej, Krushchica), but also in Chenej. Some authors believe that present in this function can find in the Romanian language.

Simple Future (infin. base + ću...) is much rarer (5%) compared to the first two due to the tendency of analitism of speech, but also due to the fact that in Romanian there is no such formation, which is quite frequent in accents in Serbian side, as well as in the idiolects from Chenej and Plochice.

For the Balkan model of Futura (particle *će* + / *da* / + pres.) it can be said that it is still be still in the beginning (1.66%) and occurs without particle *da*. This model is not unknown in accents in Serbian Banat, and it is regular in colloquial Romanian language, in which it is formed with particle *da* (*să*).

Key words: dialectology, Shumadian-Voivodinian dialect, Searbian Pomorish accents in Romania, formation of Future I.

Бојана М. Вељовић*
Универзитет у Крагујевцу**
Филолошко-уметнички факултет

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ПРОШЛИХ ПОНАВЉАНИХ РАДЊИ У ПРИПОВЕТКАМА ЋАМИЛА СИЈАРИЋА

У раду се на материјалу који чине примери ексцерпирани из збирке приповедака Ћамила Сијарића анализира употреба глаголских облика у служби исказивања хабитуалности. Прошле понављане радње могу се обележавати различитим синтаксичким јединицама, с тим да се у стандардном српском језику у овој служби најчешће употребљава потенцијал. Осим овог облика значење вишекратности може се саопштити и нартивним презентом, императивом у релативној служби, те перфектом. Наш циљ јесте да утврдимо њихову фреквентност у поменутим приповеткама, те синтаксичко-семантичке, стилистичке и прагматичке услове који регулишу одабир делимично синонимних јединица. Проза Ћамила Сијарића припада књижевности писаној на дијалекту, те је стога наш циљ и да утврдимо у којој мери су одлике идиома који стоји у основи нараторског и говора ликова присутне на плану синтаксе. Примећено је да стање које се тиче употребе глаголских облика при исказивању прошлих понављаних радњи у потпуности одговара приликама које карактеришу савремени српски језик, док у односу на ситуацију својствену зетско-сјеничким говорима постоје знатнија одступања.

Кључне речи: хабитуалност, потенцијал, презент, императив, перфекат

1. Увод

1.1. У раду се, на материјалу који чине приповетке Ћамила Сијарића, анализира употреба глаголских облика којима се обележавају прошле понављане радње и то оне које се одликују вишекратношћу у вршењу, те као такве потпадају под категорију хабитуалности. Хабитуалне радње нереференцијалног су типа, одликују се поновљивошћу апстрахованом из низа временских интервала који

---

* bojana1919@hotmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика језичких структура савременог српског језика (178014)*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

припадају ширем одсечку прошлости. Говорно лице резимира их као дејства која се карактеришу сталношћу или редовношћу у вршењу, поимајући их са становишта садашњег времена као, у широј прошлости успостављену, законитост, односно правило, очекивани редослед, обавезу, обичај, навику.

1.2. У српском језику категорија хабитуалности није граматикализована. Услед непостојања посебног синтаксичког средства којим би се обележило понављање у прошлости, историјски развитак глаголског система ишао је ка томе да су различити глаголски облици, проширивањем домена примене и усложњавањем семантичке структуре, у одређеним синтаксичко-семантичким условима стекли могућност исказивања хабитуалног значења. Овакав систем облика у српском језику релативно је сложен – говото сви глаголски облици са мање или више ограничења на синхронном плану поседују могућност обележавања протеклог понављања. Функционално оптерећење сваке од јединица система и ограничења морфолошке и синтаксичке природе разликују се, а поред тога прилике својствене стандардном језику с једне и народним говорима с друге стране неуједначене су. Ипак, тенденција која их повезује тиче се тога да се у већини идиома из система конкурентних форми фреквентношћу у овој служби издваја потенцијал односно кондиционал¹ као синтаксичко средство са најмање ограничења у употреби (в. Стевановић, 1986: 720; Танасић и др. 2005: 462).²

1.3. Наш задатак је да на материјалу ексерпираном из збирке приповедака Ђамила Сијарића утврдимо основне одлике категорије

¹ Потенцијалу је у овој служби конкурентан и приповедачки императив, с тим да се он у новије време у стандардном језику углавном повлачи на рачун кондиционала (Танасић и др. 2005: 431), а и одликује га ужи домен примене (ограничење у употреби у негираним предикатима и сл.). Однос двеју поменутих јединица у дијалектима унеколико је различит, о чему ће више речи бити касније у раду. Хабитуалност се може обележити и временски транспонованим презентом али само од перфективних глагола (Танасић и др. 2005: 381). Видска разлика релевантна је и када је у питању перфекат, те се он при обележавању прошлих понављаних радњи јавља само од имперфективних глагола, при чему је, услед универзалности његове семантике, углавном нужна употреба додатних језичких средстава којима се упућује на нереференцијалност дејстава. Имперфектом је могуће исказати прошле несвршене хабитуалне радње, с тим да се у тој служби сасвим ретко бележи чак и у дијалектима у којима је очуван. Футур први у овој употреби није чест у савременом језику, а одлика је углавном јужнијих штокавских говора.

² И други језици који не поседују граматикализовану јединицу специјализовану за обележавање хабитуалног значења одликују се сличним механизмима попуњавања празнине у систему (о приликама у македонском језику в. М. Ивић 1982: 260). У бугарском језику ову службу најчешће врши несвршени имперфекат, у руском и пољском имперфективни претерит (индикатив) (опширније у: Kalsbeek i Lučić 2008: 8–9).

хабитуалности у српском језику. Напoredна и наизменична употреба синонимних јединица повлачи питање мотивисаности њиховог избора у поступку обликовања наравије. Сходно томе, занима нас природа фактора који регулишу принципе одабира конкретне јединице из расположивог инвентара, а који могу бити последица како синтаксичко-семантичких, тако и стилистичких момената. Ови други од посебног су значаја не само што се подразумевају у тексту који припада књижевно-уметничком изразу, јер су носоци стилских ефеката, већ и због тога што неподударност јединица неретко почива управо на разлици у ефектима којима се делује на реципијента. Употребљене форме анализирају се и у ситуацијама здруженог деловања у ширим наративним одсецима. Примена трансформационог критеријума нуди могућност одређивања специфичних занечњских одлика сваке од конкурентних форми, што омогућава дефинисање њихове системске позиције. Разматрање карактеристика категорије хабитуалности подразумева и утврђивање односа према категоријама темпоралности, акционалности и доживљености.

1.4. Проза Ћамила Сијарића највећим делом дијалекатски је обојена, а идиом који стоји у основи нараторског и говора ликова јесте бихорски говор, који је део зетско-сјеничког дијалекта. Наш одабир приповедака поменутог аутора мотивисан је најпре чињеницом да је посреди дијалекат који се одликује очуваношћу система претериталних облика, односно широким дијапазоном синтаксичких средстава којима се може обележити тип прошлости која је у фокусу нашега интересовања. Осим тога, говори зетско-сјеничког типа формирани су на терену који је, као изразито метанастазичко подручје, чвориште сусрета и укрштаја различитих традиција, култура па самим тиме и језичких система типолошки и структурно различитих. Формирање идиома на терену на коме су смештени говорници различите конфесионалне и етничке припадности (хришћанско и муслиманско становништво) отвара могућности за бројне интерференције, које се свакако рефлектују и на плану језика. У мултиетничким срединама смештенима у рубним пределима српске етнојезичке територије у прошлости, а унеколико и у садашњем времену, као последица сусрета различитих језичких система долазило је до, у односу на средине у којима то није случај, прекрајања наслеђене језичке ситуације, бржег еволутивног развитака и преобликовања почетног стања у духу често несвојственом главнини штокавских говора. Овде се мисли на утицај турског језика на говоре зетско-сјеничког типа, који се препознаје на свим нивоима језичке

структуре, па тако у глаголском систему. Наш задатак је, стога, да утврдимо у којој мери су одлике идиома који је у основици нараторског и говора ликова заступљене у књижевноуметничком изразу, који по својој природи нужно подлеже стилизацији. У обзир се узима и ареални фактор, где се категорија хабитуалности посматра у складу са особеностима глаголског система различитих микроареала на ширем простору зетско-сјеничког дијалекта, имајући у виду приметну раслојеност најчешће условљену поменутих изванјезичким чиниоцима. Стање у овом дијалекту пореди се са приликама на другим деловима српског дијасистема како би се бар у начелу пружила слика која карактерише штокавски простор у целини.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.1. Ексерпирана грађа потврђује претходно одређење хабитуалних радњи као активности које одликује репетитивност у вршењу. Означена дејства припадају типу радњи у прошлости понављаних у низу временских интервала, на основу чега се у садашњем моменту поимају као извесно правило, обичај, устаљена пракса деловања или понашања, законитост и сл. Да је у питању радња хабитуалног карактера, закључује се најчешће на основу ширег контекста:

Zaboravili su ga brzo i lako, kao da nikad ni postojao nije, i samo *bi* poneko, uz priču o carevini, *dodao* o njemu kao uzgred: „Kud li sad gazi šaćirov belaj!” (68)³; Tako je bilo i kad gosti dodu. *Sjednu* gosti za sofру, *pričaju*, pri dnu sofре *sjedne* Džeka (...) (25); *Ona je izlazila* na put karavanski i *pitale* trgovce za tursku vojsku (...) (68); *Ljudi su im se sklanjali* s puta (...) (69).

У наведеним примерима хабитуална дејства смештају се у шири наративни оквир приповедања који подразумева организовање наратије у виду ретроспективног осврта на облике понашања односно деловања који су у прошлом времену дуже времена били на снази, усталивши се као пракса, те нам омогућавају да догађаје и учеснике у њима на плану рецепције разумемо као узрок или као последицу одређеног типа деловања. Сходно томе, хабитуалне радње нерето карактерише и компонента квалификативности.

Уколико се глаголски облици употребе без пратећих језичких средстава прилошког типа, радње се дефинишу као понављане у ширем

³ Сви примери преузети су из: Ćamil Sijarić, *Pripovjetke*, Sarajevo: Svetlost, 1987.

смислу, без прецизније информације о карактеру таквог понављања. При употреби прилошких детерминатора уз семантику понављаности уноси се и информација о: а) редовности/константности вршења радње – понављана радња врши се уједначено током читавог периода означеног у најширем смислу као прошло време, на шта упућују прилози типа *стално, непрекидно, увек, све време* и сл.; те: б) учесталости понављања – где се у односу на претходни тип прецизније упућује на карактер понављања у смислу фреквентности (*често, редовно, ретко, понекад, каткад*) или цикличности (*дању, ноћу, недељом, једном годишње* и сл.)⁴:

(...) jednako uvijek – *dođe* ptica i *sjedne* na njega, i *opet ode, odleti*. (...) (24); i *ona bi se često upitala* (...) (24); *Brijaо se rijetko*, i to samo onda *kad* ga, tako, *ponekad*, *natjera* žena (...) (86); Ponekad *bi* u kući *zatekao* mladiće, *pjesmu*, *Šerifa kolovođu* (...) (113); Noću *je spavala* u jaslama, a danju *radila* sitne poslove (...) (109).

Семантика поновљивости остварује се и у реченицама зависносложеног типа са везницима *кад, док* и *чим*:

(...) *ako je kad* i *prešla* planinu, to je samo *kad se* *svatovi sretnu* i *ubiju*, *kad se* *putnik na putu smrzne* (67); Dok *traје takav* *ljubavni razgovor* (...) *dvije mlade sestre čuvaju* *stražu*, *hode* по кући и око куће (...) (25); Čim *sa jednom savije* *godinu*, a *ona mu ne rodi* *dijete*, *on je otjera*, i *dovodi* *drugу*. (61).

2.2. Потенцијалом означене понављане радње нужно карактерише одсеченост од момента говора – искључује се могућност протезања њиховог вршења на линији садашњости, а ни резултати њиховог вршења у садашњем времену углавном нису актуелни. Информација о типу прошлости не износи се – она може бити далека, даља или ближа. Ипак, најчешће је посреди време које је нешто удаљеније од момента говора, имајући у виду то да је за уочавање хабитуалног карактера прошлог дејства потребно да постоји шири временски оквир унутар кога су се радње понављале у више оделитих временских одсека те као такве усталиле као извесни облик деловања.

2.3. Категорија доживљености такође није од примарног значаја за одређење карактера хабитуалних радњи. У приповеткама које су предмет наше анализе говорно лице у позицији свезнајућег приповедача са временске дистанце резимира догађаје и понашање актера у њима, презентујујући их као у прошлости константе, при чему му је индиферентно да укаже на то да ли су се те исте радње и ситуације одвијале пред његовим очима, те да ли је или није у њима сам учествовао.

---

⁴ Одредбе овога типа знатно чешће јављају се уз предикате у презенту и перфекту него уз облике потенцијала.

2.4. Употребљен као средство темпоралне детерминације предикације потенцијал означава радње које су се „у прошлости понављале, вршиле по неком утврђеном реду” (Стевановић, 1986: 717), односно „радње реализоване у прошлости [...], које су се понављале пре времена говорења о њима” (Станојчић и Поповић, 2005: 396). У наративном режиму казивања при обележавању неограниченог мноштва радњи реализованих у прошлости потенцијал одређујемо као облик којим се казују нереференцијално конциповане радње у синтаксичком релативу. Њиме се, за разлику од осталих глаголских облика који се увек јављају са неким ограничењем, прошле понављане радње могу обележити без додатних језичких средстава која би упућивала на виšekратност. Овако употребљен потенцијал стилогено је средство које своје место налази у особеном типу дискурса, односно којим је могуће направити дистинкцију између „фактографског” и „евокативног” саопштавања. Притом, први тип постиже се перфектом, а други, који подразумева извесну емотивну ангажованост, јер се ради о евоцирању успомена, потенцијалом (М. Ивић, 1995: 44), те се стилски ефекти могу сматрати примарним моментом који регулише његов избор. Не треба занемарити ни разлоге морфолошке природе – једино код потенцијала не постоји видско ограничење при употреби глагола у предикату. Стилски ефекти које потенцијал производи могу се сматрати и прагматичком последицом његове процедурално-концептуалне структуре (Ашић и Додиг, 2012: 417). Ефекат носталгичности заправо је „последика чињенице да је интервал у коме се понављао догађај уведен потенцијалом строго одвојен од момента говора”, док су и носталгичност и емотивност узроковани тиме да се потенцијалом „инсистира на свакој појединачној реализацији догађаја” (Ашић и Станојевић, 2008: 182). И. Грицкат истиче значај елемената интенционалности, перспективе и претпостављене сукцесије, својствених потенцијалу (Грицкат, 1998: 36–37).

2.5. У приповеткама Ћамила Сијарића временски транспоновани потенцијал фреквентно је средство којим се обележавају прошле радње које одликује виšekратност у вршењу. Налазимо га у ширим наративним одсецима у којима приповедач резимира догађаје из прошлости и активности лица која су у њима учествовала, представљајући их као дејства (уобичајени начин понашања и деловања, обичајем устаљене навике, склоности и сл.) која су била на снази током читавог периода у најширем смислу одређеног као „прошло време:

Ležao bi tako nasred trave, s uhom privijenim uz suhu zemlju, i *sluša*o (85); (...) Džimšir *bi* dugo *gledao* u kišu, ne misleći ništa i ne ljuteći se što ta kiša nikako ne prestaje – i tako *bi*, u stavu sjedećem i sav u jorganu, i *zaspao*, očiju napola otvorenih – snom zečijim, da je teško bilo pogoditi ada spava, a kada je budan. *Ustao bi* samo kad je obrok – i radnici *bi* tada *vidjeli* da on na tom pruću i u tom jorganu spava obučen i obuven, da mu jeglava sva začupavila i krv iz lica sasvim pobjegla, pa postao bijel i providedan kao džam. (93).

2.6. Овај облик поседује могућност темпоралне детерминације предикације, односно самосталног смештања обележене радње на линију прошлости. Ипак, нису ретки ни контексти у којима се он комбинује са перфектом, и тада перфекат служи да обележи шири временски оквир у који се смештају оделите радње исказане потенцијалом, односно да означи извесно стање које је било на снази током читавог времена у коме су се дешавале потенцијалом обележене хабитуалне радње:

У чаршију *није излазио*, jer *bi* mu *se rugali* i смјали – а пријатељи његови *žalili* га и *odvraćali* га од луда посла, који ће га довести до просяка, i њега, i ženu mu, i djecu. (89); Džimšir *је* *pare davao* од срца, i *samo bi se* *tada osmjehnuo* кад их ставља раднику на руку. То *bi* раднике помало *zbunilo* (88).

Са истом службом употребљавају се и дрги претерити, нпр. аорист у примеру: Avdul *smrša*. *Dobi* neku žutu, mrtvu boju. Meka *bi* mu *sjela* uz koljeno i *govorila*: – De zaboga, Dule, ne šuti toliko, zbori što. – Ne šutim ... zborim ja, stalno zborim, – tiho *bi* joj *prošaptao* Avdul. (31).

Неретко су уз предикате у потенцијалу бележене и одредбе које упућују на карактер прошлог понављања у смислу учесталости, фреквентности: (...) *uvijek bi mislio* на ерезу. (25) (...) i она *bi se često upitala* (...) (24); *Ponekad bi* у кући *zatekao* младице, пјесму, Šerifa kolovodu (...) (113); *Ponekad bi* она сама *sašla* у избу, i *čekala* само да pukne ереза. (24); или пак оне којима се у домену шире прошлости ближе дефинише временски оквир током ког су се означене радње понављале: *Uveče – kad otac šuti, i kad kuća izgleda kao mrtva*, – nju *bi počeo da hvata* strah: *vrjtela bi* glavom, *dizala* ruke, *počinjala* nešto da zbori (...) (26).

2.7. Употреба потенцијала при приповедању прошлих радњи најчешће подразумева и семантику сукцесивности. Присуство прогресивности, односно постојање редоследа у вршењу глаголом означене радње очитује се у сложеним реченицама са више предиката у потенцијалу: *Zabacio bi* štap на krsta, на крајеве његове *razapeo* ruke, i *upravio* dolje niz polje. (32); *Izvadila bi* maramu из sanduka i *čudila se* зашто је vezala. *Zavila bi* очи том maramom i *plakala*. (113).

2.8. Вршење, или, тачније, понављање потенцијалом означених радњи дешавало се у прошлости, што значи да су те радње из садашње перспективе дезактуализоване, те по својој суштини дисквалификоване

као поновљиве⁵. У вези са овом одликом јесте и напред поменута семантичка компонента емотивне ангажованости (евокативности, носталгичности), иманентна временски употребљеном потенцијалу. Ову одлику прва помиње Милка Ивић, уводећи однос фактографско (својствено перфекту): емотивно/евокативно казивање (потенцијал) (М. Ивић, 1995: 44). Емоционалност као семантичка компонента (осим поменутом одвојеношћу од садашњег тренутка) образлаже се и чињеницом да се употребом потенцијала „улази, уживљава у догађаје”, тако што се реферише на сваку појединачну реализацију, што на стилском плану производи ефекат носталгичности (Ашић и Додиг, 2012: 416). У складу са тиме свакако јесте и широка заступљеност потенцијала у уметничкој прози Тамиле Сијарића. Употребом јединице која се одликује високим степеном стилогености, аутор убедљивије, пластичније и уверљивије описује прошле догађаје, омогућивши уживљавање од стране реципијента.

2.9. Књижевно-уметнички израз Тамиле Сијарића потпада у тип књижевности писане на дијалекту. Писац искориштава потенцијал матерњег говора посебно у ситуацијама када жели одвојити говор надређеног приповедача од говора лица као актера дате приповести. Дијалекатски израз у том смислу добија функцију наративног поступка изразите стилогености са вредношћу средства које на особен начин учествује у поступку карактеризације ликова. Притом, уплив дијалекатских особина посебно је приметан на фонетско-фонолошком и лексичком плану. У анализи која следи намеравамо уочити у којој мери је присутна стилизација, тачније да ли је у портретисању личности посредством језичких елемената писац (осим гласовних и лексичких елемената који су лако уочљиви) успео осетити танане нијансе које се тичу значења и употребе глаголских облика у народном говору и стандардном језику, и да ли и те чиниоце прикљичује напред поменутим диференцијалним елементима између говора писца, односно приповедача с једне и говора ликова с друге стране. Најзад, посматрајући ове

⁵ Т. Ашић и В. Станојевић, на пример, наводе да се потенцијал употребљава за обележавање процеса који се понављао у прошлости и да у том смислу алтернира са перфектом. Наиме, како аутори наводе, „догађаји представљени потенцијалом за прошлост не могу бити актуелни у моменту говора, што не важи за перфекат” (Ашић и Станојевић, 2008: 182). Односно, потенцијал не може обележити „повнављање у интервалу који није нужно завршен пре момента говора, односно који је у деиктичкој вези са њим”, на шта указује пример: Тог лета три пута ме је / *би ме одвео на брдо (Ашић и Додиг, 2014: 293).

приповетке као књижевно-уметнички текст који нужно подлеже стилизацији и нивелисању према стандардном изразу, желимо испитати у којој мери се писац удаљио од базичног израза присутног на територији у којој смешта догађаје и личности својих приповести.

2.10. Доминантно присуство потенцијала на рачун осталих облика у анализираном материјалу одговара приликама својственим савременом српском језику (Танасић и др. 2005: 457), где је постигнута значајна уједначеност. С друге стране, иста особеност указује на значајније разилажење пишчевог израза од дијалекатске основице на којој је утемељен нараторски односно говор ликов. Иако писац неретко ова два идиома диференцира тако што у говор ликов уноси дијалектизме који функционишу у народном говору, овај поступак на морфосинтаксичком плану није спроведен⁶.

Репертоар синтаксичких средстава у нашим дијалектима широк је и прилично разнолик. Притом, уочава се доминантна тенденција која све њих повезује, а то је тежња да се комбинацијом облика који, осим својих примарних, могу, као секундарну, имати и функцију обележавања хабитуалности, образује особени члан система којеме би то била основна и једина служба. Посматрано на плану зетско-сјеничког дијалекта⁷, али и

---

⁶ У говорима зетско-сјеничког типа потенцијал у начелу нема широку употребу у ситуацијама обележавања хабитуалности. У говору Бјелопавлића није бележен (Ћупић, 1977: 172–173). Прошле понављане радње овде се исказују императивном (Ћупић, 1977: 171). Исто стање је у говору Пиве и Дробњака (Вуковић, 1940: 97), староцрногорским говорима (Пешикан, 1965: 154), те у Мрковићу (Вујовић, 1969: 345) и говору Цуца (Пешикан, 1965: 154). У опису говора Ибарског Колашина не наводи се ни приповедачки императив ни потенцијал (Божовић, 2002: 109). Иако ни Д. Барјактаревић не наводи да је ове облике бележио у новопазарско-сјеничкој зони (Барјактаревић, 1966: 137–138), нашим истраживањем тог подручја примећена је широка заступљеност како императива тако и потенцијала (в. Вељовић, 2015). Сличне су прилике и на другим тачкама штокавске територије. Тако у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта бележен је приповедачки императив у служби хабитуалности, док потенцијала у хабитуалном значењу нема (Ивић и др. 1997: 389–390). Говор Горе познаје приповедачки императив, док наративног потенцијала нема ни у Гори ни у околним говорима, сем у говору Подрине и делу насеља призренског подгора. У служби обележавања хабитуалности на овом терену доминира футур први, као основни облик за исказивање прошле понављаности (Младеновић, 2001: 500–501). У Алексиначком Поморављу у овој служби није бележен ни потенцијал ни футур први, а императив је потврђен само једним примером (Богдановић, 1987: 253).

⁷ Осим што у служби исказивања хабитуалности широку примену има императив, у говорима зетско-сјеничког дијалекта присутна је и наглашена тенденција ка образовању особених конструкција са специјализованом службом обележавања прошле понављаности. Посреди су перифрастичне конструкције творене контаминацијом облика

ширем штокавском терену, уочава се да ова тенденција захвата знатан део говора⁸,

Наведено изостаје језику писца који ствара на идиому у коме смо покушали пронаћи анализирани елементе. Уплив дијалекатских црта, дакле, ограниченог је домета, а на плану употребе глаголских облика готово неприметан. Нивелација према стандарду очигледна је имајући у виду доминантно присуство наративног потенцијала, овим идиомима несвојственог, чак и у говору ликов.

2.3. У свега неколико примера бележен је наративни императив са службом обележавања прошле понављаности, при чему је ограничен само на говор ликов⁹:

који су иначе носиоци такве семантике (императив, потенцијал и имперфекат), а њихова служба је искључиво исказивање прошлих понављаних радњи. Тако се семантика протеклог понављања у говору Бјелопавлића обележава конструкцијом (*и*)*ћаше* + императив: Марко вазда кат *прими* ивалиду *ћаше* *ђеци донеси* бо¹⁰бона и чоколаде (Ћупић, 1977: 172). У староцрногорским говорима се у истој служби употребљава *ћах* + инфинитив или императив, а до ње се „дошло свакако зато што је једна од основних функција приповедачког императива казивање радњи које се понављају”: *ћаше иди*, *ћаше доноси* (Пешикан, 1965: 206). У говору Цуца „доста се често у конструкцији типа *ћах доћ*, која има квалификативно значење за прошлост, инфинитив замењује императивом: *Он вазде ћаше доћи предвече*” (Пешикан, 1965: 154). Слично је и у мрковићком говору, где се јавља „конструкција са глаголом *хтети* и императивом за исказивање доживљене прошле радње која се више пута понављала” (Вујовић, 1969: 345). У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони поред потенцијала и императива бележена је и конструкција *би* + императив, са специјализованом службом обележавања хабитуалности, која типолошки у потпуности одговара претходно наведенима (Вељовић, 2015а: 507–524).

⁸ На терену Босне и Херцеговине, у широкој употреби је конструкција *би* + 2. л. сг. императива (Халиловић, 1985: 53). У развојни процес истога типа уклапа се и еволуција хабитуала у галипољском говору, где се облик сложен са *би* (П. Ивић га назива хабитуал), идентичан потенцијалу у српском језику, употребљава искључиво за означавање радње која се у прошлости вршила често или по обичају, са доминантном временско-видском нијансом, док се у модалној служби користи конструкција са *ћас* (Ивић, 1957: 383). Овоме придружујемо и развијање хабитуалне семантике код футура првог у горанском говору (Младеновић 200: 365), те прилике у македонском језику (в. М. Ивић, 1957). Наведено, дакле, недвосмислено упућује на присуство тежње да се унутарјезичким развојем, образовањем посебног облика, попуни празнина у систему. Имајући у виду да је у свим наведеним случајевима реч о говорима у мултинационалним срединама (са хришћанским и муслиманским становништвом), закључујемо да је у питању највероватније посредни балканистичка тенденција у чијој основи налазимо снажнији утицај несловенских језичких структура, а овде превасходно мислимо на турски језик, који поседује граматикализоване облике хабитуала (о томе детаљније у: Чаушевић, 1996: 519), те је, угледањем на те и сличне прилике, до сличног еволутивног развоја могло доћи и у говорима у контактним подручјима.

Ponekad bi Hrustem sjeo u hlad, i sve živo, tu oko gumna, pustio da pride na ražov vršaj. (...) *Razlomi ljeb, najedi se*, puna je sofrа na livadi. (56); On ženu *dovedi*, а ја је *odvedi*. (61); Ona је родом из Arnautluka, па sam је tamo i poveo. A kud ću је? I nema nikoga. Ni да se zakune. *Vodi* је tamo, *vodi* ovamo, она pristaje. (61).

2.4. У приповеткама Ђамила Сијарића бројним примерима потврђена је и употреба наративног презента. При транспозицији овог облика у сферу прошлости на специфичан начин задржава се семантика коју он има онда када се употребљава у основној служби, што га сврстава у ред стилистички маркираних јединица. Одабир презента за обележавања хабитуалних радњи у анализираном тексту мотивисан је намером да се исказ од неутралног трансформише у стилски обојено саопштење које се одликује експресивношћу, и то истовременим смештањем у прошлост и задржавањем семантичке компоненте „садашња, актуелна радња” из његове примарне службе. Премештен на претериталну временску линију, наративни презент прошла дејства не означава само као прошла (што би значило једнакост са перфектом), већ наратор помоћу њега обликује радње које реципијенту представља као претериталносадашње. Онај који говори жели да се поновном актуелизацијом дејстава интензивније уживи у прошле радње, а потом, сликовито их представљајући, као да се дешавају у моменту док о њима говори, исто то омогући и слушаоцу. Да би се интензивнија рецепција остварила, потребно је, што је могуће више, прекинути везу са садашњим моментом, тачније са стварном садашњошћу, и као једину актуелну успоставити приповедачеву садашњост. Моменти које смо управо издвојили у србистичкој литератури истичу се као најзначајнији када је у питању наративни презент. Ј. Вуковић тако наводи да „релативна садашњост, као плод имагинације, дата ради уживљавања у ситуацију о којој се говори, даје презенту, поред темпоралног, и стилистичко обележје маркације” (Вуковић 1967: 398), и то зато што „прошлост осим најједноставнијег доживљавања у смислу само прошлост, можемо доживљавати и у смислу релативна садашњост. Отуд проистиче, као најосновнија, употреба презентског облика и за радње у прошлости” (Вуковић 1967: 358). Односно, „при употреби презента имперфективних глагола у приповиједању читалац/слушалац се одваја од момента говора и уводи као посматрач у саму ситуацију о којој се саопштава” (Танасић 1996: 149).

---

⁹ Ово потврђује претпоставку о повлачењу императива из савременог српског књижевног језика присутну у нашим граматикама (в. Танасић и др. 2005: 457). Разлози повлачења императива на рачун потенцијала део су сложеног питања које се тиче системских односа глаголских облика и захтева пажљивију и исцрпнију анализу (о томе више у: Стевановић, 1986: 673, 710).

Употребу презента при исказивању прошлих понављаних радњи у анализираним приповеткама, дакле, тумачимо као стилски поступак:

Lak vjetar, ozdo iz župe, *uspahne* modra široka liješća, *zašumi* granje, *zatreperi* jasika – sve joj *se* s lišća *drobi* čista srma. Na kamen *pane* ptica pliska, i da repom, bijelosvijetlim, stalno *ne maše* kao *da prijeti* (...) (157); *Lepršaju* po slami krila, *zapliću se* u vlaču noge, *hrušte* zrna pod konjskim zubima (...) prut Hrustemov *digne se* u zrak, *krenu se* konji i pod njima slama – bučno *zašumi* žut vir na ledini. (56).

2.5. Иако има могућност обележавања хабитуалних радњи, презент се у тој својој функцији углавном не јавља самостално. Службу временске локализације, односно стварање оквира за увођење презентом обележених радњи у оваквим језичким околностима најчешће врши неки од претерита, док се презентом остварују додатни ефекти на наративном плану. Стога, за употребу презента у приповедању неопходно начинити посебну организацију дискурса како би се њиме могле обележити радње у свом процесу или пак посматране као мање целине неког ширег догађаја:

A ноћу se zaključavala. *Zaključa se* tako, pa dugo uz lampu, *razlaže* ruho i *gleda* ga. (133) или: Melajsko se polje obrete u džombe – sve jednu rupu *iskopaju* – duboku, široku, crnu, pa opet *zagrnu* zemljom, i *počnu* drugu, tamo gdje Džimšira *otsiječe* pamet: da bi tu voda morala biti, jer je baš te trave vidio u snu, i baš tako dolinasto mjesto. (88).

2.6. Презент се у овој служби најчешће среће у низовима, обележавајући радње које карактерише временска прогресија, односно сукцесивност у вршењу: *Gledala je* na snijeg i na dane, a tamo drvo u snijegu, jednako uvijek – *dođe* ptica i *sjedne* na njega, i opet *ode, odleti*. Grana za njom *ostane* pusta. (...) (24).

2.7. Релативни презент за обележавање хабитуалних радњи у савременом српском језику одликује се знатном фреквентношћу (Танасић и др. 2005: 381), а у наративном режиму казивања обично долази у комбинацији са неким другим облицима којима се казују прошле радње¹⁰.

2.8. Универзалност семантике перфекта при исказивању овога типа радњи захтева најчешће учешће додатних језичких средстава у служби маркера хабитуалности, и то у ситуацијама када сам контекст односно

¹⁰ Овоме одговарају и прилике неким српским дијалектима. У банатским говорима презент је чест у приповедању, али он „практично никад није једино глаголско време употребљено у некој нарацији. Облици презента смењују се с перфектом, ређе аористом и, још ређе, императивом” (Ивић и др. 1997: 370), исто је и у трстеничком говору (Јовић, 1968: 181–182). У горанском говору приповедачки презент такође је „по правилу, комбинован с неким другим глаголским обликом за прошлост” (Младеновић, 2001: 492). У србијанском делу зетско-сјеничког дијалекта овај облик доста је чест (Барјакатаровић, 1966: 124; Божовић, 2002: 114), док се у говорима у Црној Гори доста ретко употребљава (Пешикан, 1965: 198; Ћупић, 1977: 161), што опет упућује на разилажење говора писца са дијалекатском основицом.

синтаксичко окружење недовољно јасно упућује на виšekратност обележених дејстава:

Njega je uvijek *hvatao* vučac (...) (58); Jedino su djeca, u ovom gnjevu, bila i živa i vesela, i povazdan se, dokona i sita, *igrala* borbe po brdima. (73); A noću je *sanjala* u postelji: kako najzad i on njoj oprašta – i iz sna *skakala* kao luda (37); Otada je svake subote, pred polazak na Pazar *ulazio* k Džeki, *uzimao* je šutke za ruku (...) (24).

Присуство детерминатора није, међутим, обавезно, те су бележени и примери у којима се прошле радње обележавају перфектом, а за препознавање хабитуалности довољно је контекстуално окружење, односно, она је садржана у самој семантици глагола у предикату:

Svako kopanje novog bunara *unosilo* je u njega radost. A zatrpavanje već iskopanog *nije ga* mnogo *žalostilo*. (88); Iz stare krvi, „ustajale”, djeca *su se rađala* bolesna, *živjela* kratko i *umirala*. Neka *su stigla* da i odrastu, ona zdravija i malo jača, ali *su* i ona kroz cio vijek *nosila* biljeg đuturumski. (129); Večeru u kući Avdulovoj *unosila* je mlađa kćer njegova, ona kojoj je otac tepao: „Mele...” (...) (25).

2.9. При исказивању радњи хабитуалног карактера, саопштења су најчешће обликована тако да се у њима синонимни облици комбинују и улазе у сплет сложених односа. И овде истичемо значај контекста, јер стилски ефекти које облици производе настају тек удруживањем са другим облицима на ширем плану, тачније када се они међусобно допуњују или пак супротстављају. Готово да и нема случајева да у ширим наративним одсечима приповедање тече у само једном облику. Сврха варирања израза јесте суптилније осликавање односа међу радњама – једна радња посматра се у току вршења, друга је смењује, уводи се нова слика / ситуација, једно стање трансформише се у друго, са једне слике се прелази на другу и сл., што све омогућава виши степен стилогености текста, те живописније и динамичније приповедање:

Ponekad se i one *jave*, iz kuće, iza načava, iza ognjišta, iza stapa, *otpjevaju* žandarsku pjesmu, onako kako najljepše umiju, i *ušute*, da daju vremena pjesmarici. Avdulu se *činilo* da sva ta ređanja znače uvijek samo jednu riječ: volim te, volim te... *Čudio* se, *bečio* очи, *odbijao* rukama (...); Noću je *sanjala* svoje mrtve strine (...) Ona *bi* izjutra *stala* da se brani. *Gledala* je niz skut. *Zasukala* rukave i *gledala* niz ruke. (19); (...) stalno je *sjedio* na onom mjestu na kojem je sjeo onoga dana kad je soba Džekina ostala pusta. *Sjedi*. *Šuti*, *gleda* preda se (...) *Ušao* bi poneko, *sjeo* na čilim, *gledao* ga, ali zboriti *nije mogao*, jer Avdul je *šutio* (...) (31); Ovo *bi* Sinan odmah *istresao*, a poslije je *tražio* način da ikako iz njega izmami riječ: *pitao* ga za zdravlje i veselje, a on *šutio*, *gledao* nekud, *mislio* svoje misli. A najzad *ušuti* i sam Sinan, i u sobi *nastane* tišina, kao da u njoj i nema nikoga. *Čuje* se samo kad koji *zijeвне*, i kad Sinan *rekne*: „Eh tvoje srce...!” (...) i opet *umukne*, *žmuri*, *misli* na proljeće i broji dane (...) (31).

У оваквим контекстима потенцијал наступа као јединица са примарном службом исказивања хабитуалности, и која омогућава увођење таквих радњи обележених другим облицима (перфекат), те њихову интерпретацију као понављаних у прошлости. Перфекат углавном служи стварању временског оквира који омогућава временско позиционирање осталих дејстава означавајући радње или стања чије трајање се протеже на читав обележени период. Презент долази углавном у низовима, када обележава низ узастопних дејстава као делова једног целовитог догађаја или ситуације која је на снази била у прошлости.

3. ЗАКЉУЧАК

Хабитуалне радње у приповеткама Тамиле Сијарића исказују се наративним потенцијалом и презентом, индикативним перфектом, те ретко императивом. Сва три облика готово подједнако су фреквентна, а разлике међу њима превасходно су последица неподударности њихове синтаксичко-семантичке структуре. Као облик универзалне семантике издваја се потенцијал, који поседује могућност самосталне употребе – њиме се недвосмислено упућује на хабитуалност прошлих дејстава, а на плану рецепције постиже се евокативност, односно емотивност исказа, те је самиме тиме он носилац највишег степена стилогености. У стилогене јединице убраја се и наративни презент, с тим да он за разлику од потенцијала углавном није у могућности да радње самостално означи као поновљиве, те се најчешће бележи у контекстима у којима је удружен са перфектом, потенцијалом, односно уз неку одредбу у служби маркера хабитуалности. Перфекат је такође бележен у хабитуалним ситуацијама, при чему се уз предикате овога типа обично јавља и неко друго језичко средство којим се упућује на поновљивост дејстава. Наративни императив уочен је у само неколико примера, и то као дијалектизам који је одлика говора ликова. Најзад, према употреби глаголских облика при обележавању прошлих понављаних радњи, језик ових приповедака у потпуности одговара приликама које карактеришу стандард. Широка заступљеност императива својствена зетско-сјеничким говорима, те присуство специфичних перифрастичних форми као специјализованих синтаксичких јединица са хабитуалном семантиком одлике су природних идиома које изостају у анализираним приповеткама, што на плану синтаксе указује на значајнију диференцираност у односу на дијалекат који је у основици.

Извор

Ćamil Sijarić, *Pripovjetke*, Sarajevo: Svetlost, 1987.

Литература

- Ашић, 2007: Т. Ашић, С оне стране потенцијала: нови приступ појашњењу употребе потенцијала за означавање понављања у прошлости, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/1, Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, 137–150.
- Ашић и Додиг, 2012: Tijana Ašić, Milana Dodig, О процесуалном и егзистенцијалном представљању радње у српском и француском језику, *Српски језик, књижевност, уметност*, Зборник са VI међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. 10. 2011), Књига 1, *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 413–421.
- Ашић и Додиг, 2014: Тијана Ашић, Милана Додиг, Различита значења потенцијала (кондиционала) у романима Меше Селимовића *Тврђава* и *Дервиш и смрт* и њиховим преводним еквивалентима на француски језик, *Српски језик, књижевност, уметност*, зборник са VIII међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–26. 10. 2013), Књига 1, *Вишезначност у језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 291–305.
- Ашић и Станојевић, 2008: Т. Ašić, V. Stanojević, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Барјактаревић, 1966: Новопазарско-сјенички говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XVI, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–177.
- Барјактаревић 1966а: Д. Барјактаревић, Бихорски говор, *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, Приштина: Филозофски факултет, 9–79.
- Богдановић, 1987: Н. Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, Београд: Српска академија наука и уметности, 7–302.
- Божовић, 2002: М. Божовић, *Говор Ибарског Колашина*, Приштина: Институт за српску културу, Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Вељовић, 2015: Б. Вељовић, Употреба потенцијала у говору Тутина, у: М. Ковачевић и В. Поломац (ур.), *Путевима српских идиома*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, 311–322.
- Вељовић, 2015а: Б. Вељовић, Конструкција *би* + императив у тутинском говору и њен однос према потенцијалу и императиву у временској служби, у: *Српски језик*, Београд: Филолошки факултет, 2015, стр. 507–524.

- Вујовић, 1969: Л. Вујовић, Мрковићки дијалекат, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XVIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 73–401.
- Вуковић, 1940: Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, *Јужнословенски филолог*, XVII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–114.
- Вуковић, 1967: Ј. Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Грицкат, 1998: И. Грицкат, Потенцијал у служби хабитуалности (и неколико напомена поводом ове конструкције), *Јужнословенски филолог*, књ. 54, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 35–40.
- Ивић, 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба, *Српски дијалектолошки зборник*, XII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–519.
- Ивић и др. 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–571.
- Јовић, 1968: Д. Јовић, Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–241.
- М. Ивић, 1982: Милка Ивић, Македонски глаголски облици за овременавање хабитуалне ситуације у поређењу са српскохрватским, у: *Македонски јазик*, XXXII–XXXIII, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 259–261.
- М. Ивић, 1995: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Младеновић, 2000: Р. Младеновић, Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метоије, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 43, Нови Сад: Матица српска, 363–371.
- Младеновић, 2001: Р. Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–606.
- Пешикан, 1965: М. Пешикан, Староцрногорски средњекатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XV, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–294.
- Станојчић и Поповић, 2005: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, 1986: Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик II. Синтакса, Београд: Научна књига
- Танасић, 1996: С. Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Танасић и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: Проста реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска

- Ћупић, 1977: Д. Ћупић, *Говор Бјелопавлића, Српски дијалектолошки зборник*, XXIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–220.
- Халиловић, 1985: С. Халиловић, *Хабитуал у штокавском дијалекту, Књижевност и језик*, Београд, 51–55.
- Чаушевић, 1996: Е. Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1996.

Bojana M. Veljović

THE MARKING OF THE REPETITIVE PAST ACTIONS IN THE SHORT STORIES BY ĆAMIL SIJARIĆ

(Summary)

In the Serbian language, the events detected in the past which are characterized by the repetition of performance can be expressed by *perfekat*, *narativni prezent*, *potencijal* (the potential form), and the imperative, whereas their syntactic-semantic traits and the scope of usage overlap to a lesser or greater degree. Nonetheless, each and every syntactic unit also possesses differential features which allow its functioning in the system of partly synonymous forms. In Serbian, *perfekat* is used in the factually intonated narration, where the stress is primarily on the informative side of the utterance, which can also be detected in the expression of habitual actions. *Potencijal* and the imperative mark the repetitive past actions, playing a secondary role, which indicates that we are speaking about marked forms, the carriers of „*stilski potencijal*” (which appear in an emotional intonated utterance).

The short stories by Ćamil Sijarić belong to the literature written in a dialect. As a result, our task is to determine the way in which the system of forms used to express habituality functions in the domain of the literary-artistic style of Serbian as well as how the peculiarities of the idiom representing the basis of the language of the author, that is, of his characters, are reflected in narration. Bearing in mind that we have a speech from a peripheral zone of the Zeta-Sjenica dialect, characterised by an abundant system of verbs, the matter excerpted allows viewing the units in a complex system of relations.

Keywords: habituality, *potencijal* (the potential form), *prezent*, imperative, *perfekat*

Mihaela Gh. Vlăsceanu*

West University of Timișoara**

18TH CENTURY SERBIAN ARCHITECTURAL PRINCIPLES IN THE FORMER PROVINCES OF THE HABSBURG EMPIRE, A CASE STUDY ON BANAT AND HUNGARY

The baroque style has been often regarded by specialists as one of the first international movements transcending the limits of time and space, manifesting in areas found far from the centre that set the trend. The ideological discourse promoted by the Habsburgs had as a model the scenery of the great cities in the empire, with urban principles that stated the importance of the parochial church, or the main square adorned with monumental sculptures as visual rhetoric. It was quite a fashion to assert allegory and symbols as forms of power manifestation, having didactic and decorative values at the same time. The image instructs, the form sets boundaries to what is seen, and becomes a model to be followed in a manner that sets the prototype. The architectural prototypes of the churches raised in Hungary and Banat in the 18th century were configured by Lipót Kollonich. During Leopold I the Serbs were allowed to build churches made of stone replacing the wooden ones from the previous century. The study aims to present a comparison between the Serb architectural topography and style in two of the provinces found in the boundaries of the Habsburg Empire. How the central European models were received and set as trends in religious architecture is the main target of this research.

Key words: Baroque architecture, Banat, Hungary, Serbian architectural principles

This study represents an approach on the stylistic similarities between the art of the former provinces of the Habsburg Empire in the 18th century, comparison that was possible by getting in contact with researchers of the subject from all over Europe, especially from Hungary, Serbia and Austria.

The latest methodology of art history states that contextualization is the most important factor of artistic development. Thus the objects of art are not isolated items taken from their original location, in fact they stand as

---

* mihaela.vlasceanu@e-uvt.ro

** The research is part of the project entitled: *European values of Baroque art from Banat (cultural exploitation of architectural, sculptural and pictorial heritage)*, POSDRU/89/S/1.5/61104, developed between 2011-2012.

landmarks of their period and they should be reinterpreted and analyzed as they were seen and placed by the viewers at the time of their production.

By such a contextualization, art is endowed with new meanings that enrich the manner in which images express ideas and emotions, assert authority and presence, concretize beliefs and summon supernatural aid. What prevails in the study of the baroque art from Banat is that throughout social and political upheavals and changes, art grew and thrived into what we define as a local variant of the European style that is often referred to as Late Baroque.

The common features to all artistic manifestations of the 18th century are disregarded on behalf of what is unique, pointing out what makes the local variant of the style a particular manifestation at the border of the Habsburg Empire, in a period when baroque displays of imperial power proposed a range of subjects in connection with the evolution of the European society.

The present study is aimed to follow particular aspects of the baroque style in the territory of what use to be the historical province of Banat (area naturally delimited by the Mureș river at North, Tisa at East and the Danube at South) before 1919, when a consistent part became territory of the Serbian Croatian Kingdom, taking into consideration that previous studies never extended to this area, reevaluating local, particular aspects of the art, pointing up to date information on the issue.

Becoming an outpost of Christianity in an area where two leading forces collided, the province faced tremendous changes after the Habsburg conquest.

The ideological discourse promoted by the Habsburgs had as a model the scenery of the great cities in the empire, with urban principles that stated the importance of the parochial church, or the main square of a town adorned with monumental sculptures as visual rhetoric. It was quite a fashion to assert allegory and symbols as forms of power manifestation, having both didactic and decorative values at the same time. The image instructs, the form sets boundaries to what is seen, and becomes a model to be followed in a manner that sets prototypes and imposes values.

Each style has an evolution from an early stage when the style emerges from what existed before and transcends into a maturity stage with fully manifested forms as visual support of the ideology and dissipates into a final stage of evolution with new means of expression that surrender finally to dissolution.

The baroque style has been often regarded by specialists as one of the first international movements transcending the limits of time and space, manifesting in areas found far from the trend setting centre.

The achievements of the Baroque age serve the cause of international harmony in the cultural life of central Europe. In this internationalism the style that proliferated in Banat can be placed, as a form of manifestation with a set of values displaced from the political centre. The high baroque in the Habsburg lands situated chronologically between 1680s and 1730s was international rather than cosmopolitan, as Robert Evans so thoroughly expressed (Evans, 1993:80).

In the Austrian Monarchy royalty and monarchy were slowly becoming obsolete, as one of the pillars of the authority turned towards aristocracy, a category lacking in Banat, as the newly acquired province became the emperor's private domain. The European nobility set the trend for the provincial expressions of the style, like one may see in the variants of the baroque from Hungary and Transylvania.

European values transcend into the art of the province, setting the stage for the evolution towards modernity. The trends of this modernization started immediately after the conquest of the province, when the ideology of the enlightened despotism penetrated all fields.

Different Catholic orders set foot in the province and founded churches and schools, as the case of the Jesuits or the Franciscans from Bosnia, the Piarists and Brethren of Mercy. The religious propaganda turned visual by the use of rhetoric, this being the first stage in form and iconography of the baroque style dissemination. The churches of the Catholic orders followed the prototype of Anton Pilgram model that can be observed to set a real trend in church building in Banat. The architect managed to disseminate the model in the kingdom of Hungary working at the Premostratensian monastery of Jászó.

Masters of the Vauban-type baroque citadels set models in military constructions (the citadel of Timișoara and Ada Kaleh). The citadel of Timișoara was built having four monumental gates, only the one oriented towards west (Vienna Gate) being decorated with bas-reliefs representing armored soldiers, which are kept fragmentarily in the collection of the Banat museum. These were the first decorations placed on military buildings, very different than the decorations of the citadel from Alba-Iulia that sets the climax of the stylistic representations throughout complex iconography and symbols.

The military constructions of the period were illustrated in the Jesuit Anton Holler's book of engravings, published in 1733 by Johann Peter von Ghelen under the title: *Augusta carolinae Virtutis Monumenta seu Aedificia a Carolo VI. Imp. Max, P(ater P(atriciae). Per Orbem Austriacum Publico Bono posita*, in the fifth chapter entitled *Aedificia Bellica* (Sabău, 2002:100).

The Jesuits were the first to take over a church that existed during the Ottoman rule (the oldest church of Timișoara), that of Saint George (Rupp, 1876:96) and transform it into a Catholic one, for that being referred to in the documents as the Jesuit church. Another example is the church of Saint Nepomuk built inside the citadel walls between 1733 and 1736 having a baroque articulation of masses and a typical interior where all views converged towards the centre where the high altar dominated. Built as a symbol the interior of this church reveals the space uninterrupted towards the high altar as guidance for the worshippers, proclaiming the authority in the new land. The visual rhetoric is obvious, from the Latin cross plan to the vaulting systems and inside decorations.

The church dedicated to Saint Katherine was the third one to suffer modifications in time, built by Theodor Kostka in 1774, and rebuilt in 1888-1890 when the centered tower was repositioned, surviving hard times. The obelisk of St. Katherine (1763) was erected on the place where the church was initially erected, in front of the Transylvanian gate. The obelisk has a characteristic typology with engravings on the three sides that mark the entrance of the Franciscans in Banat, as the year 1717 on one side mentions, or 1756 when the new church was built and an inscription devoted to the deceased, stating that it was very common to all cities in the monarchy to have places marked in the memory of the inhabitants. The inscriptions rendered on the sides are as follows: *TrophaeVM soLo acqVatae saCrae aeDIs CatharInensIs, In qVa saCrIfICare Deo fLorente EvgenIo CaroLo seXto DoMinante signo Reformatos Fratres coepisse Minores*

SeD MarIa TheresIa apostoLICI RegnI Coronata RegIna hos In PraesIDIo LoCat et PatroCInIo aMbIt

Defunctis, quorum hic cineres ac ossa recondo, aeternam requiem ore et corde precare Viator (Vlăsceanu, 2002:69-74)

The architecture of these Catholic churches reveal a clearly articulated style, well balanced as the volume disposition is concerned with a monumental façade articulated with ornaments that transgress the periods that delineate the stages of the baroque from central Europe. The basic stylistic traits of the baroque churches indicate their relatedness. The ornaments adorn the façades using a vocabulary that alternates shapes like pilasters, lessens, profiled niches and wreaths. The architects will not work exclusively for official commissions, but will find themselves in a rather congenial environment. The baroque found an alternative provincial source of authority, removed from the centre but nevertheless less expressive and victorious.

The attitude of the period towards artistic manifestations, can be seen in the way baroque art was accepted or rejected in different media (the Orthodox media took over the typology of the Baroque churches, as official models), the ornamentals of the baroque was also adapted in the decoration of the iconostasis found in Romanian or Serbian churches. The so called academism throughout form giving birth to a variety of forms and techniques, from perfect adaptations of the academic layouts (brought by the European artists formed in academic media from Vienna, as the case of an official construction erected in Timișoara, namely the Catholic Cathedral devoted to Saint George, where renowned artists worked at its building and decoration to local adaptations of shapes and contents. This is the well balanced official stage of the Baroque penetration in Banat, the plan of the cathedral being attributed to a Viennese workshop (*Hoffbauamt*), with certain influences from the renowned Johann Bernhard Fischer von Erlach (Diplich, 1972:52), an ideal plan dated 1723 placed during Karl VI reign. This is the year the architect died and his son Johann Fischer von Erlach Jr. continued his work, being assigned as author of the actual plan of the Catholic Church from Timișoara. The documents mention him as a direct follower of the prototypes projected by his father: *Plana proiectaque aedificii Viennae confecta sunt per aulicum caesare reg. celeberrimum architectum Emanuelem Fischer von Erlach* (Voit, 1971:48).

As we can observe from the plan, the actual façade was simplified by Johann Theodor Kostka *aedificator operis* designated by the documents and the decoration lacks completely, especially the statues that were placed in the niches or at the top representing the patron saint. The fact that the plan was not respected is a certain proof that the economic situation from Banat decreased especially during Maria Theresa, when the actual façade was completed. How baroque was accepted we can see in the phenomenon that followed after the second half of the century when most of the Catholic churches in rural Banat were built, and the Orthodox ones were contaminated with the models and took the type plan and specific ornamentation in iconostasis decoration and the themes of the religious painting were enriched with European values. The Orthodox iconostasis follows the models of the baroque altars, taking the architectural articulation as he main characteristic, with pillars and columns marking the entrance, divided horizontally by registers separated by profiled cornices and the abundant decoration that consists of motifs taken from other styles: the conch shell, acanthus scrolls, flower and leaf garlands, even the *rocaille* motif expressing the general character which tends to illustrate how baroque operated on visual level in all fields and domains. The most representative examples of such elevated iconostasis are the ones from Ciacova

(Serbian Orthodox church), Oravița, Caransebeș (St George and St. John the Baptizer churches (Vlăsceanu, Bona, 2007), Birta, Timișoara (Serbian Cathedral), Bezdin and Arad-Gai.

The Orthodox population found under the protection of the Illyrian privileges (Anuichi, 1980:19-20) struggled throughout the century to gain independence from the Serbian church. The Illyrian privileges represented between 1690-1790 a real constitution for the Orthodox population from Banat, in fact it was a case of extended Serbian authority in the direction of faith preservation against Catholicism, as means of ruler ship and unification. A strong decorativeness is its main characteristic, at the traditional forms of iconostasis being added the new Occidentalized ones in structure and decoration. A similar phenomenon took place in Hungary and Serbia, where the new trend was received as a stimulus in art evolution. (Nagy, 1994:75).

The Serbian baroque found its background at the Viennese Art Academy the one that spread throughout the province the new guidelines. The same homogeneity of eclectic styles specific for the 18th century Europe emerge from this area as well, from baroque to rococo and neoclassicism.

What makes the baroque architectural style so vital and exclamatory, is that it asserts primacy and authority in religious and social terms. In fact from hieratic symbolic images the 18th century turned decorative and votive exclusively.

The aspects in regard of the Viennese academism can be traced in different phases of manifestation, from forms that exults the ideology of the Counter Reform to forms having Enlightenment background, thus from baroque to rococo and neoclassicism, corresponding chronologically to the reigns of the 18th century from Banat: that of Carol VI, Maria Theresa and Joseph II.

Influences penetrated from the Western world as artists and architects traveled in search of new commissions. How the style was accepted we can observe as early as 1730s, even in the Orthodox media the models that prevailed were of western influence. After the period of Ottoman rule when restriction were imposed concerning the forms of the churches and materials of construction, the appearance of these churches changed as they grew in height and monumentality having imposing towers on the façade. The case of the Serbian churches is particular as it represents one of the particularities of the baroque from Banat. In 1724 Metropolitan Moisije Petrovič made some suggestions on the building of new churches and of their appearance. The recommendation suggested that the old tradition of long and narrow churches be abandoned in favor of long and as wider as possible churches. It was a clear suggestion of tradition abandonment and acceptance of the new. (Medaković,

1995:145-146) The metropolitan seat at Sremski Karlovči was a clear example of Baroque penetrating the Orthodox Serbian media.

When making considerations about the baroque of the Serbian churches, one has to look at the particular situation that arose when the Serbians that immigrated in Hungary were compelled to receive influences. It is the case of the great migration that followed after the defeat of the Habsburgs from 1690 at Belgrade, when fearing Turkish retribution, the Serbs moved to Hungary. Led by the head of the Serbian church, Arsenije III Čarnojevič they settled in Hungary, and built at first wooden churches and after the second half of the 18th century stone and brick churches. The baroque takeover was justified by the dignitaries of the Serbian church with the idea that the Serbs who found themselves in a central European environment after their great migration, could ensure their survival only if they assimilated into their new environment as much as possible. (Nagy, 2008.134) All these were town churches with baroque decorations, as we can notice at Szentendre (1746), Hodmezövásárhely, Buda, Pest and Eger. The old stone churches that underwent a process of refurbishment, receiving a baroque façade, or tower were those from Hodoş, Mesič, and Krušedol.

In the baroque art from Banat we can observe the rigor of the Austrian academism, towards which one should take into consideration the following ideological aspects: the relation existing between the model and its representation, knowing that the life of forms is the most complex phenomenon in art history, from the architectural program where we can see forms imposed as models (even the settlements were arranged according to the *Shackbrettdorf* model), endowed with churches having a general plan, or typology, elaborated by special workshops where imperial architects and engineers worked.

The baroque as a style created an unity in diversity as one may express, throughout the multiplicity of its multicultural aspects setting the stage for future contacts, influence penetration, even establishing dialogue between two worlds separated by hundred of years of evolution, the province of Banat being situated at crossroads between Orient and Occident.

The fact that in Banat we encounter multiple confessional entities configured this space accordingly, each one having a strong identity. To identify these interferences is required for a better understanding of the local specificity, the Romanian community managing to integrate itself in the European community by keeping alive traditional aspects. The baroque style became in Banat a bonding factor, in a society united by the modernization phenomenon initiated with the conquest of the province in 1716, by the Habsburg Empire. What happened was a polarization of sentiments manifested in different aspects in regard to the attachment to the Catholic Austrian world, in the way this area subscribed to the European life style, a proof of this being

the radical transformation of the province that followed immediately after the conquest.

Stylistically connections with central European centers, in particular with the Austrian area must be pointed out, as the style that evolved in Banat is different in style and manner than the initial impulse, comparison required to underline European origins of all artistic manifestations from Banat.

Bibliography

- Anuichi, 1980: S. Anuichi, *Relațiile bisericești româno-sârbe în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, Timișoara.
- Diplich, 1972: H. Diplich, *Die Domkirche in Temeswar*, München.
- Dujmov, Szalai-Nagy, 2010: M. Dujmov, M. Szalai-Nagy, *Magyarrországi Ortodox templomok*, Budapest.
- Evans, 1993: R. Evans, *The Baroque in Habsburgic Central Europe, Baroque in Central Europe. Crossroads*, Budapest.
- Nagy, 1994: M. Nagy, *Ortodox iconosztazionok Magyarországon*, Debrecen.
- Nagy, 2008: M. Nagy, National Self-Preservation in 18th century Serbian Church Architecture in Hungary, in *Centropa. A Journal of Central European Architecture and Related Arts*, VIII, 2, 120-135.
- Medaković, 1980: D. Medaković, *Srpska umetnost u XVIII veka*, Beograd.
- Rupp, 1876: J. Rupp, *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre*, III, 96.
- Timotević, 1996: M. Timotević *Crkva Svetog Georgija u Temišvaru*, Novi Sad.
- Voit, 1971: P. Voit, *Der Barock in Ungarn*, Budapest.
- Vlăsceanu, Bona, 2007: M. Vlăsceanu, P. Bona, *Catedrala episcopală Sf. Mare Mucenic Gheorghe din Caransebeș*, Timișoara.
- Vlăsceanu, 2002: M. Vlăsceanu, *Un monument baroc - obeliscul Sfintei Ecaterina*, Banatica, XVI.

Mihaela Vlăsceanu

PRINCIPES DE L'ARCHITECTURE RELIGIEUSE SERBE PENDANT LE XVIIIÈME SIÈCLE. ÉTUDE DE CAS SUR LES DEUX PROVINCES DE L'EMPIRE DES HABSBOURG: LE BANAT ET L'HONGRIE

(Résumé)

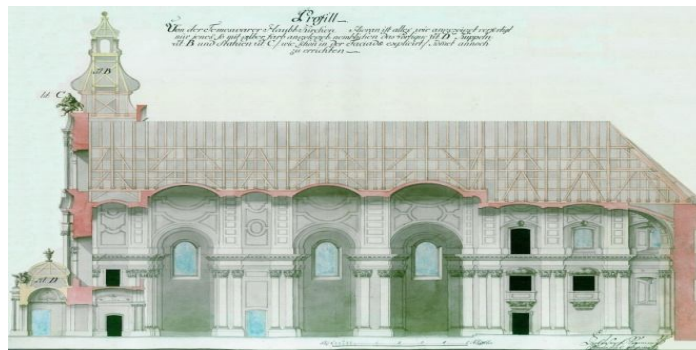
Les églises édifiées en Banat par les ordres religieux catholiques, pendant le XVIIIÈME siècle, ont été des bâtiments monumentaux résultés du prototype créé par

Anton Pilgram: une structure basilicale avec deux tours sur la façade, un large chœur et un imposant intérieur, avec un autel principal et des autels latéraux comme des éléments obligatoires de la mise en scène baroque. On peut remarquer, à Timișoara, les plus expressives adaptations du concept, à l'ancienne église des Franciscans Bosniens de Timișoara, consacrée au Saint Nepomuk ou à celle des Franciscans Salvadoriens, „Sainte Écaterine”, avec son premier tour, bâti par l'architecte Theodor Kostka, en s'intégrant au modèle avec un seul tour sur la façade, véritables prototypes qui inspireront, aussi, l'édification des églises au milieu orthodoxe du Banat historique. Le mode dans lequel ces modèles constitueront les normes formelles de l'évolution de l'architecture pendant le XVIIIème siècle se précise, en même mesure, dans le phénomène constaté dans l'évolution des provinces voisines. Du point de vue de la typologie, le modèle d'église-type représente le repère de son évolution, en Banat, pendant le XVIIIème siècle. La forme consacrée des édifices religieux avec une planimétrie structurée unitairement longitudinal couvrira, aussi, des aspects monumentaux conférés par l'emplacement d'un tour-clocher sur la façade.

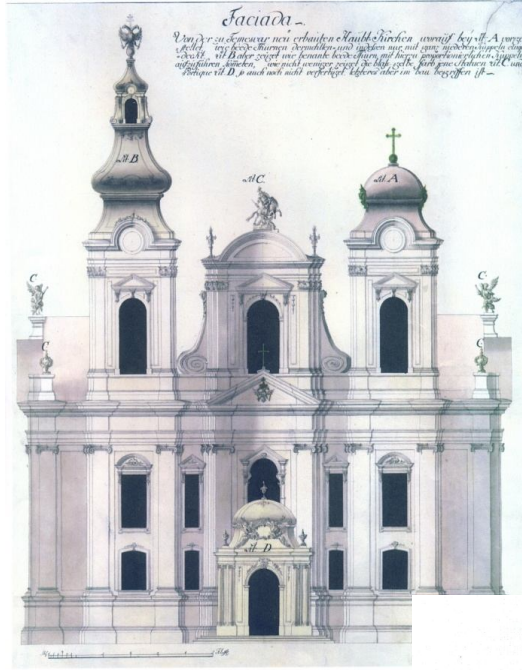
On fait exception les cathédrales avec deux tours sur la façade, représentatives pour le milieu orthodoxe du Banat pendant le XVIIIème siècle, raccordé aux nouvelles valeurs proposées par le Siècle des Lumières par l'intermédiaire d'un rationalisme orthodoxe manifesté non seulement par la doctrine, mais aussi par une forme de sensibilité religieuse propre à cette période: l'église de la Mitropolie de Sremski Karlovač (1758-1762), l'église serbe de Timișoara (1744-1748) et l'église orthodoxe de Lugoj avec le patron „L'endormissement de la Mère du Dieu”, édifiée pendant la période 1759-1766.

Mots clés: l'architecture baroque, Banat, Hongrie, principes de l'architecture serbe

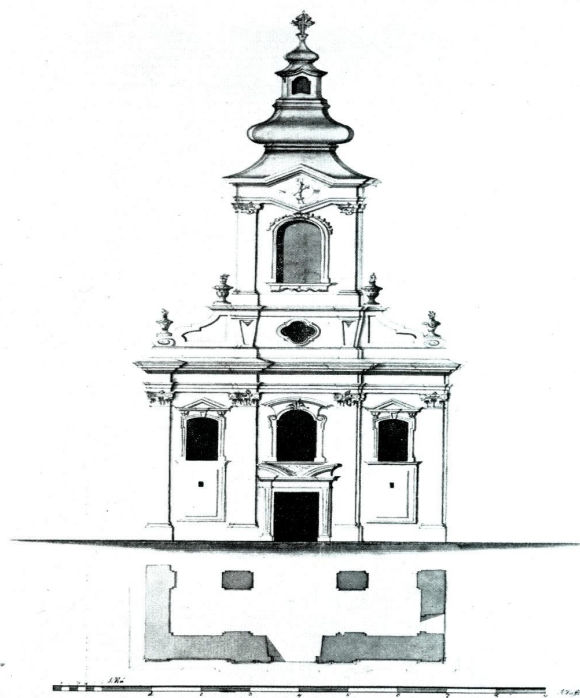
Illustrations

1. Roman Catholic Cathedral Timișoara (apud Catholic Diecesan Archive)

2. Sketch of the façade (Roman Catholic Cathedral Timișoara), apud Catholic Diecesan Archive)

3. Façade of Saint Katherine Church from Timișoara, (apud Catholic Diecesan Archive, Timișoara).

6. Serbian Church from Ciacova.

7. Orthodox Cathedral from Caransebeș.

8. Serbian Church from Kecskemet, Hungary.

9. Serbian Church from Beremend, Hungary.

10. Serbian Church from Szeged (Szoreg).

Наталия Г. Голант*

Музей антропологии и этнографии
им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН

ЭТНИЧЕСКИЙ АКТИВИЗМ РУМЫН (ВЛАХОВ) ВОСТОЧНОЙ СЕРБИИ

Целью данной статьи является рассмотрение некоторых сюжетов, касающихся деятельности активистов влашского движения в восточной Сербии и связанных, в частности, с сохранением и развитием родного языка, а также с политической и религиозной жизнью. В основу доклада легли полевые материалы автора, собранные в 2013–2016 гг. в городах Неготин и Бор (при сборе материалов применялся главным образом метод нестандартизированного (свободного) интервью). Кроме того при написании доклада использовались материалы сайтов и книг, созданных людьми, о которых идет речь в статье, а также материалы прессы. В статье затронуты лишь некоторые сюжеты, связанные с этническим активизмом влахов восточной Сербии. Вопросы, касающиеся деятельности влашских активистов, направленной на сохранение, развитие и изучение традиционной культуры своей этнической группы, требуют отдельного рассмотрения.

Ключевые слова: этнический активизм, восточная Сербия, влахи, румыны, полевые материалы, интервью

В данной статье сделана попытка рассмотреть некоторые сюжеты, касающиеся деятельности активистов влашского движения в восточной Сербии и связанные, в частности, с сохранением и развитием родного языка, с политической и религиозной жизнью. В основу статьи легли преимущественно полевые материалы автора, собранные в 2013 – 2016 гг. в городах Неготин и Бор.

На территории Сербии носители говоров румынского (дакорумынского) языка компактно проживают в восточной части страны (на территории округов Браничево, Бор, Заечар и Поморавлье), а также в Воеводине (в центральном и южном Банате).

*natalita1977@yandex.ru

Носители румынского языка, проживающие в Воеводине, именуются румынами, тогда как носителей этого языка, проживающих на территории восточной Сербии, принято именовать влахами. Согласно опубликованным результатам переписи населения 2011 г., число жителей восточной Сербии, декларировавших себя влахами, насчитывает около 31500 чел., а число жителей, назвавших себя румынами – немногим более 3000 чел. (Становништво према националној припадности, 2011).

Впрочем, материалы переписей являются не слишком надежным источником для установления численности румынского (влашского) населения восточной Сербии. Данные переписей демонстрируют резкие колебания численности этого населения в течение достаточно коротких периодов времени. Так, согласно переписи 1948 г., в восточной Сербии проживало 102 953 влаха, а в 1953 г. – всего лишь 28 074. В 1961 г. их число снизилось до 1368 чел., затем снова начало возрастать – 14724 чел. в 1971 г., 25596 – в 1981. В переписи 1991 г. зафиксировано новое «падение» численности влахов – таковыми себя декларировали 17807 чел. (Report on the state, 1998).

Эти «появления» и «исчезновения» влахов не находят достоверного демографического объяснения, особенно если иметь в виду, что никаких существенных миграций в этой части Сербии в течение указанного периода не было. По словам активистов влашского движения, имело место давление на влахов, в результате которого значительная их часть декларировала себя сербами. Во время переписи 1953 г., например, в пункте «этническая принадлежность» были указаны в качестве возможных вариантов следующие: серб, хорват, словенец, македонец, черногорец, венгр, албанец, турок, цыган и др. Влахов в этом списке не было, и влахами записывали лишь тех, кто настаивал на этом (Report on the state, 1998). Также следует отметить тот факт, что особенно крупные «исчезновения» влахов совпадали по времени с определенными периодами в жизни Югославии: после начала сталинской антиюгославской компании 1948 г., когда советские танки были размещены вдоль румынской границы, и после так называемой антибюрократической революции 1988 г., которая положила начало концепции национальной «гомогенизации» и создания единого централизованного национального государства (Report on the state, 1998).

Термин “vlahi” или “valahi” изредка употребляется румыноязычными информантами из восточной Сербии в качестве самоназвания наряду с термином “rumâni”, однако крайне редко

употребляются в разговорной речи такие словосочетания, как «влашский язык» или «мы говорим по-влашки» – обычно говорят: “vorbiм rumâneáşce” (т.е. «мы говорим по-румынски») или “limba noastră rumânească” («наш румынский язык»). Однако словосочетание “limba vlahă” можно услышать из уст некоторых общественных деятелей, которые настаивают на том, что это именно отдельный язык, а не диалект румынского, а также увидеть это словосочетание в их публикациях). Кроме того, нужно отметить, что в ряде случаев слово “rumânesc” переводится на сербский как «влашки», в то время как литературный румынский вариант этого слова – “românesc”, как, например, в книге Любиши лу Божа Кичи «Повјешћ румњешћ» («Румынские сказки»), заглавие которой продублировано на обложке на сербском языке как «Влашке приповетке» (Љубиша лу Божа Кићи, 2011).

В последние годы ведется работа по кодификации «влашского» языка. Автором одного из вариантов «влашской» азбуки является Любиша лу Божа Кичи. Свою азбуку (рис. 1) он назвал *влаолицей* (термин *влаолица*, по-видимому, представляет собой контаминацию слов «влах» и «глаголица»). По словам Любиши лу Божа Кичи, влашская азбука на основе кириллицы необходима для того, чтобы старики, которые в школе учились писать только на сербском и в те годы, когда латиница для сербского языка практически не использовалась, в отсутствие под рукой диктофона либо этнолога или фольклориста с диктофоном, могли записать свои воспоминания или какие-то фольклорные тексты на родном языке. Любиша лу Божа Кичи является также автором перевода на «влашский» язык Нового завета (перевод выполнен с сербского языка) (Љубиша лу Божа Кићи, 2006).

Вариант азбуки на основе латиницы был создан этнологом, сотрудником городского Музея Майданпека Пауном Дурличем. Паун Дурлич разработал учебную программу по влашскому/румынскому языку для начальной и средней школы. Согласно этой программе, с 1 по 4 класс ученики должны изучать влашский говор в том варианте, в котором он бытует в их населенном пункте (автор употребляет словосочетание «местный диалект»), а с 5 по 8 класс – должны изучать литературный румынский язык, причем в этот период желательно использовать при обучении и диалектологические материалы, собранные на территории Румынии, в первую очередь в Олтении и в румынском Банате, поскольку говоры влахов восточной Сербии являются в большинстве своем банатскими и олтенскими (Дурлић, 2011: 3–5). Говоря о языке влахов

восточной Сербии, по-сербски Дурлич именуется его «влашки језик», а по-румынски “limba rumânească”, а говоря о литературном румынском языке, соответственно, по-сербски – «румунски језик», по румынски - “limba română” (Дурлић, 2011: 5).

В 2012 г. так называемая «влашская азбука» была утверждена на заседании Национального Совета вlahов Сербии от 24 января (<http://www.nacionalnisavetvlaha.rs/>)¹ (рис. 2). Был принят вариант азбуки, предложенный влашской неправительственной организацией «Гергина» (г. Неготин).

В восточной Сербии существуют три политические партии, представляющие интересы румыноязычного меньшинства, правда, ни одна из них не представлена в парламенте, но это, за редким исключением, общая судьба партий этнических меньшинств в Сербии. Это Демократическое движение румын Сербии (серб. *Демократски покрет Румуна Србије*, рум. *Mișcarea democratică a Românilor din Serbia*), резиденция в Заечаре, лидером этой партии в настоящее время является адвокат Наташа Тошич; Влашская народная партия (серб. *Влашка народна странка*, рум. *Partia neamului rumânesc* (букв. «Партия румынского рода») с резиденцией в Боре, лидер партии – Предраг Балашевич; и Влашская партия (серб. *Влашка странка*, рум. *Părția vlahilor* – букв. «партия вlahов») с резиденцией в Неготине, лидером которой является Синиша Челоевич (Crîșmaru, 2013; Partia Neamului, 2016). Синиша Челоевич (рис. 3) занимает также пост председателя уже упоминавшейся неправительственной организации «Гергина» (Јовановић, 2011).

Влашская партия и Влашская народная партия в прошлом, с 2004 по 2007 гг., были единой организацией, которая именовалась Влашской демократической партией (серб. *Влашка демократска странка*). В настоящее время они идеологически разошлись, и это расхождение отразилось и в их названиях: в румынском варианте названия Влашской

¹ У вlahов восточной Сербии, как и у других этнических меньшинств, имеется Национальный совет, который был создан в 2006 г. с целью защиты прав представителей данной этнической группы в области культуры, образования и информации. Резиденция Национального совета вlahов в настоящее время находится в Петроваце-на-Млаве (до недавнего прошлого она находилась в Боре) (<http://www.nacionalnisavetvlaha.rs/>). Национальный совет вlahов существует отдельно от Национального совета румын, имеющего резиденцию в Нови Саде и объединяющего представителей румынского населения Воеводины (<http://www.autonomija.info/konstituisan-nacionalni-savet-rumuna.html>).

народной партии Предрага Балашевича мы видим прилагательное *rumânesc* (на сербский оно переводится как *влашки*), тогда как в названии Влашской партии Синиши Челоевича и в румынском его варианте имеется существительное *vlahi*. Синиша Челоевич, как следует из интервью, взятом у него в августе 2015 г. в Неготине, одну из важнейших задач своей партии видит в том, чтобы как можно больше румыноязычных (или влахоязычных, согласно его терминологии) жителей региона во время переписи населения декларировали себя влахами. Такую задачу ставит перед собой и Национальный совет влахов, в работе которого Синиша Челоевич также активно участвует (рис. 4). При этом он вполне осознает и признает общность местных жителей с жителями близлежащих районов Румынии, в первую очередь Олтении (румыноязычные жители Неготина и его окрестностей являются в большинстве своем носителями олтенского говора), но утверждает, что румыны Олтении, которые говорят на том же языке, что и здешние влахи, тоже хотели бы называть себя влахами, но не делают этого из-за запрета румынских властей. Также лидеры «Влашской партии» занимаются проблемами «влашского» языка, издают литературу на этом языке и в целом озабочены проблемой поднятия его престижа. Синиша Челоевич, который по основной специальности является врачом-гинекологом, опубликовал ряд книг (публикуется он под своим «влашским» именем – Сина алу Челою), в частности, учебник по «влашскому» языку в его тимочко-краинском варианте (олтенский говор) (рис. 5) и сборник сказок (рис. 6) (Синѝ алу Челоју, 2013; Синѝ алу Челоју, dPASUJONI, 2013). В названии учебника, причем не только в сербском, но и в румынском/влашском его варианте (Vorbăsc lîimba vlahă. Ворбјеск љимба влахă) присутствует прилагательное «влашский».

Лидером Влашской народной партии (*Влашка народна странка, Partia neamului rumânesc*), основанной в 2004 г. в Неготине, является Предраг Балашевич (рис. 7), который, как и Синиша Челоевич, является по профессии врачом (однако, в отличие от Челоевича, получил образование не в Сербии, а в Румынии, в университете Крайовы). Предраг Балашевич и другие активисты Влашской народной партии, также видят одну из основных задач своей партии в том, чтобы люди перестали скрывать свою этническую принадлежность. По словам Балашевича, интервью у которого автор взяла в августе 2016 г., не важно, будут ли румыноязычные жители восточной Сербии называть себя влахами или румынами (в том числе и в ходе переписи населения), важно,

чтобы они не называли себя теми, кем они не являются, то есть сербами. Сам себя Предраг Балашевич считает румыном, владеет литературным румынским языком (как уже говорилось, высшее образование он получил в Румынии). Идею кодификации «влашского» языка Балашевич не поддерживает, настаивая на необходимости изучения в школах литературного румынского языка и мотивируя это тем, что румынский язык даст молодежи дополнительные возможности в плане образования и работы, тогда как изучение так называемого «влашского» языка таких возможностей не дает.

Последний сюжет, который будет затронут в данной статье – появление и деятельность на территории восточной Сербии благочиния (или, в румынском варианте, протопопиата) Румынской православной церкви *Dacia Ripensis* (это название переводится с латыни как приречная Дакия, Дакия от берегов Дуная) – так называлась римская провинция, часть Аурелиановой Дакии, существовавшая на этой территории в III – VI вв. н.э.). Благочиние существует в рамках епархии *Dacia Felix*, объединяющей румынские приходы сербского Баната и восточной Сербии и находящейся в прямом подчинении румынскому патриарху. Резиденция благочинного округа *Dacia Ripensis* находится в Неготине (рис. 8, 9), по одной церкви имеется в городах Бор (одноименной общины и округа) и Чуприя (одноименной общины в Поморавском округе); также храмы протопопиата *Dacia Ripensis* Румынской православной церкви имеются в селах Малайница общины Неготин Борского округа, Горняне общины Бор Борского округа, Исаково общины Чуприя Поморавского округа и Бобово общины Свилайнац Поморавского округа (<http://www.daciaortodoxa.ro/>). Протоиереем благочиния *Dacia Ripensis* является Боян Александрович, также известный как Боян Александру (в румынских источниках) (рис. 10). Это достаточно молодой для своего статуса человек, ему 40 лет. Он, по его собственным словам, румын по отцу и серб по матери и является уроженцем села Малайница общины Неготин. Учился Боян Александрович в Румынии, в г. Каран-Себеш в румынском Банате. Еще будучи дьяконом, в 2005 г. Боян Александрович построил в своем родном селе Малайница на принадлежащей ему земле первый в регионе храм, богослужения в котором стали вестись на румынском языке. В том же 2005 г. местные власти попытались снести этот храм ввиду незаконности постройки, однако отступили из-за протестов со стороны Румынии и ряда правозащитных организаций. Дьякон Боян был рукоположен в иереи и получил звание апостольского

викария Тимока. Сербский патриархат не признал создания новой епархии на своей территории, и в 2011 г. из-за этого конфликта имела место реальная возможность расторжения евхаристического общения между Сербской и Румынской православной церковью (Мальцев, 2012).

Появление в восточной Сербии благочиния Румынской православной церкви и Боян Александрович, и другие священники этого благочинного округа описывают как восстановление румынских приходов и традиции службы на румынском языке после 170-летнего перерыва (прервана она была в 1833 г., при Милоше Обреновиче, то есть после Второго сербского восстания и с началом формирования независимого Сербского княжества). Большой процент некрещеных среди местного румыноязычного населения они связывают с нежеланием людей посещать службы на чужом языке, с неадекватной реакцией священников-сербов, особенно тех, кто не является местными уроженцами, на то, что румыноязычные прихожане говорят между собой на родном языке, а также с существующей установкой давать при крещении только сербские имена. Так, Боян Александрович в интервью, взятом у него летом 2015 г., упоминает случай, имевший место несколько лет назад в монастыре Буково, расположенном недалеко от Неготина, когда ребенка отказались крестить именем «Октавиан», которое было записано у него в свидетельстве о рождении, и дали ему при крещении имя «Никола». Проблемами в отношениях между сербским духовенством и местным румыноязычным населением он объясняет архаичность влашской обрядности, в первую очередь погребально-поминальной, а также довольно развитые у влахов магические практики. Впрочем, приходилось слышать и другое объяснение этих явлений, связанное с дороговизной треб в Сербской православной церкви. Священники Румынской церкви, если можно так выразиться, демпингуют, и за счет этого привлекают верующих. Однако основной проблемой, по-видимому, все же является то, что большинство священников Сербской православной церкви во влашских селах не является местными уроженцами, среди них очень много боснийских сербов. Жители общины Неготин, с которыми приходилось говорить на данную тему, сказали, что знают лишь двух священников-влахов – один из них служит в с. Кобишница, другой – в с. Ябуковац. В то же время нужно отметить, что и среди священников благочиния *Dacia Ripensis* не все являются местными уроженцами, среди них есть и приезжие из Румынии.

В данной статье затронуты лишь некоторые сюжеты, связанные с этническим активизмом влахов восточной Сербии. Вопросы, касающиеся деятельности влашских активистов, направленной на сохранение, развитие и изучение традиционной культуры своей этнической группы, требуют отдельного рассмотрения.

Литература

- Дурлић, 2011: Дурлић П.Е. *Компендијум за увођење влашког језика у основне школе*. Мајданпек. Режим доступа: <http://www.paundurlic.com/pdf/Compendiu-RO.pdf> (дата обращения: 20.09.2016).
- Јовановић, 2011: Јовановић С.М. Влашки језик на оба писма. У: *Вечерње новости online*. 08 јул. 2011. Режим доступа: <http://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D1%81%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B0.489.html:337266-Vlaski-jezik-na-oba-pisma> (дата обращения: 20.09.2016).
- Љубиша лу Божа Кићи, 2006: Љубиша лу Божа Кићи. *Еванђеља сфјинтѐ. Влашки превод Библије*. Бор: Љ. Ницулович.
- Љубиша лу Божа Кићи, 2011: Љубиша лу Божа Кићи. *Повјешић румињешћ. Влашке приповетке*. Неготин: Национални савез вљаха.
- Мальцев, 2012: Мальцев В. Границы дозволенного. В: *Независимая газета. НГ-Религии*, 06.06.2012. Режим доступа: http://www.ng.ru/ng_religii/2012-06-06/6_borders.html (дата обращения: 20.09.2016).
- Синђ алу Челоју, 2013: Синђ алу Челоју. *Govorim vlaški. Vorbăsc Țimba vlahă. Ворбјеск љимба влахă*. Београд: Nacionalni savet Vlaha.
- Синђ алу Челоју, dPASUJONI, 2013: Синђ алу Челоју, dPASUJONI. *Повјестџиј дје копиј. Povješč dī kopij*. Неготин: Гергина, 2013.
- Становништво према националној припадности, 2011: *Становништво према националној припадности*. Београд: Републички завод за статистику Србије. Режим доступа: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptId=1210> (дата обращения: 20.09.2016).
- Crîșmaru, 2013: Crîșmaru R. Mișcarea democrată a românilor din Serbia, două decenii de existență. În: *Jurnal Românesc*, 11 decembrie 2013. Режим доступа: <http://www.jurnalromanesc.ro/jr1/index.php/serbia/boljevac/item/313-miscarea-democrata-a-romanilor-din-serbia-doua-decenii-de-existenta.html> (дата обращения: 20.09.2016).
- Partia Neamului, 2016: Partia Neamului Rumânesc va participa la alegerile locale și parlamentare în Serbia. În: *Timoc Press*, Vineri, Aprilie 08, 2016. Режим доступа: <http://www.timocpress.org/index.php/ro/agentia-de->

presa/info/2922-partia-neamului-rumanesc-va-participa-la-alegerile-locale-i-parlamentare-in-serbia (дата обращения: 20.09.2016).

Report on the state, 1998: *Report on the state of human rights of Rumanians and Vlachs in Serbia* (Helsinki Committee for Rights in Serbia, 1998). Режим доступа: <http://www.banatul.com/info/banat-history-romanians-in-serbia.shtml> (дата обращения: 20.09.2016).

Natalia G. Golant

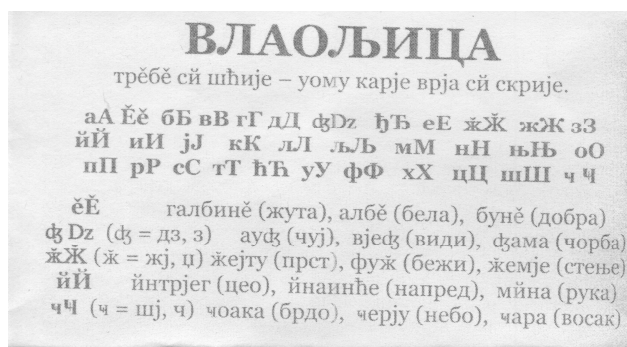
ETHNIC ACTIVISM AMONG VLACHS (ROMANIANS) OF EASTERN SERBIA

(Summary)

The purpose of the article is to study some aspects concerning the Vlachian movement activists' work in eastern Serbia and relating in particular the preservation and development of their native language (attempts to codify the "Vlachian" language), as well as political and religious life (the appearance and the activity in eastern Serbia of Romanian Orthodox Church deanery "Dacia Ripensis"). The article is based on the author's field data collected in 2013–2015 in the cities of Bor and Negotin. The materials were mainly collected by conducting non-structured (free) interviews. Materials from web-sites and books created by the people referred to in the article, as well as mass-media materials, were also used in the article. The article covers only some aspects related to ethnic activism of the Vlachs of eastern Serbia. Questions concerning the activities of

Vlachian activists aimed at the preservation, development and study of their ethnic group traditional culture require special consideration.

Key words: Ethnic activism, Eastern Serbia, Vlachs, Romanians, field data, interview

Снежана Гудурић*
Филозофски факултет**
Универзитет у Новом Саду, Србија

О НЕКОЛИКИМ ОСОБЕНИМ ФРАНЦУСКИМ ТРАГОВИМА У СРПСКОМ

Српски језик и култура остваривали су кроз историју многобројне како непосредне тако и посредне контакте са француским језиком и културом. Ови контакти оставили су бројне трагове у лексици српског језика, при чему су многи од њих дошли преко посредника. У овом раду показате у којим се областима они најчешће јављају, а посебно ћемо указати на неколике особене трагове француског језика и културе у Војводини, који представљају реликте својеврсних историјских околности. Поред позајмљеница из скоро свих области свакодневног обичног и професионалног живота (гастрономија, занимања, економија, војска, музика, филм итд.), Французи су нам оставили и неколико топонима и један број презимена.

Кључне речи: лексикологија, ономастика, језици у контакту, позајмљенице, француски, српски

1. УВОД

О узроцима, поступцима и процесу међујезичког позајмљивања доста је писано у лингвистичкој литератури почев од половине XX века па до данас. Појава је, међутим, много старија, а у српском језику уочио ју је, још почетком XIX века, утемељивач савременог српског језика, Вук Стефановић Караџић:

„Али зашто опет никакав паметан човек не може рећи да је Српски језик опоганен туђим ријечма, и да се зато не може језиком назвати. Данас нема на овоме свијету ниједнога језика (ни старог ни новог), у коме нема туђи ријечи (и у сасвим Славенским **класическим** књигама много заслуженога Раића има туђи ријечи (готово) колико и у Српском језику, нпр. *акциденција, арест, армија, лагер, караул, команда кондиција, атестација, линија, казна, пункт, комендант, коллегиа, трактат, диштрикт, потенција, [...], фамилија, квартир, конак,*

---

*snezana.guduric@ff.uns.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта бр. 178002 Језици и културе у времену и простору који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

сандук итд... Али зато опет ја туђе ријечи не браним, него и ја кажем, да се треба трудити и чистити језик од туђи ријечи (не само од Турскије, него и од сваки других чије му драго биле; зашто, нпр. Латинске, или Њемачке ријечи нијесу нама љепше од Турскије) колико се може, али што се не може, не треба за оно мрзити на језик. – Ми друкчије не можемо почети наш језик чистити од туђи ријечи, док најприје не познамо све наше ријечи које се у народу говоре; па и онда опет је боље узети туђу ријеч, која је позната у народу, него ли **наопако** нову градити..." (Вук Стефановић, 1818: XX)¹.

Од ових Вукових речи до појаве сјајног дела Рудолфа Филиповића *Теорија језика у контакту*, које представља теоријску основу за изучавање међујезичких контаката српскохрватског са другим језицима, превасходно са енглеским, прошло је равно 150 година, а систематска истраживања на тему позајмљеница у српскохрватском добила су на замаху тек пред крај XX и почетком XXI века.

На ширем простору Србије, непосредни међујезички контакти остварују се на рубним деловима државне територије према Мађарској, Румунији, Албанији, Бугарској и Македонији.² Поред тога, треба напоменути да се српскохрватски језик у једном свом делу, на простору Аутономне Покрајине Војводине, још од половине XVIII века, стицајем историјских прилика, налази у непосредном контакту са неколиким националним, па самим тим и посебним културно-језичким, заједницама, између осталих и са словачком, румунском, мађарском, русинском, немачком.³ Оваква ситуација условила је снажно присуство билингвизма, чак трилингвизма у појединим срединама у којима живе и раде припадници више националних заједница.⁴ С друге стране, у српскохрватски језик улази и лексика из језика са којима он није у непосредном контакту, али са чијим говорницима постоји својеврсна размена материјалних и духовних добара. На тај начин се, с једне стране,

¹Доступно на <https://archive.org/stream/srpskirjecnik00kara#page/n25/mode/2up>, као и у оквиру дигиталне библиотеке Матице српске: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1216>.

² Посебну тему, која је изван предмета овог рада, представљају контакти са државама српскохрватског говорног подручја из бивше СФРЈ.

³ На ширем простору Србије, непосредни међујезички контакти остварују се на рубним деловима државне територије према Албанији, Бугарској и Македонији, при чему се као посебна тема намећу контакти са државама српскохрватског говорног подручја из бивше СФРЈ.

⁴ Већински, српски језик преузео је један део лексике из ових заједница, при чему су мањински језици преузели далеко више елемената из већинског језика. О овим појавама видети више у радовима Марија Мијавцова, Михал Тир, Ана Марић, Ана Макишова, Михајло Фејса, Минерва Кондан Траиловић, Родика Урсулеску Миличић, Лаура Спарису, Марина Пуја-Бадеску.

уводе појмови својствени другим културно-језичким заједницама, а са друге, богати се домаћи вокабулар. У исто време, међутим, у српски језик улази и један број лексема за које постоје домаћи еквиваленти и које изворни говорници доживљавају као „уљезе“, при чему их ипак употребљавају у специфичним ситуацијама и из специфичних разлога.

2. ГАЛИЦИЗМИ У СРПСКОМ

О присуству позајмљеница из француског језика, тзв. галицизама, у српско(хрватском) језику писали су југословенски романисти почев од друге половине XX века⁵. У новије време појавиле су се две значајне студије о начинима преузимања и адаптацији овог типа позајмљеница, као и о путевима којима су се поједине речи кретале пре него што су стигле у српски језик. Реч је о монографијама *Речи француског порекла у српском језику* Михаила Поповића (Поповић, 2010) и *Француски и српски у контакту и контрасту* Драгане Дробњак (Дробњак, 2011). Ове две студије, на извештајан начин, заокружују дотадашња појединачна истраживања везана за појаву и статус галицизама у српско(хрватско)м језику. Крајем XX века појавила се још једна студија која на сасвим особен начин говори о српско-француским контактима и њиховим траговима у савременом српском културно-језичком бићу. Реч је о истраживању које је, у оквиру израде докторске дисертације, спровео Милорад Арсенијевић (Арсенијевић, 1993) и које се односи на присуство италијанских и западнороманских презимена у Војводини.⁶

Позајмљенице из француског језика стизале су у српски језик највише путем тзв. културног позајмљивања. Преносили су их књижевници и преводиоци, уметници, дипломате, војне старешине, инжењери и професори школовани најчешће у Паризу и Женеви. Многе од њих налазе се и у већини других европских и светских, захваљујући, пре свега, неприкосновеном статусу француског као дипломатског и језика „узвишене“ културе између 18. и 20. века. Данас се већина оваквих речи сматра интернационализмима (Спалатин 1990).

---

⁵ Најзначајнији су, свакако, радови Петра Скока, Жарка Муљачића, Миодрага Ибровца, Петра Губерине, Владимира Осипова, Владе Драшковића, Марка Папића, Пере Половине.

⁶ Ово истраживање представљало је део ширег европског пројекта под насловом *Patrom* који је водио проф. др Дитер Кремер са Универзитета у Триру током 80их и 90их година XX века. За допуну грађе из ове студије видети у С. Гудурић (2006), *Неки романски елементи у српском језику*, у *Сусрет култура*, зборник радова, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, стр. 591-598.

Један број француских речи ушао је у српски посредством немачког (превасходно, мада не и искључиво, аустријског). Преношени су најчешће ново име или нови појам, мада није занемарив ни број семантичких и стилских обојених позајмљеница. Начини преношења зависили су, с једне стране, од фонолошког склопа модела, а са друге, од тога да ли је позајмљивање било директно или се одвијало преко посредника. Свака реплика пролазила је од фазе примарне адаптације, преко стања компромисне реплике до фазе секундарне адаптације која подразумева уједначавање парадигме, развој вишезначности и семантичких диференцирања, стварање синонима и сл. (Филиповић 1986). Тако су нам из француског стигле именице *атеље, бифе, феоје, матине, сезона, таблета, блуза, дама, кокета, пансион, ресторан, журнал, репертоар, резервоар, режим, козер, детаљ, павиљон, клише, пире, купе, резиме* и друге, придеви *елегантан, еклатантан, лежсеран, наиван, тривијалан, ноншалантан, пикантан* итд, глаголи *шармирати, дезертирати, етикетирати, минирати, лансирати, атерирати...*

Најсигурнији знак да је нека реч стигла у српски језик преко немачког је присуство финалног сугласника, као што је то случај са, на пример, лексемама *паркет, пакет, букет, профит, рапорт, официр, портир, пионир* и сл.⁷

У савременој србистици уврежено је мишљење да су галицизми који садрже сугласник [љ], попут лексема *портфел, медаља, батаљон, детаљ, павиљон* и сл. стигли у српски језик преко руског. Чињеница је, међутим, да су Срби школовани у Француској у XVIII (ређе) и у XIX веку (чешће) могли да чују тај глас од изворних говорника будући да је он постојао у фонолошком систему француског све до краја XIX века.⁸ Преко руског су сасвим извесно стигле речи мундир (фр. *monture*), ремонт (фр. *remonte*), армија (фр. *armée*), буржуј (фр. *bourgeois*). У фази компромисних реплика још увек се налази један број описних придева попут, на пример, *демоде, егал* и *портабл*, као и један број лексема које означавају боје (*беж, бордо, оранж, крем, лила*⁹, *розе, мат*). Фазу компромисне реплике потврђује или акцентуација на финалном слогу или непроменљив облик лексеме у падежној парадигми. Посебан случај представљају лексеме *ро́зе* (боја) и *розе́* (врста вина) код којих промена места и квантитета акцента доводи до промене значења.

⁷ Лексеме *шансонијер* и *романсијер* представљају изузетке из ове категорије, односно, њихов пут од француског до српског није ишао преко немачког.

⁸ Графија *-ill* најдуже је задржала овај изговор, који је тек крајем XIX века изгубио обележје латералности и прешао потпуно у палаталну полувокалну артикулацију [j].

⁹ У српском језику јавља се и адаптирани субстандардни облик *лилавски*.

Области у којима се јавља највећи број галицизама су, пре свега, занимања, затим гастрономија, књижевност и уметност, као и војне делатности. Из француског језика преузете су лексеме које означавају најразличитије професије, као на пример: *портир*, *шофер*, *аташе*, *доајен*, *портпарол*, *гувернер*, *бирократа*, *акушер*, *инжењер*, *декоратер*, *синеаст*, *крупије*, *аранжер*, *суфлер*, *жонглер*, *хотелијер*, *оператор*¹⁰, *волонтер*, *жиголо*, *жандар(м)*, *сомелијер*¹¹ итд.

У области гастрономије, српски језик преузима како именичке тако и глаголске лексеме. Од именица које означавају храну, у свакодневном говору најчешће се чују *бујон*, *потаж*, *пире*, *рагу*, *суфле*, *омлет*, *помфрит*, *шатобријан*, *бешамел* (сос), *желе*, *желатин*, док су *коњак*, *армањак*, *шампањац*, *божоле* и *ликер* незаобилазна пића на сваком бољем слављу. Француска је свакако најпознатија по својим сиревима од којих су *камембер* и *рокфор* пронели славу француске кухиње по свим континентима, док се *мармелада* и *бомбона* у српском језику више и не осећају као позајмљенице. Генерички назив за печурке у француском језику, *шампињон* (фр, *champignon*), преузет је у српском као ознака за врсту конзумних печурака које се најчешће гаје у вештачким условима. И глаголи *гратинирати* и *панирати* су француског порекла, а већина лингвиста овде убраја и облик *фаширати*, који је претрпео снажан утицај немачког тако да је у њему тешко препознати изворни француски глагол *hacher* (нем. *faschiren*)¹².

Велики број термина из књижевности и уметности у српском језику такође је француског порекла. Називи врста стиха и фиксних песничких форми из различитих епоха развоја француске и светске књижевности добили су своје реплике у српском: *алесандринац*, *катрен*, *верблан(к)*, *рефрен*, *рондо*, *рондел*, *фабио*, *лес(а)*, *пасторела*, *фарса*. У оквиру књижевних термина преузете су и лексеме *романсијер*, *романсирати*, *жанр*, *летризам*, *прециозност*, *сиже*, *тирада*, *проседе* и *есеј*¹³. Називе уметничких праваца *реализам*, *романтизам*, *дадаизам*, *кубизам*, *импресионизам*, *фовизам*, *ташизам*, *поентилизам*, *експресионизам*

---

¹⁰ У француском језику постоје и облик *opérateur* и облик *(tour-)operator*, при чему је овај потоњи англицизам.

¹¹ Лексема која је у српском језику у широј употреби од почетка ХХI века, адаптирана као *сомелијер* уместо исправног облика *сомелје*, највероватније је обликована под утицајем већ постојећих потпуно адаптираних позајмљеница *шансонијер* и *романсијер*.

¹² Управо глаголске лексеме најбрже прелазе у секундарно адаптиране облике будући да добијају одговарајуће глаголске наставке и улазе у стандардни тип конјугације.

¹³ Везује се за *Есеје* Мишела де Монтења, које је аутор писао између 1572. и 1592. Прву књигу завршио је између 1572-1573 године и одмах започео другу, али је непрестано дотеривао и допуњавао рукопис. Прво издање *Есеја* појавило се у Бордоу 1580. године (две књиге). Све три књиге штампане су први пут у Паризу 1588.

преузели су сви језици света, као и називе сликарских техника: *кроки, барелеф, пезјаж, витраж*. И лексеме *портрет, екран, кадар, костим, маска* и *марионета* такође припадају фонду галицизама у српском.

У области војне терминологије, како у стручном тако и у свакодневном језику, у српском се употребљавају многобројне лексеме француског порекла, а најчешће су *армија, батаљон, гарнизон, ескадра, ескадрон, батерија, ешелон (ешалон), трупа, резерва, бригада, артиљерија, авијација, бомбардер, бајонет, бомба, митраљез, мина, маневар, офанзива, дефанзива, десант*. И именице које означавају поједине чинове или припаднике различитих војних формације стигле су у српски из француског – *маршал, официр, ордонанс, легионар, партизан*.

У новије време, сведоци смо замене галицизама англицизмима, па су тако у савременом српском језику све чешћи облици *пунк* уместо *розе, аут* уместо *демоде, модел* уместо *манекен, глоси* уместо *гласе*.

3. ТРАГОВИ ФРАНЦУСКЕ ОНОМАСТИКЕ У СРПСКОМ

Поред напред наведених галицизама који припадају општем вокабулару српског језика и који представљају класичне позајмљенице, постоји и један број речи које јесу француског порекла, али које се ипак не могу сврстати у класичне позајмљенице. Наиме, облици *Берар, Фержан, Годар, Колмар, Корделие, Лафертон, Лафорест, Левер, Пош, Раго, Бобек, Боне, Бошан, Бован, Бикар, Лептиј, Ламперт, Лерик, Ронто, Шикет, Шабли, Летош, Доридон, Марг, Маргета, Шебеићан, Мажинг, Мужонг, Мишони, Мор, Морар, Море, Обу, Папилион, Пете, Пето, Петеј, Бераров, Арасков, Арашков, Арновљев, Ленартић, Сандић, Солдатић, Солдатовић, Шабрански, Француз* и *Француски*¹⁴ само су нека од презимена која се данас сусрећу у Војводини, као и у румунском Банату, а која, уз један број микротопонима попут делова данашњег Банатског Великог Села који носе називе *Свети Хуберт, Шарлевил* и *Солтур*¹⁵, сведоче о непосредном контакту припадника француске културно-језичке заједнице са језицима и народима насељеним у области данашње Војводине, посебно Баната¹⁶ (Гудурић, 2013).

¹⁴ О Французима ван матице земље, па и о онима који су птем колонизација насељени у Банату, писао је А. Розамбер (Rosambert 1952) у *Émigrations et implantation occidentales en Europe sudorientale*. Nancy : Centre Européen Universitaire.

¹⁵ На мађарском језику назив овог места је *Szenhubert, Károlyliget* и *Szentborbála*, а на немачком *Sankt Hubert, Charleville* и *Seultour*. Дакле, и мађарски и немачки у имену места задржавају трагове француских назива села.

¹⁶ Некадашња област у Аустро-угарској, са главним градом Темишваром, која је је данас подељена између Србије, Румуније и Мађарске.

Француски колони насељавају се у Банату током XVIII века у три наврата. Током прве колонизације (1719-1736), најбројнији су били Алзашани, а највише Француза је стигло у Белу Цркву и Гудурицу. Нажалост, не постоји тачан историјски податак о њиховом броју. Током друге колонизације (1760-1774), у првом таласу, већина Француза насељена је у румунском Банату, а тек неколико породица је дошло у Белу Цркву и Бечкерек ((*Duport* > *Diport*, *Dupor*; *Didier* > *Titiger*, *Ditiger*, *Didiger*). У другом таласу укупно је пристигло око 58.000 колониста (1763-1774), од којих су чак 12.065 били франкофони Лоренци (Штанглица, 1935: 16), из места Сент-Ибер (*Saint-Hubert*), Шарлевил (*Charleville*), Мец (*Metz*), Аракур (*Arracourt*), Дијец (*Diez*), Франшвил (*Francheville*), Моајенвик (*Moyenvic*) и Дорвилер (*Dorsvillers*). У трећој колонизацији (од 1782. до 1785. године) број пристиглих француских колониста био је занемарљив.

Током 1769. у Светом Хуберту је изграђено чак 80 кућа, у Шарлевилу и Солтуру по шездесет. До краја 1777. године, на територију Баната населило се укупно око 35.000 Француза, махом неписмених и сиромашних сељака. Највећа француска села била су управо **Свети Хуберт** (*Saint-Hubert*) са 415, **Солтур** (*Seultour*←*Seule tour*) са 303 и **Шарлевил** (*Charleville*) са 290 становника (Хес, 1928). Остали су размештени у вишенационална места (Војловица, Нови Козарци, Банатско Ново Село, Богарош; Бачка: Гајдобра, Футог) где су живели заједно са својим комшијама Немцима, Мађарима, Румунима, Словацима и Србима. (Арсенијевић 1993)

Године 1771. у Банат је стигао велики број Лоренаца, дошле су читаве фамилије, између осталих Етјен, Жак и Себастијан Обертен (*Étienne, Jacque* и *Sébastien Aubertin*), Клод и Жан-Батист Кашно (*Claude* и *Jean-Baptiste Cachenot*), Клод и Етјен Ла Флер (*Claude* и *Étienne La Fleur*), Пјер и Доминик Ламбер (*Pierre* и *Dominique Lambert*), Жан и Никола Марешал (*Jean* и *Nicolas Maréchal*), две породице Тибо (*Thibault*) стигле су 1771, а још једна 1786. Две породице Клодон (*Claudon*) пријавиле су се 1754, односно 1755. итд.

У местима у којима су Французи живели са другим народима, прва генерација¹⁷ деце рођене у новој домовини била је билингвална, док се већ у другој француски полако почео губити.

---

¹⁷ Нултом генерацијом сматрају се имигранти, односно колони, прва генерација су деца рођена у новом окружењу и она обично још увек говоре језиком својих родитеља, док се у другој генерацији (унуци досељеника) матерњи језик у великој мери, често и потпуно губи, односно, већ од друге генерације језик средине може се сматрати матерњим језиком ових говорника.

У три етнички чиста насеља, француски језик и традиција задржали су се најдуже будући да су као припадници једнонационалних заједница, њихови становници имали право на своју цркву, свог свештеника и свог учитеља који је држао наставу на француском језику. Од краја XVIII па све до друге половине XIX века, француски је најпре лагано, а затим све брже нестајао на овим просторима, да би хронике с краја XIX века забележиле да се у Солтуру још само једна старица молила на језику својих предака. (Арсенијевић, 1993)

Имена и презимена француских колона почела су да губе свој изворни облик још у току првих пописа придошлица у нове крајеве. Представници аустроугарских власти уносили су у спискове германизоване облике тако да је *Michel Ducarne* уведен као *Michael Dukarn*, *Jean-Baptist Cachenet* као *Johann Baptist Kaschno*, *Cauderet* као *Kotre*, *Martin* као *Marteng*, *Maréchal* као *Marchschall*, *Perrin* као *Perreng*, *Vautrin* као *Wottreng*, *Picard* као *Bikar*, *De Jean* као *Teschan*, *Blaise* као *Bless*, *George* као *Schorsch*, *Loudier* као *Lutje*, *Lacaille* као *Lakaj*, *Villard* као *Willar*, *Laurent* као *Loran*, *Richard* као *Rischar* итд. Поједина презимена имала су и по два (*Colin* → *Koleng* и *Kohlen*), три (*Lénard* → *Lenhar*, *Lenhard*, *Lenhart*) или чак четири облика (*Aubertin* → *Oberting*, *Oberteng*, *Oberding* и *Obertin*). Апсолутни рекорд у броју нових облика држи презиме *Thibault* које се јавља у пет различитих варијанти: *Dippold*, *Dibold*, *Diebold*, *Tibolt* и *Dübold*.

Оваква ситуација не изненађује будући да су колони у највећем броју били сиромашни и неписмени сељаци који су се потписивали тако што су стављали крстић поред свог имена и међу којима је било и таквих који нису знали тачну граfiју свог имена или презимена. Аустроугарски администратори уписивали су имена онако како су чули и прилагођавали су их немачком правопису. Тако су француски финални назални самогласници обавезно добијали облик -нг (-ng) (Арсенијевић, 1993: 26), такозвано немо е није уопште бележено јер се није чуло у изговору (нпр. *Cachenet* → *Kaschno*), звучни сугласници су обезвучавани (*De Jean* → *Teschan*, *George* → *Schorsch*), а дешавало се и да се безвучни озвучи (*Thibault* → *Dippold*, *Dibold*, *Diebold*, *Dübold*).

Када је Угарска добила управу над данашњим Банатом, кренуо је јак талас мађаризације, тако да је, на пример, *Paul* (Павле) постао *Pál*, *Nicolas* (Никола) је постао *Miklos*, *Georges* (Georg, Ђорђе) *György* итд. Исто се дешавало и са презименима па је нпр. *Gaudin* добило облик *Gaudenyi*, *Carlot* → *Karlot* → *Karolyi*, *Sebastien* (*Sébastien*) – *Sebestyan* (Шебешћан) итд.

Припајање дела Баната српској Војводини довело је до нових промена код неких презимена француског порекла, чији их носиоци

модификују тако што им додају наставке карактеристичне за српске патрониме. Тако, на пример, изворни облик *Arras*, преко германизованог (финално –s) и затим мађаризованог *Aras* (финално-š) постаје *Арасков*, односно *Арасиков*, изворно *Arnaud* преко *Arno* долази до облика *Арнољев*, *Bérard* поред *Берар* добија и облик *Бераров*, *Carlot* преко *Karlot* и *Karolyi* доводи до *Каролић*, *Lénard* преко *Lenart*, *Lenhar*, *Lenhard*, *Lenhart* постаје и *Ленартић*, *Gilly* преко *Шили* даје данашње *Шилић*, а од *Soldat* развијају се облици *Солдатић* и *Солдатовић*.

Потомци француских колона током времена потпуно су се асимиловали у немачки, мађарски и, ређе, хрватски етнос, будући да су исповедали исту католичку веру. Асимилација у српски етнос била је изузетно ретка управо због верске инкомпатибилности.

До 1944. године Комитет банатских Француза организовао је исељавање потомака француских колона назад у Француску. Том приликом око 50.000 људи поднело је захтев за враћање у земљу предака, али је у три наредне године Француска прихватила да прими свега 8000 људи, који су насељени на југу земље, у департману Воклиз (Vaucluse) (Арсенијевић 1993).

4. ХИПОТЕЗЕ О ПОЗАЈМЉЕНИЦАМА ПРИСТИГЛИМ ПУТЕМ ДИРЕКТНОГ КОНТАКТА

С обзиром на то да су француски колони и њихови потомци провели скоро два века на подручју данашњег Баната, у непосредном контакту са својим комшијама Немцима, Мађарима, Словацима, Румунима, Русинима и Србима, поставља се питање да ли је француски језик оставио трага у лексици осталих народа, а посебно, да ли се такви трагови могу наћи у савременом српском. Могло би се претпоставити да их треба тражити у лексици из свакодневног живота, везаној за живот и рад на селу, за породицу и породичне односе. С обзиром на временски период у којем су такве речи присутне у српском, сасвим је вероватно да су оне у потпуности адаптиране, као и да су ушле у употребу најпре у језику војвођанских Срба, те да су се одатле, евентуално, прошириле на друге територије српског говорног подручја.

Једна од таквих речи могла би бити именица *шато* (*шато* ← фр. *chaudeau*), односно жуманце улупано са шећером које се даје деци, посебно мушкој, да буду јака и здрава. У банатским селима, жене одвајкада праве *шато*, али не знају одакле потиче овај назив. Још једна реч би могла да води порекло из непосредног језичког француско-српског додира – *миљет*, односно *миљетић* (*миљет* ← фр. *milieu*) чији степен адаптације потпун будући да је француска именица мушког рода добила

финални сугласник (што је обично случај са речима које су у српски стигле преко немачког, дакле преко језика администрације и непосредних суседа француског живља у Банату). Реч је о кукичаном столњаку који се ставља на средину или преко целог стола (миљет), односно на бокал с водом или испод украсних фигурица, ако је сасвим мали (миљетић). Исто тако, сасвим је могуће да и термин *артески* (*артерски*, *артешки*) бунар (*puits artésien*) представља један од трагова које су оставили Французи на овим просторима. Наиме, први артески бунари бушени су у средњовековној Европи у области Артоа (*Artois*) која се граничи са Алзасом и Лореном, одакле је дошао највећи број француских колона. А познато је да се артешка подручја налазе у млађим геолошким слојевима, што у потпуности одговара пределу Панонске низије.

Нажалост, најчешће није могуће установити када је нека реч ушла у српски језик.¹⁸ Стога би ваљало прибележити сваку нову реч или позајмљеницу када се први пут појави у јавној употреби (средства информисања, књижевност, административна акта, поједини жаргони) и овај податак унети у речник.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У речницима српског језика, уз поједине одреднице, могу се наћи различити извори: негде је убележена латинска етимологија, уз друге стоји да су француског или енглеског порекла, а врло често је реч о интернационализму који би требало тако и означити (в. Спалатин, 1990), уз евентуалну назнаку (уколико се то може утврдити) из којег језика је преузет.

¹⁸ Као што је то, на пример, случај са речју *sentimental* за коју се тачно зна када је „враћена“ у француски језик у овом облику. Енглески је, наиме, позајмио из француског реч *sentiment* и на основу ње генерисао одговарајући придев. Облик *sentimental* унео је у француски језик опат Пјер-Жозеф де Френе (Pierre-Joseph de Fresnais (Frénais) који је превео роман *The Sentimental Journey* Лоренса Стерна (1768) и који је у свом обраћању читаоцу написао следеће: „Енглеска реч *sentimental* није се могла пренети у француски ниједним изразом који би јој био одговарајући и ми смо је оставити такву каква је. Можда ћемо је, док читамо, прихватити као достојну да уђе у наш језик. (прев. С.Г.) („Le mot anglais *sentimental* n’a pu se rendre en français par aucune expression qui pût y répondre et on l’a laissé subsister. Peut-être trouvera-t-on en lisant qu’il méritoit de passer dans notre langue.“). Дигитализована верзија књиге доступна на http://books.google.rs/books?id=gRf9y5OyzhEC&pg=PR7&lpg=PR7&dq=le+mot+anglais+sentimental&source=bl&ots=T537Rk6Xd&sig=NIsCVfoooCRrQ_gW-bv7UXQkk8c&hl=sr&sa=X&ei=NLUrVNeVO8L0PKzBgfAH&ved=0CFEO6AEwCA#v=onepage&q=le%20mot%20anglais%20sentimental&f=false, консултовано 20.09.2014.

Различити аутори бележе различите изворе појединих речи, па се тако недоумице ове врсте могу наћи уколико се упореде актуелни једнојезички речници српског језика са радовима романиста (Поповић 2005, Дробњак 2011) и англиста (Васић, Прћић, Нејгебауер 2009).

Разлике у навођењу извора настају најпре услед различитог приступа пореклу речи појединих аутора речника: једни наводе етимон (најчешће из класичних језика), други извор (језик из којег реч потиче), док се трећи ограничавају на језик из којег је реч непосредно преузета (језик-посредник, за српски су то најчешће немачки и руски). Други разлог је што поједини аутори сматрају да су одређене лексеме преузете из различитих језика (нпр. из енглеског или из француског), а будући да немамо тачно утврђен период када је нека позајмљеница ушла у српски језик (и на који начин), ова дилема тешко да може бити са сигурношћу разрешена. У сваком случају, може се претпоставити да су речи које су у српски ушле крајем XVIII и у XIX веку, кроз преводе књижевних дела са француског језика, преузете управо из овог језика, будући да је француски у то време уживао неприкосновени статус дипломатског и језика културе.

Што се тиче порекла речи из области ономастике, њега морамо тражити у специјализованим студијама и посебним речницима имена и презимена попут *Речника личних имена код Срба* Милице Грковић, *Речника презимена Шајкашке* и *Српског презименика*¹⁹ др Велимира Михајловића, *Српског именослова* Велибора Лазаревића.²⁰ Најзначајније дело које се бави траговима присуства Италијана, Француза и Шпанаца на територији Војводине јесте докторске дисертације Милорада Арсенијевића *Италијанска и западнороманска презимена у Војводини*.²¹ Овакве и сличне студије, речници и радови помажу да се очува културно језички континуум на ширем простору југоисточне Европе.

Литература

Арсенијевић 1993: М. Арсенијевић, *Италијанска и западнороманска презимена у Војводини*. Нови Сад: Филозофски факултет (необјављена докторска дисертација).

---

¹⁹ Аутор није успео да заврши ову књигу, објављена је постхумно и представља прерађен и допуњен текст *Речника презимена Шајкашке*.

²⁰ О српским именима и презименима видети и *Породице далматинских Срба* Александра Бачка (2008), у *Зборнику за српску етнографију и историју*, ур. издања академик Петар Влаховић. Београд: Удружење грађана „Српски деспот“, као и *Презимена Срба у Босни*. Ђорђа Јањатовића (1993), Сомбор: Просвета-трговина.

²¹ О адаптацији страних (енглеских) имена у савременом српском видети и Твртко Прћић (1998). *Нови транскрипциони речник енглеских личних имена*. Нови Сад: Прометеј.

- Бачко, 2008: А. Бачко, Породице далматинских Срба. *Зборник за српску етнографију и историју* (ур. издања академик Петар Влаховић). Београд : Удружење грађана „Српски деспот“.
- Васић и др. 2001: Vasić, V., T. Prčić, G. Neugebauer. *Du you speak anglosrpski ? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad : Zmaj.
- Грковић 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић
- Гудурић 2006: С. Гудурић, Неки романски елементи у српском језику, *Сусрет култура*, зборник радова. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 591-598
- Дробњак 2011: Drobnyak, D. *Francuski i srpski u kontaktu i kontrastu*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Поповић, М. 2009: *Лексичка структура француског језика. Морфологија и семантика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Спалатин 1990: Spalatin, K. *Peterojezični rječnik europeizama: kako se prevode hrvatske nepravne srodnice na engleski, francuski, njemački, talijanski i druge jezične poteškoće*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Стефановић Караџић, В. 1818: *Српски рјечник*. Доступно на <https://archive.org/details/srpskirjecnik00kara>.
- Штанглица 1935: Stanglica, F. *Die Auswanderung der Lotharinger in das Banat und die Batschka im 18. Jahrhundert*. Frankfurt a.M.
- Филиповић 1986: Filipović, R. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
- Хес 1928: Hess N. *Heimatsbuch der drei Schwestergemeinden Sveti Hubert, Charlevil und Soltur im Banat 1770-1927*. Veliki Betschkerek.

Smežana Gudurić

DE QUELQUES TRACES PARTICULIÈRE FRANÇAISES EN LANGUES SERBE

(Résumé)

Au cours de leur histoire, la langue et la culture serbes ont réalisé de nombreux contacts directs et indirects avec la langue et la culture françaises. Les traces de ces contacts sont bien visibles dans le lexique de la langue serbe contemporaine. Les emprunts français apparaissent dans tous les domaines de la vie privée ainsi que professionnelle (gastronomie, économie, musique, cinéma, armée etc.), mais les Français nous ont laissé aussi quelques (micro)toponymes et un certain nombre de patronymes, ce qui témoigne de contacts directes entre ces deux langues et cultures.

Mots clés: lexicologie, onomastique, langues en contact, emprunts, français, serbe

Рајна Драгићевић*
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ТРАГОВИ ЈЕЗИЧКИХ И КУЛТУРОЛОШКИХ КОНТАКАТА СРБА СА ДРУГИМ НАРОДИМА У XIX ВЕКУ

Српски двојезични речници који су настали крајем XVIII и почетком XIX века представљају ризницу не само језичких већ и културолошких података о животу Срба у пограничним пределима Хабзбуршке монархије. У раду се представљају досадашња наша истраживања неких од тих речника, а затим се лингвокултуролошки анализирају пословице изнесене као део *Беседовника* Вићентија Ракића из 1810. године. Циљ је лексичка и културолошка анализа пословица, као и указивање на специфичности неких пословица које би могле указивати на српско-италијанске културолошке веза на почетку XIX века.

Кључне речи: Беседовник Вићентија Ракића, историјски речници, лексикографија, лингвокултурологија, српски језик.

1. ДОСАДАШЊА НАША ИСТРАЖИВАЊА. Речници су одувек настајали са идејом да буду мостови међу језицима и културама и зато са посебним интересовањем истражујемо најстарије српске ћириличне речнике, који су настали крајем XVIII и почетком XIX века. Они су објављени након Велике сеобе Срба под вођством Арсенија Чарнојевића, године 1690. Српски народ доселио се у Хабзбуршку монархију и уложио велики напор да се прилагоди тамошњим обичајима. Први речници настајали су с намером да се Србима приближе Немци, Мађари, Грци, Италијани и други народи са којима су живели или трговали, али и са идејом да се Срби представе тим својим новим суседима. Са ове временске дистанце, више је него очигледна културолошка димензија старих речника. Они нису били само речници, већ поучници. Нажалост, лингвистичка јавност не бави се довољно овим важним лингвокултуролошким извориштима.

---

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs.

Ово су неки од тих речника:

Вујановски 1772: „Нѣмецкаа граммати́ка изъ различныхъ авторовъ наипачеже Готштедовыхъ книгъ собрана и въ пользу сербскихъ дѣтей на славеносербскомъ языкѣ изаснена Стефаномъ Вујановскимъ, слышателемъ правахъ во университетѣ вѣннскомъ“, в Вѣннѣ, 1772.

Речник мали: „Рѣчникъ малый“ въ Вѣннѣ, въ Славенно-Сербской, Валахійской и Восточныхъ Языковъ Привилег. Типографій, 1793.

Луштина 1794: „Грамматика италянская ради употребленія иллирическихъ юности, собрана Викентіемъ Лустиномъ“, въ Вѣннѣ, 1794.

Киридис и Аврамовић 1845: „Руководство въ брзомъ и лакому наученю греческогъ и србскогъ языка одъ Георгія Киридиса и Евтимія Аврамовића“, у Београду, 1845.

До сада смо, на материјалу ових речника, обавили три истраживања. Грађа из немачко-славеносрпског *Речника малог* (1793) послужила нам је као основа за анализу тематских група обрађене лексике, као и садржаја тзв. *Разговорника*, који се налази на крају овог и многих других речника из овог времена (Драгићевић 2015). Показали смо како тематске групе обрађене лексике, као и избор лексема у тим групама указује на садржај свакодневног живота обичних људи. У разговорницима се импровизују дијалози које је становништво свакодневно водило у различитим ситуацијама – приликом куповине, сусрета са познаницима на улици, за столом, у шетњи итд. И ови замишљени дијалози такође указују на начин живота, систем вредности и обичаје које су Срби попримали од својих суседа након Велике Сеобе.

Друго истраживање тицало се поређења начина живота, обичаја и цивилизацијског устројства Срба из Хабзбуршке монархије и Срба из Турске (Драгићевић, у штампи). На грађи из свих ових речника, на једној страни, и Вукових речника, на другој страни, указали смо на бројне разлике у свакодневици Срба који су живели у ове две државе и два културолошка система.

Треће истраживање, настало према грађи из грчко-српског речника Киридиса и Аврамовића (1845), било је посвећено формама учтивости које су се неговале у првој половини XIX века (Драгићевић, 2016). На материјалу говорних чинова молбе, пристајања и захваљивања представљена су четири степена учтивости који су се неговали приликом извршавања тих говорних чинова.

Сви ови речници с краја XVIII и почетка XIX века представљају, пре свега, складишта речи. У неким од њих оне су тематски подељене, па избор речи и њихових значења, а још више избор тематских група јасно осликава кључна поља важна за живот људи тога времена.

Осим избора лексике која је обрађена у овим речницима, важни су и пропратни садржаји. Многи од ових речника имају тзв. *разговорнике*, збирке замишљених пригодних дијалога у вези са различитим

проблемима који су сачињавали свакодневни народни живот, као што су, на пример, дијалог са продавцем приликом куповине, дијалог са пријатељима када их треба позвати на ручак, дијалог са гостима које треба понудити храном и пићем, разговор са конобаром у ресторану када треба наручити јело итд. Разговорници имају васпитну улогу јер подучавају говорнике српског језика да се на васпитан, учтив, друштвено прихватљив начин обраћају својим саговорницима на страном језику. Разговорници често садрже и савете о томе како се учтиво захвалити, замолити некога за нешто, саветовати некоме нешто, изразити задовољство, усхићење, незадовољство или чуђење итд. Говорни чиновни су често обрађени у овим речницима са великим бројем нијанси понизности или учтивости, грубости или емпатије, фамилијарности или формалности (исп. Драгићевић 2016).

Срби се нису доселили у Хабзбуршку монархију са говорним формама које су забележене у речницима о којима говоримо. То најбоље показује поређење Вукових речника (као складишта народног српског језика и културе с краја XVIII и прве половине XIX века) са речницима Срба из Хабзбуршке монархије (исп. Драгићевић, у штампи). Од кога су говорници српског језика преузели те говорне форме тешко је рећи, као што није лако одговорити ни на питање да ли су то форме које су се користиле у реалној комуникацији или су се само препоручивале. Логично би било претпоставити да су преузете из другог језика који је у речницима обрађен, дакле из немачког, грчког, италијанског итд. Међутим, није било баш сасвим тако. Упоредна анализа ових речника показала је да у многима од њих постоје сасвим исти сегменти – на пример, исти разговори у разговорницима, што јасно указује на чињеницу да су били преузимањ из једног двојезичног речника у други. Одређени утицај другог језика обрађеног у речнику не може се искључити, али изгледа да је у говорним формама које су овековечене у речницима доминирао дух времена, извесни манир наглашене учтивости који се преоблачио из језика у језик, а суштина је била иста. Какво год објашњење да узмемо у обзир, важно је прихватити чињеницу да су форме учтивног и прихватљивог вербалног понашања биле резултат сусрета култура и језика и да су се говорници српског језика и сами европеизовали користећи речнике. И управо је то главни разлог због којег пажњу посвећујемо овим речницима. Они нису били само речници, већ и васпитни приручници, као и складишта различитих знања, искустава и погледа на свет напредних европских народа у које су се брзо након Сеобе народа уврстили и Срби.

2. БЕСЕДОВНИК ВИЋЕНТИЈА РАКИЋА ИЗ 1810. ГОДИНЕ. За ову прилику задржаћемо се на лингвокултуролошкој анализи једног сегмента речника који носи следећи назив:

Бесѣдовник іллирическо-італіанскій, съ італіанскога преведенъ, и принаравленъ къ употребленію двухъ народовъ посредствомъ Предварителнога Руководства г. Павла Соларича къ познанію Італіански Писмена...Вікентіемъ Ракичемъ Фенечкимъ, Парохомъ Церкви Іллирическе С. Спирідона у Тріесту суще. Въ Млеткахъ, 1810.

Ова књига могла би бити узор за данашње уџбенике страних језика. Намењена је и Италијанима и Србима, јер су сви садржаји паралелно представљени на оба језика. Српски део приручника написан је словеносрпским језиком, а ми ћемо у овом раду све примере писати у транскрибованој форми.

- Књига се састоји из ових главних делова, од којих су многи издељени у ситније: **Предварителнаја** (упутства о писању и изговору словенских и италијанских гласова)
- **Собраније обштих разговоров** (50 замишљених дијалога о различитим животним питањима)
- **Собраније реченији начинов говорења** (говорни чинови – молба; потврђивање и одрицање; савет, чуђење, забрана; изражавање радости и туге...)
- **Собраније неких пословиц**
- **Нравоученија** (о љубави, мудрости, пријатељству, о трезвености и умерености, о језику, о различитим карактерима мудрога и безумнога, о жени доброј и злој...)
- **Руководство к сочиненију писем**

Собрание писем (препоручителних, жалобних, извинителних, верности и дружества, нежних и љубовних, гиздавих и шаљивих, купеческих).

У одређеним деловима овог приручника налазе се скупови по различитим критеријумима повезаних речи, на пример, најважнијих глагола, придева којима се описују људске особине, именица са различитим значењем итд.

Сам садржај ове књиге, као и њен наслов, говоре о томе да она заиста није само речник, већ књига у којој је фиксирана култура оних Срба који су у првој половини XIX века живели мешајући се са Италијанима и упијајући њихову културу. Садржај књиге привлачи и тематски и језички.

3. Пословице у БЕСЕДОВНИКУ. За потребе овог истраживања желели смо да представимо поглавље Ракићевог *Беседовника* које садржи пословице. Неке од њих се и данас чувају у српском језику, а неке изгледају страно. Већ је на први поглед јасно да тај скуп пословица представљених на српском и италијанском језику сачињавају паремије из оба та језика, а вероватно и из неких других, које су се као разборите мисли о томе како треба живети лако преносиле из једног језика у други и са једне генерације на другу. Многе од њих потичу из Библије, па се и

тима може објаснити њихова универзалност. „Пословица може изражавати уопштена, безвременска, општељудска и општеважећа запажања ... али и искуства и коментаре појединих историјских раздобља, друштвених средина, извесних група и заједница“ (Јовановић 2006: 14). Управо то заједничко општељудско искуство које је сабрано у пословицама омогућава им да се лако преносе из једне културе у другу и да се тако успостављају културолошки контакти међу народима. Вук (1833) започиње своје *Објављеније* о народним српским пословицама следећом реченицом: „Не само што се у народним пословицама налази превелика мудрост и наука за људски живот на овоме свету, него оне показују и народни разум и карактер, а многе ударају и у народне обичаје“.

А. Неке пословице из *Беседовника* познате су нам и данас, и то у (скоро) истом облику:

Нитко се није научен родио.

Пасти са зла на горе.

Пас који лаје мало уједа.

Једна ластва не чини пролећа.

Једна несрећа вуче са собом другу.

Тко тражи веће, изгуби и оно из вреће.

Тражити длаку у јајету.

Конец дело краси.

Једно зло не долази нигда само.

Б. Неке су очуване у донекле истој форми, тј. доживеле су некакву алтернацију. Пажњу привлаче из језичких разлога. Тако, на пример, из пословице *Вран врану очи не вади* закључујемо да је *врана* била именица мушког рода која је у номинативу једнине гласила *вран*, а као и друге именице мушког рода, имала је наставак -у у дативу: *врану*.

И именица *леђа* имала је другачију деклинацију. То закључујемо из пословице *Треба имати око и на леђи*.

Данас кажемо да је неко *окренуо нови лист*, а у *Беседовнику* именица *лист* је услужби субјекта, па овај израз гласи *Преврнуо се је лист*.

В. Неке пословице су протоком времена доживеле лексичке алтернације. Данас кажемо *Чист рачун, дуга љубав*, а некада се говорило *Чист рачун, добри пријатељи*. Значење пословице је остало непромењено. До неких лексичких алтернација довеле су лексичке промене. Тако се, на пример, говорило *Подобан подобна тражи*. Придев је протоком времена променио значење и данас не значи *сличан* (као у руском језику), већ *погодан, згодан*, а пословица данас гласи *Сличан сличнога тражи*.

Уместо *чекић* говорило се *млат* (од глагола *млатити*), па је израз *бити између чекића и наковња* гласио *бити међу наковалњом и млатом*.

Данас обично кажемо *Како стечено, тако потрошено*, а некад се говорило *Како стечено, тако расточено*. Ове две глаголске лексеме имају исти корен и лепо сазвучје, глагол *расточити* није архаичан, па је необично и неочекивано што није опстао у овој пословици.

Г. Занимљиво је обратити пажњу и на пословице које имају наизглед сличну структуру са некима које данас користимо, али значење им је другачије. Тако, на пример, данас кажемо *Ми о вуку, а вук на врата*, желећи да нагласимо необичност ситуације да неко о коме се управо разговара неочекивано долази у тај простор. Вук данас не мора бити ни пријатељ, а ни непријатељ, већ просто особа која као да је призвана разговором. Некада се користила само наизглед истозначна пословица *Ми о вуку, а вук међу јаганце*, која се може интерпретирати на следећи начин: док ми разговарамо о непријатељу (уместо да нешто предузмемо), он уништава нашу својину.

Данас се каже *Очи су огледало душе*, а у *Беседовнику* читамо *Вино је често зеркало ума*. За ову идеју данас је резервисана пословица *Што трезан мисли то пијан говори*. Запазићемо две чињенице. Прва је лексичка: данашњи кроатизам *зрцало* некада се користио у српском језику (као и многи други данаши кроатизми који припадају лексичкој прошлости српског језика, нпр. у овој збирци: *От стари кокоши добра јуха*). Друго запажање тиче се паремиолошког уланчавања кроз време – неке пословице се структурно везују једна са другом, а неке семантички. Пословица *Вино је зеркало ума* има структурни пандан у пословици *Очи су огледало душе* и смисаони пандан са пословицом *Што трезан мисли то пијан говори*. То значи да чак и када се нека пословица изгуби, постоји тежња у народу да се идеја коју она носи језички фиксира на неки други начин. Тако она путује кроз време заоденута различитим језичким плаштovima.

Д. Ипак, највише пажње привлаче оне пословице које су данас сасвим непознате. Оне можда спадају у српске народне пословице, али су заборављене, а можда су и позајмљене из италијанског језика, па никада нису биле ни заживеле у српском језику. Одвајамо оне које су културолошки, значењски или језички упечатљиве.

Човеку се препоручује да не говори много о ономе што види и зна:

Много зна тко говорити зна; но више зна тко мучати зна.

Тко чује, види и мучи, живи у миру.

О великима или мртвима или говори добро или мучи.

Вук у својим пословицама користи глагол *ћутати*, а у пословицама се ћутање углавном негативно оцењује: *Ћути као куга. Ћути као оловом заливен. Ћути као свиња (кад је ко срдит, па ћути).*

Коме, међутим, ништа не треба затајити откривамо у пословици *Духовнику, врачу и ходатају не треба ништа затајити*. Духовник је, наравно, свештеник, врач је лекар, а ходатај је адвокат. Из ове

пословице сазнајемо коме треба веровати, али и која су занимања била (и, вероватно, остала) посебно поштована.

У једној пословици побројане су изузетне непријатности, оне од којих се умире:

Чекати, а не дочекати; лежати у постељи, а не спавати; служити, а не награђен бити, јесу три ствари које чине умрети.

У неким пословицама сачувана су поређења која су до данас изгубила експресивност у српском језику:

Бити разуман као пањ.

Жена је као кестен: споља лепа, а изнутра худа.

Свет је начињен као лествица, кој се пење, кој силази.

Лексема *пањ* у савременом српском језику носи негативну експресију и доживљава се као симбол глупости, огољености, простоте, недокучености или симбол самоће. Симболика се у оба случаја заснива на исечености дрвета, на недостатку стабла, крошње и лишћа, на недокучености. Према Наташи Ристивојевић Рајковић (2008), у скандинавским језицима, *пањ* је симбол стабилности, укоренености, па и мудрости. Симболика је заснована на стамености пања коју изазива разгранато корење и чињеница да је стабло најдебље у најнижем делу. Пословица *Разуман као пањ* може се, зато разумети на два начина – саркастично, духовито или као похвала на рачун онога ко је оцењен као разуман.

У Вуковим пословицама читамо *Мудар ка и лисица* и *Мудар као Латинин*. Разумност се не оцењује и не пореди.

Необично је и поређење жене са кестеном. И у овој пословици, као и у многим Вуковим, жена се омаловажава и експлицитно поставља на подређену позицију.

Живот и свет углавном концептуализујемо хоризонтално – као пут или вертикално – обично као узбрдицу. Пословица *Свет је сачињен као лествица, кој се пење, кој силази* представља нам метафоричну слику света који личи на мердевине – успешни се пењу, а неуспешни силазе.

Неким пословицама буди се нада онемо ко нема среће:

И зла срећа место промени.

Несрећа умудрава.

Неке се, пак, користе за подстицање: *Тко добро почне јест на полак дела, а неким се подиже самопоуздање: Ако је и поп може погрешити. И најбољи коњ посрне*. Неке служе и да отворе очи наивнима: *Тко служи обићеству, не служи никому*. Ова пословица, као и неке друге, посебно оне Вукове, преносе сурово реалне поруке о свету око нас. Човекове моћи су ограничене, па је понекад узалудно планирати. Зато је народ говорио: *Човек предлаже, а Бог располаже*.

Неке пословице (осим чињенице да се данас не употребљавају упркос универзалне поруке коју носе) необичним чине и славенизми који су у њима употребљени:

Лењост је ђаволски узглавник. Узглавник је стари назив замењен турцизмом *јастук*.

Сачувати козу и капусту. Капуста је русизам и означава *купус*.

Гордост и нишићета худо се гледе. Нишићета је беда, а пажњу привлачи и прилог *худо*, који се често користио у пословицама које разматрамо.

Глад изгони вука из луга. Иако већина говорника савременог српског језика зна да *луг* означава *шуму*, ова лексема се готово никад не користи. Понекад се употребљава са значењем *мања шума*.

Подозрење јест отрова дружби. Пажњу привлачи именица *отрова*, за коју претпостављамо да означава *негацију* и да је у творбеној вези са глаголом *отрицати* – *негирати*.

Награда добродетељи јест слава. Именица *добродетељ* означава моралну чистоту.

Сликовита је пословица *Сохрани ме, Боже, от оне мачке, која ме спред лиже, а с трагу гребе*. Глагол *сохрани* значио је *сачувати* (као у руском језику). Данас прилог *страга* доживљавамо готово као просту реч, а овде се појављује као спој предлога и именице.

Боље птица у пољу него у најлепшој клетки. Данас су *клетка* или *крлетка* готово заборављене именице.

Данашњи придев *недовољан* значио је *незадовољан*, што помаже да разумемо пословицу *Недовољному све недостаје*.

На основу творбене структуре лако је претпоставити шта значи придев *бешчин* који се данас не употребљава: *Бешчина младост, бедна старост*. Међутим, није сасвим сигурно да ли придев који се састоји од префикса *без-* и корена глагола *чинити* заиста означава *који не чини, не ради, који је лењ*. У *Огледној свесци славеносрпског речника* читамо да *бешчин* као именица значи *злодело, злочин*, па је *бешчина младост* можда *младост у току које се чине злодела, греси, нешташлуци*. У истом речнику стоји да *безделник* није *нерадник* већ *преступник, грешник*. Очигледно се променило значење предлога и префикса *без-*.

Постоје лексеме које су сачуване од заборава захваљујући изразу (фразеологизму или пословици) у којем се користе (исп. примере из истраживања М. Богдановић, у штампи): *бити од беседе* (*беседа* = *задата реч, обећање*), *на двору* (= *напољу*), *узети на (под) калем* – *исписати, пописати* (*калем* – *зашиљена оловка, перо од трске*). С друге стране, неки изрази (фразеологизми или пословице) заувек су изгубљени због архаизама или историзама које садрже. Тешко је предвидети механизме који управљају тим процесима, али је важно истраживати их. Такође, није јасно због чега неке универзалне истине исказане

пословицама заувек опстају, а неке нестају. Вреди детаљно истражити да ли већи степен експресивности појачава шансе некој пословици за опстанак, а наш за сада овлашни преглед показује да нема правила. Могуће је и да дуже трају оне пословице које су изворно српске јер су дубље укорене. Оне које су ушле у српски језик посредством других језика и култура можда имају краћи век. Ипак, и такве пословице лако су улазиле у наш језик јер је њихова улога да нас подсети колико је људско искуство универзално упркос културолошким, па и цивилизацијским разликама међу народима који су их осмислили.

Извори

Ракић 1810: Бесѣдовник иллирическо-италијанскій, съ италијанскога преведенъ, и принаравленъ къ употребленію двухъ народовъ посредствомъ Предварителнога Руководства г. Павла Соларича къ познанію Италијански Писмена...Викентіемъ Ракичемъ Фенечкимъ, Парохомъ Церкви Иллирическе С. Спирідона у Тріесту суще. Въ Млеткахъ.

Литература

- Бјелаковић и др. (у штампи): Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић, Александар Милановић, Милена Зорић, Јелена Стошић, *Речник славеносрпског језика (огледна свеска)*, Нови Сад: Матица српска.
- Богдановић: Маријана Богдановић (у штампи): Фразеолошки историзми и фразеолошки архаизми у српском језику.
- Вук 1833: Вук Стефановић Караџић: *Објављеније о народним српским пословицама*, прештампано у: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице*, приредио Мирослав Пантић, Београд: Просвета–Нолит, 1987, стр. 319.
- Драгићевић 2015: Рајна Драгићевић: О животу и језику Срба у Хабзбуршкој монархији крајем XVIII века на основу једног речника, *Исходишта* 1, Савез Срба у Румунији: Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији. Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Темишвар – Ниш, 113–129.
- Драгићевић 2016: Рајна Драгићевић: Стара лексикографија и српска култура: Форме учтивости у српском језику у XIX веку, *Срби и српско*, зборник радова, уредник Дејан Ајадачић, Београд: Алма, 90–103.
- Драгићевић (у штампи): Рајна Драгићевић: Историјски речници српског језика као извор за истраживање развоја националне слике света српског народа.

- Јовановић 2006: Јелена Јовановић, *Књига српских народних пословица I, II*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Ристивојевић Рајковић Наташа 2008: „Зоонимска метафорика о мушкарцима и женама”, *Philologia*, бр. 6, Београд: Филолошки факултет, 45–52.

Rajna Dragičević

**LEXICOGRAPHIC TRACES OF LANGUAGE AND CULTURAL CONTACTS
OF SERBS WITH OTHER ETHNICS IN XIX CENTURY**

(Summary)

Serbian bilingual dictionaries that were created in the late eighteenth and early nineteenth centuries are the treasures of not only linguistic but also cultural information about the life of Serbs in the border areas of the Habsburg monarchy. This paper presents our current studies of some of these dictionaries, and also from the linguistic and cultural perspective analyze proverbs presented in *Besedovnik*, book by Vićentije Rakić of 1810. The aim is to do the lexical and cultural analysis of proverbs, as well as point out the specifics of some proverbs that might indicate some Serbian and Italian cultural ties at the beginning of XIX century.

Keywords: Besedovnik by Vićentije Rakić, historical dictionaries, lexicography, linguoculturology, Serbian

Гордана С. Драгин*
Филозофски факултет, Нови Сад**

ИЗ ГОВОРА ЧАКОВА (АКЦЕНАТ)

Анализира се акценатски систем места Чаково у источном делу румунског Баната. С обзиром на чињеницу да се Чаково налази на месту додира два дијалекта: новоштокавског, тачније, тамишког говорног типа шумадијско-војвођанског дијалекта и староштокавског (смедеревско-вршачког), била ми је намера да на основу акценатског система дам основне назнаке на основу којих би се одредила дијалекатска припадност овог локалног говора. Евидентна тонска и квантитетска нивелација у акцентованим прозодемама, потпуно утирање постаценатског квантитета као и специфичан тип преношења акцента на проклитику, одваја овај говор од шумадијско-војвођанских али и ретки примери са непренесеним краткослиазним акцентом и изостанак кановачког акцента не сврставају га ни у смедеревско-вршачки. Потпунијом и квантитаивно заснованом анализом говора одредиће се његова дијалекатска припадност.

Кључне речи: шумадијско-војвођански дијалекат, смедеревско-вршачки дијалекат, акценатски систем, тонска и квантитетска нивелација.

У јулу месецу 2016. године у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* под руководством проф. др Михаја Радана са Западног универзитета из Темишвара, посетила сам место Чаково (4 дана) у румунском Банату. На основу сакупљене аудио грађе и својих бележака у разговору са информаторима приказаћу актуелно стање у прозодији овог говора.

---

*gordanadragin19@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта „Истраживање културе и историје Срба у Румунији“ Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији који финансира Савез Срба у Румунији, и пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (148001) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Место Чаково или Чакова како га мештани зову (и Румуни и Срби) центар је општине у округу Тимиш у Румунији. Налази се на источном делу румунског Баната на свега тридесетак километара од границе са Србијом. Близу града је магистрални пут Београд – Темишвар.

Пашњаци у сеоском атару доказ су да овде равничарски Банат постепено прелази у заталасана побережја. По попису становништва из 2002. године у месту живи 2.792 становника, а мештани тврде да их је данас знатно мање. Чакова је од давнина мултиетничко место са убедљиво најмањим постотком Срба (свега 3,4%).

Румуна је у њему 71,5%. Мађара 13,6% и Немаца 4,5%. По сведочењу мештана, данас је ситуација битно другачија. Чула сам податак од сеоског свештеника да у месту живи тек око двадесетак Срба. У Чакову је рођен (1739. или 1742. године) српски писац и просветитељ Доситеј Обрадовић и његова спомен кућа незаобилазно је место сваког Србина које треба посетити у овој варошици. У месту постоји и српска православна црква у којој се служи сваке недеље и великим верским празницима и на српском и на румунском језику.

Чаково је најјужније место у Румунском Банату које по свом географском положају представља место додира два дијалекта: новоштокавског, тачније, тамишког говорног типа шумадијско-војвођанског дијалекта и староштокавског, смедеревско-вршачког. Од суседних места као што су: Гад, Сока, и Сенђурађ који, по попису из 2002. године имају 23,2%, 22,7% и 13,0% Срба, Чаково сеиздваја по малом проценту српског становништва од 3,6% (иако рекосмо, тај број је данас, по слободној процени сеоског свештеника знатно мањи).

Први је румунски лингвиста Миле Томић (Томић 1984) у раду *Антропонимија Срба и Хрвата у Румунији* констатовао да се у Чакову и још 10 места јављају особине и староштокавских и новоштокавских српских говора, тј. да су то *мешовити* говори. Аутори обимне монографије из 1994. године о банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Павле Ивић, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин, пак, истичу потребу да се тачно утврди „у којој су мери они стварно мешовити и да ли који од њих ипак припада сасвим одређено тамишком, односно вршачком говорном типу“ (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 35). Будући да је акценатски систем, један од (бар!) два најмаркатнија чиниоца за класификацију дијалеката, покушаћу да овом кратком студијом, за почетак, на основу акценатских особености говора, одредим ближе стање у говору Чакова и прикажем јаснију слику о

његовој дијалектакој припадности. Наиме, задатак ће ми бити да утврдим инвентар и дистрибуцију прозодема у говору Чакова, и могуће замахе и правце разграђивања таквог акценатског система.

Давне 1961. године у раду о српским и хрватским говорима у Румунском Банату румунски лингвисти Живковић, Берић и Веску тврде да *што се више спуштамо на југ (нарочито у селима Сока, Дента у централном типу...), налазимо на све више случајева старих акцената*. (1961: 79). Такође, у поменутој монографији о говорима Баната шумадијско-војвођанског дијалекта налази се мањи број примера са дугосилазним акцентом на непрвом слогу у речи који су средином прошлог века забележене у говору Српкиња, рођених у овим деловима Румуније које су биле удате у села на србијанској страни Баната. Стога су ови говори у Румунском Банату (Рудна, Дињаш, Семартон, Иванда, Гад и Чавош) сврстани у тамишку говорну зону (Ивић, Бошњакловић, Драгин 1994: 60-63).

Мој први информатор, крепки старац, Живојко Милошев, рођен је 1932. године у суседном селу Гад, али више од 60 година живи у Чакову. Својим ведрим духом и спремношћу за сарадњу, као и зачуђујуће добром меморијом, деда Жива је био прави избор за посао који сам имала намеру да обавим. Напоран рад на попуњавању *Упитника за српскохрватски/хрватскосрпски атлас* у разговору с њим, био је само радостан сусрет мог информатора са матерњим језиком и лексиком његовог детињства и младости. Наиме, многа питања из *Упитника* везана су за неке делатности, обичаје, дечије игре, јела, воће, поврће и сл. којих се деда Жива сећао из давнашње прошлости. Више до 10 сати снимљеног спонтаног разговора, односно, његовог монолога, само су мали део приче за коју је деда Жива био спреман. Другог информатора, знатно млађег (1947) Војислава Давидовића, посетила сам други дан свог боравка у месту. Али и поред његове добре воље да ми изађе у сусрет, нисам успела да урадим посао јер је информатор, сасвим некритички мешао румунски и српски језик у свом говору, и готово на свако моје питање прво би одговорио на румунском, а српске речи, често, није могао ни да се сети. Слично се десило и са госпођом професорком руског и румунског језика, Српкињом од око 60 година, која ми је упутила код ова два информатора. Њен српски језик био је у врло лошем стању. Иако су се поносили својим српским пореклом и на њему, чак, инсистирали, ово двоје Срба свој матерњи језик су или заборавили или га никада нису добро ни научили.

Све троје које овде помињем живе у мешаном браку, тј. са партнерима друге националности (Молдавка, Румун и Мађарица) што није од мале важности за (не)очување матерњег језика. Нећемо се, овом приликом, бавити проблематиком која се тиче очувања српског језика у инојезичком окружењу, само констатујемо да је неопходно снимити и пописати и оно мало што је остало од српског језика у селима попут Чакова.

Иако се за све српске говоре овог дела Румунског Баната тврди да имају (у основи, бар) 4 новоштокавске акценатске прозодеме¹ са мање-више сачуваним квантитетом иза акцента (као, рецимо, и банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта са друге стране границе), у говору Чакова у великој мери скрађује се квантитет акценатских прозодема као и послекаценатске прозодеме. Први утисак и крајњи закључак јесте да се код свих информатора из Чакова разграђује, претпостављамо наслеђени акценатски систем од 4 новоштокавске акценатске прозодеме, у правцу, готово, редовне појаве краткосилазног акцента на месту и оба дуга и узлазног кратког акцента. Дуг слог иза акцентованог слога ниједном није нотиран у мом материјалу.

Забележени примери доказују претходну тврдњу.

Дугосилазни акценат је, у зависности од позиције, или сачувао своју фонолошку вредност (а) па се јавља на старом месту (на ултимим и медијалном слогу) или није, тј. скраћује се (б). Примери то јасно илуструју:

а) асїѧл, бардѧк, водѧр, вршнѧк, дрѧчанѧк, дувѧн, жарѧч, камѧнем, койѧч, косѧч, кравѧр, кромѧйр, леволѧвр, Маѧър, ѧасѧйр, ѧасуѧл, ѧокѧјник, Северѧн, оѧанѧк, сѧомѧк, шаѧйр, ѧелефѧн, Темишвѧр, ѧочѧйр, чѧиѧјѧн, у шеѧйр; моѧйм; наѧрѧд;

од кокдишке, колѣвка, ѿечѹрка, ѿиринца, Румѹнка; ушѿју; заѿѣваду, ижлѣбиш, уради, исѿира, исѿерѿвам, да одаѣе, осуши, ѿрекруѿљива, не уврѣдим, уради, се целѿва; заѿрађено, најѿисано, румѹнски, урађено.

6) $\sim \succ \vdash$:

¹ В. библиографију о говору Рудне, Ченеја, Малог Гаја, Сараволе, Семиклуша и Гада.

*гнѝј, зѝб, жѝч, кнѝз, кнѝз, ѝрѝѝ, ѝѝѝ, Нѝви Сѝд, чѝр; ѝѝј;
гѝдину дѝна, зѝби, мѝјсѝор, од сѝна; у бѝлници, гѝлаву, дѝћа,
ѝсѝусѝи дѝшу, клѝѝу, свѝрку, у цѝкви, шѝнке; гѝрѝжѝе; ѝрѝви гѝрѝшим,
кѝжем, кѝжеш, да кѝѝимо јѝну кѝћу, ѝрѝмаду, ѝрѝча, ѝрѝчаду,
ѝрѝбајѝе, ѝрѝѝе, рѝдимо, гѝѝѝим, чѝвам; бѝзо, сѝѝално; поред
неупоредиво реѝег вѝнци, гѝрѝзд, жѝр, ѝѝсѝ, сѝн, цѝѝн; у цѝкви; јѝ сам,
ѝѝ; двѝ рѝчи; ѝрѝ; ѝѝби где квантитет акцентованог слога ступа у
опозицију са краткоћом из претходних примера, али, рекла бих на основу
слушног утиска, да се ради само о продуженој краткоћи акцентованог
слога, а не о типичној дужини.*

Из претходних примера може се закључити да дугосилазни акценат са фонолошком вредношћу има специфичну дистрибуцију. Наиме, функционише у систему једино када се сачувао на старом месту (у медијалном положају или на затвореној ултими, сем у три забележена примера *изѝѝем, одвѝлиду, асѝѝал*), док се у иницијалној позицији, неупоредиво чешће реализује као краткосилазни, тј. мења квантитет.

Дугоузлазни акценат ће, без обзира на позицију, поред тона, променити и квантитет, тј. оствариће се, најчешће као краткосилазни.

’ > `

*Босѝнац, вѝшар, Нѝмци, нѝживи, ѝѝѝа; дѝша, нѝродносѝ, на
ѝлѝћа, рѝжа; вѝме; дѝједу, жѝвио, рѝди, ѝѝкли; сѝрѝино;*

*Румѝни, ѝѝамбурѝи, из Темѝшвѝра; шанѝарѝѝа; одѝло;
излѝѝали, обѝче, ѝолѝѝали, ѝосѝрѝдо, ѝродѝвали.*

Врло ретко, готово, као изузетак и то увек на пенултими сачувао се дугоузлазни у следећим примерима: *са клѝѝе, вѝче, чѝрба, Чакѝвац, од Румѝна, насред ѝѝѝа.*

Из приложене грађе се види да се ради о разарању тонских опозиција (П. Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 54). Овде није забележена појава да се дугоузлазни акценат факултативно реализује као дугосилазни као у већини српских говора у Румунском Банату (в. библиографију). Не би се могла ни потврдити констатација да је то случај само са млађим говорним представницима који су више изложени утицају румунског стандардног језика (П. Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 54). Ради се,

заправо, о појави која је широко заступљена у Чакову и не само међу млађим говорницима. Утицај румунског језика је очигледан и оваква романизација, са додуше, много мање примера констатована је и у другим местима Румунског Баната (Рудна, Ченеј) (Бошњаковић, Вареника 2008: 226). Важно је поменути, да је појава свођења дугоузлазног акцента на краткосилазни *претпоследњи корак до јављања експираторног акцента*. Ни у суседној Рудни, поређења ради, дугоузлазни никада не прелази у дугосилазни (Бошњаковић, Вареника 2008: 225), што се сматра готово регуларним у говорима изложеним утицају румунског језика (Ивић 1990: 191-192).

И **краткоузлазни акценат** често се метатонијску реализује, тј. мења свој тон и прелази у краткосилазни. За ову појаву, у монографији о банатским говорима Ш-В дијалекта констатује се следеће: *Значајно је (...) да је чешића у материјалу снимљеном током последњих година (а то би било пре, неких, 20-ак година ГД) него у грађи коју је 1950. забележио П. Ивић. То је, дакле, појава која напредује и додаје се У говору темишварских Срба практично је преовладао краткосилазни акценат место краткоузлазног. П. Ивић је 1956. године записао у темишварском кварту Мехали, где је српско становништво било релативно концентрисано* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 53).

И данас, после 66 година од Ивићевих налаза, у говору Срба у Тамишкој жупанији, дакле и у Чакову, ова скраћења готово су редовна. Додаћу и то да сам у говору другог информатора у Чакову који је 15 година (1947) млађи од претходног (1932) бележила искључиво кратки силазни акценат на месту оба дуга и кратког узлазног. Јасна је ствар да се ради о промени која напредује. Навешћу само мањи део забележених примера:

једџред, сам љдарио, изљшо, слљнини, љде, ддббро, занљсен, у љрдјини, љсљанем, донљсем, вељйна, нљсам, разљмо, језик, љзљуби, са Мљланом, дљшљили, љолљемика, вдлови, нљљгови, дљшљац, руковддиоц, сирдљмашинима, сирдљшима, дбразе, дљшљили, кдмшљиница, ддлазљшље, дрљжава, љзљледа, дљшљац, љчу, мљцарски, дсесљшљо, сесљшљре, жљене, вардљшљица, дсљшљане, љрескдљчио, дљшљан, љдрез...

Само у речи *чело* и то као одговор на питање из Упитника чуо се краткоузлазни акценат.

Краткосилазни акценат сачувао је своје старо место тек у по неким категоријама 1) на затвореној ултими или у медијалном положају и то у сложеним речима, прилозима где је граница између саставница препрека преношењу (Ивић, Бошњакловић, Драгин 1994: 63-68): *досѝд, сасвѝм, насрѝд, ѝонѝки*; 2) у компаративу, пре свега, придева: *здравѝји, срамотѝљѝви, сѝарѝји* и 3) у два тросложна глагола (*долѝзим, извѝдим*) и једној именици страног порекла (*ѝпракѝорѝсѝа*).

На основу овако малог броја примера може се закључити да је дуги силазн акценат отпорнији, тј. дуже је задржао своје старо, наслеђено место у речи.

Послеакценатски квантитет није регистрован ни у једном положају, тачније ни у једној речи. Утицај румунског језика и овде је одиграо пресудну улогу.

Преношење акцента на проклитику

С обзиром на чињеницу да је у овом говору дошло до тонске нивелације код кратких и дугих акцената, пренесени акценат на проклитику, ако до њега и дође, увек ће бити краткосилазни, без обзира на то да ли се ради о старом или новом типу преношења.

*нѝ зиму, нѝ знаду, нѝ знамо, нѝ зна, сѝ мно́м;
нѝ воле, нѝ носи, нѝ кајем.*

Не може се рећи да ли се дуги или кратки силазни акценат чешће преноси. Очигледно је само то да се ради о негираним глаголима и предлошкој конструкцији *сѝ мно́м* која се перципира, и често погрешно пише, као једна реч.

Бројнији су примери у којима се акценат не преноси на проклитику: *у цѝкви, не ма́риду, код нѝс, код њѝ
у бѝриѝ, са сѝром, из чѝкове, не вѝѝам,..*

Закључак

На основу кратког прегледа акценатског система Чакова, наслућује се да се ради о једном говору који би своју природу пре приклонио С-В говорима него мешовитим говорима са особинама детаљно описаних Ш-В дијалекта и С-В.

Инвентар и дистрибуција прозодема нису типични ни за В-Ш дијалекат, ни за С-В. Мишљења сам да би се прецизним и детаљним прегледом примера могло са мање несигурности закључити којих особина је у говору више, шумадијско-војвођанских или смедеревско-вршачких.

„Окрњени“ инвентар прозодема, важна акценатска скраћења, као и разарање тонских опозиција акцентованих слогова издвајају овај говор из шумадијско-војвођанских, а, само ретки примери непренесеног кратког силазног акцента и незабележени кановачи акценат одвајају га и од С-В. Квантитативном анализом забележених примера, која се планира, сврстаћемо овај говор међу један од поменута два дијалекта. Није без значаја ни историјска прошлост, географски положај на самој међудијалекатској граници и инојезички контекст али лингвистички налази после детаљне анализе говора „удомиће“ говор Чакова.

Литература

- Бошњаковић, Вареника 2008: Бошњаковић, Жарко, Вареника, Светлана. *Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија)*. – 36МСС LXXIV, Нови Сад, 209-230.
- Бошњаковић, Радовановић 2009: Бошњаковић, Жарко, Радовановић, Драгана. *Теренски записи из Малог Гаја (Румунија)*. – ППЈ, књ. 40, Нови Сад, 161-177.
- Бошњаковић, Радан 2010: Бошњаковић, Жарко, Радан, Михај, Н. *Досадашња истраживања о утицају румунског језика на лексику српских говора румунског дела Баната*. – ЈФ LXVI, Београд, 135-161.
- Драгин 2006: Драгин, Гордана. *Балканизми у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта на територији СЦГ и Румуније*, Timisoara, Probleme de filologie slava, 44-58.
- Dragin 2010: Dragin Gordana. The influence of Romanian on the Banat Vernaculars of the Šumadija-Vojvodinian Dialect. – The 9 th International Conference of KACEEBS, SERBIA, CENTRAL & EASTERN EUROPE, THE BALKAN AND KOREA, Beograd, 15-28.
- Драгин 2013: Драгин, Гордана. *Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији)*, Језици и културе у времену и простору II/2, Нови Сад, 379-384.
- Драгин 2012: Драгин, Гордана. *Напомене о говору Радојева у Средњем Банату*, Зборник за језике и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду. Књига II, Нови Сад, 35-44.
- П. Ивић 1949: Ивић, Павле. *Извештај о испитивању говора Ђале, Српског Крстура, Волошинова, Српске Црње, Радојева, Фаркаждина, Боке и Крушице*. – Гласник САНУ, Књ. 1, св. 3, Београд, 485-488.
- П. Ивић 1990: Ивић, Павле. *Балканизми у настајању у српским говорима Баната, О језику некадашњем и садашњем*, Бигз-Јединство, Београд-Приштина, 189-198.

П. Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994, 1997: Ивић, Павле, Бошњаковић, Жарко, Драгин, Гордана. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта I и II*. - СДЗб, књ. XL, XLIII, Београд, 1-419; 1-586.

Српско-румунске везе и пројимања на културолошком плану (међународни научни скуп, Темишвар, 12-13. 11. 2003), (приредио: Др Миља Н. Радан, Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2005.

Gordana Drag in

ABOUT THE DIALECT IN ČAKOVO

(Summary)

On the basis of newly recorded material from Čakovo analyzed phonological features of the speech and compared with of the speech has Banat in Serbia to which they belong. Shortening the quantity accentual and not accentual prosody and sound neutralization the most important features. At the current collected examples proving each of said observation.

Key words: Čakovo speaking, phonology, accent, innovation.

Др Марија В. Думнић*

Музиколошки институт САНУ, Београд (Србија)**

НОСТАЛГИЈА У ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ ТАМБУРАШКИХ ОРКЕСТРА У ТЕМИШВАРУ 2016. ГОДИНЕ: СТАРОГРАДСКА МУЗИКА И ТАМБУРАШТВО

Етномузиколошко теренско истраживање за потребе овог рада спроведено је у Темишвару 11–12. јула 2016. године и било је усмерено на музицирање тамбурашких оркестара и њихово извођење староградске музике. Неколико полуструктурираних дубинских интервјуа је спроведено с казивачима српског порекла који су били репрезентативни за локалну народну музику. Посебна пажња је у овом раду посвећена вокално-инструменталним саставима „Генерација” из Темишвара и „Златна суза” из села Дињаш. Њихово постојање и изведени музички репертоар су овом приликом анализирани кроз теорију носталгије – као жала за удаљеним домом или за прошлим временима, како је дефинисала Светлана Бојм.

Кључне речи: носталгија, староградска музика, тамбурашки оркестри, Темишвар, 2016, етномузикологија.

Етномузиколошко истраживање народне музике Срба спроведено самостално уз логистичку теренску подршку *Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији* при Савезу Срба у Румунији у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* (руководилац: проф. др Михај Радан), у Темишвару 11. и 12. јула 2016. године, имало је за циљ прикупљање података о тамбурашкој пракси и староградској музичкој традицији, како овог града, тако и мањих места која њему гравитирају, колико је то том приликом било могуће. Оно

---

* marijadumnic@yahoo.com.

** Текст је резултат теренског истраживања спроведеног у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији који финансира овај пројекат и, делом, у оквиру пројекта *Идентитети српске музике од локалних до глобалних оквира: Традиције, промене, изазови*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Музиколошки институт САНУ.

представља наставак личних истраживања на простору Румуније, тј. у околини Арада, започета 2008. године (у оквиру „Етно-кампа” у Кикинди под супервизијом Селене Ракочевић, в. Думнић, 2009). Резултовало је звучним, визуелним и видео документарним бележењем дигиталном опремом Музиколошког института САНУ музичких нумера у извођењу два тамбурашка састава („Генерација” из Темишвара и „Златна суза” из Дињаша), два хармоникаша (Лазар Поморишац из Малог Бечкерека, који уједно сарађује с тамбурашким оркестром „Батини бећари” из Великог Семиклуша; те Ђурица Галетин из Темишвара) и једног хора (Хор Српске саборне цркве из Темишвара, диригент: Јоца Бугарски), као и спровођењем полуструктурираних интервјуа с неколико информаната репрезентативних за представљање локалне народне музике Срба. Како је након теренског истраживања одржан Фестивал тамбуре (17. јула 2016, а ту су наступили и: „Млади чанадски тамбураши” из Чанада, „Клисурски тамбураши” из Белобрешке, „Батини бећари”, „Банат” из Деске, као и гости из Србије), тај материјал ће бити укључен у будући темељан преглед актуелног тамбураштва у околини Темишвара. Овом приликом биће представљене карактеристике музичког извођења вокално-инструменталних народних, тј. тамбурашких оркестара „Генерација” и „Златна суза” са циљем доприноса истраживањима музичког живота српске заједнице у Румунији, а целовитост испитивачке слике имплицира потребу за додатним етномузиколошким бележењима на истом терену. Рад је усмерен на читање концепта носталгије, који је на различите начине карактеристичан за два поменута састава.

Носталгија је, према мишљењу америчког слависте Светлане Бојм (Svetlana Boym), „чежња за домом који више не постоји, или никада није ни постојао. Носталгија је осећање губитка и расељености, али и романса за сопственом уобразиљом. (...) На први поглед, носталгија представља чежњу за одређеним местом, али она је, у ствари, жудња за неким другим временом — за временом нашег детињства и споријим ритмом наших снова. У ширем смислу, носталгија представља побуну против модерног поимања времена, времена оличеног у историји и прогресу” (Бојм, 2005: 16). Осим у конструисању идеје нације кроз чежњу за завичајем, носталгија је фигурирала и као чежња *per se*. Може се потврдити да је пред крај двадесетог века „носталгија постала одбрамбени механизам који је штитио од убрзаног ритма промена и економске шок-терапије” (Бојм, 2005: 120). Бојм је увела поделу носталгије на рестауративну (трансисторијска реконструкција изгубљеног дома) и рефлексивну (жаљење као такво, осећај дистанцираности од објекта, сличан

меланхолији). Поред тога, носталгија је механизам у увек виталним процесима музичке (и уопште културне) патинизације. Тако је, рецимо, градска народна музика пре Другог светског рата у Србији била не само уживана као кафанска и народна, већ и гласно критикована као недовољно стара и савремена. Након Другог светског рата и појаве новокомпоноване народне музике, поменута градска народна музика је презначена у староградску и историзовану (самим тим „вреднију”) народну музику. Даље, репертоар компонованих популарних народних песама емитованих на програму Радио Београда у периоду од шездесетих до осамдесетих година двадесетог века до данас је попримио сличан статус. Осим тога, и данас се пишу песме у стилу староградских („нове градске”), чија претензија и јесте да постану трајни део репертоара популарне народне музике. И сама Бојм је истакла везу носталгије и музике „Музика у овом случају не делује сасвим као музика, већ као знак који призива неко сећање” (Бојм, 2005: 31), а може се додати да носталгична музика служи стимулисању сећања, афектацији, подстицању колективитета, слављењу припадности одређеном крају и жал за њим.

Носталгија се у случају извођења тамбурашке музике у Темишвару огледа на две равни: самом тамбураштву које узор има у земљи порекла извођача и у музици коју они изводе. То се ишчитава првенствено из дискурса тамбурашке праксе, а мање у самом процесу извођења. Несумњиво су присутна оба нивоа носталгије о којима је писала Светлана Бојм. Реставративна носталгија се показује кроз очекивани однос према српској култури, односно према народу порекла с којим је некада дељена и територија Баната, а према ком су становници данас у односу дијаспоре са суседном матицом; а такође и у напору младих да се традиција обнови. Извођење музике ван земље матице и у вези с њом је посебно интересантна на примеру удаљених периферних дијаспора и у дужем временском распону, па би у будућности била интересантна компарација данашње праксе и са старим снимцима српских састава коренима из ове области, а активним у Сједињеним Америчким Државама. Рефлексивна носталгија се показује у односу према личном наслеђу, те тако постоји одржавање репертоара старијег састава који је практикован раније; а староградској музици је та врста жала за бољом прошлошћу и иманентна.

Етномузиколози који су се до сада бавили српским музичким фолклором на терену румунског Баната — аутори већих студија и збирки нотних записа су Бела Барток (Барток & Лорд, 1951), Сава Илић (Илић, 2006), Јелена Јовановић (Јовановић, 2015), Селена Ракочевић (Ракочевић, 2012) и оставили су трајне податке о нумерама које су извођене. Овом

приликом осврнућу се на жанр такозваних староградских песама. Према истраживању заснованом на материјалу везаним за ту праксу у Београду, ова ознака је уведена у југословенску музичку индустрију почетком осме деценије прошлог века. Староградска музика је жанр популарне народне музике који потиче из градске народне музике пре Другог светског рата и уведен је као опозиција новокомпонованој народној музици носталгичног (историзованог или конструисаног) предзнака, а њене карактеристике су: реализација у оквиру дура (у односу на финалис g^1 : Es-dur, F-dur, G-dur) или мола (g-moll, f-moll), широки амбитус, дводелни, троделни или слободни метар, хармонски фонд који обухвата базичне функције тоналитета, строфична организованост (најчешће дистих или катрен, уз могућу појаву припевног рефрена), љубавна или патриотска тематика, акустична инструментална пратња (од мањих мешовитих народних састава до тамбурашких састава у кафанском и концертном извођењу) (више у: Думнић, 2016). Овај термин има бројне осетљивости — рецимо, та музика није тако називана у доба свог настанка, већ јој је старина касније носталгично учитавана, а такође ни не исказује слојеве старости продуката унутар те категорије. Интересантно је да се у српским и хрватским крајевима северно од Саве и Дунава користио термин „варошка песма”, што је прво забележено код Фрања Кухача (Кухач, 1878), а касније је коришћено за означавање чак и оних творевина које се данас популарно препознају као севдалинке. Познавајући добро терен Баната, Селена Ракочевић се определила својевремено за назив „варошке песме”, као локализам који покрива музичку баштину „између села и града”: „У недостатку прецизнијег назива за ову групу песама, с обзиром на њихове текстуалне, мелоритмичке и морфолошке особености које се често веома приближавају, али понекад и веома удаљавају од традиционалног вокалног израза, биће коришћен термин „варошке песме”. То никако не значи да су ове песме искључиво везане за варошко-градску вокалну традицију, већ једнако и за сеоску (...)” (Ракочевић, 2002: 93). Емску синонимију „староградске” и „варошке” песме су потврдила и истраживања спроведена за потребе овог рада. Посебно је интересатна (претпоставља се и утицајна) категоризација Томислава Ђурића из Чанада у збирци одабраних поетских текстова песама које се изводе уз музику, и то радо: народне, новокомпоноване, староградске и романсе, композиције на стихове српских песника (Ђурић, 2006), а о значењу сваке категорије би могло да посебно говори до танчина. Оно што се може издвојити као посебна тема јесте патинизација популарних народних песама које је пропагирала југословенска/српска медијска и дискографска

индустрија током 1960-их и 1970-их година, што је довело до тога да се данас и песме другачијег стила називају староградским. И коначно, поред песама, на репертоару се налазе и многе плесне мелодије — преузима се овде подела Селене Ракочевић (Ракочевић, 2011) на аутохтона банатска, варошко-еснафска и србијанска кола, те игре по двоје и у тројкама.

Традиција (српског) тамбураштва у Темишвару с околином јесте засебна и занимљива тема — сетимо се само бројних тамбурашких оркестара формалног и нарочито неформалног ангажмана. Како је навела етнолог Мирјана Павловић (Павловић, 2012), раније су били активни састави при друштвима „Слога”, „Коло српске омладине”, „Српски државни ансамбл песама и игара”, „Зора”, „Тамбурашки збор”; а казивачи су 2016. године спомињали и културно-уметничко друштво „Младост”. Према истраживањима етномузиколога Јелене Јовановић, уз певачка друштва, тамбурашки оркестри су од друге половине деветнаестог века имали важну улогу код Срба у Румунији (Јовановић, 2015: 34), те се може рећи да су допринели и очувању музичке традиције (јер су свирали у бројним приликама обредно-обичајног и свакодневног живота) и социјализацији становништва. Како је устврдио етномузиколог Здравко Ранисављевић, овај симбол „војвођанске културе” био је заступљен и у селима и у градовима, а њена уметничка институционализација је утицала и на „неинституционализовану”, тј. кафанску праксу (Ранисављевић, 2011: 109).

Према објашњеном теоријском моделу биће интерпретиран аудио/фото/видео материјал забележен на терену, односно изведени репертоари поменута два тамбурашка (вокално-инструментална) састава, са циљем да се прелиминарно мартирају интересантни пунктови генералног (очигледно репрезентативног) репертоара, да би се потенцијално то истраживање проширило. Под репертоаром се подразумева (према дефиницији америчког етномузиколога Џефа Тода Тајтона /Jeff Todd Titon/ — Титон, 2009: 26): „(...) музички фонд који може бити изведен и састоји се од шест основних делова: стил, жанр, текст, композиција, трансмисија и покрет”. Невелик број песама које су забележене припада градској народној музици, емски се одређује као „староградски” и „народни”, има текстове љубавне лирике, описану музичку структуру и традиционално је познат у локалној заједници. Неке песме су типичне за наслеђа других крајева (Македонија, Босна и Херцеговина). Но, ове песме су и репрезентативне за програм истраживаних темишварских тамбурашких оркестара, јер су припремане

за концертна извођења, а интересантно је да се и у самој заједници препознају као локалне (нарочито у случају дињашанског ансамбла).

„Генерација” у саставу: Милана Сеја Весић, Олга Марковић, Дара Пауљевић (први глас), Санда Марковић, Рајка Илин, Ђурђевка Миклушев (други глас); Томислав Ђурић (прим, вођа), Илија Грубачки (хармоника), Дарко Влашчић (прим-терц), Тима Лујанов (бас-прим), Ђорђе Љубимиреску (бас-прим), Валентин Живко (контра), Валентин Собијану (бегеш), Себастијан Струца Чолаковић (виолина); извела је следеће песме: *Лепо ти је рано уранити и Лепо ли су, нано, Грузанке девојке* (у сплету); *Зелени се бор; Јечам жњела Косовка девојка; Крај танана шадрвана* (Азра, како је зову); *Цвеће моје, и ја бих те брала; Хранила Милка славуја; Битола, мој роден крај; Милкина кућа на крају; Дођи мојим ружама; Тешко је љубит' тајно; Ај, чија фрула овим шором свира; Године су пролазиле.*

„Златна суза” у саставу: Горан Панић (бас-прим, вођа), Предраг Остојин (бас-прим А терц); Јасмина Фењац (вокална солисткиња); Жељко Тодоров (бегеш); Спаса Стојанов (прим); Сенада Стојанов (његова кћерка, вокална солисткиња); и одсутни — Јова (контра); Горан Нешин Цица (чело), Радоје Данин (прим-терц) — извела је следеће нумере (певане и само инструменталне): *Ситно банатско коло, Банатски заплет и Мађарац* (у сплету); *Синоћ кад је пао мрак и Сојчице девојчице* (у сплету); *Банаћанско коло и Оп жица жица жица* (у сплету); *Шешир мој; Сунце жеже; Ти се нећеш вратити; Крај танана шадрвана; Еј, кад сам синоћ пошла из дућана; Дунаве, Дунаве, тија водо 'ладна; Једно јутро чим је зора сванула; Четир' коња дебела; Узми Стану, мили сине; Газдарице, срце.*

Музичко-стилске карактеристике извођаштва датих састава овог пута нису узете у детаљан претрес, пре свега због тога што је снимана проба првог састава (11. јула 2016) и зато што други ансамбл није био комплетан, односно недостајале су одређене инструменталне деонице тог дана (12. јула 2016), што је само индикатор комплексности коју подразумева етномузиколошко теренско испитивање. Може се стручно прокоментарисати да „Генерација” негује на коректном аматерском нивоу (захваљујући искуству и ангажовању различитих музичара) оно што би се могло назвати данас скицом стандардног тамбурашког репертоара у добрим оркестрацијама (не само у смислу звучности, већ и у смислу расподеле деоница према техничким могућностима интерпретатора). С друге стране, наступ „Златне сузе” није на завидном техничком нивоу, али се похваљује њихова заинтересованост не само за популарни

тамбурашки већ и локални репертоар и њихове аранжмане, као и суштински самостално овладавање инструментима. Свакако се (до неког следећег слушања) похваљује ентузијазам, с обзиром на то да је реч о скоро формираним саставима.

Коначно, како се конкретно поменута носталгија ишчитава из поетике ова два прелиминарно истраживана састава? „Генерација” је формирана у јануару 2016. године (на иницијативу Тиме Лујанова) и названа је тако због — према цитату добро познатог и важног тамбураша Томе Ђурића: „Одабрали смо овај назив имајући у виду и традицију, али и генерацијску разлику чланова ове дружине, која негује изворну и лепу песму наше равнице” (Пантин, 2016: 9), а певачице су имале идеју о реактивацији некадашњих извођачица. Дакле, из овога и из њиховог репертоара се види рефлективни носталгични приступ, односно жеља за очувањем старих песама поспешена активацијом извођача старије генерације који заправо приказују сету за својом младошћу. С друге стране, „Златна суза” има веома јасан рестауративни приступ, од свог оснивања 2013. године. Реч је о својеврсној чежњи млађе генерације за митском, углавном недоживљеном прошлошћу, која резултује чувањем од музичке асимилације и ревитализацијом тамбураштва у њиховом селу, а које је одатле нагло ишчезло пре тридесетак година. Политика њиховог ансамбла је да прихватају само свираче повезане с Дињашем, да се међусобно на тај начин друже и да тако не привређују, те да настоје да пропагирају локалне песме. Ово последње није њихов једини репертоар, јер они доста уче о самом свирању са савременог отвореног медија, тј. Интернета, од војвођанских и хрватских инструменталиста, и то радијских и кафанских. Деонице развијају према доступној штампаној нотацији, али и уз помоћ њиховог аранжера и повременог хармоникаша, диригента Јоце Бугарског. Узор им је оркестар Саве Вукосављева, својеврсни стандард и симбол „златног доба” тамбураштва. И они су само концертно активни (дакле, не кафански), а 2016. године су добили награду на новосадском „Тамбурица фесту” за уметнички израз и неговање традиције.

На основу изложеног, може се закључити да носталгија у свом рестауративном и у рефлективном виду има снажан утицај на музицирање тамбурашких састава Срба у околини Темишвара. Такође, позитивно се оцењује континуитет у традицији тамбураштва и староградске песме, али и њихова ревитализација у средини у којој се десио прекид. Поспешивањем учесталости свирања обогатио би се не само технички квалитет и репертоарски фонд, већ би се и ојачала

традиција, која с актуелном експанзијом тамбураштва у Војводини као узору може да има добре изгледе за будућност у Румунији.

Литература

- Барток & Лорд, 1951: B. Bartók & A. Lord, *Serbo-Croatian Folk Songs*, New York: Columbia University Press.
- Бојм, 2005: S. Bojm, *Budućnost nostalgije*, Beograd: Geopoetika.
- Думнић, 2009: М. Думнић, Вокално-инструментална пракса Срба у Румунији на примеру три варошке песме из Кетфеља, Арад: *Арад кроз време – Aradul de-a lungul timpului*, 10, 179–188.
- Думнић, 2016: М. Думнић, *Историјски аспекти и савремене праксе извођења староградске музике у Београду* (докторска дисертација, у рукопису), Београд: Факултет музичке уметности.
- Ђурић, 2006: Т. Ђурић, *Српска песмарица*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Илић, 2006: С. Илић, *Музичко наслеђе Срба, Шокаца и Карашеваца у Румунији* (прир. Ј. Јовановић), Нови Сад – Београд: Матица српска – Музиколошки институт САНУ – Министарство за дијаспору РС.
- Јовановић, 2015: Ј. Јовановић, *Певачко наслеђе Срба у Горњем Банату у Румунији: Сведочанства на истеку двадесетог века*, Београд — Темишвар: Музиколошки институт САНУ — Савез Срба у Румунији.
- Кухач, 1878: F. Kuhač, *Južno-slovjenske narodne popievke* (1), Zagreb: C. Albrecht.
- Пантин, 2016: Г. Пантин, Заживео вокално-инструментални састав „Генерација”, *Наша реч: Недељник Савеза Срба у Румунији*, 1377, 8—9.
- Ракочевић, 2002: С. Ракочевић, *Вокална традиција Срба у Доњем Банату*, Београд — Панчево: Завод за уџбенике и наставна средства — Скупштина општине Панчево.
- Павловић, 2012: М. Павловић, *Срби у Темишвару*, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ракочевић, 2011: S. Rakočević, *Igre plesnih struktura: Tradicionalna igra i muzika za igru Srba u Banatu u svetlu uzajamnih uticaja*, Beograd: Fakultet muzičke umetnosti.
- Ракочевић, 2012: S. Rakočević, *Tradicionalni plesovi Srba u Banatu (Traditional dances of the Banat Serbs)*, Pančevo: Kulturni centar – Gradska biblioteka.
- Ранисављевић, 2011: З. Ранисављевић, Тамбурашка пракса у Војводини: Хронологија, аспекти, перспективе развоја, Београд: *Етнолошко-антрополошке свеске*, 17, 109—126.
- Титон, 2009: J. T. Titon, *The Four Components of a Music Culture, у: Worlds of Music: An Introduction to the Music of the World's People*, Belmont: Schirmer Cengage Learning.

Marija V. Dumnić

**NOSTALGIA IN THE INTERPRETATION OF *TAMBURITZA* ORCHESTRAS
IN TIMISOARA IN 2016: *OLD URBAN MUSIC* AND *TAMBURITZA* PLAYING**

(Summary)

Ethnomusicological field research was conducted in Timisoara on 11–12th July 2016 was focused on *tamburitza* orchestras and their playing/singing of “starogradska muzika” (*old urban music*). Several semi-structured in-depth interviews were conducted with Serbian informants who are relevant practitioners of local folk music. In this paper, special attention is devoted to vocal-instrumental ensembles “Generacija” from Timisoara and “Zlatna suza” from village Dinias. Their existence and performed musical repertoire is here analysed through the theoretical framework of nostalgia – longing for distant home or for previous times, as Svetlana Boym defined.

Key words: nostalgia, “old urban music”, *tamburitza* orchestras, Timisoara, 2016, ethnomusicology.

Љубица З. Ђурић*

Балканолошки институт САНУ, Србија**

КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА ЈЕЗИЧКИХ ПЕЈЗАЖА СРПСКИХ ГРОБОВА У РЕГИОНУ РЕКЕ МОРИША

Комбиновањем фотографије с конверзационим наративима о покојницима желимо да покажемо да је за потпуније документовање гробаља потребно укључити и савремене наративе о покојницима, што нам омогућава да схватимо шта је за дату заједницу важно – а то не можемо сазнати користећи се само фотографијом или историјским подацима. Подаци коришћени у овом истраживању сакупљени су у јуну 2016. године у поморишким селима Варјаш (Variaș) и Чанад (Cenad), у оквиру пројекта Савеза Срба у Румунији.

Кључне речи: гробље, надгробни споменик, документовање, фотографија, конверзациони наратив, усмена историја

1. Увод: Документовање споменика – донети и ограничења фотографије

У јуну 2016. године екипа Балканолошког института САНУ обавила је теренско истраживање Срба у поморишким селима Семпетер (Sânpetru Mare), Варјаш (Variaș), и Чанад (Cenad), у оквиру пројекта Савеза Срба у Румунији. Истраживачи су водили разговоре са саговорницима на терену, и, уз то, у сваком од истраживаних насеља ишли на гробље и фотографијом документовали надгробне споменике.

У идеалном случају, у документовање гробаља спада GPS позиционирање за сваки споменик, израда шеме гробља, поређење с другим гробљима (посебно када су у питању гробља у граничним подручјима), консултовање историјских докумената (пописи, црквене и општинске књиге), фотографисање из више углова (Сикимић, Номаћи, 2016: 17; Бурима, 2015: 15).

---

* ljubica.djuric1@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији „Истраживање културе и историје Срба у Румунији” и пројекта бр. 178010 „Језик, фолклор и миграције на Балкану”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Као што је већ наговештено, истраживачи Балканолошког института ограничили су се на фотографију. Но како су материјална средства, људство и време ограничени, истраживач, по основној формацији лингвиста, тешко може фотографисати све споменике на једном гробљу. На избор споменика који ће бити фотографисани највише утиче изглед споменика: примат имају споменици са специфичним, обично дужим текстом, посебним ортографским решењима, очуваном фотографијом или украсима. Међутим, поставља се питање колико истраживач, као неко ко није члан заједнице, може да процени колика је важност датог споменика за саму заједницу. Шта нам визуелни елемент може рећи о заједници? Шта ми заправо видимо, када имамо пред собом споменик нама непознатог покојника?

Гробље је као текст за чије читање постоји више кључева: историјски, професионални, етнички, социјални, етнографски, фолклористички, естетски, лингвистички (Колта, 2014; Сикимић, Номаћи, 2016: 25). На пример, можемо пратити ликовне представе на споменицима (птице, биљке, верска обележја, фотографије покојника), или формуле, које су врста фолклорног текста; с лингвистичке стране, на пример, можемо изучавати језик споменика с дијалектолошког аспекта, или пак социолингвистичког, јер нам писмо и језик натписа као и формуле могу рећи много о социјалној и етничкој структури заједнице.

Из споменика можемо ишчитати кратку биографију покојника: ко је ту сахрањен, колико дуго је живео, из које је породице потекао, понекад и како је умро, ко му је ужа и шира родбина, какав му је био друштвени или материјални статус, док поређењем већег броја споменика на истом гробљу можемо стећи представу о разним породицама које су у датој заједници живеле, о томе како су те породице биле повезане, о етничкој и религијској припадности чланова заједнице.

Међутим, истраживач и житељ истраживаног насеља не виде гробље на исти начин. Док истраживач, као „аутсајдер”, види само конкретни, физички слој, члан заједнице види и симболички значај (Гилат и Ваксман, 2012). Оно што не можемо добити ако се користимо само материјалним подацима – историјом (историјски подаци) и фотографијом (визуелни елемент) – јесте одређени систем вредности: ко се, или шта, доживљава као *важно* у датој заједници? Другим речима, за потпун(и)у документацију гробља као не само физичког већ и менталног, симболичког простора (Рајт, 2005: 54; Колта, 2014) потребно је више од чисто визуелног елемента, јер се ова два нивоа у традиционалним заједницама преплићу и функционишу истовремено (Колта, 2014). Тај

нематеријални слој добијамо онда када приликом истраживања имамо локалног водича. Оно што би истраживач фотографисао и оно што би му локални водич показао не мора бити исто – понекад неки за истраживача неупечатљиви споменици, које не би ни документовао, садрже веома важне податке. Ти подаци могу бити о одређеним људима који су значајни за заједницу, а обично се не помињу у званичним историјама; о породицама и о етничким групама – ко живи у том месту и од када; став о другим етничким или религијским групама; о самим саговорницима и о њиховим познаницима. Локални водич успоставља везу између споменика и покојника (Бурима, 2015: 16), и споменика, покојника и заједнице. Он може да нам објасни који је покојник важан и зашто, који је споменик важан и зашто. Дакле, оно што саговорник пружа истраживачу, уз документацију гробља, јесте сажета локална историја. Ако су епитафи на сеоском гробљу попут летописа или сеоских новина (Чоловић, 1983: 22), саговорник ће нам пружити оно што на епитафу не пише. И, као што епитаф представља „поступак којим се потврђује припадност средини” (Чоловић, 1983: 11), на нематеријалном плану припадност средини се потврђује управо (усменим) приповедањем о покојнику.

Ја, на пример, у Кетфел би могла да вам приповедам за сваки крст посебно, и ко је и ко шта је, и ко му је син, деда, унук, и све то по реду.¹
(Варјаш)

Укључивање транскрипта у документацију већ је усвојено у раду са старим фотографијама. Када су гробља у питању, у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ теренски снимци на гробљу већ постоје за насеља: Бело Блато (Банат), Копривница (Заплање), Меховине (Западна Србија), Стари Лец (Банат), Сентпeter, Варјаш, Чанад, Винга (палћанско гробље) (Румунски Банат).

У овом раду покушаћемо да дамо прилог тези да је укључивање савременог наратива о покојнику неизоставно уколико материјалну и

---

¹ Сви транскрипти су обликовани као наративне целине. Неки делови транскрипта су исечени да се не би нарушила наративна целина, и то је обележено угластим заградама с три тачке: [...]. Делови који нису транскрибовани услед техничких тешкоћа (на пример, ветар) обележени су угластим заградама с текстом „шум”: [шум]. Речи различитих саговорника, уколико их има, одвојене су дужом цртом: —. Осим тога транскрипти су дословни, интервенције истраживача дате су у заградама са иницијалима истраживача (ЈЂ – Љубица Ђурић, БС – Биљана Сикимић), док је идентитет саговорника сакривен. Сви интервјуи доступни су у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ.

нематеријалну баштину желимо да бележимо на што исцрпнији начин. Подаци које користимо сакупљени су у селима Варјаш и Чанад.

Рад никако не претендује на давање исцрпног, а камоли коначног одговора на проблематику документовања српских гробаља у дијаспори, већ нуди неколико теренских импресија из угла лингвистички оријентисаног истраживача.

2. Документовање споменика – интервју

Одлике разговора на гробљу:

а) Обавља се напољу, што, наравно, доноси бројне техничке потешкоће (ветар, истраживач и саговорник се крећу). Драгана Ратковић примећује да је за дијалектолошка истраживања гробље свакако потпуно неадекватно место, али за етнолингвисту је идеално (Ратковић, 2005: 201), као и за антропологе и истраживаче које се баве локалном историјом.

б) Ближи је неформалном разговору – „тема информатору блиска, разговор спонтанији, грађа за причу непосредна” (Ратковић, 2005: 201); штавише, овде саговорник диригује тему, као да је туристички водич. Он зна шта треба да покаже истраживачу и зашто.

в) Истраживач не може да постави питање јер не зна локални микроконтекст. Једино што може да подстакне истраживача да нешто пита јесте сам изглед споменика. На пример, присуство два језика или писма на истом споменику (што се показало као веома погодно за елицитирање наратива о нестанку Срба); дужи текст на споменику; посебно велик споменик.

3. Како саговорник бира теме? Шта је то што „окида” наратив?

Већ смо поменули да саговорник диригује теме. Сада ћемо покушати да издвојимо неколико најчешћих „окидача” за наратив:

1. **Значајан човек за заједницу** – Саговорник ће, наравно, увек скренути истраживачеву пажњу на споменике знаменитих личности. У питању је нешто што истраживач најчешће не може да зна (осим ако нису у питању личности које су познате и ван граница насеља), јер су у питању локални добротвори, а саговорник ће њихове гробове намерно показати. Тако се иза споменика који – у очима неупућеног истраживача, „аутсајдера” – не садржи ништа до имена, презимена и године смрти, и који стога услед ограничених средстава не би ни био документован,

открива читаво поглавље локалне историје Чанада. Прво дајемо рашчитан текст споменика, а затим део транскрипта интервјуа:

ИСАКОВ / СТЕЛА / 1938-__ / ЖИВКО / 1936-__²

Е ово нам је био добротвор, тај (ЈЋ: *Ко?*). Он се слико – у боји. Сад ћеш видети, Исаков [...]. Тај што је начинио целу ограду и све. (ЈЋ: *Аха?*) А он је, он имо држо кафану ту у клуб ди смо били. Он је држо кафану, он је држо и тамбураше – добро, имо паре. (ЈЋ: *Да*). Имо паре. Сад он сироме се упокојио – умро у сну је умро. А у Кикинду су му израдили споменик, морате да видите (ЈЋ: *Хајде*). А луд Србин је био. (ЈЋ: *Аха?*) Јао, што јебо матер свима! Он је био у општину они, како се каже, [...] у општину што су ови, поред, до председника општине, како се зову ти? (ЈЋ: *Секретар? Не знам. Немам појма*) Не, не, саветници. Јао, што њим јебо матер! И влашку и румунску и лоповску, био а – а добро, а имао паре, био имућан. ... Ево, ово је он. (ЈЋ: *Исаков Живко*). И у бо- и у боји слика. — И у боји слика. Амм, то је доста... млад, није био тако. — Имо хотел у центру Сенмиклуша поред српске цркве. [...] (ЈЋ: *Аха?*) (БС: *А он је, он је себи за живота направио*) — Да. То је у Руском селу нам-намешћено, мислим, ту ома преко. (БС: *Код нас у Руском селу?*) Да. У Руском селу, код вас. — Па има и имање у Кикинду је купио, све. — Има салаш. — Све живо купио. А ми смо му казивали чича. Увек псово комунисте и све то. [...] А иначе, он је сво гробље заградио.
(Чанад, споменик Исаков)

Обрнут случај је када истраживач документује споменик, а саговорник га ни на који начин не прокоментарише.

Неретко ће исти споменик привући пажњу и истраживачу и саговорнику, али не из истих разлога. Писање занимања на споменику веома је честа пракса (в. нпр. Поповић, 2015), а то може помоћи истраживачу да постави питање. Међутим, како истраживач претпоставља да текст споменика саставља родбина, он без водича не може знати да ли значај покојника надилази породичне оквире. Водич је тај који потврђује – или оповргава – значај покојника за заједницу. Чест је случај да се прича о значају дате личности за заједницу прожима с његовом биографском причом, чак и онда када саговорник сам није могао познавати покојника. У наредним примерима прво дајемо рашчитани текст епитафа, а затим транскрипт разговора да бисмо показали колико су различите информације које дају епитаф с једне и саговорник с друге стране, што још једном потврђује колико је важно имати локалног водича при документовању гробља :

---

² Косе црте означавају крај реда. Доња црта означава празан простор остављен за дописивање године. Три косе црте означавају прелаз текста на други део споменика.

ОВДЕ ПОЧИВА / РАБ БОЖИ / САВА / ЂУРИЧИН / ЈЕДИНАЦ СИН, / ХОРОВОЋА / И
МУЗИЧАР. РОЂ. 11- / VIII-1924. УМРО / 16-VII-1953 у 29 / ТОЈ ГОДИНИ СВОГА /
ЖИВОТА. /// ОВАЈ СПОМЕНИК ПОДИЖУ / МУ ТУЖНИ РОДИТЕЛИ: / УРОШ И КАТА. ///
ЛАКА МУ ЦРНА ЗЕМЉА! / ВЕЧАН МУ СПОМЕН!

Ово нам је био први који је почео да [шум] тамбуре [шум] Мислим да је Сава Ђуричин [шум] [...] Да, ту је он. То је први човек који је почео да учи тамбуру по Чанаду. (ЉЂ: *Ово је Урош, Ката и Милан*). То су му мати и отац. (ЉЂ: *Аха. А ово је он? Сава Ђуричин?*) Имао, онако млад, ал толико је био надарен музике, и отишо да коси жито, и се напио – топло (ЉЂ: *Да?*), напио ладне воде, пукло срце и довиђења. (ЉЂ: *Да, пише овде јединац син, хоровођа и музичар...*)
(Чанад, споменик Ђуричин 2)

У трећем случају, саговорник је познавао знамениту личност, тако да осим визуелно и текстуално специфичног споменика, локалне историје и биографске приче покојника можемо добити и делић биографске приче самог саговорника, каткад и предање:

СИН ОВОГ МЕСТА / МИЛАН ЛУКИН ЧАНАДАЦ / 1936-2005 / МИЛЕНА ЛУКИН /
1936-__ /// ОВДЕ ПОЧИВАЈУ / ЛУКИН / НЕДЕЉКО 1905-1963 / МИЛЕВА 1909-1993
/// ПОДИЖЕ ЂЕРКА ЕМИНА // ЛАКА ИМ ЦРНА ЗЕМЉА

Још имамо једног српског сина који је опет [шум] Чанад [шум] културу. [шум] Он је свирао у Филхармонији у Темишвару, па и у Француској, био свуде, био јако... Значи, Нови Сад има сада чанадско мало коло, који ради телевизија Нови Сад, то је он написао чанадско мало коло како се свира [шум] телевизија Нови Сад. А мој најбољи, овако, рибар, воло све и свашта. (ЉЂ: *Како се зове?*) Е, са' ћете да видите (ЉЂ: *Аха*). Пазите како је лепо! (ЉЂ: *Да, да*) Ево, ја сам му казивао 'Бацика'. Ево ово је он. [...] И сад на његову сахрану – ја сам му као био нај...бољи, овако – и свирамо тамбураше, каже 'Кад ја умрем, (ЉЂ: *Да?*) морате бећарац'. (ЉЂ: *Мхм.*) 'Морате бећарац', и текст је написао. И ми сад седимо сви тамо, тамбураши, ја дам бегеш, пошто свирам бегеш, дам једном колеги, рек'о 'морам', каже, 'ти треба да га метеш... (ЉЂ: *Мхм?*) у раку' био болестан, мање-више. [...] све спремио. И сад ми ово, било јако мало,³ а музика још неће да пробамо, и неће никако да уђе ни овако ни онако, и пробамо, и ту сви никако, и јако је уско. И не знам ко каже 'свирајте бећарац' (ЉЂ: *Да?*). И ови почну бећарац, и ја ни сад не могу да капирам то: једноставно самарица, како се то склопило! Ето. (Чанад, споменик Лукин)

2. Познанство или сродство такође је окидач за саговорника. Саговорник би споменике својих познаника или рођака могао наменски показати, управо да би о њима говорио, а могао би и само на њих наићи и успутно их прокоментарисати. Истраживач не зна где ће га саговорник

³ „Ово” реферише на раку (ЉЂ, теренске белешке).

одвести, као што ни саговорник не зна унапред куда ће га гробље, као текст, и контакт с истраживачем одвести. Када су познаници или родбина у питању, обично се надовезују три информације: ко је покојник био (школски друг, колега, рођак), како је умро – посебно ако је млађи – и, на крају, нешто о самом споменику: ко га је правио, колико га је платио, шта на споменику пише и како, итд.

ОВДЕ ПОЧИВА / ЈАСНА КОСАНА / ВЛАШУИЋ / ЖИВЕЛА ЈЕ 18 ГОДИНА // ЗБОГОМ
МАЈКО СУЗО УПЛАКАНА / ТЕШКА ЛЕЖИ НА ТВОМ СРЦУ РАНА / ЖИВОТ ЋЕ ТИ ЦРН И
ГОРАК БИТИ / КЋЕРКУ ТВОЈУ НЕЋЕШ ПРЕЖАЛИТИ // ОЈ КОСАНА КЋЕРИ НАША ДРАГА /
ПОШЛА СИ ОД НАС РАНО ВРЛО МЛАДА / ОТИШЛА СИ У ЛЕДЕНОМ ГРОБУ / У МЛАДОСТИ У
НАЈЛЕПШЕМ ДОБУ // ОВАЈ СПОМЕНИК ПОДИЖУ / ОЖАЛОШЋЕНИ РОДИТЕЛИ И БРАТ

Ово ми школска колегиница, од леукемије умрла (ЈЋ: *Јасна Косана Влаш... Влашчић?*) ВлашЧић. (ЈЋ: *А, Влашчић, да*). Добро, знаш, писали Немци који су урадили крстове, па није, ово, матори нису написали добро, па... (ЈЋ: *Аха, Немци су писали?*) Па углавном они. Вероватно ту можда и пише ко је то саградио. (Чанад, споменик Влашчић 2)

3. Специфична смрт – трагична. Начин смрти би истраживач у неким случајевима могао да наслути на основу споменика. Ако је у питању била млада особа, и смрт самим тим трагична, узрок смрти ће неретко и бити исписан на споменику. Већ је примећено да преурањена или трагична смрт обично захтева епитафски коментар (Чоловић, 1983: 9). С усменим коментаром је исто: саговорник такав споменик можда неће наменски показати, али хоће причати о покојнику ако на споменик наиђе; то јест, трагична смрт захтева како писани тако и изговорени, „усмени епитаф”.

FIE-I ȚĂRÂNA UȘOARĂ // TRIUFNOV OANA-RALUCA / *02.02.1986 /
+30.04.2014 / Pe pajiști albastre mă striga o stea, / Și intru în hora de îngeri cu ea / Sub
dalbele aripi mă rog pentru voi, / De ce n-am puterea să vin înapoi? / S-aduc alinare
părinților mei, / ...-i vindec de lacrimi / Zburdând printre ei.

Е овде, то је јако тужна прича, то је нек- то су Румуни, нека девојчица лане, лане, дође један кретен, идиот са бе-ем-ве-ом, и удари ј’ ноћом, на пут, побегне, она умре, родитељи донирали срце, и плућа, и шта знам ја, и тај дотични, што је убио ту девојчицу – а то су најбогатији сада Румуни – дотични, што је убио, добио две године, са суспензијом. Имала, не знам колко година, седамнаест година, шеснаест година. А ту је и слика исто. Па ово су сада нај, као, најбогатији, у Чанаду. Цела фамилија.

(Чанад, споменик Trifunov 2 (румунски))

4. **Име на споменику** – Породично име, односно презиме може навести саговорника на наратив о социјалним и етничким односима унутар насеља или шире.

Овде Почива / Породица Милитар / ЂУРА ЈУЛИАНА И СИН / СТЕФА ВЕЧАН ИМ СПО / МЕН ОВАЈ СПОМЕН / ПОДИЖЕ МАРИЈА И / МИЛАН ИЗ АУСТРАЛИЈЕ

То су, пази, ово је Милитар, то су били Румуни који су пришли – јер Милитар није српско име – то су били сви Румуни који се посрбили. (ЉЂ: *Аха! А значи, било је и тога?*) Било је и тога. (ЉЂ: *А је л' то оно кад се венчају, или...?*) Не, значи, пошто смо ми били већина, разумеш, неки отказали румунску ствар, нису Румуни, се удали за Српкиње или за Србе, и ондак они пришли... ево. 'Подиге Марија'. А она је Марија, сигурно.
(Чанад, споменик Милитар)

Овде треба скренути пажњу на податак који се може добити само путем интервјуа – а то је улога изговора у конструисању етничког идентитета. Без обзира што прозодијска обележја не фигурирају на споменицима, за саговорника, који познаје локалне прилике, једно исто име – „Марија” – може означавати српску или румунску националну припадност, зависно од тога на ком је слогу нагласак.

У оквиру наратива о етничким односима у заједници, што је уско везано с наративом о асимилацији и нестанку једне етничке групе и преовладавању друге, саговорник ће прокоментарисати преименовање као знак преласка из једне етничке заједнице у другу:

Раду Данијела. А она српски била – Даница. То ми школска колегиница. Лепа. Лееепааа ко сунце била. Опет од леукемије умрла, у четрдесет и једну две-три године.
(Чанад, споменик није фотодокументован)

Облик имена за саговорника је ознака порекла:

Влаш-чић. (ЉЂ: *Влашчић*) Исто су то били Румуни (ЉЂ: *Аха*) који нису имали имена, то што вам каже отац (ЉЂ: *Аха, оно, да, да*) и они прешли, пошто су долазили у нашу цркву, они су били никакви, па ондак, јел у Србији немаш 'Влаш-чић' (ЉЂ: *Нема, нема*), само име ти каже (ЉЂ: *Да. Да, да*) ко је.
(Чанад, споменик није фотодокументован)

Ако се неко презиме понавља, то саговорника може навести на већ поменути наратив о асимилацији односно нестанку Срба. Треба напоменути да се наратив о асимилацији односно изумирању може

подвести под шири контекст интервјуа: саговорник, наиме, зна да су истраживачи дошли баш зато што је Срба све мање, те тако обликује свој исказ сходно ситуацији која је „унапред одређена потребом истраживача да од саговорника добије одређени тип информација” (Ћирковић, 2014 : 211). Дајемо неколико примера:

Ево, на пример, Бранкован више немамо. У Чанад нема више име Бранкован. Нема Бранкован више. Живића још тамо нешто још има Живића, [...] јако мало... (Чанад, споменик Бранкован)

Ево Живанови опет. Немамо ми Живанових. (Чанад, споменик Живанов)

Ево, Сапунцин. (ЈБЋ: *Сапунцин?*) Још има једна, још једна породица има Сапунцин, овде. Деца – сви су у Америку. (Чанад, споменик Сапунцин)

Грбића – нема више. Ниједан. То ми је кум, само један ми је кум, који живи сад у Немачкој. Нема Грбића више у Чанаду. (Чанад, споменик Грбић)

4. Када истраживач може да елицитира наратив?

Истраживача може навести да нешто пита и сам изглед споменика. На пример, присуство два језика или писма на истом споменику; дужи текст на споменику; посебно велик споменик; презиме које се јавља на већем броју споменика. Присуство два језика показало се као веома погодно за елицитирање наратива о етничким везама у насељу, као и о асимилацији односно нестанку Срба. Истраживач може да елицитира наратив на основу писма на епитафу, а да као одговор добије делиће локалне историје:

(ЈБЋ: *Ви’те оно на латиници а на српском.*) Е знаш зашто пише тако? Зато што не- нису знали ћирилицу ко је писо. (ЈБЋ: *А је л?*) Да. Кад су правили крст, нису знали ћирилицу. Јер они су користили српске речи и писали су латиницом. Јер... И Миодрагова и Савицина жена су били Румунке. (Варјаш, споменик Петров 1 и Петров 2)

Додајемо још да, као што саговорника понављање презимена може навести на наратив о нестајању Срба, тако и истраживач може елицитирати такав наратив уколико види да се неко презиме понавља:

(ЉЂ: *Ево и овде Унчански*) Има, кажем, пуно, и Унчански, и Зарићи има јако много. И Миличића доста. Али то су сви мртви, то су изгашене фамилије, погашене, нема и више. (ЉЂ: *Аха*) Нема и више.

(Чанад, споменик Унчански)

(ЉЂ: *А они, њих исто више нема?*) Нема. Има, има! Има само једна породица. Само једна породица. Али они су били мешани с Мађарима, зато и Зомбор јер и Киш Зомбор Срби кажу Зомбор. Вероватно су оданде дошли.

(Чанад, споменик Зомборац)

5. Завршна разматрања

Указујући на специфичности интервјуа на гробљу, у коме саговорник диригује теме попут туристичког водича, издвојили смо четири „окидача” за наратив: 1) покојник је значајан човек за заједницу, 2) покојник је саговорников познаник или сродник, 3) покојник је трагично преминуо, 4) покојниково име је по нечему специфично. Истраживач може да елицитира наратив на основу специфичног ортографског решења на споменику, као што је употреба различитих писама или језика, или на основу презимена које се понавља на више различитих споменика.

Упоредивањем рашчитаних епитафа с конверзационим наративима указали смо на сасвим различит тип података који се добија путем фотографије и путем интервјуа – а оба типа података подједнако су важна за потпуније документовање не само натписа на гробљима, већ и традицијске културе у целини.

Комбинацијом фотографије са савременим конверзационим наративима о покојницима (од стране локалних становника), односно бележењем како материјалне (фотографија) тако и нематеријалне (наратив) баштине, постиже се потпунија документација гробља, а самим тим и бољи увид у живот заједнице, не само у садашњости него и у прошлости.

Литература

- Бурима, 2015: M. Burima, Cemetery Culture in Border Zone As a Phenomenon of Comparative Area Studies. Daugavpils: *Comparative Studies. Cemeteries in Cross-border Regions. Vita Memoriae*, VI (2), 11-37.
- Колта, 2014: R. Colta, Lecturi posibile ale cimitirului în localitățile multietnice. Sibiu: *Studii și comunicări de etnologie*, XXVIII, 118–128.

- Гилат и Ваксман, 2012: Y. Guilat & S. Waksman, The Linguistic Landscape of Israel's Military Cemeteries as a Field of Symbolic Contestation. In: *Language Contact in Times of Globalization*. Без пагинације.
- Сикимић и Нوماћи, 2016: Б. Сикимић и М. Нوماћи, Језички пејзаж меморијалног простора вишејезичних заједница: Банатски Бугари /Палћани у Србији. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXII, 7-31.
- Поповић, 2015: V. Popović, Errors in Romanian Epitaphs in a Serbian Banat Village (Seleuş). In: "In the Beginning Was the Word". *On the Linguistic Matter of Which the World Is Built*. Bucureşti: Ars Docendi. 180-190.
- Рајт, 2005: E. A. Wright, Rhetorical spaces in memorial places: The cemetery as a rhetorical memory place/space. *Rhetoric Society Quarterly*, 35-4, 51-81
- Ратковић, 2005: Д. Ратковић, Разговор на гробљу: језик Свете Станковића, у: *Бањаша на Балкану: идентитет етничке заједнице*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 201-215.
- Ћирковић, 2014: С. Ћирковић, Дискурс инструкција – између когнитивне и антрополошке лингвистике. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXX, 207-223.
- Чоловић, 1983: I. Čolović, *Književnost na groblju*. Beograd: Narodna knjiga.

Ljubica Z. Đurić

CONTEXTUALIZATION OF THE LINGUISTIC LANDSCAPE OF SERBIAN CEMETERIES IN THE MORIŠ / MORIŞ RIVER REGION

(Summary)

By combining photography with conversational narratives on the deceased by the locals, the aim of the paper was to demonstrate that full (or, at least, fuller) documentation is achieved only by combining the material data with contemporary narratives on the deceased, which would enable researchers to truly comprehend what, or who, is viewed as important in a given community – something one can hardly obtain from photography and history alone. The data used in the analysis was collected in contemporary Timiș county – more specifically in the villages of Varjaș / Variaș and Čenad / Cenad – in June 2016, within the research project headed by the Union of Serbs from Romania.

Key words: cemetery, gravestone, documentation, photography, conversational narrative, oral history

Исаков - Страна 128, испод транскрипта

Петров - Страна 132, испод транскрипта

Милина Ивановић Баришић*

Етнографски институт САНУ, Београд**

ПОРОДИЧНА СЛАВА КОД СРБА У РУМУНИЈИ – ДИЊАШ И ЧЕНЕЈ

Породична слава је у садашњем времену један од ретких празника из годишњег циклуса празновања који је постао препознатљиво обележје српског народа. Стављањем Славе на Унескову листу нематеријалног културног наслеђа она је и званично постала етничка одредница Срба. У раду ће се указати на неке основне одреднице Породичне славе у два села у околини Темишвара – Дињаш и Ченеј. Основу писања рада представљају резултати теренских истраживања која су обављена у јулу 2016. године.

Кључне речи: Породична слава, теренски подаци, Срби, Румунија.

У јулу месецу 2016. године, боравила сам неколико дана у Темишвару где сам обавила истраживања на тему Крсна слава и Божић, као учесник пројекта: *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар). Том приликом посетила сам два села: Дињаш и Ченеј. У раду ћу представити почетна сазнања о очуваности славског обреда код Срба у Румунији, тако што ћу у првом делу рада у најкраћем представити карактеристике славског обреда – садржај и функције, а што ће у наставку теренског рада представљати истраживачки оквир теме, а у другом делу рада изложити неке од резултата са овогодишњих истраживања у два поменута села.

* * *

---

* milina.barisic@ei.sanu.ac.rs

** Рад је резултат истраживања на пројекту: *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији и при Савезу Срба у Румунији који финансира овај пројекат и делом на пројекту 177028 који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Током календарске године, у породичном животу Срба, издвајају се празници који су од посебног значаја за појединца и заједницу па им се стога и посвећује нарочита пажња у погледу празновања и одржавања обредно-обичајне праксе. У овој групи празника издваја се *Породична слава* којој српски народ придаје изузетан значај и у садашњем времену. Колики је значај празника био у прошлости за одржавање српске заједнице указује чињеница да славу имају готово сви – од породице до различитих удружења. Чињеница је да се у садашњим условима развоја друштва слављење овог претежно породичног празника смањило, као и то да се славски обредно-обичајни садржај делом трансформисао. Уопштено посматрано, политички и друштвено-економски развој српског друштва утицали су да се „модификују“ културне тековине које обично подводимо под традиционално наслеђе народа. Међутим, битно је нагласити да слављење Славе, поред свих неповољних околности у последњих нешто више од седам деценија није престало већ се проналазе начини њеног одржавања. Данас се под слављењем обично подразумева окупљање чланова уже / шире заједнице, односно рођака и пријатеља у селу и граду. Бројна и разноврсна грађа указује да је слава у Срба посвећена патрону (покровитељу) куће, села, рода, цркве, професионалне делатности.

Досадашња истраживања и емпиријски материјал указују да се српски народ кроз историјско трајање према слави као празнику из народног календара односио, а донекле то исто чини и у садашњим условима, са посебним пијететом сврставајући је у најзначајније годишње (календарске) празнике. Срби славу доживљавају као „свој“ празник и као своје „јединствено“ етничко обележје. Она се у историјском трајању показала од особитог значаја, а нарочито у временима живота под туђинском влашћу. Као нека врста чувара етничке свести и других обележја она је српски народ одржала на окупу, као посебну етничку, историјску и друштвену заједницу (Влаховић 1998: 23–32).

Иако су различита тумачења славског обреда, њеног порекла и значаја, то нимало не умањује чињеницу да се, као ни један други празник или обичај, она издвоји као народносни знак, задобијајући у садашњем времену статус етничког обележја српског народа, јер „ништа није тако разговетно народносни знак, и по много чему, опередујућу обележје Срба као што је слава, али је управо ову светковину теже од свих других обичаја подвести под јединствен конач равања, јер се она тако неуједначено и разнооблично проводи да разлике у томе могу ићи до потирања. Слава се одржала уз једно опште правило да нема правила. Светкује је како ко уме и може. Али светкује. Свагде и свагда. У обиљу и немаштини, у весељу и тихој погружености, без разлике да ли је

крунисана глава или онај крајњи, пуки, сиромашак. Слава се благује у миру и служи у ратном предаху, подједнако на родном огњишту као и ненаданом пребивалишту, у кругу мноштва пријатеља и осамљенички уклето, под кућним слемом и на путу, у рову, у нади избеглиштва, или сужањски поносито у заробљеништву“ (Недељковић 1990: 205).

Породична слава је један од најважнијих и најзначајнијих традиционалних празника који дубоко прожима друштвени и духовни живот Срба. Сама чињеница да славу у садашњем времену још увек имају готово сви – од породице до различитих удружења указује на њен значај за српску заједницу у целини, али и породице и удружења појединачно. Стављањем Породичне славе, крајем 2014. године, на Репрезентативну листу заштићених нематеријалних добара УНЕСКА, као први упис једног културног добра из Србије, она је као празник породице званично постала светски признат део културног идентитета српског народа.

Празник је посвећен патрону-покровитељу куће са народно-религиозним и друштвеним значењем. Као празник породице, преноси се генерацијском предајом, углавном по мушкој линији сродства. Слава има врло угледно место у обичајима и светковинама српског народа. По једном од прегледа српских слава, негде око 150 дана у току календарске године је посвећено различитим светитељима које српске породице славе (Недељковић 1990: 317). Већина славских датума је фиксирана, тј. јест слави се одређеног датума у години, а само су Лазарева субота, Спасовдан и Св. Тројица покретни славски датуми. Највећи број их пада у јесен и зиму, што значи да је време слава прилагођено некадашњем радном ритму земљорадничко-сточарске привреде Срба.

Слава је празник кога је још увек „тешко“ у потпуности дефинисати, односно прецизирати образац прослављања у садржинском смислу. С обзиром на то да је славски дан очекивани и календарски тачно утврђен датум прослављања, то се породица за слављење припрема према својим материјалним могућностима јер свака породица жели да достојно обележи дан свог породичног свеца заштитника и наравно у складу с породичном традицијом јер је за сваку породицу тај дан највећи празник у години. И онда када о њој не говоре, када се јавно не сећају свог породичног заштитника, породице углавном знају име свеца кога су старији славили као своју породичну славу. Долазак на славу, осим исказивања поштовања домаћину, такође је и знак да нису прекинуте рођачке и пријатељске везе.

У славским обичајима препознаје се мноштво елемената у функцији обезбеђивања породичног благостања, родности поља, плодности стоке, напретка домаћинства. Породица обично има једну

славу, али понекад их може бити две, па и више. У таквим случајевима тачно се зна која се слави као главна, која се преславља, а која само обележава. Слава је породични празник са израженом друштвеном и интегративном функцијом. У том смислу су славска окупљања важан породични и друштвени догађај којим се одржава традиција – спаја прошлост и садашњост, али, истовремено је славско окупљање прилика да се почасте рођаци, пријатељи, случајни намерници. Стога се свечари веома труде да славу што достојније прославе. У структури породичног славског обредно-обичајног комплекса издвајају се **учесници** – домаћини и гости; **славске радње** – свећење водике, освећење славског жита и хлеба (*колача*), припремање хране, дочекивање гостију, **славска „реквизита“** – свећа, кадионица, тамњан, босиљак, икона, читуља, кандило, уље, кувана пшеница, вино и колач; **веровања** – повезана са слављењем свеца заштитника (уп. Ивановић-Баришић 2007). С обзиром на то да не постоји устаљен образац прослављања, изостављање неког сегмента из празничног садржаја је прихватљиво, а посебно то односи на славску „реквизиту“.

У садашњем времену главни, па можда и најважнији елемент, славе јесте обредни ручак који породица припрема за своје званице (госте). Породичне славе су код Срба *посне* ако је њихово празновање у време поста или у седмичне дане – среда и петак који се посте по црквеном календару (осим у време разрешења од поста) и *мрсне* које се празнују ван времена поста. За славску трпезу спремају се различита јела што зависи од умешности домаћице, али и материјалног стања породице. Пред госте се увек износи најбоље што се има у кући у датим околностима. Готово сви свечари се труде да увек за посну славу имају рибу, а за мрсну печено, кувано или пржено месо, а сва друга храна и пиће које се износе на трпезу у складу је с имовним могућностима и жељама домаћице и домаћина куће.

У обредном току славе значајан је средишњи део дана – време ручка, јер се тада обавља обред *дизања у славу* и *сечење славског колача*. Обред обављају домаћин и блиски сродник, кум или свештеник при чему се изговара молитва и благосиља породица. Приликом сечења (раније ломљења) колач се прелива вином. *Славски колач* је најважнији славски хлеб, округлог је облика, а припрема се од пшеничног брашна уз додатак квасца и освећене воде, а по правилу се по горњој површини шара поскурником и комадима бесквасног теста. У народним веровањима обредни колачи – израђени од пшеничног брашна су веома значајни за добробит породице (МР 1998: 245).

У садашњим условима традиционална култура и локалне различитости су значајно умањене због различитих чинилаца друштвено-економског и културног развоја земље-матике, као и у окружењу где још увек живи српски народ. Чини се да је на уједначавање културних образаца у периоду после Другог светског рата у значајној мери утицала политика друштва – нарочито миграције село-град, али делом и Црква својим напорима да се празници „очисте“ од садржаја који су непримерени према црквеном схватању. Један од будућих битних истраживачких задатака свакако да је утврђивање обрасца славског обреда који је карактеристичан за садашње време. Заправо, требало би утврдити усклађеност обрасца који прописује Црква, односно утврдити колико је одмакао процес преобликовања традиционалне културе у складу с црквеним схватањима. Посета свештеника, одлазак домаћина ујутру на дан славе у цркву, славска икона, славска свећа, славски колач, славско жито, црно вино, тамјан, босиљак, кандило, читање молитве, може се сматрати „идеалним“ сакралним обрасцем славског обреда који се, ипак, у народу још увек тумачи различито и исто тако примењује у пракси.

* * *

У наставку рада¹ осврнути ћу се на резултате истраживања које сам обавила у јулу 2016. године у местима Дињаш и Ченеј. На основу обављених разговора са неколико староседелаца покушаћу да назначим евентуалну очуваност обрасца славског обреда, за сада само за два села околине Темишвара, што свакако није довољно да би се прикупљени подаци могли посматрати као правило понашања. Планирани наставак истраживања свакако да ће помоћи да се ближе одреде сличности и разлике у слављењу породичне славе код Срба у Србији и Срба у Румунији што је крајњи циљ мог истраживања.

Стога се резултати овогодишњих истраживања представљају као тезе, заправо у форми извештаја, јер за нека дубља промишљања и закуључивања неопходан је већи број саговорника од броја са којим сам ја имала могућности да обавим разговор. Користим ову прилику да на

---

¹ Овај рад представља увод у разматрање теме Породичне славе кроз грађу која је прикупљена овогодишњим истраживањима, али и која ће бити допуњена у следећим годинама, с обзиром на то да се планира наставак теренских истраживања у другим деловима Румуније у којима још увек живе Срби. По завршетку истраживања сви радови и подаци биће обједињени у један рад који ће представљати заокружену целину и који би требало да укаже на очуваност и/или трансформацију обреда код српског становништва у Румунији.

предусретљивости у разговору и наравно на издвојеном времену за разговор изразим захвалност Нади Марков (р. 1933) и Даници Шароњев (р. 1954) из Дињаша; Игњатију Попов (р. 1939); Милици Попов (р. 1944) и Славни Раданов (р. 1944) из Ченеја.

- **Време, места и тема истраживања**, као и **саговорници** представљени су у уводном делу текста тако да се на њих на овом месту нећу поново освртати.

- **Локални назив**: *кућевна слава*. Други називи, за сада, нису познати.

- **Специфичност слављења**: из казивања се закључује да су поједине породице имале и по неколико слава. Најважнија је она која се односи на кућу у којој породица седи и она се званично и слави. Друге се симболично обележавају. Постојао је у прошлости обичај промене Славе. Саговорницима, међутим, нису познати разлози доношења такве одлуке, али се зна предак који је то учинио.

- **Време слављења**: временски су славе распоређене готово на читаву годину. Највећи број их је концентрисан у јесен, зиму и пролеће, док их је у току летњег периода симболичан број. Временско трајање Славе ограничено је на један дан.

- **Простор слављења**: као што јој само име указује *кућевна слава* се слави у простору куће. Обично постоји простор у ту сврху намењен (дневна или нека друга соба у кући). У селима је познато посећивање цркве на дан Славе – ујутру домаћин одлази у цркву на службу. Носи само ракију, друго ништа. Ракијом се почасте они који су у цркви у то време.

- **Учесници у славском обреду**: да би породична Слава одговорила својој функцији друштвеног окупљања неопходан услов је да постоји домаћин који слави и гости који долазе да исту честитају присуствујући славском обреду – у последњим деценијама је то обично ручак. Домаћин – онај ко слави назива се *свечар*. У оба села је наглашено да су „обичаји слабо сачувани – да су боље очувани у Клисури“. Узроке слабије очуваности славског обреда свакако да би требало додатно истражити. Живот у мешовитој средини и склапање међуетничких бракова између Срба и Румуна, али и живот у близини већег града и самим тим већа упућеност становника на запошљавање и школовање у Темишвару свакако да су значајни чиниоци садашње очуваности / неочуваности славског обредно-обичајног садржаја.

- **Славске радње**: пред славу долази свештеник да свети водицу која се пије или се остави у кући и употребљава по потреби. Слава је друштвени обичај – подразумева се посећивање домаћина и

присуствовање заједничком обеду позваних званица или само укућана. Припрема хране и дочекивање гостију су свакако најважније славске радње. По казивању је раније било много више посећивања и учешћа у славском ручку, данас углавном присуствују само чланови породице, ретко неко са стране. Обично се послужује ручак за који се може припремити: супа, сос, кувано или печено месо, кобасице, салата, колачи, торте и др. Од пића се служи најчешће: ракија, пиво, сокови.

- **Славска „реквизита“:** 1. свака кућа поседује *икону* свеца којег славе. Обично стоји у простору куће који је намењен „слави“ где осим иконе стоји и кандило и други предмети славског култа за које породица сматра да треба да стоје на том месту. 2. *Славски колач* је познат у Дињашу – раније се месио, док се данас купује у пекари.; У Ченеју не месе колач. У новијем периоду су појединци под утицајем телевизије из Србије почели да га увршћују у славски обред. Колач се спрема од белог пшеничног брашна, квасца и воде. По горњој површини се украшава „плетеницом“ и на средини ружом у коју се ставља босиљак. Колач се сече пред ручак. 3. Куће поседују своје *читуље*. На дан *Кућевне славе* свештеник чита имена и помиње све мртве које написмено достави домаћин куће у „читуљи“.

- **Веровања:** Славски празник карактеришу и одређена веровања која су најчешће повезана са слављењем свеца заштитника. За сада није добијен опис ни једног веровања.

- **Атмосфера:** славе су биле прилике за весело расположење домаћина и гостију које се исказивало кроз песму, али и кроз игру.

- **Списак Слава које се славе у Ченеју:** св. Стеван (9. јануар²), св. Јован (20. јануар), св. Трифун (14. фебруар), Ђурђевдан (Свети Ђорђе: 6. мај), Лазарева субота (променљив датум), Петровдан (Свети Апостоли Петар и Павле: 12. јул), Велика Госпојина (28. август), Света Петка (27. октобар), Митровдан (Свети Димитрије: 8. новембар), Ђурђиц (16. новембар), Аранђеловдан (Свети Архангел Михаило: 21. новембар), Свети Андрија (13. децембар), Свети Никола (19. децембар).³

* * *

Резултати теренског истраживања у Дињашу и Ченеју указују на делом очувану структуру славског обреда код српског становништва. Јасно се уочавају одређене сличности с појединим регионима у Србији – с Војводином у погледу недостатка славског колача, а с деловима јужне и југоисточне Србије с познавањем више слава. Такође, постојање

---

² Сви датуми су дати по Јулијанском календару.

³ Списак слава у Дињашу је неопходно допунити па ће због тога бити приказан другом приликом.

„читуље“ као помен мртвима, посета свештеника пред славу, славско посеђивање, заједнички ручак су елементи који су заједнички Србима у матици и у широј околини Темишвара. Све поменуто указују на то да се *Породична – Кућевна слава* може још увек посматрати као кохезион елемент код српског народа.

Литература

- Влаховић, 1998: П. Влаховић, Крсна слава и њена улога у породичном и друштвеном животу код Срба, *Етно-културолошки зборник*, IV, Сврљиг: Етно-културолошка радионица, 23–32.
- Ивановић Баришић, 2007: М. Ивановић Баришић, *Календарски празници и обичаји у подавалским селима*, Посебна издања, 59. Београд: Етнографски институт САНУ.
- МР, 1998: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Етнографски институт.
- Недељковић, 1990: М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд: Вук Караџић.

Milina Ivanović Barišić

PATRON SAINT AMONG SERBS IN ROMANIA – DINJAŠ AND ČENEJ

(Summary)

Family patron saint day, is a family feast day, heritage of the traditional culture of Serbs, and an example of permeation of tradition and contemporary currents of life. *Slava* has sublimated many customs from the profane and sacral domain into its structure, and today it represents an important marker of the Serbian people. *Slava* has been an important celebration for the community, especially for the popular organization of life which is evident from the fact that almost everyone, from families to different associations, has commemorated one day during the calendar year to a particular saint who has been venerated as a patron. In present circumstances, *slava* also represents an important integrating element of the Serbian social community. This paper will analyze data on *krsna slava* among Serbs in Romania – Dinjaš and Čenej, a region east of Timisoara, which was collected during field work in 2016.

Key words: family patron saint day, customs, Serbs in Romania, Timisoara.

Саша Јашин*

Српска православна епархија Темишварска**

ЕПИСКОП ТЕМИШВАРСКИ ПЕТАР ПЛЕМЕНИТИ ПЕТРОВИЋ (1786-1800)

Један од најобразованијих и најслободоумнијих личности Срба у Темишвару на прелому XVIII и XIX века био је темишварски епископ Петар племенити Петровић. Најпре горњокарловачки, арадски, па темишварски епископ, био је именован за администратора Карловачке митрополије после упокојења митрополита Мојсија Путника, а такође је био и један од кандидата за карловачког митрополита на Темишварском сабору 1790. године. Као једна од најученијих личности свога времена у Банату, био је одушевљени присталица јозефинистичких реформи, које ће применити у црквеном животу отварањем Темишварског богословског течаја 1800. године.

Кључне речи: Темишвар, епархија Темишварска, епископ, Петар Петровић.

Епископ Петар Племенити Петровић био је један од најобразованијих и најслободоумнијих Срба интелектуалаца свога времена. Недовољни подаци о животу овог епископа главни су узрок о непознавању већег дела његовог живота. Родом је био из Сремских Карловаца, где је његова породица била уведена у ред племства 1796. године (А 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 60. kötet, стр. 233-237). Ако се узме у обзир да је у Карловцима упознао митрополита Павла Ненадовића и постао његов питомац, може се закључити да је главни део свога школовања провео у неком од универзитетских центара централне Европе. Имајући у виду начела свога живота и рада, може се закључити да је своје високо образовање стекао у Халеу. Колико је Петровић био напредан у знањима и био водећа личност Срба у Бечу, сликовито

---

* isidora_iasin@yahoo.com.

** Рад је написан у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији који финансира овај пројекат.

приказује председник Илирске дворске депутације, гроф Колер, који у једном писму царици Марији Терезији, од 28. новембра 1766. године, каже да је тада епископ горњокарловачки Петар *Петровић најодличнији по знању и спреми од свих чланова Синода* (Костић, 1935: 443).

Био је пострижник манастира Раковца, а потом и архимандрит. Године 1774, архимандрит Петар био је предложен, заједно са архимандритом манастира Гомирја, Теофилом Алексићем, да буде изабран за горњокарловачког епископа. После хиротоније 1774. године, био је устоличен у Плашком 1775. године, а 1784. године, противно својој вољи, премештен на катедру арадских епископа. У Араду је остао две године, када је именован за темишварског епископа и овде остао до упокојења 1800. године. Године 1791. именован је у Бечу за референта за српска питања при Илирској дворској канцеларији. Када је 1792. укинута Илирска канцеларија, премештен је на исти положај при Угарској придворној канцеларији.

Чим је преузео управу епархије Горњокарловачке, удаљио је ранијег администратора Гавриловића, а за свог заменика именован је архимандрита Теофила Алексића. Ово именовање наишло је на протест аустријских власти због наводних веза са Русијом. Ускоро је Теофил Алексић премештен као клирик епархије Темишварске. Убрзо је заволео средину и народ, па је уложио велики напор да поправи затечено стање и живот цркве крене напред. У том правцу, донео је више наредби и одлука. Његово управљање Горњокарловачком епархијом пада у време *Регуламента* од 1770. године, који је ограничавао права митрополита и епископа са намером да одваја јерархију од народа. За његово време, донесен је такозвани *Нови регуламент*, гори од ранијег. Као епископ горњокарловачки, доживео је доношење и такозване *Деклараторије* из 1779, која није значила побољшање црквеног живота, већ сужавање привилегија и потчињавање цркве грађанској власти.

Владика Петар организирао је Епархијску конзисторију према Уредби од 1755. године. Није могао да се одупре новим законима, али је имао храбрости захтевати од власти стриктно поштовање преосталих права датих народу. Подржавао је народ да не клоне у оним тешким временима. Године 1771, барон Мартин Кнежевић изразио је жељу да оформи два батаљона од далматинских Срба. Како је у међувремену подељена Пољска, а пусте пределе Галиције и племићке поседе у тамишком Банату требало населити, аустријска администрација је темишварског епископа Викентија Јовановића Видака и горњокарловачког епископа Петра Петровића ангажовала како би утицали на Србе да се преселе у ове пределе. Петар Петровић је за то време рукополагао свештенике по Далмацији и постављао на упражњена места своје епархије. На предлог епископа Петра, било је свештеника попут Јове Угарковића и Тодора Скундића, који су се 1773. године, са

већином својих парохијана, преселили у Банат. На тај начин, епископ Петар је успоставио трајне везе са Банатом, што му је касније омогућило да наследи Викентија Јовановића Видака на престо темишварских архијереја (Јачов, 1980: 99).

У току припрема за представку пред аустријским царем о проблемима са којима се суочавао српски народ, 9. априла 1790. године, епископ Петар је у Сремским Карловцима учествовао на ужој конференцији којом је председавао карловачки митрополит Мојсије Путник. Том приликом закључено је да једино инартикулисање српских привилегија у законодавство Угарске може представљати гарант очувања права вероисповести за православне Србе и Румуне који живе на територији угарског краљевства. На овом ужем саветовању, одлучено је да, преко Будима, у Беч пође митрополит Путник. Са њим је пошао епископ Петар Петровић, будимски Стефан Стратимировић, вршачки Шакабента, бачки Јован Јовановић и арадски Павле Авакумовић. Митрополит је продужио даље пут према Бечу у пратњи будимског и вршачког епископа, а Петра Петровића оставио у Будиму да прегледа представку Јована Мушкатиновића, који већ беше израдио *Корпус постулатов*, којег би представили угарској Дијети (Гавриловић, 2005: 56, 75).

Петар Петровић је приговарао Мушкатиновићу да су обе представке део личног мишљења и да треба тражити повољно мишљење народа преко народних првака. Такође, заступао је мишљење да је *реинкорпорација* са Мађарском неприхватљива за највећи део народа, те је, према томе, заједно са генералом Павлом Папилом и Арсенијем Сечујцем, предложио митрополиту да се проблем инартикулације предложи Бечком двору, који треба да дозволи отварање Народног сабора и који би о том питању поднео јасне представке цару на одобрење. Може се сматрати да је, од овога тренутка, епископ Петар имао значајну улогу у организовању будућег Темишварског сабора.

Петровић је отпутовао у Беч и већ 10. јуна 1790. године је, заједно са митрополитом Путником и епископом Стратимировићем, посетио царицу, коју је је у име српске делегације поздравио на француском језику и захвалио на заштити интереса православних народа који живе у монархију (Гавриловић, 2005: 88).

Српска депутација у Бечу, у чијем је саставу био и епископ Петровић, активно учествује у преговорима око односа Угарске дијете према православном свештенству и позива на учешће у радовима Дијете. Тако је Петровић, у више наврата, посећивао Државну канцеларију у Бечу, одакле је, од свога некадашњег канцелара Рајта, сазнао да је Бечки двор и те како заинтересован за питање православног народа који живи на територији монархије, а који је, по неким проценама, тада бројао око 3.000.000 душа. Дана 20. јуна 1790. године епископ Петровић је, у пратњи

митрополита Путника, отпутовао до краљевог саветника Пасторија, коме су се захвалили на позиву да учествују на Угарском сабору, али је Петровић и даље остао при своме мишљењу: да је требало најпре сазвати Народни сабор, па тек онда са закључцима Сабора отићи и представити их Угарској дијети. Преовладало је мишљење такозваних *националиста*, на чијем је челу био епископ Петровић: да се од цара тражи дозвола за сазивање сопственог Народног сабора. Тако су већ 22. јуна митрополит и епископи поново отишли у аудијенцију код цара Леополда и добили дозволу за сазивање Народног сабора у Темишвару. У Будим су се вратили епископи Стратимировић, Јовановић и Шакабента, а као српска депутација, на Бечком двору остали су митрополит Путник, епископ Петровић, Стеван Монастирлија и Јован Николић, који су се поново жалили Ратном савету о злостављањима и непрекидном излагању католичења православног становништва од стране римокатоличке цркве. Нажалост, митрополит није доживео да види даљи исход његовог посланства, јер је већ 9. јула 1790. године умро. Епископи су, заједно са Стеваном Монастирлијом и Јованом Авакумовићем, упутили Угарској дворској канцеларији молбу за благонаклоност и препоруку код владара за именовање администратора Карловачке митрополије до избора новог митрополита (Гавриловић, 2005: 101).

Упокојењем митрополита Путника, интересовање за присуство Срба на раду Угарске дијете знатно је опало, те је интересовање за сопствени Сабор бивало све актуелније, што је, у великој мери, истакло личност епископа Петра Петровића.

Петровић је на Бечком двору уживао велики углед, а поврх тога, као човек особитих способности за руковођење митрополијом, гроф Палфи и генерал фон Тигет предложили су Петровића за администратора Карловачке митрополије, што је и потврђено Царским декретом 12. јула 1790. године. Већ 17. јула, Петровић је обавестио све епископе Карловачке митрополије да предузму потребне кораке за сазивање депутираца Народног сабора, док је он са царским комесаром, генералом Шмитфелдом, требало да предузме потребне кораке у организовању рада Сабора. Како је обај Сабор изненада требало да прерасте и у изборни, Петровић је замолио цара да на њега буду позвани са правом гласа епископи из Ердеља и Буковине, као и генерали Сечујац, Папила и Давидовић. Петровић и будимски епископ Стратимировић сложили су се да на Сабору буде позван и племићки сталеж. На само отварање Сабора 1. септембра 1790. године, епископ Петар Петровић поздравио је комесара Шмитфелда и присутне и пожелео благословен рад Сабора. Другог дана Сабора, епископ Петровић отворио је седницу пригодном беседом, у којој се захвалио Двору на поверењу које је исказао српском народу, дарујући му привилегије које су, иначе, постале подлога свих захтева српског народа. Петровић је заступао струју која је видела Бечки двор као

гаранцију поштовања привилегија и Сабору дала изузетан значај, јер су очи тадашње Европе будно гледале у исходиште тог Сабора. Нажалост, Петровић је већ од првог дана заседања увидео стварање групе која је бранила своја приватна добра. Зато је он и позвао присутне да своје лично добро потчине општем добру и окрену се Бечком двору, а интересе српског народа усредсреде са интересом империје.

Током десете саборске седнице, Петар Петровић је посебно водио бригу о нижем црквеном клиру. Тако је издејствовао да се свештеницима, осим уобичајених убирања, исплати из црквене касе по 200 форинти годишње. Уједно, он је увидео да је за оспособљавање свештеничких и учитељских кадрова потребна посебна брига, зато је и препоручио да се отвори богословска школа, мисао која ће касније прерасти у чувену Карловачку богословију, а у Темишвару, за потребе Темишварске епархије, прерасти у Богословски течај 1800. године. У ту сврху, издвојено је из митрополитске касе 6.000 форинти за отварање будућег богословског училишта. Петар Петровић је, уједно, увидео колико је школовање будућег свештеничког и учитељског кадра прекопотребно у духу јозефинистичких реформи, сматрајући добрим примером да, на Петнаестој саборској седници, позове историчара Јована Рајића и пред Сабором и царским комесаром, генералом Шмитфелдом, јавно награди Рајића за *превод месечних предика с руског на србскиј* (Адамовић, 1902: 139; Гавриловић, 2005: 186).

Једна од главних тачака коју су посланици са нестрпљењем чекали био је избор новог митрополита. Епископ Петар Петровић био је предложен, заједно са епископима Јосифом Јовановићем Шакабентом и Стефаном Стратимировићем, да буде изабран за карловачког митрополита. Иако је епископ Петар уживао поверење аустријског двора и већ дуже време обављао дужност администратора Карловачке митрополије, већ на првом гласању, 28. октобра 1790. године, будимски епископ Стефан Стратимировић добио је 54 гласа, епископ Петар Петровић 29¹, а Јосиф Јовановић Шакабента 12 гласова. Пошто је царски

---

¹ У својој представи Сабору, генерал Шмитфелд препоручио је да се бира човек поштен, учен и искусан у догматским проблемима, да је извесно време провео у вођењу послова, скромног држања. Са осећањем добротинства према невољницима, образованог разума, да је више година провео у духовном звању, доказавши верност према цркви и владарској породици. Све је то указивало на личност темишварског епископа Петра Петровића. То је још више поткрепило и мишљење генерала Папиле, који је Петровића окарактерисао као ученог човека и добро познату личност Двору, као и то да га његово искуство кредитира да буде изабран за будућег карловачког митрополита. За епископа Петра гласали су генерал Павле Паила, мајор конте Јефта Љубибратић, капетан Кокановић и неки од нижих официра, племић Лазар Чарнојевић од Маче и Малог Оросина, Наум Моска од Иванде, Јован Николић од Рудне, Димитрије Путник од

изасланик на Сабору, барон Јохан Шмидфелд, упозорио да, уколико се не дође до једногласног избора за митрополита, цар ће именовати свога кандидата за новог карловачког митрополита, приступило се новом избору 29. октобра 1790. године. Како су присталице Јосифа Јовановића Шакабенте своје гласове дале у корист Стефана Стратимировића, епископ Петар Петровић предложио је својим присталицама да гласају једногласно за Стратимировића². Овај став епископа Петровића примљен је веома позитивно, наглашавајући да је за опште добро поступао овако како би се народ сложио у *једногласију*. У томе се усагласио и комесар Шмитфелд, који је, у име Двора, захвалио Петровићу на *великодушности* и, честитајући Стратимировићу на избору, ипак нагласио да би Петровић био бољи избор за српски род. Петровићево држање на Сабору сматрано је *дворским мигом* епископу темишварском: да се не дође до инартикулације и сагласја Срба и Мађара, што би се донекле косило са интересима Бечког двора. Са друге стране, не смемо губити из вида да је Петровић, рационалиста и истакнути поборник идеја јозефинизма, а уједно и симпатизер идеја Француске револуције, имао много шире виђење према будућности српског народа. Иако је митрополитски престо изгубио у корист будимског епископа Стефана Стратимировића, Петар Петровић није остао анонимни епископ Карловачке митрополије и православног народа. Приликом отварања Илирске дворске канцеларије 1790. године, која је при Бечком двору требало да решава сва питања православног народа, епископ Петар Петровић био је именован за главног референта, где је показао несебично залагање, необичну административну способност и активност (Грујић, 1939: 17-18). Исте способности препоручиле су епископа Петровића да, и после укидања ове канцеларије 3. јула 1792. године, буде придодат као референт Угарске дворске канцеларије (Гавриловић, 2005: 303).

Доласком на престо темишварских епископа, интелектуални слој Срба у Банату добио је једног изразитог представника. Епископ Петар Петровић водио је бригу о духовном животу свих православних у Банату, као носилац титуларног епископа *темишварског, липовског и прочих диштриктон тамшикаго Баната*. Био је једна од најпознатијих личности свога времена. Често је сарађивао са Доситејем Обрадовићем, а био је

Кулпина, Павле од Цветковић, Јован од Авакумовић Живан Ђуричко од Модоса и прочи темишварски депутирци.

² Митрополитски архив, број 153 из 1790. године; уп.: М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, стр. 172; *Протокол Темишварског сабора у митрополитском народно-црквеном архиву у Ср. Карловцима*, број 153 из 1790; Записник Темишварског сабора, објавио Ђ. Вукићевић: *Конгреси оостраних Срба* (Летопис Матице српске, књига 106, из 1862. године); *Архив за историју срп. прав. Карловачке митрополије 1914*, стр. 1-52; *Автобиографија Саве Текелије* (Летопис Матице српске, књига 119, 120).

узнат и са делима истакнутог рационалисте и филозофа Волтера и његових присталица: Захарија Орфелина, Павла Соларића, Јоакима Вујића, Вида Дошеновића и других. Са овим либералним, рационалистичким и толерантним идејама, често је сарађивао, и са истакнутим Савом Текелијом, генералом Симеоном Наранџићем Зорићем и другима. Мањи број више јерархије, на челу са епископом бачким Јованом Јовановићем и темишварским Петром Петровићем, као и највећим бројем Срба школованих на Западу, био је одушевљен идејама рационализма и њиховом применом у Аустрији у области друштвеног, привредног и културно-просветног живота. Идејама јозефинизма одушевљавала се млада, обогаћена и просвећена грађанска класа, коју су највише сачињавали трговци и занатлије. Присталице јозефинизма у нашем народу називале су се националистима и патриотама. Темишварском кругу, свакако, припада слободоумни епископ Петар Петровић, чија је библиотека, највећа после Орфелинове, обухватала најистакнутије мислиоце европског просветитељства. Снажно је био под утицајем рационалисте Пјера Бела. Бавио се филозофијом, а 1794. године дао дозволу да се може објавити дело Самуела Клајна *Разсудженија о постав православној цркви*. Дела француских, енглеских, немачких и античких писаца у библиотеци Петра Петровића говоре о оној ширини коју просветитељство доноси међу народима на Балкану, као и о утицају француске просветитељске мисли, која је спојила просветитељске напоре Срба, стављајући век просвећености и српски преображај у шири контекст балканских студија. Петар Петровић био је један од првих просветитеља који се интересовао за словеначку књижевност и историју. У библиотеци је имао познату Линхартову „Историју Крањске“ и то, како изгледа, оба њена дела, са чудном назнаком пописивача да је публикована у Љубљани 1770. године. Да је епископ Петар Петровић био један од најугледнијих и најученијих Срба свога времена, сведочи и његов познаник Алексије Везилић, који је извесно време био директор српских школа у Великовараџинском округу. У *Описанију ревностних знатних мужеј от рода сербскога*, којег је овај штампао 1788. године, посветио је неколико стихова епископу у којима вели: *Петровичу Петре смирено мудре/ Твоја јест пишча књиг глук чтеније, / Право Утјешеније/ Епископе пространа Темишвара равна/ Кротостију паству на пут наставлаеш/ Наукоју питаеш*.

Годину дана касније, о свестраној личности епископа Петра огласио се и Никола Стаматовић, који у делу *Славеносербском роду и обшчеству* говори о поштовању и огледу којег је Петровић уживао не само међу Србима него и међу Хрватима и Мађарима. У спеву Петровића назива га равним по достојанству и мисији апостола Павлу. Да је заиста Петровић био просветитељ свога времена, сведочи Стаматовић, незивајући га великим светилником, чије лице међу Србима *сија како*

солнце, а свака је његова реч *мудростију исполнена*³. Као један од најистакнутијих Срба у Банату, који је добра просвећености схватио као подстрек за напредак науке и секуларизоване мисли, подржавајући толеранцију, рационалност и отворени ум, а уједно захваћен идејама Француске револуције, епископ Петар је у својим философским схватањима био присталица француског енциклопедизма. Преко дела француских филозофа Дидроа и Даламбера, упознао је дела славног филозофа – скептика Пјера Бејла. Слободоумни ставови овог филозофа трајно су се укоренили у размишљању и делању овог епископа, који је у свему остао веран своје епископској позиви. Иако је у својим ставовима понекад био опречног мишљења са тадашњим српским слојем, који су му, устима племића Сервицког, на Темишварском сабору 1790. године оспоравали чистоту православног учења, ипак чињенице говоре да је он, у својој личности, умео спретно да помири узбуркану душу француског револуционара и човека просвећености са достојанством епископа.

По његовом упокојењу, 4. јануара 1801. године, комисија коју је предводио архимандрит гргетешки Петар, племенити Видак, пописали су библиотеку епископа Петра⁴. За разлику од званичне епархијске библиотеке, библиотека епископа Петра бројала је 108 француских дела у 348 књига, 10 енглеских дела у 29 књига, 125 немачких дела у 377 књига, 35 руских дела у 96 књига, 71 латинско дело у 92 књиге и 39 славеносрпских дела у 68 књига, дакле, свега 389 дела у 910 књига (Костић, 1935: 455). Судбину своје библиотеке епископ Петар је покушао да осигура још за живота. Тако је у своје тестаменту од 23. децембра 1801. године назначио да се половина књига има уступити архимандриту манастира Светог Ђорђа, Павлу Кенгелцу, којег је стално подржавао и

³ „Петровића свагда славна/ Хвалит буду заслужена/ Величај се о Верховни/ Апостолу Петру равни/ Многолетни наш владико/ Всегда здравствуй Сербска Дико/ Заслуге тја нам почтена/ И всим творјат нам возљублена/ Добро познах твоје дело/ Ти за Србле гинеш зјело/ Тајни јеси ти совјетник/ и велики наш Свјетилник/ Свуда славу Твоје лице/ јербо сијаш како солнце/ Словеса ти баиш умилна/ Мудростију исполнена/ Свако Ти је слово слатко/ из усте течет весма лако/ Ти свакоме совјет дајеш/ и на добро наставлаеш/ Чест ти дају сви Маџари/ Виду серског сина дари/ Који теби сут природни/ начелниче наш угодни/ и Хорватска тебе хвали/ имја Твоје Банат слави/ Прочи Србли почитајут/ и поклон ти сви одајут/ Ти за Србле даде труда/ и на то си готов свагда/ Зато тебе сини Србски/ хвлит буду на всја вјеки“ (Стаматовић Н. Србском роду, 1789, стр. 4-6).

⁴ „Inventarium über die nach dem Absterben des hochwürdigen Herren Peter V. Petrovits griechisch nicht unirten Temesvarer Boschofs, Excellenz hinterliebten Bibliothek aus französischen, deutschen, lateinischen, russischem und illyrischen, wie auch enghlischen Büchern bestehend Temeswar den 8 februar 1801“ (Костић, 1935: 455).

стављао под своју заштиту⁵. У тестаменту Петровић изричито говори да је у оскудици са новцем, али да највећим богатством сматра своју библиотеку, те је, према томе, и поклања запаженом природњаку и мислиоцу Кенгелцу. Која је даља судбина ове библиотеке била, може се претпоставити. Део је остао у библиотеци епархије Темишварске, али је веома тешко установити које се књиге, из некадашње библиотеке епископа Петровића, данас налазе у збирци библиотеке епархије Темишварске. Запажају се целокупна дела Волтера, Жан Жака Русоа, Монтескјеа, Мармонтела, Далмабера, Рејнара и Бела, као и дела руских научника: Нордетова, Потемкина, Теофана Прокоповича и других.

Једно од последњих остварења епископа Петра Петровића јесте отварање Богословског течаја 1800. године. Позадина отварања овог течаја јесте интелектуално стање свештенства Темишварске епархије, које је у датом моменту окупљало како српске, тако и румунске свештенике. Епископ Петровић био је намеран да уздигне интелектуални ниво свог подређеног свештенства. Намера није лежала само у филозофским и политичким схватањима племенитог епископа, него је замисао била да се само са ученим свештеницима најпре може одолети сталној жељи католичења. Руковођење овим течајем препустио је архимандриту Павлу Кенгелцу, који је одржао предавања на српском језику за српске свештенике, а за румунске свештенике на румунском језику предавања је одржао Михајло Мартиновић Рошу. Упокојио се 23. децембра 1800. године и сахрањен у крипти темишварске Саборне цркве⁶.

Литература

- Адамовић, 1902: Јован Адамовић, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора*, Загреб.
- Вукићевић, 1862: Ђ. Вукићевић: *Конгреси овоостраних Срба*, Летопис Матице Српске, књига 106.
- Гавриловић, 2005: Владан Гавриловић, *Темишварски сабор и илирска дворска канцеларија (1790-1792)*, Нови Сад.
- Грбић, 1891: Манојло, Грбић, *Карловачко владичанство*, III Сремски Карловци, 1891.

---

⁵ „Volo, ut una medietas Bibliothecae meae proferenter dno Abbati Paulo kengyelaz cedat, quia idem miki constanter fidelia, et utilia servitia usque ad mortem prositit, ego vero, pro huic et nunc, propter subversantem pecuniae deffectum eundem condecenter remunerari nequeo, et ideo secundum voluntatem et bene placitum ipsissimo libros quos vult, pro se delegit ut cum pleno iure proprietatis praedictum Bibliothecae meae medietatem retineat” (Костић, 1935: 455).

⁶ Архив српске православне епархије Темишварске.

Јачов, 1980: Марко Јачов, *Одсељавање Срба из Далмације 1771-1774. године*, Историјски часопис бр. 27/1980: 95-110.

Костић, 1935: Мита Костић, *Темишварски епископ Петар Петровић по књигама његове библиотеке*, Нови Сад: Гласник историјског друштва у Новом Саду, св. 22, Нови Сад, стр. 452-464.

Извори

Протокол Темишварског сабора у митрополитском народно-црквеном архиву у Ср. Карловцима, број 153 из 1790;

Записник Темишварског сабора (објавио Ђ. Вукићевић: *Конгреси овоостраних Срба*, Летопис Матице Српске, књига 106 од 1862. године;

Архив за историју срп. прав. Карловачке митрополије 1914, стр. 1-52; *Автобиографија Саве Текелије*, Летопис Матице Српске, књига 119, 120.

Sasa Jasin

THE NOBLE PETAR PETROVICI BISCHOP OF TIMISOARA (1786-1800)

(Summary)

One of the most educated serbian personality in Timisoara at the turn of the XVIII and XIX century was the Bishop of Timisoara noble Petar Petrovic. First bishop of Gornokarlovac, then Arad and finally Timisoara, was appointed as administrator of Karlovac mitropolit after the death of Metropolitan Moisie Putnik, and also was one of the candidates for the Karlovac Metropolitan of Timisoara Parliament in 1790. As one of the most learned of his day in Banat was enthusiastic supporters Josephinism for ecclesial life opening theological course on Timisoara in 1800.

Key words: Timisoara, Eparchy of Timisoara, bishop, Petar Petrovic.

Александра Р. Лончар Раичевић*
Филозофски факултет**
Универзитет у Нишу

О АКЦЕНАТСКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ (ГОВОР ДИЊАША)

На основу теренских истраживања обављених на територији румунског дела Баната, у местима: Рудна, Дињаш и Сенђурађ, прикупљен је материјал који је послужио за анализу прозодијских карактеристика наведених говора. У овом раду биће приказани инвентар и дистрибуција прозодема у говору села Дињаша у Румунији, који одликује новоштокавска акцентуација са четири акцента, и непотпуно извршено преношење. На плану прозодије присутан је велики утицај румунског језика који се огледа као: губљење дистинкција у квалитету дугих акцената (*војска, леђа, била*) и у квалитету кратких акцената (*крѣвет, стѡлица, пѡбегли*), затим – дужење краткоузлазног акцента уз неутрализацију тонског обележја (*дѡлазио, уплашио, шѡфер*) и скоро доследно укидање поста акценатског квантитета (*вѣди, крѣће, сѣћа* – 3. лице презента).

Кључне речи: српски говори у Румунији, румунски Банат, прозодија, акценатски систем.

1. УВОД

Познато је да Банат представља мултиетничку и мултилингвалну средину у којој је „непрекидни вишевековни контакт и/или суживот банатских Срба са румунским банатским живљем, који траје практично од доласка Јужних Словена на Балкан, имао за последицу међусобне

---

* aleksandraloncar@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се одвија под окриљем Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

утицаје који су оставили видне трагове у говорима банатских Срба и Румуна“ (Радан 2009: 289–302). Међусобни утицаји и интерференције, на лингвистичком плану, по правилу обухватају различите нивое језичке структуре (фонетски, морфолошки, синтаксички, лексички). Овај рад представља опис прозодијског система српских говора румунског дела Баната, првенствено са синхронијског аспекта, док се дијахронијски подаци наводе у примерима када је њихово присуство неопходно.

2. РАНИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Лингвистички подаци о Србима у Румунији, посебно када је реч о прозодијском нивоу језичке структуре могу се окарактерисати као веома оскудни.

На основу података које наводи Биљана Сикимић у зборнику радова *Српска национална мањина у Румунији*, који је изашао у Београду 1996. године налази се библиографија радова о језику Срба у Румунији до 1990. године са око стотинак наслова. Радови лингвиста са наших простора заступљени су са свега десетак наслова, а то су углавном теренска истраживања Павла Ивића..

Најзначајнија лингвистичка студија у међуратном периоду јесте рад о карашевском говору слависте Емила Петровића 1935, а интензивнија проучавања почињу шездесетих година радовима М. Живковића, Б. Берића и В. Вескуа, који су објављени у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику¹.

Посебно место припада румунском лингвисти српског порекла Милету Томићу, чији су најзначајнији дијалектолошки радови објављени у оквиру серије САНУ „Српски дијалектолошки зборник“: *Говор Свиничана* 1984. и *Говор Радимаца* 1987².

Затим у Румунији наступа новија генерација лингвиста, на челу са Михајем Раданом, који је резултате својих обимних теренских истраживања објединио у студији која представља дијалектолошки опис фонетике и фонологије карашевских говора, где се прате промене у карашевским говорима током двадесетог века. Описујући карашевске говоре Радан истиче да су „у свим сегментима видљиви трагови *румунског* утицаја, али је он најјачи у лексици, акценатском и фонолошком систему“ (Радан 2009). Позивајући се на Ивићева

---

¹ Наведено према Сикимић 2003.

² Исто.

истраживања, он наводи да се са великом вероватноћом може потврдити да је под утицајем румунског једноакценатског система упрошћен карашевски двоакценатски систем, при чему је до упрошћавања дошло не само губљењем квалитативне (интонационе), већ и квантитативне опозиције, тако да данас у карашевским говорима имамо један експираторни акценат (Ивић 2001: 279).

3. ПРОЗОДИЈСКИ СИСТЕМ

Полазећи од резултата досадашњих истраживања и констатација које се односе на прозодијски систем и говор Срба у Румунији, најпре ћемо се осврнути на констатацију коју наводи Victor Vescu (Беску 1976: 119) на основу претходних истраживања српских говора у румунском делу Баната да „у srpskohrvatskim govorima u Banatu postoje četiri akcenatska sistema: jednoakcenatski sa ekspiratornim akcentom u krašovanskom govoru i u Svinici, dvoakcenatski, sa dva silazna akcenta u Ljupkovi, Rekašu i „Banatskoj Crnoj Gori, troakcenatski sa dva silazna i jednim dugouzlaznim u Klisuri, i četveroakcenatski, kao u standardnom jeziku, u srpskim govorima u Timiškoj županiji, koji pripadaju šumadijsko-vojvodjanskom govoru.“

На основу Живковићевих тврдњи већина Срба у румунском делу Баната говори шумадијско-војвођанским дијалектом који је подељен у три локална типа: први, северни који обухвата села северно од Темишвара и Поморишја, други, централни, који се простире између Тамиша и Балканских планина и трећи, јужни, који обухвата поједина села у Дунавској долини (Живковић 1976: 274–275).

Говор Срба Дињаша³, који је предмет овог рада, уклапа се у дијалекатску слику шумадијско-војвођанских говора. У оквиру граница овог говора, опет се могу разликовати два говорна типа: „тамишки у простору од тока Бегеја ка југоистоку, све до границе смедеревско-вршачког дијалекта, и кикиндски, на северу Баната“, с тим да тамишки говорни тип има особине које га приближавају косовско–ресавским говорима јер се често могу јавити примери са силазним акцентима изван првог слога (Ивић 1985).

---

³ Дињаш је место које се налази у оквиру општине Улбеч у Тимишкој жупанији, 29 километара југозападно од Темишвара. Има 959 становника, од чега 399 Срба (41, 61 %).

Према наводима Ивића, Бошњаковића и Драгин говори Рудне, Дињаша, Семартона, Иванде, Гада и Чавоша сврстани су у тамешку зону (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 60–63).

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Имајући у виду дијалекатско поднебље којем припада говора Дињаша, циљ овог истраживања је да се утврди инвентар и дистрибуција акцената, затим сагледа однос староштокавске и новоштокавске акцентуације и најзад, утицај румунског језика на акценатски систем српских говора.⁴

Корпус за анализу сачињен је од таранскрипта спонтаних разговора 4 информатора из Дињаша који траје око 200 минута. Материјал је сниман јуна 2016. године.

У раду ће бити презентован прозодијски материјал разврстан на основу судбине акцената у следећим позицијама:

1. " иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими)
2. " акценат у медијалној позицији
3. ˘ акценат иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими)
4. ˘ акценат у медијалној позицији иза краткоће
5. " иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими)
6. " акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине
7. ˘ акценат иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими)
8. ˘ акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине

4.1. СУДБИНА "ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ КРАТКОЋЕ

Тип *сестра*

Померањем " акцента са отворене ултима на краткоћу добијен је краткоузлазни акценат: *деца, дошла, жена, могла, моја, пошла, протшла, служба*.

---

⁴ Павле Ивић истиче да су: нестајање интонационих особина, губљење квантитета под акцентом и скраћивање дугог акцента на финалном вокалу, појаве које су се развиле под утицајем суседних румунских говора (Ивић 1956: 152).

Под утицајем румунског језика, који не познаје тонске опозиције дошло је до промене краткоузлазног акцента у краткосилазни: *вѡда, дѡшла, жѡна, ѡшли, јѡдно, мѡгла, кѡњи, ѡна, ѡтац, сѡстра, сѡло, тѡбух*. Код овог акцентаског типа бројчано предњаче примери у којима је извршено метатаксичко преношење. Поред наведених акцентских реализација у овој позицији јавља се и прозодема у којој је присутна својеврсна неутрализација тонског обележја (*ѡна, ѡшла, мѡгла*)

Слична појава забележена је и у Рудни, која се налази у непосредној близини Дињаша (Бошњаковић, Вареника 2008) Дужење акцената се јавља и у српским говорима у Мађарској: у Дески (Ракић 1998: 23–24) и Батањи (Ракић 1997: 90) у којима су кратки узлазни акцент у доста случајева прелази у полудуги узлазни.

Тип *човѣк*

Померањем краткосилазног акцента са последњег затвореног слога на претходну краткоћу најчешће су добијени краткоузлазни или краткосилазни акценат. Метатонијско преношење забележено је у примерима: *јѣзик, мѡмак, ѡтац*, а метатаксичко, које је чешће, јавља се у речима: *дѡнас, јѣдан, јѣсам, мѡгли, чѡвек*. Као и у примерима са отвореном ултимом и у овој позицији присутно је дужење слогова са потирањем тонских опозиција: *ѡтац, пѡтон*.

Тип *мотѣка*

Када је реч о краткосилазном акценту у медијалној позицији, срећемо слично стање као што је забележено у селу Рудна (Бошњаковић, Вареника 2008) где је краткосилазни акценат иза краткоће доследно захваћен новоштокавским померањем, а при том је број примера са метатонијом мањи од оних који су накнадно примили силазну интонацију:

Метатонијско преношење забележено је у примерима: *бѡлело, говѡрила, госпѡдину, зѡпослен, кѡмишија, ѡсправим, кѡшуља, љѡштика, нѡдеља, нѡсила, ѡтвореним, ѡтишла, рѡдитељи, стѡлица*.

Метатаксичко преношење јавља се у следећим случајевима: *ѡвлија, бѡгатог, вѡзила, дѡнашњег, дѡлазиш, дѡносиш, ѡмала, истѡварим, јѣзиком, кѡмишије, лѣжсала, лѣжали, мѣзика, њѣгова, пѣмука, пѣбегла, пѣбегли, сѣшила, толѣзина, ѣмели, ѣспели, хѣљине*.

Ретки су примери са старим местом акцента у овој позицији: *најѡближѣји, старѣји, увѣти, увѣтиши*.

У поменутој позицији забележен је и четврти акцентски тип који је у литератури у којој је обрађивана слична тематика окарактерисан као кановачки акценат (Бошњаковић, Вареника 2008): *бо̀гатог, го̀вору* (3. л. презента), *до̀лазио, су до̀шли, ди́ректор, дру́гарице, за̀кољем, за́твореним, за́творене, има́ли су, има́ју, и́шли, и́шао, ко́шуље, кр́стили, на́мазан, да на́месту, на́множу* (3. л. презента), *они на́праву, да на́пуну, на́пунила, на́товарио, не́стану, но̀сили, ње́гови, смо одсе́кли, одне́ли, о́жењен, да се о́плоди, о́прави, о́ркестар, о́стала, о́станемо, о́стану, о́тишо, о́тишли, о́чисту, по́бегнеш, по́бегла, по́гачом, су по́дигли, по́могне, смо пре́лазили, пре́лазимо, се пре́топи, при́нуђени, да ра́зрушу* (3. л. презента), *седе́ли, ство́ру* (3. л. презента), *сру́шу* (3. л. презента), *ста́немо, се у́плашио, шо́фер*.

Наведене позиције у којима је забележено дужење акцената, јасно потврђују да се овај акценат среће у кановачкој позицији, али и изван ње, па је сасвим оправдано тумачење које наводе Бошњаковић и Вареника „да је реч о специјалном дужењу насталом у процесу нарушавања прозодијског система“. Међутим, када је реч о квалитативним особинама поменуте прозодеме долазимо до другачијих закључака од претходних истраживања, који указују на то да је реч о експираторном акценту, а не о дугоузлазном акценту. Овакве тврдње износимо најпре на основу слушне перцепције, а затим и акустичких мерења и параметара које смо добили у програму специјализованом за обраду говора PRAAT⁵.

Познато је да важну улогу у дистинкцији између узлазних и силазних акцената одлучујућу улогу има тонски однос између акцентованог вокала и оног у наредном слогу. Код узлазних акценат други слог је знатно виши од акцентованог, док код силазних акцената акцентовани вокал тонском висином изразито надмашује вокал слога иза акцената. Код кратких акцената ово је довољан и једини чинилац, а код дугих акцената тонско кретање у самом акцентованом вокалу игра врло значајну улогу. Прозодему у којој је забележено дужење краткоузлазног акцента (у говору Дињаша) одликује потпуно равна тонска линија, како на акцентованом тако и на наредном наглашеном слогу и трајање које просечно износи 135 милисекунди. Ови подаци упућују на закључак да није реч о дугоузлазном акценту⁶.

⁵ PRAAT (верзија 6.0.14, BOERSMA & WEENICK 2016).

⁶ У наредним истраживањима говора румунског дела Баната више пажње биће посвећено фонетско-фонолошкој вредности акцента, посебно природи и ареалу прозодеме коју смо у овом раду окарактерисали као *експираторни акценат*.

Говорећи о процесу ликвидације фонолошког тона у банатским говорима под утицајем румунског језика, Павле Ивић је констатовао да је процес у појединим местима румунског Баната толико одмакао да се може чути експираторни акценат сличан акценту призренско–тимочких говора и акценту румунског језика (Ивић 1990: 193). Овде је првенствено реч о говору темишврских Срба, код којих је румунски утицај најјачи, а у сличној ситуацији се налазе Карашевци и Свиничани, те према Ивићевим наводима, у њиховим говорима данас имамо експираторни акценат.

4.2. СУДБИНА $\neg$ АКЦЕНТА ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ КРАТКОЋЕ

Тип *болѝ*

Дугосилазни акценат са отворене ултиме доследно је померен на претходни кратак слог, при чему су бројнији примери са метатонијским преношењем: *деџе, зѝмље, сѝстре, слѝжбе, бѝли, гѝри, дрѝжи, зѝве, зѝву, лѝми, сѝди, стѝји, пѝче, трѝчи, чѝта; доѝшо, наѝшо, ѝмо.*

Примери са силазном интонацијом: *деџе, мѝје, сѝстре, твѝје; бѝжи, зѝве, пѝсти.*

Краткоузлазни је продужен у примерима: *та́ко*

Тип *аста́л*

Преношење дугосилазног акцента са затворене ултиме на претходну краткоћу са извршеном метатонијом јавља се у примерима: *брѝјим, зѝвем, зѝвеш, ѝмам, јѝдан, крѝтиш.* И у овом акценатском типу напореду егзистирају ликови са измењеним тонским опозицијама: *јѝдног, мѝјој, мѝјом, сѝстром, сѝдим.*

Чување дугосилазног акцента на затвореној ултими јесте одлика по којој се говор Дињаша уклапа у тамишку зону банатских говора шумадијско-војвођанског типа:

аста́л, Бана́т, Барага́н, буна́р, зана́т, камио́н, кола́ч, кромпи́р, лежѝм, ова́ј, онѝм, пасу́љ.

Тип *дево́јка*

Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза краткоће веома је стабилан у говору Дињаша и у већини примера је забележен непренесени акценат:

деве́те, девѝти, девѝтога, дево́јка, доне́ли, залѝпљен, заме́не, заповѝда, заштитѝен, иза́ђе, изѝђем, искрѝви, истѝорија, исцѝди,

киломѣтара, кокѡшкама, медици́нска, мизѣрија, нарѹчиш, новѣмбра, обѣ́ђу, објас́ним, обрѣ́нице, однѣ́ли, оплођа́ва, оснѡвну, оти́днем, плани́ра, пока́же, покѡ́јни, поквѣ́ру, помѣ́шано, попрѣ́скамо, похва́љени, почѣ́ли, преприча́ва, прера́де, примити́вно, проју́ру, пчелѣ́римо, румѹ́нски, стари́ји, ужи́ва, укла́па, ура́ди, фами́лија.

4.3. СУДБИНА " АКЦЕНТА ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ ДУЖИНЕ

Тип *дѣтѣ*

Померање краткосилазног акцента на неакцентовани квантитет са отворене ултиме у већини случајева реализује се као дугоузлазни акценат: *би́рали, врѣ́та, гла́ва, да́вали, дѣ́те, ду́ша, зара́дила, на́род, сна́га, тра́ва.*

Међутим, под утицајем румунског језика у великом броју примера јавља се и промена дугоузлазног у дугосилазни акценат, што спада у одлику која је обична и честа у говорима који су изложени румунском језику (Ивић 1990: 191–192). Наводимо примере у реченичном контексту: *Времена су била јако тѣ́шка. Ми смо би́ли мла́ди; Ја немам по́јма; Кроз годину да́на. Они су оти́шли њиним пѹ́том. Он је то сре́дио. Седела је во́јска. Они нису тра́жили. Мој свекар је тако ка́зао. Дрва метеш на ле́ђа. На при́мер; Кући смо испра́знили две собе; Колко месѣ́ци; Шест дана били у вагѡ́не; Није то би́ло као сад; Сам била врѣ́дна. У октѡ́бар. Пчеле ра́дилице.*

Тип *на́рѡд*

Померање краткосилазног акцента на неакцентовани квантитет са отворене ултиме у већини случајева реализује се као дугоузлазни акценат: *ви́ном, ви́шак, дѣ́те, до́каз, заврши́так, љубав, љу́дима, за́твор, на́род, пе́так, пе́тком, пи́сац, про́зором, про́лаз, про́стор, ру́чак, ру́чком.*

Тип *пи́та̋ли*

Када је реч о медијалној позицији у свим примерима доследно је реализован дугоузлазни акценат: *би́рали, бра́нили, донеси́вала, два́десет, жи́вило, изра́дила, ка́зало, кази́вали, ку́пили, испри́чала, мо́рала, мо́рали, мрзи́ли, одра́стила, одлучила, одра́стила, потру́дила, прежи́вели, примо́рали, прогла́сило, при́чали, про́бала, прода́вали, пома́гали, поме́рао,*

ра́дило тру́дила, тру́дили, ска́кали, ства́рали, ура́дили, поса́дили, прохóдали, упáлили.

4.4. СУДБИНА $\neg$ АКЦЕНТА ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ ДУЖИНЕ

Тип *вѣчѣ*

Повлачењем дугосилазног акцента на претходни дуги слог добијен је дугоузлазни акценат, а поста акценатски квантитет је накнадно редукован.

Гјд: *гла́ве, ћѣрке*; Гмн: *да́на, ћѣрки, а́ри, љу́ди, Руму́на, Шва́ба*; презент: *вју́ку, обју́ку, обју́чем, жи́ве*; перфекат: *ка́зо, мо́ро*.

Тип *вѣчѣш*

Дугоузлазни акценат се доследно јавља и у примерима са затвореном ултимом: *вју́чеш, глѣдим, глѣду* (3. л. презент), *жи́вим, ли́чиш, обју́чем, ра́стеш, се́чем*.

Тип *врѣмо*

Исти акценат уз редуковање поста акценатског квантитета јавља се и у примерима типа: *врѣмо, кра́демо, обју́чемо, пресвју́чемо*.

4.5. НЕАКЦЕНТОВАНИ КВАНТИТЕТ

Неакцентовани квантитет је у овом говору скоро је у потпуности укинут. Малобројни примери у којима су дужине сачуване јављају се у стабилнијим фонетским позицијама, најчешће на медијалним слоговима (*крѣћѣмо, сећѣмо*) и финалним затвореним позицијама (*тру́нтѣш, во́зѣч, љсвѣт*).

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

На основу анализираног материјала може се закључити да говор Дињаша (као и већ описани говор Рудне) представља новоштокавски говорни тип са елементима староштокавске акцентуације, који је захваћен процесом романизације. У говору је очигледан „процес ликвидације фонолошког тона“ са јасно назначеном тенденцијом неутралисања

некадашње изразите тонске дистинкције код дугих акцената, уз факултативну појаву акцената са силазном интонацијом уместо очекиваних са узлазном.⁷ Ивић сматра да је „сам процес неразликовања двеју интонација, силазне и узлазне, резултат општих интонационих прилика на чије је стварање утицао билингвизам (Ивић 1985: 158)

Тонска неутрализација прозодеме која је посведочена у великом броју примера уместо краткоузлазног акцента завређује посебну пажњу, па ће природа ове прозодеме и ареал који она обухвата бити предмет наредног истраживања, заснованог на методама акустичке фонетике.

Литература

- Бошњаковић, Вареника 2008: Ж. Бошњаковић, С. Вареника, *Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија)*, Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад 2008, 219–230.
- Бошњаковић, Радан, 2010: Ж. Бошњаковић, М. Радан, *Досадашња истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у румунском делу Баната*, ЈФ LXVI, 2010, 135–161.
- Веску 976: V. Vescu, *Govor banatske Crne Gore*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XIX/1, Novi Sad 1976, 115–172.
- Живковић 1976: М. Живковић, *О српским и хрватским говорима у Банату*, Сведочанства о српско(југословенско)–румунским културним и књижевним односима, Букурешт, 1976, 271–296.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: Увод и Фонетизам)*, СДЗБ XL, Београд 1994.
- Ивић 1990: П. Ивић, *Балканизми у настајању у српским говорима Баната*, у: *О језику некадашњем и садашњем*, БИГЗ–Јединство, Београд–Приштина 1990, 189–198.
- Ивић 1985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Нови Сад 1985.
- Ивић 1956: Р. Ivić, *Jedna do skora nepoznata grupa štokavskih govora: govori sa nezamenjenim jatom*, Godišnjak filozofskog fakulteta, I, Novi sad 1956, 146–160.
- Милорадовић 2015: С. Милорадовић, *Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси*, Gwary Dzis – vol. 7 – 2015, s. 71–82.

---

⁷ Ивић наводи да је у румунском делу Баната овај процес радикалан (Ивић 1990: 191–192).

- Радан 2009: М. Radan, *Inovacije u srpskim govorima u rumunskom Banatu u svetlu jezičke interferencije (sa posebnim osvrtom na karaševske govore)*, у „Naučni sastanak slavista u Vukove dane“ 38/1, Beograd 2009, 289–302
- Ракић 1997: С. Ракић, *Извештај о дијалектолошком истраживању говора Батање*. Studia Slavica Hung. 42: 89–98.
- Ракић 1998, С. Ракић, *О говору Деске*, Studia Slavica Hung. 43: 23–38.
- Сикимић 2003: В. Sikimić: Istraživanja srpskog/srpskohrvatskog jezika u Rumuniji, Lingvističke aktuelnosti 10, Beograd 2003, <http://www.asusilc.net/aktuelnosti/?p=361>

Aleksandra Lončar Raičević

ACCENTOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SERBIAN DIALECTS IN ROMANIA

(Summary)

After the field research conducted in Banat region in Romania, that is in areas called Rudna, Dinjaš and Šeđurac, there has been collected a material for the analyses of the prosodic features of the dialects. The research itself represents a comparison between Serbian dialects in Banat region in Romania on one hand, and Banat speech of Šumadija-Vojvodina dialect and Smederevo-Vršac dialect on the other hand. In the crucial part of the research there is the analysis of the prosodic phenomena: placement of accent, quantity, quality and unaccented quantity, and, using the comparative method, the research confirmed the specificities of the idioms-similarities and differences between them.

Keywords: Serbian dialects in Romania, Banat region in Romania, prosody, accentological system.

Горан Максимовић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

КОМИЧНЕ ПОУКЕ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

У књижевном дјелу Доситеја Обрадовића комично се јавља у креативном споју поучног и забавног. Подједнако је то уочљиво у његовом аутобиографском дјелу *Живот и прикљученија* (1783, 1788), као и у *Совјетима здраваго разума* (1784) и *Баснама* (1788). У нашем истраживању показујемо да се Доситејев поучно-забавни тип смијеха манифестује у подручју етоса и то на два начина. Први начин се исказује кроз мисаоне спекулације и самоиронично исмијавање илузија о монашком животу и празновјерју. Други начин се исказује кроз комичне дијалогске ситуације у којима су исмијане друштвене и вјерске аномалије, као и морална застрањивања протагониста. У закључку истраживања показујемо да је Доситејева комика била најснажнији израз просветитељског поучавања и ефикасно средство борбе против људских глупости и сујевјерја.

Кључне ријечи: просвећивање, комично, смијех, хумор, сатира, пародија, иронија, поука.

За разумијевање Доситејевог поступка комичног поучавања и за схватање његовог доживљаја смијешног, важно се је подсетити на двије дефиниције комичног (МАКСИМОВИЋ, 2003: 36). Прва је Аристотелова која "смијешно види као неку погрешку или неку ружноћу која не изазива бол нити води у пропаст", а подсећа нас на "комичну маску која је ружна и изобличена, али не исказује бол" (Аристотел, 1983: 17). Друга дефиниција комичног је Бергсонова и почива на феномену тзв. "пајаца на узици", тј. на вјеровању неке личности да "говори и ради слободно", а заправо је "проста играчка у рукама једне друге особе која се тиме забавља" (Бергсон, 1920: 57). Доситеј је и сам у наравоученију уз басну *Магарац, врана и овчар*, исказао своје разумијевање феномена смијешног, које је веома блиско аристотеловском поимању, јер указује на разликовање "шале и простог смејања" од "ругања и подсмевања": "Прве

---

* goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs.

происходе од добра и незлобива срца, а последње из зла и пакосна" (Обрадовић, 1961: 458).

У *Животу и прикљученијима*, за које је с много разлога речено да имају обиљежја "поучног романа" (Павић, 1976: 216), Доситеј разоткрива два одлучујућа циља своје поуке. Први је да укаже на "бесполезност манастира у општеству", а други је да укаже на "велику нужду науке", као онога средства које може човјека избавити од сујевјерја и довести га до просвећивања (Обрадовић, 1961: 252).

Доситејев поучно-забавни тип смијеха, као што смо претходно нагласили, манифестује се у подручју етоса (Деретић, 1989: 109), и то најприје у облику есејистичких ироничних исмијавања илузија о монашењу, испосништву и празновјерју, а затим и кроз комичне дијалошке расправе у којима су разобличене бројне друштвене девијације и вјерска и морална застрањивања јунака (Максимовић, 2003: 35-36).

У есејистичким исказима Доситеј кроз сарказам и самоиронију са једне стране исмијава сопствене младалачке заблуде о испосништву и монашком животу, а са друге стране у форми сатиричких инвектива разобличава негативне страсти својих савременика. Наглашава да је било готово немогуће тада из његове "будаласте детиње главе" извадити "пустиње и пустињаке" (Обрадовић, 1961: 90), а затим кроз комична поређења исмијава своју дјечачку тврдоглавост и наглашава да је у таквим ситуацијама личио на "ћудљивог коња", који се заглавио у блату и што су га више шибали то је више узмицао натраг. Када га је тетак Никола Парчанин у последњем тренутку спријечио да оде са монахом Исаијом Дечанцем у манастир, те када га је и сам заплашени монах почео одвраћати од тог одласка говорећи му о свим мукама монашког живота, Доситеј тај догађај описује као комичну персифлажу. Тетак Никола му обећава како ће га кад порасте одмах оженити лијепом дјевојком, а тада дјечак Димитрије Обрадовић је мислио да је боље да га каква "свирепа лавица или медведица с ноктима својима на парчета растргне", него да га "најлепша српска кћи у своје незлобиве, чисте девојачке наручи загрли!" (Обрадовић, 1961: 97). Каснији одлазак у хоповски манастир Доситеј коментарише кроз иронично интониран наслов поглавља, парафразирајући народну изреку: *Емо ме међу калуђери; што сам тражио, то сам и нашао* (Обрадовић, 1961: 127).

Приказивање хоповских година у Доситејевом аутобиографском исказу такође је остварено кроз читав низ комичних поука у којима су исмијане дјечачке заблуде о монаштву. Видно је то нарочито у поучним савјетима које је Доситеју очински упућивао "благочестиви" старац

игуман Теодор Милутиновић. Када би га с љутњом посматрао како неразумно гладује, добронамјерно му је казивао да је "време светињицења прошло и да у данашњи дан сва је светиња поштеним човеком бити" (Обрадовић, 1961: 145). Када би гдје послом заједно отишли из Хопова, игуман је у шали казивао да "он има ђаче свеца, да свака стоји на опазу и да добро гледа што ће пословати; да се он боји јести и пити преда мнош, а смејати се и шалити за главу не сме" (Обрадовић, 1961: 145). Понекад су ти савјети имали облик сатиричних инвектива и персифлираних комичних поређења, у којима игуман Милутиновић упоређује Доситејево гладовање са "сиромашким псом", а затим га опомиње да ће једнога дана кад постане калуђер толико јести месо да "неће имати кад чекати ни да се испече". При томе, му иронијом напомиње да ће "бити као Турчин кад се намами на крметину" (Обрадовић, 1961: 145). Игуман Милутиновић се користи комичним поукама и да би нагласио нужност просвећивања и науке: "Сад се је време преокренуло: учен човек ако ће и пешице ићи, сваки га поштује; а неучена видећи гди се вози на вранци, 'Вранци вранца вуку' – говоре, и право имаду" (Обрадовић, 1961: 154-155).

Иронијни говор Доситеј је користио и у функцији поетичких ауторских коментара. Кад приказује задивљеност пред фрушкогорским "веселовидним долинама", у којима је препознатљива идеја "свеприроде", тј. комуникације човјека и Бога преко природе (Павић, 1976: 248-249), Доситеј се са иронијом односи према свима онима који немају осјећај за природне љепоте.

Наведени примјери показују да Доситејева иронија подсјећа у многим елементима на модел "разговорне" или сократовске ироније, тј. "ироније која се служи питањима" (Јанкелевич, 1989: 10), те да је захваљујући параболома и апофтегмама, који су најчешће исказани у форми комичног поређења или изреке, битно унапријеђена наративна комуникативност текста и прихватљивост комичних поука.

Мада је поступак комичне карактеризације у *Животу и прикљученијима* присутан већ у приказу старца игумана, Теодора Милутиновића, из Хопова, као и у карикатуралној портретизацији хоповског монаха Антонија Великог, за којег Доситеј казује "називљем га 'Велики', јер је и дужи и дебљи од свију био, и браде више је имао он сам него десеторица других" (Обрадовић, 1961:138), до стварне комичне карактеризације оних јунака који су носиоци неке негативне страсти долази у каснијим епизодама, нарочито од Доситејевог доласка на Крф. По доласку на острво Крф, Доситеј одсједа код грамзивога и лажљивога попа Марка, који је био надалеко познат по томе што је радо

позајмљивао, а нерадо враћао позајмљено. Међутим, Доситеј поучен од игуманије која га је и смјестила код прокаженога попа, кад му је овај потражио да му чува новце због тобожње сигурности, казује да их је већ дао на чување трговцу из Херцеговине, Антонију Шћавуну, а љутите реакције домаћина, којем је измакао плијен, предочава нам кроз комично поређење у којем црвенило Марковог лица упоређује са "скуватим раком".

Приликом обликовања психолошког портрета Јеротеја Дендрина, у чијој је школи у Смирни учио пуне три године и од којег је, између осталог, усвојио и идеје филозофије деизма (идеја о Богу као творцу природе, вјерска толеранција, борба против празновјерја, калуђерског просјачења и ружних обичаја), Доситеј описује како је овај врли познавалац античке филозофије исмијавао сујевјерје и лажна монашка просјачења с тобожњим "чудотворним иконама": "Како би му ко казао да је та и та икона чудотворна, он би питао: 'Стоји ли она сама собом на въздуху или је приковата, прилепљена за зид или о ексер привешена?' И како би чуо да прво није него фторо, 'видиш, да није чудотворна' – рекао би" (Обрадовић, 1961: 199-200).

У *Совјетима здраваго разума*, Доситеј на више мјеста износи комичне поуке. У есеју *Не кај се добро чинећи*, у тону лакрдијашког персифлирања исмијава становнике неке банатске варошице, који су се одлучили да сазидају два звоника уз цркву, умјесто да помажу књижевност и науку: "Свакојаким обичаја има на свету! Ваља зар неки људи мисле да ћеду Богу већи атар с две звонаре него с једном учинити, или да ћеду им деца паметнија постати у две звонаре зблењавајући се!" (Обрадовић, 1961: 299)

У наравоученију уз басну *Два путника и сикира*, Доситеј пропагирајући у поучно-забавном тону идеју вјерске толеранције, што је сасвим у духу филозофије деизма, у облику параболе исмијава безразложну нетрпељивост калуђера "несторијанаца" и дервиша "мусулимана", који су живјели у "ливијској пустињи" и нужно били упућени један на другог пошто никога трећег у њиховој близини није било. Кад би се сусретали на извору, гдје су узимали воду, тако су се усрдно расправљали око првенства вјере да би редовно послѣ анатема и проклињања "с пуним тиквицама воде о главу" (Обрадовић, 1961: 513), један другог ударили. Тек пошто су се један, а по његовом оздрављењу, и други разбољели, схватили су сву испразност својих размирица и постали су добри пријатељи.

Сложеније облике комичне поуке у Доситејевој прози проналазимо у развијеним дијалошким расправама и комичним ситуацијама у којима су разобличене озбиљне друштвене девијације и исмијане комичне мањкавости у карактерима савременика, "које далеко више шкоде њиховим носиоцима него околини у којој се крећу" (Деретић, 1989: 85).

Комична расправа о Доситејевом раном интересовању за учење грчког језика, због чега је пребјегао из српске у грчку школу, па је стога добио прве батине од свога, иначе, увиђавнога и благонаклоног учитеља, започиње као карактеризација Грка, старца Диме из Чакова, од кога је и чуо прве грчке ријечи и заљубио се у овај језик, а да парадокс буде израженији није се радило ни о чему другом до о псовкама против попова кад би закаснили у цркву. Старац Дима је био тако ревностан вјерник "да би се сви пароси чаковачки у оно доба више његовој смрти обрадовали били, него да им је који најбогатији обркнез умро; тако им је био додијао и хака дошао" (Обрадовић, 1961: 98). Шаљиво-поучна поента остварена је кроз опис трагикомичне ситуације у којој Димитрије прима батине, а хуморне конотације произлазе углавном из комичних поређења: "Шчепаше ти ме четворица, повалише ти ме и протегосе на клупу. Држећи ме тако протегнута као воловску кожу, једни за руке и за главу а други за ноге, стаде лупња двоструке камције по голој кожи. Једним словом, да задуго не заглашам, одвали ми једну дузину удараца тако горећих да усијато гвожђе не би могло горе жећи" (Обрадовић, 1961: 101). Одмах иза тога Доситеј појачава ефекат комичне поуке једним иронично интонираним коментаром: "Ова церемонија такву је силу на мене имала да сам проклео старца Диму, грчког даскала, и сан с димлијама..." (Обрадовић, 1961: 101).

Инвектива слободоумног епископа темишварског Георгија Поповића против калуђера, остварена је у форми античке дијалошке расправе дијатрибе, а на крају прераста не само у исмијавање аномалија друштвеног живота, него и у вјешто обликоване карактере учесника у дијалогу. Карактер богатог трговца Маленице најприје је представљен кроз комично поређење, а затим и кроз приказ полемике са архимандритом бездинским око калуђерске прошње, тако да поприма облике комедиографског исмијавања његове шкрте природе. Маленица је био способан да заради дукате, али није био спреман да послуша епископов савјет да је потребно давати новац за школовање сиромашних а бистрих младића. Доситеј ту његову шкртост описује кроз комично поређење и наглашава да кад би једном дукате у "кесе запечатио и у

гвозден сандук сложио, не би више смео у њих како год у жеравицу дирнути" (Обрадовић, 1961: 111). Такав комедиографски потенцијал Доситејевих појединих јунака најбоље је описао Јован Деретић: "Све настране Доситејеве личности изгледају тако као да су створене за комедију. У неким није тешко препознати класичне комедиографске ликове. Доситејев среброљубац је трдица, један од сталних типова комедије. Он је вероватно и грађен по узору на класичне комедиографске обраде тог типа. (...) Доситејеви народски, фолклорно обојени ликови, као што су: поп Маук, поп Муждало, старац Ждеривук, игуман Црногорац, носе обележја која их приближују једном посебном комедиографском типу, типу неотесаног простака, грубијана, без чије је нулоге такође тешко замислити класичну комедију" (Деретић, 1989: 114).

Комична расправа о монашком целибату, на ручку у кући темишварског трговца Јове Муцуле, добија своје гротескно финале онога тренутка кад се у разговор са епископом Поповићем укључује и покушава да му опонира архимандрит бездински. При томе га епископ вјештим персифлирањем наводи да самостално увиди заблуде у којима се налазио, тако се може потпуно исправно закључити да "архимандритово понашање у целој сцени можемо упоредити са понашањем лутке која се креће по концима којима управља другио а сама верује да се креће по сопственој вољи" (Деретић, 1989: 114). У хумористички интонираном исказу, архимандрит бездински је доведен до спознања погрешке, тако да признаје да би се "намах оженио" кад би "сви архијереји тако мислили". На крају расправе, пошто је архимандрит са страхом и грозом прокоментарисао могућност ушкопљења: "Волио бих да ми се уши одрежу него да ме ушкопе" (Обрадовић, 1989: 119), кажњен је бурним смијехом присутних за своју ранију заблуду.

У појединим дијалогским ситуацијама комичних ефекат је постигнут неочекиваним обртима. У примјеру који наводимо преокрет је мотивисан неочекиваним искреним признањем неке негативне особине или неспособности јунака. На такав је начин, наиме, реаговао игуман хоповски, Теодор Милутиновић, када се први пут увјерио како добро зна да чита његов нови манастирски ђак. Казао му је да се одмах спакује и оде из манастира: "Бојим се, кад ти чујеш како ја читам, ти ћеш ми се смијати, а ја сам љут, пак ето ти кавга готова" (Обрадовић, 1961: 142). Приликом доласка у хоповски манастир љутите мајке Нике Путина, која је дошла да одбјеглог сина врати кући, Доситеј обликује гротескну комичну ситуацију у којој је ова горопадна и разјарена жена приказана као "Амазонка" која је виком и псовком толико заплашила калуђере, а

међу њима и рјечитог и дрског Дионисија Хорваћанина, да су јој одмах вратили сина: "Брже ми дете на среду, викне с громовитим гласом на Дионисија, јер ако нте шчепам, сву ћу ти браду очупати и очи ћу ти ископати! Не рађају се деца каоно што ти мислиш, ниједна веро црна!" (Обрадовић, 1961: 144).

Поједине комичне ситуације Доситеј је веома вјешто заснивао на безразложном страху протагониста. Приказујући боравак у унијатском калуђеријуму у Загребу, пошто је напустио манастир Хопово, Доситеј кроз комичну ситуацију изведено из безразложног страха, изводи комичну поуку о томе "каква је ужасна вешт предрасудженије" (Обрадовић, 1961: 179). Све док није сазнао да се налази у унијатском училишту, водио је спонтан и пријатан разговор са начелником, а након тога панично бјежи иако су га звали да остане на ручку: "Ал' мени није до мручка, јер ми колена пода м,ном дркћу. Не памтим како смо се испричали; то знам да изиђемо, пак беж' из града" (Обрадовић, 1961: 179). У другом примјеру поучне комике као одбране од страха, у којем је приказана паника пољског католичког прелата за вријеме снажне буре на Црном мору, карактеризована је ведрa димензија Доситејеве личности, као и способност да и у најтежим животним ситуацијама проналази ону ведрију, поучну страну. Наспрам веома упечатљиве умјетничке слике побјесњелог мора, у којој спознаје истину о људској немоћи и непостојаности морских таласа и вјетрова, Доситеј сву пажњу преусмјерава на приказивање паничних реакција неког случајног сапутника у бродској кабини, католичког фратра, који је све брже изговарао молитве што су таласи били већи и љуљање брода страшније, а кад би се вјетрови и таласи смирили и брод мање љуљао и његове молитве су постајале спорије. Након љутње прелатове што се и он тако предано не моли Богу, у смиреној и разложној филозофској расправи "Доситеј свог сапутника изводи из тог смешног, недостојног положаја и доводи га до животне мудрости која се, поред осталог, заснива и на одбацивању страха од смрти" (Деретић, 1989: 115). На крају се, захваљујући дејству Доситеје комичне поуке, у готово фантазмагоричној ситуацији прихватају добре "цариградске ракије с хиотском мастихом" (Обрадовић, 1961: 246), те смирено ишчекују расплет драме.

Поступак комичне карактеризације саговорника у појединим случајевима је проистекао и из неуспјелог комичног исмијавања. Остварено је то у развијеним дијалогским ситуацијама у којима се попут бумеранга мисаона замка намијењена сабесједнику, враћа ономе ко ју је смислио и умјесто да исмије другогa сам постаје предмет магарчења. У

Совјетима здраваго разума предочене су управо двије такве ситуације и у њима обликовани карактери двојице народних досјетљиваца: игумана Црногорца и попа Муждала. По доласку у Црну Гору, лаковјерни Доситеј на наговор владике Василија, који је волио да завађа људе, покушава да збуни једног игумана, за којег је народ држао да је мудар човјек премда је био необразован, тако што га пита зашто је дуга шарена. Овај му одговара сасвим у духу народне мудрости и доказује да је и његов магарац паметнији од онога који му поставља тако глупо питање на које прост народ одвајкада зна одговор: "Дуга је дуга, није качни обруч! А питаш зашто је шарена. Та бзла ти срећа, може ли бити дуга да није шарена? Или си ти зар ће видио и црну?" (Обрадовић, 1961: 325). Слично су намагарчени и неки учени латински теолози у Задру, који су имали намјеру да се наругају необразованом али у народу "оглашеном" далматинском попу Муждалу. Да би показали да Муждало не познаје Библију питали су га једном приликом пред окупљеним народом да им одговори ко је Мелхиседека родио. Муждало то, наравно, није знао, али је био довољно мудар да се не само извуче из непријатне ситуације, него још да учене сабесједнике прикаже као незналице и да их јавно исмије, чиме је само доказао као тачну Доситејеву просветитељску идеју да је "здрав разум" у основи сваког исправног људског чина, па и самог образовања и учености. Умјесто одговора, Муждало им је поставио питање да они њему најприје кажу ко је њега родио? А кад су збуњени латински теолози казали да то они не знају, Муждало им је узвратио: "Пи срам вас буди! Бабе у мом селу паметније су од вас: оне све знаду ко је мене родио! Пак хоћете да вам ја кажем ко је Мелхиседека родио! – Браво, браво, оче Муждало!, повикну сви околостојећи, а теологи се врате откуд су и дошли и познаду искуством да није читав посао с људма друге феле у дишпут пуштати се" (Обрадовић, 1961: 326).

Мада је углавном тачно наглашено како код "Доситеја нема смеха ради смеха", те како се у његовом дјелу хумор јавља као логички слијед "рационалне и моралне критике мишљења и нарави друштва" (Деретић, 1989: 118), препознатљиви су и они примјери у којима је забавно-лакрдияшки карактер и функција смијеха испред рационалистичко-поучних конотација.

Поједине комичне ситуације приказане су искључиво ради забаве и зато да би на што аутентичнији начин биле предочене анегдотске епизоде из свакодневног живота. Описујући у *Животу и прикљученијима* свој први долазак у Беч 1771. године, Доситеј не заборавља да исприча како се провео у резиденцији архиепископа Јована. Архиепископово

особље, "за изиграти своју комедију", заказује Доситеју аудијенцију баш у вријеме ручка кад је митрополит нерадо примао госте, тако да је умјесто разговора доживио силну вику и псовке какве до тад у животу никад није чуо.

Сличну забавну функцију комичног проналазимо и у приказу шаљиве атмосфере на ручку код господина Ливија у Лондону. Тада Доситеј својом непосредношћу и искреношћу засмијава домаћине. Господин Ливи је за вријеме ручка са таквим заносом причао да није имао времена јести. Пошто га је госпођа често опомињала због тога, Доситеј у шали казује: "Мени госпођа још ниједанпут није рекла да једем, јер види да ја не чекам да ме нуди" (Обрадовић, 1961: 266).

Природни израз Доситејевог смијеха је доброћудност и благод, која – како би то казао Аристотел - "не изазива бол нити води у пропаст". И кад се повремено појаве саркастичне жаоке и оштре инвективе (старац Дима, архимандрит бездински и господар Маленица, мајка Нике Путина у Хопову, Доситејево зграђавање над просјачењем Исаије Дечанца и његовог пратиоца у Патрасу на Мореји и сл.), Доситеј ни тада не жигосе и не кажњава, а његов "хумор више разумева и прашта него што изобличава и осуђује" (Деретић, 1980: 92). Доситеј кроз смијех поучава, ненаметљиво ведро и доброћудно, а кроз поуке просвећује и упућује на здрав разум и расуђивање, као основу сваког индивидуалног и колективног напретка.

Литература

- Аристотел 1983: Аристотел, *О пјесничком умијећу*, превод и објашњења. Здеслав Дукач, Аугуст Цесарец, Загреб
- Бергсон 1920: Анри Бергсон, *Смех*, превео: Срећко Џамоња, Издавачка књижарница Светислава Б. Цвијановића, Београд
- Деретић 1980: Јован Деретић, *Видаковић и рани српски роман*, Матица српска, Нови Сад
- Деретић 1989: Јован Деретић, *Поетика просвећивања – Књижевност и наука у делу Доситеја Обрадовића*, Књижевне новине, Београд
- Јанкелевич 1989: Владимир Јанкелевич, *Иронија*, превео: Бранко Јелић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци
- Максимовић 2003: Горан Максимовић, *Тријумф смијеха*, Комично у српској умјетничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића, Просвета, Ниш
- Обрадовић 1961: *Сабрана дела I-III*, приредио: Ђуро Гавела, Просвета, Београд

Павић 1976: Милорад Павић, *Језичко памћење и песнички облик*, Матица српска, Нови Сад

Goran Maksimovic

COMICAL PRECEPT BY DOSITEJ OBRADOVIĆ

(Summary)

The literary work of Dositej Obradović comic occurs in the creative combination of instructive and entertaining. It is equally obvious that in his autobiographical work *The Life and Adventures* (1783, 1788), as well as the *Soviets healthy reason* (1784) and *Fables* (1788). In our study we show that Dositej instructive and entertaining laughing manifested in the ethos in two ways. The first way is expressed through a mental speculation and self-ironically ridiculing illusions about monastic life and superstition. Another way is expressed through comic dialogue situations in which derided the social and religious anomalies, as well as a moral aberration protagonists. In conclusion, studies show that Dositej comics was the strongest expression of Enlightenment teaching and effective means of struggle against human stupidity and superstition.

Key words: enlightenment, humor, laughter, humor, satire, parody, irony, tuition.

Николае Марков*
Западен Университет Тимишоара**

ЗАЩО КАРАШОВЕНИТЕ НЕ СА БЪЛГАРИ?

За повече от два века специалистите предлагат различни хипотези за произхода на карашовените, като много от тях смятат, че те са от български произход, най-вече защото са католици и принадлежат към клона на южните славяни. В нашият очерк ще представим един кратък анализ, от гледна точка на антропонимията и фолклора, който може да докажи, че те не са "една нация" с банатските българи. Като първи аргумент, от антропонимична гледна точка, забелязваме липсата, при банатските българи, на някои от най-употребяваните карашовански лични и фамилни имена. Като втори аргумент, от фолклорна гледна точка, забелязваме липсата на обичаят "Празник на къщата" (Крсно име, домаћа слава), една от най-важните традиции за карашовените, а от друга страна, забелязваме липсата, при карашовените, на предхристиянският обичай "Мартеница", който присъства така при банатските българи както и при българите в България, и на християнският обичай "Лазаровден", който присъства при банатските българи, но отсъства в България. Като трети аргумент, също от гледна точка на фолклора, забелязваме присъствието, при карашовените, на приспивните песни, които отсъстват при банатските българи.

Ключови думи: карашовени, българи, банатски българи, Празник на къщата, Мартеница, Лазаровден, приспивни песни.

Съгласно думите на Жива Милин, за нито една етническа група от територията на Румъния не се е писало толкова много и противоречиво, както се е писало за карашовените¹. Това „дребно население“², „особено

---

* nickmarkov@gmail.com

** Статията е написана в рамките на проекта на Центъра за научни изследвания и култура на сърбите в Румъния „Изследвания на културата и на историята на сърбите в Румъния“.

¹ Jiva Milin, *Studije iz srbistike/ Studii de sârbistică*, Uniunea Sârbilor din România, Timișoara 2008, с. 215.

² Theodor N. Trâpcea, *Crașovenii – „o mărunță” populație din țara noastră. De unde și când au venit?*, в *Studii. Revistă de istorie*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, anul X, nr. 6, 1957, с. 93-101.

от гледна точка на етнографията³, живее в Румъния, в долината на банатската река Карашова и западните склонове на планината Семеник, в седем населени места: Карашова, Лупак, Нермет, Рафник, Клокотич, Водник и Ябалча.

Преброяването на населението в Румъния от 1992 г., показва, че в държавата съществуваша 4.085 хървати и 2.775 крашовени. На преброяването от 2002 г. 6.082 от жителите на община Карашова се обявиха за сърби, 6,273 за хървати, 279 за друга етническа група (от които 207 крашовени)⁴ и 52 за българи⁵. А преброяването от 2011 г. показва, че в окръг Караш-Северин, от общо 29.5579 жители, 5.036 са се обявили за сърби, 5.094 за хървати и 27 за българи⁶.

Етимологията на името някои автори се опитват да обяснят от планинския карст, където те живеят, от босненското Крешеву или от реката Караш⁷.

Обичайното обяснение за името „карашовени“ е изложено от Емил Петрович: „Карашовените казват, че в начало техните предци са живеели всички в Карашова. Другите села са се образували по-късно на *царината* (< rom. țarină) от *ходаите* (ферма = *saláš*) групирани около един извор. Затова името карашовани служи за наричане на всичките славяни от седемте села изброени по-горе⁸.

Колкото се отнася до произхода на карашовените⁹, „дори самите те не знаят точно кога и как са пристигнали сред нас“ – казва същият автор,

³ Emil Petrovici, *Carașova și Crașovenii. Schiță istorică-etnografică*, в *Arhivele Olteniei*, anul III, nr. 16, noiembrie-decembrie, Craiova, 1924, c. 477-485, c. 477.

⁴ *Recensământul populației și locuințelor 2002. Principalii indicatori pe județe și categorii de localități. Rezultate preliminare.* (s.a, s.l.), c. 12. (Посетен на 21.12.2016).

⁵ http://www.edrc.ro/recensamant.jsp?regiune_id=1832&judet_id=1909&localitate_id=0 (Посетен на 21.12.2016).

⁶ <http://pop-stat.mashke.org/romania-ethnic2011.htm> (Посетен на 21.12.2016).

⁷ Mario Bara, *Prešućeni karaševski Hrvati: Karaševci u vojvođanskom dijelu Banata, Godišnjak za znanstvena istraživanja*, br. 3, Subotica, 2011, c. 57-84, c. 58.

⁸ Тоест: Karáševo/Carașova, Nermić/Nermet, Vodnik/Vodnic, Lupak/Lupac, Klokotić/Clocotici, Rávník/Rafnic и Jabalča/ Iabalcea). Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă-meridională*, Biblioteca Dacoromaniei, Nr. 8, Imprimeria Națională, București, 1935, c. 1.

⁹ Един синтез на всички теории свързани с произхода и езика на карашовените се намира в творбите на лингвиста Михай Н. Радан, карашован по произход: Mihai N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Uniunea Sârbilor din România, Timișoara, 2000, c. 22-63; Михай Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*, Издавачи: Филозофски факултет Нови

Защо карашовените не са българи?

като припомня това, че историците са разделени главно на две групи: едни смятат, че те са от български произход¹⁰ а други, че са от сръбски произход,¹¹ но също така отбелязва, че изучавайки някои фамилни имена,

Сад / Институт за српски језик САНУ Београд / Матица Српска Нови Сад, Нови Сад, 2015, с. 39-63.

¹⁰ Например: Ласло Горове (László Gorove, *A bánsági bolgároknek hajdani, és mostani állapotjok*, Budapest, 1832, том I, с. 18, том II, с. 37-38); Карл фон Цьоринг (Karl Freiherrn von Czoernig, *Ethnographie der Österreichischen Monarchie, I Band, Erste Abtheilung, Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1857, с. 73; III Band, Wien, 1857, с. 145-146*); Франц Миклошич (Franz Miklosich, *Die Sprache Der Bulgaren in Siebenburgen, Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1856, с. 2*); Павел Шафарик (Pavel Jozef Šafárik, Josef Jireček, *Geschichte der südslawischen Literatur 2, Illirisches und kroatisches Schrifttum*, Verlag von Friedrich Tempsky, Prag, 1865); Константин Иречек (Constantin Jos. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Verlag von F. Tempsky, Prag, 1876, с. 472-473); Геца Цирбус ги нарича „българи крашовани“ (*Die Kraßfchovaner Bulgaren*), но казва, че диалектът на който говорят е сръбски (*serbisch*) (Czirbusz Geza, *Die sudungarischen Bulgaren*, in *Die Völker Oesterreich-Ungarns. Ethnographische und kulturhistorische Schilderungen*, том XI, Wien und Teschen, 1884, с. 349, 351, 353); Беньо Цонев (Беньо Цонев, *Трансилванските българи и техните молитви*, в. *Български преглед. Списание за наука, литература и обществен живот*, година II, книга I, ноември, Печатница Вълков, София, 1894, с. 43-50); Георги Ал. Телбиз (Георги Ал. Телбиз, *Крацовенските българи*, в. *Нация и политика*, кн. 3-4, 1937, с.68-71); Стоян Петров Чомаков (във Максим Младенов, Николай Жечев, Благовест Нягулов, *Българите в Румъния XVII-XX в. Документи и материали*, Академично издателство Марин Дринов, София, 1994, с. 334).

¹¹ Например: Еусебиус Ферменджин, който казва, че „техният език е хърватски или сръбски“ - „Linguam autem Krošoviensium, quae este Croatica seu Serbica“ (Eusebius Fermendžiu, *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1656 usque ad a. 1799, Zagrabiae, 1887, с. VII*); Иван Иванич, който казва, че: „I u Banatu ima Srba katolika. To su Srbi Krašovani [...] Govore čisto srpski“ (Ivan Ivanić, *O Bunjevcima. Povesničko-narodopisna rasprava*, Izdavačka štamp. D. Petrovića, Subotica, 1894, с. 12; Йован Живојнович (Јован Живојнович, *Крашовани (karašani, karašavci)*. Белешке, народни обичаји и примери језика, в *Летопис Матице Српске*, Година LXXXIII, књига 242, свеска II за годину 1907, Издање Матице Српске, У Новом Саду, 1907); Лубор Ниедерле: „Et il y a aussi de nombreux catholiques qui se considèrent comme Serbes ou qui sont revendiqués par les Serbes. Tels sont, par exemple, [...] les Krasovani de Hongrie“ (Lubor Niederle, *Race Slave. Statistique-Demographie-Anthropologie*, Traduit du tseque par Louis Leger, Deuxième édition revue, avec une carte en couleurs, Editor Felix Alcan, Paris, 1916, с. 171); Йован Ерделянович (Јован Ерделянович, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, в *Niedrlův sborník*, Praga, 1925, с. 275-308); Миле Томич (Mile Tomić, *Onomastica sârbilor și a croaților din România (Nume de persoane și nume de locuri)*, Editura Academiei Române, București, 2006, с. 7-8). Имайки предвид официалната статистика от 1743 (*Conscriptia din anul 1743*), която предствлява първото преброяване на населението на Австро-Унгария в който е забелязана националността на жителете, за селото Карашова е написано *сърби католици*. (Mihai N. Radan, *Graiurile...*, с. 62).

които ги е забелязал по време на едно пътуване в Карашова (Beta, Birta, Dobra, Filca, Ghera, Giurasa, Miloia, Pozderca, Vaca, Neagul, Malul, Beul, Dragul) те „нямат окончание нито на сръбския «-вич», нито на българския «-ов»¹².

За карашовените (Cărașoveni, (Cărșoveni, Crașoveni), *Енциклопедия на Румъния* казва, че са славяни, „на брой около 6-7.000 души”, който „се различават по типология, език и народна носия, като и чрез римско-католишката религия, от съседите румънци [...] те със сугурност имат балкано-славянски произход, но все пак се различават не само от сърбите о западен Банат, но и от българските колонисти от Винга, Бешенова, Рекаш и т.д. Изолирани в планините, в къщи говорят на техния крашованси език. Навън, когато са на панаир, с представителите на властта, с милицията, говорят почти изключително на румънски език, или на езика на този, който говорят – румънски, немски, унгарски”¹³.

Говорейки за „разнообразното население на католиците крашовани от Банат” историкът Ръзван Теодореску посочва, че те, „съгласно най-новите изследвания, са последователи на богомилите идвали от сръбската страна (област Косово) и западна България около 1200 година, след гоненията, на които са били подложени от кралете неманиди”¹⁴.

Дълго време банатските българи са ги смятали за техни братя¹⁵, но и за множество специалисти карашовените са били българи.

Българският славист Любомир Милетич е познавал добре трудовете на Геза Цирбус и не се съгласил с мнението му за българския произход на карашовените. През 1903 г. той е първи който доказва, че говорът на карашовените е един сърбохърватски говор, принадлежащ към групата на

¹² Emil Petrovici, *Carașova și Crașovenii...*, с. 481. Съгласно същият специалист, карашованските говори са най-старите сърбо-хърватски говори в днешна Румъния. Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, Biblioteca Dacoromâniei, nr. 8, Imprimeria Națională, București, 1935, p. 15.

¹³ Corneliu Diaconovici (Diaconovich), *Enciclopedia Română, Tomul I. A-Copenhaga*, Editura și tiparul lui W. Krafft, Sibiu, 1898, с. 720.

¹⁴ Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974, с. 248.

¹⁵ „Не можем да наблюдаваме и занаят... сигурното порумънчване на маджарските българи, не можем да допуснем те и крашованите да се абсорбират посредством влашкия елемент... По-скоро стремехт ни е българите и крашованите да се възпитат в патриотичен дух и да се придвижи тяхното поунгарчване”. *Magyar Néplap*, бр. 8, 1893 г., цитирано по Йонка Найденова, *За един непознат банатско-български вестник*, в *Bulgarian-Hungarian Scholarly Forum II. Sofia, May 16-18, 2007. Papers*, Sofia-Budapest, 2008, с. 217.

косово-ресавския диалект. Същият твърди, че прародината им е Сърбия, откъдето са дошли в Банат през XV век¹⁶.

От писмата на Любомир Милетич до Ватрослав Ягич става ясно, че българският учен е имал намерението да посети карашованите: „... Ще започна още една екскурзия в Банат – предимно в Крашовска планина, да се осведомя за така наречените крашовани – какви са тези хора и какъв им е езикът. Вайганд е отишъл там, но нищо не е публикувал за това“¹⁷.

Интересен е фактът че самият Геза Цирбус, който е следил развитието на дискусията за произхода на карашовените, по-късно си сменя съващането за тях, като ги счита за отделна славянска народностна група¹⁸.

По принцип, привържениците на теорията за българския произход са почти едногалсни: „След изтеглянето на унгарците през 1369 г. и нашествието на османските турци малка група покатоличени българи се преселва на територията на днешен румънски Банат в селищата Слатина, Карансебеш, Липа и Крашова. Според по-късни данни тези католици идват в Банат през 1393 г. от областта Църна река, разположена в днешна Сърбия, западно от р. Тимок, но във втората половина на XIV в. била в границите на Видинското царство. Към края на XVII в. тези католици, популярни с названието „крашовани“, са наброявали всичко 1.500 души, докато католиците в Чипровско са били близо три пъти повече“¹⁹.

За съжаление, до този момент, за да се обясни произхода на карашовените са били използвани почти изключително езикови аргументи и обяснения, като са игнорирани другите области, като например антропонимията, обичаите и традициите и т.н.

За сега не сме в състояние да предлагаме хипотези за произхода на карашовените, но искаме да направим няколко забележки, които могат да докажат, че не те не са „един народ“ с българите от Стар Бешенов и Винга.

---

¹⁶ Ljubomir Miletić, *Ueber die Sprache und Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn*, в *Archiv für Slavische Philologie*, Fünfundzwanzigster Band, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1903, с. 161-181.

¹⁷ Румяна Божилова, *Любомир Милетич до Ватрослав Ягич. Писма 1896 – 1914 г.*, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София, 1996, с. 57.

¹⁸ Czirbusz Géza, *A Temes- és Torontál megyei bolgárok*, Budapest, 1913 (втората част е озаглавена: *A Krassószörényi krassovánok*).

¹⁹ Боян Гюзелев, *Албанци в Източните Балкани*, Под редакцията на Василка Танкова, Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия, София, 2004, с. 41.; Јован Радонић, *Римска курија у јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, 1950, с. 229.

Като първи аргумент поставяме под въпрос факта, че ръкописът на католическата енория в Стар Бешенов, *Historia Parochiae Oppidi Ó-Bessenyo in Diocesis Csanadiensis Comitatu Torontaliensi*, в която се представя историята на банатските българи и тяхното настаняване в Стар Бешенов и Винга, не споменава нищо за „карашовенските българи“.

Друг аргумент е от страна на антропонимията. Както показва Йован Живоинович²⁰, най-използваните мъжки имена сред карашовените са Крачун (несъществуващ при банатските българи), Миља (несъществуващ при банатските българи), Бурађ (несъществуващ при банатските българи), Мартин (използван съвсем рядко при банатските българи), Крста (несъществуващ при банатските българи), Неделъка (несъществуващ при банатските българи) както и женските имена Лина (несъществуващ при банатските българи), Ружа (несъществуващ при банатските българи), Йела (несъществуващ при банатските българи), Марта (наскоро навлизал в антропонимната система на банатските българи), Луба (несъществуващ при банатските българи).

В своя очерк за антропонимията на карашовените Миле Томич²¹ анализира 210-те различни презимена присъстващи при карашовените, от които изтъква, че: 33 имена са от румънски произход (15,90%) а други 74 са взети от други езици (унгарски, немски, турски и сръбски) чрез румънски език (35,25%); 54 имена са от сръбски произход (25,71%) и 17 имена са взети от други езици (румънски, немски, унгарски и турски) чрез сръбски език (8,09%); 6 имена са взети направо от унгарски език; 8 имена са взети направо от немски език; 10 имена са присъщи в хърватски, сръбски и румънски език; 11 имена са със неясен произход. Съгласно автора, най-използваните имена сред карашовените са: Fílka (325), Béca (165), Hacegán (152), Bírta (144), Míloš (137), Véka, Váka (123), Číinkul (120), Vatáv (117), Ocíl (111), Vlášić (110), Gérlica (107), Bának (105), Béul (101), Míta (92), Láckić' (91), Kúrjak (90), Láuš (82), Hóca (80), Logožán, Lugožán (79), Domanjánc (78), Tódor (76). Нито едно от тези имена не е присъщо в антропонимията на банатските българи²².

²⁰ Јован Живојнович, *Крашовани (karašani, karašavci). Белешке, народни обичаји и примери језика*, в *Летопис Матице Српске*, Година LXXXIII, књига 242, свеска II за годину 1907, Издање Матице Српске, У Новом Саду, 1907, р. 50.

²¹ Mile Tomić, *Antroponimija Srba i Hrvata u Rumuniji*, в *Ономатолошки прилози*, V, 1984, р. 243-312, VI, 1985, р. 121-183, <http://www.prezimenik.co.yu/AntroponimijaKarasevaca.htm>.

²² Nicolae Markov. *Antroponimia bulgarilor bănăţeni (Dudeştii Vechi)*, Teză de doctorat, conducător științific: prof. univ. dr. Mihai Radan, Universitatea de Vest, Timișoara, 2016.

Други аргументи са от гледна точка на фолклора. Така например, забелязваме липсата, при банатските българи, на приспивните песни²³ (uspravanka), който се намират задоста много в фолклора на карашовените²⁴. Между другото, констатацията на Карол Телбизов е, че банатския българин рядко пее светски песни, защото счита за недостойно да дава външен израз на своите чувства чрез песен. Впрочем, още Любомир Милетич забелязва, че католическата черква е имала огромно влияние, като „е изместила из народната памет народната поезия”²⁵. Мисионерите „били против народните песни, главно против любовните и обредните”²⁶ и днес банатския българин смята още, че песента е създадена за възхваление, чрез нея, на Господа, и не за изразяване на грешни чувства, които могат да ги наведат в „смъртен грях”.

Също така, забелязваме и един карашовенски обичай, който не е присъщ при банатските българи, „Кръсно име” (или „Домађа слава”), един от най-важните обичаи за карашовените²⁷. За съжаление още не разполагаме с проучване, което да описва в детайли фолклора и обичаите на карашовените. Но все пак обряда „Крсна слава” го намираме описан от Цирбус Геза²⁸, Йован Живойнович²⁹, Траян Симу³⁰, Йован

---

²³ Карол телбизов, Мария Векова-Телбизова, Традиционен бит и култура на банатските българи, в. Сборник за народни умотворения и народопис, Книга LI, Издателство на Българската Академия на Науките, София, 1963, с. 274-316.

²⁴ Ivan Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*, Bucurešt, 1993, с. 48-51.

²⁵ Любомир Милетич, *Нови документи по миналото на нашите павликяни*, в *Сборник за народни умотворения*, кн. XXI, София, 1905, с. 41.

²⁶ Любомир Милетич, *Нашите павликяни*, в *Сборник за народни умотворения и книжнина*, кн. XIX, София, 1903, с. 99.

²⁷ За подробности свързани с този обичай да се види: Миља Н. Радан, Миљана Радмила Ускату, *Нови прилог карашевској крсној слави – O nouă contribuție referitoare la sărbătorirea sfântului casei la Carașoveni – A new contribution regarding the Karašovan celebration of the patron saint*, в *Темнишварски зборник*, 6, Нови Сад, 2011, с. 91-142.

²⁸ G. Czirbusz, *A Délmagyarországi Bolgárok etnologiai magánrajza*, Temesvár, 1882 (превод на български език: Ив. А. Георгов, *Јужноунгарските българе*, в „Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ Средец”, Средец, книжка XII, 1884, 65-73; книжка XIII, 1885, 31-50; книжка XIV, 1885, 230-255.

²⁹ Јован Живојновић, *Крашовани (Караиани, Караиавци). Белешке, народни обичаји и примери језика*, Летопис Матице

српске, Нови Сад, 1907, LXXXIII, том 242, фасц. II, с. 42-67; том 243, фасц. III, с. 52-79.

³⁰ Traian Simu, *Carașova și Crașovenii. Schiță istorico- etnografică*, в *Arhivele Olteniei*, Anul III, No. 11, ianuarie-februarie 1924, с. 477-485; Traian Simu, *Originea crașovenilor. Studiu istoric și etnografic*, Tipografia „Corvin”, Lugoj, 1939.

Ерделъанович³¹, Иван Бирта³², Михай Радан и Миљана-Радмила Ускату³³. Както казват последните двама автори, „Крсна слава (крсно име, кућна слава), който в диалекта на карашованите се нарича *слáвeње* (по-малко се използват и синонимите *светиљ* и *свѣтац*), е един от най-съхраните обреди при карашованите, който, кактотипичен сръбски обред, представлява много важна индикация, или по-добре казано доказателство, както за за сръбския етнически произход така и за религиозната (православна) принадлежност на населението в далечното минало”.³⁴

Последни аргумент е липсата на християнския обичай „Лазарица” присъщ така при католическите българи в Банат така и при православните българи в България както и липсата на предхристиянския обичай „Мартеница”, присъщ както при българите в Банат, така и при българите в България. Ще се спрем по-долу малко по-подробно върху тези обичаи.

* * *

Първи март е древен български празник, с тази дата се свързва началото на пролетно-летния сезон. Обичаите на този ден са свързани със стопанката на къщата и съживяването на природата след тежката зима. Един от тези обичаи е Мартеницата (марта, мартичка, гадалушка, кичилка), присъщ и при банатските българи, който представлява обредна по смисъл украса от усукани памучни и вълнени конци, които се слагат на 1 март за здраве. Конецът на мартеницата се усуква задължително наляво³⁵.

Едно синтезирано описание на обичая намираме в материала изготвен за ЮНЕСКО:³⁶ В културните практики, свързани с Първи март,

³¹ Јован Ерделъановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, Niederlův sbornik, Praha, с. 275–308.

³² Ivan Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*, Bucurešt, 1993.

³³ Миља Н. Радан, Миљана Радмила Ускату, *op. cit.*

³⁴ Миља Н. Радан, Миљана Радмила Ускату, *op. cit.*, с. 92.

³⁵ Лилия Старева, *Български светци и празници. Ритуали и забрани, гадания, предсказания и магии, метеорологически прогнози, обредни вещи, храни и символи*, Книгоиздателска къща Труд, 2003, с. 120.

³⁶ В България Инвентарът на Нематериалното културно наследство (НКН) е изработен през 2002 г. и първоначално е публикуван електронно с наименование „Живи човешки съкровища- България. Номенклатура на дейностите” (<http://www.treasuresbulgaria.com/main.php?act=html&file=nomenkl.html>). През 2004 г. е публикуван в книга на български и на английски език: *Живи човешки съкровища- България. Living Human Treasures- Bulgaria*, Академично издателство „Марин Дринов”, София, 2004. Българският инвентар на НКН се състои от две части: един национален и 28 регионални - за всяка от административните области в страната. Както празникът

се включват всички хора, независимо от възраст или пол, от всякакви социални и професионални категории. Традицията да се разменят и носят мартеници е актуална и широко разпространена в цялата *Bzlgariq* - както в селата, така и в големите и в малките градове. Мартеницата пази своята древна семантика – краят символизира живота, белият цвят - чистотата и непорочността, а червеният - кръвта, новия живот и плодовитостта. Съхранени са също и нейните основни функции - да бележи началото на прехода от зима към пролет; да дава израз на радостта и надеждите в началото на новия природен и земеделски цикъл; да предпазва от зли сили, които според вярванията също се събуждат със събуждането на природата. В съвременния свят елементът получава и някои допълнителни социални функции: да се засвидетелства уважение към другите, да се заздравят семейните и роднинските връзки, да се задълбочи общностната сплотеност и принадлежност³⁷.

Мартеницата е типичен български обреден символ³⁸. Този обичай присъства още в Румъния и Молдова, където се нарича *mărțișor* (мърцишор), както и в Албания, Гърция, Македония и Сърбия. В Румъния мартеници се връзват на ръцете само на жените и малките деца, а мъжете могат да носят мартеница само на скришно място, например в обувката. В Гърция мартеници се връзват само на ръцете на децата. В България мартеници се връзват още на млади животни и дървета, също и на мъжете.

Някой се питат дали могат християните да носят мартеници, защото това е езичество. Но виждаме че днес, от езически амулет мартеницата се

Първи март - Баба Марта, така и обредният артефакт - мартеницата, която се разменя между хората на този ден, са посочени в съответните раздели на Инвентара. Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване на нематериалното културно наследство от 2003 г. е ратифицирана на 10.03.2006 г. Законът за културното наследство, приет от Народното събрание на 26.02.2009 г., е в сила от 10.04.2009 г. и е обнародван в Държавен вестник бр. 19 от 13.03.2009 г. с последно изменение от 15.06.2012 г. Със заповед на Министъра на културата са създадени Национални комисии за провеждане на селекции по програмата „Живи човешки съкровища – България” през 2008, 2010 и 2012 г.

³⁷ Извадка от инвентара, UNESCO, No. 0242/31.03.2014: *Културни практики, свързани с Първи Март. Българско название: Баба Марта, мартеница*, изготвено от професор, доктор на филологическите науки Албена Георгиева Ангелова, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей към Българската академия на науките- София. (www.unesco.org/culture/ich/doc/download.php?versionID=30423)

³⁸ Лилия Старева, *Български светци и празници. Ритуали и забрани, гадания, предсказания и магии, метеорологически прогнози, обредни вещи, храни и символи*, Книгоиздателска къща Труд, 2003, с. 119.

е превърнала в атрибут на масовата култура и дотолкова се е комерсиализирала, че е приета от християните до толкова, че дори иконите в храма биват закичвани с мартеници „против уроки”, за „здраве и късмет” и за „умилостивяване на злата Баба Марта”³⁹.

Днес обичая се е превърнал в предмет с обредно-художествена стойност, който с годините добива все по-голямо значение, като се вписва в културния живот на страната⁴⁰.

Мартеницата се закача на ръката или на гърдите. Има правило за неженени хора тя да се слага от лявата страна, а за женени – на дясната⁴¹.

Носенето на мартеницата има магическа сила. Според преданието, мартеницата носи здраве, щастие и дълголетие. По думите на етнолог и уредник от Националния етнографски музей Иглика Мишков: „В миналото мартеницата е изпълнявала ролята на амулет, който задължително е трябвало да предпази този, който я носи, от беди, от нещастие. [...] Мисля, че за голяма част от хората, все още мартеницата представлява амулет, но не за всички. За голяма част от нас, българите, това се е превърнало просто в един от символите на пролетта. [...] Мартеничката никога не се хвърля, защото се вярва, че ако човек го направи, то той си изхвърля и късмета. Мартеницата задължително се закача на плодно дърво”⁴².

За мартеницата като символ на здраве, сила, дълголетие, ново начало, но и на мъжественост и смелост разказва една легенда: През студения зимен сезон мъжете отивали на война и оставяли своите жени сами с децата си вкъщи. Когато мъжете тръгвали на война, на 1 март жените сплитали червени и бели конци, украсени с мъниста, и ги завързвали за китките и глезените на мъжете си. Така те показвали своята почит към боговете на промяната и войната, измолвали от закрилниците на тракийските воители – бог Март и богинята Белона, да им дадат смелост

³⁹ Прот. Божидар Главев, *Могат ли християните да носят мартеници?*, 26 Февруари 2015, <http://budiveren.com>.

⁴⁰ Радост Иванова, *Фактори на промяната във всекидневната култура на българите днес*, в „Свакодневна култура у постсоциалистичком периоду – балканска трансформација и европска интеграција“, Зорица Дивац (ур.), *Зборник Етнографског института САНУ* 22, Етнографски институт САНУ, Београд, 2006, стр. 18.

⁴¹ <http://www.focus-news.net/opinion/0000/00/00/17209>.

⁴² <http://www.focus-news.net/opinion/0000/00/00/17209>.

и мъжество, за да пожънат победа, както и сила и здраве, за да се приберат отново къщи⁴³.

Банатските българи от Стар Бешенов, за 1 Март палят огньове на кръстопъти и след като огъня намалява, децата го прескачат и викат: „Уй-йу-йу Баба Марта, аз тебе днес [ще те стопля], ти мене утре”. Тези ритуални огньове се палят в Бешенов време на 12 дена, а във Винга само веднъж, когато се вижда новият месец (това може да бъде и на 3 или 4 март). Вългените които остават след като огъня прегори жените ги слагат под леглото, „за да игорят бълхите”. До 15 март не се измитат паяжините и не се варосва, за да не се върнат бълхите⁴⁴.

* * *

При банатските българи католици Лазарица е народен празник (църквата не празнува този ден), който се празнува на две недели преди Великден. Този празник е присъщ така при българите католици (банатските българи), както и при българите православни от Рунъния (например при българите от Търговище), но и в България. Това е един стар обичай, при който момичета⁴⁵ пременени в народна носия ходят на групи по роднини, познати и съседи, където пеят лазарси песни⁴⁶ и получават сурови яйца. На Лазаровден не се пере, не се преде, не се тъче⁴⁷.

Празника се нарича „Лазар”, „Лазарица” или „Лазарова събота” и има подвижна дата, като заема винаги съботата на осмия ден преди Великден. На Лазаровден имен ден празнуват: Лазар, Лазарка, Лазарин, Лазарина, Лазаринка, Лазарица и техните производни: Лазарко, Лазарчо, Лазарешко, Лазе, Лазко, Лазо, Лако, Лале, Лалко, Лало, Лалун, Лалчо, Лальо, Лачо, Лашко, Лалиш, Лаза, Лазка, Лала, Лалка, Лалуша, Лъчезар, Лъчезара.

Лазаруването е общобългарски обичай, известен почти в цялата българска етническа територия, както и сред компактните маси български заселници в чужбина – главно в СССР и Румъния⁴⁸. По външна форма той

---

⁴³ Галина Маринова, *Тракийска легенда за мартеницата*, *Роден глас*, Издание на Асоциацията на българските сдружения в Чешката република, Година XL, брой 1/2013, с. 23.

⁴⁴ Карол Телбизов, Мария Векова-Телбизова, *Традиционен бит и култура на банатските българи*, в *Сборник за народни умотворения и народопис*, Книга LI, Издателство на Българската Академия на Науките, София, 1963, с. 244.

⁴⁵ Във Винга, в миналото, и коминочистача (мёткоща) е ходил по къщите за яйца.

⁴⁶ За песните вж. Приложение 1.

⁴⁷ Карол Телбизов, Мария Векова-Телбизова, *Традиционен бит и култура...*, с. 245.

⁴⁸ М. Василева, *Лазаруване*, София, 1982, с. 8 и сл.

отговаря на мъжките клоледувания през зимата⁴⁹. Този обичай идва от древността, като е възникнал още в епохата на праславянската общност, и е типичен за българският бит. Неговото първоначално развитие е свързано с родовоплеменни взаимоотношения, когато момите на едно племе или селище били отвлечани от момците от друго. Това е ставало рано пролетта в гора, край река⁵⁰.

В народните вярвания християнското възкресение се преплита с възраждането на природата за нов живот. Затова Лазаровден е празник на събуждащите се гори, ниви и пасбищата. По традиция се откъсват върбовите клонки, с които трябва да се окичат вратите на следващия ден – Цветница.

Лазаруването е задължителна обичайна норма за всички подрастващи момичета и се явява като преломен момент, в който момичето става мома⁵¹.

В миналото на Лазаровден момците от селото са поисквали ръката на своята избраница. Също се е вярвало, че мома, която не е лазарувала, не може да се омъжи. Освен това лазаруването било гаранция, че нито една от лазарките няма да бъде отвлечена от змей, влюбен в нея⁵².

⁴⁹ Христо Томов Вакарелски, *Етнография на България*, второ издание, Наука и изкуство, София, 1977, с. 512; Радост Иванова, Топдор Ив. Живков, *Българските обреди*, Електронно издание LiterNet, 18.03.2004 (Посетен на 20.11.2016).

⁵⁰ От това си даваме сметка, че лазаруването не е свързано само с християнската легенда за възкръсналия Лазар, а е стопански обичай, утвърждаващ плодородието и продължението на рода.

⁵¹ Татяна Колева, *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники*, Москва, 1977, с. 286.

⁵² Радост Иванова, Топдор Ив. Живков, *Българските обреди*, Електронно издание LiterNet, 18.03.2004 (Посетен на 20.11.2016). Легендата за Змейовата невеста е широко разпространена в Източна Тракия. Тя разказва за девойка, която отивала с родителите си на събор в съседното село, но по пътя дотам ожаднява и спряла да пие вода на един кладенец, въпреки предупреждението на баща ѝ, че мястото било „лошаво”. Тогава дошъл един змей и ѝ предложил да му пристане, като ѝ обещал несметни богатства. Девойката се изплашила и настигнала майка си и тейко си, без да им разкаже и думичка за това, което се е случило. След като съборът се пръснал, тя се поблазнила и пристанала на змея. След време, обаче, ѝ домъчняло за близките ѝ и го помолила да я пусне, за да ги види. Пуснал я той на същото място и по същото време от годината, но докато живеела с него, на Змейовата невеста ѝ била пораснала опашка. Чувайки песните на момите, тя с ужас започнала да се опитва да се отърве от нея, но без успех. От ужас, че дружките ѝ ще я заварят така, по устните ѝ се появила кървава пяна и сърцето ѝ се пръснало от страх. Погребали я до кладенеца и всяка година на същото място играели хоро в нейна памет, но несклучено. Танцът нарекли „буенец”, а девойките, които го изпълняват –

Както забелязва етнографа Христо Вакарелски, вариантите на този обичай са много, но идейно всички форми са еднакви⁵³.

Основните песни на Лазаровден в Западна България са благослов за здраве, плодородие и благополучие на дома, но в къща където има ерген или мома за женене, в песните се вмъкват и любовно-женитбени мотиви:

Тук сме чули, разбрали, Лазаре,
че има ерген и мома, Лазаре,
я ергена женете, Лазаре,
я момата годете, Лазаре...⁵⁴

След благите пожелания стопаните дарявали момичетата с питки, ябълки, орехи, яйца. Според народните вярвания, стопанката на къщата задължително трябва да дари всяка лазарка със сурово яйце, което символизира безсмъртието. Освен това с него са се разваляли магии и са се правели гадания за бъдещето⁵⁵. Всичко това било поднасяно в сито, за „да е сита годината“, а „кумицата“ изсипвала съдържанието на ситото в голяма шарена торба.

Ритуалното обикаляне на къщи и градини има характер на вербална магия, целяща да осигури здраве и берекет. Стопанката изнася брашното в сито, което после търкулва и по начина на падане му гадаят за плодородие. Добре е дъното му да остане отгоре. Житното зърно, брашното, яйцето, ситото с техните символични значения допълват стимулиращия характер на обредността.

Лазаров ден е празник на нивите, пасбищата и горите⁵⁶, но и празник на момичетата, които, след като лазаруват, придобиват нов

„лазарки“. (Змейова невеста, в. *Имало едно време - 101 български народни приказки*, Хермес, София, 2014).

⁵³ Христо Томов Вакарелски, *цит. съч.*, с. 512.

⁵⁴ Венцислав Петров, *Лазаровде, Pojealniq-bg.Net*. Посетен на 20.11.2016.

⁵⁵ За яйцето като символ на живота Годфри Лиланд казва: „В раната митология яйцето, докато от него се излюпва птица и с това наподобява семената, зърната и пр., от които поникват нови растения, се разглеждаше като модел на възпроизводството. Сред християните възпроизводствената му и сексуална символика, доколкото е запазена, се свързва с възкресението на тялото и безсмъртието на душата“. Charles Godfrey Leland, *Gypsy Sorcery and Fortune Telling, Illustrated by incantations, specimens of medical magic, anecdotes, tales*, Charles Scribner's Sons, New York, 1891, с. 78 (Чарлс Годфри Лиланд, *Цигански магии, вещерство и гадателство*, преводач: Христиана Василева, Военно издателство, София, 2008).

⁵⁶ В българската народна митология Лазар заповядва на горите и шумаците. С брадва сече дърветата, прави ниви за орание, отвоюва пространства за човека от хаотичния свят, като по този начин създава ред. Самият Лазар е олицетворение на границата на земния и отвъдния свят

социален статус. Те могат да се момеят публично, обществено признато, да се носят, така че да ги харесват ергените, да имат любим, да се омъжат. Лазаруването се смята за задължително за всяко момиче.

В една къща два пъти не бива да се лазарува. В къща, в която има болен или скорошна смърт, не се лазарува. От Лазаровден до Томина неделя не се прави помен на починал. Лазарските песни се изпълняват единствено в този ден от годината и по никакъв друг повод. Строго забранено било ритуалните песни да се пеят след Лазаровден, защото на момите „ще им излязат цирей“.

Счита се, че къща, която е посетена от лазарки е щастлива и благословена, каквото пожелават и те самите чрез своите песни.

Лазарските песни и обичаи битуват активно в живота на българите до първите десетилетия на нашия век, след което престават да съществуват като система или са нередовно практикувани⁵⁷.

През 2014 г., на Енъовден, българският министър на културата д-р Петър Стоянович е обяви пет нови номинации за „Живи човешки съкровища“ за националната представителна листа, която се докладва пред ЮНЕСКО. Сред тях е и старият хърцойски обичай „Лазаруване“ на с. Старо село, Тутраканско⁵⁸.

* * *

Приложение 1

Лазарски песни на банатските българи⁵⁹

1.
Мария и Мандалина, Лазаре,
Срелили са Гуспудина, Лазаре,
За тебе са молили, Лазаре,
Жалну тия са искали, Лазаре,
„Гуспудине, наша брат, Лазаре,
Три дни веки какъе-й мартав, Лазаре”,
Жалну гъи-й той разтушил, лазаре,
„Нидет’ рева жалну за Лазара,

⁵⁷ Николай Колев, *Българска етнография*, Издателство Наука и изкуство, София, 1987, с. 239.

⁵⁸ http://arenamedia.net/news.php?newsandpromotion_id=23080. Посетен на 20.11.2016.

⁵⁹ По Карол Телбизов, Мария Векова-Телбизова, *Традиционен бит и култура...*, с. 276-277.

Негу хайдат вия бѣз Лѣзара’.
Вѣз тебе кат’ са душили, Лѣзаре,
Млогу наруд пребран, Лѣзаре,
Исукраст ти се-й смилил, Лѣзаре,
Уд смракѣта те-й сабудил, Лѣзаре.
Убарнѣ се сварнѣ се, Лѣзаре,
Да се Богум пуклунѣш, Лѣзаре.

2.
Ния двама две ятърви, Лѣзаре,
Да се молим’ на свикарви, Лѣзаре,
Да му пуснат у градинче, Лѣзаре,
Да с’ наберем розмаринче⁶⁰, Лѣзаре,
Да с’ изплетем две винци, Лѣзаре.
Парув vineц на наму, Лѣзаре,
Другѣи vineц на тебе, Лѣзаре,
Убарнѣ се и сварнѣ се, Лѣзаре,
Па се Богум пуклунѣ се, Лѣзаре.

3.
Пѣтлѣте кукуригат, Лѣзаре,
Ярцѣте каканѣжат, Лѣзаре,
Да са ядри яйцата, Лѣзаре,
Да се радват дѣцата, Лѣзаре,
Убарнѣ се и сварнѣ се, Лѣзаре,
Па се Богум пуклунѣ се, Лѣзаре.

4. Ама Нево и невесто, Лѣзаре,
Душлѣ са джеледжии, Лѣзаре,
Нѣ са душлѣ, нит’ за додат, Лѣзаре,
Саму снощѣ мунцѣ душлѣ, Лѣзаре,
Мунцѣ душлѣ, конѣ дувели, Лѣзаре,
На коне ий сѣну сѣдло, Лѣзаре,
На садлоту ий милка мума, Лѣзаре,
На вѣнеца-й зелен вѣнец, Лѣзаре,

---

⁶⁰ По наши спомени става дума за „калнафирче”. Вж. и Николай Кауфман (съставител), *Народни песни на банатските българи*, Държавно издателство „Музика”, София, 1987, с. 45.

Кат' триперат, тай венат, Лазаре,
Убарнѣ се и сварнѣ се, Лазаре,
Па се Богум пуклунѣ се, Лазаре.

5.
Ама Раду, белу Раду, Лазаре,
Белу лойзи садѣ съ, Лазаре,
Високѣ чардак градѣ съ, Лазаре,
Пу негу се качѣ, Лазаре,
Тропнѣ мума да бега, Лазаре,
Нѣде бега, мали мума, Лазаре,
Нѣ смѣ ния татаре, Лазаре,
Негу смѣ ния златаре, Лазаре,
Пудай прѣстенѣ да т' узлатим, Лазаре,
Пудай гривна да т' усребрим, Лазаре,
Пудай пояс да т' укувем, Лазаре,
Убарнѣ се и сварнѣ се, Лазаре,
Па се Богум пуклунѣ се, Лазаре.

6.
Ама Неву и невесту, Лазаре,
Имаш момче кумашесту, Лазаре,
Укапи си-и, премени си-и, Лазаре,
На пухорти изавади си-и, Лазаре,
Куга менат лазаркѣите, Лазаре,
Да му бракнат у джебче, Лазаре,
Да извадат пергаментче, Лазаре,
Пергаментче и ябалче, Лазаре,⁶¹
Убарнѣ се и сварнѣ се, Лазаре,
Па се Богум пуклунѣ се, Лазаре.

7.
Фаркалѣ са, фаркалѣ, Лазаре,
Сѣнѣ, белѣ галабе, Лазаре,
Ду царове дворове, Лазаре,
Како правѣ царѣцата, Лазаре,

---

⁶¹ В нашето детство, в Стар Бешенов, тази сричка беше: „Пергаментче и тестаментче, Лазаре”.

Защо карашовените не са българи?

На злат одър седъ, Лазаре,
Мажку дъте даржъ съ, Лазаре,
Шапче златну му нъжъ, Лазаре,
Убарнъ се и сварнъ се, Лазаре,
Па се Богум пуклунъ се, Лазаре.

Приложение 2

Банатски-български Лазарки

Лазарки от Стар Бешенов

Лазарки от Стар Бешенов

Литература

- Bara, 2011: Mario Bara, *Prešućeni karaševski Hrvati: Karaševci u vojvođanskom dijelu Banata*, в „Godišnjak za znanstvena istraživanja”, br. 3, Subotica, 2011.
- Czirbusz, 1884: Geza Czirbusz, *Die sudungarischen Bulgaren*, в „Die Völker Oesterreich-Ungarns. Ethnographische und kulturhistorische Schilderungen”, том XI, Wien und Teschen, 1884.
- Czirbusz, 1913: Géza Czirbusz, *A Temes- és Torontál megyei bolgárok*, Budapest, 1913.
- Czoernig, 1857: Karl Freiherrn von Czoernig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie, I Band, Erste Abtheilung*, Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1857.
- Diaconovici, 1896: Corneliu Diaconovici, *Enciclopedia Română, Tomul I. A-Copenhaga*, Editura și tiparul lui W. Krafft, Sibiu, 1898.
- Fermendžin, 1887: Eusebius Fermendžiu, *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1656 usque ad a. 1799*, Zagrabiae, 1887.
- Gorove, 1832: László Gorove, *A bánsági bolgároknek hajdani, és mostani állapottjok*, Budapest, 1832, том I, c. 18, том II.
- Ivanić, 1894: Ivan Ivanić, *O Bunjevcima. Povesničko-narodopisna rasprava*, Izdavalacka štamp. D. Petrovića, Subotica, 1894.
- Jireček, 1876: Constantin Jos. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Verlag von F. Tempsky, Prag, 1876.
- Leland, 1891: Charles Godfrey Leland, *Gypsy Sorcery and Fortune Telling*, Illustrated by incantations, specimens of medical magic, anecdotes, tales, Charles Scribner's Sons, New York, 1891.
- Miklosich, 1856: Franz Miklosich, *Die Sprache Der Bulgaren in Siebenburgen*, Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1856.
- Miletić, 1903: Ljubomir Miletić, *Liber die Sprache und Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn*, в „Archiv für Slavische Philologie”, Fünfundzwanzigster Band, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1903.
- Milin, 2008: Jiva Milin, *Studije iz srbistike/ Studii de sârbistică*, Uniunea Sârbilor din România, Timișoara 2008.
- Niederle, 1916: Lubor Niederle, *Race Slave. Statistique-Demographie-Anthropologie*, Traduit du tsceque par Louis Leger, Deuxième édition revue, avec une carte en couleurs, Editor Felix Alcan, Paris, 1916.
- Petrovici, 1924: Emil Petrovici, *Carașova și Crașovenii. Schiță istorică-etnografică*, в „Arhivele Olteniei”, anul III, nr. 16, noiembrie-decembrie, Craiova, 1924.
- Petrovici, 1935: Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă-meridională*, Biblioteca Dacoromaniei, Nr. 8, Imprimeria Națională, București, 1935.
- Radan, 2000: Mihai N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Uniunea Sârbilor din România, Timișoara, 2000.

- Recensământ, 2002: *Recensământul populației și locuințelor 2002. Principalii indicatori pe județe și categorii de localități. Rezultate preliminare.*
- Šafárik, 1865: Pavel Jozef Šafárik, *Geschichte der südslawischen Literatur 2, Illirisches und kroatisches Schrifttum*, Verlag von Friedrich Tempsky, Prag, 1865.
- Theodorescu, 1974: Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974.
- Tomici, 2006: Mile Tomici, *Onomastica sârbilor și a croaților din România (Nume de persoane și nume de locuri)*, Editura Academiei Române, București, 2006.
- Trâpcea, 1957: Theodor N. Trâpcea, *Crașovenii – „o mărunță” populație din țara noastră. De unde și când au venit?*, в „Studii. Revistă de istorie”, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, anul X, nr. 6, 1957.
- Божилова, 1996: Румяна Божилова, *Любомир Милетич до Ватрослав Ягич. Писма 1896 – 1914 г.*, Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, София, 1996.
- Вакарелски, 2004: Христо Томов Вакарелски, *Етнография на България*, второ издание, Наука и изкуство, София, 1977, с. 512.
- Василева, 1982: М. Василева, *Лазаруване*, София, 1982.
- Гюзелев, 2004: Боян Гюзелев, *Албанци в Източните Балкани*, Под редакцията на Василка Танкова, Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия, София, 2004.
- Ерделъановић, 1925: Јован Ерделъановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, в „Niedrlův sborník”, Praga, 1925.
- Живојнович, 1907: Јован Живојнович, *Крашовани (karašani, karašavci). Белешке, народни обичаји и примери језика*, в „Летопис Матице Српске”, Година LXXXIII, књига 242, свеска II за годину 1907, Издање Матице Српске, У Новом Саду, 1907.
- Иванова, 2006: Радост Иванова, *Фактори на промяната във всекидневната култура на българите днес*, в „Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду – балканска трансформација и европска интеграција“, Зорица Дивац (уредник), Зборник Етнографског института САНУ 22, Етнографски институт САНУ, Београд, 2006.
- Иванова, Живков, 2004: Радост Иванова, Топдор Ив. Живков, *Българските обреди*, Електронно издание LiterNet, 18.03.2004.
- Колев, 1987: Николай Колев, *Българска етнография*, Издателство Наука и изкуство, София, 1987.
- Колева, 1977: Татьяна Колева, *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники*, Москва, 1977.

- Лиланд, 2008: Чарлс Годфри Лиланд, *Цигански магии, вещерство и гадателство*, преводач: Христиана Василева, Военно издателство, София, 2008.
- Маринова, 2013: Галина Маринова, *Тракийска легенда за мартеницата*, в „Роден глас”, Издание на Асоциацията на българските сдружения в Чешката република, Година XL, брой 1/2013.
- Младенов, Жечев, Нягулов, 1994: Максим Младенов, Николай Жечев, Блавест Нягулов, *Българите в Румъния XVII-XX в. Документи и материали*, Академично издателство Марин Дринов, София, 1994.
- Найденова, 2008: Йонка Найденова, *За един непознат банатско-български вестник*, в „Bulgarian-Hungarian Scholarly Forum II. Sofia, May 16-18, 2007. Papers”, Sofia-Budapest, 2008.
- Приказки, 2014: *Имало едно време - 101 български народни приказки*, Хермес, София, 2014.
- Радан, 2015: Михај Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*, Издавачи: Филозофски факултет Нови Сад / Институт за српски језик САНУ Београд / Матица Српска Нови Сад, Нови Сад, 2015.
- Радан, Ускату, 2011: Милъа Н. Радан, Милъана Радмила Ускату, *Нови прилог карашевској крсној слави – O nouă contribuție referitoare la sărbătorirea sfântului casei la Carașoveni – A new contribution regarding the Karașovan celebration of the patron saint*, в „Темишварски зборник”, 6, Нови Сад, 2011.
- Радонић, 1950: Јован Радонић, *Римска курија у јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, 1950.
- Старева, 2003: Лилия Старева, *Български светци и празници. Ритуали и забрани, гадания, предсказания и магии, метеорологически прогнози, обредни вещи, храни и символи*, Книгоиздателска къща Труд, 2003.
- Телбиз, 1937: Георги Ал. Телбиз, *Крашовенските българи*, в. „Нация и политика”, кн. 3-4, 1937.
- Телбизов, Векова-Телбизова, 1963: Карол Телбизов, Мария Векова-Телбизова, *Традиционен бит и култура на банатските българи*, в „Сборник за народни умотворения и народопис”, Книга LI, Издателство на Българската Академия на Науките, София, 1963.
- Тончева, 2006: Веселка Тончева, *Срећнали са два буенца – нов поглед към Арнаудовия „Буенец”*, в Академик Михаил Арнаудов – ученият и творецът. Сборник с научни изследвания, съставители А. Георгиева, В. Тончева, Р. Кунчева, В. Балевски, София, 2006.
- Тончева, 2015: Веселка Тончева, *Лазарският песенен репертоар от с. Юпер, Разградско, между XX и XXI век*, Електронно списание „Онџл”, Год. VII, бр. 10, 2015.
- Цонев, 1894: Бенъо Цонев, *Трансилванските българи и техните молитви*, в. „Български преглед. Списание за наука, литература и обществен живот”, година II, книга I, ноември, Печатница Вълков, София, 1894.

http://arenamedia.net/news.php?newsandpromotion_id=23080.
<http://budiveren.com>
<http://pop-stat.mashke.org/romania-ethnic2011.htm> (Посетен на 21.12.2016)
http://pravoslavieto.com/calendar/feasts/podvizhni/Velikopostni/06_Vazkresjavane_Lazar/index.htm
http://www.edrc.ro/recensamant.jsp?regiune_id=1832&judet_id=1909&localitate_id=0 (Посетен на 21.12.2016)
<http://www.focus-news.net/opinion/0000/00/00/17209>.
<http://www.spisanie.ongal.net/broi10.html>
<http://www.treasuresbulgaria.com/main.php?act=html&file=nomenkl.html>
<http://www.unesco.org/culture/ich/doc/download.php?versionID=30423>

Nicolae Markov

WHY THE KARASHOVANS ARE NOT BULGARIANS?

(Summary)

For more than two centuries, the specialists offer different hypotheses about the origin of the Karashovans, many of whom think that they are of Bulgarian origin, mainly because they are Catholics and belong to the branch of the southern Slavs. In our paper, we present a brief analysis from the point of view of anthroponymy and folklore, that can prove that they are not the same "nation" as the Banat Bulgarians. As a first argument, from an anthroponymic point of view, we notice the lack, in Banat Bulgarians, of some of the most used Karashovan personal and family names. As a second argument, from a folklore point of view, we notice the lack of the custom of "House Feast", one of the most important traditions for Karashovans, and on the other hand, we notice the lack of Karashov's pre-Christian custom "Martenitsa", which is also present in Banat Bulgarians as well as at the Bulgarians in Bulgaria, and the Christian custom "Lazarovden", which is present at Banat Bulgarians but absent in Bulgaria. As a third argument, also from the point of view of folklore, we notice the presence of the lullabies at the the Karashovans, but are absent at the Banat Bulgarians.

Key words: Karashovans, Krashovans, Karashova, Banat Bulgarians, Bulgarians, Holiday of the House, lullabies, Martenitsa, Lazarovden.

Бранкица Ђ. Марковић*

Институт за српски језик САНУ, Београд**

Биљана М. Савић

ИЗ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ ОВЧАРСТВА СЕЛА РУДНЕ У РУМУНИЈИ

У раду се на основу дијалекатског материјала добијеног помоћу *Упитника за прикупљање сточарске лексике* (тема: овчарство) Института за српски језик САНУ и снимањем казивања информатора доноси лексика која припада овчарској терминологији у селу Рудна у Румунији. Лексичко-семантичком анализом обухваћене су следеће тематске области: 1. Делови тела, 2. Исхрана, 3. Простор и просторије и 4. Млеко и млечни производи. Прикупљена лексика је поређена са одговарајућом лексиком шумадијско-војвођанског дијалекта у матици.

Кључне речи: дијалектологија, тамишка зона, српски говор у Румунији, терминологија овчарства, село Рудна.

Увод

Рудна је насеље удаљено 38 км југозападно од Темишвара, смештено на десној обали Дунава. Најстарији записи о овом месту потичу из XIV века, а срећу се „у рачунима сакупљача папске десетине по Угарском краљевству током шест година (1332–1337)“ (Перинац, 1985: 256). У тим записима назив села гласио је Руда (Ruda, Rwda), затим у XV веку Rudai, док се облик Рудна, који је сачуван до данас, среће први пут тек у XVII веку (У Катастигу пећком) (Перинац, 1985: 272). Најстарији подаци о становницима Рудне су исто из половине XIV века, где се сеоски свештеник Јован помиње као једини мештанин (Перинац, 1985: 277). Три века касније, у Катастигу пећком (1660–1666) помиње се нешто више житеља, да би у првој половини XVIII века тај број знатно порастао па је 1717. године Рудна имала 30, а 1727. 46 домова. Према новијим

---

* brankicama@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта “Истраживање културе и историје Срба у Румунији” Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, који финансира Савез Срба у Румунији.

подацима из 1999. године Рудна је имала 656 становника, од којих 239 Срба (Бошњаковић, Вареника, 2008а: 220), док се тај број касније смањивао и данас, према речима мештана, има можда још двадесетак српских кућа.

Село Рудна припада централном делу румунског Баната. Већина српског становништва у румунском делу Баната говори шумадијско-војвођанским дијалектом, који се може поделити у три локална типа: *северни* (обухвата села северно од Тамиша и Поморишје), затим *централни* (обухвата насеља између Тамиша и Банатских планина) и *јужни* (обухвата села у дунавској долини) (Бошњаковић, Вареника, 2008а: 219). Према истраживањима и примерима Павла Ивића, забележено је присуство дугосилазног акцента ван првог слога, па су говори Рудне, и других околних села – Дињаша, Семартона, Иванде, Гада и Чавоша сврстани у тамишку зону (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: 60–63). Миле Томић говори места Рудна, Гај, Дежан, Дента, Ђир, Овсеница, Парац, Шенђурац, Сока, Толвадија и Чаково назива мешовитим, јер се у њима срећу и староштокавске и новоштокавске особине, а и румунски лингвисти Живковић, Берић и Веску наводе да што се више иде ка југу, према Соки и Денти, све више има примера са старим акцентом, о чему говоре и Ж. Бошњаковић и С. Вареника у свом раду *Прозодијске особине говора села Рудне* (Бошњаковић, Вареника, 2008а: 219–220).

О досадашњим истраживањима српских говора у Румунији има доста радова, а синтетички преглед свих тих радова и монографија дат је, поред ранијих, и у раду Ж. Бошњаковића и М. Радана, где се истиче да су „највећи допринос истраживању српских говора у румунском Банату дали румунски и српски слависти из Румуније“ (Бошњаковић, Радан, 2010: 142). Такође, наводи се да су највише испитани карашевски говори (којима се највише бавио М. Радан), затим говори Банатске Црне горе и клисурски говори, док је говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (говори централног и северног Баната и Поморишја) посвећено најмање пажње. Овде треба поменути следеће радове: *Дијалекатски текстови из поморишког села Сараволе у Румунији* (Бошњаковић, Вареника, 2009), *Из лексике Ченеја* (Марић, 2002), *Прилози из лексике Дињаша* (Марков, 1985а), *Називи делова кола у Дињашу* (Марков, 1985б), *Српски језик у румунском делу Баната* (Марковић, 1936), *О неким особинама говора села Српског Семартона* (Мирјанић, 1979), *Наговештај лексичке диференцијације српских говора у румунском Банату (на сегменту лингвистичких карата)* (Радовановић, 2007), *Из лексике Иванде* (румунски Банат) (Чешљар, 1983) и *О неким особеностима српског говора у средњем и северном делу румунског Баната* (Чонка, 1959). О говору Рудне постоје два рада – *Прозодијске особине говора села Рудне*

(Румунија) (Бошњаковић, Вареника, 2008а) и *Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији* (Бошњаковић, Вареника, 2008б). Како лексика овог краја није била предмет досадашњих истраживања, ми смо одлучили да дамо скроман прилог познавању овчарске терминологије села Рудне.

Грађа је прикупљена у јулу 2016. године у Рудни, и то помоћу *Упитника за прикупљање сточарске лексике (тема: овчарство)* Института за српски језик САНУ, у разговору са информатором Матејом Поповићем (рођ. 1933), као и снимањем казивања овог информатора.

Лексичко-семантичка анализа

Утицај других језика највише се осећа у домену лексике. У радовима Раду Флоре, који се првенствено бавио српско-румунском лингвистичком интерференцијом, истакнуто је да се елементи румунског језика на нивоу српског, највише очекују у топонимији, антропонимији и патронимији, те у пастирској терминологији (Flora, 1998: 133–134), која је и предмет овог нашег истраживања. Лексичко-семантичком анализом обухваћена је једна област пастирске терминологије – овчарство. Прикупљена грађа је поређена са одговарајућом лексиком шумадијско-војвођанског дијалекта у матици, односно са *Речником српских говора Војводине* (даље у тексту користиће се скраћеница РСГВ) и *Пастирском терминологијом Срема* (ПТС). Корпус ПТС је разврстан у 18 тематских група, од којих се само две поклапају са нашим тематским пољима (13. називи смештајних објеката за стоку и 18. називи млека и млечних производа).¹ Нашу грађу није било могуће у целости поредити са ПТС, јер тамо нема тематских група – делови тела и исхрана.

Тематска поља која смо анализирали су: 1. Делови тела, 2. Исхрана, 3. Простор и просторије и 4. Млеко и млечни производи.

1. Делови тела

У овом тематском пољу запажа се да већина лексема припада општем лексичком фонду српског језика. Поредили смо све језичке нивое. Много је примера где не постоји разлика

---

¹ Остале тематске групе у ПТС су: 1. Општи називи домаћих животиња, 2. Називи Equus caballus, 3. Називи Equus asinus, 4. Називи Bos taurus, 5. Називи Ovis aries, 6. Називи Capra hircus, 7. Називи Sus, 8. Називи стоке према боји длаке, 9. Називи у вези са размножавањем стоке, 10. Називи за јављање животиња, 11. Узвици за дозивање и терање стоке, 12. Називи за болести стоке, 14. Називи особа које чувају стоку, 15. Називи прибора за терање стоке, 16. Називи прибора за паљење и 17. Називи неких предмета у вези са гајењем стоке.

ни на једном језичком нивоу: *бут, врат, глава, крв, лој, нога, папак, реп, сиришите* и *црева*. Наспрам једног акценатског лика забележеног у Рудни, стоји шароликост акценатских ликова регистрованих у РСГВ, као што је и очекивано – *беџика*: *беџика/ беџика* (св. 1: 102), *брбушак*: *брбушак*² (св. 1: 134), *гркљан*: *гркљан* (св. 2: 180), *жџч*: *жџч, жџч* (св. 3: 56), *крџине*: *крџине, крџине* (св. 4: 198), *леђа*: *леђа, леђа* (св. 4: 249–250), *лопатица*: *лопатица, лопатица* (св. 4: 279–280), *плућа*: *плућа* (св. 6: 194), *слезина*: *слезина, слезина, слезина, слезина* (св. 8: 134), *стомак*: *стомак* (св. 8: 188), *члањак*: *члањак, члањак, члањак, члањак* (св. 10: 96) и *џџерица*: *џџерица, џџерица, џџерица* (св. 10: 113). На фонетском плану запажа се: *беџика*³: *беџика, беџика* и *брбушак*: *брбушак, брбушак*. Различити морфолошки ликови забележени су код следећих лексема: *колена* (ср.р.): *колена* (ср.р.), *колена* (ж.р.), *лопатица*: *лопатица, лопатка, овча* (глава): *овчија, овча*. У Рудни смо забележили значења лексема, која нису потврђена у РСГВ: *марица* ‘део у облику беле мреже од масног ткива којим су обложени сви унутрашњи органи’, *крменадла* ‘кичма’ и *плџд* ‘орган за лучење мокраће’. Семем *‘оплодне жлезде код овна’* у Рудни одговара вишечлана лексема *двајџета*. РСГВ бележи облик *јаје* (ср.р.) не наглашавајући у дефиницији да се дати облик односи и на животиње. Део тела у којем се вари храна информатор именује двома лексемама *стомак, бурџ*. Лексему *стомак* користи да именује и све унутрашње органе трупа заједно. Чињеница да и у румунском језику лексема *стомак* има значења ‘желудац, стомак’, вероватно је утицала на информаторов избор ове лексеме у датим значењима. Исту лексему информатор користи да именује више семема, нпр. *крџине* ‘1. горњи део тела, 2. систем костију у леђима, од главе до пете, 3. делови тела с обе стране кичме’. Бележимо и супротан пример где једну семему означава трима лексемама – ‘систем костију у леђима од главе до репа’ – рум. *шира спинари*⁴, срп. *крменадла, крџине*.

2. Исхрана

За ово тематско поље карактеристична је уједначеност у називима датих радњи у Рудни и у говорима у матици. Информатор у Рудни као одговор на извршен број питања даје описне конструкције: *се џстеру на пџу, се размџте џвце, скџпиле се џвце на гџмили, све се полџгале и се одмџру, трџу за трџву/ беџу за трџву* и *се осџшила грџна*. Има примера

² Наведени акценатски лик забележен је, поред пунктова у Банату, и у Иванди у Румунији.

³ У Српско-румунском речнику *беџика* – *bășică* (Флора, 1952: 27).

⁴ У румунско-српском речнику 2. (anat., u izr.) *șiră spinarii* – *кичма* (Томић, 2005: 1180).

где у нашем пункту бележимо одређену лексему коју РСГВ не региструје, нпр. за семему ‘кад се овце у паши лепо распореде и мирно пасу’ информатор каже *се зџнасле овце*; за семему ‘со у облику камена која се даје стоци да је лиже’, информатор користи синтагму *сџ у кџмен*. РСГВ у овом значењу бележи лексему *грушац*⁵ (св. 2: 188). С друге стране, бележимо и примере лексема које су потврђене у РСГВ, али у другом значењу, нпр. *џкапина* ‘оједене стабљике сена’: *џкапина*, *окапина* ‘1. а. натруло сено, слама, детелина (од кише, сунца) на врху камаре или пласта, б. украсни завршетак на камари, 2. стреја’ (св. 6: 59). Интересантно је да смо за семему ‘мотке које се ставе унакрсно преко стога да се стог не разниже’ регистровали две лексеме, које информатор напореда употребљава *мџтка* и *тџретно дрџо*. У РСГВ бележи се само лик *мџтка* у следећим значењима: 1. ‘дужи комад дрвета одсечен од дебље или тање гране’, а. *ајкача а*, б. *дурунга а*, в. ‘за учвршћивање воза на колима’, г. *ђерам 1а*, 2. *шиба* (св. 5: 89).⁶ За семему ‘зрнаста или брашнаста храна која се даје овцама заједно са сољу’ информатор користи две лексеме и јасно лексички разграничава зрнасту од брашнасте хране. Прву – зрнасту именује лексемом *зџб*, а другу – брашнасту лексемом *паспџџ*. У истом значењу ове две лексеме регистроване су у РСГВ (св. 3: 131; св. 6: 142). У *Српско-румунском речнику* налазимо лексему *паспаџ*, која је преведена рум. *pospai* (Flora, 1952: 342). Код лексема *камара*, *сено* и *сноп* нема разлика у односу на РСГВ.

3. Простор и просторије

Треће тематско поље лексички је најбогатије. Запажамо да информатор једну лексему користи да означи више семема. Лексемом *капија* именује ‘отвор у огради за улаз и излаз’ и ‘део покретне ограде, од коца до коца’. У неким случајевима значење конкретизује додавањем предлошко-падежне конструкције, нпр. *шуна за овце*, *шуна за мужу*; *салаш: салаш за овце*; *сајван: сајван за мужу*. Бележимо и примере где за једну семему користи више лексема, нпр. ‘стају за чување оваца’ означава двама лексемама *шџна за овце* и *сајвџн*, семему ‘сужени део обора где се стадо натерује на мужу’ именује трима лексемама *шџна за мџжу*, *сајвџн*

---

⁵ Иако је уз лексему *грушац* наведен следећи контекст: *Цењена је камен-со [...], или грушац*, забележен у два пункта у Банату (Избиште, Јабука), у РСГВ нема одреднице *камен-со*.

⁶ У РСГВ регистрована је и одредница *лемез* у значењу ‘дебља мотка, летва којом се причвршћује сламни кров да га ветар не разноси’ (св. 4: 252).

за мѹжу и пердѣз.⁷ ‘Део појате у који се одваја јагњад од мајки’ информатор именује лексемом *бѡкса* (ж.р.).⁸ Интересантно је да је информатор да би се присетио лексеме којом се означава ова семема прво употребио румунску лексему *матернитате*.⁹ Ово подсећање није помогло да се испитаник сети српске речи за дату семему. ‘Сточарско станиште изван насеља’ означава лексемом *салѡи*, а ‘стају за чување оваца’ лексемама *шѹпа* за *ѡвце* и *сајѡѡн*, док је ‘ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана’ за информатора *салѡи* за *ѡвце*. У РСГВ лексема *салаи* потврђена је у следећим значењима: 1. ‘пољско имање изван села с кућом и економским зградама’; 2. паст. => *наслон* 2а ‘ниска стаја покривена сламом или кукурузовином где се држе овце’; 3. => *тор* – тор за овце, салаш [...] начињен од прућа, грања, трске или у новије време, тј. током 20. века, од дасака; 4. паст. => *обор* 1а; 5. ‘украс од теста на божићном колачу’ (св. 8: 55–56). У ПТС бележимо лексеме *тѡр*, *тѡр*, *лѣсе*, *лѣтве* и *плѣтер* у значењу ‘откривен ограђен простор, обично у пољу, за овце’ (ПТС: 55–56; 149), затим лексеме *кѡшара*, *кѡи* и *шѡјера* у значењу ‘затворена и покривена просторија, најчешће од прућа или дасака за затварање оваца и говеда’ (ПТС: 56; 123), као и лексеме *ѡвчѡр*, *ѡвчара*, *ѡвчѡрник*, *ѡвчијак* којима се означава ‘затворена и покривена просторија за овце’ (ПТС: 134–135). За семему ‘место на којем се овце у обору хране’ информатор користи описну конструкцију *мѣсто да јѣду* и лексеме (*гвоздене*) *лѡтре* и *јѡсле*. Поредићи дате лексеме са РСГВ уочили смо из тамо дате дефиниције – ‘дрвена направа у виду мердевина окачена на зид штале у којој се држи сено, детелина и сл.’ (св. 4: 281), да се лексема *лотре* користи искључиво за држање сена и друге кабасте хране, док се лексемом *мердевине* именује ‘направа у виду лествица окачена на зид штале или стављена на земљу из које се стока храни’ (св. 5: 54). ‘Уређај у појати где се овцама даје кабаста храна’ информатор именује следећим лексемама: простом – *јѡсле*¹⁰ и сложеном – *гвѡздене лѡтре*. У РСГВ и ПТС забележен је облик *јѡсле* (ПТС: 118; РСГВ, св. 3: 203–204). Семеди ‘уређај у који се ставља зрнаста или брашнаста храна’ одговара лексема *валѡв* у Рудни. РСГВ у том значењу бележи одреднице *вѡлов*, *вѡлов*, *вѡлог* и *јѡсле* (св. 2: 23). Место на којем

⁷ У румунско-српском речнику *perdeá* – ...3. (nar.) zimsko sklonište za ovce (Томић, 2005: 887). У РСГВ забележена је лексема *перђѡла* (Вш) у значењу ‘ограђен, отворен простор за овце у пољу; тор’ (св. 9: 50) и лексема *ѣведра* у значењу ‘шупа за мужу’ (св. 3: 22).

⁸ У румунско-српском речнику *băxă (băxe)* ž. – 1. boks, pregradak, omanji deo neke prostorije... (Томић, 2005: 176).

⁹ У румунско-српском речнику *maternitate* ž. – 1. materinstvo; bitisanje majke, maternitet. 2. trudnoća, bremenost. 3. (mn. maternități) porodilište. (Томић, 2005: 711).

¹⁰ У Српско-румунском речнику *jасле* – *iésle, vǎlau* (Флора, 1952: 175).

овце пију воде’ именује двома лексема *бунџ* и *валог*. У ПТС бележе се *ва̀лџ*, *а̀лџ*, *ва̀лог* (ПТС: 107–108). Иако у речнику нема одренице *бунар*, аутор је наводи у контексту уз одреницу *валов*.¹¹ РСГВ лексички разграничава ‘место где се стока поји’ – *по̀јило* (св. 6: 220) и 1. ‘дрвено, камено или бетонско корито за појење стоке’ – *валов*, *валог* (св. 2: 23) и *алов* (св. 1: 45). За семему ‘место на којем овце пасу’ информатор у Рудни наводи као одговор лексему *пустџа*. ПТС у том значењу не бележи ниједну лексему, а у РСГВ регистровани су другачији фонетски и акценатски ликови: *пуста̀ра* и *пуста̀ра* (Избиште) (св. 7: 128). ‘Зграду или просторију за боравак пастира’ информатор именује двома лексемама – старијом *ко̀леба*¹² и новијом *ку̀ћа*. У РСГВ лексема *колеба*, између осталих, има и следеће значење: 1. ‘склониште направљено од кукурузовине, трске, прућа или неког другог приручног материјала, на њиви, у пољу, винограду и сл.’ Као синонимне јављају се лексеми: *колаба* 2, *колиба* 1, *кошара* 8, *наслам*, *шиљкара* (св. 4: 119).

4. Млеко и млечни производи

У овом тематском пољу показало се да је блискост на лексичком плану са шумадијско-војвођанским говорима у матици највише очувана. Ово тематско поље може се поделити на два дела. У првом се говори о називима млека, а у другом о начину припреме и називима млечних производа. Семему ‘тек помужено млеко’ информатор означава вишечланом лексемом *фрџи́ко мле́ко*, што се у потпуности поклапа са РСГВ (св. 9: 195). За ‘млеко које је загревано на ватри до кључања’ информатор каже *ва̀рено мле́ко*. У ПТС тога нема, а у РСГВ је потврђено исто стање (св. 5: 76). ‘Млеко које се толико кувало да се почело згушњавати’ у Рудни је *прева̀рено мле́ко*. У РСГВ нема потврде, а у ПТС је интересантно да је тамо ‘млеко у којем су се створиле грудвице сира, приликом кувања’ *прџру̀шано мле́ко*, односно *вурда*, *згру̀шано мле́ко*, *урда*, *прџзукло мли́јеко* и *гру̀шевина* (ПТС: 140). Вишечланом лексемом *загџрело мле́ко* означава семему ‘млеко које се приликом кувања залепило за дно суда’. ‘Млеко које је ускисло без маје’ за информатора је *покџа̀рено мле́ко*, док је у РСГВ то *прџкисло/ прџкисло мле́ко* (св. 7: 103). С друге стране, ‘млеко које је ускисло уз помоћ маје’ информатор назива *кџсело мле́ко*, што се поклапа са стањем у РСГВ (св. 5: 76) и у ПТС (130). ‘Млеко из кога је бућкањем одвојено масло’ у Рудни је *дрџга кџса мле́ка*, а у РСГВ је то *џбра̀но/ џбрано мле́ко* (св. 6: 26). У ПТС то нисмо нашли. За ‘материју која се ставља у млеко да ускисне’ информатор користи две

---

¹¹ *Бунџ* је ван то̀ра, *а̀лџ* је у то̀ру. (ПТС: 108).

¹² У Српско-румунском речнику *колиба* – *colibă* (Флора, 1952: 197).

лексеми *медеџина* и *сѣриште*. РСГВ у овом значењу бележи две лексеми – *маја* (св. 5: 18) и *сѣриште 1а* и *1в* (св. 8: 111). У ПТС тога нема. ‘Масну скраму на површини млека’ информатор именује двома лексемама *милер* и *скѣрун*. У РСГВ у овом значењу су потврђени: *скѣрун*, *скѣрун*, *скѣрун* и *кајмак* (св. 8: 123), а у ПТС само *кајмак* (119). Занимљиво је да исту лексему *милер* користи да означи и ‘белу масу која се добије кад се млеко бућка’.¹³ Напоредо са овом лексемом у истом значењу користи и лексему *пѣтер*, што се поклапа са стањем у РСГВ и ПТС. Наводимо тамо регистроване лексеми: *пѣтер*, *пѣтар*, *мајло 1а* (РСГВ, св. 7: 131) и *мајло* и *пѣтер*, *пѣтар* (ПТС: 129; 141). Лексемом *сѣрутка* информатор именује ‘течност која се исцеди из подсиреног млека, при чему остане сир’. У РСГВ и ПТС забележена су два облика *сѣрутка*, *сѣрутка* (РСГВ, св. 8: 113; 207. и ПТС: 148). Општи назив за ‘белу масу која се створи од млека кад се у њега стави маја’ је *сѣр*, као што је у РСГВ (св. 8: 109–110) и у ПТС (145). Називи за врсте сирева најчешће су мотивисани начином на који се производе. Тако се ‘сир који се створи кад се сурутка прокува’ назива *ѣрда* и *пѣдруги сѣр*. За исту семему РСГВ бележи одредницу *вѣрда* (св. 2: 116). У ПТС лексема *вѣрда* се користи да означи другу семему (в. раније). Информатор је био неодлучан приликом именовања семеме ‘сир који још није солѣн’, те користи три назива: *каѣи*, *фрѣишак сѣр* и *млади сѣр*. За лексему *каѣи* информатор истиче да је румунска. У РСГВ *каѣи* је ‘сасвим млад и непроцеђен сир’ (св. 4: 60). У РСГВ и ПТС одредница *млади сир* има значење ‘сир који не стоји дуго, већ се одмах, за дан-два поједе’ (РСГВ, св. 8: 109 и ПТС: 130). ‘Сир који одстоји после солѣња’ назива се *зрѣо сѣр*, што је потврђено и у ПТС (145), док је у РСГВ забележен одређени вид *зрѣли сѣр* (св. 8: 109). ‘Материја која се добија када се сир кува и меси’ је *каѣкаваѣл*.¹⁴ У РСГВ је *каѣкаваѣл* ‘врста тврдог масног пресованог овчијег (ређе крављег или мешаног) сира’ (св. 4: 59). Лексемом *саламура*,¹⁵ која се користи и у говорима у матици (*саламура б*, РСГВ, св. 8: 54) информатор означава семему ‘течност од млека и воде којом се прелива сир у чабру’. У ПТС ова лексема није потврђена.

Закључак

Из претходне анализе може се закључити да информатор добро влада српским језиком, што је потврђено и упоредном анализом са РСГВ и ПТС. У свим тематским пољима запажа се да већина лексеми припада

¹³ Информатор је био несигуран приликом навођења ове лексеми, те би било добро то још проверити на терену.

¹⁴ У Српско-румунском речнику *каѣкаваѣл* – *cașcaval* (Флора, 1952: 188).

¹⁵ У Српско-румунском речнику саламура, расол – *saramură* (Флора, 1952: 481).

општем лексичком фонду српског језика. У првом тематском пољу *Делови тела* присутна је највећа разноликост на свим језичким нивоима у поређењу са говорима у матици. Друго тематско поље *Исхрана* карактерише значајан број описних конструкција при именовању радњи које се тичу исхране оваца. Лексички је најбогатије треће тематско поље *Простор и просторије*, где информатор значење опште лексеме често конкретизује додавањем предлошко-падежне конструкције. Највећа блискост са говорима у матици показала се у четвртом тематском пољу *Млеко и млечни производи*. Продор румунског језика забележен је у примерима: *шира стинари* (кичма), *пердџ* (шупа за мужу), *матернитате* (бокс у који се одвајају јагањци од мајке), *каш* (сир који још није сољен) и *кашкавал* (качкавал). Овим смо потврдили тезу Раду Флоре да је утицај румунског језика присутан, у извесној мери, и у пастирској терминологији.

Литература

- Бошњаковић, Вареника, 2008а: Ж. Бошњаковић, С. Вареника, Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, бр. 74, Нови Сад, 219–230.
- Бошњаковић, Вареника, 2008б: Ж. Бошњаковић, С. Вареника, Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији, *Српски језик*, бр. 13/1–2, Београд, 261–279.
- Бошњаковић, Радан, 2010: Ж. Бошњаковић, М. Радан, Досадашња истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у Румунском делу Баната, *Јужнословенски филолог LXVI*, Београд, 135–161.
- Дрљача, 1994: Д. Дрљача, Монографије села као извор за проучавање Срба у Румунији, *Темишварски зборник 1*, Нови Сад: Матица српска, 131–136.
- Милин, 2013: Ж. Милин, Стране речи у говору банатских „Црногораца“: немачке, мађарске румунске, *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*, Зборник радова/ приредио проф. др Михај Н. Радан, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 113–125.
- Перинац, Перинац, 1985: Ј. Перинац, С. Перинац, Рудна, у: *Из села у село*, Букурешт: Издавачко предузеће Критерион, 253–305.
- Радан, 2006: М. Радан, Лексичке позајмљенице у сфери куће и покућства у српским говорима из румунског Баната као одраз прожимања култура, *Сусрети култура*, Зборник радова, Нови Сад: Филозофски факултет, 547–556.
- Радан, 2007: М. Радан, Утицај страних и савременог српског/ хрватског језика на карашевске говоре, *Српски језик и друштвена кретања*, књ. 1, ФИЛУМ, Крагујевац, 251–262.

- Радовановић, 2007: Д. Радовановић, Наговештаји лексичке диференцијације српских говора у румунском Банату (на сегменту лингвистичких карата), *Probleme de filologie slavă*, vol. XV, Timișoara: Editura Universității de Vest, 282–293.
- Сикимић, 1994: Б. Сикимић, Проучавање језика Срба у Румунији, *Темишварски зборник* 1, Нови Сад: Матица српска, 229–232.
- Сикимић, Бјелетић, 1994: Б. Сикимић, М. Бјелетић, Библиографија радова о језику Срба у Румунији, *Темишварски зборник* 1, Нови Сад: Матица српска, 233–237.
- Томић, 2005: М. Tomić, *Dicționar român-sârb*, Bucureștii: Editura Academiei Române, 2005.
- Флора, 1952: R. Flora, *Dicționar sârb-român*, *Српско-румунски речник*, Varșet: Editura „Frație–Unitate“.
- Флора, 1977: Р. Флора, Српскохрватско-румунски лексикални односи, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 6, Београд, 341–359.

Brankica Markovic

FROM THE TERMINOLOGY OF CATTLE BREEDING IN THE RUDNA VILLAGE IN ROMANIA

(Summary)

This paper presents the terminology of sheep breeding in the Rudna village, Romania based on the dialect material gathered with the use of *Upitnik za prikupljanje stočarske leksike* (Questionnaire for registering cattle breeding terminology – topic: sheep breeding) questionnaire of the SANU Institute for Serbian Language and by recording respondents statements. The lexical-semantic analysis includes the following thematic units: body parts, feeding, space and dairy products. The compiled lexis was compared to the respective one in the Sumadia-Vojvodina dialect in the home country.

Key words: dialectology, Sumadia-Vojvodina dialect, Serbian speech in Romania, cattle breeding terminology, Rudna village.

Јордана Марковић*
Универзитет у Нишу**
Филозофски факултет

ЈЕЗИК НАУЧНИХ РАДОВА ИЗМЕЂУ МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ И НЕРАЗУМЕВАЊА

Сведоци смо да се језик науке претвара у језик који бива оптерећен бројним терминима преузетим из разних језика и разних научних радова на страним језицима чиме се удаљава од језика комуникације и прераста у језик који је мало разумљив или неразумљив већини. Истина, има научника који сматрају да научни стил и не треба да буде разумљив свакоме и да је рад писан овим стилем намењен само одређеној групи. Међутим, компарација са научним радовима (и научним стилем) великана српске науке показује да рад високе научне вредности може бити писан и једноставним и разумљивим језиком. Може се уплив великог броја новонасталих термина (па и других, нетерминских речи) тумачити и као последица мултикултуралности, те се, дакле, не мора посматрати само као „неразумљив језик“, већ и као „језик глобализације“, тј. језик који ће бити разумљив свима који се том проблематиком баве, ма којим језиком говорили (или писали).

Кључне речи: језик, варијетет, лексика, термин, научни стил.

0. Научни стил представља стандардни језик и настао је у процесу раслојавања језика. Зна се да је основна функција језика да задовољи потребе датог друштва за успешном комуникацијом, а друштво је непрекидно изложено променама које језик мора успешно да пропрати. То неминовно намеће и потребу да се језик мења како би обавио свој задатак. Из тих разлога у језику долази до раслојавања, будући да једино такав – раслојени, он може задовољити све потребе људске заједнице.

---

* jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

** Овај рад је рађен у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

0.1. Да ово није специфичност само српске науке, говоре и бројни радови страних лингвиста посвећени тој проблематици. На српском језичком простору о раслојавању језика, између осталих, говорили су и Милорад Радовановић, Ранко Бугарски, а када се говори о функционалном раслојавању, у чијем процесу настају функционални стилови, незаобилазни су радови Бранка Тошовића посвећени тој проблематици¹. У тим радовима показано је да посао на систематизацији и груписању у оквиру таквих раслојавања језика није једноставан, али је – из оперативних разлога – неопходан.

0.2. Појава научног стила узрокована је професионалним раслојавањем. Специфичности научног стила тичу се лексичког и синтаксичког нивоа. Овај први представља неминовност стога што је у научном стилу обавезна употреба стручних термина, а они су специфични за сваку науку.

Да помодарства има у свему па и у науци – није ни ново ни непознато. Нешто је потребно и пожељно, а нешто непотребно и рогобатно. Са појавом иновација у одређеној научној области, зато што је са развојем друштва начињен помак, тј. нешто ново се наметнуло као актуелна проблематика, оправдано је да и те иновације нађу своје место и у научним радовима.

Глобализација, ма шта се под тим подразумевало, има и позитивне и негативне учинке на свим пољима. Оно што је позитивно а везано је за науку јесте чињеница да су радови бројних стручњака сада приступачнији и онима из других крајева захваљујући двома чињеницама – једној, да се често могу наћи интернет претрагом и другој, да су често штампани енглеским језиком који се намеће као језик међународне комуникације. Негативне стране су у томе да се често подаци и термини преузимају неселективно и некритички и то се од стране појединаца посматра као потребно, пожељно, па и авангардно и преноси се и имплементира у други језик и другу културу.

0.3. У свему овоме мора се имати у виду *намена*² – она утиче на употребу језика и самим тим дефинише његове битне одлике. Радови из

¹ Овој теми, али у вези са научним радовима из области медицине, посвећен је и рад Марковић 2014.

² Ваља имати у виду да и текстови из области науке могу имати различите намене. Тако у Марковић 2014. налазимо да се језик медицине може посматрати кроз однос *научник – научник/стручњак*, *научник – будући научник/стручњак* или *научник/стручњак – пацијент* (стр. 45). Слично се може посматрати и научни стил других наука, па се може говорити о академском подстилу (научни чланак, монографија), уџбеничком подстилу или популарном подстилу у радовима намењеним најширим масама. У овоме осврту

области науке по правилу нису намењени већини, већ само одређеном кругу.

За разлику од књижевноуметничког, тј. песничког стила, научном стилу није дозвољена неограничена слобода у избору језичких средстава. Научни стил је ограничен бројним захтевима. Ти захтеви налажу да мора бити:

- разумљив, јасан, прецизан и информативан;
- без емоција и метафоричног изражавања;
- обавезно са аргументацијом, тј. доказним материјалом;
- уз употребу ускостручних термина,

при чему се не сме занемарити ни:

- способност да се привуче и задржи пажња слушаца.

Привидно може изгледати као да су неки од ових захтева у супротности јер се мора имати у виду да употреба специфичне терминологије често онемогућује разумевање садржине, а то значи да отежава и задржавање пажње. Међутим, свему овоме се мора додати и чињеница да су овакви текстови (или излагања) по правилу намењени ограниченом броју заинтересованих. Имајући то у виду, могло би се сматрати да је тиме загарантована разумљивост.

0.4. У овоме осврту желим се позабавити баш тим детаљем – до које мере стручна терминологија у научним радовима бива разумљива, тј. до које мере је (и да ли је) разумљива и самом аутору. Чини ми се реалним да разлог неразумевања може бити у чињеници да је аутор некритички приступио употреби стручних термина, тј. да је у намери да покаже своје врсно познавање терминологије из области којом се бави, некада претеривао.

На ту помисао наводе ме бројни детаљи из радова разних научних области. Када сам на једној одбрани докторске дисертације чула синтагму „селекција избора“, била сам изненађена, али разумела сам то и као живи језик, и оправдала сам то тремом. Да то није била оригиналност само тог кандидата, показало се и касније, па се јавља: *научни сцијентисани роман / путопис*.

Истина, овде је ситуација незнатно другачија, будући да у претрагама нисам пронашла придев *сцијентисани*, мада би се могло претпоставити да потиче од латинског термина за науку *scientia*. Заправо

посматран је само овај први, те су предмет анализе били радови строго научног карактера.

од ове основе у РМС постоји облик *сцијентистички*, чије је значење 'учено, зналачки' (РМС под *сцијентистички*), али не и употребљени лик.

Колебала сам се да ли овде припада и **експресивни** утисак у примеру: *целој грађевини даје експресивни утисак*. Трагајући за значењем термина *експресивни*, утврдила сам да му је значење 'изразит, изражајан', тј. 'врло изразит, снажног израза', како стоји у РМС (РМС под *експресиван*). Истина, могло би се поставити питање какав је тај *експресивни*, тј. *изразити/изражајан* или *врло изразит утисак*.

1. Настојање да одгонетнем значење мени непознатих лексема дало је различите резултате и упутило ме на различите закључке.

Примери који су послужили за анализу у овоме раду преузети су из базе радова часописа *Теме*, који као универзитетско издање излази у Нишу. Будући да је то часопис за друштвене теме, таква је и тематика радова, те је ова анализа заснована на грађи из области друштвених наука. Из оправданих разлога имена аутора и наслови радова биће изостављени.

Инвентар „спорних“, тј. занимљивих термина могуће је систематизовати у више група. Међу њима има добрих и лоших примера.

1.1. **Добрим примером** сматрам богаћење рада новим речима, које су дошле као резултат мултијезичности и мултикултуралности, што доприноси упознавању са терминологијом која се користи на другом простору, уз њено појашњење. Такви су следећи примери:

Листа одредница састављена је методом рандомизације³, тј. случајног избора из корпуса термина ... резултат рада ревизије и модернизације од стране новог компилатора, односно приређивача ...

Овде би се могло додати да је у РМС *компилятор* дефинисан као 'онај који се бави компилацијом, писац, аутор компилације', а под одредницом 'компилација' стоји значење 'писање или састављање научног или књижевног дела без самосталне обраде извора, узимање из туђих дела; дело написано на тај начин' (РМС под *компилација*).

1.2. Показало се, међутим, да тај „превод“ није увек прави или није прецизан, о чему сведочи пример: *Степен реторичних, тј. персуазивних моћи*.

³ Овакве одреднице у РМС нема.

РМС под одредницом *реторичан* даје семантичку дефиницију 'који се оснива на правилима реторике, који садржи елементе реторике, говорничког изражавања: китњаст, красноречив'.

Значење речи *персуазивни*⁴ може бити 'убеђивачки', а реторика не мора увек бити убеђивачка⁵.

У интернет претрази бројни су примери, одакле се види да овај придев може стајати уз различите именице: *персуазивна комуникација* / *персуазивни облик комуникације*, *персуазивни садржај*, *персуазивна метода* итд.

1.3. Некада, као и у претходном примеру, превод јесте појашњење, али и превод је страни термин:

На питање да ли ће депресијација (девалвација) националне валуте побољшати ...

У РМС под речју *девалвација* налазимо значење 'смањивање службене вредности новца'. Лексему *депресијација* РМС не бележи, а ако је треба изводити из лексеме *депресија*, која је своје место нашла у РМС, онда би семантику требало тражити у значењу *ослабљивање*. Адекватне српске речи (једне) у овом случају нема, па је оправдана употреба страног термина.

1.4. **Неопходност употребе страног термина.** Некада је немогуће (а и непотребно) избегавати страни термин.

Ове детерминанте услуга... уткане су...

Детерминанта је 'пресудан фактор, чинилац', по Вујаклији. Слично је и у РМС, где је *детерминанта* дефинисана као 'чинилац, фактор који одређује једну чињеницу, карактеристика'. Од понуђених решења, једино би се *чинилац* могао посматрати као домаћи. Тако би претходни пример могао гласити: *Ови чиниоци услуга ... уткани су...*, што не звучи лоше, али употреба термина *детерминанте* може се оправдати као уобичајени термин у датој области, те тиме и као термин који има недвосмислену семантику. Ако уважимо ову чињеницу, можемо тврдити да овај детаљ говори и о томе да нема чистунства у језику (а није ни могуће) и да се некада страна реч устали и прихвати, упркос постојању домаће.

---

⁴ РМС не региструје ову лексему.

⁵ Ваља имати у виду да убеђивање може бити и манипулативно, што се може односити нпр. на рекламирање.

1.5. **Новостворене речи**, тј. кованице сматрају се одликом песничког стила. Међутим, оне се често јављају и у научном стилу као буквалан превод страних речи, понекад као калк. Некада су у употреби речи за које би се могло помислити да припадају овој категорији, али чињеница да су већ забележене у постојећим речницима српског језика казује да су дошле из фонда архивираних лексема или су пак речи карактеристичне за један одређени крај.

У такве – са новоствореним лексемама, спадају следећи примери:

***Настајућа одраслост** је конструкт којим се означава посебан...*

*Главну фасаду карактерише **изразита ликовност** ...*

***слободностојеће фигуре** жене са кошницом ...*

***музеализација... музеализује... што је музеалност** такав квалитет стварности да је есенцијалан и личан за човека...*

зналство; на такве запитаности.

Лексема *одраслост* постоји као речничка одредница у РМС и значење јој је 'стање онога који је одрастао, пунолетност'. Очигледно је да је синтагма *настајућа одраслост* вештачка, ауторова конструкција и вероватно представља превод страног термина.

У РМС је релативно велики број одредница са основом *музеј*: *музеалац* је 'музејски стручњак', *музеалије* су 'музејски предмети', а ту је и придев *музеални* ('који се односи на музеје'), *музејски* ('који се односи на музеје'), *музеолошки* ('који се односи на музеологе и музеологију'), као и именица *музеологија* у значењу 'наука о музејима и музејским пословима'. Овај преглед, у коме нема горенаведених лексема, оправдава и њихов настанак.

Занимљиво да речи *запитаност* нема у РМС – тамо је једино глагол *запитати (се)*, а нема ни *зналства* (има *зналац, зналачки, зналаштво*).

1.6. **Неразумљивост до неинформативности** због нагомилавања страних термина некада одликује и текст чија је реченица добро осмишљена и граматички исправна, као у следећем примеру:

Када је редукација уникатности урбаних идентитета тенденција...

Покушај „превода“ би би: *Када је смањење јединствених примерака као обележја града тежња ...*

Ево још једног примера:

У циљу испитивања и дефинисања латентних димензија на узорку овог истраживања примењена је експлоративна факторска анализа.

А ево и (неуспелог) покушаја превода претходне реченице:

У циљу испитивања и дефинисања тајних (сакривених, притајених⁶) димензија на узорку овог истраживања примењена је истраживачка (испитивачка⁷) факторска (чињенична) анализа.

Упркос чињеници да стручни термини могу бити разумљиви уском кругу људи, може се поставити питање разумевања, па и могућности превода употребљених термина.

Ако „превод“ није могућ, а није, може се поставити питање има ли ова реченица смисао. Која је то и каква анализа примењена? Које је то јасно?

Оно што некада изгледа нелогично, бољим информисањем и упознавањем са одређеном струком, постаје јасније и показује оправданост употребе датог термина.

О томе сведочи пример:

*Иако је академизам још увек доминантан, при декорацији се користе и елементи **сецесије**, али најзначајније промене дешавају се у конструкцији грађевина.*

На први поглед рекло би се да и није потребно истраживати шта значи реч **сецесија** – то је познато и то је претрагом и потврђено – реч је латинска и значи 'одвајање, отцепљење, отпадништво', тј. по РМС, 'одељивање, раздвајање, отцепљење, расцеп'. Оно што није свима познато јесте да постоји правац у сликарству под овим називом и њиме се назива уметнички смер групе сликара која се одвојила од представника старијег смера у схватању и техници, а тек то знање омогућује разумевање горенаведене реченице.

1.7. Замагљење семантике. Понекад је апсолутно непотребно страним термином „замаглити“ семантику, као у примеру: *Скупом легислативних промена...*

Зашто није речено *скупом законских* (или *законодавних*)⁸ промена?

---

⁶ Овако је латентан дефинисам у РМС.

⁷ У РМС придева *експлоративан* нема, али налази се *експлорација* са значењем „испитивање, истраживање“, као и глагол *експлорирати* са значењем „истражи(ва)ти, испит(ив)ати.

Други сличан пример је: *Феминистичка критика Кјеркегорове филозофије стандардно реферира на иста места из његове продукције...*

Значење речи *реферира* јесте 'извести, извештавати, подносити извештај; јавити, јављати, доставити, испричати', одакле се може закључити да је термин могуће употребити у датој позицији. Истина мало је теже одлучити се за одговарајући преводни облик – чини се као да је сваки могућ, али ниједан није довољно информативан на датом месту. У датој реченици би можда било добро употребити лик *указује* или *упућује*, којег није било на списку преводних⁹.

У РМС постоје две глаголске одреднице, са два инфикса: *реферирати* и *реферисати*, а семантичка дефиниција је 'поднети, подносити реферат, извести, извештавати' и, како видимо, ни овде нема „жељене“ семантике.

1.8. Необични или дуги, често и нејасни наслови. Чини се да је ово основна одлика наслова научних радова¹⁰. Међутим, често се иза тих помпезних наслова крије сасвим једноставан садржај. Тако је под поднасловом *Педагошке импликације* обрађена материја у вези са начином рада са ученицима или студентима, али у том тексту ниједном није употребљена реч *импликација*. Имајући у виду значење ове речи: 'заплетане, уплетане у што, умешаност', по Вујаклији, може се поставити питање оправдања употребе оваког наслова. Значење ове речи у РМС треба тражити под глаголском одредницом (мада има и именичке), а тамо налазимо 'садржавати у себи, обухватити, обухватати'.

1.9. Рогобатни превод. Показало се да је аутор (или преводилац) имао проблем како да преведе неки новонастали термин за неке нове појаве и појмове. С тим у вези може се поставити и питање термина у језику из којег се преводи. Такву невољу аутору једног текста задао је термин *community-based supported housing*, који је садржан и у наслову рада и чини основу рада. Преведен је као *становане уз подршку (за особе са инвалидитетом)*. Очигледно је да се један део у преводу изгубио, а то

⁸ РМС има придев *легислативан* са значењем 'који се односи на легислативу, законодаван'.

⁹ Да је овај термин (реферира) у широј употреби у значењу *упућује* потврдила је и колегиница Маја Вукић, наводећи примере из области синтаксе.

¹⁰ Овде желим да истакнем да се некада у оквиру предмета *Техника научног рада* на последипломским студијама учило какав треба да буде наслов, уз истицање да треба да буде кратак. У тренутку када су наслови почели постајати све дужи, у једној дискусији на Наставно-научном већу Филозофског факултета у Нишу, помало шаливо али лепо уочено, речено је да наслов не треба да буде резиме.

је *community-based*, што је, заправо, *заједница заснована*. Вероватно је буквалан превод требало да буде *заједница заснована на становању уз подршку за особе са инвалидитетом*.

Наравно, рогобатност није уклоњена – напротив.

1.10. **Непознато значење.** Када кажемо непознато, ово 'непознато' треба узети само условно. Бројни примери лексеме *генолошки* заинтригирани су ме да погледам шта та реч значи. Реч није регистрована ни у Речнику САНУ, ни у РМС, ни код Вујаклије, а семантику не нуди ни Гугл претраживач. То, међутим, није сметња да се ова реч појави у бројним синтагмама: *алтернативно генолошко¹¹ учење, генолошка расправа, генолошка припадност, генолошко стабло* итд.

2. **Распрострањеност.** Ако треба тражити утеху, тј. паралелу, не треба пуно лутати. Потрага за терминима који су ми били неразумљиви или нејасни, показала је да се истоветни ликови могу јавити (и јављају се) и у другим језицима. Тако се и код Хрвата јавила *персуазивна порука*, па *генолошка истраживања, генолошке кушње* итд., а у словеначком сам пронашла *експлицитски одходки* трагајући за семантиком речи *експлицитски*.

3. Питање које у вези са разматраном проблематиком следи јесте да ли је језик науке неки засебан језик, различит од језика свакодневне комуникације и да ли он треба да служи само стручњацима дате области и буде неразумљив осталима? Ако се зна да је некада латински језик имао улогу језика науке, да ли се у овом тренутку као такав намеће енглески? Овакав однос према језику и у језику науке није специфичност српског језичког простора, о чему сведоче и сусрети са колегама из других земаља у којима енглески није матерњи. То иде у крајност и прети да лидерство у науци припадне онима чији је језик комуникације енглески, што би довело до тога да врхунска научна достигнућа на неком другом језику (француском, руском, шпанском и др.) остану непозната.

Такође се поставља питање и да ли се неки научници намерно служе неразумљивим језиком како би деловали ученије у односу на оне који се изражавају једноставније и разумљивије. Некада такав начин изражавања наилази на позитиван одјек и код слушалаца, успева да их заслепи формом, језиком, чак и у случају када је садржај апсурдан и бесмислен. Такав слушалац не успева да препозна велике мисли ако су изречене на једноставан начин. Овде бисмо се могли присетиоти наше

---

¹¹ Да се ова лексема појавила случајно, могло би се помишљати на техничку грешку, тј. на *генеалогiju*, међутим, бројни примери недвосмислено показују да се не ради о грешци.

старе изреке „нисам писмен да пишем кратка писма“, која би, примењена на проблем гломазног језика науке, могла да се преведе у мисао „нисам писмен да пишем једноставно“. Заправо, теже је писати једноставно. Теже – али није немогуће. Дobar пример такве употребе језика у науци налазимо у књигама великана српске науке, научника који су знали бројне стране језике, били цењени од стране светских научника, али у својим научним делима на матерњем језику служили су се језиком који је био једноставан и свима разумљив – умели су да изразе велике мисли на језик свима разумљив. Као прилог овој тврдњи навешћу пример из књиге *Историја српске културе* из дела насловљеног као *Књижевни језик као инструмент културе и продукт историје народа*, чији је аутор Павле Ивић:

„Језик је основно оруђе културе сваког народа. У њему се одражава појмовни свет којим је овладало неко друштво, али он уједно утиче на могућности даљег развоја културе, олакшавајући комуникацију у неким правцима и отежавајући је у другим релацијама, чиме се развој у знатној мери усмерава.“

Дакле, употреба језика јесте индивидуална категорија, али је у овом случају и последица помодарства у комуникацији у области науке.

Проблем „неразумевања“ може се поставити у вези са језиком било које науке (и не само науке), а то, између осталог, намеће и следећа питања:

1. До које мере се може „затварати“ језик, тј. до које мере може бити специфичан само за одређени слој, при чему се мора имати у виду да се затварање посматра у односу на језик на којем се општи, а то заправо представља отварање према неком универзалном језику струке и уклапање у неки вид опште комуникације, глобализације, па и мултикултуралности;

2. Води ли то у жаргонизацију, тј. да ли тај и такав језик постаје својство само одређене групе и да ли је то довољно;

3. Враћамо ли се времену тајних језика;

4. Да ли лексика која се јавља у радовима ове врсте представља вокабулар српског језика и да ли јој је место у речнику српског језика или су то стране речи и могу се наћи само у лексиконима страних речи, што отвара и друга питања.

Имајући у виду детаљ о разумљивости – сетила сам се лингвистичког податка да тест за мерење међусобне разумљивости којим би се одредило да ли је реч о истом језику или су у питању различити језици предвиђа разумљивост од 75 до 85 процената. Шта је онда са језиком науке? Разумемо ли га у том проценту?

5. Недвосмислено је да ова лексика мора наћи своје место у правопису српског језика, а добро би било (и практично) и да је буде у правописном речнику – само они који се том терминологијом служе знају колико невоља доноси када је треба преточити у писани језик.

Дакле, употреба страних термина у језику науке има оправдања и тај лексички слој мора наћи своје место у језичком систему у којем је у употреби, али мора бити умерена (само у мери у којој је неопходна) и обавезно прилагођена језичком систему језичког подручја на којем се користи.

Литература

- Бугарски 2003: Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Čigoja.
- Вујаклија 1991: Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd: Prosveta 1991.
- Група аутора, *Историја српске културе*, Дечије новине, Горњи Милановац и Удружење издавача и књижара Југославије, Београд. https://www.rastko.rs/isk/index_c.html [преузето 20. 12. 2016]
- Марковић 2014: Јордана Марковић, Језик медицине између неразумевања и вишезначности, у: *Српски језик, књижевност, уметност*, Зборник радова са VIII. Међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, Књига I, *Вишезначност у језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, стр. 45–52.
- Радовановић 1986: Милорад Радовановић, *Социolingвистика*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–19, Београд 1959–2014.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*, књ. I–III Нови Сад – Загреб 196–1969, књ. IV–VI, Нови Сад 1971–1976.
- Тошовић 2004: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Јордана Марковић

ЯЗЫК НАУЧНОЙ РАБОТЫ МЕЖДУ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И НЕДОПОНИМАНИЙ

(Резюме)

Мы являемся свидетелями языка науки, который в настоящее время обременен многочисленными терминами, заимствованными из различных языков и различных научных работ на иностранных языках. Так этот язык отходит от языка общения и превращается в язык, который мало понятый или не понятый для большинства. Надо знать что некоторые ученые говорят что научный стиль не следует понимать все и что статья написана в этом стиле предназначенная только для конкретной группы. Сравнение с научными работами сербских гигантов науки показывает что работа высокой научной ценности может быть написана простым и понятным языком.

Можно большое количество новых терминов рассматривать как следствие мультикультурализма и тогда его не надо рассматривать „непонтым языком“, но как „язык глобализации“, то есть этот язык будет для всех которые интересуются, независимо от того каким языком они говорят (или пишут).

Ключевые слова: язык, разнообразие языка, научный стиль, лексика.

Жива Милин*

Западни универзитет у Темишвару**

Филолошки, историјски и теолошки факултет

ТЕМИШВАРСКИ СЛАВИСТА ЧЕЗАР АПРЕОТЕСЕЈ И ЊЕГОВИ РАДОВИ О РУМУНСКО-СРПСКИМ КУЛТУРНИМ ВЕЗАМА

Аутор посвећује овај рад темишварском слависти, универзитетском доценту Чезару Апреотесеју, члану-оснивачу Темишварске филијале Удружења слависта у Румунији и њеном вишегодишњем председнику. Ту су његова биографија и кратки преглед радова посвећених румунско-српским културним везама. Био је он универзитетски наставник, научни истраживач, публициста и културно-просветни радник. Сарађивао је својим радовима и чланцима у локалним и централним листовима и часописима. Нажалост, ти су радови и чланци сачувани само на пожутелим страницама периодичних публикација.

Кључне речи: допринос, истраживање, контакт, методика, образовање, везе, слависта

Темишварски слависта Чезар Апреотесеј¹, ванредни универзитетски професор, доктор филологије, рођен је 20. јануара 1922. године у румунском насељу Страоње, жупанија Вранча. Између 1929. и 1942. године похађао је Основну школу у родном месту, Војну гимназију у граду Тргу Мурешу, најзад и Морнарску школу у Констанци, где је од 1942. до 1945. године студирао Поморско морнарство. У поратним годинама дипломирао је у Букурешту на следећим факултетима и институтима: Филолошки и филозофски факултет (1947), Факултет правних наука (1948) и Институт за економске науке и планирање (1948), Факултет за руски језик и књижевност на Педагошком институту „Максим Горки“ (1952). По окончању универзитетских студија, од 1952.

---

* jiva.milin@yahoo.com.

** Рад је рађен у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији и при Савезу Срба у Румунији који финансира овај пројекат.

¹ О његовој биобиблиографији види: Jiva Milin, *Slavistica universitară timșoreană (1957-2007). Dicționar biobibliografic*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2007, стр. 21-24.

до 1954. године био је наставник руског језика у Средњој школи бр. 1 у Темишвару (Међуратни и данашњи Лицеј „Константин Ђаконовић Лога“), а од 1954. до 1985. године, када се пензионисао, био је универзитетски наставник на темишварском Пољопривредном институту, на којем је предавао руски језик, а тамо негде од око половине седамдесетих година и опционални курс Педагогије. Између 1957. и 1970. године предавао је руску и совјетску књижевност на руско-румунским одељењима филолошких факултета на Петогодишњем педагошком институту и Троогодишњем педагошком институту у Темишвару. Године 1970. одбранио је на Универзитету у Букурешту докторску дисертацију „Румунско-источнословенска лингвистичка прожимања (Руски елементи)“. Био је ожењен Српкињом Десанком Николић, наставницом руског језика у Српској мешовитој гимназији, касније универзитетском наставницом на Медицинском институту у Темишвару, са којом је имао двоје деце.

Чезар Апреотесеј је у темишварском универзитетском животу био познат као наставник, научни истраживач и културно-просветни радник. Био је члан-оснивач Темишварске филијале Удружења слависта у Румунији и њен вишегодишњи председник, почасни члан научног друштва *Societatea de Limba Română din Voivodina* [Друштва за румунски језик у Војводини], члан-оснивач Румунског друштва за библиофилију, председник Темишварског муниципјског комитета за културу и др. Сарађивао је у месним и националним стручним, књижевним и друштвено-политичким листовима у Румунији и Србији: „Analele Societății de Limba Română“, „Analele Univetrsității din Timișoara. Seria Științe filologice“, „Contemporanul“, „Convorbiri literare“, „Limba și literatură“, „Нови живот“ / „Књижевни живот“, „Noesis“, „Romanoslavica“, „România literară“, „Scrișul bănățean“ / „Orizont“, „Studii și cercetări lingvistice“, „Familia“, „Forum“ и др. Теме његових студија, чланака, есеја, огледа и осврта су из румунске, руске и компаративне књижевности, лингвистике, педагогике, кибернетике и др. Писао је он чланке посвећене руским и румунским писцима А. С. Пушкину, Л. Н. Толстоју, Ф. М. Достојевском, М. Еминескуу и М. Садовјануу, расправљао је о реалности и фикцији у роману *Шума обешених* Л. Ребреануа, о искусности М. Шолохова у *Човековој судбини* и о лингвистичким калковима, доносио је прилоге о рационалној употреби научне терминологије и о предавању страних језика у вишој техничкој настави и др.

Први његов рад из домена румунско-српских културних и лингвистичких веза јесте *Stadiul actual al cercetării contactelor lingvistice*

româno-iugoslave în Republica Socialistă România [Садашњи стадијум проучавања румунско-српских лингвистичких прожимања у Социјалистичкој Републици Румунији] [Analele 1972-73: 65-80]. У њему су наведени чланци, студије и докторске дисертације румунских србиста од краја прве до почетка треће деценије друге половине XX века, који су проучавали српске позајмице у румунском језику, утицај српског језика на румунски, румунско-српска језичка прожимања, српске говоре у Румунији итд. Њихови су аутори: академик Емил Петровић, универзитетски наставници Мирко Живковић, Дорин Гамулеску, Виктор Веску, Берислав Берић са Универзитета и научни истраживач Миле Томић са Института за лингвистику у Букурешту, Јоан Патруц са Универзитета „Бабеш-Бољај“ и Јоан Мариу и Дојна Греку из Филијале Румунске Академије у Клужу, Теодор Н. Трпча са Петогодишњег педагошког института; додао је и себе, а још је радио на Пољопривредном институту у Темишвару и др.

Посебно место у његовом научном истраживању припада радовима које је саопштавао на српско-румунским, односно румунско-српским симпозијумима одржаним између 1970. и 1982. године у Вршцу (1970), Панчеву (1972), Зрењанину (1974), Букурешту (1976, 1982) и Београду (1980), а који су касније били објављени у *Радовима симпозијума / Actele simpozionului*. О неким од њих ћемо рећи понешто у наставку овог чланка.

Ауторова истраживања у овом домену почињу радом *Observații asupra elementelor lexice sîrbești în poezia populară română* [Примедбе у вези са српским лингвистичким елементима у румунској народној поезији] [Radovi. Actele 1971: 43-52]. Аутор је за овај рад изабрао из збирки румунских народних песама сакупљених код Румуна на западном делу Румуније и код оних у Србији стихове са румунским позајмицама из српског језика, као што су: *fășui* < срп. *насуљ*, *pesec* < срп. *несак*, *podrum* < срп. *подрум*, *sănduc* < срп. *сандук*, *rujă* < срп. *ружа*, *vracniță* < срп. *вратница*, *zănat* < срп. *занат*, *a zogoni* < срп. *гонити*, *a zăvârni* < срп. *заврнути*, *a potoni* < срп. *потонити* и др. Он није, међутим, приметио да су позајмице из новијих времена, као што су *zăstavă* < срп. *застава*, *reșenie* < срп. *решење*, *skipștina* < срп. *скупштина*, *ugovor* < срп. *уговор* и др. присутне искључиво код Румуна у српском делу Баната. Прецизирамо овде да је позајмица *vracniță* у својем румунском облику продрла и усталила се у говору Банатске Црне Горе. Можда се још требало рећи да, поред позајмице *fășui*, у румунском делу Баната се више употребљава ова позајмица у облику *păsulă*. Аутор констатује да су ове позајмице у

највећем броју именице, мање глаголи и још мање друге врсте речи. Од прилога се употребљава само турцизам *baş* < срп. *баи*. Неке позајмице су претрпеле знатне фонетске промене: *samulastră* < срп. *самораст* и *năstrecea* < срп. *несрећа*. Има случајева када се у народним песмама користе синонимни дублети: *porumbel* – *golumb*, *inel* – *burmă i dr*. Привлачи нам пажњу и партикула *god*, која се у румунском делу Баната употребљава у облицима *unge goage* „где – год“ и *cine goage* „ко – год“. Запажени су у овим народним песмама и морфемни калкови са префиксом *do*: *a (se) dovorbi* < срп. *договорити (се)*, полукалкови: *măcar се* < срп. *макар ита*, *măcar cine* < срп. *макар ко* и фразеолошки калкови: *a frige răchie* < *нећи ракију*.

„Разматрајући их са становишта њихове језичке функције – пише аутор у српском резимеу – може се закључити да српски језички елементи (укључујући и антропониме и топониме) дају румунском фолклорном стваралаштву из ареала румунско-српских лингвистичких контаката специјални регионално-дијалектални колорит“ (стр. 52)

У раду *Valențe semantico-stilistice ale elementelor sîrbești în literatura populară română* [Семантичко-стилске вредности српских лексичких елемената у румунској народној књижевности] [Radovi. Actele 1974: 79-94] темишварски слависта је наставио и проширио своја истраживања и на збирке прозе: бајке, приповетке, анегдоте, басне и др. И овакве збирке потичу из зона румунско-српских лингвистичких контаката, у којима су пронађене нове српске лексичке позајмице. Овога пута су оне анализиране са семантичког становишта. Аутор тврди да је у овом раду настојао да истакне експресивност лексичке синонимије и употребљавање деминутива. Он је приметио да су у многим случајевима српске лексичке позајмице употребљаване као дублети или серијски синоними. Тако је по аналогiji са румунском речи *porumbel* настао нови облик *golumbel*, а са речи *porumbiță* облик *golumbiță*. Стварањем синонимних дублета обогаћује се румунска лексика и повећава се експресивност језика. Да би повећао експресивност стиха, анонимни бард употребљава у њему уз румунску реч српску лексичку позајмицу: *car* – *cocie*, *inel* – *burmă*; српска лексичка позајмица му је потребна за стварање парне риме: *baş* – *naș* „кум“, *dvor* – *dor* „чежња“, *petacu* – *săracu* „сиромах“, *iunac* – *sărac*; за стварање парних рима користио је и искључиво позајмице: *divanu* < срп. *диван* – *izănbănu* < нем. *Eisenban* „воз“ и *avlie* < срп. *авлија* – *cocie* „кочија“. Има ту и изведеница од српских позајмица: *rujiță* < *rujă*, *chituță* < *chită*, *sobiță* < *sobă*; има и придева изведених од српских именичких позајмица: *blăgos* < *blagă*,

năranziu < *năranza* „наранца“. Ретко се румунски глаголи граде помоћу српских префикса *до-*, *из-*, *за-*: *a doora* „доорати“, *a izăfla* „изнаћи“, *a zăuila* „загледати“ и „заборавити“. У румунским баснама је аутор запазио следеће српске лексичке позајмице: *ala*, *bunar*, *cotăriță*, *lom*, *năranza*, *cipcă* и др.

О српским лексичким елементима у румунској народној књижевност аутор пише овако: „Ови дају посебну локалну боју, специфичну двојезичним зонама, народној књижевности на румунском језику, у условима трајних контаката са српским живљем“ (стр. 93).

Из домена румунско-српских културних веза је и следећи рад Чезара Апреотесеја, чији је наслов *Observații asupra tipăriturilor bilingve romîno-sîrbe* [Запажања о двојезичним румунско-српским штампаним књигама] [Radovi. Actele 1977: 33-45]. У њему аутор доноси своја запажања, допуњује досадашње информације, разјашњава неке недоумице о румунско-српским двојезичним штампаним књигама из XVIII века, користећи *Српску библиографију XVIII века* (Београд, 1964) Георгија Михајловића, као и друге библиографске радове настале на почетку друге половине XVIII века. Прва од ових двојезичних књига је *Întâia învățatură pentru tineri / Первое учение отроком*, штампана 1726. године у Римнику. О овој књизи аутор доноси информације којих нема у IV тому Старе румунске библиографије (*Bibliografia românească veche*) J. Бијануа и Н. Ходоша: аутор Буквара је Теофан Прокопович, Буквар се појавио у првом издању 1720. године, предговор Теофана Прокоповича је замењен *Предословијем* Мојсеја Петровића, преводилац румунске верзије могао би бити монах Штефан из манастира Говоре итд. Друга штампана књига, тројезична, јесте *Мали катихизис*, штампан у Бечу, без године. Чезар Апреотесеј тврди да је аутор *Катихизиса* Јован Рајић, а да из румунских података прозилази да је штампан 1777. године. Он прихвата претпоставку архимандрита Димитрија Руварца да је румунски превод урадио Пахомије Кнежевић, а немачки Атанасије Деметровић Секереш. Највише простора је аутор резервисао за разматрање сложених проблема двеју румунских верзија двојезичних румунско-немачких штампаних књига: *De lipsă cărticea pentru învățatoriu / Nothwendiges Handbuch für Schulmeister* и *Carte trebuincioasă pentru dascăli/ Nothwendiges Handbuch für Schulmeister*, обе штампане у Бечу, том I 1785; том II 1786 године. Споменимо само да је оваква двојезична књига српско-немачка, *Ручна књига потребная магистромъ/ Nothwendiges Handbuch für Schulmeister*, била штампана 1776. године у штампарији J. Курцбека у Бечу, а превео је с немачког Теодор Јанковић Миријевски.

„Припадајући, у извесном смислу, двома културама – пише аутор – ови штампани радови изазивају бројне проблеме филолошког и текстолошког карактера, двојезичне испреплитаности и зависности превода у односу на оригинал, питање припадности, идентификације аутора или преводиоца“ (стр. 45).

Преостало нам је да још кажемо понешто о његовом раду *Contribuția iluminiștilor bănățeni la dezvoltarea relațiilor româno-iugoslave în domeniul învățământului* [Доприноси банатских рационалиста развоју румунско-југословенских односа у области школства] [Radovi. Anale 1982: 85-94]. У њему Чезар Апреотесеј пише о културно-васпитној делатности банатског хроничара Николаја Стојке од Хацега (1751-1833), доноси нове податке о директору српских и румунских школа у Банату Теодору Јанковићу Миријевском (1741-1814) и о његовом раду на спровођењу школске реформе на педагошким принципима аустријског педагога И. И. Фелбигера (1724-1788), расправља о румунским верзијама Фелбигерове Методике *Nothwendiges Handbuch für Schulmeister* у двојезичним румунско-немачким штампаним књигама, спомиње одржавање 1777. године, у Владичанском двору у Темишвару, првог течаја за образовање учитеља, на којем је Србима предавао *нову норму* Теодор Јанковић Миријевски, а Румунима Михаил Рошу Мартиновић (1750-1822). Што се тиче румунских верзија Фелбигерове Методике, знало се све до 1977. године само за постојање верзије *Cartea trebuincioasă pentru dascăli* (Библиотека Румунске Академије, BRV, бр. 485). Исте године је залагањем аутора овога рада била пронађена и верзија *De lipsă cărțicea pentru învățătorii* (Библиотека Онисифора Гибуа) [Apreotesei 1977: 3]. Румунски превод је са српске верзије *Ручна књига потребная магистромъ* Теодора Јанковића Миријевског, а урадили су га Николаје Стојка од Хацега и архимандрит Јован Фелдвари. У крајњем делу рада аутор пише о делатности Теодора Јанковића Миријевског у Русији, где је при крају XVIII века реформисао руско школство, састављао уџбенике, уређивао *Компаративни речник свих језика и говора* (1790-1791) и додајмо још да је 1783. године постао члан Руске академије наука. Да још само споменемо да је за заслуге у реформисању школства добио племићку титулу „од Миријева“. У текстовима на немачком језику његово име и презиме је пропраћено племићком титулом *von Mirijewo*, а у славеносрпском *от Мириево*. То је, свакако, навело овог слависту да један чланак посвећен овом педагогу-реформатору наслови *Academicianul Teodor Janković de Mirievo* [Академик Теодор Јанковић од Миријева] [„Orizont” 1977: 7].

Наш је слависта писао много, али за живота није успео да сакупи и одабере радове бар за једну књигу, којом да остане у памћењу будућих генерација.

Литература

- Analele 1972-73: *Analele Societății de limba română*, 3-4.
„Orizont” 1977: „Orizont”, XXVIII, br. 45 (507)
Radovi. Actele 1971: *Radovi simpozijuma o srpsko (jugoslovensko)-rumunskim odnosima / Actele simpozionului dedicat relațiilor sîrbo (iugoslavo)-române (Vršač, 22-23 V 1970, Pančevo, Libertatea*.
Radovi. Actele 1974: *Radovi simpozijuma o jugoslovensko-rumunskim uzajamnostima u oblasti narodne književnosti / Actele simpozionului dedicat reciprocităților iugoslavo-române în domeniul literaturii populare (Pančevo, 28. IX-I.X 1972)*, Pančevo, Libertatea.
Radovi. Actele 1977: *Radovi simpozijuma / Actele simpozionului (Zrenjanin, 9-13. X 1974)*, Pančevo – Zrenjanin.
Radovi. Actele 1982: *Radovi V jugoslovensko-rumunskog simpozijuma / Actele celui de-al V-lea simpozion iugoslavo-român (Beograd, 25-29. VIII 1980)*, Beograd.

Жива Ђ. Милин

ТИМИШОАРСКИЈ СЛАВИСТ ЧЕЗАР АПРЕОТЕСЕЈ И ЕГО ТРУДЫ ПОСВЯЩЕНЫ РУМЫНСКО-СЕРБСКИМ КУЛЬТУРНЫМ СВЯЗАМ

(Резюме)

В работе изображены краткая биография и труды тимшоарского слависта, университетского доцента, доктора филологии и многолетнего председателя Тимшоарского филиала Союза Славистов Румынии Чезара Апреотесея (1922-1989) посвящены исследованию румынско-сербских культурных связей. В своих трудах он писал о сербских лексических элементах в румынской народной поэзии, о двуязычных румынско-сербских печатанных книгах во второй половине XVIII века, о вкладе директора сербских и румынских школ в Банате Теодора Янковича Мириевского (1741-1814) в проведение школьной методики австрийского педагога И. И. Фельбигера (1724-1788), о содействии банатских

просветителей в укрепление румынско-сербских связей в области образования и др. Следует вспомнить и его синтез трудов румынских сербистов посвященных румынско-сербским языковым контактам.

Ключевые слова: вклад, исследование, контакт, методика, образование, связь, славист, книга, элемент.

Снежана Ј. Милојевић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

РЕЛАТИВИЗАЦИЈА ПОЈМОВА ОВДЕ И ТАМО, СВОЈ И ТУЋИ У ДОМЕНТИЈАНОВОМ *ЖИВОТУ СВЕТОГА САВЕ*

Одређен предоминантно духовним особинама Свети Сава својим повлашћеним местом сматра Свету Гору, тежећи ка јеванђелском центру – вечном граду Јерусалиму и сусрету са просторима којима се кретао Син Божији, Исус Христос. Доментијаново житије акцентује и радост сусрета Светога Саве са бројним владарима и црквеним поглаварима с којима га повезује хришћанска љубав. Његова путовања и сусрети на њима истичу феномен духовног заједништва (заједничког духовног простора), када параметри овде и тамо, свој и туђи у свом уобичајеном значењу постају ирелевантни.

Кључне речи: Свети Сава, овде и тамо, заједнички духовни простор, хришћанска љубав, православље.

Уобличен ауторском особеношћу јеромонаха Доментијана, човека беспрекорног богословског знања и истанчане духовности, *Живот Светога Саве* изграђен је на религиозним трактатима и мистичној атмосфери: „Ни у једног нашег средњовековног животописца нема такве визионарске моћи и мистичног надахнућа као у Доментијана“ (Кашанин, 1988: 25).

Ово житије одликује се библијским маниром најављености који је усаглашен са константом изговореном у Исусовој *Беседи на гори*: „Не мислите да сам дошао да укинем Закон или пророке, нисам дошао да укинем него да испуним“ (Мт 5, 17). О средњовековном поетичком топосу предестинације и његовом утицају на темпо приповедања Радојчић каже:

„Стално се описује једна личност истих особина која је од самог почетка формирана, завршена¹. Једна чудна интензивна статика

---

* milojevic.snezana@yahoo.com

¹ У образлагању своје тезе Радојчић наводи и конкретан пример, када се још на 37. страни најављује оно што ће се десити на 151. страни: „Одмах у првим поглављима

само се шири и понавља кроз сва времена и догађаје и стања“ (Радојчић, 1988: 45).

Опис рођења Растка Немањића је *извештење* од Светог Духа и на трагу је чуда описаних у Старом завету, када временске људе Ану и Јоакима, Сару и Аврама Бог благосиља потомством. У случају Немањића сусрећемо се са реконтекстуализацијом у формалном смислу – реч је о родитељима који су већ обдарени наследницима али, по цену одрицања од телесне љубави, они моле за потомком који ће доћи на овај свет с мисијом – да свој народ приведе правој вери:

„Свети Сава у делу израста у лик-функцију. Његова осећања потчињена су космичким и божанским идеалима, а делање се одвија према Божијем промислу и одређеном плану; сви догађаји, чак и они који су презентовани без посебне назнаке да узводе ка вишем циљу, имају такав семантизам и усаглашени су са општим контекстом дела“ (Јухас, 1996: 51).

У одлукама и поступцима богоугодног Немањића нема ни једног исклизнућа, његове одлуке су увек усклађене са Божијом вољом, а таква непогрешивост је мотивисана податком да, за разлику од осталих, он види не само световним, већ и духовним очима:

И прозревши душевним очима бесконачан живот и неисцрпна блага спрењена праведницима који га љубе, и славу земаљску сматрав као ништа, остави земаљско царство (Доментијан, 1988: 57).

Доментијаново житије истиче и инвенцију самог светог Саве кроз чињеницу да су житијна догађања условљена Савиним личним одлукама и његовом слободном вољом². Из тог разлога можемо рећи да је означавајућа одлика житијног јунака слика богочовечанске сарадње: осим Божије инвенције, Свети Сава

сам себе спреми чистом молитвом и духовном љубављу као светилник који гори у Христу. Јер ради чисте вере његове ка Христу живео је у срцу његову сам љубитељ љубави (Доментијан, 1988: 57).

Динамичност овом хагиографском тексту, осим турбулентних историјских догађања, својеврсних искушења опстанку благородне

проричу се особине и догађаји који се заиста испуњавају у последњим поглављима“ (Радојчић, 1988: 45) и сл.

² Дејствовање централне личности житија, усклађено је са новозаветном сарадњом Бога и човека: „Не само да је Савина будућност од рођења очекивана, већ он сам из дубине свога срца и душе тежи остварењу истог“ (Милојевић, 2015а: 68).

династије, представљају непрестана кретања (путовања) Светога Саве. Сва та ходочашћа и дипломатска путовања садрже описе сусрета Светога са тамошњом црквеном и световном влашћу, или је сама идеја измештања из тренутног места боравка предусловљена одређеним богонадахнутим сусретима: Савино бекство у Свету Гору мотивисано је сусретом са неименованим монахом који му је предочио живот светогорске заједнице³.

Доментијанов Сава, називајући себе *заблуделим јагњем Божијим*⁴, усавршавање у вери и упуштање у метафизичке просторе назива *правим путем*, јер он води ка Богу, *истинитом пастиру*. Сви сусрети на том путу су сусрети радости у препознавању: као што је његов сусрет са непознатим *чрнцем* био срдчан и пун љубави, на исти начин је њега дочекала монашка заједница на Светој Гори: *И у Богу са љубављу би примљен од игумана и од све братије* (Доментијан, 1988: 63).

Иако је деловање Светога Саве у Србији значајно, иако у оквиру својих породичних и архиепископских обавеза долази у Србију и борави ту одређено време, место коме се стално враћа јесте његова *духовна домовина*, Света Гора и њени манастири, а његов народ бројни светогорски монаси.

Духовно узрастање Светога Саве исказано је кроз алегоријску слику птице (орла) и јелена:

Небопарни орао летећи из младости по ваздуху, као и јелен прелазећи по високим горама прво рукоположење положи у Светој Гори на црквеном врху и на стенама града, тражећи вишњих и дотичући се нижњих (Доментијан, 1988: 71).

Будући да средњовековни наратив своју парадигматику црпе из оног библијског, чије је тумачење засновано на алегоријској егзегези, консултовали смо текстове из Фисиолога⁵.

---

³ *И јави му Господ неког чрнца који познаје Свету Гору. Смирени младић, примивши овога са великом усрдношћу, испита га о Светој Гори, и све богоумно исприча му животе светих Свете Горе. И много слушавши од њега, заволи Богом послани му савет, и разумеде Богом послани му глас од Свете Горе и пресвете Богородице, коју положи као представатељницу и повереницу живота свога* (Доментијан, 1988: 58).

⁴ Заблуделост је метафора световног живота, док Јагње Божије, симбол самога Исуса Христа, уобличава његову тежњу за сједињењем са свевишњим кроз *прави* монашки пут. „Тако се јагње утврђује као најстарији најзначајнији симбол Христа. Временом тај став постаје најраспрострањенији у литератури“ (Петканова, 2000: 87).

⁵ Оцену да је Фисиолог и теолошко дело дао је изванредан број научника који су се уско стручно или у оквиру ширих сагледавања византијске књижевности бавили Фисиологом, као на пример А.Карњејев, А. Александров, Х. Г. Бек, Д. С. Лихачов, С. С. Аверинцев, Д. Богдановић.... (Лазиф, 1989: 14). Још раније је примећен утицај Фисиолога на

Долазак у духовно средиште – Свету Гору – и Савину спременост на духовно уздизање ка Богу, Доментијан излаже кроз поређење *настањујући се по горама као птица* (Доментијан, 1989: 59), док Савина духовна зрелост, када су му подједнако блиски и *вишињи и нижињи*, као алегоријску парадигму има орла, за кога у Физиологу проналазимо податак да је цар птица. У Физиологу се кроз физичке параметре описује духовна снага орла – и поред небројених недаћа кроз које је прошао, он поново оживљава покренут својим Логосом⁶.

Попут орла из поменутог преводног текста старе српске књижевности, и Сава Немањић с лакоћом подноси све невоље монашког живота, истрајан је у свом духовном подвигу. Проналазећи снагу у својој снажној вери, попут јелена који у симболичком смислу јесте непрекидни борац против зла (змије), духовно је непрестано млад у непрестаној жудњи за сједињењем са Богом⁷.

Јелен, према општем мишљењу, симболизује душу која тражи Господа, а ова симболика укорењена је у псалмском изразу (Томин, 1996: 43). Доментијан истиче сотирилошки елемент овог симбола контекстуализованог монашким животом Светога Саве у Хиландару, где се Свети *на извору напијао воде* (истините вере) која није била само његова радост већ и спасење, што је у Физиологу исказано на следећи начин:

„И ма где се змија нађе, усходи за врат јелену и придави га; тада он поједе змију и јури ка изворима воденим. И ако за три часа не пије воде, умире; ако ли се напије остаје жив. О томе пророк рече – као што ожедни јелен на изворима водним тако душа моја тежи теби Боже⁸“ (Физиолог 1989: 45).

поједина оригинална хагиографска дела српске књижевности: *Живот Стефана Немање*, *Стефана Првовенчаног*, *Доментијанов Живот св. Саве и св. Симеона*, *Теодосијев Живот св. Саве*, *Животи краљева и архиепископа српских* Данила II и друга (Лазиф, 1989: 25).

⁶ „И ти умни човече, када много сагрешиш узлети у висину смерне мудрости и баци се низ камен који је твоја вера, и разби свој нос принос греху, уми себе у ђерусијевом блату, то јест, сузама огреј себе на сунцу, односно у цркву стави своју одећу изнад греха. И опет ћеш се подмладити, како говори пророк – обновиће се као орлу младост твоја“ (Физиолог, 1989: 48).

⁷ „Као што кошута тражи потоке, тако душа моја тражи тебе, Боже! Жедна је душа моја Бога, Бога живог, када ћу доћи и показати се лицу Божјему?“ (Пс 41, 1–2).

⁸ У оквиру одреднице Јелен, Физиолог наводи верску поуку: „И ти, дакле, умни човече, што три свода имаш у души који су: крштење непропадљиво, дар и достојанство рукоположења и покајање, притекни прво источнику воденом, што је и у сржи написаног и пророчким тумачењима, пи воду што је свети дар покајања. Причешћујући

Таквом подвижнику су сви путеви отворени, па тако право да обнови манастир Хиландар, запустео од *безбожних гусара* Свети Сава добија од византијског цара који му с љубављу говори: *Све што требаш од царства ми, ништа ти није забрањено* (Доментијан, 1989: 88). С тим се усаглашава и светогорски монашки круг, мотивисан љубављу према Светом; са истим успехом бива прихваћена жеља за обнављањем манастира и код грчког цара Алексија.

Свети Сава поново одлази у Константинопољ ради добијања аутокефалности српске цркве коју је, уз сагласност Теодора Ласкара, благословио васељенски патријарх. Од патријарха је Свети Сава изашао са *великом божанственом чашићу [...] а цар га прими љубазно* (Доментијан, 1989: 137).

Са бескрајном радошћу и поштовањем дочекују га и у Србији: *Од свију земаља отачаства његова течаху веселим ногама на благослов преосвећенога и испуњени духовном радошћу враћаху се својој кући* (Доментијан, 1989: 184). Духовним узрастањем српског народа, на чему Свети Сава прилежно ради, и изградњом манастира, Србија из категорије тамо, где долази призван братском љубављу или потребама пресупонираним својим пореклом, трансформише се у овде.

Такво осећање појачано је новим светитељима⁹ – Светим Симеоном, чије се чудотворне мошти чувају у Студеници и Светим Стефаном који почива у Жичи. Сусрет са својим народом који је приближио правој вери подразумевао је и размену духовне наклоности: *И целовавши сва духовна рођења и благословивши све, и са њима прими весеље духовно и телесно* (Доментијан, 1988: 183).

Посебно место у Доментијановом житију заузимају ходочашћа Светога Саве. Сусрет са Јерусалимом описан је као катарзично духовно искуство: *Гледајући самога љубитеља свога као да је ту [...] сузном молитвом опхрван нашавши самога траженога, и постигавши гоњенога и насладивши се жељенога [...] и љубављу уподобљавајући се његовој жељи, како би света страдања изобразио у дубинама срца свога и пред*

се са покајањем и обнављајући себе покајањем, не умртвљуј се у греху (Фисиолог 1989: 45).

⁹ „Свако житије служи стварању или ширењу култа одређеног лица, а овај култ је жива успомена на чињеницу једног моралног преображаја, једне успеле реализације Христових заповести и јеванђелских идеала. Житије је стога нужна допуна и продужење Библије. Светац је доказ да се може хришћански живети и умрети, и уједно илустрација каквим духовним снагама и добрима располаже човек који је себе потпуно подвргао закону Христове вере“ (Богдановић 1991: 72).

очи положивши их и на њих погледајући како би та страдања била узор њему на његовом животном путу (Доментијан, 1988: 171).

Ова спиритуална комуникација између актуелног простора у коме се налази, и метафизичког (невидљивог) коме се тежи, и у литерарној (литургијској) и у ликовној (фрескосликарској) форми средњег века исказана је кроз тежњу писаца и зографа ка приказивању невидљивог:

„У временима св. Саве, Првовенчаног, Доментијана и Теодосија у српској уметности и књижевности већ је била присутна идеја о великом упоређењу: телесна чула виде телесне облике, духовна чула виде духовне слике. Обична чула имају своје узвишеније духовне пандане, њих Доментијан стално спомиње, нарочито богومисаоне очи. Доментијан прецизно описује цели поступак боговиђења [...] Јасно се одвајају чула и ум: 'доње ствари из видљивог света' и 'истинита слика' првообразне лепоте Сина који седи на престоли с Оцем, 'коју не можеш угледати ничим другим, него својим духом'“ (Радојчић 1982б, : 217).

Опис ходочашћа Светога Саве богат је наводима из Светог писма у оквиру којих он није посматрач, већ на један метафизички начин учествује у јеванђелским лепим вестима. Тако је Свети Сава у Витлејему сродан мудрацима са истока¹⁰, на Сиону је духовни потомак апостола и њихов *саопитник*; саосећа са болом људског дела личности Исуса Христа у цркви Светог крста; идентификује се са Христовим путем на Маслинској гори и у Витанији где је васкрсао упокојеног Лазара; крсти се на Јордану. Ношен монашким нагоном пустињаштва, тежећи емулацији Христовог живота који је *пустиње начинио градовима*, посећује манастир свог истоименог претходника, Саве Освећенога. Клања се просторима детињства Исусовог – Назарету, попут апостола је сведок је преображења Исуса Христа на гори Тавор.

Пратећи ток овоземаљског живота Исуса Христа – од места рођења до места преображења, *оједносуштивши* се са Сином Божијим, Свети Сава заокружује своје духовно путовање. Горе наведени ходочаснички низ више је пута прекидан описом повратка у Јерусалим, с чим паралелно Доментијан говори и о служењу литургије Светога Саве са духовно блиским јерусалимским патријархом Атанасијем. Њихову блискост Доментијан објашњава на следећи начин:

¹⁰ Доментијан овде упоређује Саву с мудрацима, дајући предност Савином походну јер су мудраци били вођени звездом, а он је, у својој љубави и преданости Христу, био вођен самим Богом (Доментијан, 1988: 172).

Стекоше многу свету љубав међу собом, и много пута службаху заједно свету литругију код животворећег гроба, сличним светим одјејањем, оба имајући истиниту божанску љубав и анђелску вољу, истинити служитељи небеске дворане (Доментијан, 1988: 173).

Један од долазака Светога Саве у Јерусалим садржи и материјално означање Светог града као свог места (када од оног тамо – чему се тежи, постаје овде и сада) кроз изградњу цркве Јована Богослова на Сиону. Ритмичко понављање враћања централном месту хришћанске космогоније, чак и када говори о посети места која су сасвим близу Цркве светог гроба¹¹ у основи је сотиролошког карактера – остварујући блискост са овоземаљским Јерусалимом, приближава се оном небеском: *И ради тога наследи земаљски Јерусалим, желећи настанити се са Господом у вишињем Јерусалиму, и са њиме живети у бесконачне векове* (Доментијан, 1988: 202).

Ирелевантност географске раздаљине, културе и нације истиче и Доментијанов опис реакције људи у Јерусалиму на Савин следећи долазак који је реплика Исусовог уласка у Јерусалим (види Мт 21: 1-10; Јн 12: 12-18): *Безмало стече се сав град чувши за долазак Преосвећенога. А патријарх га узе од цркве Господње и са њим прими духовно и телесно весеље* (Доментијан, 1988: 202). Оваква реакција у светом граду мотивисана је препознавањем Христовог пута у Светом Сави:

Јер овај свети – рекоше – не поживе себи на земљи ни овај један дан, но цео живот свој овога света посла ка небесима, који и нађе ходећи још жив у телу, а уз то се још из матерње утробе јави обливен благодаћу Божјом, и јави се љубазан небеском цару и силама небесним и постаде достојан саврсник апостолима и мученицима, носећи на себи зраку ових небесних, и служећи Господу дан и ноћ, не извијањем речи, но у простоти срца (Доментијан, 1988: 203–204).

Повратак Јерусалиму (друго Савино путовање у Јерусалим) је *повратак кући*, центру хришћанске (Савине) космогоније, месту у коме сада има и овоземаљско место боравка (манастир на Сиону). На тај начин Свети Сава, *уподобљавајући* се самом Исусу Христу, конституише се као грађанин света, који подједнако осећа љубав људи и Бога и у Србији, и на

---

¹¹ Рецимо пунктовима на Маслинској гори, Гециманији или чак манастиру Светог крста (који је данас у оквиру цркве Светог гроба).

Светој Гори, и у Светој земљи¹²: „Где сам ја ту ће бити и мој слуга“ (Јн 12, 26).

Алегоријска слика у овом сегменту житија није слика тежње, већ остварења богочовечанске сарадње, а Доментијан Светога Саву не упоређује са жедним јеленом или орлом који се узнео у висине, већ са Светим Илијом који се из овоземаљског живота узнео у небо – прешао из живота у живот – из овоземаљског пропадљивог у онај вечни. На тај начин најављујући Савин скори одлазак с овога света као прелазак из једне форме живота у другу, Доментијан пресупонира његову светост.

Савино друго путовање у Свету земљу, носи ореол Светог Тројства и ритуално је повезано са бројем три. Манир *утројавања* кључних елемената житијног текста, није стран Доментијану, како запажа Светозар Радојчић:

„Тројицу првих Немањића, Немању, Првовенчаног и светог Саву, Доментијан упоређује са тријадом свете Тројице и сасвим одређено упушта се у паралелу да је Сава 'прво рођен светим Духом', што опет наводи на даље закључивање да су Немања и Стефан 'уподобљени Оцу и Сину три подобећи се непрестано Тројици'“ (Радојчић, 1988: 44)¹³.

По хагиографској *фактографи* друго Савино путовање у Свету земљу, Доментијан назива трећим, а разлог оваквом рачунању јесте полазиште хагиографа – чињеница да је реч о ходочашћу контекстуализованом Савиним унутрашњим животом усмереном ка вишим сферама Христовог учења. Зато Доментијан ово путовање назива трећим – трећим путовањем које води Светога пут духовности и одвајања од свега овоземаљског. Прво такво путовање је оно одређујуће – одлазак на Свету Гору где почиње његов монашки живот и *уподобљавање* анђелима.

¹² „Плач због снажног осећаја Божијег присуства и његове величине, описан је кроз Савину посету Светој земљи и обилажењу места везаних за живот и смрт Исуса Христа, са фокусом на сусрету са гробом у коме је сахрањен и из кога се узнео Син Божији, када саборност у космогонији средњовековног човека узима глобалне размере – када се човек у близини божанских знакова осећа као део једне велике светске (васељенске) породице повезане превасходно вером у Бога“ (Милојевић, 2015⁶: 308).

¹³ „Свако навођење симбола вере врло је прецизно и засновано на канону, па је тако увек јасно наглашено новозаветно Свето тројство (Отац, Син и свети Дух) кроз речи *трипостатно*, *трисвето* или *трисветло* и разјашњење: *Једнога, дакле, Бога и једно његово просто и бестелесно јестаство и суштаство исповедамо, а разликом лица различно јестаствена знаменујемо, клањајући се Тројици у јединству и јединству у Тројици јединосушној и јединомоћној* (Милојевић, 2015^а: 75).

Свети Сава се током другог ходочашћа Светом земљом, после благородног сусрета са Александријским патријархом (када је Сава њега даривао *западним*, а он Саву оним *источним свештеним даровима*), три пута враћа Јерусалиму. Овај сегмент описа путовања сакралним просторима хришћанства на Истоку не садржи детаље, већ генерализацију Савине потребе да обиђе што више монаха пустињака у том делу света: *А овај, такође, подобећи се светима, прође све истоке и западе, југ и север* (Доментијан, 1988: 206).

Посебну важност Доментијан придаје опису сусрета са пунктом на Синају на коме се Бог обратио Мојсију, где *гледаше умним и срдчним и душевним очима онога који седи на престолу херувимском, чекајући од њега богате милости* (Доментијан 1988: 209). Овај катарзични сусрет са светим местом који покреће све Савине духовне снаге даје својеврсну одредницу начина конструисања заједничког простора заснованог на сродности обједињеној љубављу људи према Богу и љубављу Бога према људима:

И испунивши се духовном радошћу и обогативши се благошћу Божјом, истинито знајући свога Господа да је свуда и да испуњује све ризнице добрим, и да се без закашњења налази близу свију који га призивају с истином (Доментијан, 1988: 209).

Срцем и умом доживевши хришћанску есхатологију из Свете земље и светог града Јерусалима одлази радостан, *усмотревши да доби савршење своје прозбе коју је просио у Господа излазећи из своје земље* (Доментијан 1988: 218). Доментијан о снази духовне радости, духовног препознавања и духовног јединства говори и паралелно помињући Јерусалим и Свету Гору и монахе у њима као оне који препознају Божији знак на Сави Немањићу¹⁴.

Осим узвишених сусрета које подразумевају и литургијско заједништво – сусрета са духовним лицима – свештеницима, монасима и црквеним поглаварима, у радости се среће са византијским царем и царицом, грчким краљем и сл. Њихова љубав у Христу имплицира ону коју осећају једни према другима: „Љубав према Богу темељи се на љубави према ближњем“ (Брјанчанинов, интернет).

Повезани заједничким простором Византије – источног хришћанства, обдарени метафизичком чежњом ка сједињењу са Логосом,

---

¹⁴ Монаси – древни старци обдарени и световним и духовним чулима су у Светом Сави видели зачуђујуће снажно *богоразумије, називаху га земљским анђелом и небесним човеком, у последња времена по Божијој вољи рођена од земаљских људи, коме се после светих не нађе нико потпуно раван* (Доментијан, 1988: 203).

монаси и владари, два краја на линији овоземаљског живота – онај духовни и онај световни – саосећају једни с другима, окренути истим циљевима и испуњени истом врстом љубави. Радојчић, објашњавајући овај феномен на примеру сродности Светог Саве српског и Светог Саве Освећеног, потенцира јеванђелску константу: „Доментијан подвлачи сличност обојице светих и при томе понавља омиљену мисао о сличности лика човековог са ликом божанским“ (Радојчић, 1982а: 195).

Иако објашњава, ова констатација не рационализује однос сродности међу људима просторно или временски удаљеним, јер, као што смо већ навели, основна особина византијске уметности је **видљивост невидљивог**: једино је особама посебне врсте осетљивости пружена могућност да је виде и приме на прави начин. Ту врсту осетљивости која није само пресупозиција стварања, остваривања блискости са Свевишњим и са онима с којима су повезани истим духовним простором, предуслов је и разумевања медијевистичке културе, чији су земаљски артефакти – писани, сликани или изграђени, тек материјализација светог, о чему Радојчић говори:

„У мојој младости много се спомињала руска Душа као израз неке духовности која је страна Западу. Данас та 'руска Душа' нема свој географски центар, она лебди у атмосфери дијаспоре руске мисли, а њени западни коментатори све више падају у неспоразуме с њом“ (Радојчић, 1982б: 197).

Уколико би *руска Душа* била симбол те духовности којом су сви поменути сусрети на хришћанском истоку осмишљени као пријатељски и пуни радости и потребе да се оном другом помогне, удовољи и с њим дели љубав у Христу, одреднице овде и тамо, свој и туђи релативизује и чини дисфункционалним. Такву атмосферу у свом житију Доментијан постиже, између осталог, и изједначавањем статуса Свете Горе – на западу и Јерусалима на истоку, јер је реч о духовним центрима којима се учење Христово умножава¹⁵.

Преостаје нам преиспитивање сусрета Светога са безбожним разбојницима или владарима чија духовност пребива у потпуно другачијим метафизичким (или тек физичким) просторима. Свети Сава на својим путовањима, током дипломатских активности у прилици је да се

¹⁵ *Земаљски анђео и небесни житељ, имао је пуна уста речи Очевиx и Синољевих, све је веселио Духом светим; богогласна труба позлаћена светим Духом, од Бога подигнута на истоку, унапред јављаше духовно обновљење западнима и све побуђујући ка истинитом покајању, и свима дајући двоструко утешење, душевно и телесно, веселећи свачија срца, и сладећи све душе духовном сладошћу, својим светим доласком опет напутни сву Свету гору весељем по првом обичају* (Доментијан, 1988: 138).

сусретне са источњачким султанима, са владарима западнохришћанског опредељења. Ови додири различитих култура су такође лепи и срдачни, а Доментијан их описује као тријумф праве вере и то кроз предусловљеност која истовремено апострофира и љубав Божију и страх од Бога.

Опис Савиних најранијих монашких дана садржи сусрете са разбојницима, који надахнути његовом појавом, како Доментијан образлаже – разбојници на њему *виде неко чудно знамење* (Доментијан, 1988: 68), доживљавају преображај и одричу се свога нечасног живота. Таква врста препреке – искушења на *исправном путу* – среће се у више наврата током житијног текста; нпр. гусари ишчекују Светога Саву на његовом другом путу у Јерусалим¹⁶. Међутим, сваки следећи пут победа праведника над злом, постигнута уз помоћ Божију усрдном молитвом, бива очекивана, а методологија духовне борбе која подразумева и преобраћање зла у добро, не само победу над злом, садржана је у већ у Доментијановој експликацији прве помене овог феномена:

Због великих трудова својих прими дар од Бога, јер много пута разбојници који ходи по мору долажаху на покајање [...] јер слуге господње садрже се светим духом, где год били, али су свезани везама духовне љубави, надом и вером и љубављу што је истинита и животворећа тројица, којим светом љубављу душевним рукама дотичу један другог (Доментијан, 1988: 68).

Током дипломатског сусрета са угарским краљем, угарски краљ није само одустао од напада на Србију него је и прихватио православље. Преобраћање прозападног владара десило се уз помоћ чуда манифестованог кроз симболику господарења над временским приликама¹⁷. Међутим чудо Божије као доказ Божијег постојања Доментијан не наводи као кључни повод преобраћања угарског краља, већ каже:

Тако и овај ученик Владике свога силом и страшним чудима и богогласним речима, удицом речи Божје и медословенским језиком и љубазним везама апостолске љубави улови овога краља, и савеза

---

¹⁶ Молитвом се спасио: *Ослепивши њихове очи, проведе његову лађу у пристаниште града. Велику вику сатворише међу собом, жалошћу јадикуюћи, ваистину не добише велике ризнице. Овај дијалог се завршава гусаревом молбом за благослов од Светога и вратише се натраг посрамљени и безделни* (Дометнијан, 1988: 198).

¹⁷ У сред летње жеге: *И послушливи Бог послуша слугу свога, који га истином призива, и превеликим градом отвори небеске уставе великим круицима, какви раније не беху виђени од небеске висине, и покри место где беше стан Преосвећенога, а не по свој тој земљи* (Доментијан, 1988: 160).

га као хитар крманош од оних који се валима колебају и приведе га истинитом пристаништу (Доментијан, 1988: 165).

Снагом *апостолске љубави и медословесним* начином говорења срушио је баријеру колебљивости угарског владара и привео га правој вери. Овај део житија садржи *Слово о љубави*¹⁸, а Бојовић истиче три битна елемента која у њему исказују манифестацију Божије љубави: рођење Христово, као знак љубави Свевишњег према свету¹⁹; смрт Христову ради спасења људи, као врхунац Божије љубави²⁰; све што је створено, створено је љубављу Логоса²¹ (Бојовић, 2009: 87).

„Ово Доментијаново Слово је засновано, пре свега, на новозаветној теологији љубави [...] У изванредној симбиози псаламске и новозаветне теологије, Доментијан ствара слику савршене љубави у којој се кроз семантику *сладошти* изједначавају Љубав и Реч [...] У Христовом смислу љубити значи оваплотити се у љубљеног, оједносуштити се с љубљеним“ (Бојовић, 2009: 93–95).

Као другачије одредили смо и сусрете са источњачким владарима на којима не долази до тако суштинског утицаја као у случају угарског краља, али и султани – како хагиографски наратив истиче – дочекују Светога с великим почастима. Такав је сусрет с вавилонским султаном, а овога пута као резонатор односа између двоје људи из владарске лозе није апострофирана љубав, већ страх Божији (страх од Бога). Сусрет Саве Немањића са вавилонским краљем Доментијан описује на следећи начин:

А он, као безаконик, а уз то и поганин, када у речима његових ученика чу да је дошао Преосвећени, одмах га обузе велики страх и бојазан и ужасан трепет уђе му у духовни самисао. И тако би обузет страхом (Доментијан, 1988: 207).

¹⁸ „Оно је изречено након Савине опширне беседе о Богу. То је, у ствари, прво слово љубави у нашој књижевности, присутно као поджанр у Доментијановом *Житију Светога Саве*“ (Бојовић, 2009: 86).

¹⁹ *Као што се у нама јави исконска и света љубав Божја, ради тога Бог очисти све зло у нашим наравима, исправи живот и заволе овај свет, и ради тога посла Сина свога вазљубљенога, хотећи њиме цео свет уверити к себи и спасти све који га с вером љубе* (Доментијан, 1988: 163).

²⁰ *И толику љубав јави свима да није поштедео ни свога јединочеднога сина, но му рече да умре за све нас, да они који су умрли оживе његовом смрћу и опет са њиме васкрсну, и да још у телу сазнају Бога, и да разумеју његову љубав* (Доментијан, 1988: 163).

²¹ *Јер све што је на земљи и на небесима, све је створено љубављу Божјом и њоме све живи* (Доментијан, 1988: 163).

Укрштање страха Божијег, који и паганима од *Бога јеврејског* долази²², и љубави Божије према богоугодном Сави Немањићу *који је поштовао Бога више од свога живота* имплицира истоветну реакцију владара – гостопримство и спремност на пружање сваке врсте помоћи. Исту реакцију Доментијан приписује и египатском владару: *И овај такође чувши за долазак Преосвећенога, такође обративши се страхом Божјим, и с радошћу прими га* (Доментијан, 1988: 207).

Као што Радјичић за разумевање средњовековних трагова културе, вођен карактеристикама ове епохе утемељене у хришћанство, подразумева својеврсну форму лепе душе – духовна, премудра чула, тако Доментијан – теолог љубави предусловљава човекову љубав према Богу и његову личну тежњу за усыновљењем²³, да би она била заиста и остварена: „Иштите и даће вам се; тражите, и наћи ћете; куцајте и отвориће вам се. Јер сваки који иште прима; и који тражи, налази; и који куца, отвориће му се“ (Мт 7, 7–8).

Обједињени истоветном тежњом ка Свевишњем и вечним животом, верујући, окренути источном хришћанству, представљају један целовити и заокружен духовни простор утемељен на новозаветној поруци – љубимо једни друге, јер „Бог је љубав и који пребива у љубави, у Богу пребива и Бог у њему“ (Јн 1: 4, 16). Тако да свет и оно што би се могло одредити као *тамо* по својој географској удаљености, постаје заједнички духовни простор, а свој (дакле не туђ, далек, стран) свако ко је надахнут Духом Светим²⁴, окренут личном усавршавању у Богу.

Овај процес не подразумева коначност, већ бесконачни низ преображаја лошег у добро, молитвом постом и близином харизматичних носиоца Божије светлости у чијем се присуству, као у присуству Светога

---

²² Ради тога и Господ заповеда не само верним слугама да служе онима који га љубе, но и неверним и поганим заповеда да са страхом стоје пред оним који чине његову вољу (Доментијан, 1988: 207).

²³ Молитву за усыновљењем у случају сусрета са гусарима и разбојницима преузима Свети Сава који својом харизмом и снагом Духа Светог преокреће зло у добро. На Светој Гори, случај разбојника који је дошао у Лавру светог Атанасија и видевиши преосвећенога поклони му се. А свети га радосно прими и целова га љубазно и задахну га Духом Божјим, и узевши га уведе га у цркву Свете Богородице, и молитву сатвори за њега као онеме који је спреман милошћу који увек чека на наше преобраћење [...] Чедо, од овога часа хоћу да будеш мој син, а да се оставиш злога пута који упропастиће душу (Доментијан, 1988: 139)

²⁴ „А ово је заповест његова, да верујемо у име Сина његова Исуса Христа, и да љубимо једни друге као што нам је дао заповест. И онај који држи заповести његове у Њему пребива, и Он у њему. И по томе знамо да Он пребива у нама, по духу кога нам је дао“ (Јн 1: 3, 23–24).

Саве, дешавају промене равне чуду. У успостављању оваквог квалитета духовне заједнице, срце је значајно место идеалног сусретања емоција и мисли, као што Исус Христос каже у *Беседи на Гори*: „Блажени су чисти срцем, јер ће ти Бога угледати“ (Мт 5, 8).

Бојовић говори о теологији срца код Доментијана полазећи од чињенице „да из срца исходи љубав, а срцем или од срца људи воле Бога или ближњег (види: 2 Сол, 3, 5). Оно је основни орган преко кога се изражава љубав према Богу“ (Бојовић, 2009: 101); у срцу одабраних, као што је био монах Сава, живи сам *љубитељ љубави* (Исус Христос)²⁵.

Будући да је преминувши у Трнову тамо и сахрањен, пренос моштију Светога Саве у Србију Доментијан мотивише налогом Божијим *на срце благоверноме краљу Владиславу [...] да пренесе Преосвећенога у своје отачаство* (Доментијан, 1988: 224). Интервенција светог Духа *разгорела је дух српског краља и ранила га светолепном љубављу*.

Пренос моштију у Србију и њихово похрањивње у Милешеву условљено је још једном Божијом интервенцијом – сновљењем бугарског цара, који се тек уз ту врсту утицаја невољко одриче онога *чије тело не виде трулежи* (Доментијан, 1988: 227). Виђење бугарског цара Асена које утиче на његову одлуку није продукт љубави, већ страха од Бога²⁶, а све у једном циљу да Сава: *иде ка великом чудотворцу и чедољупцу, часном оцу Симеону, новом мироточцу [...] да заједно оба топла помоћника заступају своје отачаство* (Доментијан, 1988: 231).

Свети Сава се и у смрти враћа просторима свога биолошког порекла – које усваја као своје кроз манастире и одуховљење свога народа – а харизма светости чије се чудотворство, поред осталих својих манифестација²⁷, с највише усхићења пројављује кроз чудо исцељења, не нестаје из Трнова Савиним повратком у Србију. Чуда не чине само његове Светим Духом осенечене мошти, већ и само место на коме су почивале у Трнову. Снага његове светости истовремено остаје и тамо, где *туђи људи, Бугари, доживљавају прелазак из зла у добро, из болести у здравље: Болни само земним прахом помазани бивши, добивши здравље, враћаху се својој кући славећи Бога и угодника његова преосвећенога кир Саву* (Доментијан, 1988: 229).

На основу тога закључујемо да Доментијаново житије, када говори о човеку несазнатљивим и тешко разумљивим метафизичким

²⁵ Детаљније о томе, види Бојовић, 200: 101–105.

²⁶ Цар је био трепетан због страшног виђења, и рано призвавши свога зета краља Владислава, и мада бољари и грађани његови нису волели, заповеди му да узме Преосвећенога (Доментијан, 1988: 226).

²⁷ Види Бојовић 2014: 639–648.

дешавањима, јасним и очекиваним само онемо ко се на извору вере напојио као *јелен*, обновио постом, молитвом и покајањем као *орао*, инсистира на духовном, а не територијалном јединству и непрестаној тежњи ка усавршавању.

Својим монашким подвигом и богоугодним радњама са циљем небеске природе – усиновљења од стране Бога, Свети Сава је и по уснућу наставио комуникацију са својом децом по духу, као што је чинио и његов отац Свети Симеон. А о просторима простирања чудеса које је чинио Свети Сава, као и сродности са Оним са којим се оједносуштио, Доментијан каже: *Превелика чудеса, рече, овога Светога чињена од њега по целом свету, да су у прве дане преславно би била прописана првим светим оцима* (Доментијан, 1988: 230).

На основу свега наведеног јасно је да одреднице овде и тамо као и претпоставке о свом човеку и туђину нису адекватне заједничком духовном простору који повезује пунктове као што су Жича, Студеница, Јерусалим, Константинопољ, Света Гора, Трново, Александрија итд, када о заједништву можемо говорити у васељенским категоријама. Иако и страх Божији такође предусловљава радостан сусрет и спремност на сарадњу, љубав Божија, осим разних чудеса: исцељења, господарења временским приликама, мироточења, непропадљивости тела од Бога одабраног и сл. доноси и чудо усхићености сусрета с далеким и до тада непознатим бићем где се харизматични моменат препознавања дешава органом срца и богомисаоним очима.

Литература

- Богдановић, 1991: Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Бојовић, 2009: Д. Бојовић, Доментијанова теологија љубави, *Трпеза премудрости*, Београд: Рашка школа; Ниш: Центар за црквене студије.
- Бојовић, 2014: Д. Бојовић, Поетика чуда, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 639–648.
- Доментијан, 1988: Доментијан, Живот Светога Саве, *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона* (приредила Радмила Маринковић). Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 51–233.
- Јухас 1996: Љ. Јухас Георгиевска, Библијске паралеле у функцији грађења јунака у Доментијановом *Животу Светога Саве*, у *Српска књижевност и Свето писмо*, Београд: Научни састанак слависта у Вукове дане, 51–60.

- Кашанин 1988: М. Кашанин, Јеромонах Доментијан, *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 9–38.
- Лазих, 1989: М. Лазих, Фисиолог у византијској и српској средњовековној књижевности, *Фисиолог, Средњовековни медицински списи*, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 9–28.
- Милојевић, 2015а: С. Милојевић, Јеванђеље у Доментијановом *Животу Светога Саве*, у: *Зборник радова Филозофског факултета*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 63–90.
- Милојевић, 2015б: С. Милојевић, Описи плача у српској житијној књижевности, у *Годишњак Матице српске у Републици српској*. Бања Лука: Друштво чланова Матице српске у Републици српској, 295–310.
- Петканова, 2000: Д. Петканова, *Средновековна литературна симболика*, Софија: Време.
- Радојчић, 1982а: С. Радојчић, Белешка уз један цитат из Сопоћана, у *Одабрани чланци и студије*, Београд: Југославија, 195–198.
- Радојчић, 1982б: С. Радојчић, О чулима и чулности у старој српској књижевности с краја XII и из XIII века 211–222, у *Одабрани чланци и студије*, Београд: Југославија, 195–198.
- Радојчић, 1988: С. Радојчић, Лик Светога Саве у Доментијановом *Животу* и подвизима архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног наставника Саве, *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 39–50.
- Брјанчанинов, Свети Игњатије, *О љубави према Богу*, доступно на: <http://borbazaveru.info/content/view/495/31/>. Преузето 7. августа 2016.
- Томин 1996, С. Томин, Мотив ујелењења душе код Теодосија Хиландарца, у *Српска књижевност и Свето писмо*, Београд: Научни састанак слависта у Вукове дане, 41–50.
- Фисиолог 1989: *Фисиолог, Средњовековни медицински списи* (приредили Милорад Лазих и Љубомир Котарчић), Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Снежана Ј. Милоевич

РЕЛЯТИВИЗАЦИЯ ПОНЯТИЙ ТАМ И ЗДЕСЬ, СВОЙ И ЧУЖОЙ В ЖИТИИ СВ.САВВЫ, НАПИСАННОЙ ДОМЕНТИАНОМ

(Резюме)

Определимый доминирующими духовными качествами, Св.Савва чувствует Св.Гору с точки зрения своей привилегированной позиции, стремясь к центральному простору Евангелия-вечному городу Иерусалиму и встрече с теми самыми тропами, по которым ходил Иисус.Христос. Жизнеописание Св.Саввы

ставит ударение на радость встречи Св.Саввы с многочисленными правителями тех времен. Несмотря на то, что Св.Савва является избранным Богом сыном народа, который свой народ приблизил к настоящей православной вере; Бог хотел, чтобы Св.Савва был похоронен в стране своего народа, его путешествия и встречи говорят об общем духовном просторе, где параметры здесь и там, свой и чужой в своем обыкновенном значении становятся irrelevantными.

Ключевые слова: Святой Савва, здесь и там, общее духовное пространство, христианская любовь, православие.

Саша Д. Митровић*

Западни Универзитет у Темишвару**

ДЕРИВАЦИЈА СРПСКИХ МУШКИХ ИМЕНА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ

Деривациони процес играо је важну улогу у диверсификацији инвентара српских личних имена. У српском језику постоје два средства за стварање мушких имена: *деривација* – од корена једне речи и *композиција/слагање* – од два корена/речи без икаквих суфикса. Овај рад анализира неколико питања у вези структуре мушких деривата и третира низ једноставних и сложених, продуктивних и мање продуктивних суфикса који доводе до стварања мушких имена у српском језику. Након успостављања корена антропонима, ми ћемо идентификовати суфиксе кориштене за формирање мушких имена Срба у Дунавској клисури. Што се тиче антропонима, у нашем раду размотрићемо само критеријум *директне етимологије*, без обзира ако је антропоним створен од корена заједничке речи, од целе заједничке речи или од другог антропонима. Процес формирања личних имена посредством суфиксације разликује се од деривационог процеса за заједничке речи, јер антропонимски суфикси у српском језику немају никакво семантичко значење, њихова једина улога је формирање нових личних имена са другачијем приказу, али једнака у значењу. Стога, значење личног имена даје корен од којег је име створено, а не суфикси који су само граматичка средства за стварање нових речи.

Кључне речи: мушка имена, антропоними, Дунавска клисура, Срби, деривација, суфикси

Име се одувек повезује са својим носиоцем различитим врстама односа. Оно не само идентификује особу него је квалификује каквом историјском, социјалном, националном, психолошком, моралном и којом другом одредницом (Бјелановић, 2007:120).

---

* sashamitrovici@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији „Истраживање културе и историје Срба у Румунији”, који финансира Савез Срба у Румунији.

Постоје много имена, сигурно их знамо више него речи сопственог језика. Без њих се не можемо оријентисати у простору. Без њих би се паралисао сав живот. Настала су давно и настају стално у свим језицима. Имена се не могу давати по жељи, она улазе у неки ред, у систем, равнају се по језичким правилима, сведоче о језику у којем су створена, а својим првобитним облицима и о језицима који су их обликовали (Шимундић, 2009:23).

У матичним књигама сачувана је богата антропонимијска грађа која омогућава истраживање и осветљавање одређених видова друштвене и културне историје, те историју менталитета и свакодневице. Давање имена ретко је када без икаквога значења. Оно може указивати на верску или националну припадност, може говорити о односима унутар породице или служити као средство којим се указује на шире друштвене односе, може представљати одређену намеру или жељу, изражавати потребу заштите од недаћа и много тога другога (Шимундић, 1988:VII)¹.

Матичне књиге из 18. века које се односе на подручје Дунавске клисуре, односно јужни део румунског Баната, на северној обали Дунава, који се данас налази на територији Румуније, истраживачима прошлости могу бити нарочито занимљиве јер чувају грађу различитих етничких и верских заједница које су живеле једна уз другу на овом релативно малом простору.

У српском језику постоје два средства за стварање мушких имена: *деривација* – од корена једне речи и *композиција/слагање* – од два корена/речи без икаквих суфикса, а овај рад анализира само имена која су постала суфиксацијом.

Током времена, суфиксација је имала веома важну улогу у обогаћивању и диверсификацију српског антропонимског система. Процес формирања личних имена путем деривације разликује се од деривационог процеса директних апелатива. Franz Miklosich (Миклошић, 1860:6), у свом раду каже да у словенским језицима, антропонимски суфикси немају никакви семантички садржај, њихова једина улога је да проузрокују ново лично име са другачијем обликом, али са истим значајем. На пример, мушка имена Добрило, Доброта, Доброје, Доброња семантички се не разликују једно од другог, јер сва три имена су настала

¹ Мате Шимундић, у уводном делу свог *Речника особних имена* каже: „Nadijevanjem se imena najčešće što željelo, kanilo, namjeravalo; opstojao je uzrok ili svrha što je djetetu izabrano ono i onakvo ime“.

од основе *добар/добра/добро*. Иста ситуација је и код женских имена Добрила, Добра, Добрана. Изузетак од овог правила су антропоними који су настали конверзијом од трпног глаголског придева. На пример, придев *продати* – антропоним *Продан, Продана*.

Антропоними се углавном формирају од неког радикала или теме, а не од постојећих заједничких имена. Наравно да порекло сваког имена је апелатив, али без тачних околности под којима је апелатив створен може се довести до конфузије у анализи која има за циљ да успостави порекло антропонима, осим када постоје писани докази о пореклу (Граур, 1965:9).

Кроз историју, неки су суфикси јако повећали своју плодност, док су други постали неплодни. Од 300 суфикса у српској и хрватској антропониимији, 45 њих имају високу продуктивност, 52 средњу, а 200 суфикса данас је неплодно (Шимуновић, 2009:149).

Овај је рад усмерен на анализу мушких личних имена становника насеља Мачевић, Радимња и Пожежена која су забележена у матичним књигама крштених.

На темељу антропониимијске грађе сачуване у матичним књигама крштених села Мачевић, Радимња и Пожежена, за раздобље од почетка 1794. до краја 2015. године спроведена је анализа мушких личних имена Срба додељена деци у поменутих насељима у разматраном периоду, на основи које је утврђен фонд мушких деривираних имена у Дунавској клисури. Такође, рад анализира структуру мушких деривата и третира низ једноставних и сложених, продуктивних и мање продуктивних суфикса који доводе до стварања мушких имена у српском говору Дунавске клисуре.

У наставку представићемо низ суфикса помоћу којих су формирана мушка имена у област Дунавске клисуре²

Суфикс –А

Суфикс –а јавља се, пре свега у девербалима женског рода (Клајн, 2003:16), и је најстарији и најпродуктивнији моциону суфикс у српском језику. Што се тиче мушких антропонима, суфикс –а ја најпродуктивнији суфикс у формирању хипокористика мушког рода, где је еквивалентан суфиксу –о (Клајн, 2003:16). Нека од ових имена показују јаче фонетске

---

² Имена представљена у овом раду су проверена у *Речнику личних имена код Срба* Милице Грковић и у *Речнику особних имена* Мате Шимундића.

промене као *Пера* (<*Петар*), а понекад и са губљењем почетка речи, као у *Мита* (<*Димитрије*) или *Тоза* (<*Светозар*):

Божа – од основе *бож* + + суф. **-а** (хипокористик од *Божидар*)

Бора – од основе *бор* + суф. **-а** (хипокористик од *Борислав* или *Боривој/Боривоје*)

Брана – од основе *бран* + суф. **-а** (хипокористик од *Бранимир*)

Васа – од основе *вас* + суф. **-а** (хипокористик од *Василије*)

Вела – од основе *вел* + суф. **-а** (хипокористик од *Велибор* или *Велимир*)

Влада – од основе *влад* + суф. **-а** (хипокористик од *Владислав* или *Владимир*)

Власта – од основе *власт* + суф. **-а** (хипокористик од *Властимир*)

Воја – од основе *вој* + суф. **-а** (хипокористик од *Војислав*)

Жива – од основе *жив* + суф. **-а** (хипокористик од *Живодар*)

Ника – од основе *ник* + суф. **-а** (хипокористик од *Никола*)

Пера – од основе *пер* + суф. **-а** (хипокористик од *Петар*)

Рада – од основе *рад* + суф. **-а** (хипокористик од *Радослав*, *Радомир*, *Радимир*, *Раденко*, *Радивој*)

Слоба – од основе *слоб* + суф. **-а** (хипокористик од *Слободан*)

Тоза – од основе *тоз* + суф. **-а** (хипокористик од *Светозар*)

Чеда – од основе *чед* + суф. **-а** (хипокористик од *Чедомир*)

Суфикс –ЈА

Суфикс –ја је палатална верзија суфикса –а, са истим функцијама, а најчешће изазива јотовање завршног сугласника основе, док се у чистом облику јавља само после вокала, углавном у хипокористцима типа *Паја* (Клајн, 2003:19):

Божа – од основе *бог* + + суф. **-ја** (хипокористик од *Богољуб*)

Веља – од основе *вел* + суф. **-ја** (хипокористик од *Велимир*)

Миша – од основе *мих* + + суф. **-ја** (хипокористик од *Михаило/Михајло*)

Суфикс –АН

–Ан је важан суфикс у грађењу мушких личних имена. Првобитно је био хипокористичан, какав је и данас у именима типа *Вукан*, *Владан* итд., али су многа од тих имена стекла такву учесталост да су потиснула првобитне дуже облике, типа *Милан*, *Зоран* (Клајн, 2003:38) итд.:

Бојан – од им. *бој* + суф. **-ан**

Горан – од корена *гор-* (<*гора*) + суф. **-ан**

Драган – од прид. *драг* + суф. **–ан**

Душан – од им. *душа* + суф. **–ан**

Звездан – од корена *звезд-* (<*звезда*) + суф. **–ан**

Зоран – од корена *зор-* (<*зора*) + суф. **–ан**

Милан – од корена *мил-* (*мио-*) + суф. **–ан**

Огњан – од им. *огањ* + суф. **–ан**

Суфикс –АР

Један је од најпродуктивнијих именичких суфикса уопште. Познато је да, као и слични наставци у другим словенским и несловенским језицима, потиче од латинског *–arius*, директно или посредством грчког или готског језика.

Митар – од основе *мит* + суф. **–ар** (хипокористик од *Димитрије*), или антропоним *Мита* + суф. **–ар**

Суфикс –Е

Најчешће означава суфикс средњег рода, у генитиву *–ета*, а њиме изведене именице „значе младо од људи и од животиња“ (Клајн, 2003:73).

Љубе – од корена *љуб-* (<*љубити*) + суф. **–е**

Миле – од основе *мил* + суф. **–е** (хипокористик од *Милорад* и/или *Мирољуб*, *Милосав*, *Милан*), или од корена *мил-* (*мио-*) + суф. **–е**

Суфикс –ЕН

Овај се суфикс јавља у малом броју речи и не мења значење основне именице (Клајн, 2003:76).

Младен – од прид. *млад* + суф. **–ен**

Суфикс –ИН

Суфикс *–ин* има необичну особину да се употребљава само у једнини. Што се тиче антропонима, посведочен је уз нека чешћа имена типа *Војин*, *Веселин* и нека ређа као *Божин*, *Цветин*, *Стојин* итд. Није искључено да су на њихов настанак деловала и имена пореклом од латинских на *–inus*, типа *Мартин*, *Јустин*, *Валентин* итд. (Клајн, 2003:91).

Веселин – од корена *весел-* (<*весео* или *веселити/се/*) + суф. **–ин**

Сложени суфикс –ОЈЕ + –ИН

Живојин – од корена *жив-* + суф. **–оје** + **–ин**

Суфикс -ИША

Суфикс *-иша* именује лица мушког и женског рода која се истичу у оном што значи основни глагол. Осведочен је у мушким именима којима је у основи придев или глагол или неко лично име (Клајн, 2003:125).

Драгиша – од корена *драг-* + суф. *-иша*

Љубиша – од корена *љуб-* (<*љубити*) + суф. *-иша*

Радиша – од корена *рад-* + суф. *-иша*

Славиша – од корена *слав-* + суф. *-иша*

Станиша – од корена *стан-* (<*стати*) + суф. *-иша*

Суфикс -КА

Суфикс *-ка* је један од најважнијих именичких суфикса у словенским језицима. Најчешће се јавља у деминутивним облицима личних имена женског рода типа *Рушка*, *Снешка*, *Јулка* и др., али, исти суфикс може доћи и именицама мушког рода, при чему, у западним крајевима постаје *-ко* (*Бока/Боко*, *Жика/Жико*, *Мика/Мико*) (Клајн, 2003:131-132).

Бока – *ђо* + суф. *-ка* (хипокористик од *Ђорђе*)

Жика – *жи* + суф. *-ка* (хипокористик од *Живомир*)

Суфикс -КО

Хипокористични је суфикс мушког рода и искључиво у том облику, а по својој основној функцији можемо га сматрати хипокористичним суфиксом мушких имена. Тиме се може објаснити његова особеност да нема множину (*Мишко*, *Душко*, *Милојко*, *Живко*). Као што бива с хипокористицима, већина њих се употребљавају и као званична имена (*Мирко*, *Бранко*, *Славко* и др.). С друге стране, постоје и имена која су изведена непосредно из именичке или придевске основе (*Цветко*, *Здравко*).

Анђелко – од им. *анђео* + суф. *-ко*

Бранко – од корена *бран-* + суф. *-ко*

Вељко – од *Вељ(а)* + суф. *-ко*

Жарко – од корена *жар-* + суф. *-ко*

Жељко – од им. *жеља* + суф. *-ко*

Живко – од корена *жив-* + суф. *-ко*

Звонко – од *звон-* + суф. *-ко* (хипокористик од *Звонимир*)

Здравко – од прид. *здрав* + суф. *-ко*

Каменко – од им. *камен* + суф. *-ко*

Мирко – од корена *мир* - + суф. **-ко**
Ратко – од корена *рат*- + + суф. **-ко**
Славко – од корена *слав*- + суф. **-ко**
Сретко – од корена *срет*- (< *сретан*) + суф. **-ко**
Станко – од корена *стан*- (< *стати*) + суф. **-ко**
Цветко – од им. *цвет* + суф. **-ко**

Сложени суфикс -ЕН+ -КО

Миленко – од корена *мил*- (*мио*-) + суф. **-ен** + **-ко**
Раденко – од корена *рад*- + суф. **-ен** + **-ко**

Суфикс -ОЈЕ

Јавља се искључиво у мушким именима као *Радоје*, *Милоје*, *Богоје* и др., а могућно је да су она првобитно настала као хипокористици од сложених имена (*Радослав*, *Милослав*, *Богослав*) (Клајн, 2003:176-177).

Милоје – од корена *мил*- (*мио*-) + суф. **-оје**
Радоје – од корена *рад*- + суф. **-оје**
Станоје – од корена *стан*- (< *стати*) + суф. **-оје**

Суфикс -ОТА

Мушког је рода „другог постања“ и ненаглашен је. Налазимо га као својеврсни хипокористик у именима мушког рода (Клајн, 2003:182).

Живота – од корена *жив*- + суф. **-ота**
Доброта – од корена *добр*- + суф. **-ота**

Суфикс -ОШ

Суфикс **-ош** двојаког је порекла: словенског у именима (првобитно хипокористичним) и мађарског порекла у апелативима (Клајн, 2003:183).

Драгош – од корена *драг*- + суф. **-ош**
Милош – од корена *мил*- (*мио*-) + суф. **-ош**

Суффикс -УТИН

Суфикс **-утин** је ономастички суфикс који се јавља само у именима *Драгутин*, *Милутин* и ретком *Игрутин* (Клајн, 2003:197).

Драгутин – од корена *драг*- + суф. **-утин**
Милутин – од корена *мил*- (*мио*-) + суф. **-утин**

Суфикс –ЧЕ

Суфикс *–че* је врло чест деминутивни суфикс, типичан за јужнословенске језике, а пре свега за источне српске говоре. Мада је суфикс средњег рода, суфикс *–че* се употребљава скоро искључиво уз основе именица мушког и женског рода. Редовно се употребљава као хипокористични суфикс од мушких имена, и ређе од женских (Клајн, 2003:203-204).

Славче – од основе *слав* + суф. *–че* (хипокористик од *Славољуб*)

Што се тиче деривираних мушких имена у Дунавској клисури можемо речи да најпродуктивнији суфикси у стварању мушких личних имена су суфикси *–а* и *–ко*. Суфикс *–а*, заједно са палаталним обликом *–ја*, иако је типичан за девербале женског рода (Клајн, 2003:16) и је најстарији и најпродуктивнији моцион суфикс у српском језику, истовремено је и најпродуктивнији суфикс у формирању хипокористика мушког рода. Иако је еквивалентан суфиксу *–о*, у Дунавској клисури не постоје хипокористични облици формиран помоћу суфикса *–о*, типа: *Божо*, *Јово*, *Боро* итд.

Исто продуктиван је и типични хипокористични суфикс мушких имена *–ко*, којим се формирају не само хипокористични облици мушких имена типа *Вељко*, већ и имена која су изведена непосредно из именичке или придевске основе, типа *Цветко*, *Здравко*, *Каменко* и др.

Најмање продуктиван суфикс у Дунавској клисури јесте суфикс *–че*, где се јавља само у једном случају, код мушког имена *Славче* (хипокористик од мушког двосложног имена *Славољуб*).

Литература

- Бјелановић, 2007: Živko Bjelanović, *Onomastičke teme*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2007.
- Граур, 1965: Al. Graur, *Nume de persoane*, București, Editura științifică, 1965.
- Грковић, 1977: Милица Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд, Вук Карацић, 1977.
- Клајн, 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, други део, суфиксација и конверзија*, Београд, 2003.
- Миклошић, 1860: Franz Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personennamen*, Vienna, 1860.
- Шимундић, 1988: Mate Šimundić, *Rječnik osobnih imena*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.

Шимуновић, 2009: Petar Šimunović, *Uvod u Hrvatsko Imenoslovlje*, Zagreb, 2009.

Saša D. Mitrović

DERIVATION OF SERBIAN MASCULINE NAMES IN THE DANUBE GORGE

(Summary)

The derivational process played an essential role in the diversification of the Serbian inventory of personal names. In Serbian language there are two means of creating given masculine names: *derivation* – from a root or formant and *composition* – from two roots/formants without any suffixes. This article analyses several issues regarding the structure of the masculine derivatives and treats a series of simple and compound, productive and less productive suffixes that lead to the formation of masculine names in the Serbian language. After establishing the denominator subject and/or the root of the anthroponym, we will identify the suffixes used to form the masculine given names in Serbs in the Danube Gorge. Regarding the anthroponyms, in our paper we will consider only the criterion of *direct etymology*, regardless if the formant is the root of a common word, a whole common word or another anthroponym. The process of formation of proper names by means of suffixation is different of the derivational process for common words because the anthroponymic suffixes in Serbian language lack any semantic meaning, their only role is to give birth to new person names with different format, but equal in meaning. Therefore the meaning of a proper name is given by the root from which it is formed and not from the suffixes which are only some grammatical means for creating new words.

Key words: masculine names, anthroponyms, Danube Gorge, Serbs, derivation, suffixes

Радивоје М. Младеновић*

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу**

ПОСЛЕДИЦЕ МЕЂУЈЕЗИЧКОГ КОНТАКТА НА ФОНОЛОШКО-ФОНЕТСКОМ ПЛАНУ У СРПСКИМ ГОВОРИМА ЈУГОЗАПАДНОГ ДЕЛА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Ареал који се разматра припада области вишевековне етнобиолошке симбиозе, најпре ране словенско-романске, у касном средњем веку и словенско-турске и словенско-албанске у каснијим вековима. Миграције сточарског становништва из области јужно од Шар-планине, посебно из западне Македоније, доносиле су словенске дијалекатске системе који су претрпели знатнији утицај несловенских идиома. Померање српског становништва из северне Албаније крајем XVII века, пре свега у јужну Метохију, донело је српске идиоме са знатнијим албанским упливом.

Измене су најобухватније у јужнометохијским призренско-јужноморавским говорима због српско-албанског контакта, посебно интензивног после краја XVII века, када је дошло до померања српског становништва према северу и насељавања области албанскофonom популацијом.

Миксоглотија и интензитет контаката различитих фонолошких система имао је за последицу измене како у прозодијском систему и инвентару фонолошких јединица тако и у померањима у акустичко-артикулационим својствима појединих фонема у словенским идиомима.

Утицаји несловенских фонолошких система огледају се у следећем:
а) развијање акцента без фонолошких обележја, б) опстанак фонеме полугласничке вредности, в) склоност ка редуковању пуних вокала (*знџм*), г) јачање полугласничког призвука испред /р/ вокалног, са факултативним развијањем двофонемске групе /ѐр/ (*ѐрђаво*), д) смањење палаталности предњонепчаних сонаната (љ, њ > л', н'), ђ) присуство дистрибуционог ограничења о немогућности група /ли, ле/, које се

* radivoje.mladenovic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (број 178020).

рализују као /л'и, л'е/, е) неутрализација опозиције по палаталности африката и свођење на појединачне јединице са развијањем балканске опозиције по звучности (ћ, ђ, ч, ц > ч/ћ, ц/ђ).

Кључне речи: српски говори, југозападни део Косова и Метохије, међујезички контакт, фонетско-фонолошки план.

УВОД

1. Овим прилогом обухваћени су српски говори северног дела Шар-планине, затим говори јужне Метохије и јужног Косова. Природа ивичне области, у којој се сусрећу два дијалекатска комплекса – српски и македонски, уз присуство несловенских идиома – утицала је на изразито дијалекатско раслојавање српских идиома¹.

Ареал који се посматра припада области вишевековне етнобиолошке симбиозе, најпре ране словенско-романске, о чему сведоче очувани трагови романске присутности у топонимији и антропонимији у словенским областима, пре свега на Шар-планини (Младеновић 2006), али и околним областима².

У касном средњем веку дошло је и до интензивног српско-турског контакта, посебно у градским насељима (Реметић 1996: 335), а овакав контакт био је најинтензивнији у лексици³. Од краја XVII в. остварен је и интензиван српско-албански контакт, посебно у руралним и пашњачким областима.

За говоре анализиране зоне од највећег значаја су миграције сточарског славофоног становништва из западне, северозападне и северне Македоније, са којима су стизали словенски идиоми настали у другачијим условима од оних у југозападном делу Косова и Метохије. Овакав адстратни слој унеколико је удаљио релативно сродне говоре северног и јужног дела Косовске и Метохијске котлине, уносећи у српске говоре изразитије балканистичке црте. Ови идиоми су у говоре југозападног дела Косова и Метохије у различитим нивоима језичке структуре донели

¹ Више о дијалекатском раслојавању и разлозима оваког раслојавања на југозападу Косова и Метохије в. у Павловић 1939: 3–16, 1970: 5–9, Младеновић 2004, 2012, 2013: 405–413, 2013а, 2015, 2016.

² О присутности влашког становништва у Бањском, Дечанском и Призренском властелинству у XIV в. Грковић 1983, 1986, Пешикан 1983, 1984, 1986.

³ Радови Тање Милосављевић о лексици српског призренског говора сведоче о снажном продору турцизама у лексички систем српског говора (Милосављевић 2014, 2015, 2015а, 2016).

особине несвојствене словенском и општесрпском развиту, а чије је извориште у контактним несловенским језицима. Утицаји се уочавају пре свега у (морфо)синтакси⁴ и фонолошко-фонетском систему, док у морфологији има мало непосредних преузимања, осим ако се склоност ка анализицизму не посматра као преузимање балканистичког модела⁵. Одређене иновације у морфолошком систему, међутим, и то пре свега тенденција ка неутрализацији множинске моције рода, особине карактеристичне за највећи део говора анализиране зоне, стигла је у говоре југозападног дела Косова и Метохије као готова балканистичка иновација из македонског правца⁶, потпомогнута непосредним српско-несловенским контактом.

Неке особине балканистичког типа у говоре дијалекатске области која се посматра стигле су као готове иновације из македонских говора, који спадају у изразито балканизовану словенску зону. Граничне македонске области карактеристичне су управо по изразитом словенско-романско-албанском етнојезичком преплитању⁷.

1.1. Обим балканистичких иновација у фонолошко-фонетском сегменту неједнак је у појединим говорима југозападног дела Косова и Метохије. Измене су најобухватније у јужнометохијским призренско-јужноморавским говорима због српско-албанског контакта, посебно интензивног после краја XVII века, када је дошло до померања српског становништва према северу и насељавања области албанофоном популацијом. Српско-албански језички контакт оствариван је кроз миксоглотију, и то пре свега у руралним срединама, пошто је у градским срединама изразито доминирао турски језик, који исламизовано становништво различитог етнојезичког порекла прихвата као свој и једини језик, интегришући се тако у турски етнојезички идентитет. Хришћанско градско становништво српског, албанског или цинцарског

---

⁴ Балканистичким преобликовањима у (морфо)синтакси, говори анализиране зоне представљају ареал најизразитије балканизације у оквиру српске дијалекатске области. О (морфо)синтаксичким балканизмима у српским говорима југозападног дела Косова и Метохије расправља се у низу радова Р. Младеновића (Младеновић 2011, 2012а, 2013б, 2014, 2014а, 2015а).

⁵ Говори обухваћени овим истраживањем захваћени су анализацијом, уз напомену да је опстанак флексије највећи у овим призренско-тимочке дијалектске области. На ближу везу са косовско-ресавским говорима упућује низ заједничких иновација у именској и глаголској флексији (Младеновић 2016: 133, 139–140).

⁶ Детаљније о неутрализацији множинске моције и множинском синкретизму в. у Младеновић 2010:195–197.

⁷ Више о овоме в. у Реметић 1997, 2000, 2013, Милорадовић 2015.

порекла често постаје билингвално, са турским као секундарним али престижним језиком, са свим последицама које билингвизам и престижни статус турског језика доноси.

Оно што се најчешће превиђа је да је у суседним областима Албаније, живело и мањинско неалбанизовано српско становништво, које се у миграционим кретањима из северне Албаније ка Метохији крајем XVII и каснијим вековима, померало заједно са Албанцима. Проценат овог српског становништва, посебно у неким метохијским насељима није занемарљив (Селишчев 1931, Радовановић 1965: 300, Младеновић 2004: 212). На формирање актуелних српских говора југозападног дела Косова и Метохије, посебно у јужној Метохији, утицало је и ово становништво пошто је донело дијалекатски систем који је већ био натруњен знатнијим албанским утицајем због мањинског положаја унутар доминантно албанске популације. У Косовској котлини српског становништва овога порекла нема у већем броју, па у овој чињеници, између осталог, треба тражити објашњење о присуству / одсуству и снази појединих иновација несловенског порекла у појединим говорима југозападног дела Косова и Метохије.

Рано успостављена српско-албанска етнојезичка граница на Косову и Метохији, већим делом опстаје и после формирања Отоманске државе у XV веку. Ова граница у Метохији била је Бели Дрим: источно од ове реке налазила су се искључиво или претежно српска, западно искључиво или претежно албанска насеља. Протоком времена експанзијом албанофоне популације на територију источно од Белог Дрима помера се и етнојезички састав становништва. После најновијег изгона српског становништва са Косова и Метохије 1999. године број носилаца српских дијалеката на југозападу Косова и Метохије знатно је смањен.

После ојачаног присуства албанофоне популације и привилегованог статуса Албанаца муслимана, део Срба прелази на ислам и албанизује се, део прилази албанским фисовима. Иако остаје у православном хришћанству, ово становништво постаје билингвално и прихвата део албанских етнографских обележја, чиме се утире пут ка двоструком идентитету (Радовановић 1965: 292–302, Младеновић 2005: 70). Етнобиолошки процеси приближавања албанофоној муслиманској популацији изразитије је у Метохијској него у Косовској котлини. Ови етнобиолошки процеси јасно се рефлектују на обим албанског утицаја на српске говоре: утицаји су најснажнији у насељима уз Бели Дрим, у подримском говору, док су такви утицаји слабији у косовским говорима, до чије је територије албанско становништво стизало у мањем броју.

1.2. Миксоглотија и интензитет контаката различитих фонолошких система имао је за последицу измене како у инвентару фонолошких јединица тако и у померањима у акустичко-артикулационим својствима појединих фонема у словенским идиомима. Овакав контакт, даље, утицао је на то да наслеђени словенски прозодијски систем граматичког типа буде замењен новим аналитичким системом без фонолошких обележја.

1.3. Несловенским утицајима сматрају се иновације које одударају од општесрпског језичког развитка, а које имају паралела у несловенским балканским језичким структурама, са којима је српско становништво југозападног дела Косова и Метохије у процесу настанка актуелних српских идиома било у контакту. На присуство појединих иновација на фонетско-фонолошком плану, међутим, не утиче искључиво српско-несловенски контакт, већ је од значаја и функционални набој појединих фонема, али и интензитет контаката. Ова чињеница објашњава неутралисање опозиције по палаталности африката у већини говора југозападног дела Косова и Метохије, пошто је њихов фонолошки набој слаб или га нема. Са друге стране, међутим, балканистичка иновација смањења палаталности предњонепчаних сонаната /њ, љ/ знатно је веће снаге у јужнометохијском делу управо због интензитета миксоглотије, док је у косовским говорима палаталност ових сонаната стабилнија, између осталог и због њиховог јаког фонолошког набоја и слабијег присуства несловенских идиома.

БАЛКАНИСТИЧКЕ ИНОВАЦИЈЕ НА ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКОМ ПЛАНУ

2. Граматички акценат замењен је неграматичким експираторним акцентом парадигматског или ритамског типа, тако да је акценатски систем доживео аналитизацију са смањењем или брисањем његове граматичке функције. Аналитизација није до краја спроведена у говорима са парадигматским акцентом у јужној Метохији и јужном Косову, пошто је још присутно слабо функционално оптерећење места акцента (Реметић 1996: 349–350, Младеновић 2006а: 271–272, 2013: 27)⁸.

У највећем делу метохијско-косовских призренско-јужноморавских говора оформљен је парадигматски акценат

---

⁸ Место акцента има функционално оптерећење у пару *старејзи* (Дјд. придева ж. р. јд. *стара*) : *старејзи* (Дјд. ж. р. компаратива *стареја*); разликује личне заменице (*она, оно, они, оне*) од показних заменица (*она, оно, оне*) и речце за допуштање (*оно*); фонолошки је оптерећено у разликовању облика презента, аориста и императива, са тежњом да се акценат аориста веже за иницијални односно финални слог.

променљивих речи, у коме се место акцента фиксира за исти слог у парадигми – за финални слог граматичке основе (*сѝн – синóв-и – синóв-има – синóв-ско*) или за слог коренске морфеме (*сѝн – сѝн-ови – сѝн-овима – сѝн-офско*)⁹. На непроменљивим речима акценат се фиксира за затворену ултиму или пенултиму уколико прилог има отворену ултиму (*овдѝк : овдѝка*), чиме се такође и ова skupина интегрише у парадигматски акценат морфолошки мотивисан. Овакав акценат, који је само међуетапа између граматичког и ритамског акцента, обележје је и говора северне Македоније призренско-јужноморавског типа, али и других централних и јужних области Македоније, а карактерише и северногрчки тесалијски дијалекат¹⁰.

Ритамски антепенултимски (сретечки, горански, подгорански говор) (Павловић 1939: 144-154, Младеновић 2001: 79, 2004: 221) или пенултимски акценат (сиринићи, подгорски¹¹), као последња етапа анализације прозодијског система, обележје је српских говора на Шар-планини и подбрђу Шар-планине. Ови говори су најсевернија тачка словенске зоне са ритамским акцентом, развијеним у западномакедонским и делу северномакедонских говора.

3. Опстанак вокалске фонеме полугласничке вредности (*сѝн, дѝнѝс, кѝд*) у говорима призренско-тимочке дијалекатске области обично се објашњава периферним положајем ове области у односу на изоглосно огњиште замене полугласника вокалом /a/. Иако нема сумње да је периферни положај могао утицати на изостанак супституције, чињеница да највећи део контактних несловенских говора са експираторним акцентом има управо полугласник карактеристичан за говоре призренско-тимочке зоне¹², у којима је славизација романизованог супстратног слоја и била најобухватнија, па је опстанак полугласника несумњиво био подржан и контактним вокализмима.

Број лексема с полугласником у овим говорима обogaћен је и контактом са турским језиком кроз позајмљивање лексике, али и кроз билингвизам у неким градским срединама. Турски вокал напрегнуте артикулације, иначе сличан српском полугласнику, утицао је на то да се у процесу адаптације турцизама у говорима југозападног дела Косова и Метохије сачува и полугласник.

⁹ Више о овом типу акцента в. у Младеновић 2006а, 2016а.

¹⁰ О балканистичком пореклу и ареалу оваквог акцента в. у Младеновић 2016а.

¹¹ О пореклу пенултимског ритамског акцента у призренско-јужноморавским говорима Сиринића и Призренског Подгора в. у Младеновић 2016б: 72–73.

¹² На овакво објашњење упућује П. Асенова (Асенова 2002: 28–30).

3.1. На ширем простору језика и говора Балканског језичког савеза у одређеним позицијама, пре свега у контакту са назалима и плозивима, вокали су подложни редуковању артикулације, често до потпуне полугласности (Конески 1966: 37, Асенова 2002: 30–32, Младеновић 2001: 109–111). Обим овакве редукције није велики ни у једном говору југозападног дела Косова и Метохије. Највише је потврда у горанском говору, што је и разумљиво због његове блискости са западномакедонским залеђем (Младеновић 2001: 109–111). У оквиру призренско-јужноморавских говора више је потврда са полугласником у јужној Метохији и Сиринићу (*знám, снáга, мáтка*).

Распоред говора са редуковањем пуних вокала у полугласничку фонему у словенским балканским идиомима упућује на њено страно порекло. У срединама интензивније вишејезичности, какав је македонски дијалекатски простор, редукција је обухватнија, у срединама мање израженог контакта, какви су идиоми српског дијалекатског простора, оваква редукција је мањег обима, а захвата и мањи број говора (Младеновић 2001: 109).

3.2. У говорима градских насеља јужне Метохије – Ђаковице, Призрена и Ораховца¹³ потврђен је у мањем броју турцизама вокал /ü/ (*дijме, миjжде*), фонема преузета из турског фонолошког система позајмљивањем изворног лика лексема у билингвалној ситуацији. Пошто су обичнији примери са српском адаптацијом (*дугме, мижде*), у питању је цитирање изворног лика, што унеколико оспорава фонолошки статус ове фонеме у српским јужнометохијским говорима. Ова фонема потврђена је у градским говорима, у којима је утицај турског језика на српске говоре и најинтензивнији. Чињеница да није обележје говора руралних насеља, у којима је контакт са албанским језиком био и најинтензивнији, оправдава закључак да је у питању позајмљивање фонеме остварено непосредним контактом са турским језиком, а не посредством албанског језика у чијем се фонолошком систему налази слична вокалска јединица¹⁴. Да је албански језик био посредник, било би и лексема са овом фонемом преузетом из албанског лексичког фонда.

---

¹³ Стевановић 1950: 36, Ивић – Реметић 1981: 579, Реметић 1996: 366–367, Младеновић 2004: 222.

¹⁴ Уп. са објашњењем В. Станишића о албанском језику као посреднику за преузимање турцизама са /ü/ (Станишић 1995: 52).

3.3. Пошто контактни несловенски идиоми не знају за /p/ вокално, у срединама у којима је српско-несловенски контакт интензивнији, уочава се јачање полугласничког призвука, који је и иначе носилац слоговности вокалног /p/, али и тежња ка декомпозицији јачањем оваког призвука. Јачање полугласничке компоненте, са факултативним развијањем двофонемске групе /əp/ (*əpħávo*) изразитије је у јужнометохијским говорима, где је српско-несловенски контакт био интензивнији, док је у косовским говорима, али и говорима на северном делу Шар-планине полугласнички призвук слабији¹⁵, осим у ретким примерима у горанском говору, у коме је посведочена и декомпозиција (Младеновић 2001: 126). Декомпозиције /p/ вокалног у највећем делу области нема, осим факултативно у подримском говору, у коме због свог лингвогеографског положаја и вековне близине албанске етнојезичке територије западно од Белога Дрима има у већем броју и примера типа *цџрно* (Младеновић 2004: 222–223).

3.4. Оно што северношарпланински сиринићки говор¹⁶ издваја из осталих говора анализираних зоне је склоност ка дифтонгизацији, у којој је неслоготворна компонента у другом делу дифтонга /ʃ/, које је по пореклу или из вокалских секвенци /вокал + у/ (*бѣгшʃ*, *џмоʃ*), или из секвенце /вокал + л на крају слога/ (*доџшʃ*, *котоʃ*), или из секвенце /о + в/ (*џџа*, *џџе*) (Младеновић 2016б: 74–75). Другу скупину са дифтонгизацијом чине случајеви када се после губитка /в/ у интервокалном положају /и/ нашло на другој позицији у вокалној секвенци (*напџјла*, *ластџја*; поред *напџјла*, *ластџја*). Сама тенденција ка дифтонгизацији траг је романског супстрата у овом говору, о чему сведоче бројни топоними али и проепоними романског типа у Сиринићу (Младеновић 2006). На супстратно романско порекло склоности ка дифтонгизацији у сиринићком говору упућује слична ситуација у арумунском фершеротском, у коме се у истим условима јавља неслоговно /џ/ као позициони алофон /л/ и /у/, а неслоговно /и/ јавља када се овај вокал нађе као други у вокалној секвенци (Марковић 2007: 16)¹⁷. Слична особина констатује се и у неким северномакедонским и полошким говорима.

¹⁵ Павловић 1939: 68–72, Реметић 1996: 375–376, Младеновић 2001: 126–129, 2004: 222–223, 2013: 94–96.

¹⁶ О лингвогеографском положају и дијалекатској индивидуалности сиринићког говора в. Младеновић 2016б.

¹⁷ О дифтонзима у арумунским говорима в. Марковић 2007: 22–23, Vlahu 1993: 7, Caragiui Marioțeanu 1975: 228–229.

4. Маркантна иновација, чије је упориште у несловенском окружењу, али посредно и утицајима македонских говора у којима је словенско-несловенски контакт радикалнији него у српским идиомима, свакако је преобликовање у правцу балканистичког смањења палаталности предњонепчаних сонаната /љ/ и /њ/. Обим смањења палаталности различит је у различитим говорима југозападног дела Косова и Метохије, а у непосредној је вези са интензитетом контакта са албанским и турским језиком. Смањење палаталности највеће је у јужнометохијским говорима и горанском и подгоранском говору (Стевановић 1950: 66–70, Реметић 1996: 411–419, Младеновић 2004: 224–225, 2010а: 218–224, 2016а: 137–138), палатална природа се боље чува у косовским говорима, иако је и овде нападнута, посебно у јужнијем делу (Младеновић 2013: 107–113), релативно се добро чува у сиринићком (Младеновић 2016б: 77–78) и сретечком говору (Младеновић 2004: 224). Смањење палаталности предњонепчаних сонаната највише је одмакло у горанском и подгоранском говору (Младеновић 2001: 189–192, 200–205; 2005: 73), идиомима под знатнијим западномакедонским утицајем.

Депалатализација /љ/ није потврђена ни у једном говору. У говорима са смањењем палаталности артикулација флукутира, са знатном присутношћу алвеопалаталног /лʲ/.

Артикулација /њ/, такође, флукутира, а ареал слабљења / чувања палаталности корелативан је са судбином /љ/. Забележени су и ретки примери депалатализације у примерима тупа *негова*, најчешће у горанском говору, са slabим траговима у јужној Метохији.

Сусрет двеју тенденција – српског палаталног сонанта /њ/ и алвеопалаталног назалног сонанта /нʲ/ – у северношарпланинском горанском говору (Младеновић 2001: 229–231) и јужнометохијским говорима (Реметић 1996: 417, Младеновић 2010а: 220–223), сузио је присуство /њ/ и кроз замену /њ/ групом /јнʲ/ односно /јн/ (*игрџ'н'е* / *игрџ'не*) као тежњи да се очува палаталност. Ова појава, иначе карактеристична је за шири балканословенски ареал који почиње на југу, у македонским говорима, а завршава се у јужнометохијским призренско-јужноморавским говорима¹⁸. Слабији контакт са несловенским фонтетско-фонолошким системом у Косовској котлини и источном делу северног дела Шар-планине учинили су да су у говорима оформљеним на овој територији примери типа *којн'и* ретки или их нема, пошто је палатална природа /њ/ знатно стабилнија него у јужнометохијском делу.

¹⁸ О словенском ареалу особине и разлозима антиципацијске палаталности в. у Младеновић 2010а: 218–223.

У вези са слабљењем палаталности /љ/ је и дистрибуционо ограничење о немогућности група /ли, ле/, које се рализују као /л'и, л'е/ односно /љи, ље/, са вредностима латерала који флукутира. У овим говорима приближавају се и изједначавају артикулационо-акустичке вредности ранијег етимолошког /љ/ са новим умекшаним латералом, са тенденцијом уопштавања алвеоларног палаталног /л'/. Умекшавање латерала /л/ доследно је у горанском и подгоранском говору и свим јужнометохијским говорима, мање је снаге у осталом делу анализиране области¹⁹. Овакав распоред преосмишљавања односа међу латералима очигледно упућује на степен српско-албанског контакта²⁰.

4.1. Балканистичка замена опозиције по палаталности опозицијом по звучности у паровима предњонепчаних африката, са свођењем шесточланог система африката на четворочлани²¹ (ц : s, ħ/ч'/ч : ħ/ц'/ц) захватила је највећи део говора анализиране зоне – све јужнометохијске (Стевановић 1950: 71–72, Реметић 1996: 407–411, Младеновић 2004: 224, 2007: 256, 259) и јужнокосовске говоре (Младеновић 2013: 96–98). Неутрализација парова африката захватила је и говоре централног Косова, с напоменом да у неким севернијим пунктовима опозиција опстаје²². Иако артикулација африката флукутира, уочено је да у зони интензивнијег српско-албанског контакта доминирају африкате блиске /ħ, ħ/, како је у ђаковачком и подримском говору, док је у призренском градском говору, у говору Призренског Подгора, затим у косовским говорима (Младеновић 2013: 97), основна вредност предњонепчаних африката /ч', ц'/. Оваква дистрибуција вредности сведених африката у овој зони упућује на значај контакта са албанским системом африката /= ħ, ħ/, односно турским системом /= ч', ц'/. За актуелни систем

¹⁹ У јужнокосовском говору групе /ли, ле/ углавном остају стабилне (Младеновић 2013: 113). У јањевском говору, међутим, оне су замењене групама /љи, ље/ (Павловић 1970: 18–19). Друга грађа из централнокосовских говора упућује на чување латерала, али и на његово приближавање /л' / љ/ у неким говорима (Младеновић 2013: 112. В. овде и наведену литературу о централнокосовским говорима).

²⁰ О значају контакта са албанским језиком за смањење палаталности /њ, љ/ в. Станишић 1995: 50–51.

²¹ О значају језичког контакта за судбину артикулационо-акустичких својстава предњонепчаних африката и слабом функционалном набоју као предуслову за приближавање сродних гласова у зонама српско-албанског и српско-турског контакта в. у Младеновић 2007: 250–252

²² Преглед досадашњих података о судбини предњонепчаних африката у призренско-јужноморавским говорима Косовске котлине в. у Младеновић 2013: 96–97 (напомене 86–89).

предњонепчаних африката у зонама српско-албанског²³ и српско-турског контакта, поред контакта за језицима који знају за опозицију африката по звучности али не и за опозицију по палаталности, за свођење парова африката на појединачне јединице од значаја су и два унутарсистемска разлога: артикулационо-акустичка блискост предњонепчаних африката и слаб функционални набој као предуслов за приближавање сродних гласова и фонолошку неутрализацију (Младеновић 2007: 250–252).

4.1.1. У трима говорима на Шар-планини – горанском, сретечком и сиринићком, на први поглед опстаје шесточлани систем африката. Чињеница, међутим, да се /ħ, ʁ/ у овим говорима претежно артикулишу са смањеном фрикативношћу, чиме се ови гласови удаљавају артикулационо-акустичким својствима од опозиције по палаталности с африкатама /ч, ц/, сугерише да у фонолошком систему ових говора заправо функционише опозиција по палаталности денталних експлозивних сугласника /т : т', д : д'/. Слабија фрикативност тј. присуство /т', д'/ подржано је свакако опозицијом експлозивних /к : к', г : г'/ у оближњим македонским говорима²⁴, укључујући и оне сродне призренско-јужноморавским (Видоески 1954: 201–202; 1962: 71–7), али је могућ и утицај влашког супстрата у овој пашњачкој области²⁵. На сусрет српских предњонепчаних палаталних африката и експлозивних палаталних денталних сугласника упућује антиципацијска палаталност испред /ħ, ʁ/, карактеристична пре свега за сиринићки говор (*срѣћа*, *шећер*, *нећу*, *међа*, *дођи*), али са слабијом присутношћу и у горанском, још ређе у сретечком²⁶.

У свим говорима анализираних зоне потврђено је присуство денталног африкатског пара /ц : s/. Нема никаквих дилема да је звучни корелат преузет контактом на несловенским фонолошким системима, пошто се /s/ среће у оним позицијама у којима се и иначе среће у другим језицима и дијалектима Балканског језичког савеза.

---

²³ О значају контакта северноалбанског дијалекта са српским говорима за развијање предњонепчаних африката у албанском гегијском дијалекту, затим о судбини ових африката у зонама српско-албанског контакта в. у Станишић 2004: 111–113.

²⁴ О овом питању детаљно се расправља у Младеновић 2007.

²⁵ О опозицији денталних /т : т', д : д'/ у арумунским говорима в. у Caragiu Marioteanu 1975: 229.

²⁶ Више о антиципацијској палаталности у примерима типа *нејћу*, *мејћа* в. у Младеновић 2010а: 225–230.

Литература

- Асенова, 2002: П. Асенова, *Балканско езикознанине – основни проблеми на балканския езиков союз*. Велико Търново: Faber.
- Видоески, 1954: Б. Видоески: Северните говори. У: Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 159–240.
- Видоески, 1962: Б. Видоески, *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Грковић, 1983: М. Грковић, *Имена у дечанским хрисовуљама*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за јужнословенске језике.
- Грковић, 1986: М. Грковић, *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског властелинства у XIV веку*. Београд: Народна књига.
- Ивић – Реметић, 1981: Р. Ivić i S. Remetić. Orahovac. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenskih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, 579–585.
- Конески, 1966: Б. Конески, *Историја македонског језика*. Београд: Просвета – Кочо Рацин.
- Марковић, 2007: М. Марковић, *Ароманскиот и македонскиот говор од Охридско-струшки регион во балканскиот контекст*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Милорадовић, 2015: С. Милорадовић, Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси. *Исходишта 1*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 267–279.
- Милосављевић, 2014: Т. Милосављевић, Метафоричка номинација човека у српском призренском говору. *Вишезначност у језику, књ. 1* (Зборник радова са VIII међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 25–26. X 2013). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 229–239.
- Милосављевић, 2015: Т. Милосављевић, Лексичко-семантичка група именица са хиперсемом 'осећање' у српском призренском говору. *Путевима српских идиома*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 151–170.
- Милосављевић, 2015а: Т. Милосављевић, Лексика заната у српском говору Призрена. *Традиционална естетска култура VIII: Занат*. Београд – Ниш: Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу и Факултет уметности у Нишу, 189–205.
- Милосављевић, 2016: Т. Милосављевић, Једно поређење фонда турцизама у нишком крају са стањем у српском говору Призрена. *Годишњак за српски језик, Година XXVII, бр. 14*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 175–182.
- Младеновић, 2001: Р. Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1–606.

- Младеновић, 2004: Р. Младеновић, Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије. *Зборник радова са Међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића”*. Суботица: Градска библиотека · Београд: Српска академија наука и уметности · Нови Сад: Филозофски факултет · Београд: Народна библиотека Србије · Нови Сад: Матица српска · Београд: Институт за српски језик САНУ, 209–249.
- Младеновић, 2005: Р. Младенович, Говоры трех мусульманских славянских этнокультурных групп на юго-западе Косово и Метохии. *Материалы Международной научной конференции (Санкт-Петербург, 11–12 июня 2004 г.)*.: Санкт-Петербург – Мюнхен: Biblion Verlag, 52–82.
- Младеновић, 2006: Р. Младеновић, Романски трагови у ономастици северношарпланинских говора. *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије XIV*. Timișoara: Universitatea de vest din Timișoara, Facultatea de litere, istorie și teologie, Catedra de limbi și literaturi slave, 99–116.
- Младеновић, 2006а: Р. Младеновић, Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. *Годишњак за српски језик и књижевност. Година XX, број 8*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 267–290.
- Младеновић, 2007: Р. Младеновић, Судбина африката на југозападу Косова и Метохије у светлу балканске језичке интерференције. *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије XV*. Timișoara: Universitatea de vest din Timișoara, Facultatea de litere, istorie și teologie, Catedra de limbi și literaturi slave, 249–263.
- Младеновић, 2010: Р. Младеновић, *Заменице у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије*. Монографије 12. Београд : Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 1–472.
- Младеновић, 2010а: Р. Младеновић, Антиципацијска палаталност у светлу балканистичког смањења палаталности. *Језички систем и употреба језика*. (Зборник радова са међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (30–32. X 2009). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 211–234.
- Младеновић, 2011: Р. Младеновић. Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LIV/1*. Нови Сад: Матица српска, 205–226.
- Младеновић, 2012: Р. Младеновић, Подгорански – један мешавински горанско-јужнометохијски Говор. *Време и история в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения 19–21 април 2012, Том I – Езикознание*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 301–314.
- Младеновић, 2012а: Р. Младеновић, Пасивне конструкције метохијско-косовских говора призренско-јужноморавског типа. *Зборник Матице*

- српске за филологију и лингвистику* LV/2. Нови Сад: Матица српска, 153–167.
- Младеновић, 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић, 2013а: Р. Младеновић, Призренски говор у метохијско-косовско-сиринићком ареалу. *Годишњак за српски језик, Година XXVI, бр. 13*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 383–402.
- Младеновић, 2013б: Р. Младеновић, Предлози временског значења пред + и пре + у призренско-јужноморавским говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала. *Традиције и иновације у савременом српском језику*. (Зборник радова са VII међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, (26–27. X 2012). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет – Скупштина Града, 91–99.
- Младеновић, 2014: Р. Младеновић, Егзистенцијалне конструкције призренско-јужноморавских говора у Метохијској и Косовској котлини. *Јужнословенски филолог* LXX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 151–171.
- Младеновић, 2014 а: Р. Младеновић, Перлативни предлози НИЗ+, УЗ+, КРОЗ+ у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије у ширем балканском простору. *Вишезначност у језику*. (Зборник радова са VIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–26. X 2013). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 201–227.
- Младеновић, 2015: Р. Младеновић, Акценат и гласови подримског говора. *Српски језик XX*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд: Филолошки факултет, Никшић: Филозофски факултет, Источно Сарајево: Филозофски факултет, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Бањалука: Филолошки факултет, Нови Сад: Филозофски факултет, Ниш: Филозофски факултет, 441–457.
- Младеновић, 2015а: Р. Младеновић, Од значења ка облику – из дијалекатске (морфо)синтаксе говора призренско-јужноморавског типа метохијско-косовско-сиринићког ареала. *Српски језик – од Вука до данас*. (Зборник радова са IX међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (24–25. X 2014). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 31–39.
- Младеновић, 2016: Р. Младеновић, Северношарпланинско-јужнометохијски микроконтинуум. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIX. Нови Сад: Матица српска, 131–148.
- Младеновић, 2016а: Р. Младеновић, Парадигматски акценат као међуетапа између граматичког и ритамског нефонолошког акцента. *Научни трудове, том 53, кн. 1, сб. В*, Пловдив: Пловдискi универзитет „Паисий Хилендарски“, 7–19.
- Младеновић, 2016б: Р. Младеновић, Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора. *Јужнословенски филолог* LVIII/3–4.

- Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 67–91.
- Павловић, 1939: М. Павловић, *Говор Сретечке жупе*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник VIII*. Београд: Српска краљевска академија, 1–353.
- Павловић, 1970: М. Павловић, *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска.
- Пешикан, 1983: М. Пешикан, *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба (II део)*. *Ономатолошки прилози IV*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1–135.
- Пешикан, 1984: М. Пешикан. *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба (III део)*. *Ономатолошки прилози V*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1–182.
- Пешикан, 1986: М. Пешикан. *Стара имена из Доњег Подримља*. *Ономатолошки прилози VII*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1–119.
- Радовановић, 1965: М. Радовановић, *Становништво Призренског Подгора*. Гласник Музеја Косова и Метохије, књ. X, Приштина: Музеј Косова и Метохије
- Реметић, 1996: С. Реметић, *Српски призренски говор I*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник XLVII*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 319–614.
- Реметић, 1997: С. Реметић, *Српски призренски говор у светлу језичке интерференције*. *О српским народним говорима*. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 155–165.
- Реметић, 2000: С. Реметић, *Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја*. *XXVI научна дискусија на XXXII међународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј”, 87–103.
- Реметић, 2013: С. Реметић, *Српски дијалектолошки атлас у светлу језичке и дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект)*. (Реферати за XV међународни конгрес слависта, Минск 2013). *Књижевност и језик LX*, бр. 2. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 205–230.
- Селишчев, 1931: А. М. Селищев, *Славянское население в Албани*. Софија: Издание Македонског научног института
- Станишић, 1995: В. Станишић, *Српско-албански језички односи*. Београд: Српска академија наука и уметности; Балканолошки институт, посебна издања 59.
- Станишић, 2004: В. Станишић, *Српско-албански језички додори и два типа фонолошких система у балканским језицима*. *Balkanica XXXIV*. Belgrade: Academie serbe des sciences et des arts, Institut des etudes balkaniques, 105–117.
- Стевановић, 1950: М. Стевановић, *Ђаковачки говор*. *Српски дијалектолошки зборник*, XI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 3–151.

- Caragiu Marioțeanu, 1975: M. Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*. București: Editura științifică și enciclopedică.
- Vlahu, 1993: I. Ianachieschi – Vlahu. *Gramatică armănească – simplă și practică*. Crushuva.

Radivoje M. Mladenović

**CONSEQUENCES DES CONTACTS ENTRE LES LANGUES SUR LES
PLANS PHONOLOGIQUES ET PHONETIQUES DANS LES PARLERS
SERBES DU SUD-OUEST DU KOSOVO ET METOCHIE**

(Résumé)

L'aire linguistique étudiée appartient à une région de symbiose ethno-biologique séculaire, tout d'abord romano-slave, puis à la fin du Moyen Age slavo-turque et slavo-albanaise. Le mélange des langues et l'intensité des contacts entre des systèmes phonologiques différents a eu pour conséquence certaines répercussions sur le nombre de phonèmes et certaines modifications des caractéristiques articulatoires et acoustiques de certains phonèmes des parlers slaves.

Les changements sont les plus importants dans les parlers prizreno-moraviens méridionaux du sud de la Métochie en raison des contacts serbo-albanais, qui se sont intensifiés à partir du XVIIe siècle, quand a commencé l'exode de la population serbe et l'implantation d'une population albanophone.

L'influence des systèmes phonologiques non-slaves se reflète surtout dans la diminution du caractère mouillé de certaines consonnes:

a) La neutralisation de l'opposition consonne dure/mouillée des affriquées et leur réduction à un seul phonème (ć, č > ć/č/č'; đ, dž > đ/dž/dž'), avec le développement de l'opposition typiquement balkanique consonne sonore/sourde ;

b) la diminution du caractère mouillé des sonantes (lj, nj > l', n'), sans transformation en un autre phonème, à part quelques rares exemples du type *od nega*.

c) le remplacement du groupe /li, le/ par le groupe /l'i, l'e/ ;

d) le renforcement de la semi-voyelle devant le /r/ vocalique, avec l'apparition facultative d'un groupe de deux phonèmes /ɾr/ (ɾrđavo), qui s'explique par l'absence de /r/ vocalique dans les systèmes phonologiques non-slaves avoisinants.

Mots-clés : les parlers serbes, le sud-ouest du Kosovo et de la Métochie, les contacts entre les langues, le niveau phonétique et phonologique.

Октавија И. Неделку*
Универзитет у Букурешту**
Факултет за стране језике и књижевности

Лидија В. Чолевић
Универзитет у Букурешту
Факултет за стране језике и књижевности

СРБИ У БУКУРЕШТУ - ИДЕНТИТЕТ

У раду се разматра стање Срба у Букурешту данас, које се реално разликује од стања у некој од претходних деценија. Букурешт као мултикултурна средина понудио је нове моделе у формирању идентитета српске заједнице која је успела да превазиђе културне и политичке предрасуде.

Кључне речи: Срби у Букурешту, идентитет, билингвизам, култура, дипломатија, фигуре сећања.

Румунија и Србија имају традиционално блиске пријатељске односе, а читање „етничког идентитета“ српске заједнице у Букурешту неодвојиво је од историјског, политичког, културног и економског контекста у коме се она налази. Овај континуитет јесте стратешки дипломатски потез који се превасходно води политичким и економским интересима не само пријатељства него и партнерства¹.

У целини узев, друштва имагинирају слику о себи и настављају кроз генерације свој идентитет тако што изграђују и негују оно што зовемо „културом сећања“. Знаци у природном простору утичу на

---

* cnelcu2004@yahoo.com, lidijacolevic@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*.

¹ Румунија је земља са којом Србија, у односу на све остале суседе, има најстарије успостављене дипломатске односе. Односи су успостављени 19. априла 1841. Обе земље су чланице: Пакта сарадње југоисточне Европе; Пакта стабилности југоисточне Европе; Средњоевропске иницијативе; Иницијативе за сарадњу у југоисточној Европи и Црноморске економске сарадње. Непризнавање независности Косова од стране Румуније додатно је учврстило односе Србије и Румуније последњих неколико година.

културу сећања, а „да би нека истина успела да се усади у сећање групе, мора у конкретном облику да представља неки догађај, неку особу или место“ (Ј. Асман, 2007: 36-40). Подсећамо на неке од историјских епизода о догађајима и личностима, а о којима је било речи у претходном делу нашег истраживања Срба у Букурешту (Неделку, Чолевић, 2016: 159-170): У строгом центру Букурешта, поред Националне Банке Румуније, постоји зграда на којој је постављена спомен-плоча, подигнута од стране Амбасаде Србије и Црне Горе 2005. године са следећим натписом: „Овде је живео велики добротвор српског и румунског народа, капетан Миша Анастасијевић 1803-1885“; У време Првог светског рата Милан Ракић је био саветник посланства у Букурешту 1915. године. Указом Краља Александра I Карађорђевића, Иво Андрић је 1921. године у својству вицеконзула службовао у Генералном конзулату Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Букурешту; Брачна заједница између краља Александра првог Карађорђевића (1888-1934) и принцезе Марије Хохонцолерн (1900-1961); Јован Дучић је дошао у Букурешт као посланик Краљевине Југославије 1937. године, а 1939., када је Посланство уздигнуто на ранг Амбасаде постаје први амбасадор Југославије у румунској престоници. Поменуте историјске епизоде отварају питања сећања, културног континуитета и идентитета у оквиру културе памћења, приступа чији су поборници Ј. Асман, А. Асман, М. Албваск и П. Нора (Jan Assmann, Aleida Assmann, Maurice Halbwachs, Pierre Nora). Из ових међусобно испреплетаних равни произилази да поменуте историјске референце засноване на конкретним личностима и догађајима, постају „симболичке фигуре за које пријања сећање“, односно константе у стварању слике о српско-румунским везама. У крајњем исходу, ови историјски одломци служе као добар мотив у неговању традиције дуговечне државничке сарадње и постају конститутивна јединица формирања и консолидовања румунско-српских односа дајући пример наставка и везе са добром страном политичке прошлости или затеченом политиком у новом издању.

Србија и Румунија деле заједничку државну границу у дужини од 476 км. Најважније су ипак границе које се стварају у свести људи. Иако се такве исконструисане границе мењају временом, тешко је избрисати њихове реалне вредности и значај који се односи на друштва која коегзистирају, али су и међусобно супротстављена услед социокултурних разлика или других мањих особености. Таква заједница, српско-румунска, налази се између два света, где се формира њихов идентитет. Не постоји култура која није водила дијалог са другим културама и која из таквог сусрета није изашла у мањој или већој мери измењена. Често наводимо пример хибридне културе која се јавља као потпуна симбиоза две

традиције, у нашем случају, српске и румунске. При томе се особености фрагментарног идентитета Срба који живе у Букурешту, доживљавају као апсолутне предности у односу на друге, оне у матици. За разлику од румунског Баната, где су географске и културне околности створиле посебну врсту „пограничног идентитета“ и „живота на граници“, што је свеprisутан аспект румунског културног менталитета, Србе у Букурешту несумњиво је обележио „двојни идентитет“ припадности и егзистирања. Тако пројектован из њиховог угла посматрано, и не само, „изабрати један идентитет подразумевао би губитак другог“. Свесна „пропустљивост“ етничких граница додатно је стимулисана мешовитим браковима између лица српског порекла и припадника румунских држављана. У свести једног дела Срба из Букурешта услед дуготрајног боравка на овом простору праћеног континуираним слабљењем културних веза са матицом, временом је ојачала и у први план избила свест о припадности локалној заједници, уз готово истовремено слабљење идентификације са српском заједницом, чиме су широм отворена врата за прихватање идентитета из окружења. При томе, приступ Срба румунској заједници са „супериорније позиције“, који је био евидентан у последњим деценијама прошлог века, те помало арогантан став на рачун старе југословенске славе и сећања на некадашњу снагу и интегритет, као да је сасвим ишчезао из колективне свести Срба који у континуитету настављају да долазе и борава у Букурешту. Узрок данашње миграције Срба у Букурешт је првенствено економска криза те би било какав другачији став Срба који долазе у ову румунску метрополу био у диспропорцији са тренутном политичко-економском ситуацијом у Србији. Хармонична коегзистенција Срба и Румуна у Букурешту данас, мотивисана је лакоћом премештавања културне баријере уз помоћ познавања оба језика, уз помоћ цркве и православља, као и саосећањем у свакодневици. Језик представља један од битних симбола етничког идентитета. У дијаспори, матерњи језик, језик родитеља није обавезно и језик детета. Деца новије српске емиграције у Румунији нашла су се у новом лингвистичком окружењу које им је дало могућност да као свој матерњи науче језик посве различит од оног којим њихови родитељи говоре код куће. Румунска политика давања држављанства Србима који су имали претке који су живели у Румунији почела је да бива веома популарна јер Србија није чланица ЕУ, тако да је много Срба искористило ту погодност и конкурисало за држављанство у нади да ће наћи бољи живот. Они доносе са собом „живи“ језик из матице, што је веома важно, с обзиром на чињеницу да извештан број Срба у Букурешту потиче из мешовитих бракова, тако да ниво њиховог знања српског није

флуентан. На тај начин, асимилација и стапање Срба „староседелаца“ и „новопридошлих“ Срба постаје свакако изазов са којим се српска заједница у Букурешту суочава. На индивидуалном нивоу запажен је позитиван однос према матерњем језику. Исељеници се сами окупљају око Амбасаде Републике Србије, Савеза Срба у Румунији и Катедре за српски језик, тражећи помоћ матице. С друге стране, парадоксално, матица показује слабо интересовање за неговање српског језика у смислу предузимања конкретних изводљивих пројеката иза којих би и финансијски истрајала. У ситуацији када српски језик као основно средство комуникације недостаје, посебно код миграната друге, треће и каснијих генерација, веома битну улогу има невербални језик народне игре, фолклоризам као употребљив симбол етничког идентитета. Игра као структурисана друштвена активност обично је везана за празнике и неки догађај. Посматрано са стране, и православна вера је одиграла снажну интегративну улогу у очувању идентитета и свакако је била „камен темељац“ у овом културном укрштању. Преклапање религијских уверења је значајан фактор који је олакшао етничку и религијску замену идентитета.

Једно од питања којим се баве Пјер Нора или Алеида Асман је разлог због којег одређена места или фигуре функционишу као тачке сећања. Простори сећања могу бити конкретни и истинити ако се на том простору десило нешто због чега се ствара сећање, а могу бити и само асоцијативни, дати у подсећању, знацима, наслућивању, и као такви могу бити иницијатори сећања. У перцепцији коју нуди Алеида Асман „историја се не складишти само у архивима научних институција, него се, уз велик труд, инсценира и у поменима, ходочашћима, мимоходима, свечаним говорима, статуама и националним споменицима“ (Асман, 2002: 54). Овом инвентару додали бисмо један такав историјски жанр, пригодну таблу о томе ко је био Иво Андрић „у главним цртама“, а затим и спомен-плочу Мише Анастасијевића што је начин на који је обележено присуство ових знаменитих и у културолошком смислу незаобилазних личности у Букурешту. Семиотичка анализа материјалних или опредмећених сећања неминовно води до формирања колективних идентитета. У стратегије изградње појединих колективних идентитета убрајамо конкретне симболичке елементе који репрезентују садржај тих идентитета. Овде бисмо могли додати и одониме (Ул. Иве Андрића, Београдска улица), табле улица које носе назив нашег нобеловца или назив српске метрополе као и називе школа (Основна школа бр. 71 Јован Дучић у Букурешту) који посредно указују на врсте симболичких веза које су успостављене између Србије и Румуније у последњих стотинак

година. Осим информативне вредности, ове табле као „час историје претворен у камен“ (Асман, 2002: 52), као сведочанство историјског памћења, говоре о томе како град Букурешт, по узору на друге европске престонице, покушава да сачува идентитет у борби традиционалног и модерног и да институционално неутрализује, односно спречи игнорисање прошлости. Кроз културно памћење поменути знакови се отварају према интеркултуралном преплитању, за које смо причврстили извесне менталне слике о ономе што желимо да задржимо у нашој свести. Овде имамо на уму знаке у природном простору попут зграда у којој су службовали Милан Ракић, Иво Андрић и Јован Дучић, кућа у којима су живели за време свог боравка у Букурешту, или ноћног бара и осталих места у Букурешту која су овековечена у књижевном делу (*На лађи, Ноћ у Алхамбри, Знакови поред пута...*). Присуство „другог“ у јавној симболици Букурешта открива отвореност локалне средине према српској култури. Није реч само о обичном просторном оријентир који је настао спонтано, већ је завистан од политичке моћи и хегемоних идеологија које рецимо преко поменутих назива локалном становништву испоручују одређене вредности утичући на формирање политичке и националне свести. Такве културне формације утеловљене у простору и објектима сећања носиоци су колективне меморије и недвосмислено потврђујући идентитет Срба у Букурешту. У овом контексту напомињемо да је Парламент Румуније донео Закон о установљавању Дана српског језика у Румунији. Предлог за доношење закона поднео је крајем 2015. године посланик из редова Савеза Срба у Румунији, Славомир Гвозденовић. Предлог закона је једногласно усвојен у Парламенту 6. септембра 2016. године, а ступио је на снагу 17. октобра 2016. године².

Сви наведени разнолики референцијални кодови представљају непроцењиво културно и духовно наслеђе које је важно ради стварања осећања културне кохезије међу члановима заједнице, а осим тога евоцирају вишеслојне асоцијације. Имају квалитет који их одмиче од обичног документарног материјала претварајући се у посредна средства презентовања националне прошлости и националне (ауто)имагинације, те по правилу подстичу меланхоличну рефлексију и носталгију. Казано речима Ј. Асман, „свет предмета у којем живимо поседује свој временски

---

²Закон, који носи број 177/2016, установљава 21. новембар као Дан српског језика у Румунији. Наведени датум изабран је јер симболише прелазак Срба из данашње Румуније на употребу новог српског писма које је утемељио велики реформатор, Вук Стефановић Караџић. Наиме, на тај дан, 1826. године, Димитрије Пантић Тирол, темишварски писац и публициста, обавестио је Вука Караџића да је новим писмом штампао први број „Банатског алманаха“, једне од првих публикација на српском језику.

индекс који кроз садашњост истовремено говори о различитим слојевима прошлости“ (Ј. Асман, 2007: 17) и у служби је преобликовања прошлости. Тако, ови знаци неизбежно дотичу или макар несвесно осветљавају нека од најзначајнијих места на културноисторијској мапи српског народа, учвршћујући културни идентитет српске заједнице у Букурешту и изнова добијају на важности у оквиру румунско-српске културе, те на овај начин румунско модерно друштво потискује проблематична места српске историје. Између осталог, реч је о местима која утичу на стварање низа индивидуалних сећања на дихотомију некад и сад, односно на везу између прошлости и садашњости, где је прошлост светла и славна, а садашњост можда не у толикој мери. У њима се препознају друга времена, преферирање Југославије као симбола пристојног живота на плану материјалног стандарда и наднационалне интеграције, као и огроман углед ове земље који је уживала у свету. Можемо говорити и о местима сећања чија важност се огледа у личним и приватним асоцијацијама. А. Асман указује на раздвојеност аутобиографског сећања, тако да један део аутобиографског остаје у носиоцима тог сећања, а други део бива записан у предмете или места. Потпуно другачије усмерење, искључиво фокусирано на сферу приватног, односи се на традицију прославе Српског Божића (7. јануар) и Српске Нове године (14. јануар), као и српски јеловник (српска пљескавица, шљивовица, српски ајвар...) у Српској таверни (Taverna Sarbului) у Букурешту. Ова приватна културна пракса која се одржава захваљујући потреби за чувањем пре свега личне и породичне традиције, заправо за циљ има очување националног, тј. мањинског идентитета у друштву у којем је календар празника као и начин њиховог слављења различит од српског. Оваква приватна пракса неизбежно утиче на јавни дискурс, на испреплетаност сфера приватног и јавног и обликовање друштвених односа и популационе политике. Представља битно средство за симболично изражавање. С друге стране, како Букурешт утиче на простор сећања на Србију показује се и на следећем примеру: Зграда емигрантске службе у Букурешту (Inspectoratul general pentru imigrări, Direcția pentru imigrări a municipiului București) функционише као „место сећања” јер су сви Срби у Букурешту осетили одлазак из Србије кроз захтеве шалтер службеника за мноштвом докумената или кроз сцене у којима ред резигнираних људи (махом Кинеза, Молдаваца и Турака) чека издавање боравишне дозволе.

Закључак

Однос Србије и Румуније осим личне симпатије, дефинишу односи између њихових земаља. У раду смо отворили тему положаја Срба у Букурешту у новијој историји, колективног идентитета српске заједнице и њиховој свести о припадности локалној заједници. Стална амбивалентност између, с једне стране, традиције и културног наслеђа, а са друге стране, способности прилагођавања локалној заједници утиче на стварање једног сасвим новог (хибридног) идентитета заснованог на балансирању између две другости, идентитета формираног на чињеници да су напустили своје и отишли у туђе. Ову ситуацију прате тежња да се очува претходно и адаптира у ново, носталгија, несигурност, склоност ка везама са местом порекла, што доводи до појаве бикултуралног идентитета. У ужем смислу, намера текста је да укаже на концепт културе сећања који оперише знацима у природном простору који у савременом контексту служе као медији културног памћења, те на тај начин бивају „семиотизирани“ (Асман, 2007: 59). Циљ Срба као заједнице у Букурешту је свакако опстанак заједнице и одржавање наслеђа, материјалног и културног. Није само реч о осмишљавању културних веза или о промишљању континуитета односа заснованог на референцама историје две државе, већ и о динамичном и интерактивном укључивању и повезивању људи, који, на тај начин, стварају својеврсну мрежу организованог пријатељства, корисног за појединца и државу, власт и цивилно друштво, драгоценог за консолидацију билатералног дијалога и усаглашавање ставова на европском и регионалном плану. Снажан одјек и трајан допринос у румунско-српским односима пружа интелектуална елита данашње српске заједнице у Букурешту коју сачињавају махом високообразовани чланови који трансмићују слике, доживљаје, утиске и знања из обе културе, српске и румунске. Своју репрезентативну функцију културна елита Срба у Букурешту гради на периодичним свечаним праксама окупљања и комуникација, церемонијама, прославама, јубилејима и празницима. О овој, на папиру малобројној (212 Срба у Букурешту), али изузетно значајној заједници Срба у Букурешту и њиховом индивидуалном доприносу у области уметности, културе, спорта, музике, филма и образовања биће речи у наредном делу истраживања Срба у Букурешту. Рад представља, између осталог, допринос за историју међудржавних односа и дипломатију и дубоко залази у историју културних односа ове две земље, одржавајући свест о дугорочности румунско-српског пријатељства.

Литература

- Асман, 2002: A. Assmann, *Rad na nacionalnom pamćenju*, Beograd.
- Асман, 2011: A. Assmann, *Duga senka prošlosti*, Beograd.
- Асман, 1999: A. Assmann, *Prostori sećanja. Oblici i promene kulturnog pamćenja*.
- Асман, 2007: J. Assmann, *Kultura pamćenja, pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Beograd.
- Јончић, Ђуришић, 2011: D. Jončić, J. Đurišić, *Ivo Andrić u diplomatiji*, Beograd.
- Албвакс 1992: M. Hallbwachs, *On Collective Memory*, London.
- Албвакс, 1999: M. Hallbwachs, Kolektivno i istorijsko pamćenje, u *Reč - časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*. 56 (2), 63-82.
- Албвакс 2013: M. Hallbwachs, *Društveni okviri pamćenja*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Чолевић, 2016: L. Čolević, Znakovi Iva Andrića u Bukureštu, *Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu*, knj. 8, (priredio Branko Tošović) Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, str. 127-137.
- Неделку, Чолевић, 2016: О. Неделку, Л. Чолевић, Срби у Букурешту. Општи приказ, *Исходишта*, 2.
- Темишвар-Ниш: Савез Срба у Румунији · Филозофски факултет Универзитета у Нишу, стр. 159-170.
- Zbornik radova: *Sećanje i zaborav*, (priredili Zorica Kuburić, Pavle Milenković), Novi Sad: CEIR i Filozofski fakultet, 2016.
- Зборник радова: Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану, (приредио Миља Радан), Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2005.

Octavia I. Nedelcu
Lidija V. Čolević

THE SERBIANS IN BUCHAREST - IDENTITY

In this paper we deal with Serbian ethnic state in Bucharest nowadays, which is really different from the state it had a few decades ago. Bucharest, as a multicultural space, is offering new models regarding the formation of the identity of Serbian community, that go beyond many cultural and political prejudices.

Keywords: Serbians in Bucharest, identity, bilingualism, culture, diplomacy, figures of memory

Видан В. Николић*

Учитељски факултет у Ужицу**

Универзитет у Крагујевцу

ДИСТРИБУЦИЈА МИКРОТОПОНИМА СВАТОВСКО ГРОБЉЕ НА СРПСКО(ХРВАТСКОМ) ЈЕЗИЧКОМ ПОДРУЧЈУ (ОНОМАСТИЧКИ И ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ)

Микротопоним *Сватовско гробље* распрострањен је на српско(хрватском) језичком подручју, тј. у свим јужнословенским земљама на Балкану. У раду се са ономастичког и етнолингвистичког аспекта описују и систематизују легенде о микротопониму и мотиву сватовског гробља у епској народној поезији. У српској традицији на свадби су вршене радње да невеста избегне све неприлике на „опасном“ путу до младожењиног дома. По обичају, сватови се увек враћају другим путем од невестине куће (да заметну траг нападачима). Према елементима целокупног свадбеног церемонијала, младожења и невеста били су табуирани. Отмица невесте од сватова често се сматрала храброшћу, али је највећи грех био да се распе девојачка спрема са свадбеним даровима. Сватови су страдали (1) зато што су сусретали друге сватове и нису се једни другима склонили с пута, (2) побили су их хајдуци или Турци, (3) прелазили су залеђену реку, повели коло на леду и потонули или на неки други начин. Места на којима су страдали сватови обележена су необрађеним или обрађеним каменим споменицима без натписа. Обичаји везани за свадбу у српској традицији у основи су пагански са наслагама каснијих епоха: то је прожимање старе српске митологије и религије.

Кључне речи: микротопоним *Сватовско гробље*, српски језик, свадбени обичаји, ономастички аспект, етнолингвистички аспект, српска митологија, српска религија.

---

* vid.nik47@gmail.com

** Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (2011–2016), број 178014, који финансира Министарство науке и просвете Републике Србије.

1. Микротопоним *Сватовско гробље* јавља се код јужнословенских народа: у Србији (Шумадија и Стари Влах, предео у југозападној Србији), Старој Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској.

2. Терминолошка синтагма *сватовско гробље* је (а) „једноставне“ деривације и (б) провидне етимологије.

2.1. У првом делу двочлане синтагме је зависни члан изведеница: **сватовско** < *сват* + *-ов-* + *-ско*, а у другом делу управни члан изведеница: **гробље** < *гроб* + *-је* (*б + ј*) > *бљ* добијено старим јотовањем).

База микротопонима среће се у облику синтагме с конгруентним атрибутом: *сватовско гробље*; а ређе се јавља синтагма с неконгруентним атрибутом: „Те гробнице и данас се знаду, / и зову се *гробље од сватова*“ (Херман, 1976: 105).

2.2. Етимологија је провидна:

(1) Именица **гроб** добијена је превојем од глагола *грабити*:

„Sveslav. i praslav. prijevoj *grob-* zastupljen je samo u imenici i od nje stvorenim izvedenicama: *grob*, gen., *groba* (Vuk) sinonim: *greb*“ (Скок, 1971, књ. I: 601).

(2) Придев **сватовско** добијен је од именице *сват* (именица *свадба* добијена је алтернацијом сугласника по звучности: *сват* + *-ба* > *свадба*):

„*svat* m (Vuk, *debeli* ~, *rani* ~, *pravi* ~, *stari* ~), sveslav. i praslav. termin iz agnatske porodice, bez paralele u baltičkoj grupi, 'jedan je od pratilaca mladoženje pri dovođenju djevojke'. [...] Pridjev na *-ovski svatovski*“ (Скок, 1973, књ. III: 369).

3. Систем васпитања и уопште сваког деловања у годишњем циклусу обреда уз велике празнике и у животном циклусу обичаја био је предодређен на такав начин да да девојка ступи у брак – и оствари *девојачку срећу* (Николић, 2015: 83). У хришћанству брак спада у седам светих тајни („света тајна је видљива свештена радња кроз коју Божја благодет приноси чудотворне дарове на оне који их примају“).

4. „Традиционални **свадбени обичаји** представљају друштвено-правно установљење брака и регулисање односа између двоје младих људи супротног пола, односно успостављање везе између две несродне породичне или родовске заједнице“ (Кулишић и др., 1998: 388).

5. Од рођења женскога детета (које је било „туђа кућа“), спремали су се „девојачко рухо“ и „сватовски дарови“. О раскошном невестином руху, сведочи опсежан „модни каталог“ у реалистичкој причи „Некоме на глас, а некоме на част“ (Љубиша, б. г.: 165–168); а о томе колико је носила девојка спреме и свадбених дарова из свога рода, развијене су целе епизоде са каталозима у епској поезији.

6. Познато је да се „девојачка срећа“ могла ускратити: (а) ако се девојка скуди и (б) ако се на свадби „распе“ девојачко рухо и дарови за сватове.

6.1. Народна традиција о ускраћивању девојачке среће искристалисала се (1) у једноставним књижевним формама и (2) у легендама о *великом грешнику*.

6.1.1. У једноставним књижевним формама показује се развијена свест о „греху над греховима“ да се девојка (с)куди:

(1) У пословици „Ставити девојци грану на пут“ етнолог Веселин Чајкановић (1994: 41) тражи порекло у области магије;

(2) У пословицама „Највећи грех је било скудити девојку“ (Влајинац, 1975: 102) и „Кој куди девојку, руши цркву (Влајинац, 1975: 102) – показује се тежина греха;

(3) Посебно је било грешно скудити „девојку под прстеном“ (Мандић, 1999);

(4) Сумња у поштење и здравље девојке и њене породице може јој угрозити пут у нови дом („Али девојци срећу квари“, в. *Речник САНУ*, књ. 4: 142).

6.1.2. У фолклористици постоји више варијанти сижеа о **великом грешнику**, који је у срџби убио 99 људи, а када је на крају убио човека који је пошао да скуди девојку – Бог му опрашта све грехове (Мандић, 1999: 831).

У Поповом пољу, у Херцеговини, верује се да је свети Игњатије Богоносац „као грешник био осуђен да преноси људе преко реке, па кад је једнога што га је пожуривао, будући да је хтео да скуди девојку, наљућен – убио, сви су му греси били опроштени, јер народ верује да је кућење девојке грех над греховима“ (Недељковић, 1994: 71).

6.2. У народној традицији се каже да су „пљачкаши“ свесни: „Грјехота је скудити дјевојку, / А камо ли разбити сватове“ (Херман, 1976: 101), али њихове поступке је тешко предвидети (иду у два смера):

(1) Хајдуци су побили сватове и деле плен (Херман, 1976: 104):

„Они д’јеле рухо дјевојачко.
Не д’јеле га к’о се д’јели благо,
Нег’ развлаче од јеле до јеле,
Па сијеку челикли ханџарим’“.

(2) У другој епској песми, када је бан Маријан пришао „да с дјевојке златну парту скида, / и да узме два алај барјака, / скочила је љепота дјевојка“ (*Ерлангенски рукопис*, 1987: 51):

„На част теби две камиле блага,
и на част ти две камиле дара,
не носи ми два алај барјака,
и не носи моје златне парте,
не квари ми моје прве среће!“

На молбу девојке да јој „не квари прву срећу“, бан Маријан не чини велики грех, и не само то – према њој се понаша као према сестри (*Ерлангенски рукопис*, 1987: 51):

„Поврати се бане Маријане,
те загрли лијепу дјевојку,
и пољуби је као сестру своју,
и поврати њену златну парту,
и вратаи јој две камиле блага,
и врати јој оба двије с даром.
Јоште јој је више поклонио,
Него што је од ње освојио“.

7. Како су се понашали сватови и сватовски коњи, потврђује метонимија: „Јечам трче, а ракија виче“; а иако изгледа да је тешко раздвојити веселје од свадбених баханалија, све се тумачило да се младенци заштите од злих духова по принципу „ваља се“ – „не ваља се“.

8. Покушај обесних насилника „на друму широку“ да растерају „кићене сватове“ у епској поезији има више разрешења.

8.1. У песми *Женидба Душанова*, сватови су лукавством и јунаштвом маскираног јунака Милоша Војиновића пребродили све препреке које су им поставили „лукави Латини“ и враћају се са девојком, али остала је још једна препрека која их чека на путу. Милош Војиновић каже цару Душану да у граду Леђену има Балачко војвода (Ђурић, 1983: 178):

„Краљ га рани седам годин’ дана
да **рашћера кићене сватове**
и да отме Роксанду ђевојку:
сад ће њега за нама послати.
На Балачку јесу до три главе:
из једне му модар пламен бије,
а из друге ладан вјетар дува“.

И даље, Милош Војиновић охрабрује свога ујака цара Душана да ће лако изаћи на крај са Балачком војводом када овај изгуби натчовечанску снагу: „Кад два вјетра из главе изиђу, / Балачка је ласно погубити“ (Ђурић, 1983: 178).

8.2. С друге стране, у епској песми *Очај Грабовац Илије*, младожења успева да савлада „црног Арапина“, али су страдали сви сватови и невеста, мајка му је умрла, а он очајан одлази у свет (Делорко, 1964: 102):

9. У јуначким народним песамама балканских Словена, често мотив је *женидба*. Међу антологијским епским песмама – по тематско-мотивској структури, по дужини и естетској вредности – могу се издвојити песме *Женидба Душанова* и *Женидба Максима Црнојевића*, карактеристичне по развијеним епизодама које показују многе сегменте традиционалних свадбених обичаја.

9.1. У балади *Женидба Милић барјактара* свадба се трагично завршава: „кад су били гором путујући, / стиже урок на коњу ђевојку“, а младожења сахрањује невесту „у гори под јелом зеленом“ и, на крају, смрт младожење пропраћена је мотивом „жалостиво коло“ (Ђурић, 1983: 548):

„Кад то вид’ли кићени сватови,
наопако копља окренуше,
наопако коло поведоше,
жалостиву пјесму запјеваше;
сабљама му сандук сатесаше,
наџацима раку ископаше,
саранише Милић барјактара
куда јарко смирује се сунце“.

9.2. У епској песми *Женидба бега Љубовића*, када Осман-барјактар „препроси“ девојку (што се сматра за велики грех), а чак тражи да му први просац бег Љубовић пошаље коња дорина и слугу Усеина у сватове, мајка бега Љубовића у страху за живот сина јединца убеди га да пошаље што се тражи – и куне (Ђурић, 1983: 586):

„Спреми Уса, а спреми дорина
за ђевојку Осман-барјактару.
Да бог даде – не загрлио је,
но му било у сто злијех часа,
остала му свадба за причање“.

10. У Старом Влаху је био обичај да младожења не мора ићи у прошевину, чак није било обавезно да буде у својим сватовима, а то потврђује и народна поезија, у песми *Женидба Влашића Радула* (Ђурић, 1983: 400). Обичај да се сватови од невестине куће врате у младожењин дом другим путем (обичај који се до данас задржао), вероватно је био један од начина да се приметне траг могућим нападачима.

11. У поглављу „Несрећни сватови“, у књизи *Индекс мотива народних песама балканских Словена*, систематизована су 23 различита мотива о трагичним свадбама (Крстић, 1984: 268–271).

У средишту наше теме је *сватовско гробље* као база микротопонима, а као изворе издвајамо: епске песме, једноставне књижевне облике (изреке, пословице, легенде о местима), записе у етнографској литератури и географске карте. Пошто је код јужних Словена велики број микротопонима са базом *сватовско гробље*, издвајамо као илустрацију типичне примере (а изостављамо њихов потпун инвентар).

12. У Старом Влаху сватовска гробља су поред река (Лим и Дрина): сватови су повели коло на залеђеној реци и потонули заједно са невестом („залеђена река се прелази тамо где пређе лисица“) или на планинским прелазима где су сватове вребале друге незгоде. На картама размара 1 : 25.000 срећемо топоним *Сватовско гробље* у Полимљу код Рудог.

13. У етнографској области Шумадија, има више микротопонима са базом *Сватовско гробље*.

(1) *Сватовско гробље* у селу Ботуње – „село је на десној страни Лепенице, готово на средини пута између Крагујевца и Баточине“:

„На ‘муши’ (међи, граници) међу Комарица и међу Ботуња, на Куки је *Сватовско Гробље*, где и сад стоји понеки камен, а ту је било некад врло великих каменова, дугачких ‘све на ред’. Ту су се ‘срели сватови и изгинули’ међу собом (најпре свађу ‘заметнули двојица сватова’, хвалећи сваки своју младу)“ (Ердељановић, 1951: 23–24).

(2) *Сватовско гробље* у селу Ресник – „ово село је северно од Крагујевца, на левој страни реке Лепенице“:

„Било је још једно старо гробље у Реснику, које су звали *Сватовско Гробље*, на месту Тетребишту, ниже Горње Мале, близу пруге“ (Ердељановић 1951: 69).

(3) *Сватовско гробље* у селу Крчмаре Велико – „ово село је с леве стране пута идући од Крагујевца за Рачу, ближе Рачи него Крагујевцу“:

„У Клисури, на земљишту до речице Крчмаре, стоје врло велике плоче, од старог гробља, за које веле да је од сватова који су ту изгинули. Зову га Цидовско гробље. Било је ту некад врло много камења“ (Ердељановић, 1951: 43).

У овом случају неконгреунтни атрибут „гробље од сватова“ није „прерастао“ у микротопоним јер је други назив био старији, а легенда и остаци материјалне културе („врло много камења“) остају као сведоци прошлости и обичаја „кржаве свадбе“.

(4) Сипић – „лепеничко село јужно од варошице Раче“:

„Даље је Какаљевац, где је било крупно камење, за које веле, да је било сватовско гробље“ (Ердељановић, 1951: 73).

(5) Церовац – „село је југозападно од Паланке“:

„У Бољевачком Крају, у месту Крушару, близу пута је старо гробље, у коме с сахрањени сватови који су ишли из Радовања, водили девојку, па се потукли с Турцима. Они су побили Турке, али је погинуло шест сватова и ту су сахрањени. И сада се на том месту налази неколико простих каменова без натписа; веле, да је један камен био с натписом“ (Ердељановић, 1951: 75).

14. У селу Језера, племе Ђеклићи, Стара Црна Гора, постоје два микротопонима са базом *сват*:

„Иза Браственика су даље к југоистоку: Оћески Локањ, Пробој до врха виса Гугута, на коме су *Сватовска Главица* и *Сватовско Гробље* (ту има десетак ‘мрамора’ или ‘киљана’ од сватова, који су се на том месту приликом сусрета поклали; то је успомена из врло давних времена, јер нико не зна, какви су и од којих родова су ти свати били“ (Ердељановић, 1978: 534).

15. У Босни и Херцеговини микротопоним *Сватовско гробље* јавља се у општинама: Јабланица, Какањ, Калесија, Грачаница, Доњи Вакуф, Рудо, Столац итд.

Ради илустрације, издвајамо неке од легенди о сватовским гробљима:

(1) Ораховица код Горажда – „тијесан пут завади сватове“;

(2) Караичићи код Сребренице – „у сватовима су страдале двије рођене сестре које су се удавале у различита села“;

(3) У селу Битову код Рогатице – „након крваве сватовске кавге младожења [је] стотину корака ходао носећи своју главу под пазухом, а мртву невјесту под другим. Тамо гдје је пао, закопаше га са несудбом невјестом.“

(4) Грачаница код Бугојна – стара девојка је окаменила сватове клетвом:

„Свати воду муте, воду муте и не слуте / да је на води цура стара рубље прала, / цура стара охолица права. / Мутну воду охолица гледа, мутну воду гледа, / а свате клетке и проклиње: / Дабогда вам пути били пусти, / пратио вас враг и мрак густ. / Куд ходили, стазе не видели, / у камен се ладни претворили. / Каменом се окаменили, ко мени воду замутили...“ (М. Смајловић).

(5) У епској песми из Мостара (Ћикић, 1889, бр. XXX, стихови 25–27) каже се:

„Знадеш, беже, није давно било,
Ће но јарко сунце залазаше,
Онђе многи свати изгинуше“.

16. Из легенди, а посебно из епске народне поезије, најпознатија су два гробља у Загорју (Херцеговина): *Сватовско гробље* у Коритима и *Сватовско гробље* у Моринама.

16.1. Микротопоним *Сватовско гробље* у Моринама, „поље смрти“, за подлогу има историјски догађај 1796. године када су побијени Лукшића сватови. Легенде имају више верзија: (а) двоји сватови су се међусобно поубијли јер „путеви су им били тијесни“; (б) смрзли се сватови, а невеста је једина остала жива, дошла је уз помоћ девера, али је после неколико дана и она умрла; (в) хајдуци су побили сватове и расули девојачке дарове; (г) незадовољна мајка невесте је отровала сватове. Тема епске песме *Свадбено гробље у Моринама (Загорје)* је смрзавање сватова и смрт невесте (Херман, 1976, бр. 6).

16.2. *Сватовско гробље* у Коритима је тема песме *Сватовско гробље у Коритима (Загорје)*: „има много страшнијех планина / и у њима горскојех хајдука“, који побију сватове, невесту и отму њене дарове (Херман 1976, бр. 7).

17. За *Сватовско гробље* на Бјеласици легенда каже:

„Ту су се скаменили сватови који су водили младу која им је била забрањена па их је Бог казнио, тако што их је на том мјесту скаменио. [...] Сватови се скаменили, шта има ту чудно. Бог их дао, Бог их скаменио. А јесу ли морали водити младу која је другима обећана?“¹

18. У Хрватској (у Посавини, жупа Зовик, место Стрепци) легенда каже да су Турци побили сватове Хрвате, католике, а на том месту су и данас камени споменици без натписа у виду стећака.²

19. Сватовско гробље – потврда да је „инат лош занат“ – „на једном од најљепших висоравни у саставу Љеворијечко-краљског Кома – Маргарити, тачно иза катуништа Ковачевића налази се мјесто које је добило трагично име *Сватовско гробље*.“ Изгинули су сви сватови, јер „нијесу хтјели једни другима да пуште пут.“ Обе невесте – Мара и

¹ Подаци са: emirnisic.blogger.ba/arhiva/2014/09/16/3713151.

² Подаци са: www.posavski-obzor.info.

Тодорица – скочиле су са литице, а то потврђује микроопоним *Марина и Тодорина стијена*.³

20. Према изворима материјалне и духовне културе, може се закључити да су различити узроци пропасти *несрећних сватова* – где су остала сватовска гробља као сведочанство и прерасли у микротопоним:

(1) Сукоб двојих сватова на путу:

(а) друмови су били „тијесни за разуздане сватове“, сукобили су се међу собом и изгинули;

(б) изгинули су сви сватови, јер „нијесу једни другима хтели да пуште пут“, а обе невесте су скочиле са стене;

(в) у сватовској кавги погинуле су две сестре као невесте које су ишле у различита села;

(г) изгинули сватови после свађе коју су приметили двојица сватова хвалећи сваки своју младу.

(2) Хајдуци су свесни „Грјехота је скудити дјевојку, / А камо ли разбити сватове“:

(а) хајдуци напали сватове и дијеле невестино рухо и сватовске дарове;

(б) хајдучки харамбаш на молбу дјевојке не расипа дарове него јој и он даје поклон;

(в) „Напали горски хајдуци свате“ [...], „свати се разбјегну куд који као биволице“ [...] „а млада невестица униће у једну јелову халугу“ (Љубиша, б. г.: 165);

(г) хајдуци су били потплаћени да нападну сватове.

(3) Напали Турци сватове и све побили.

(4) Сватови се скаменили:

(а) „Клетва старе дјевојке окаменила сватове и кићене коње“;

(б) „Сватови се скаменили, шта има ту чудно. Бог их дао, Бог их скаменио. А јесу ли морали водити младу која је другима обећана?“

(5) Велико невреме стигне на путу сватове:

(а) велики мраз, па сви сватови и невеста пропадну;

(б) сви сватови се смрзну и невеста остане жива, избави је коњ који је припадао вољеном момку;

(в) сватови се смрзну, а невеста се избави, али после неколико дана умире.

(6) Незадовољна мајка невесте је отровала сватове.

(7) Сватови водили коло на залеђеној реци и сви потонули.

---

³ Подаци са: www.komovi.com/index.php/anegdote-legende/112-svatovsko.groblje.

21. Често су легенде о сватовским гробљима повезане са остацима материјалне културе, као што су камени споменици без натписа: (а) *обичан речни облутак*, (б) *киљан*, (в) *мрамор*, (г) *стећак*.

Негде су сватовска гробља синоними за *грчко гробље*, *римско гробље* или *турско гробље* (ређе), али се и разликују од тих врста гробаља. У пределу Стари Влаху микротопоним *Грчко гробље* (само на Златибору) „има га на 18 места“, а легенда каже да су се „Грци“ одавде одселили и „одвукли рала наопако“ зато што им је снег седам година заредом падао на Петровдан (уп. Мићић, 1925: 439).

14. **Уместо закључка.** – Микротопоними *Сватовско гробље* на простору балканских Словена налазе се тамо где су биле „крваве свадбе“, тј. „свадбе за причање“, како то каже у клетви мајка момка чију су девојку „препросили“.

Свадбени обичај је „истовремено био сплет религијско-митских ритуала прожетих фолклорним садржајем, са утврђеним редоследом, начином понашања учесника у обредима, устаљеним изрекама, песмама које прате и чине део ритуала, као и гозбом са елементима оргијастичког понашања и сценама са народним глумовањем“ (уп. Кулишић и др., 1998: 388–389).

Етнолози су установили да се у свадбеним обичајима одржани, као саставни део обреда, многи културолошки елементи који сежу у најранија времена: дакле, обичаји који везани за свадбу у српској традицији (и на јужнословенском простору уопште) јесу у основи пагански са наслагама каснијих епоха – то је прожимање старе митологије и религије.

Литература

- Влајинац, 1975: М. Влајинац, *Жена у народним пословицама*. Београд: САНУ.
 Ђикић, 1889: О. А. Ђикић, *Српске муслиманске женске пјесме из Херцеговине. Херцеговачки бисер*. Мостар [Рукопис]. Београд: Архив САНУ.
 Ђурић, 1983: В. Ђурић, *Антологија народних јуначких песама*. Београд: СКЗ.
 Ердељановић, 1951: Ј. Ердељановић, *Етнолошка грађа о Шумадинцима*. СЕЗ, књ. LXIV-2, Београд: САН.
 Ердељановић 1978: Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора. Етничка прошлост и формирање црногорских племена*. Београд: Слово љубве.
 Ерлангенски рукопис, 1987: *Елангенски рукопис. Зборник старих срскохрватских народних песама*. (Приредили: Радослав Меденица и Добрило Аранитовић). Никшић: УНИРЕКС.

- Крстић 1984: В. Krstić, *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*. Posebna izdanja, knj. DLV, Odeljenej nauke i jezika, knj. 36. Београд: SANU.
- Кулишић и др. 1998: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*. Београд: Етнографски институт САНУ, Интерпринт.
- Љубиша, б. г.: С. М. Љубиша, *Причање Вука Дојчиновића*. Дјела, књ. II. Цетиње: Обод. Будва: Културни центар, 165–171.
- Мандић, 1999: М. Мандић: Скудити 'под прстен' девојку. Београд: *Српски језик*, IV/1–2, 831–846.
- Мићић 1925: Ј. Мићић, *Златибор, антропогеографска истраживања*. СЕЗ, књ. 34, Насеља и порекло становништва, књ. 19. Београд: САН.
- Делорко 1964: *Narodne epske pjesme*. (Priredio: Olinko Delorko). Knj. I. Zagreb: Matica hrvatska – Zora.
- Недељковић, 1994: М. Недељковић, *Календар српских народних обичаја и веровања за просту 1995. годину*. Ваљево: Агенција Ваљевац.
- Николић, 2015: В. Николић, Концепт девојачка срећа у српској традицији (етнолингвистички и културолошки аспект), у: *Срећа*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 81–93.
- Скок, 1971–1974: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. I–IV, Zagreb: JAZU.
- Смајловић: М. Smajlović, Tragom predaje o svatovskim grobljima: Svatove su okamenile kletve, kavge, i zavadali tijesni putevi. www.aura/tragom-predaje-o-svatovskim-grobljima-svatove-su-okamenile-kletve-kavge-i-zavadali-tijesni-putevi/ (Читано: 20. 12. 2016).
- Херман 1976: К. Herman, *Narodne pjesme Муслимана и Bosni i Hercegovini*. Knj. I. (Priredila Đenana Buturović). Sarajevo: Svjetlost.
- Чајкановић, 1994: В. Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*. Београд: СКЗ.

Интернет извори

- emirnisic.blogger.ba/arhiva/2014/09/16/3713151 (Читано 19. 12. 2016).
- <http://foursquare.com/user/36169127/list/the-lakes-of-mount-bjelasic> (Читано 17. 12. 2016).
- www.aura/tragom-predaje-o-svatovskim-grobljima-svatove-su-okamenile-kletve-kavge-i-zavadali-tijesni-putevi/ (Читано: 18. 12. 2016).
- www.komovi.com/index.php/anegdote-legende/112-svatovsko-groblje-potvrda-da-je-inat-loš-zanat (Читано: 19. 12. 2016).
- www.posavski-obzor.info (Читано 17. 12. 2016).

Vidan V. Nikolić

**DISTRIBUTION OF MICROTOPONYM *SVATOVSKO GROBLJE* WITHIN
SERBIAN LANGUAGE SCOPE (ONOMASTIC AND ETNOLINGUISTIC
ASPECT)**

(Summary)

The paper deals with the microtoponym which is prevalent in the Serbian language area and occurs in Šumadija, Old Vlah and Herzegovina. The aim of this paper is to describe and systematize the legends about the name as well as the motive of *Svatovskog groblje* in the epic folk poetry. The paper starts with the onomastic and ethnolinguistic aspects. In the Serbian tradition a number of ritual actions were organized during the wedding, in order for bride to avoid all the dangers on the „dangerous“ path to the bridegroom’s home. As usual, the nuptials are always coming back the other way from the bride’s house to hide the trail. In the Old Vlah groom sometimes was not part of that group. Thus, according to the elements of the entire wedding ceremony, the boy and the girl were tabooed. The kidnapping of the bride by nuptials is often regarded as the courage, and the biggest sin was to destroy bride's wedding gifts. Nuptials were killed (1) because they met the other wedding guests and did not want to get away from each others way, (2) by brigands or Turks, (3) crossing the icy river Drina, started playing kolo on the ice and sank. Sometimes the places where nuptials were killed were marked by raw stone without inscription. Research shows that the customs related to marriage in the Serbian tradition is basically pagan with layers of later epochs: it is the intertwining of old Serbian mythology and religion.

Key words: microtoponym *Svatovsko groblje*, Serbian language, wedding customs, onomastiques aspect, ethnolinguistic aspect, Serbian mythology, Serbian religion.

Милка В. Николић*

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу**
Универзитет у Крагујевцу

ГОВОР ЛИКОВА И ГОВОР ПРИПОВЕДАЧА У ЗАВИЧАЈНОЈ ПРОЗИ ДОБРИЛА НЕНАДИЋА (ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ)

У овом раду се разматрају језичко-стилске одлике завичајне прозе Добрила Ненадића, а корпус чине романи *Киша* (1979), *Поплава* (1982) и *Ураган* (1999). Циљ је да се испитају језичко-стилска средства којима писац диференцира различите приповедне гласове који се појављују у романима – *говор приповедача* и *говор ликова*. Лингвостилистичка анализа показује да говор свезнајућег приповедача није увек јасно диференциран од говора ликова, у многим случајевима нема стилски маркираних прелаза, већ постоји интерференција приповедних гласова. У анализи се примењују критеријуми *репрезентологије*, синтаксичке поддисциплине која се бави проблематиком међуодноса *говора аутора* и *туђег говора*. Међуоднос говора приповедача и говора ликова реализује се у оквиру различитих типова синтаксичких конструкција преношења туђег говора, тј. у оквиру различитих модела управног и неуправног говора. *Говор приповедача* препознаје се по ироничном односу према предмету приповедања и по лексици која припада интелектуалном стилу (научни термини и интернационална лексика). *Говор ликова* препознаје се по фолклорној стилизацији (мале фолклорне форме и фразеолошки изрази). Уочава се разлика између ликова из руралне и ликова из урбане средине. Говор јунака из урбане средине препознаје се по жаргонској лексици.

Кључне речи: српски писац Добрило Ненадић, завичајна проза, говор ликова, говор приповедача, стилска функција.

---

* milanik75@gmail.com

** Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (2011–2016), број 178014, који финансира Министарство науке и просвете Републике Србије.

УВОД

Добрило Ненадић припада кругу писаца који су седамдесетих година двадесетог века допринели успостављању новог модела српске реалистичке прозе. Предмет интересовања у овом истраживању јесу језичко-стилске одлике Ненадићевих романа у којима свакодневица пишчевог завичаја представља оквир за осветљавање различитих проблема савремене друштвене стварности.¹ Реч је о делима која сачињавају особену трилогију, стварану током двадесет година: *Киша* (1979), *Поплава* (1982) и *Ураган* (1999).

Пратећи развој истог романескног света у сва три дела, читалац упознаје промене кроз које пролази српско друштво у последње две деценије двадесетог века. Вредност Ненадићеве завичајне прозе огледа се у томе што се живот западносрбијанске варошице појављује као својеврсни узорак на коме се осветљавају различити проблеми савремене друштвене стварности. У том смислу, превазилази се локални оквир, чему допрноси и језички израз који је базиран на стандардном језику, без елемената територијалног раслојавања.

Циљ овог истраживања јесте да се испитају језичко-стилска средства којима писац диференцира различите приповедне гласове – *говор приповедача* и *говор ликова*. У романима *Киша*, *Поплава* и *Ураган* приповеда свезнајући наратор у трећем лицу, идући од лика до лика, заснивајући фабулу на догађајима из свакодневног живота провинције. Свезнајући приповедач укључује ликове у процес приповедања, даје им реч и омогућава да изнесу мисли и осећања и да на тај начин читаоцу предоче свој унутрашњи свет. Појављује се велики број јунака из свих друштвених слојева варошице, која се одликује веома израженом социјалном раслојеношћу у оквиру малог броја становника. Сваки лик је одређен доминантном карактерном цртом и статусом у друштвеној хијерархији, при чему нема наглашеног психолошког развоја.

Савремена лингвостилистичка анализа полази од претпоставке о вербатолошкој неуједначености текста, при чему се под *вербатологијом* подразумева лингвистичка дисциплина која проучава различите типове излагања (нпр. наратив, дескрипција, аргументација, интерпретација). Из те перспективе посматра се допринос лингвистике унапређивању

¹ О Ненадићевим романима посвећеним савременој друштвеној стварности, в. Антонијевић, 1981; Иконић, 1986; Ломовић, 1982; Мирковић, 2002; Николић 2011; Петровић, 2002.

наратологије – указују се да је неопходно да наратологија изађе из оквира теорије приповедања:²

„Неоспоран је факат да текст у начелу није ’наратолошки’ уједначен – него је по правилу комбинован од различитих пасажа. То би ваљало сматрати темељном темом наратологије: препознавање језичких и стилских особености наратије у односу на друге врсте ’излагања’, као и путева за утврђивање природе и врста текстова као таквих, као разноврсних комбинација основних врста – како рекосмо – излагања“ (Симић, Јовановић-Симић, 2014: 97).

Ненадићеви романи који су предмет наше анализе повезани су у трилогију како на плану садржаја, тако и у погледу облика излагања: (а) доминира наратија, а од других типова излагања јавља се дескрипција, која је наративизована и подређена приповедању; (б) говор свезнајућег приповедача апсорбује и обједињује појединачне приповедне гласове ликова.

РЕЗУЛТАТИ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ

Наративни садржај претходи настанку језичког облика: „Исказ уобличава, а не ’ствара’ садржај у смислу примарне креације“, уметничка фикција „не настаје ни из чега, већ из искуственог материјала и духовних резерви у које се тај материјал укључује, и из којих бива у прерађеном виду активирана ’фикција’, са тзв. ’експонативном’ доградњом“ (Симић, Јовановић-Симић, 2014: 102–103). Предмет интересовања у овом раду јесу језичко-стилска средства којима писац транспонује искуствени садржај у наратију. Као што је претходно указано, у Ненадићевим романима *Киша*, *Поплава* и *Ураган* постоје различити приповедни гласови путем којих се обликује наратија – *говор приповедача* и *говор ликова*.

Говор приповедача препознаје се по ироничном односу према предмету приповедања и по лексици која припада интелектуалном стилу (научни термини и интернационална лексика). *Говор ликова* препознаје се по фолклорној стилизацији, која се постиже: (а) малим фолклорним формама (пословице, клетве, заклетве); (б) фразеолошким изразима. Уочава се разлика између ликова из руралне и ликова из урбане средине, при чему се говор јунака из урбане средине препознаје се по жаргонској лексици.

---

² О неопходности преиспитивања и иновирања појмовног инвентара наратологије, в. Јовановић-Симић, 2013.

Лингвостилистичка анализа показује да говор свезнајућег приповедача није увек јасно диференциран од говора ликова и да у многим случајевима нема стилски маркираних прелаза, већ постоји интерференција приповедних гласова. То се уочава ако се у анализу уведу критеријуми *репрезентологије*, синтаксичке поддисциплине која се бави проблематиком међуодноса *говора аутора* и *туђег говора* (в. Ковачевић, 2015: 253–275).

За Нендадићеве романе карактеристично је да се свезнајући наратор директно испољава, стављајући читаоцу до знања да се приповедачева улога у роману не може свести на излагање догађаја:

Куповао је капуте, панталоне, ђубретарце и мантиле од мајки брзорастућих дечака из седмог и осмог разреда основне школе, [...]. Како су дечаци тога узраста били на оном усијаном прагу преко кога се улази у такозвани прави живот и на којем се панично траже знаци личног стила, *а стил то је човек, зар не*, до Мунте је допирала свакаква одећа (*Киша*, 10).

Годинама су пописне комисије „Муртенице“ [угоститељско предузеће], приликом редовног годишњег инвентара, искључивале из пописних листа ова три Ракилина предмета. *То је било фер*. Сав остали инвентар био је државна, *пардон*: друштвена својина и као такав изложен честим заменама (*Киша*, 18).

Нико од њих нема идеју како би се убацио ненаметљиво као случајно, јер циљ приповедања није само у томе да прича буде испричана него и саслушана. *Сиже је, у сва три случаја, нема сумње, занимљив, но тражи се и занимљива форма* (*Киша*, 46).

У одређеним случајевима свезнајући наратор износи оно што перципира јунак, али интерпретација не припада јунаку него наратору:

И док балави Голубан Цаканић дрви нешто о Достојевском, *јер дечко нема намеру да иде испод нивоа самоубиства Кирилова или дијалога између Христа и Великог Инквизитора*, Фон Барон вуче своје тиркизноплаве очи преко сивомаслинастих мрља буђи које су се појавиле још пре неколико година на зиду изнад улаза у шанк (*Киша*, 22).

Исто тако, приповедач се укључује у мисли јунака, износећи коментар или чињеницу коју лик не може знати:

Мунта се дубоко замислио. Ствари су мирисале на вајдицу. Ако буде паметан, за своја открића би могао да апне коју цркавицу. [...] А и право је, мислио је Мунта, да се од тог набреклог колача који сваки даном све више надолazi откине која мрва. *Савест га иначе није кињила. Савест је отмена. Она мучи једино оне који се купају више него једанпут годишње. Та не подноси штроку и неопер. Не расте тамо где се коте ваши и где базди на знојчину и прчевину. Савест бежи од сиротиње као вампир од кандила* (*Киша*, 108).

Јављају се и обратни случајеви, остварени тако што почне да говори свезнајући наратор, а онда се уводи говор јунака:

За суседним столом седели су представници каравиљанске власти, окупљени око Вучине Лалатовића Шабера, који је Анђелку Смутуру, шоферу општине објашњавао нешто у вези са неком младом, полетном, певаљком што је

до пре два месеца ударала ситан зез и мешанац у кафани код Раја, али ју је отуд, због тога што није успела да га издовољи, испудио незгодателни и на све безобразлуке спремни њезин послодавац, јајара једна матора којој се једном мора стати на пут, шта он мисли, да може да ради шта хоће, као да је ово робовласнички поредак (Киша, 21).

Смутур је везан за шефа многоструким нитима и ако треба за њега ће он да изгине. Нема везе, шефе, ту је Анђељко. Ако крене неко од тих пицана, Анђељко ће њему да прочакља уво, може Анђељко кога хоћеш од њих, ама појединачно да се разумемо. Одавно Анђељко никога није табао а сврбе га шаке (Киша, 33).

Стилска особеност следећег одломка, која представља препознатљиву одлику Ненадићеве прозе, јесте то што се у истом пасусу налазе изрази из различитих стилских регистара. Такво преплитање стилова резултат је интерференције говора приповедача и говора јунака:

Славиша Увалић је сместа почео пањкати Џоа Томића, говорећи пред неколицином мрзовољних слушалаца у „Нумера један“ да је тај обичан ћућулајкан, кафански мудрац и галамција и да он нема појма о тектонским поремећајима тла, ерозији, клизиштима, бујичњацима и вододеринама, геологији и педологији. Помињао је Славиша лепе и звучне речи: фелдспат, дијабаз, сијенит, гранит, перидотит; приповедао полетно и убедљиво смеђем русом земљишту на палеозојским шкриљцима, о скелетоидном земљишту на флишу, серпентину и кречњаку (Поплава, 7).

Не зна се да ли је то супер коментар на коментар Голубана Цаканића, или се односи на шпањолску упадицу Џоа Томића: Puedo escribir los versos mas tristes esta noche. Постојала је ту једна танушна линија асоцијација која је текла овако: врела и мртва севиљска ноћ, од игре помахнитали сисари чоколадне боје међу грмовима биљке кафе, Неруда. Та лака чулна дрхтавица облеће као рој мушица сирћетуша око чаша са клековачом, изнад пиксле препуњене пикавцима: драве без филтера коју је шмарио Голубан Цаканић, зете без филтера коју су чурили и цедили до нокта Фон Барон и Џо Томић из Фон Баронове кутије, ибра кога је ујео Митрофан Фуштић Морија, марлбора кога је пућкао Мирко Шиксон (Киша, 24).

Приповедач преузима лексику која прати свакодневни живот варошице, као и лексику различитих професија или друштвених група којима ликови припадају, што доводи до комичног ефекта:

Тибор [полицајац] је цептао, пенушао, режао, кукао а све због тога што има таквих људи као што је Мунта, све због тврдих очију ситног пацова Јездимира Мунте који тражи и не трепнувши десет сувијех иљадарки за пет минута посла, уцењује државу, уштва једна, домовини нож под грло меће. А он, Тибор, за те паре седи овде осам сати, гаца на интервенцију по киши и лапавици, тера лопуже и битанге, приводи убице и зликовце, раставља закрвљене пијандуре тражи одбегле уктаче и успаљенице, дежура око девојчица да их не спопадне у мраку каква сипљива рага и калаштура. А Мунта, мамицу ли му лоћикаву, Мунта, макања и крмеук, иште десет комада само да би нашао оног дрхтавог туберкулозног кешу (Киша, 37).

Тог поподнева, као и обично, седели су у „Белвију“ Милун Муњас и Љубисав Ранђеловић и дискутовали а у вези са изливањем Каравиљске реке, тачније – о последицама које би могле наступити ако дође до тога. Муњас је заговарао тезу (баш је тако рекао: ја заговарам тезу) да би сместа требало прогласити ванредно стање у општини и дићи на ноге цивилну заштиту и друге структуре у оквиру организација удруженог рада и самоуправних интересних заједница, органа и организација и њихових асоцијација а све с обзиром на предстојећу опасност и у циљу превентивног деловања против стихије која угрожава сигурност имовине и лица (*Поплава*, 9).

Говор приповедача према говору ликова, како је претходно истакнуто, разматрамо као међуоднос *говора аутора* и *туђег говора*, при чему у лингвостилистичку анализу уводимо критеријуме *репрезентологије*.³ Укључивањем туђих речи у ауторски текст настаје „синтаксичка конструкција преношења туђег говора“, која се остварује: (а) у два граматикализована, стилски неутрална модела, а то су *управни* и *неуправни* говор; (б) у више стилски маркираних (под)модела, који представљају варијације и/или комбинације двеју граматикализованих конструкција (в. Ковачевић, 2012). Сваки од стилски обележених типова преношења туђег говора има бар једну граматичку или ортографску карактеристику која га разликује (издваја) од осталих типова и која уноси одступање у односу на одговарајућу стилски неутралну варијанту.

У Ненадићевим романима *Киша*, *Поплава* и *Ураган* међуоднос говора приповедача и говора ликова реализује се у оквиру следећих типова синтаксичких конструкција преношења туђег говора:

(1) неуведени управни говор:

Позове Маријана Јова.

– С лушај Јово, ти знаш да ја знам, мени ништа не може да промакне.

– Маро, побогу! О чему причаш?! Нисмо деца. Нисам ја, леба ми. Веруј ми.

– Она говнара Средоје.

– Тачно. Нема ту шта. Он.

– Чујем, по целе ноћи седи и пише, пише, пише.

– Млати онако безвезе. Докон човек (*Ураган*, 11).

(2) уведени слободни управни говор:

Фон Барон климну главом и додаде за три тома дубље него што је иначе говорио: *Ту су, је л', ствари веома интересантне? Веома интересантан податак, не?* (*Киша*, 23).

³ Проблематика преношења туђих речи у сербокроатистици интензивно се разматра већ неколико деценија (в. Башић, 1991; Бекер, 1982; Вулетић, 2006: 129–146; Катнић-Бакаршић, 2001: 111–132; Франгеш, 1963; Франгеш, 1973), а последњих година појавила су се бројна истраживања (в. Ашић, Додиг, 2014; Бабић, 2014; Божанић, Бежан, 2007; Вељковић, 2013; Вељковић, 2013; Живковић, Аксић, 2011; Јањушевић-Оливери, 2014; Каравесовић, 2010; Рајић, 2010; Русимовић, 2010).

Ја овде гужвам свој карактер, каже Мунта гануто, ја овде каљам свој образ. Издајем, разумеш, своје ближње и ту сам податрешен за један душевни бол, и то тражим да ми се поштено плати у готовом, разумеш, јер да имам неке фајде кад сам постао Јуда и тастер (Киша, 39).

(3) неуведени слободни управни говор:

По Мунтином прорачуну Ристивоје отвара сада вратнице своје пекарске фуруне и загледа унутра како векне румене. *Ристивоје је срећан човек јер мирише најлепши миомирис света: врели дах хлеба. Благо Ристивоју јер може да своје ситне црвене очице као у пацова бесплатно напоји на призору врховне божје милоште гледајући трбушчиће векни изнад којих трепери јара (Киша, 44).*

(4) недословни управни говор:

Хоћеш ли да сазнаш то и то – плати! – гласи Мунтина девиза од које не одступа (Киша, 30).

(5) основни (граматикализовани) модел неуправног говора:

Хтеде да каже како му је доста тог чешаторијума [што од њега узимају цигарете], да му је све то изашло на врх носа, да он није фабрика дувана нити банка за обнову и развој, а онда се сети да је то пакло купио од оних сто банки што је јутрос на брзе брзине исцедио од Драгог Цибана (Киша, 21).

(6) експресивни неуправни говор:

Рекло би се да је он био и најупорнији. Приближити се Ђумурџићима! Претворити риза у ангорску мацу, помустити бенгалску тигрицу, узјачати ајкулу! Но, свеједно, Славиша је био просто такав тип. Уосталом, зар нису Јапанци продавали транзисторе дивљим Индиосима у Амазонији и од њих куповали лепљиви сок каучуковог дрвета? Е, па лепо: Славиша је хтео да развије трговину на Чумаји, [...] (Поплава, 19).

(7) слободни неуправни говор:

Викентије је посматрао своје лице у огледалу. На левој јагодици стајала је гадна шљива – модрица. *Лакше би му било да је онде стајало говно. Еј, па зар њега, легенду Викија Џајлса, глобтротера и имекера, да печи директом некакав локалац, меиштанин, слинави гитариста, некакав балавандер анонимес? Па то нема везе! Па то нема ни у Абисинији. Слушај сине, Вики Џајлс је био и остао марка. Да, да, марка! Звучи невероватно зар не? Е, па да ти нешто кажем, невероватно али истинито. Кад сте ви овде, синак, вукли шерпицу и роптали под комунизмом, овај овде, чика Вики Џајлс био је другде, у великом свету, рецимо, ето, поред осталог и легионар у Мароку, вадио је на пример шалитру док је боравио у мардељу у Маракайбу, јурио минџурику по Сејшелима, ваљао траву по Менхетну (Ураган, 25).*

(8) полууправни говор:

Шабер је могао истурити против Фон Барона пизму установе којом је заповедао, али та је опет била немоћна да овоме било шта нашкоди: *ономе ко не поседује кретну и некретну имовину пореска управа може само да пљуне под прозор да му се клизају кокоши (Киша, 31).*

(9) дословни неуправни говор:

Месец дана касније „одлучише Михајло Глигоријевић и Маријана Чордашевић да заснују брачну заједницу“, све дакле по слову закона и како бог милује (*Киша*, 87).

У свим поменутих моделима запажа се „метајезичка природа навођења туђих речи“, која подразумева „да се вербални садржај у одређеним ситуацијама прелама кроз призму онога који тај садржај преноси, чиме се основни исказ модификује и прилагођава перспективи преносиоца, уз одређене структурне особености које овај вид комуникације подразумева“ (Каравесовић, 2010: 43).

ЗАКЉУЧАК

Лингвостилистичка анализа Ненадићевих романа *Киша* (1979), *Поплава* (1982) и *Ураган* (1999), спроведена са циљем да се испитају језичко-стилска средства којима писац диференцира различите приповедне гласове (говор приповедача и говор ликова) – показује:

(а) Говор свезнајућег приповедача препознаје се по ироничном односу према предмету приповедања и по лексици која припада интелектуалном стилу (научни термини и интернационална лексика).

(б) Говор ликова препознаје се по фолклорној стилизацији (мале фолклорне форме и фразеолошки изрази). Говор јунака из урбане средине разликује се од говора јунака из руралне средине по жаргонској лексици.

(в) Говор приповедача није увек јасно диференциран од говора ликова, нема стилски маркираних прелаза, већ постоји интерференција приповедних гласова. Јављају се следећи типови преношења туђег говора: (1) неуведени управни говор; (2) уведени слободни управни говор; (3) неуведени слободни управни говор; (4) недословни управни говор; (5) основни (граматикализовани) модел неуправног говора; (6) експресивни неуправни говор; (7) слободни неуправни говор; (8) полууправни говор; (9) дословни неуправни говор.

Ако се поред наведених језичко-стилских црта, узме у обзир богата културноисторијска свест и аутентична интерпретација друштвених појава, Ненадићева трилогија посвећена осветљавању менталитета српске варошице успева да изађе из регионалног оквира.

Извори

- Киша*: Д. Ненадић, *Киша*. Сабрана дела, књ. I. Пожега: „Жиравец“, 2007.
Поплава: Д. Ненадић, *Поплава*. Сабрана дела, књ. II. Пожега: „Жиравец“, 2007.
Ураган: Д. Ненадић, *Ураган*. Сабрана дела, књ. III. Пожега: „Жиравец“, 2007.

Литература

- Антонијевић, 1981: Д. Антонијевић, Лица и наличја чаршије. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 425/1, 189–191.
Ашић, Додиг, 2014: Т. Ашић, М. Додиг, Слободни индиректни говор у романима *Тврђава* и *Дервиш и смрт* Меше Селимовића и његови преводни еквиваленти у француском језику, у: *Наука и глобализација*, 8/1. Источно Сарајево: Филозофски факултет, 377–392.
Бабић, 2014: М. Бабић, Однос ауторског и туђег говора у роману *Босански џелат* Ранка Рисојевића, у: *Наука и глобализација*, 8/1. Источно Сарајево: Филозофски факултет, 143–151.
Башић, 1991: S. Bašić, Slobodni neupravni stil (s primjerima iz Joycea). Zagreb: *Umjetnost riječi*, 35/2, 107–134.
Beker, 1982: M. Beker, Priča i njezina obrada (prilozi savremenoj naratologiji). Zagreb: *Književna smotra*, 47–48, 15–28.
Божанић, Брешан, 2007: J. Božanić, T. Brešan, Slobodni neupravni govor u Facendama otoka Visa. Split: *Čakavska rič*, XXXV/2, 237–247.
Вељковић, 2012: Д. Вељковић, О типовима говора у роману *Сибир* Владимира Кецмановића. Источно Сарајево: *Радови Филозофског факултета*, 14/1, 337–348.
Вељковић, 2013: Б. Вељковић, Слободни неуправни говор у роману *Друга књига Сеоба* Милоша Црњанског. Источно Сарајево: *Радови Филозофског факултета*, 15/1, 434–458.
Вулетић, 2006: B. Vuletić, *Govorna stilistika*. Zagreb: Filozofski fakultet.
Живковић, Аксић, 2011: Н. Живковић, К. Аксић, Значај употребе типова говора и речи јунака у моделовању стварности и наративном структурирању Андрићевих приповедака *Знакови* и *Затворена врата*. Источно Сарајево: *Радови Филозофског факултета*, 13/1, 539–554.
Иконић, 1986: М. Иконић, Исконски дух паланке. Ужице: *Међај*, Часопис за књижевност, уметност и културу, VII/11–12, 45–49.
Јањушевић Оливери, 2015: А. Јањушевић-Оливери, Типови говора у *Башти слезове боје* Бранка Ћопића, у: *Наука и слобода*, 9/1. Источно Сарајево: Филозофски факултет, 129–144.

- Јовановић-Симић, 2013: Ј. Јовановић-Симић, О појмовном инвентару наратологије (поводом *Наратолошког речника* Џ. Принса), у: *Наука и традиција*, 7/1. Источно Сарајево: Филозофски факултет, 125–131.
- Каравесовић, 2010: Д. Каравесовић, Слободни неуправни говор: енглеско – српске паралеле. Крагујевац: *Наслеђе*, 15/2, 43–54.
- Катнић-Бакаршић, 2001: М. Katnić-Bakaršić, *Stilistika*. Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Ковачевић, 2012: М. Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора. Београд: *Српски језик*, XVII/1–2, 13–38.
- Ковачевић, 2015: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*. Београд: Јасен.
- Ломовић, 1982: Б. Ломовић, Врело сељачког мудријаштва. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 430/5, 686–688.
- Мирковић, 2002: Ч. Мирковић, Две врсте романа, у: *Свремена српска проза*, Зборник осамнаестих књижевних сусрета. Трстеник: Народна библиотека „Јефимја“, 23–27.
- Николић, 2011: М. Николић, Фолклорни жанрови у романима савременог српског писца Добрила Ненадића, у: *Balkanski folklor jako kod interkulturovy*. Познањ: Универзитет „Адам Мицкијевич“, 465–473.
- Петровић, 2002: М. Петровић, Понављање зла, страдања и патње, у: *Свремена српска проза*, Зборник осамнаестих књижевних сусрета. Трстеник: Народна библиотека „Јефимја“, 17–21.
- Рајић, 2010: Ј. Рајић, Слободан неуправни говор: језичка реализација полифоничног исказа у наративном дискурсу. Београд: *Српски језик*, XV/1–2, 515–524.
- Русимовић, 2010: Т. Русимовић, Експлицирани управни говор у роману *Корени* Добрице Ћосића. Источно Сарајево: *Радови Филозофског факултета*, 12/1, 469–478.
- Симић, Јовановић-Симић, 2014: Р. Симић, Ј. Јовановић-Симић, О наратологији (наративистици) данас. Крагујевац: *Наслеђе*, 27, 95–103.
- Франгеш, 1963: I. Frangeš, Slobodni nepravni govor kao stilska osobina. Zagreb: *Umjetnost riječi*, 4, 261–275.
- Франгеш, 1973: I. Frangeš, Slobodni nepravni govor u prijevodima rimskih klasika na hrvatski književni jezik. Zagreb: *Umjetnost riječi*, 3, 185–204.

Milka V. Nikolić

**CHARACTERS' AND NARRATIVE VOICES IN HOMELAND PROSE
OF DOBRILLO NENADIĆ (LINGUO-STYLISTIC ASPECT)**

(Summary)

The subject of interest in this study are the linguo-stylistic features of the Nenadić's novel in which writer's homeland and its everyday serve as a framework for highlighting the various problems of contemporary social reality. The corpus of research are novels *Rain* (1979), *Flood* (1982) and *Hurricane* (2002). The aim of the research is to examine the linguistic-stylistic means for establishing different narrative voices that appear in the novel – narrative voice and characters' voices. Linguo-stylistic analysis shows that the voice of the omniscient narrator is not always clearly differentiated from the voice of the characters, no style marked crossing, but there is a kind of interference of the narrative voices. Narrative voice is identified by the ironic relation to the subject of the narrative. Voice of characters is identified by the folk stylization (small folk forms and the phrases). It is noticeable difference between the characters from the rural and urban areas. The voice of the hero from the urban areas is identified by jargon lexicon.

Key words: Serbian writer Dobrilo Nenadić, native prose, characters voice, narrative voice, stylistic function.

Дејан Д. Попов*

Самостални истраживач, Темишвар**

ЦИРКУЛАРНИ ПРОТОКОЛ ПРАВОСЛАВНЕ СРПСКЕ ПАРОХИЈЕ У НАЋВАЛИ (1816-1834)

(Прилози истраживању црквеног и друштвеног живота Срба у
Горњем Банату у првој половини XIX века)

Истраживања у Архиву Православне српске парохije у Наћвали (Арадска жупанија) су недавно открила занимљив и добро очуван Циркуларни протокол, за раздобље 1816-1834. У Регистру су највећим делом обухваћена писма-окружнице надлежних епископа, односно окружних протојереја из тога времена. Садржај окружница није ограничен искључиво на духовне савете и на правила за вођење црквене администрације, већ садрже и разна упутства у вези са свакодневним животом парохijана (заштита од заразних болести, итд.). У раду се најпре износи опис самог Протокола, време и контекст његовог писања. У наставку је дат целокупни списак окружница, са посебним освртом на најважније, односно најзанимљивије, уз додатна објашњења и везе са историјским личностима и збивањима тога доба. Рад садржи и неколико коментара у вези са коришћеним језицима и самим стилем писања. У завршном делу рада истиче се значај Регистра у контексту истраживања живота Срба у Горњем Банату током XIX века.

Кључне речи: циркуларни протокол, окружнице, Наћвала, Православна (српска) епархија темишварска, Темишварски протопрезвитерат, Горњи Банат

Увод. Током теренских истраживања ради прикупљања грађе о Србима у Наћвали¹ и Горњем Банату, у Архиву Православне српске

---

*dejan.popov.tm@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта “Истраживање културе и историје Срба у Румунији” Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, који финансира Савез Срба у Румунији.

¹ Од разних назива места, најчешће писаних страном грађијом, определили смо се за облик Наћвала, пошто је најближи историјским бележењима српском грађијом почев од 1666. године и врло близак садашњем народном изговору; иначе, срећу се и варијанте: Наћвола, Наћфала, Наћфола; такође и Наћфала, Наћфола).

парохије при храму светог великомученика Георгија у Наћвали пронађен је парохијски циркуларни протокол, писан у првој половини XIX века, између 1816. и 1834. године.

Наћвала је тада у административном погледу припадала Тамишкој жупанији (мађ. *Temes vármegye*) хабзбуршке Краљевине Угарске, а у духовном – Темишварском протопрезвитерату Епархије темишварске, у оквиру Карловачке митрополије.

Настанак православне парохије у Наћвали није временски тачно одређен; може се сматрати да она постоји из времена насељавања Срба у Поморишје, бар од друге половине XVI века [Поповић 1990а: 111]. Током XVIII века парохија је постојала при светогеоргијевској цркви-брвнари коју је описао егзарх Арсеније (Радивојевић) приликом своје визитације [Руварац, 1914: 51], а затим и при садашњој цркви посвећеној празнику Обновљења храма светог великомученика Георгија (саграђеној 1789. године [МПБ, 1873: 1]), све до данашњих дана.

Да је организована црквена администрација при наћвалској парохији постојала још у последњој четвртини XVIII века, сведоче пре свега матични протоколи (крштених, венчаних и умрлих) који се воде од 1779. године. Уз Туторски (благајнички) дневник из 1812. године, нађени Циркуларни протокол спада међу најстарије документе парохијског архива у Наћвали.

Као и парохијски матични протоколи, циркуларни протоколи били су неизоставни део црквено-административног документационог фонда при свим парохијама крајем XVIII и током целог XIX века на целој територији Карловачке митрополије.

Црквене власти су, преко окружних протопрезвитера, слале окружнице подручном становништву. Месни парох (или представник месне црквене општине) би текст окружнице преписао у засебни парохијски протокол, а затим би парохијане – сходно упутствима – током богослужења (најчешће током недељних и празничних литургија) или у другим приликама упознао са садржајем окружнице. О тачном уписивању података у матичне протоколе, као и о тачном преписивању окружница у циркуларни протокол бринуо је окружни протопрезвитер, те је у том смислу двапут годишње прегледавао регистре. У Правилима за свештенике епископа темишварског Стефана (Авакумовића) из 1801. године налазимо посебну тачку о руковању циркуларима (види параграф „Упутства (правила) за свештенике“):

Циркулари от нас и Консисторијума нашего посилајемн каждаго пароха должност будет в протоколе својем циркуларном абије по пријатији чисто, и без закасњенија ставити, преписав абије у куверти и под печатом својим надлешчему пароху, назначив м[есја]ц, ден и час когда примију, и когда чрез сигурнују прилику послал јест, и тако да имат (вратитисја) послати да чисте, и неведиме протопрезвитеру натраг вратитисја могут.

Праксу писања циркулара на територији Карловачке митрополије налазимо већ у XVIII веку, а већ од времена митрополита Павла (Ненадовића) они су морали бити уписивани у посебне књиге (протоколе).

Циркуларни протоколи представљају, претежно због разноврсности тематике, драгоцену, и још увек недовољно искоришћену грађу о црквено-народном животу подручја на којем су настали.

Опис Циркуларног протокола. Наћвалски Циркуларни протокол је регистар канцеларијског типа, димензија 39 x 24 цм. Садржи 131 лист (а/б), који су делимично и делом нетачно нумерисани: Нумеротација прелази са 90. на 95, а затим са 107. на 125. Необјашњиво су изостављени бројеви листова 148, 152 и 155, а листови који одговарају бројевима 101-107 нису нумерисани. Ова чињеница помало изненађује, тим више што се не виде трагови поцепаних или одстрањених листова (текст се логично наставља са листа на лист), нити изгледа да су листови накнадно пришивени. Регистар је укоричен, полутврдим повезом.

Протокол је прилично очуван; знатнија оштећења претрпела је само предња корица, махом због честог кориштења али и неодговарајућег складиштења. Листови су веома мало оштећени на маргинама, те је целокупни текст у потпуности видљив и читљив.

На предњој корици прилепљена је у горњој половини стилизована етикета, на којој се једва назире избледели текст²:

---

² Овде, и у наставку рада, при транскрипцији оригиналног славеносрпског /црквенословенског текста, применили смо следећа начела: скраћенице су углавном разрешене, а међу угластим заградама текст је попуњен. Фонетска транскрипција црквенословенских речи и слова урађена је према садашњем начину изговарања. Прећутно су спроведена савремена правила за састављено, односно растављено писање речи, примењена је савремена интерпункција и стављени правописни знаци.

*Протокол Интимат[...]
Принадлежаш[чиј] Парох[ији] [хр]ама С[вја]таго
Славнаго Ве[ли]ко М[у]ченика По[бје =]
[=до]носца и Чудот[ворца] Георгија
В Наћфаље.*

На 131 лист Циркуларног протокола налази се 169 циркулара-окружница, писаних у раздобљу 1. август 1816. – 25. април 1834³, претежно на српском, али и румунском језику. Све су окружнице у Протокол преписиване црним мастилом, а по дужини обухватају од пола до пет писаних страница.

Потписници окружница. Без обзира на њихов садржај, окружнице су или потицале од, или слате преко највиших црквених власти. Потписници окружница и саопштења, у хронолошком реду њиховог појављивања, јесу:

- епископ темишварски **Стефан (от Авакумовић)**⁴ – **50** окружница. (Наћвалски циркуларни протокол обухвата последњих 6 година од укупних 21 његове архипастирске делатности у Темишвару.) Окружнице епископа Стефана покривају широки тематски делокруг, одликује их одлучни тон и прецизност упутстава, а из њих произилази велика брига о разним аспектима живота епархије, као и велико искуство у руковођењу црквених послова;

- протојереј **Василије Георгијевић**⁵ – **9** окружница, које потписује у својству темишварског протопрезвитера у раздобљу 1818-1827;

- архимандрит **Антоније гроф (Бранковић)**⁶ – **3** окружнице: једну 1822, а две 1824. године. Све је окружнице потписао у својству администратора удове епархије темишварске, као опуномоћени мандатар карловачког митрополита;

³ У Протоколу окружнице нису нумерисане. За потребе овога рада, појединачно смо их нумерисали и пописали, а у тексту рада их наводимо масним бројевима.

⁴ Стефан (от Авакумовић, око 1756-1822), епископ горњокарловачки (1798-1801), темишварски (1801-1822). [Вуковић 1996: 472-473]

⁵ Василије Георгијевић (?-1827), испрва војни свештеник, помоћник пароха фабричког од 1814, протопрезвитер темишварски од 1818. до смрти.

⁶ Антоније (гроф Бранковић) (1782-1824), архимандрит манастира Хопова (1814-1819) и Гргетега (1819-1824). [Вуковић 1990: 18-19]

- митрополит карловачки **Стефан (от Стратимировић)**⁷ – 1 окружница, 1829. године (број 107), којом објављује да је цар одобрио прелазак епископа пакрачког Јосифа (от Путник) на упражњену катедру епископа темишварских;
- епископ темишварски **Јосиф (от Путник)**⁸ – 5 окружница, писаних у раздобљу свога релативно кратког управљања епархијом темишварском, 1829-1830;
- протојереј **Јован Васић**⁹ – 17 окружница, које потписује у својству администратора протопрезвитерата (1828-1830), односно протопрезвитера темишварског (све до краја Протокола);
- архимандрит **Јустин (Јовановић)**¹⁰ – 1 окружница, 1831. године (број 126), коју потписује као архимандрит бездински и председник комисије за администрацију „масе“ (преостале имовине) почившег епископа темишварског Јосифа (от Путник);
- епископ будимски **Стефан (Станковић)**¹¹ – 12 окружница, писаних 1832-1833, током своје администрације удовом епархијом темишварском;
- епископ темишварски **Максим (Мануиловић)**¹² – 3 окружнице, писане 1833. и 1834. године (Циркуларни протокол обухвата само пола године његовог архипастирствовања Темишварском епархијом);
- **Николај (от Темешвари)**¹³ – 1 окружница, 1833 године (број 159).

---

⁷ Стефан (от Стратимировић) (1757-1836), митрополит карловачки (1790-1836).

⁸ Јосиф (от Путник) (1777-1830), епископ пакрачки (1808-1828), администратор Арадске епархије – као последњи српски архијереј (1819-1828) и епископ темишварски (1829-1830). [Вуковић 1996: 258-259].

⁹ Јован Васић (1785-1847), учитељ у Темишвару (Граду), парох у Темишвару (Граду) (1812-1829) и у Темишвару (Фабрици) (1829-1847), администратор протопрезвитерата (1828-1830) и протопрезвитер темишварски (1830-1847).

¹⁰ Јустин (Јовановић) (1786-1834), архимандрит гргетешки (1829), бездински (1829-1834), епископ будимски (1834). [Вуковић 1996: 264].

¹¹ Стефан (Станковић) (1788-1841), епископ будимски (1829-1834), бачки (1834-1837), митрополит карловачки (1837-1841).

¹² Максим (Мануиловић) (?-1838), епископ вршачки (1829-1833), темишварски (1833-1838). [Вуковић 1996: 305].

¹³ Николај (от Темешвари), главни инспектор (по неким изворима само вршилац дужности [Марковић 2016: 97]) православних школа у Хабзбуршкој монархији након смрти Уроша Несторовића (1825), до именовања Евгенија Ђурковића (1841). [Поповић 1990б: 160].

Остале окружнице (свега 67 на броју) послала је Конзисторија епархије темишварске током периода када је епархија била удова, или у другим околностима. Дотичне окружнице нису номинално потписиване.

Тематика окружница. Због ограничености обима овога рада, није могуће да изнесемо списак и опис свих 169 окружница. Установили смо да се оне могу поделити у више тематских група. Из сваке групе наводимо у наставку изводе из појединих окружница (у виду узорка), уз пропратне коментаре, тамо где случај изискује.

- **Пастирске посланице**

Пракса слања пастирских посланица (најчешће морално-духовне, а понекад и богословске садржине) у виду циркулара од стране епархијских архијереја својим верницима постојала је на територији Карловачке митрополије још у XVIII веку. Посланице појединих црквених великодостојника су у науци делимично обрађене [Грданички 1929: 7-36; Вукашиновић 2008: 159-171], па се из дотичних студија може боље упознати период у којем су настале или пак одређени сегмент српске културне историје тога времена.

По традицији, пастирске посланице епископа биле су упућене о Божићу, каткад и пред васкршњи пост или о Васкрсу, као и о вандредним приликама [Грданички 1929: 12-13].

Посланице епископа Стефана (Станковића) су изузетно присне, из њих одише очинска љубав према својим верницима, али и несумњива беседничка вичност будућега митрополита. Посебно је занимљив почетни део посланица, у којем се епископ обраћа, малтене појединачно, свим социјалним сталежима своје епархије:

[...] Благоговјејњешим и благоговјејним протопресвитеру, с[вја]шчеником, дијаконом и всему причту церковному, благо и племенитородним по сану и достојинству г[оспо]дом гражданским, и гражданству, судијам, сенатором, кнезовом, и кметовом, купцем, художником, руководјелцем и земљедјелцем и всјакаго званија, сана и состојанија, пола же и возраста, православним христијаном, в богохранимом протопресвитератје темишварском обрјетајушчимсја, в Дусје С[вја]том чадом возљубљеним благодат, и мир, и милост от Бога Отца, и Спаса нашего Исуса христа да умножитсја! [...]

[Окружница 151/1832, страна 134/б – Божићна, Новогодишња и Богојављенска посланица епископа Стефана]

Уз посланице епископа Стефана (Станковића), Циркуларни протокол обухвата и Божићну посланицу епископа темишварског Максима (Мануиловића), послату 1. децембра 1833. године (**165**). Текст посланице обилује цитатима из Светога Писма и Божићне службе, око којих епископ Максим развија своје идеје:

[...] Сад обаче, кад православна наша восточна Церков Рождество С[и]на Б[о]жија на земљи слави и празнује, кад Церков хр[и]стијанска радостнима и духовнима пјеснама восклицав, и кад мало и велико прерадостну ову пјесањ „Рождество Твоје Хр[и]сте Боже наш“ – поју, онда и ја, из глубине архипастирског сердца мог, све вас љубезнаја чада моја духовнаја овима речима поздрављајем: „Радујтесја се, бо благовјестују вам радост велију, јаже будет всјем људем. Дњес вам родисја Спаситељ, иже јест Хр[и]стос Г[оспо]д!“ [...]

Пастирске посланице обухваћене у Протоколу могу се сматрати лепим примерима црквеног беседништва, огледајући на извештан начин пастирски приступ, али и теолошку спрему њихових потписника.

- **Званичне објаве**

У ову категорију сврстали смо окружнице којима се објављује избор или постављање епархијских архијереја, администратора епархије, окружних протопрезвитера. Конкретно, у Протоколу су обухваћене објаве о преласку епископа Јосифа (от Путник) са пакрачке на темишварску катедру (**107/1829**); о именовању архимандрита бездинског Јустина (Јовановића) за митрополитског мандатара (**119/1830**); о именовању епископа будимског Стефана (Станковића) за администратора епархије (**143/1832**); о именовању проте фабричког Јована Васића најпре за администратора (**102/1828**), а доцније и за протопрезвитера темишварског (**111/1830**).

Објава о преласку епископа Максима (Мануиловића) из Вршца у Темишвар обухваћена је у веома надахнутој, опроштајној, пастирској посланици епископа Стефана (Станковића) (**161/1833**).

- **Упутства о типичу и богослужењима**

Одговорност о редовном одржавању богослужења уз тачно поштовање црквеног правила (типика) припадала је не само парохијским свештеницима, већ и окружним протопрезвитерима, којима су често

епископи или конзисторија строго налагали да у том смислу воде рачуна и да их о томе обавесте :

[...] јеже ли ви во извјестијах ваших [...] пропустите таковаго св[ја]шченика¹⁴ јавити [...], то не само вин св[ја]шченик, но и ви јешче строше, јако неискреноје извјестије сотвориши и должност пренебрегшиј казнени бити будете [...]

[Окружница **3/1816**, страна 2/а]

Каткад су посебна догађања изискивала додатна упутства у вези са богослужењима. У том смислу, налазимо опширна упутства: о начину помињања имена владара (окружница **36/1820**, са додатком у виду „Посљедованија“); о служењу посебних молитава за благодарење (**45/1821**); о престанку молитава за безбедно путовање митрополита у Беч, јер се овај у међувремену вратио (**80/1824**); о помињању на богослужењима преминулих епископа Стефана (**57/1822**) и Јосифа (**116/1830**) и оглашавању њихове смрти црквеним звонима; о премештању дана прославе рођендана цара због наступајућег васкршњег поста код римокатолика (**163/1833**), итд:

*[...] Всевишњему промислу Јего Превосходитељство милостивљејшаго нашего Г[оспо]дина дијецезалнаго Еп[ис]к[о]па **Стефана от Аввакумович** по претерпјенији чрез 9 дњеј бољезни, под днешњим у 5 часов утрених к себје позвати и от сеја маловременија жизни во вјечнаја преселити извољевшу, благоговјејнству слушаја налагајетсја, да ни абије по пријатији налога сего по всим преотопресвитерата вашего церквам обившајасја објавивше чрез 8 дњеј звонити, а 40 дњеј в богослуженијах между усобишми поминати, в мјесто же усобишаго идјеже благоденствије ичастивоје церкви прављеније и прочитај молитесја имја Јего Превосходитељства Г[оспо]дина Архиеписко[па] и митрополта нашего Стефана¹⁵ возглашавати. Средствијем же свјаишченства парохијалнаго цјелој пастви блажено почившаго Архипастирја објавити дати да при издиханији својему цјелој паствији својој совершеноје всјех против себе сотворених прегрешенији опроштеније изрекал и јеј сообшчитити доље јест. [...]*

---

¹⁴ Који је у богослужењу „небрежљив“ (прим. Д.П.).

¹⁵ Мисли се на митрополита карловачког Стефана (Стратимировића).

[Окружница **57/1822**, страна 37/a]

Занимљиве су и окружнице које доносе додатна објашњења или упутства по питању венчавања верника: да ниједан свештеник не сме поново венчавати удовце или удовице док год они не донесу сведочанство о смрти њихових супружника (**11/1818**); да се венчања по правилу морају обавити у парохијској цркви насеља одакле је невеста (**19/1819**) и никако сем типиком прописаних дана (**23/1819**); да се будући супружници преиспитају да ли слободном жељом ступају у брак (**35/1820**); да не венчавају супружнике који немају „отпуститељноје писаније“ из спахилука којем припадају (**68/1823**); да без додатног наплаћивања науче будуће младенце основним молитвама пре ступања у брак:

[...] Поњеже да здјес примјетилосја јест, что с[вја]шченство парохијалноје приликоју оноју, когда страни в брак вступити намјерјајут под видом нуждних м[о]литвах от жеников и таковија јешче м[о]литви взискујет, которија страни простаго стања нити знајут, нити пак знати от њих взискаватисја может, сицевим же образом за обученије такових превеликија такси истјазавати, и покони пријимати дерзајет. Того ради [...] налагајетсја, да [...] ашче ли би брачашичијасја страни кромје там шпецифициратих м[о]литвам сирјеч: Отче наш, Б[огороди]це Дјеве, Вјерују, десјат заповједеј Божијих, десјат заповједеј црковних, другија и вишија м[о]литви не знали, от бракосочетанија не удержавали, у толико менше јешче истјазанија многажди прилику тужбам подавајушчаја под оштрјејшим наказанијем творило усудилосја. А да народ вјежество имјети может, каковија м[о]литви всјак неизоставно вједати должен јест, и за научити таковија на обикновенују катихизацију чрез парохијалноје с[вја]шченство держајемују приходити потишчитсја, должности всјакаго пароха будет, више крат публичнују во цркви с амвона здје изложенаја објавити. [...]

[Окружница **52/1822**, страна 33/a]

Известан број циркулара односи се на (не)ред у цркви, као и на (не)уредно похађање верника службама. Примера ради, свештеницима се налаже да опомињу вернике који непотребно разговарају („сујетнија разговори“) и ометају ред током богослужења (**2/1816**); да их саветују да редовно иду у цркву (**65/1823**), и сл.

• **Упутства (правила) за свештенике**

Широм Карловачке митрополије већ су у првој половини XVIII века издавана правила за свештенике, којима су, међу осталом, прописивани начини вршења богослужења, одевања и понашања, кретања по епархији, али и предвиђене казне за кршење прописа. Слична су правила понављана и издавана и касније.

У нађвалском протоколу, у окружници бр. **37/1820**, понављају се „Инструкције или урежденија“ у 14 тачака, донете 30. јула 1801. године, којима се „из многих бивших узроков“ парохијско свештенство, капелани и ђакони не повинују. Најзанимљивије тачке предвиђају:

1. „Будући да никакова наредба без подчињенија обстати не может“, подручно свештенство дужно је покоравати се својим протопрезвитерима;
2. Уколико се неки парох, капелан, или ђакон „имајући нужду какову“ буде обратио Конзисторији са тужбом, ова мора бити добро образложена; уколико се докаже да се тужба заснива на неистинама, подносилац ће „без всјакија милости“ бити подвргнут строгој казни;
3. Сви пароси, капелани и ђакони да се облаче у обично свештеничко одјејаније¹⁶, то јест у ћурдији¹⁷, намесници да носе црвени појас, а протопрезвитери црвени појас и црвену поставу¹⁸; ниједан свештенослужитељ не сме без ћелепуша („подкапи“) нигде ићи, нити било шта противно чину своме на себи носити;
4. Ниједан свештеник по вашарима „безсино“ и непристојно да се не усуди ићи, нити „у персони својеј“ као „бабе и пиљарице“ било шта продавати;
5. Обручење (прстеновање) и венчање да се по правилу и обичају источне цркве врше увек од стране чредног свештеника; нико од свештеника (под претњом „лишенијем чина“) да се не усуди обручити некога у подне, или без трократног оглашења у храму, по подне, или током ноћи у забрањено време, или ван цркве [...];
6. Уколико неко лице жели ступити у четврти брак, ниједан свештеник не сме извршити обручење без благослова надлежног

¹⁶ Мисли се на свакодневно одело – мантију (свештеничку униформу), а не на одјејанија која се носе током богослужења.

¹⁷ Занимљиво је кориштење турског термина „ћурдија“, који традиционално означава део женске одеће. У овом контексту, под ћурдијом подразумева се горња свештеничка мантија.

¹⁸ На горњој мантији.

архијереја, а за дотична лица при тражењу дозволе послати изводе из матичне књиге умрлих за све три претходно преминуле супружнике;

7. Да се правила или обреди црквени тачно врше у одређено време; да се литургија тачно служи недељом и празницима, и да се том приликом „поучитељно слово“, то јест проповед одржи, а истога дана у 2 поподне да се врши катехизација младих; да се свакодневна јутрења, часови и вечерња у одређено време служе;
8. Пошто само добро васпитана деца постају успешни грађани, под дужност сваког пароха спада благовремено и „безвремено“ саветовати родитеље да децу оба пола у школу дају;
9. Ниједан парох, капелан или ђакон не сме бити одсутан од куће више од 24 сата, а да при том писмено не обавести надлежног протопрезвитера; а ако одсуство буде дуже од 8 дана, мора се тражити дозвола надлежног архијереја путем протопрезвитера [...].

Уз наведена правила, у исту се категорију могу сврставати и циркулари који додатно регулишу рад и дужности парохијских свештеника. У том смислу, налазимо окружнице којима им се забрањује да убирају друге (додатне) таксе сем оних које је епархијска власт прописала (4/1816, 8/1817), окружнице са упутствима о сузбијању сујеверја у народу (20/1819), и сл.

• Упутства о вођењу црквене администрације

Све до увођења грађанских матичних књига 1895. године, дужност парохијских свештеника била је да најтачније воде протоколе крштених, венчаних и умрлих, и да по потреби издају странкама и вишим властима изводе из дотичних протокола. Мада су матичне књиге у свим парохијама вођене још с краја XVIII века, у Циркуларном протоколу често се понављају упутства и наредбе о правилном вођењу матица (па чак и претње о строгом кажњавању у случају њиховог неиспуњења), као и о издавању извода („екстракта“), са приложеним обрасцима (1/1816, 10/1818, 38/1820, 74/1824, 75/1824, 110/1830, 164/1833).

Било је обавезно матичне протоколе чувати у цркви, а паросима је строго забрањивано да их из цркве износе, чак ни до своје куће. Протоколи су морали бити чврсто корићени, а сви листови и сви уписи уредно нумерисани (34/1820).

Окружним протопрезвитерима спадало је у дужност да двапут годишње матице прегледају и овере (као, уосталом, и Циркуларне

протоколе), те да брину да су парохије благовремено и довољно снабдеване празним формуларима.

У Протоколу се налази и окружница о увођењу Протокола исповеђених, за који се наводи „у србска мјеста србски протокол сеј водити, тако и у влашкоме влашки“ (41/1821).

- **Упутства у вези са школством и образовањем**

По ондашњој пракси, учитељи су предавали опште предмете, док је катехизација спадала у дужност месног свештеника. О резултату, односно наређеним мерама на основу приспелих извештаја, читамо у окружницама 21/1819, 25/1819, или пак 70/1824:

[...] Г[оспо]дин краљевскиј директор Круга темишварскога Лака [sic!] Кенгелац [...] објавил, да из послатих в њему за истеклије лето учитељских репортов увидјелосја, что от време вдовствујушчаго архијерејскога престола појестније г[оспо]дије пароси не точно Катихизацију на опредјељено времја са школскоју јуностију наславају; настојащим благоговјејнством вашим острјејше налажем [...] что би каждеј наименоватиј г[оспо]дин парох аки катихета на опредјељеноје времја кажде седмице катихизацију держал, иначе коториј би сја усудил пренебрегнути должност своју строгому отговору о каичиги подлежати будет.

Мере је требало спровести и против родитеља који „небрежљиво децу своју у церкву и у школу шиљу“. Значајна у том смислу је окружница 22/1819, у којој епископ Авакумовић истиче да је пуштање децу у школу хришћанска, али и поданичка дужност:

[...] Какви бисмо ми дакле били, кад бисмо оволика благодјенија на ни показанаја призирали, а презирајуише овакова спастељна благодјенија сами би на себе гњев Божији на нас и на чада наша навукли, јер чада наша и младеж наша, који се наши потомци називају на нашој души леже, а питаће нас Бог на втором и страшном причествију, зашто онај дар који нам је дао на радост, не само презрјели, но и уништили тако да нисмо достојни оци и старјешине назвати се. [...]

На страницама Протокола налазе се и окружнице које говоре о прикуљању помоћи за постојеће образовне установе, односно за оне које би тек требало основати: за препарандије – којима је био одређен приход

трећег таса по црквама (7/1817) за училиште глувонемих у Вацу (6/1817), или пак за школски фонд (55/1822, 159/1833) итд.

У ову смо категорију сврстали и окружнице које препоручују претплату или куповину књига. Примера ради, у окружници 69/1823, митрополит Стефан (Стратимировић) препоручује преко епархијских управа ради „смотренија догматическија вјери и [...] благонравија“ две књиге теолошке садржине штампане у Будиму. Да је српска јерархија водила бригу и о верницима румунске народности сведоче окружница 92/1826, којом се препоручује набавка *Јеванђеља* и *Служебника* на румунском језику, у редакцији Константина Дијаконовића Логе, или 155/1833, којом тадашњи администратор Стефан (Станковић) препоручује пренумерацију на дело „Толкованије воскресних и празничних јевангелији“, преведено са словенског на румунски, које ће се штампати у Пешти.

- **Упутства о сузбијању и заштити од заразних болести (епидемија)**

Током раздобља које покрива Циркуларни протокол забележено је, у неколико маха, избијање епидемија, чије се ширење одвијало страховитом брзином, као последица слабе хигијене становништва, али и недовољно ефикасних профилактичких мера тадашњих власти.

У Банату тога времена становништво је највише страдало од колере [Дудах 2006: 73]. Бројна сведочанства говоре о озбиљности епидемије, међу којима и запис наћен у Наћвали: „Бист заразительна бољезањ холера у љету 1831. и 1832. Неки се крише, медечину пише, љуто шеврдаше, у процеп примаше своја писанија.“ [Попов 2013: 90].

По избијању епидемије, државне власти су одлучно реаговале, те су, путем црквених власти, обавештавале становништво и слале (понекад веома детаљна) упутства у том смислу:

Обшчеје вједомотвореније

*1. Повњегда восточнаја, то јест во восточних точију предјељех обичње раздајемаја зараза **холера** (: бљувопроливаније) именујемаја јаже јако смертоноснаја, и чег самују себје својсвену приљепчивост распрострањајемаја бољезањ позна јест, и в наше отечество наипаче около рјеки Тиси уже појавиласја – в Молдавији же и Валахији близ Ердеља, бољше и бољше свирјепствовати начала то содержанија ради обшчаго здравија нужно јест да всјакоје со људми оних предјелов, иже*

предпомјанују бољезнују заражени бити доказујутсја, сообишченије препјатствовано будет.

2. В сљед сего, на границама по всјуду стражи поставитисја будут, којих строгаја должност будет, во предјељех својих добрје надzirати и мотрити, и они којих би ради невниманија или подкупљиванија приљепчива ова бољезан и в предјели нашија пренесена била, самој смертној казни подвергнутисја будут. [...]

3. Ни једин дому владика да не дерзнет в дом свој примати таковаго человекa, иже не би от касајушчагосја надљежатељства својего спроводитељно писаније, то јест пасош имјел [...]. Такожде и всја скитници, чивути, цигани и просијаки абије мјестному судији објавити и предати подобајет. [...]

5. Всјак дому владика (: домаћин) одолжен да будет абије како би који от својих разбољелсја случај таковиј мјестному нотарију, или мјестному судији објавити. Старјеишнине же мјеста должни сун на такови дом добро внимати, на всјак ден надгледати, и разматрати, и аише би и маљеишнине знаци от холери појавилисја от всјакаго со сожителми сообишченија удержајуише, со всјем затворити, и касајуишемусја солга-бирову неотложно објавити да имут.

6. Знатњеишнине знаци заразитељнаја бољезни сеја сун сији: сирјеч гадње с честиишим задављивањем, чешчиј с паљењем по бурагу, проливајушчиј водениј лаксир; обично тако исто често бљување, такове водене, бјеличасте и понајвише обоњанија и вкуса лишавајуће се, са слиновим грудвама помјешане течности; горећа жећ; осећање притискивања и стезања из подперсију – обтерећено дихање с мучењем и уздисањем; бол у тербу, напрасно, све веће постајуће свуда ослабљење, с хладним рукама и ногама, с боловма чупањем, и терзањем по нима, на конец и напрасна смерт.

7. Всјака фамилија да благовремено снабдјетсја со потребними ко препитанију и содержанију својему да не како поне ичастиију, холерје појавившејсја, и затвору мјеста во посљедовавшу нужду и глад терпјети принуждени будут.

8. Ко содержанију здравија и предохранјенију от заразитељнија бољезни сеја препоручајетсја: особена чистота, како дому и авлији, тако и на самом тјеле својем: собе сваки дан лувтирати, и всјакоје труло тјело удаљавати. Собственоје тјело, и одјејанија весма чисто прати. Нарочито во јастиију и питиију умјереност набљудавати, от назеба чувати сја и от всјакаго о воишчија незрелаго и киселаго

хранитисја, краставци младија, кукурузи и дињи весма умјерено јасти надлежит.

[Окружница **1326/1831**, стране 95/6-97/а]

Уз окружнице у вези са епидемијом, у Протоколу се налазе и окружнице које забрањују свештеницима да сахрањују покојнике без претходно добијеног лекарског уверења („атестата медика“ – **101/1827**) и – у више маха – окружнице у којима се истиче важност „калемљења“ (вакцинисања) против богиња¹⁹ и налаже сачињавање спискова вакцинисаних и невакцинисаних парохијана (**30/1820, 62/1822, 67/1823**).

• **Ина упутства и окружнице**

Током раздобља Протокола (1816-1834), у Банату и околини су зидани многи нови храмови од чврстог материјала (опеке), заменивши већ дотрајале, или изгореле црквице-брвнаре скромнијих размера из XVII и XVIII века. У вези с тим, неке се окружнице односе на прикупљање материјалне помоћи (у новцу или грађевинском материјалу) ради зидања или обнове појединих цркава: у Сегедину (**40/1821**), Шиклушу (Барања)(**85/1826**); Делиблату (**93/1826**); Бузијашу (**94/1827**), итд. Значајна је и окружница о прикупљању новца за откуп Христовог гроба у Јерусалиму од иноверника (**153/1833**).

Језик и језичке одлике окружница. Циркуларни протокол наћвалске парохије садржи 169 окружница. Писане су (црквено-) словенском азбуком. Највећи део окружница (161) је на славеносрпском језику, док је 8 на румунском (3 – 1818. године, по 2 – 1821. и 1827. и 1 – 1821. године).

Ако разматрамо одлике језика на којем су писане окружнице, примећујемо да преовладава ригидни, канцеларијски начин изражавања, који се одликује коришћењем ограниченог лексичког фонда. Фразе су дуге (понекад и предуге), сложене, обилујући често непотребним придевима.

За поменуто канцеларијско изражавање карактеристичне су и специфичне формуле обраћања, за почетак и крај: „Благоговјејњејшиј господин протопресвитер нам љубезниј“ или „Благоговјејнији господи парохијални свјашченици, мње почитајем“, односно „Прочеје одајушче вас покрову и милости всемогушчаго Бога, с благовољенијем и

---

¹⁹ У питању су тзв. Велике богиње (лат. *Variola* или *Variola vera*).

непремјеним архипастирским усердијем пребивајем, благоговјејнству Вашему, благожелатељњејшиј...“ или „ваших честностјех, услугователејшиј...“.

Стандардни изрази појављују се и при давању појединих упутстава или наређења: „Благоговјејнствам вашим сије точнаго ради испољњенија и набљуденија оглашајетсја“ или „О публикацији пак циркулара сего не пропустите извјестије сјемо сотворити.“

У окружницама се примећује коришћење неологизама и туђица, као последица директног превода са званичних докумената: „пензија милитарска“, „пензионирата лица“, „кондиција“, „кауција“, „конфишкација“, „публикација“, „екстракт“, „ексемплар“, „продукт“, итд.

Од ригидног обраћања одступају пастирске посланице које су, због самог садржаја, писане другачијим тоном. Срећемо и поједине пасусе које одишу префињеношћу, поготову из пера епископа Стефана (Станковића): „[...] иду от сјуду, остављају Сион банатскиј, великују славу моју и славу вашу! С Богом убо останити ми возљубљенаја чада! Благословеноје стадо моје! Радосте и вјенче мој! [...] Простите ашче којего о вас в чем нибуд обидјех, или оскорбих, и не воспишите тоје злому мојему намјерјенију, или пристрастију, но слабости челоујеку природној.“

Сумарна графолошка запажања. Чак и при летимичном прегледу протокола примећују се разни рукописи. Имајући у виду ондашњи, незавидни ниво писмености, пре свега у руралним срединама, могло би се сасвим поуздано претпоставити да су текстове окружница у парохијски Циркуларни протокол преписивали понајвише свештеници, учитељи, а сасвим изузетно неки писменији члан заједнице. Сеоска парохија Наћвала није могла имати званичног протоколисту, као што је у то време био случај великих парохија, или пак фрушкогорских манастира [упор. Вукашиновић 2008: 182].

Пошто преписивачи нису у Протоколу потписивали своја имена, њихов идентитет се може нагађати једино на основу других званичних парохијских списа из тога времена. Циркуларни протокол покрива временски опсег од 18 година (1816-1834). У том раздобљу, при наћвалској цркви служили су следећи свештеници: јереј **Јован Поповић** (1780-1820); јереј **Павле Јовановић** (1797-1837); јереј **Теодор Поповић**

(1805-1819); јереј **Јаков Миланковић** (1821-1845); јереј **Павле Јовановић** (1830-1860)²⁰.

Прегледањем појединачних окружница, идентификовали смо најмање 8 различита рукописа, што указује да их нису само месни свештеници преписивали. Наводимо списак (до сада познатих) учитеља који су у Наћвали службовали у време писања Циркуларног протокола: **Јован Петровић** (1816-1817)²¹; **Аркадије Георгијевић** (1825-1826)²²; **Захарија Јокић** (1830-1832)²³.

Текст је преписиван пажљиво, без грешака или брисања. Рукописи су читки и сигурни, указујући на писменост преписивача. Окружнице су највећим делом преписиване без журбе, јер се на многим листовима среће лева маргина, односно хоризонталне линије развучене оловком. Примећује се, ипак, да су неке окружнице писане у журби, што се да видети из саме карактеристике текста, величине и читљивости рукописа (69/1823).

Мада сами текстови у Протоколу не представљају идеалне узорке за вршење графолошке анализе (у науци је установљено да приликом преписивања неког текста или писања по диктату долази до знатније деформације самога рукописа), њихово поређење са рукописима из наћвалских Матичних протокола и других постојећих докумената могло би расветлити ко су биле особе које су се бавиле преписивањем окружница у Протокол.

Закључци. Окружнице, саопштења и упутства уписана у Циркуларном протоколу наћвалске парохије, а разаслате током осамнаестогодишњег раздобља у првој половини XIX века, представљају

---

²⁰ Подаци о свештенству наћвалске парохије углавном су сажети према Матичним протоколима из Фонда парохије Наћвале (1779-1895) који се налазе у Арадској жупанијској дирекцији Националних архива Румуније.

²¹ Учитељ Јован Петровић помиње се у семестралном извештају главног школског инспектора Луке Кенгелца за школску 1816/17 годину. [ШД: 1814].

²² Учитељ Аркадије Георгијевић помиње се школске 1825/26. године у *Исказу о стању српско-православних школа из Арадског протопопијата под директором за школску 1825. годину*, објављеном у кикиндском листу „Садашњост“, 1889, 298-300. [Дејанац 2001: 32-33].

²³ Захарија Јокић је као неспособљени учитељ (т.ј. без завршене стручне спреме) радио у Наћвали (1830-1832), а касније се школовао у клирикалној школи у Вршцу. У Наћвали је служио као свештеник од 1846. до смрти 1871. [Сажето према: Костић 1938: 69; Гавриловић и Јакшић 1987: 244; Левалд 1843: 124].

драгоцену збирку разноврсних информација које се као примарни или најчешће комплементарни извор могу користити при проучавању црквеног и друштвеног живота Срба у Горњем Банату.

Често заборављани и још увек недовољно истраживани и објављивани, парохијски циркуларни протоколи представљају, по нашој процени, незаобилазну грађу у вези са духовним, социјалним и геополитичким приликама одређеног подручја, а њихова тематска разноврсност и обимност може у било ком тренутку отворити нове перспективе истраживањима из разних области, као што су: црквена и народна историја, лингвистика, теологија, медицина, право, библиографија или графологија.

Извори и литература

I

- Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (у наставку: АСАНУК), Фонд Митрополијско-патријаршијски (у тексту: МП) Б 1873: бр. 6/1873: *Инвентаријум нађфалске цркве за љето 1873*. АСАНУК, Фонд Школске депутације (у тексту: ШД), Кутија 70, Свежањ 20, бр. 6 / 1814: *Semestralis Relatio De Scholis Gr[a]jeci n: u: Ritus Districtus Temesiensis pro Anno 1816/7 Semestro P[er]elaborata*.

II

- Вукашиновић 2008: В. Вукашиновић, *Српско барокно богословље: Библијско и светотајинско богословље у Карловачкој митрополији XVIII века*. Београд · Краљево · Нови Сад
- Вуковић 1990: Сава (Вуковић), епископ шумадијски, *Настојатељи манастира Гргетега*, Нови Сад: *Манастир Гргетег. Прилози монографији*, 9-39
- Вуковић 1996: Сава (Вуковић), епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*. Београд · Подгорица · Крагујевац: Евро · Унирекс · Каленић
- Гавриловић и Јакшић 1987: С. Гавриловић, И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетка XVIII века*. Београд: Књига I
- Грданички 1929: Д. Грданички, Посланице митрополита Павла Ненадовића (1699-1768) – Прилог за историју српског црквеног пастирства и проповедништва у XVIII веку. Београд: *Богословље*, св. 1, 7-36
- Дејанац 2001: Д. Дејанац, *Кикинда и Поморишје*. Кикинда: Историјско-завичајно друштво „Кинђа“.
- Дудаш 2006: F. Dudaş, *Catastrofe naturale în Transilvania*. Timișoara: Editura de Vest.

Циркуларни протокол Православне српске парохије у Нађвали (1816-1834)

- Костић 1938: К. К. Костић, *Из прошлости учитељске школе у Сомбору*. Нови Сад: Штампарија „Натошевић“
- Левалд 1843: A. Reesch de Lewald, *Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri romano- et graeco-catholici saecularis et regularis : incliti regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non magni principatus Transilvaniae, sub benigno-gratiosa protectione excelsi consilii regii locumtenentialis hungarici / per Aloysium Reesch de Lewald pro anno 1842/3 redactus*. Budaë: Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae
- Марковић 2016: С. Марковић, *Српски учитељ у Угарској 1778-1918*. Сомбор: Универзитет у Новом Саду · Педагошки факултет у Сомбору
- Попов 2013: Д. Попов, Нађвала у доба Саве Текелије. Прилози монографији села, у: *Арад кроз време 14 („Текелијино поморишје“ – Зборник радова са тематскога научног скупа. Арад, 22-23. септембра 2012.)*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 73-92.
- Поповић 1990а: Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини I* (Друго издање). Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 1990б: Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини III* (Друго издање). Нови Сад: Матица српска.
- Руварац 1914: Д. Руварац, *Темишварска епархија од њена постања до 1758. год.* Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

Dejan D. Popov

**THE REGISTER OF ENCYCLICALS FROM THE SERBIAN
ORTHODOX PARISH IN SATU MARE (ARAD) (1816-1834)**

(Contributions to the research of church and social life of the Serbs from the
Upper Banat in the first half of the 19th century)

(Summary)

The researches in the Archive of the Serbian Orthodox Parish of Satu Mare (Arad County) have recently uncovered an interesting and well preserved item – the Register of Encyclicals, for the period 1816-1834. The Register mostly contains letters-encyclicals from the bishops and proto-presbyters in charge at that time. The content of the encyclicals is not only limited to spiritual teachings and instructions related to church services and administration, but they also contain advices on different aspects of the everyday life of the parishioners (protection from

contagious diseases, etc.). The paper first presents a description of the Register itself, the historical period and the context in which it was written. Subsequently, a complete list of the encyclicals is provided, the most important ones being particularly highlighted, along with additional explanations and correlations with historical figures and events from that time. The paper contains, in addition, some comments related to the employed languages and writing styles. The final part of the paper points out the relevance of the Register for the researches of the life of Serbs in the Upper Banat during the 19th century.

Key words: register of encyclicals, encyclicals, Satu Mare (Arad), (Serbian) Orthodox Diocese of Timișoara, Proto-presbyterate of Timișoara, Upper Banat

Михај Н. Радан*

Западни универзитет у Темишвару**

Филолошки, историјски и теолошки факултет

О ПОРЕКЛУ КАРАШЕВСКЕ КОВАЧКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У ГОВОРИМА КАРАШЕВА И КЛОКОТИЧА

У уводном делу рада дат је сажет приказ статуса ковачког заната у задњих сто година у карашевској енклави, наводе се карашевска насеља у којима су спроведене анкете и имена главних казивача. Пошто је ковачки занат при издисају, главни циљ анкета био је да се прибележи и на тај начин конзервише карашевска ковачка терминологија пре њеног дефинитивног нестанка.

У наставку рада извршена је анализа структуре карашевске ковачке терминологије са циљем да се установи: а) однос између аутохтоних (словенских, српских) и позајмљених термина из ове области; б) који је језик или који су језици извршили највећи утицај на ковачку карашевску терминологију; в) да се попишу архаични словенски ковачки термини конзервисани у овим говорима, који су се развијали у условима вишевековне изолације од конвергентних српских говора.

Кључне речи: Карашевци, ковачка терминологија, словенски термини, позајмљенице, утицаји, интерференције

1. Ковачки занат је до пре неколико деценија био један од најважнијих и најцењенијих заната у сваком селу. Немогуће је било замислити живот на селу без овог заната. Међутим, његов значај и његова важност почињу опадати од првих деценија XX века, у време када се

---

* mradan54@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* и пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (број 178020).

индустрија почела нагло развијати, а при крају истог века све ређе се по селима могао наћи по који ковач.

1.1. И у карашевским, као и у осталим банатским насељима у Румунији, свако село је имало бар једног ковача, чак и она најмања (осим ретких изузетака). Наравно, већа насеља имала су више ковача, пропорционално са бројем становника. Тако, на пример, у Карашеву, највећем карашевском насељу, шездесетих година прошлог века било је активних чак дванаест ковача, наиме: *Микóла Петри́ка (Пузунáр)*¹, *Микóла Турна* (- / *Ковáч*'), браћа *Микóла* и *Тóдор Драги́ја* (-), *Марјан Курјак* (*Ђ'уркић'*), *Ђ'урећ' Милош* (*Капитáн*), *Ђ'урећ' Зéнка*², браћа *Микóла* и *Недељка Бóрка* (*Наплáтак*), као и Недељков син, *Ми́ља Бóрка*, *Ми́ља Пау́ца* (*Рóша*) и *Пéтар Бóгдан* (*Живка*). У осталих шест карашевских насеља, у истом временском периоду, било је укупно десетак ковача. У Лупаку је било три ковача - *Пéтар Зу́за*, *Иван Ђ'урки́ца* и *Кáса*³, у Клокотичу четири - *Тóдор Глúвак* (*Блáшка*), *Пéтар Фíлка* (*Хáпка* и *Паклиши́нул*) и Цигани *Сто́ја Сау Марија́н Траја́н*⁴ и *Пéтар Кéнта*⁵. Равник (*Тóдор Драга́н*) и Водник имали су по једног ковача, обојица Цигани, док је у Нермиђу ковач био *Ми́ља Тóдор* (*Жи́ч'ка*). Од њега је научио и преузео занат крајем прошлог века његов син, *Микóла Тóдор*⁶, али мало га је практиковао јер је потреба за ковачима бивала све мања и мања. Он то сада ради само изузетно, у ретким случајевима када по некоме нешто затреба, и то онда када је код куће, јер и он, као и многи други после 1990, ради у иностранству.

¹ У заградама дати су надимци ковача, уколико их имају.

² *Zepca* је румунска званична варијанта презимена, а изворно, карашевско презиме гласи *Sáňka*.

³ *Káса*, чије име или презиме нисмо успели дознати, јесте Циганин који је становао у Клокотичу, али је сваког дана долазио и радио као ковач у Лупаку, иначе био је бољи од наведена два лупачка ковача.

⁴ Скоро сви Цигани, у свим карашевским селима, бавили су се ковачким послом, али је ретко који од њих, као што је случај са Стојом Саулом у Клокотичу или Касом, исто из Клокотича, који је радио у Лупаку, био прави ковач (и били су врло добри у свом занату).

⁵ Ово му је надимак, име и презиме нисмо, за сада, дознали (умро је пре пар деценија).

⁶ Имена, презимена и надимке карашевских ковача дали су нам следећи казивачи: Петар Богдан (Живка) и Пéтар Курјак (Ђ'уркић')/син Марјана Курјака/ - за Карашево), Марјан Ђ'инкул (Миклош), свештеник у Лупаку /рођен у Карашеву/ - за Лупак, Равник и Водник, Пéтар Бóрта (Мíкул) - за Клокотич, Дúна Радáн (Грáбникоња) - за Јабалче и Нермиђ, Ана Фíлка (рођена Тóдор, у Нермиђу) и Микóла Гéра (Ч'абрања́к), из Карашева - за Нермиђ.

Једино у Јабалчу, најмањем карашевском селу са седамдесетак кућа, није било ниједног правог ковача. Јабалчани су, осим мањих ковачких послова (нпр. поткивање по које поткове која отпадне коњима, кравама или воловима због неодложне потребе на краћи рок док се не оде код правог ковача), све своје потребе задовољавали код ковача из Карашева, где су долазили редовно ради поткивања своје марве или/и изради појединих предмета. Напоменућемо да једино у Карашеву није било ковача Цигана⁷, иако постоји доста велика њихова заједница, и у Нермиђу, где никада није било Цигана. Сматрамо да није на одмет истаћи да је Карашеву било више ковача него ли у свим осталим карашевским насељима.

Занимљиво је да су сви ковачи, поред надимка породице из које потичу, носили и нови надимак који је означавао занат којим су се бавили – *Ковач*'. Тако, на пример, наш казивач из Карашева, Петар Богдан, познат је у селу по породичном надимку *Живка* и/или комбиновањем старог и новог надимка: *Живка Ковач*! Ковачи чије породице нису имале надимак, као што је случај са *Миколом Турном*, добијају за стално надимак *Ковач*'.

1.2. Данас је ситуација у карашевским насељима драстично измењена – ковачки занат је пред издисајем. Све је мање ковача у наше доба - или их је просто нестало (не само у карашевским, већ и у осталим банатским селима са српским, румунским, мађарским или другим живљем⁸), или их, ту и тамо, има у малом броју, и то су углавном особе које су премашиле шесту деценију живота. Тако, на пример, ако је шездесетих година прошлога века било дванаест ковача само у Карашеву, данас у овом насељу постоји само једн активни ковач, *Петар Богдан Живка*, у Клокотичу само *Стоја Сау Маријан Трајан*, у Нермиђу, Равнику, Лупаку тешко се може наћи по један активни или полуактивни ковач, док у Воднику и Јабалчу нема више ковача.

Више је узрока који су допринели полаком, скоро неприметном нестајању, гашењу овог тако цењеног и важног заната без чијег су удела

---

⁷ У ствари, неки од њих бавили су се и ковачким пословима али њихове услуге нису тражили Карашевци, него само чланови њихове заједнице.

⁸ Приликом спровођења теренских истраживања прошле године у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, један од задатака који су имали истраживачи био је да попуне упитник о ковачкој терминологији. У седам насеља у којима су вршена теренска истраживања, једино је у Ченеју нађен ковач у животу, од којег су добијени одговори за попуњавање упитника.

малтене сви сељачки послови (пољопривредни, пастирски, дрводељни, коларски итд.) били незамисливи. Главни узрок јесте, без сумње, брза и нагла индустријализација друштва, нарочито почев од шесте деценије XX века на овамо. Нагли развој разних индустријских грана, нарочито машиноградње али не само, коренито су променили дотадашњи патријархални начин живота и систем привређивања на селу. Традиционалне задруге су за само петнаестак, највише двадесет година (отприлике од 1950. до 1965-1970. године), у потпуности нестале, због тога што су се Карашевци у том периоду почели масовно запошљавати у решичким фабрикама, а неки од њих су своје боравиште преместили у град. Постепено, и Карашевци почињу куповати тракторе и друге пољопривредне машине са којима ће обрађивати земљу, а потреба за израдом разних алата, прибора и разних металних предмета (секира, вила, брава, ножева, српова и сл.) неопходних у сваком домаћинству које су ковачи израђивали постаје све мања јер су се дотични алати или предмети могли да купе, и то по повољној цени и често врло доброг квалитета, у продавницама. Осим тога, из године у годину смањивао се сточни фонд јер, с једне стране, будући запослени у решичким творницама нису имали више времена да се интензивније баве овчарством и сточарством уопште, а с друге стране, пољопривредне намирнице могле су се купити по повољној цени чак и у сеоским продавницама. Сталним опадањем, смањењем сточног фонда и све већом употребом трактора и других пољопривредних машина, пропорционално се смањила и потражња за поткивање стоке и израде разних алата. Наведени процеси достиж у врхунац у задње две и по деценије. Карашевска су насеља опустела – у њима сада стално живе само особе старије од шездесет година и деца, њихови унуци, до осамнаест година. Скоро сво способно за рад становништво ради у западноевропским земљама, што значи да земљу ретко ко још обрађује, а стоке скоро и да нема више. На пример, у Карашеву је седамдесетих година прошлога века скоро свако домаћинство имало најмање два коња (што значи најмање око 800 коња) или пар волова, више крава и бар двадесетак оваца⁹, а данас укупно има десетак коња, нешто више крава и оваца, по која коза, а волова (и магараца) највероватније више нема.

2. Ковачка терминологија Карашева добијена ја на основу упитника и слободних разговора на ковачке теме вођене са Петром

⁹ У међуратном периоду, дакле пре распада задруга, велики је број домаћинстава имало од шездесет оваца на више, а доста велики број домаћинстава имао је више од сто оваца, неки чак и двеста, а најсиромашнији су имали двадесетак оваца.

Богданом Живком, данас јединим активним ковачем из Карашева, који се, по потреби, а такве су потребе мештана све ређе, још увек бави овим занатом. Рођен је 21. јуна 1944. године у Карашеву, где је завршио осам разреда основне школе. Ковачки занат почео је изучавати у својој дванаестој години од месних ковача, прешавши све етапе од *шегрта* и *калфе* до *мајстора*. У седамнаестој години запослио се као ковач у решичкој Фабрици машиноградње, ковачко одељење 440¹⁰, а паралелно је радио све ковачке послове у родном Карашеву. Сматран је за једног од најбољих ковача у Карашеву.

Мањи део грађе, отприлике трећина попуњеног упитника (исти упитник који је коришћен и у Карашеву), забележили смо од ковача *Стоје Саула Маријана Трајана*, ковача из Клокотича. Стоја јесте из редова месних Цигана, али на питање шта је по националности, одговорио је да је „Вла“ (Румун). Рођен је 1938. године у Клокотичу, где је цео живот провео радећи као ковач, има само четири разреда основне школе. О њему Клокотичани кажу да је био најбољи ковач у селу. Делимична анкета спроведена је 14. новембра 2015. године у Клокотичу.

3. Обим целокупне грађе којом располажемо је доста велики, те не може бити у целости обрађен у студији мањих димензија као што је ова за овај часопис. Због тога, након анализе све расположиве грађе која ће омогућити детаљан увид у проблематику карашевске ковачке терминологије, у овом раду биће приказан и анализиран део грађе, наиме део словенске и специфичне карашевске терминологије, као и део позајмљених ковачких термина.

3.1. Ковачки термини са словенским кореном:

3.1.1. Заједнички карашевским и другим српским говорима: *браћ'ба*, -бе (КГ) „брадва“ /дем.: *браћ'бица*, *браћ'ба мала*/; *бушило*, -ла /син. *дорн*/ (КГ) „направа за бушење“; *брана*, -не (Кл, Н, Р) /син.: *грапа* (К)/ „дрљача, брана“; *брус*, *брусове* мн. (КГ) „камена алатка за брушење, брус“; *валов*, -ви (КГ) „жлеб, валов“; *дрводѐлац*, мн. *дрводѐлци* (К, Кл); *држало*, -ла (КГ); *дуда*, -де (К) /в. ниже 3.1.2. – *цава* (син.) – Кл/ „цев кроз коју ваздух иде у ватру; дуда, цев (уопште)“; *желѐзо*, -за (КГ) „гвожђе, железо“ (в. срп. дијал.: *желѐзо* – ТДР, 182; *желѐзо* – РКМД, I, 179); *заварим* свр., *заварујем* несвр. (КГ) „заварити, помоћу јаког загревања спојити делове метала“ (в. дијал. *заварѝт*, *заварѝм* свр. и *заварѝват*, *заварујем* несвр. – РКМД, I, 185) /трп. прид.: *заварен* (КГ)/; *занићујем*

¹⁰ Румунски назив фабрике јесте: *Uzina Constructoare de Maşini şi Motoare*, Secția 440 - Forjă.

(КГ) „занитити, занитовати“; *згура, -ре* (КГ) „згура, шљака, дрозга“ (в. *згурија* „шљака, згура“); /jy/ *калим* (КГ) „калити“, *окалим* (КГ) „окалити“; *кацар, -ри* (К); *ковач’, -ч’и* (К) ||¹¹ *ко’вач’, -ч’и* (Кл, оКГ); *ковем* невр., *оковем* свр. /да се извади желѐзо жѐшко да се *ковѐ*/ (КГ) „ковати, кујем; оковати, окујем“ (в. дијал.: *ковѐ* – ТДР, 340; *ковѐм* – РКМД, I: 297); *маљ*, мн. *маљѐве* (КГ) „малъ, дрвена справа, чекић за ударање“; *мѐден* (КГ) „мѐден, бронзан“ (в.: *мѐден* – ТДР, 406; *мѐден, а, о* – РКМД, I: 396); *меј*, *мејове* (КГ) „мех /ковачки/; мех (уопште)“ (в. срп. дијал.: *меј* – ТДР, 406; *меј* – БГШВД, I: 343); *наковаља, -ље* (К, Кл; КГ) „наковањ“ (в. срп. дијал. *наковаља* – ТДР, 450; *наковаља* РКМД, I, 438); *обруч’, -ч’и* /дем. *обруч’ка, -ке*/ (КГ) „обруч“; *оцѐл, -ли* (КГ) „челик, оцал“ (в. стсл. *оцѣлъ*, лат. *асуале*, рум. *оџѐл*), *оцѐласт /оцѐласт/, -ласта, -ласто* (КГ) „оцалан, чврст као челик“; *пањ*¹², мн. *пањѐве* (К, Ј) || *пњ*, мн. *пњѐве* (Кл, Н, Л), *пѐњ, пѐњѐве* (Р) „комад дрвета на ком је причвршћен наковањ; пањ“; *поткова, -ве* (КГ) (<слов. *подъковъ*); *пила, -ле* (КГ) „пила, турпија“ (уп. рум. *piľă* <слов. *пила*); *рок’*, мн. *рогове* (Кл) „рог наковња“; *рука’вац, мн. рука’овци*¹³ (К) || *рукавац, -ци* (К); *сврдал м и сврдо с, мн. сврдолове* (КГ) || *сврдило с* (Кл)¹⁴ /„сврдао, сврдо“ (уп.: *сврдал* – ТДР: 748; *сврдао, сврдола* – РКМД, II: 210); *сикира, -ре* /дем. *сикирка, -ке*/ (КГ) „секира“; *тѐсла, -ле* (К) „алатка којом се копа дрво за израду жљеба, валова“; *точ’ило, -ла* (КГ) „тоцило, тоциљ; камен на коме се точи секира“ (*точило* – ТДР: 816); *углен* (К, Кл) „угаљ /уп. и: *угљѐн*“ (в. слов., цсл. *жгълъ* „угаљ“ – ПЦ-СС, 1993: 855; *углен* – ТДР: 848).

3.1.2. Специфични само карашевским говорима: *брадасѐцер* (К) /син. *рунтамер* (К)/ „алат од челика са зупцима обично косоурезаним који служи за стругање, равнање, глачање гвожђа“ (карашевски термин настао слагањем двеју простих лексема – *брада* и *сѐцер* /види ниже 3.2.1.: *шмолосѐцер* (К)/; *букар, -ри* (К) „в. бұкара“ /син.: *лежѝца за малтер* (<слов. *лѣжица, -ца* „кашика“), *канч’ок* (КГ), *мистрија, -је* (КГ) (в. ниже 3.2.2.) (в. ниже 3.2.2.) „гвоздени предмет којим се захвата блато или малтер и утрљава на зид“; *глаћ’еш* (К) „дрвени предмет којим се малтер или блато утрљава на зид“ (<гладити); *желѐзна постѐља* „метални кревет који су правили ковачи“; *ковац’ија, -је* (К) || *кова’и’ија, -је* (Кл, оКГ)/

¹¹ || = знак за варијанте (паралелне ликове).

¹² *пањ од^т бука, пањ од^т го’руна*.

¹³ Облици специфични само за део /четврт/ Карашева звану *Курјач’ица*, а следећи облик за остали, већи део Карашева.

¹⁴ Ово је лична реализација лексеме Саула Стоје (идиолекат), у духу карашевских Цигана.

„ковачница“ (уп. срп. дијал.: *ковачѣна* – РГСМ, 251); *кóш*, мн. *кошѣве* (К, Кл) „озидани део изнад ватре преко кога излази дим из ковачнице; димњак“ /уп. кdш са неким својим значењима, посебно оним под тачком 5 [РСХКНЈ, X: 360], са наведеним значењем у КГ (али и са другим значењима које има српска лексема), лексему налазимо и у другим словенским језицима – бугарском, словеначком, руском, пољском (<слов. *кошъ* [DER: 243]; в. и рум. *соџ* <слов.)/; *клѣштити* (КГ) пл. тант. „клешта, клијешта, кљешта“ (уп. дијал.: *кљѣшита* - ТДР, 337; *кљѣшите*, *кљѣшита* - РКМД, I: 295); *мездрило*, -ла (К) „справа којом се гули кора дрвета, а коју сачињава само оштрица, која на крајевима има две ручице – на оба краја по једна“ (уп. мездрити „сећи, резати месо на узану и танку парчад“); *мездрилице*, -ца (К) /син.: *слѣв*/ „справа за обраду дрвета слична *мездрилу*, коју користе колари, али је полукружног облика“; *нóжници* || *нóжнице*/ пл. тант. (КГ) „маказе“ (уп.: *ножѣце* РКМД, I: 465; *нóжици* – ТДР: 483); *ос*, мн. *óсове* (КГ) „ос, осовина“ (<слов. *ось*); *петѣца*, мн. *петѣце* (К) /син.: *баламá* и *баламáва* – в. ниже 3.2.2./ „метални спој, на вратима, између стубова са стране и крила који се отвара, шарка“ (словенска реч, највероватније од „пета, петица /дем./“); *прóсит* (К, Ј, Кл, Н, В) јд. || *прóсвет* (Ј, Р) јд., *просѣти* || *прóсити*/(К), *просвѣти* (Ј, Р) мн./ [Радан, 2007: 433]; *сѣцѣр*, мн. *сѣцѣри* /в. и уп.: *сѣцало*¹⁵, мн. *сѣцала* (К)/ „направа од челика помоћу које се, некада, палила ватра“/; *тóјка*, -ке/ (К) „део за који се прикачи ланац којим се покреће мех (ковачки термин); колац, дебела грана“ (<слов., уп. срп. тојага, буг. тојаг, рум. *toiág*); *џáва*, -ве (Кл) „цев кроз коју ваздух иде у ватру; цев“ (највероватније је аутохтона словенска лексема која је конзервисана захваљујући и учесталој употреби исте румунске лексеме словенског порекла на целој територији Румуније – в. и уп. рум. *țevă* /мн. *țevi*/ „исто“) (<слов. *цѣвь*); *ч'ѣкан*, мн. *ч'ѣкани* || *ч'икáни*, ређе и *ч'ѣкање*, *ч'икáње* /дем. *ч'ѣканч'ић*, *ч'икáнч'ић* (~ *от кíле*; *мáли* ~)/ (КГ) „чекић“ /*ч'ѣкан* *óстром шмóлом* „чекић којим може да се засече гвоздени предмет“ (К) (<слов. *чеканъ*, в. и срп. дијал. чекањ, чекањац, буг. чукан, чекан, рус. чекан; уп.: рум. *ciocan*, тур. *çakan*, мац. *csákány*, *csokány*, алб. *tšokanë* ... - DELR, 193)/.

¹⁵ Традиционални предмети који су у прошлости коришћени за потпаљивање ватре били су *крѣмен* и *гљíва* (и *гљíва*) (КГ), њиховим трењем добијане су искре помоћу којих се потпаљивала се ватра. У КГ синтагма *ла ли да осѣца* значи „хоће ли да створи искре /тј. да запали ватру/“, па је највероватније ова направа изведена од карашевског глагола *сѣцати* „заискрити“.

3.2. Позајмљени ковачки термини:

3.2.1. Из немачког језика: *болц*, мн. *бóлцове* (КГ) „болц“ (<нем. Bolzen); *бормашина*, -не (К, Кл) /син. *бургија*/ „направа коју су правили сами ковачи, којом се буши хладно гвожђе /студено железол“ (<нем. Bohrmaschine); *бронз* || *бронц* (КГ) „легура бакра и калаја, бронза“ (<нем. Bronze или рум. bronz); *гивинт*, -ове (КГ) „спирала, спирални рез, навој завртња, жлеб на завртњу“ (<нем. Gewinde, в. и Schraubengewinde „завртањ са навојем“) /син.: *филét*, -ти (<рум. filét)/; *дорн*, мн. *дóрнове* (К, Кл; оКГ) „направа за бушење топлог гвожђа /жéшкок² желéза/“ (<нем. Dorn) /син. *бушило*, -ла „направа за бушење“/: *патрát дорн*, *дорн на ч'етири h'ошка* (К), *бушило патрát* (Кл) „врста дорна за пробијање четвртастих рупа на гвозденом предмету“ (в. рум. rătrát „квадрат“); *ицује* (К) || *хацује*, *х'ацује* (КГ), *ха(ј)цује* (Кл)/ „потпирује ватру“ (<нем. Heizer „ложач“, в. и нем. Heizung „направа, уређај, инсталација за грејање“); *кíлнер*, -ри (К, Кл) || *кéлнер* (К) „алат којим се обележава место на гвозденом предмету где треба да прође бургија“ (<нем. Kigner „челична алатка којом се обележава место за бушење на металима“) - уп. и срп. *кíрнер*); *клóмба*, -бе (КГ) „кламфа, скоба“ (<нем. Klampfe; не искључујемо могућност да је лексема словенског порекла – уп. укр. клуба „кука“, чеш. klubák „кљун“ - DELR, 214); *Комáнда*¹⁶, -де „општинско народно веће“ (<нем. Kommando „команда, заповедништво“); *кромп*, мн. *крóмпове* (К, Н, Ј) || *крамп*, -ове (КЛ, Л, В) (<нем. Kramp) /син. *сáпоњ* (Р) (в. ниже 3.2.2.)/ „крамп“; *леткóн*, -ни (КГ) „леткол, алатка за лемљење, лемилица“ (<нем. LötKolben); *лétујем* (КГ) „лемити“ (<нем. löten); *мúтер*, -ри (КГ) „шраф“ (<нем. Mutter) /син.: *шраф*, мн. *шрáфове* || *шарáф* (КГ) „шараф“ (<нем. Schraube)/; *нит*, мн. *нíтове* (КГ) „нитан, закивак, наковница“ (<нем. Niet/e/); *пеглáјс*, мн. *пеглáјси* || *пиглáјси*, *пиглáјсеве*, *пеглáјсеве*, *пеглáјсове*, *пиглáјсове* (КГ) „алат од челика, са зупцима обично косо урезаним, који служи за стругање, равнање, глачање гвожђа, турпија; пегла“ (<нем. Bügeleisen); *плек*, мн. *плéкове* (КГ) „лим, плех“ (<нем. Blech, мац. plech); *рáшпел нíла* (К) „турпија за дрво коју су правили ковачи“ (<нем. Raspel „турпија“) /син.: *нíла за дрéво*, *нíла за копíту*; *рунтáмер* (К); *брадасéц* (К)/ „алат од челика са зупцима обично косо урезаним који служи за стругање, равнање, глачање гвожђа“ (в. и уп. нем. gund „округао“ и Hammer „чекић“, hammer „ковати, куцати, ударати чекићем“); *трáјбер*, -ри (Кл, Н) „алат за бушење дрва“ (<нем.

¹⁶ Најстарији термин за именовање општинске управе /општинског већа/, иначе и данас најфреквентнији у употреби. Исти термин, са истим значењем, постоји и користи се у Свинци.

treiben, getrieben „радити нешто /у преносном смислу/, нешто проузроковати, деловати“); *штиц*, мн. *штицове* (К) „*остри* део /рог/ наковња“ (<нем. Spitz); *штéкла*, -ле (К) „*равна страна наковаље има дупку за штéкле*“ (уп. нем. stecken „ставити, угурати, фиксирати, убацити; бити стављен, фиксиран“), син. *рунштекла*; *шмóла* (К) „чекић којим може да се засече гвоздени предмет“ (најверованије позајмљеница из немачког језика чији етимон нисмо утврдили) и *шмолосéц* (К) „алат којим се удара по гвозђу да би се обрадило“ (најверованије је овај термин настао спајањем домаће речи са позајмљеницом из немачког језика чији етимон нисмо пронашли); *шинајцајк*, мн. *шинајцајкове* (К) „филијера“ (највероватније термин је немачке провенијенције, али нисмо успели утврдити етимон; в. и нем. Schneuze „усекач, направа за гашење свећа“); *шраф*, -фове || *шараф* (КГ) / „шраф, завртањ“ (<нем. Schraube); *шрафштòк*, мн. *шрафштòкове*¹⁷ (К) (<нем. Schraubstock) /син. *мэнгина* (К) || *мінгина* (Кл) / „стега коју користе ковачи“.

3.2.2. Из румунског језика: *ала́ма*, -ме (КГ) „месинг“ (<рум. alámă); *апатáре* (КГ) „(хем.) тешка вода“ (в. рум. ára táre, ára grăa „исто“); *балама́ва* || *балама́*, мн. *балама́ле* || *балама́ве* (К) (<рум. balamá) /син.: *петíца*, мн. *петíце* – в. горе 3.1.2./ „метални спој, на вратима, између стубова са стране и крила који се отвара, шарка“; *ба́рос*, мн. *барóси* (КГ) „ковачки чекић“ (<рум. barós < циг. bago „велик, значајан“ – DELR, 80) /син.: *маљ*, мн. *маље́ве* „маљ, дрвена справа, чекић за ударање“; *гра́па*, -не (К, Ј) (<рум. grăpă) /син.: *бра́на*, -не (Кл, Н, Р) / „дрљача, брана“; *диплóма*, -ме || *диплома*, -ме (ређе) / (нем. Diplom, рум. diplomă); *диферíте клéште* (Кл) „разне врсте клешта“ (калк према румунској синтагми: diferite /tipuri de/ cléști); *дорн патрáт* (КГ) „алат којим се праве четвртасте рупе“ (<рум. pătrát „квадрат“); *егзáмен*, -ни (К, Кл) „испит“ (<нем. Examen; уп. и рум. exámen /< фр., лат. examen/ „исто“); *канч'óк*, мн. *канч'óкове* || *канч'óци* (ређе) (КГ) (<рум. canciós; в. горе 3.1.2.) „гвоздени предмет којим се захвата блато или малтер и утрљава на зид“; [*од^м* две] *компонénте* (КГ) /син.: [*од^м* два] *дéла* (КГ) / (<рум. componéntă „саставни део /нечег“); *ма^нéр*, -ри (К) || *мьнér*, -ри (оКГ) /син.: *ру́кавац* (КГ) || *ру́ку^овац* (К) / „рукавац“ (<рум. mânér „исто“); *матри́ца*, -це (КГ) (<рум. matrice <фр. matrice „матрица“), „матрица“; *мистри́ја*, -је (в. горе 3.1.2.) (КГ) „гвоздени предмет којим се захвата блато или малтер и утрљава на зид“ (<рум. mîtrie); *ра́нга*, -ге (КГ) „гвоздена полуга“ (<рум. rângă); *са́поњ*, -по́њи (Р) (<рум. sáră „мотика“) „крамп“ (в. горе 3.2.1.); *скелéт*, -ти (К) „костур

¹⁷ Други акценат у лексеми /ò/ јесте секундарни.

(ковачког меха)“ (<рум. *schelét* < фр. *squelette*); *ску́ла*, -*ле* (К, Кл) „општи назив за предмете којима ковач ради, справа, алат“ (<рум. *scúlă, scúle* „исто“); *Сфат*¹⁸ јд., *Сфáтове* мн. (КГ) (<рум. заст. *Sfatul popular* „општинско народне веће“) [*„смо*¹⁹ *добијáли /добивáли/ дипло́му /диплому/ от Сфáта, от Комáнде*“]; *уч’ени́к*, -*ци* (К, КГ) (<рум. *uceníc* < слов. *ученикъ*) (син. *ше́ѓрт* || *ше́ѓ’рт*); *филéра*, -*ре* || *филијéра*, *фиљéра* (КГ) /син.: *инáјцáјк*, *бурѓи́ја за гивинт* *што се чини у му́теру* (К)/ „филијера“ (<рум. *filieřă*); *филéт*, -*ти* (КГ) „спирала, спирални рез, навој завртња, жљеб на завртњу“ (<рум. *filet*);

У румунске позајмљенице спадају и поједини калкови или полукалкови. Тако, на питање: „Како се зове способност мајстора да успешно направи неки предмет, да вешто изведе неку радњу, његово занатско умеће“, добили смо следеће одговоре: 1. *ствар ка лúме* (К) (полукалк према румунском: *treábă ca lútea* „ствар као свет“) /син.: *ваљáна ствар* (КГ)/ и *то је прáви мајстор* (К; КГ); 2. *месеријáш бун* (Кл) „добар занатлија/мајстор“ – синтагма преузета дословно из румунског језика: *meseriáš bun*²⁰ „исто“.

3.3. Из других језика: *бурѓи́ја*, -*је* /син. *бормаши́на* (К, Кл; КГ) „направа коју су правили сами ковачи, којом се буши хладно гвожђе“ (<тур. *burgu*); *валóв*, -*ви* (К, Кл) „суд издубљен у облику корита од камена у којем се држи вода у ковачници; валóв“ (<маџ. *válu*); *ка́лфа*, -*фе* (КГ) „калфа, „помоћник мајстора“ (<тур. *kalfa*); *ка́мина*, -*не* „место где се ложи ватра и загрева гвожђе /уп. срп. *kāmīn*“ (<грч. *kaminos* „пећ“); *дорн карíч’аст* (КГ) „округла направа за бушење“ (*карíч’аст* < *ка́рика*, -*ке* (КГ) „точак“ <маџ. *karika* „Kreis, Ring, Reifen“ – Hadrovics, 1985: 295); *коси́тер* заст. „коситар, коситер, калај“ (<грч. *kassiteros*) || *коси́тор* (КГ) „исто“ (<рум. *cositor*); *мајстор*, -*ри* (<грч. *maistor*); *мéнгина* /мн. *мéнгине* (К) || *мíнгина*, мн. *мíнгине* (Кл)/ „стега коју користе ковачи, менгеле“ (<тур. *mengene* < *magganon*); *фíрис*, мн. *фíризи* (КГ) „тестера“ (<маџ.

¹⁸ Званични румунски назив за општинско народне веће коришћен после Другог светског рата све до седамдесетих година прошлога века када је замењен синтагмом *Consiliul popular* „Народни савет“, а после 1990. у употреби је *Consiliul Local* „Месни савет“; данас је доста ретко у оптицају.

¹⁹ Реч је о ковачима; изјава Петра Богдана Живке.

²⁰ Објашњење треба тражити у чињеници да клокотичком ковачу, Стоји Саулу, карашевски говор није матерњи говор, па је њему и осталим члановима циганских заједница у карашевским селима фамилијарнији румунски језик (чији је утицај свеprisутан, како у званичним ситуацијама, тако и у свакодневној, незванчној комуникацији).

fűrész); *шегрт*, мн. *шегрти* (К) || *шег^брт*, *шег^ррт* (К), *ша^бг^брт* (Кл) „шегрт, ученик на занату“ (<тур. *şakirt*); *калфа*, *-фе* (К, Кл) „помоћник мајстора“ (<тур. *kalfa*).

4. У вези са ковачким занатом код Карашевака, наводимо у наставку неке радње, обреде, веровања.

И код карашевских ковача наковањ јесте окултан предмет према којем се са поштовањем и скоро као према светињи опходе. На Крстовдан, када поп освештава куће, ковачи обавезно замоле свештеника да им освешта и наковањ, а у соби, у кући, запали се свећа. Ковачи су тамјаном кадили наковањ на дан *Св. Флоријана*, који је сматран свецем заштитником ковача (као и чобана) од пожара, ватре, али и поводом неких других већих хришћанских празника као што су Благости, Ускрс. *Свѣети Јозип*, (слава свих карашевских мајстора, укључујући и ковача).

Познато је да је наковањ у прошлости, исто као и вериге, био фетиш. До данас је остало веровање у његову магичну, натприродну моћ, па су ковачи, повремено, и то у јутарње сате, лупали чекићем у наковањ да би тим поступком отерали ђавола и онемогућили његово деловање око ковачнице. Лупање у наковањ има, дакле, апотропејски карактер. Ковачи су строго пазили да се наковањ не оскрнави било чим. Тако, нису дозвољавали да се седне на наковањ, а ако би се то некако десило, ковачи су се ужасно љутили. Нису карашевски ковачи дозвољавали, на пример, ни да се чаша с ракијом постави на наковањ и, у главном, икакав предмет.

Забележили смо и следећа веровања везана за ковачки занат. Карашевци верују да нађена стара изгубљена потковица на путу доноси срећу, те су такве потковице узимали, доносили кући и вешали као амајлију на неком објекту у домаћинству. Такође, жене су такве нађене потковице стављале с јајима на којима леже квочка, а сматра се и да има заштитну моћ против грмњаве. Постоји и пракса да жене донесу сирово јаје и ставе га у воду у којој се кали гвожђе, а потом га носе кући јер се верује да може излечити децу обелелу од *кожушња* „дечја кожна болест, осице“.

5. Прелиминарни, провизорни закључци

5.1. На основу упитника добијена су око 200 лексема, од којих један део јесу ковачки термини у правом смислу речи, док други део чине лексеме које су тесно повезане за ковачку терминологију (нпр., производи који су израђивали ковачи, предмети који се користе у овом али и у другим доменима активности и сл.). Након сумарне статистичке анализе

порекала свих прикупљених термина, установили смо да су домаћег, словенског порекла око 55-57%, а страног порекла око 43-45%. Тај однос одражава се и у корпусу грађе анализирани у овом раду, наиме, од око 128 размотрених термина (без варијанти, паралелних ликова), од којих ≈ 69 словенских (53,9%) и ≈ 59 страног порекла (46,09%). Међутим, будући да је анализа грађе у овом раду само делимична, непотпуна, до коначне анализе целокупне грађе ове закључке (поготово оне статистичке) треба сматрати провизорним, а њих финална, суштинска анализа у будућем раду на ову тему може потврдити или, у мањој или већој мери, оповргнути.

5.2. Статистичком анализом порекла овде изложене карашевске ковачке терминологије добили смо следећу слику:

5.2.1. Од укупног броја карашевских ковачких термина словенског порекла (53,9%), термини који су заједнички карашевским и другим српским говорима (в. 3.1.1.) чине 72,47%, а 27,53% чине термини специфични само карашевским говорима (в. 3.1.2.).

5.2.2. Што се тиче термина страног порекла, од укупног њиховог броја (46,09%) најбројнији су термини позајмљени из немачког (45,76%) и румунског језика (40,67%), а сви остали позајмљени термини из маџарског, грчког и турског језика износе 13,55%.

5.2.3. Анализа односа између термина словенског и страног порекла указује на чињеницу да је проценат термина стране провенијенције изузетно велик, а сличан проценат, највероватније, тешко да постоји у другим доменима активности. Према подацима којима располажемо у вези са ковачком терминологијом, треба истаћи да је ситуација од прилике иста и у другим насељима са српским живљем у румунском Банату. Велики број позајмљеница у ковачком занату последица је конкретних економских, али и политичких прилика у Банату. Наиме, немачки колонисти настањени у Банату током XVIII века донели су са собом напреднију технологију и алатке ковачког заната, те су од њих аутохтони становници Баната, Срби и Румуни, преузели заједно са алатима и њихове (немачке) називе које су, како то увек бива у процесу позајмљивања, прилагодили свом језику (говору). Осим тога, алатке су произвођене у немачким/аустријским мануфактурама и, у новије време, фабрикама.

5.3. Треба нагласити да се, у доста случајева, напоредо са позајмљеним ковачким терминима употребљавају и домаћи, словенски термини, који нису изашли из употребе након продора позајмљеница: *бушило* – *дорн*; *букџ* и *лежница* за *мáлтер* - *канч'ок* и *мистрија* (КГ);

петџа - *балама* || *баламава*; *рашпел пџа* - *пџа за дрџво*; *бџрос* – *маџ*; *грапа* – *брапа*; *ма^бнџр*, *м^ннџр* – *рукавац* и др. Шта више, констатујемо да су у неколико случајева створени (највероватније калкирањем) поједини термини карашевским /словенским/ материјалом (*брадасџер*) према моделу страног позајмљеног термина (*рунтџмер*). Овакво стање доказ је да су КГ пружали отпор позајмљивању настојањима било да се позајмљенице калкирањем преведу, било чувањем старих, аутохтоних словенских ковачких термина.

5.4. Сматрамо да је извешан број карашевских словенских термина конзервисан захваљујући и чињеници што су ти исти термини и/или лексеми у румунским говорима, иначе словенског порекла, у фреквентној употреби (в., нпр.: *пџа*, *џава*, *оџџ*, *кош*, *тџџка*).

5.5. Поједини термини добијени од казивача Стоје Сау Маријана Трајана из Клокотича, као што су, нпр., *св^брџило*, *глџто* и још неки, нису карактеристични за КГ и треба их третирати као личну (индивидуалну) реализацију типичну за карашевске Цигане.

Скраћенице

алб. – албански	нем. – немачки
буг. – бугарски	несвр. – несвршени вид
вар. – варијанта /паралелни лик/	свр. – свршени вид
грч. – грчки	син. - синоним
дем. – деминутив	слов. – словенски, прасловенски
дијал. – дијалекатски	срп. - српски
заст. – застарело	стсл. - старословенски
јд. – једнина	тур. – турски
КГ – карашевски говори	укр. - украјински
лат. – латински	фр. - француски
м – мушки род	цсл. – црквенословенски
маџ. – маџарски	чеш. – чешки
мн. – множина	

Скраћенице за насеља

В – Водник	Л – Лупак
Ј – Јабалче	Л – Лупак

К – Карашево
Кл – Клокотич

Н – Нермић
Р - Равник

Литература

- БГШВД, I – Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*, Прва књига: *Увод у фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, Београд, 1994.
- БГШВД, II - Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*, Друга књига: *Морфологија, синтакса, закључци, текстови*. Српски дијалектолошки зборник XLIII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, Београд, 1997.
- ПЦ-СС, 1993: *Полный церковно-славянский словарь*, Составилъ Священникъ Григорій Дьяченко, Издательский отдел Московского патриархата, Москва, 1993.
- Радан, 2007: Михај Н. Радан, *Терминологија ватре у говорима Карашевака*, Probleme de filologie slavă / Проблеми словенске филологије / Проблемы славянской филологии, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Catedra de Limbi Slave, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2007, стр. 429-442.
- РГСМ – Милета Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 15, Београд, 2012.
- РКМД, I – Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, Свеска прва, Српска краљевска академија, Београд, 1932; Свеска друга, Београд, 1935.
- РКМД, II – Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, Свеска друга, Српска краљевска академија, Београд, 1935.
- РСХКНЈ, I-XIX: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, том. I-XIX, Српска академија наука / Српска академија наука и уметности, Институт за српски (српскохрватски) језик, Београд, 1959-2014.
- РСХКЈ, I-VI: *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. I-VI, Матица српска (* Матица хрватска), Нови Сад (* Загреб), 1967-1976.
- ТДР – Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд, 2008.

- DELR: Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române* (Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin). București: Editura SAECULUM I.O., 2007.
- Hadrovics, 1985: László Hadrovics, *Ungarische elemente im serbokroatischen*, Akadémiai kiadó, Budapest.

Mihai N. Radan

SUR L'ORIGINE DE LA TERMINOLOGIE DE LA FORGE DANS LES DIALECTES CARASSOVIENS DE CARASOVA ET DE CLOCOTICI

(Résumé)

Dans la partie introductive de l'étude nous faisons une courte présentation du statut du métier de forgeron pendant les derniers cent ans dans les villages carassoviens et nous précisons les localités où les enquêtes se sont déroulées, le questionnaire utilisé et les informateurs interrogés. Puisque ce métier est en voie de disparition, le but principal de l'enquête est celui d'enregistrer cette terminologie avant qu'elle soit hors d'usage.

Dans le travail proprement dit nous avons analysé la structure de la terminologie carassovienne de la forge pour établir : a) le rapport entre la terminologie autochtone (slave, serbe) et la terminologie étrangère qui est le résultat des emprunts suite aux contacts avec d'autres ethnies de Banat (surtout roumaine et allemande) ; b) quelle(s) est (sont) la (les) langue(s) qui a (ont) exercé l'influence la plus puissante dans ce domaine ; c) l'inventaire des termes archaïques slaves conservés dans ce dialecte dans les conditions d'un isolement multiséculaire et d'une évolution multiséculaire indépendante des dialectes serbes convergentes.

Mots clé : Carasova, Clocotici, forge, terminologie, archaïsmes, influences, emprunts.

Петар Богдан (Живка) – ковач, Карашево

Стоја Сау Маријан Трајан – ковач, Клокотич

Драгана Радовановић*
Институт за српски језик САНУ**

ТЕРЕНСКИ ЗАПИСИ ИЗ ЧЕНЕЈА

У раду се на основну теренских записа указује на најмаркантније дијалекатске особености у говору Ченеја у румунском Банату. Материјал се, у мери у којој то грађа обезбеђује, притом пореди са суседним селима истог микроареала, и то са обеју страна државне границе која пресеца Банат, као и са досадашњим ранијим записима из овог пункта.

Кључне речи: говор Ченеја, румунски Банат, шумадијско-војвођански дијалекат, кикиндска зона, тамишка зона, ареални распоред.

0. Увод.

0.1. Дијалектолошки подаци о српским говорима у румунском Банату у стручној литератури су и до данас углавном давани фрагментарно¹, а поједини месни говори овог подручја угрубо ситуирани. Иако су поједини севернобанатски и средњембанатски пунктови као контролни укључени деведесетих година у опсежну студију о говорима Баната (Ивић и др. 1994 и 1997), додуше са несразмерним обимом грађе у временском распону од четрдесетак година – послужили су да се наговесте неке од важнијих изоглоса на овом терену.

0.2. Имајући у виду да периферија понекад може пружити више него савремена матица појединих дијалекатских комплекса, посебна пажња српских дијалектолога у последњој деценији усмерена је на

---

* draganailija@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживања културе и историје Срба у Румунији* финансираног од стране Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, и пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ О класификацији српских говора у Румунији, с упућивањем на библиографске податке в. у Бошњакловић 2008, стр. 261–279.

подробнија истраживања и ових периферних говора како био они, између осталог, коначно били исцрпно описани и задобили заслужено место у нашим обимнијим дијалектолошким описима. Тиме би се у првом реду обезбедило прецизније ситуирање неких од ових месних, посебно контактних говора и омогућио бољи увид у лингвогеографски распоред појава. С тим у вези, потребно је да се подробно забележе и маркирају дијалекатске особине сваког месног говора српског живља и то на свим језичким нивоима (чак у етнокултурном контексту), будући да је, како стручњаци упозоравају, висок степен унапредовања балканистичких одлика у овим говорима. Поред чисто лингвистичких разлога, не треба пренебрегнути ни оне изванлингвистичке факторе који леже у стопи убрзаног смањења удела српског становништва у односу на укупан број румунског становништва. А, наравно, села се убрзано гасе.

У том смислу, оправдана су започета систематска дијалектолошка истраживања српских говора у румунском Банату, те су и ови записи из Ченеја² прилог таквим истраживањима – у овој фази рада извештајног³ карактера.

0.3. Говор Ченеја је у студији о говорима Баната (Ивић и др. 1994: 63) одређен као „гранични говор кикиндске зоне“, а уочени факултативно непренесени акценат на унутрашњим слоговима даје овом говору карактер прелазности. Грађа обухваћена монографијом датира из 1993.

² Прикупљање теренског материјала обављено је у оквиру међуинституционалне сарадње Научног центра при Савезу Срба у Румунији (носилац пројекта *Истраживања културе и историје Срба у Румунији* под рук. проф. др Михаја Радана), и пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, чији је реализатор Институт за српски језик САНУ. Пункт ми је додељен према распореду проф. Радана, а тиме је, с друге стране, будући да је грађа главним делом прикупљана на основу упитника за Српски дијалектолошки атлас, утврђена и његова гушћа мрежа. Израда српског дијалектолошког атласа реализује се у оквиру Међуакадемијског одбора за атласе САНУ и Института за српски језик САНУ.

У Ченеју сам боравила током јула 2016. године, а највећи део материјала прикупљен је у кући чика-Драге Јаношева и тета-Ленке Оларов, те им се овом приликом захваљујем на гостопримству, стрпљењу и предусретљивости.

³ Иначе, публикавање Извештаја са терена била је пракса српске дијалектологије и пре Другог светског рата и у релативно новије време (уп. нпр. извештаје Петра Ђорђића, Радомира Алексића, Бранка Милетића, Бошковића, Малецког; Павла Ивића, Александра Младеновића и др.), а ниједан од тих извештаја није касније заобиђен у дијалектолошким монографијама и синтезама; неретко су то и данас најпоузданији записи о тим говорима, при чему наравно није небитно да су многи од њих из данашње перспективе врло стари.

године, ограниченог је обима и зато очекивано изостају подаци да би се основано судило о битним дијалекатским цртама.

Поред ситуирања ченејског говора у студији о банатским говорима деведесетих година, коаутори опсежне монографије Жарко Бошњакловић и Гордана Драгин овом су говору изнова посветили пажњу. Своје забелешке Жарко Бошњакловић публикује чак у три наврата, и то једном на основу писаног корпуса (Бошњакловић 2013), други пут у поређењу са пунктом Плочице на српској страни (Бошњакловић 2014), а и као део научне интерпретације које се тичу фаза и резултата балканизације у говорима Ш-В дијалекта Срба у Румунији (Бошњакловић 2014). Прилог фонетским одликама ченејског говора недавно даје и Гордана Драгин (2013:).⁴

0.4. Имајући у виду досадашњу расположиву грађу из Ченеја, материјал који доносим употпуниће дијалекатску слику овог месног говора, на фонетском и морфолошком плану, у мери у којој ми то грађа буде дозвољавала. Релације ће бити успостављене углавном према суседном тамишком пункту Дињашу и кикиндском Малом Бечкерку.

Грађа је делом ексцерпирана на основу попуњеног упитника, а делом на основу добијених дијалекатских транскрипата сачињених на основу осам сати снимљеног разговора, са више информатора рођених у Ченеју; в. нап. 4.

1. Фонетске одлике у говору Ченеја

1.1. Говор Ченеја у основи карактерише новоштокавски четвороакценатски систем, с тим да је увелико отпочео процес његовог нарушавања. Поуздани показатељи експанзивног урушавања овог прозодијског система су:

---

⁴ Анализирани материјал снимљен је деведесетих година у време настајања монографије о банатским говорима (Драгин 2013: 379). Г. Драгин је годину дана раније (2012) указала и на најмаркантније особине говора Радојева у српском Банату, чије изгласе продужују на румунску страну – до Ченеја, при чему су оба месна говора ситуирана као прелаз између кикиндске и тамишке зоне (уп. Ивић и др. 1994: 63).

(1) Дужење кратких акцената:

а) *ʸо́на⁵, јѐна, мѐне, мѡгу, др̑жу, да стѡји, да крѣчим, оп̑ирача, прѣгача, жѣравица, се ўскисну, гѡворим, кѡстију, лѡпатица, рѣкама, нѡктију, да́наске, сави́јачице;*

б) *мѐсто, гѣске, њѣву, нѡсу;*

поред: *но́лом, ѡмају, ѡшо, нѣ једе, гѡвеце, кола́ћићи, жѣне, мѡгу, се ѡдмори, ѡте, ѡтима.*

Ипак, сразмерно је више потврда које показују висок степен дужења краткоузлазног акцента. Појаву не бележи Г. Драгин нити у Ченеју нити у Радојеву (Драгин 2013, Драгин 2012), иако је потврђена у ченејском говору у говорима Баната. Дужење је уобичајено посебно у средњембанатским селима у српском Банату (Ивић и др. 1994: 51–52).

Полудуги акценат није потврђен у грађи из Малог Бечерека у којем је или стандардан изговор краткоузлазног или се може интерпретирати као прелаз ка краткосилазном акценту или, понекад и према утиску, без квантитативних и квалитативних разлика. Из Дињаша располажемо спорадичним потврдама за дужење акцената (*цѣдило, вѣдрице; нѣраст; и: ту́лузина, вѣдрица, ма́гарица; прѣву, мѣдом, њѣне, ко́шнице, стѣнице*).⁶

(2) Губљење квалитативних опозиција. Појаву илуструју примери: *ошѡмучена, ѡшли, ѡмо, кѡлаћ, Їталију, јѣдан, Рѣмуније, кѡваћ, кѡжемо, крѣвет, донѣсем, шѡво́ве;* исп. примере под (1). За сада бисмо ове потврде могли интерпретирати као факултативне индикаторе процеса балканизације.

Појаву бележи Г. Драгин и у Ченеју и у Радојеву (Драгин 2013: 379; Драгин 2013а: 37). Исто потврђује и материјал из Рудне (Бошњаковић и Вареника 2013: 221–223). У опису банатаских говора, појава је квалификована као реализација краткоузлазног акцента на начин који би представљао прелаз према краткосилазном акценту у живљем контакту са румунским становништвом, уз напомену да је таквих потврда сразмерно више у новијој грађи него оној из педесетих година двадесетог века.

⁵ Полудуги акценти означавају су устаљеном фонетском транскрипцијом коју је предложио Павле Ивић.

⁶ Грађа прикупљена 2006. године. За озбиљније закључивање, требало би из Дињаша пажљиво преслушати цео материјал којим до сада у дигиталној бази располажемо.

(3) Непренесени ^ акценат (обично на унутрашњем слогу). Сасвим су обични примери у којима није дошло до померања дугосилазног акцента у унутрашњим слоговима: *долѝва, чокѧње, понедѣљник, утѡрник, свизѧрка, челѣвље, приповѣда, дивѧнимо, бокѡнце*; и: браздѧр (/брѧздѧр), барагѧн; а л и и: *фѝрѧнга, тањѝр, кѧмѣње, факултѣт*; уп. материјал из Ченеја (Драгин 2013: 379–380) и из Радојева (Драгин 2013а: 37).

Појава је маркантна особеност тамишке групе говора, а у Ченеју је примећена још у време настајања студије о говорима Баната. Тим поводом аутори монографског описа констатују да је оваква ситуација на терену потврђена у грађи прибављеној деведесетих година и да управо она овом граничном говору даје обележје прелазности из кикиндског ка тамишком говорном типу (Ивић и др. 1994: 54–63). Иначе, непренесени дугосилазни акценат јавља се само у унутрашњим слоговима (1994: 61).

Како се и према налазима Г. Драгин (2013: 380), али и мојим прибављеним за ову прилику најсвежијим подацима непренесени дугосилазни акценат спорадично јавља и на крајњем отвореном или затвореном слогу (у питању је маркантна особеност тамишке групе), унеколико се помера изоглоса непренесеног дугосилазног акцента. Она захвата Радојево (на српској страни) и Ченеј на румунској страни (Ивић и др. 1994: 62, скица 7).

У односу на податке из деведесетих година према којима се краткосилазни није померао ван познатих позиција, у грађи су забележени и овакви примери: *бауљѝна, кукувљѧва, шалукѧтре, тулѡзина, заустѧвио, гибѧнице*. Ранији материјал из Ченеја (Драгин 2013: 380) и из Радојева (Драгин 2012: 37) такође потврђује ову појаву. Слични примери карактеристични су за Рудну, који сада, с друге стране, овом говору дају карактер прелазности према смедеревско-вршачкој зони (Бошњакловић и Вареника 2013: 223).

(4) Скраћивање дугих акцената. У грађи су се нашли и примери у којима су променама захваћени и дуги акценти:

а) ^ > ˘: *мѧнем, шѣст, ђѧк*; поред наравно: *кѣв, по кѣви, кѣвљом; хѧм, хрѧм, чѧђ, рѣч*;

б) ´ > ˘: *култѣру, глѣста; спѧвају, рѧдило се, мѣшало се, кѧзала*;

в) ´ > ˘: *нѣсам, у бѧићи, рѧдили*.

Појава се објашњава румунским утицајем и забележена је у банатским говорима (Ивић и др. 1994: 54), уз напомену да је изразитија управо у румунском Банату.⁷

1.2. Послеакценатске дужине у говору Ченеја скоро су изгубљене, а њихова спорадична употреба везује се за позиције у којима су дужине најстабилније – на крајњем затвореном слогу (*nàsŭľ, kòmľov, nŭz nĕh*) и унутрашњем слогу (*ŭmĕsim, ŭmĕmo dĕvĕjka*) који у овом говору факултативно чува непренесени акценат, те тако напоредна употреба у ствари даје подршку овој дужини (Ивић и др. 1994: 127).

1.3. Грађа потврђује и оваква преношења на проклитику: *nŭz nĕh; ŭ страну, нѧ дан, прикò бѧшче, окò куче; нĕ знам; и наравно: у вѣ кѧшике, на вѣ нѧжа, иза пѣјке, на рѧгаљ.*

1.4. Уверљива је дезакцентуација поједних акцентогених речи, као што су титуле, сроднички називи и сл. у комбинацији са властитим именицама: *деда-стрица, тета-Лѣнка, чика-Бѧта, нена-Лѣнка, деда-ѡцова стрѣна, свети-Трѣвун.*

1.5. Као маркантна појединост банатских говора издваја се ниска артикулација вокала *a*, такође потврђена у ченејском говору (*Мара, банак, ланац, лала*).

1.6. Рефлекс јата је у ченејском говору екавски са познатим фонетским и морфолошким икавизмима шумадијско-војвођанског типа: *мѣни*⁸, *вѣдио, вѣдила (1x вѣдела, горела), посијем (/сејем), придали се, приварио, прид, прико, сикира, старији* и сл. Исто стање потврђује и Бошњакловићева анализа приватних писама (2013: 80).

1.7. Грађа потврђује доследно сажимање вокалских група: *мѡго, чѣто, дѣржо, дѡно, ѡтково, ѡмо, вѡло, фѡлиро се; пѣпо* и сл.

1.8. Девокализација /p/ је сасвим уобичајена у примерима: *ѡмрали, ѡмрела, свѣкрова, јѣтрова/јѣтрова, прѡслук, прѡсла* и др.

1.9. Консонантски систем познаје фонему *ʃ* потврђену у примеру *бѡѣ*.

1.10. У иницијалној позицији глас *x* је релативно стабилан (*хѣтнула, хѡдма, хѡма, хѣђа, хрње*), а у финалној позицији показује извесну нестабилност када се или супституише (*вѣј*) или изостаје (*у вѣ кѧшике*).

⁷ Сличну ситуацију, односно тенденцију генерализације дугосилазног акцента на претпоследњем слогу Томановић у говору Лепетана објашњава романским утицајем.

⁸ Од саговорника средње генерације сам више пута записала мене: *ѡн мѣне кѧже, мѣне то гѡдно.*

1.11. У материјалу који доносим убедљива је превага примера који показују мешање африката *ћ, ђ, ч, џ*: *иза куче, дао му кучу, чебаде, ђеп, чурка, џон, ђетир, љила*; поред примера у којима мешање изостаје: *ћерка, чакиуре, џеп*.⁹

Материјал из деведесетих година показује разликовање ових африката (Ивић и др. 1994: 315, у нап.), мада би такве закључке требало узети с резервом, будући да им је, како и сами аутори наводе, грађа којом су из тог места располагали била уступљена. Овоме у прилог иду и истраживања М. Томића шездесетих година, који је категоричан у констатацији да се у говору Ченејаца не разликују помињане африкате (Томић 1967: 85).

1.11.1. Према мом материјалу из 2006. године забележеном у Дињашу и Малом Бечкереку, појава није у експанзији; уп. *кљћа* (Д, МБ), *ђаво* (Д), *чџкањ* (МБ), *колџеке* (Д), *прџаге* (МБ), *срџаница* (Д), *џрџић* (Д).

1.12. Уочљива је стабилност и финалне групе *-ст*: *стаџост, раџост* и сл.

2. Морфолошке одлике у говору Ченеја

2.1. Грађа којом располажем показује доследну употребу наставка *-ом* у инструменталу једнине мушког и средњег рода: *са ђоџом, свеџом иџем, с џтим мртџаџом, са здџављом, са мџјим мџџом; краџом, лџом, џтим маџаџом*. Исто стање потврђено је и у Дињашу (*са жарџаџом*) и у Малом Бечкереку (*сџриџтом, баџреџом*).

У приватним писмима Бошњаковић указује на доминацију наставка *-ем*, с објашњењем да се ради о тежњи адресанта да писану форму (из личне перспективе, одн. делимичних знања) приближи стандарду (2013: 82).

2.2. У погледу множинског проширења *-ов/-ев*, ситуација је непреврела: *стриџови, мџишови, лџеве* даџи, иџу у тџпле *краџеве*; али: *ноџева, џчеџи*. Исто стање потврђују и примери из Дињаша (*зеџеве; мџишове/мџишеџе*). Из нешто оскудније грађе у Малом Бечкереку налазимо само *мџишови*.

---

⁹ Да је мешање африката у живој употреби свесни су и наши информатори који су ми испричали како су им се житељи Сенпетра (кикиндска зона, нешто северније) у том смислу „одвајкада“ подругивали: *Пенеџџи скџју ђџкањ на ђетир паџџета*.

2.3. У генитиву множине именица мушког рода забележени су и примери с наставком *-и*: кад је био *код коњи*, код моји *родитељи*.

У стручној литератури је проблем овог генитивног *-и* интерпретирано као релативно нов експанзивни процес код именица које значе жива бића и да га не треба доводити у везу са старијим ликовима, као што су *људи/мрави/црви*. Међутим, банатски говори располажу већим бројем потврда у којима се овај наставак шири и на именице које не значе живо (Ивић и др. 1997: 21).

2.3.1. Наставак *-ију* у генитиву множине потврђен је и у примерима *јма седам браћују*; поред, наравно: *коштију*, *ноктију* и сл.

2.4. У дативу, инструменталу и локативу именица мушког рода потврђен је само наставак *-има*: *с коњима*, *с ђима пешицима*, *коњима ћупали*.

2.5. Облици акузатива множине имају у мушком роду облике са *ц*: *сандуце*, *бардаце*, *дивљаце*. Сличне примере бележила сам и у Дињашу.

2.6. Једна од морфолошких одлика кикиндске зоне јесте и плурализација облика номинативних и акузативних образовања на *-ад*, уз прелазак у м. р.: *дугмади/дугмаде*, *чебади/чебаде*, *пради/праде* и сл. Слично је и у Дињашу: *ови ждрѣбади* јма.

2.7. Грађа показује да инструментал именица женског рода на сугласник (старих *ј-основа* и њима прикључених) има наставак *-ом*: укаљо се *крвљом*, *маићом*, са *сљом*. Из Дињаша имам потврду: са *сљу*.

2.8. Именица Шваба у мн. тежи ка обрасцу промене им. м.р., па тако имамо: били *Шваби*, *седили Шваби*, *отишли Шваби* и сл.

2.8.1. Поједине именице мушког и средњег рода мењају род: *јѣну колаћу*, *јзмемо теңику*; *и сећеш копиту*. Грађа из Дињаша потврђује исто: *мѣтем ћѣбу*.

2.8.2. Именица *дан* има множину: *ови данова* пијем млѣго, *ове сѣд данове*. У Дињашу сам записала: *неколко дањи*.

2.8.3. Именица *орак* у Ченеју гласи: ту *оре* вељико, а у Дињашу: *јѣдан ѓра* и у Малом Бечкереку *ѓра/ѓрај*.

2.8.4. Општи је утисак да се облик *ведра* чешће користи у кикиндској зони и донекле у селима тамешке зоне. Моја грађа показује да је и у Ченеју и у Дињашу у употреби именица *ведра* и *ведрица*. Уп. за стање у Банату: Ивић и др. 1997: 26–57.

2.8.5. Именица *доба* има облик *добо*: *било у ѓно дѣбо*, *зѣмље дѣбо*.

2.9. Заменица *тај* се готово доследно у вези с предлозима јавља с почетним -о: не једе *од ђтог*, с *Ѣтима* пешкирима и др.

2.10. Према распореду датом у говорима Баната у тамишкој зони се у дативу и локативу једнине мушког и средњег рода заменичко-придевске промене јавља наставак -им. У Ченеју сам записала: *тїм чо́веку*, *мојим му́жу нїсам те́ла*, *њѢним му́жу*, *казївали* *њѢним сїну*, *свїким по је́но па́рче*, *ка́зали мојим оцу*. Овом одговарају Бошњаковићи налази на основу приватних писама (2013: 83).

2.11. И у Ченеју и у Дињашу уопштен је у генитиву (акузативу) придевске промене наставак тврде промене у примерима: *млађог сїна*, *ста́ријог сїна*, *за на́шог Дра́говог де́ду*; тако исто и: *са́д у за́дњо вре́ме*, *у по́следњо вре́ме*.

2.12. Као прилог банатским говорима и допуна лингвогеографском распореду придева *дивљи/дивији* (Ивић и др. 1997: 148), доносим податак из Ченеја, Дињаша и Малог Бечкерека: *дивији* (*дивије* *гу́ске*, *дивије* *па́тке*), што се опет уклапа у одлике кикиндске зоне. Тамишка зона има облик *дивљи*.

2.13. Слично ситуацији у српском Банату, наставак за 3. лице множине презента свих седам Белићевих врста је најчешће -ду: *дођеду* *Ѣнак ку́чи*, *Ѣи бе́реду да́наске*, *ме́тнеду на́ стал*, *при́криједу че́бе*, *дарїваду мла́ду*, *н-у́меду да пра́виду*, *не тра́жиду*, *да спа́ваду*, *та́ко бе́жиду*. Поред -ду, једнако фреквентан је и наставак -у глагола VI, VII и VIII Белићеве врсте: *їму не́ки*, *не́му де́ца*, *са́д пра́ву сва́бду*, *ба́бе се́ду*, *до́лазу да́наске*.

2.13.1. Готово је редован старији облик глагола *јести*: *да је́ пи́цу*, *не је́м са́д*.

2.13.2. И у Ченеју глагол *расти(ти)* има промену по VII Белићевој врсти: *кад му одра́сти ко́пита*, *ма́нем да нара́сти*, *кад се одра́стила*, што се уклапа у дијалекатску слику севернобанатских и средњобанатских говора на србијанској страни (Ивић и др. 1997: 201).

2.13.3. За ситуирање ченејског говора нису безначајни ни примери који показују да глагол *добити* не остаје у четвртој врсти, што је одлика нешто удаљенијих смедеревско-вршачких говора: *до́бимо сї́ра*, *кад до́би ине́кцију*; уп. и пр.: *да прѣ́ли грѣ́б*.

3. Остале синтаксичке и лексичке појединости.

3.1. Уз бројеве од пет па навише јавља се именица: а) у акузативу множине: *било двадесет ђсам гѡдине*; б) генитив једнине: *ймам дѣвет лѡнца зѣмље, ймам сѣдам јѡгњета*.

3.2. Потврђено је мешање акузатива и локатива, тачније потврде за употребу локатива уместо акузатива: *мѣте у сѡби, йде у цркви, кад су йшли на рѡдњи, кад су стйгли у Аустрији*. Да у Ченеју замена иде у правцу употребе локатива уместо акузатива потврђује и грађа приватних писама (Бошњакковић 2014: 84).

Поремећени падежни односи (локатив : акузатив; акузатив : локатив) бележени су и у Дињашу; уп. примере: *била сам у Јѡшу; ѡтишле у Шпѡнији, и се мѣте у тѡрби*.

3.3. Измењена је дистрибуција енклитика, па се она готово редовно јавља на почетку речи или иза везника и какве друге речи: *сам ѡнак ѡтишла у цркви, се прѡви тѡј кѡлач, и се пѣку лѣпо, не се йде дрѡгим дѡном*; уп. и примере из Дињаша: *сам вйдила, и се мѣте у тѡрби*.

3.4. Занимљиви су румунски калкови: *да прѡи шкѡлу, сѡд прѡила прѡи гимнѡзије, да прѡи диплѡму*.

3.5. За лингвистичку географију могу бити занимљиве лексеме забележене у Ченеју, Дињашу и Малом Бечкереку, као на пример: *девојка/девојка* у значењу „ћерка“, *таст* у значењу „свекар“, *синовац* у значењу „унук“, *чика* у значењу „стриц“, *мајка* у значењу „баба“, *нина* у значењу „стрина“, *материна флека* у значењу „младеж“ или и „урасла длака“, *брѡужак* у значењу „бубрег у живине“.

3.6. Као интересантну појединост, више пута сам чула и записала пример *свѣ одѡвде се вѡку* (у значењу презивају), *кѡко се ѡни вѡку*, и карактеристичан израз: *и сѡпу им*.

4. Закључак

4.0. Теренски записи из Ченеја употпуњују слику о српским говорима у румунском делу Баната, чешће потврђују него што пак оспоравају раније налазе. Заједно узето, чини се да смо на прагу могућности да прецизније дефинишемо статус говора овог дела Баната, у зони у којој се сусрећу кикиндска и тамишка зона, одређујући их

вероватно пре као прелазне него граничне. Занимљиво је да и доведе допиру неке типичне смедеревско-вршачке црте.

4.1. Како се и очекивало, приметан је процес балканизације, у појединим елементима можда и новијег датума.

Литература

- Бошњаковић, Жарко, Светлана Вареника. *Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији*. Српски језик, бр. XIII/1–2, Београд, 2008, стр. 261–279.
- Бошњаковић, Жарко. *Приватна писма као дијалекатски корпус. Дијалекатска скица говора Ченеја у Румунији*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LVI/2, Нови Сад, 2013, стр. 77–107.
- Бошњаковић, Жарко. *Фазе и резултати балканизације прозодијског система у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Срба у Румуније*. Славистички зборник, Нова Серија, књига 1, Iwoba VIII (Нови Сад 2012), Нови Сад, 2014, стр. 7–16.
- Бошњаковић Жарко, *Једно поређење два српска идиолекта из Ченеја (код Темнишвара) и Плочице (код Ковина)*. Сусрет култура, Нови Сад, 2014, стр. 59–70.
- Драгин, Гордана. *Напомене о говору Радојева у Средњем Банату*, Зборник за језике и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду. Књига II, Нови Сад, 2012, стр. 35–44.
- Драгин, Гордана. *Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији)*, Језици и културе у времену и простору II/2, Нови Сад, 2013, стр. 379–384.
- Ивић, Павле. *Балканизми у настајању у српским говорима Баната, у књ.: О језику некадашњем и садашњем*, стр. 189–198.
- Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Драгин Гордана. *Банатски говор шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам*, СДЗб, књ. XL, Београд, 1994.
- Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Драгин Гордана. *Банатски говор шумадијско-војвођанског дијалекта, Друга књига: Морфологија, синтакса, Закључци, Текстови*, СДЗб, књ. XLIII, Београд, 1997.

Драгана Радовановић

ПОЛЕВЫЕ ЗАПИСИ ИЗ НАСЕЛЕННОГО ПУНКТА ЧЕНЕЙ

(Резюме)

В работе на основании полевых записей выявлены самые характерные диалектные особенности в говоре деревни Ченей в румынском Банате. При этом по мере возможности сранивались близлежащие деревни того же микроареала, с обеих сторон государственной границы пересекающей Банат, а также имеющиеся записи данного пункта.

Есть основания полагать, что нам удастся точнее определить статус говоров данной части Баната, в зоне соприкосновения кикиндской и тамешской зон, определяя их предположительно как переходные, чем как пограничные. Как и следовало ожидать, наблюдается процесс балканизации, в определенных элементах новейшего времени.

Ключевые слова: говор Ченея, румынский Банат, шумадийско-воеводинский диалект, кикиндская зона, тамешская зона, ареальное размещение.

Селена Ч. Ракочевић*
Универзитет уметности у Београду**
Факултет музичке уметности

ЕТНОГРАФИЈА НАМЕЊИВАЊА ПЛЕСА ПОКОЈНИКУ У СЕЛУ СВИНИЦИ

Село Свиница (рум. Svinița) се налази у југоисточном делу румунског Баната, у Дунавској клисури (Romanian: Clisura Dunării). Геополитичка позиционираност Свинице је утицала на то да је током историје била одвојена од других српских села на овом подручју, што је утицало на формирање и одржавање самосвојних одлика културалне традиције њених житеља, који укључују ритуало-обичајну праксу.

На основу сазнања добијених применом непосредне методе теренског истраживања посматрања са учествовањем, циљ рада је усмерен на стварање етнографског наратива о ритуалу намењивања плеса покојнику који је, под локалним називима *намењивање* или *Игра за Бог да прост*, забележен у селу Свиница у Дунавској клисури у мају месецу 2013. године. Овај ритуал ће бити разматран у контексту савремене плесне праксе ширег подручја Србије и Румуније на којем намењивање плеса покојнику и даље егзистира.

Кључне речи: Свиница, плес, посмртни ритуал, етнографија.

Село Свиница (рум. Svinița) се налази у југоисточном делу румунског Баната, у Дунавској клисури (рум. Clisura Dunării). Иако је њен назив забележен још у XV веку, а археолошки подаци указују на то да је постојала у континуитету и у току ранијих периода (Томић, 1989: 117; Sălceanu; Curici, 2012: 10-11), новија историја Свинице је започета две стотине година касније, када је почетком XVIII века село обновљено након што је отоманска војска разорила сва клисурска насеља (Томић 1989: 119; Sălceanu and Curici 2016: 11). Геополитичка позиционираност

---

* selena@rakocevic.rs.

** Овај текст је реализован у оквиру пројекта „Музичка и играчка традиција мултиетничке и мултикултуралне Србије“ (рег. бр. 177024) Катедре за етномузикологију Факултета музичке уметности у Београду, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у оквиру циклуса истраживања од 2011. до 2016. године.

Свинице је утицала на то да је током историје била одвојена од других српских села на овом подручју.¹ За разлику од свих осталих српских села, а према административној подели модерне румунске државе,² од 1967. године Свиница припада жупанији Мехединц (која се налази у покрајини Олтенија), док друга села у Клисури припадају округу Караш-Северин (који је административно одређен као део Баната) (Sălceanu, Cugici, 2016: 23). Дуготрајној изолацији Свинице у прошлости не само у односу на српска, већ и околна румунска насеља доприносила је ендогамија сељана која је практикована све до 1960-их година (Пантелић, 1971: 57; Sălceanu, Cugici, 2016: 44). Иако су данас мешовити српско-румунски бракови бројни, Срби чине већинско становништво.³ Наведене историјске околности, као и географски положај села, утицали су на формирање и одржавање самосвојних одлика културалне традиције њених житеља.

Када сам започела истраживања плесне и музичке праксе Свинице 2011. године, у разговорима са мештанима сазнала сам да и данас повремено одржавају ритуал намењивања плеса покојнику који називају *намењивање* или *Игра за Бог да прост'*. У жељи да документујем ову ритуалну праксу, у мају 2013. године сам организовала заједничко истраживање научника окупљених у оквиру Подгрупе за теренска истраживања Студијске групе за етнокореологију Међународног савета за традиционалну музику (Sub-study group for Field research. Theory and methods of the International council for traditional music Study group on ethnochoreology). Седморо истраживача различитих истраживачких интересовања и теренског искуства из Европе и САД је боравило тада у селу четири дана. Том приликом смо у потпуности документовали две дуге црквене ускршње службе, обичај изливања воде, колективно „лупање“ јајима у центру села, ускршњи доручак и ручак у породици Новак, две сеоске игранке и ритуал намењивања плеса покојнику. Овај наш заједнички истраживачки поход резултирао је објављивањем тематског зборника под називом *Dance, Field Research, and Intercultural Perspectives. The Easter customs in the village of Svinița* 2015. године (Mellish, Rakočević, 2015). Примарни фокус наших истраживања, међутим, био је усмерен на ритуал *намењивања*.

¹ Удаљеност Свинице од најближег српског села Љупкове износи чак 32 километара.

² Ова бирократско-административна подела има своје корене и у територијалном груписању клисурских села из ранијих историјских периода (више у: Милекер, 2004 [1926]; Драшкић, 1971: 9).

³ Према попису из 2002. године, у селу је тада регистровано 1011 становника, од чега се 63,4% изјаснило као Срби (Степанов, 2008: 26).

На основу сазнања добијених у бројним формалним и неформалним интервјуима са мештанима од 2011. године до данас, али и путем непосредне методе теренског истраживања посматрања са учествовањем која је примењена 2013. године, циљ овог рада је, дакле, стварање етнографског наратива о ритуалу намењивања плеса покојнику који је практикован у селу Свиници.

*

Намењивање се у Свиници увек обавља на други дан светковања Ускрса или Духова (у локалном говору Русала) – понедељак,⁴ у оквиру игранке која започиње у позним поподневним часовима (у актуелној плесној пракси села се за игранку каже „бал“).⁵ Овај ритуал представља важан чин јавног исказивања почасти умрлом члану породице који је у прошлости имао снажно магијско упориште у веровању да се приликом плесања душа умрле особе придружује учесницима (Giurchescu, 1972a: 127; Зечевић, 1983: 96; Васић, 2004: 55). Поред Ускрса или Духова који наступају непосредно пре или након године дана од смрти покојника, плес се, на ове празнике, може намењивати и сваке године, мада најпре приликом обележавања три, пет или седам година од смрти, од којих седма година представља најважнију и уједно граничну годину после које се овај ритуал може применити само у изузетним случајевима (Mellish, 2015: 80). Иако је реч о виталном ритуалу, важно је напоменути да *намењивање* у Свиници последњих година организују само поједине породице и то чешће за Ускрс када има више нерадних дана и када може да се окупи шира фамилија и да „буде велика ора“ (Новак, 2012). За Ускрс 2013. године плес су покојним родитељима Николи (Колајици) и Јагодици Курић наменили њихови синови Никола Курић, који од 2008. године обавља функцију сеоског „примара“, односно изабраног „градоначелника“⁶ и Ика Курић. Овај ритуал је 2013. године био једини, мада у току вечери може бити обављено више појединачних *намењивања*. Иако је, дакле, у току вечери могуће извести више ритуала будући да се у сваком појединачном ритуалном чину остварује јединствена веза са

---

⁴ На територији западне Румуније и североисточне Србије помени покојнику у виду плесања су могли бити организовани и поводом других празника као што су Божић, сеоска заветина, задушнице или чак свадба (више у: Зечевић, 1973: 43-66; Mellish, 2015: 64, 68).

⁵ У Свиници се игранке и данас одржавају и на први и други дан ових празника. У оквиру теренских истраживања 2013. године забележене су обе игранке.

⁶ У локалном говору примар се назива још и „кнез“ или „синатор“.

умрлим лицем, а да се родбинске везе у сваком извођењу изнова успостављају, 2013. године је у чину здруженог намењивања двома особама забележено сажимање ритуалног тока.

Сходно уобичајеној пракси извођења ритуала намењивања плеса покојнику на ширем географском простору на којем је регистровано његово постојање, у ритуалном току се најпре намењује неки од преовлађујућих плесова из локалног репертоара (Васић, 2004: 55; Mellish, 2015: 79). У Свиници је последњих деценија то румунски плес *бру*, који је заменио некадашњи плес под називом *ситно коло*, који се назива и *ситнана*. У холистичком јединству комплексних параметара овог ритуала управо музичка и кинетичка компонента плесања представљају сегменте који су, можда и у највећој мери, били подложни променама а сходно менама локалне музичко-плесне праксе у оквиру ширег друштвено-историјског контекста. Одржавање напољу, на одређеном јавном простору, темпорална везаност за поподневне и вечерње часове ускршњег понедељка, персонална димензија, предмети (свеће), храна и пиће који се користе током плесања, као и процесуално устројство ритуалног тока, са друге стране, функционишу као идентификацијска окосница овог ритуала. Због тога ће о њима бити говорено у тзв. етнографском презенту, док ће истовремено бити указано на партикуларне специфичности ритуала који је забележен 2013. године.

*

Од када је 1972. године подигнута нова школска зграда, све јавне манифестације укључујући и ритуал *намењивања* одвијају се у школском дворишту или, у зимском периоду и када је кишовито у свечаној сали Дома културе коју називају „камин“. Ритуал започиње, како је већ напоменуто, у позним поподневним часовима.⁷ Непосредне припреме пред почетак ритуала подразумевају окупљање музичара⁸ и главних учесника који након последњих договора поделе међу собом припремљене свеће, колаче и флаше са ракијом и разместе се у одговарајуће позиције у оквиру плесне формације. Имеративне позиције плесача, које функционишу као непосредни визуелни маркер овог ритуала, одражавају и потврђују фамилијарне односе са покојником и учвршћују социјалне релације међу његовим потомцима. На почетку

⁷ Године 2013. било је најављено да ће почети у 16 часова, али је ритуал започео тек након 18 часова.

⁸ Будући да последњих деценија свирају озвучени музичари, они морају да дођу раније не би ли разместили и припремили потребну опрему и инструменте.

формације отвореног кола⁹ је особа који „води данац”.¹⁰ То треба да буде један од најближих мушких сродника покојника/це,¹¹ син или унук, са својом супругом. Последњи у низу, („опаш”) и један од средишњих играча би, такође, требало да буду покојнику блиски мушки сродници (прво или друго колено) са својим супругама. Приликом њиховог позиционирања, поштује се степен сродности према покојнику: средишња позиција је у том смислу најслабија и подразумева веома блиску, али међу одабраним рођацима најдаљу сродничу везу. Ови мушкарци у десној руци носе упаљене свеће које су украшене марамама, док у левој носе флашу ракије. Њихове супруге их држе под руку док у другој руци држе тањире са колачима.¹² Број парова који носе понуде може да буде и већи, али увек мора да буде непаран: у питању су најмање три, а највише седам парова који се бирају такође према најближем сродству. Између њих је неколико блиских рођака који би требало да се позиционирају тако да се прво ређају сродници са очеве, а потом мајчине стране умрлог, те целокупна плесна формација којом започиње ритуал броји десетак учесника. Уколико их имају, сви извођачи учествују са својим брачним партнерима. Следећи кодекс ритуалног плеса, извођење *намењивања* је 2013. године започето према следећем редоследу: предводио је Никола Курић који је „водио данац” са својом супругом, до њих је била њихова сестра од стрица, па рођени брат њихове покојне мајке Светозар Петровић са својом супругом Катицом, две рођаке са мајчине стране и напослетку Николин млађи брат Ика са својом супругом. Редослед извођача у ритуалној плесној формацији поштован је и две године раније када је казивачица Цвета Новак наменила плес покојном мужу 2011. године. Она је овај поредак описала следећим речима: „Син и снајка, па унука напред. На средини је била моја девојка са мужем, а на крај је био унук од брата“ (Новак, 2016).

Плесни ток ритуала подразумева најпре извођење плеса *бру* који се одвија по кружној путањи на рубовима пространог школског дворишта. Први плесни сегмент у оквиру ритуала подразумева три круга плесања.

---

⁹ У свиничанском говору термин коло се не користи да означи формацију.

¹⁰ У Свиници су на месту оних који „воде данац” и данас готово по правилу мушкарци. Ово неписано правило се поштује и у секуларном контексту.

¹¹ У свиничанском говору сродници су „ворули”.

¹² Супруге првог и средишњег плесача им се налазе са леве стране тако да их држе десницом под руку, док у левој држе тањире са колачима. Супруга последњег играча се налази са његове десне стране (да би мушкарац био на зачељу), те она свога мужа држи левом руком под руку док у десној држи тањир са свећама. Последњи у плесном низу, „опаш” треба да буде мушкарац, што представља правило које се поштује и приликом извођења овог ритуала.

До половине извођења првог круга учествују само најближи сродници, када им се између последња два пара који носе дарове могу прикључивати остали чланови родбине: као и приликом формирања почетне групе извођача, припадници очеве фамилије би требало да се придружују очевим сродницима, а припадници мајчине породице својим најближим сродницима (Новак, 2013). Почетак плесне формације омеђен првим и другим плесним паром најближих сродника покојника према ритуалним правилима не би требало да буде нарушен, јер се плесачи прикључују на „левом крају” ланца. Након што су се рођаци прикључили, могу се придруживати и остали присутни, али искључиво, дакле, између другог и трећег пара најближих сродника. Мада персонална димензија успостављања и репрезентовања хијерархије родбинских односа са покојником представља, као што је напоменуто, један од конструктивних, а самим тим стабилних окосница ритуалног тока намењивања плеса покојнику, у његовој варијанти која је забележена у Свиници 2013. године, забележена су и одређена одступања: у току извођења трећег круга плеса *бру*, као последњег круга у овом плесном сегменту, најближим сродницима покојника се ипак придружио један од њихових пријатеља, позиционирајући се на почетку плесне формације одмах након супруге Николе Курића. Ова нерегуларност је одмах била примећена од стране посматрача ритуала старије животне доби, који је нису у потпуности одобравали (Новак, 2013). Може бити тумачена као десакрализација ритуалног тока.

Никола Курић „води данац“ у плесу намењеном умрлим родитељима.
Фото: Селена Ракочевић, 6. мај, 2013. године, Свиница.

После три круга извођења првог плеса, када већ може бити неколико десетина извођача, плесање се за кратко прекида. Тада следи вербално намењивање: један од музичара јавно намењује плес покојнику речима варијантног садржаја. Клавијатуриста Илија Балаћ, предводник ансамбла *Браћа Балаћ* који је у Свиници узео учешћа у *намењувању* 2013. године, наменио је плес следећим речима на румунском језику:

„Jocu care s-a jucat și se va juca cu tinare,
se fie de pomană lu Colaița Drăganesci și lu Iagodița,
părinții domnului primar și ali Ică. Dumnezeu să-l primească!”¹³

„Игра која је одиграна и која ће бити одиграна са младима,
нека буде за поману Колајице Драганескуа и за Јагодицу,
родитеље господина градоначелника и Ике. Господ нека је прими.“

Непосредно након вербалног намењивања, следи прво извођење *доине*,¹⁴ традиционалне румунске народне песме која може имати различиту, најчешће љубавну тематику стихова, а која је у овом ритуалном контексту непосредно посвећена умрлим лицима.¹⁵ Овим се завршава први сегмент ритуалног тока.

Након извођења *доине*, следи још један круг почетног плеса, друго вербално намењивање, па још једна *доина*, па опет један круг почетног плеса (трећи по реду плесни сегмент), треће вербално намењивање, па завршно извођење *доине*. За време извођења треће *доине* започиње послуживање дарова покојнику, ракије и колача, а свеће се гасе.¹⁶ Плесање се наставља према уобичајеном сеоском репертоару који је, међутим, унапред договорен са музичарима, а којег чине најомиљенији плесови покојника. Према истраживањима Анке Ђуркеску 1967. године, у Дунавској клисури су у оквиру намењивања плеса покојнику извођени само плесови *бру*, *хора* и *срба* (Giurchescu, 1972b: 246). Међутим, плесни

---

¹³ Користим прилику да се захвалим колегиници Кристини Плањанин Симић, која је записала речи намењивања на румунском језику и превела их на српски.

¹⁴ *Доине* су лирске песме које, према типологизацији вокалне традиције Румуна у Војводини, етномузиколога Ницеа Фрацилеа, припадају корпусу тзв. свакидашњих песама; изводе се широко, у лаганом темпу, са обиљем орнамената мелизама и динамичних нијанси (Fracile, 1987: 97; Фрациле, 2016: 357).

¹⁵ Године 2013, *доину* је отпевала стална певачица ансамбла *Браћа Балаћ*, Корина Зарва (Corina Zarva).

¹⁶ Године 2013. свеће су све време биле угашене, јер је дувао ветар.

репертоар ритуала је у потоњим деценијама очигледно значајно проширен, те је 2013. године након почетног плеса *бру* који је, дакле, извођен до послуживања дарова, уследило још једно извођење плеса *бру*, а потом су изведени и *Жирино коло*, *четворак*, *ардељана*, *инвртита* и *де дој*. Између последња два плеса чије је извођење кратко трајало, уследило је још једно вербално намењивање. Овај четврти плесни сегмент који следи након послуживања дарова се сматра интегралним делом ритуала *намењивања* будући да је у целости предвођен најближим сродником покојника и да се у њему, као што је напоменуто, изводе његови омиљени плесови.

I сегмент	три круга плеса бру (до половине првог круга плешу само блиски сродници, потом се прикључују чланови шире породице, па остали) вербално намењивање <i>доина</i>
II сегмент	један круг плеса бру вербално намењивање <i>доина</i>
III сегмент	један круг плеса бру вербално намењивање <i>доина</i> послуживање ракијом и колачима
IV сегмент	<i>бру, Жирино коло, четворак, ардељана, инвртита</i> вербално намењивање <i>де дој</i>

Табеларни приказ сегмената ритуала *намењивања* који је забележен у Свиници 2013. године.

Мада је наизглед мозаично, *намењивање* тече у непрекинутом, интегралном континууму,¹⁷ те је важно напоменути да је наведена сегментација учињена у циљу прецизнијег аналитичког сагледавања и разумевања структуралног спецификума ритуалног тока.

Након послуживања свих присутних, ритуал *намењивања* се сматра завршеним. После краће паузе, може уследити игранка. Она се више не сматра интегралним делом ритуала, јер на месту онога који „води

¹⁷ Укупно трајање ритуала забележеног 2013. године износило је нешто мање од два часа.

данац“ може бити било која присутна особа.¹⁸ Иако могу непосредно следити један за другим, ритуални и секуларни сегменти вечери јасно су, дакле, диференцирани.

Рођак породице Курић нуди ракију плесачима.
Фото: Селена Ракочевић, 6. мај, 2013. године, Свиница.

*

Циљ овог кратког саопштења јесте етнографија намењивања плеса покојнику који је забележен у селу Свиници 2013. године. Овај ритуал се и данас одржава у плесној традицији Румуна на ширем простору југозападне Румуније, влашкој традицији североисточне Србије,¹⁹ као и међу влашким становништвом централног и западног дела северне

---

¹⁸ Као што је већ напоменуто, то су увек мушкарци.

¹⁹ Према истраживањима плесне традиције Крепољина и Петровца на Млави у североисточној Србији, Љубице и Данице Јанковић, 1938. године, на овом простору су у то време ритуал намењивања плеса покојнику практиковали и Срби и Власи. Будући да су Србима власти забрањивале практиковање овог ритуала, он је у потоњим временима задржан само код Влаха (Јанковић и Јанковић, 1952: 110).

Бугарске (Vasić, 1987: 143-148; Васић, 2004: 54; Mellish, 2016: 68). Међутим, једино српско село у Дунавској клисури у којем се у прошлости изводио овај ритуал јесте село Свиница. Будући да овај ритуал у Свиници од 2013. године није ниједном одржан, те да је његова судбина барем у овом селу веома неизвесна, забележена етнографија императивних и променљивих аспеката ритуалног тока има документарну вредност, а са друге стране, може представљати и основу за будућа компаративна истраживања овог, на ширем географском подручју ипак виталног ритуала.

Литература

- Васић, 1987: О. Vasić, *Igra i obred u selima Djerdapskog Podunavlja*, u *Ethnoantroposki problemi –problemi etničke distance*. Belgrade: Univerzitet u Beogradu, 143-148.
- Васић, 2004: О. Васић, Трагови обредних игара у свадбеном и посмртном церемонијалу североисточне Србије, у *Етнокорологија. Трагови*. Београд: Арт график, 50-57.
- Ђуркеску, 1972a: А. Giurchescu, *Funcționalitatea dansurilor funebre în concepția populară* [Функционалност посмртних плесова у популарним концептима] in *Folclor Literar 2 (1969-70)*. Timișoara: Universitatea din Timișoara Facultatea de Filologie, 121-128.
- Ђуркеску, 1972b: А. Giurchescu, *Repertoriu de dansuri populare* [Репертоар популарних плесова] in *Atlasul Complex Portile de Fier*, Ștefan Milcu; Constantin S Nicolăescu-Plopșor; Romulus Vulcănescu (editori). București: Editura Academiei, 246–247.
- Драшкић, 1971: М. Драшкић, Становништво лимитрофног српског села Свињице у Румунији, у *Зборник радова*, нова серија књига 1. ур. Душан Недељковић. Београд: Етнографски институт, 7-19.
- Зечевић, 1973: С. Зечевић, Заветина у североисточној Србији, у *Гласник Етнографског музеја*, књига 36. Београд: Етнографски музеј, 43-66.
- Зечевић, 1983: С. Зечевић, *Српске народне игре*. Београд: Вук Караџић и Етнографски музеј.
- Мелиш, 2015: L. Mellish, *Joc de pomană dance for commemorating the dead in Svinița and beyond*, in *Dance, Field Research, and Intercultural Perspectives The Easter customs in the village of Svinița*, Liz Mellish and Selena Rakočević (editors). Pančevo: Kulturni centar Pančeva & Selena Rakočević, 61-113.

- Мелиш; Ракочевић, 2015: L. Mellish and S. Rakočević (editors), *Dance, Field Research, and Intercultural Perspectives The Easter customs in the village of Svinița*. Pančevo: Kulturni centar Pančeva & Selena Rakočević.
- Милекер, 2004 [1926]: С. Милекер. *Историја Банатске војничке границе*. Панчево: Историјски архив и Књижара „прота Васа“.
- Новак, 2012: Ц. Новак Цвета (казивачица, рођена 1941. године), интервју начињен приликом теренских истраживања, 26. маја 2012. године.
- Новак, 2013: Ц. Новак Цвета (казивачица, рођена 1941. године), интервју начињен приликом теренских истраживања 15. септембра 2013. године.
- Новак, 2016: Ц. Новак (казивачица, рођена 1941. године), интервју начињен приликом теренских истраживања, 4. септембра 2016. године у Свиници.
- Пантелић, 1971: Н. Пантелић, Породични односи и свадбени обичаји у Свиници, у *Зборник радова*, нова серија књига 1. Душан Недељковић (уредник). Београд: Етнографски институт, 57-70.
- Салчану; Курић, 2012: I. Sălceanu, și N. Curici, *Fenomenul "Svinița"*. Satu-Mare: Solstițiu.
- Салчану; Курић, 2016: I. Sălceanu, și N. Curici, Svinița in archeological and historical data: Some thoughts on connections between the local custom devoted to Maika Kalja and former worship of the goddess Kali in *Dance, field research and intercultural perspectives. The Easter customs in the village of Svinița*, Liz Mellish and Selena Rakočević (editors.). Pančevo: Selena Rakočević and Kulturni centar Pančeva, 135-151.
- Степанов, 2008: Љ. Степанов. *Статистички подаци о Србима у Румунији*. Мултимедијални компакт диск. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Томић, 1989: М. Томић, *По Дунавској клисури*. Букурешт: Издавачко предузеће „Критерион“.
- Фрациле, 1987: N. Fracile, *Vokalni muzički folklor Srba i Rumuna u Vojvodini*. Novi Sad: Matica srpska.
- Фрациле, 2016: Н. Фрациле, Vokalna tradicija Rumuna u Vojvodini (trajanja, promene, prožimanja), у: *Музичка и играчка традиција мултиетничке и мултикултуралне Србије*, Димитрије Големовић и Сања Радиновић (уредници). Београд: Катедра за етномузикологију Факултета музичке уметности у Београду, 333-384.

Selena Rakocevic

**ETHNOGRAPHY OF DEDICATING A DANCE TO THE DEAD IN THE
VILLAGE OF SVINIȚA**

(Summary)

The village of Svinica or Svinjica (Romanian: Svinița) is situated in the southern area of the Romanian Banat, which is known as Dunavska klisura (Romanian: Clisura Dunarii). According to historical sources the village of Svinica was founded and was inherited by the Serbs. My ongoing field research of dance and musical practice of this village started in 2011. In early May 2013, I organized a joint field research trip of seven international researchers to Svinica. Beside Eastern customs generally, we jointly observed one of the archaic mortuary rituals which is still alive in this village. This is a ritual which is called by the locals *Igra za Bog da prost'* or *namenjuvanje*. During this ritual, family members devote a dance to the dead person that takes place within a dance event lasting for several hours.

Based on the immediate fieldwork participant observation, this article focuses on making ethnographic narrative about the ritual *namenjuvanje* recorded in the village of Svinica in 2013 in the context of the contemporary dance practice of the wider area of Serbia and Romania where ritual of commemorating dance to the dead still exists.

Key words: Svinica, dance, mortuary ritual, ethnography.

Др Владимир Рогановић*
Службени гласник, Београд
Лексикографска редакција

БАРОКНИ ПЕСНИК ЖИВО БОЛИЦА И ПОЧЕЦИ КЊИЖЕВНОСТИ НА НАРОДНОМ ЈЕЗИКУ У БОКИ КОТОРСКОЈ У XVII ВЕКУ

Књижевност на тлу Боке Которске до XVII века стварана је на латинском и италијанском језику, бивајући доступна малобројним писменим и ученим појединцима. Млетачко-турска граница која је реско делила Боку Которску на источни део, са Котором као средишном тачком, и западни део, чији је центар био Херцег Нови, пресудно је утицала на околност да су се књижевности са две стране границе развијале без преплитања и међусобних додира. Седамнаести век доноси значајне промене у књижевности Боке. Једна од најбитнијих је да се она први пут у обимнијој мери почиње стварати на народном језику. Изразити допринос у тим процесима дао је которски патриције Живо Болица Кокољић (1599–1685), кога седамдесет до сада пронађених „илирских састава“, чине најплоднијим представником „словинског“ барока у књижевности Боке Которске.

Кључне речи: књижевност у Боки Которској, барок, Живо Болица

Бока Которска, залив Јадранскога мора, једна од мистичних и аутентичних тачака Медитерана и Европског континента, самим је географским положајем бивала предодређена за поприште сусрета и прожимања култура Истока и Запада. Залив са својим сликовитим пределима, увучен под стрме литице планина Ловћен и Орјен, у исто време скривен и отворен, вековима је и у културолошком и у цивилизацијском смислу представљао најразвијенији део територије данашње Црне Горе. Иако географски невелика, Бока Которска је у прошлости имала два изразита урбана центра: војна, политичка и културна. Херцег Нови, град који је босански краљ Твртко I основао 1382. године и назвао Свети Стефан, центар је северозападног дела којем у географском погледу припадају још и Рисан и Пераст. Бивајући део

---

* E-mail: roganovicvladimir@gmail.com

средњовековне жупе Драчевица, потом под босанским владарима, град је 1483. потпао под турску власт под којом је живео безмало два века, све до 1687. Други центар, Котор, уз Прчањ, Тиват и Грбаљ део југоисточног дела залива, имао је изразитијих предуслова за културни развој још од средњег века, будући да је као централна извозна лука ка Италији и Грчкој геостратешки представљао изузетно важну тачку за Зету и Србију.

Посматрајући Боку Которску у XVII веку као историјску категорију (с обзиром да она тада није у целости била под патронатом једног освајача), може се констатовати да на плану књижевности овај век доноси неколике значајне новине. Историјске околности, у првом реду чињеница да је млетачко-турска граница у XVII веку који је временски оквир овога рада реско делила Боку Которску на источни и западни део, пресудно је утицала и на околност да су се књижевности и други облици уметничких и културних израза са две стране границе развијали без значајнијих преплитања, неретко и без међусобних додира. Једна од маркантних у књижевноисторијском и културолошком погледу јесте да се књижевност први пут у обимнијој мери почела стварати на народном („словинском“) језику. До тада је она у највећој мери – посебно у Котору, који је као део *Преведре републике* био погодније место за књижевне узлете од Херцег Новог под турском влашћу – била писана на латинском и италијанском језику, остајући омеђена у уске оквире образованих и повлашћених, најпосле – писмених појединаца. Но иако су услови за певање били наклоњенији которском него новљанском човеку тога доба који је за поезију имао духа и дара, није ни урбани центар југоисточног дела Боке, као један од мање развијених млетачких градова на Приморју, био место где су друштвене и економске околности ишле на руку песницима. Али песника је било, упркос томе. Или можда и *због* тога.

Друга новина на коју је нужно указати јесте да у том периоду књижевност бележи узлете и у мањим местима Боке који постају мала средишта културног живота, као што су Прчањ, Доброта Будва и пре свега Пераст, који је на књижевну позорницу ступио захваљујући његовом првом и најважнијем писцу Андрија Змајевић (1628–1694).

У групи књижевних делатника који су према досад познатим изворима претходили барокним ствараоцима и тим – назовимо их *новим тенденцијама* које је тај правац донео, налазили су се ренесансни бококоторски песници: Бернардо Пима (+1517), Вицко Бућа, Доминико Бућа, Иван Бона, Ђорђо Бизанти и Лудовик Пасквалић (око 1500–1551). Нажалост, мали број њихових стихова је сачуван. Надахнути италијанском поезијом свога доба, посебно петраркистичком, ови

песници су поштовали „темељни принцип ренесансног певања који је подразумевао стварање на народном језику, али су то чинили на страном народном језику“.²

„Словинске“ стихове у Боки Которској стварали су Јероним Пима (крај XVI в – 1644), Вицко Болица Кокољић (крај XVI в. – после 1674), Лудовик Пасквалић (око 1500–1551), Вицко Скура (1645 – после 1671), Трипо Скура (око 1636–1675), Андрија Змајевић (1628–1694). Припадник властелинске которске породице Јероним Пима, као и брат му Лудовик, стекао је врхунско образовање на угледном Универзитету у Падови где су знања стицали и Никола Коперник и Торквато Тасо, а предавао и Галилеј, исказујући изразити афинитет ка књижевности. Као захвалност за штедру помоћ којом је даровао свога пријатеља и могућег професора у Дубровачкој гимназији (1616–1617) Лодовика Цукола (1568–1630)³, филозофа и ерудиту из Фаенце, помогавши му да штампа *Трактат о части, угледу, слави и поштовању* (*Discorsi del'honnore, della riputatione, della gloria, del buon concetto*), овај му је, у барокном стилу, захвалио ласкавом посветом видевши га као оличење свих најплеменитијих врлина, на коју, опет, ни Пима није остао нем. Резултат је песма „Господину Лудовику Цуколу врх писања од битја од части“ написана у Венецији новембра 1622. године. То су први сачувани стихови једног Бокеља на народном језику.⁴ Кратка песма састоји се од две строфе, укупно шест стихова у дванаестерцу:

Чијем вријеме трајаше у части и слави
када нас учише слиједити друм прави
од часне вриједности и вјечне свијетлости,

указат хтје свиту крипосна твоја влас
како има честиту добити човјек час;
тим частан тко ће бит, тве писмо има чит.

Са сигурношћу се може сматрати да ови стихови нису и једини које је Пима спевао, али о другим за сада нема конкретних потврда.

---

² Злата Бојовић, *Поезија Дубровника и Боке Которске*, Десет векова српске књижевности, књига 111, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад, 2010, стр. 30.

³ О овој занимљивој личности, човеку који је пријатељевао са многим људима од пера на нашем Приморју, о чему је оставио знатне трагове у својим делима, детаљно је писао Мирослав Пантић у: *Лудовико Циколо (Ludovico Zuccolo) и Дубровник*, Упоредна истраживања 3, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1991, стр. 77–100.

⁴ *Песници барока и просвећености*, приредио Мирослав Пантић, Књижевност Црне Горе од XVII до XIX вијека, књига 6, Обод, Цетиње, 1996, стр. 8.

Деведесетих година XX века Злата Бојовић је указала да је поезије на народном језику могло бити и пре 1622. године, и то оне из пера которског ренесансног песника Лудовика Пасквалића у песми „Силвији“.⁵

Један припадник угледне которске властелинске породице певао је међутим, колико данас знамо, на „словинском“ више, у дужем временском периоду, тематски и жанровски разноврсније и од својих савременика и од претходника. Био је то Живо Болица Кокољић (1599–1685). Овај вредни патриције, по много чему изузетна личност свога доба, стихове је писао више од педесет година, од средине треће до средине осме деценије XVII века. Посветио им је читав живот, а они живот падованскога доктора права обележили и обликовали више него било шта друго. А живео је дуго, осамдесет и шест година, ланцима сопствене жеље и судбине везан за Котор, који је је напуштао ретко, најчешће када је као угледни властелин представљао свој град, бивајући његов покликсар код „млетачке господе“ у Венецији.

Живо Болица потиче из старе и угледне которске властелинске породице која је кроз векове дала знатан допринос развоју културе и уметности на подручју Боке Которске и нашег Приморја. Његова грана те некада бројне племићке породице имала је и допунско презиме – Кокољић. Дублет Болица-Кокољић у презимену песника представља надимак који је носио у жељи за дистинкцијом у односу на више савременика са истим именом и презименом. И друге гране те которске породице, као и други племићи, имали су својих дублета у презимену, најчешће према неком локалитету где су се налазили важнији поседи племића. По особеном називу свог поседа племић је носио надимак, који би по потреби прешао у дублет – презиме, што је био случај и код Вицка Болице-Кокољића. О пореклу и историји Болица писао је у свом делу *Bove d'oro* (*Златни во*) савременик Жива Болице, Тимотеј Цизила. По његовој верзији, ова је породица у далекој прошлости носила словенско презиме Волица, које се касније претворило у Болица. Властелинско порекло и углед који је његова породица стекла кроз векове, одшкринули су Болици многа врата, која је он доцније широм отворио. Образовање стечено у родном граду, као и рад на пољу књижевности били су, такође, од великог утицаја на његов друштвени положај. А он је био висок. Шест пута је Живо Болица био постављан на дужност градског судије, а исто је толико пута био као покликсар свога града одашиљан у Венецију.

Живећи у Котору у доба када овај град – стамен и чврст као камен којим су његови бедеми стрпљиво и поступно грађени и ојачавани – трпи жестоке и честе турске опсаде, Болица је певао више од 400 песама на

⁵ Видети: Злата Бојовић, *Дух европске културе*, „Побједа“, Подгорица 4. јун 1994.

италијанском и латинском језику и 64 „илирска састава“ (*Composizioni Illiriche*). Увидом у „словински“ песнички опус Жива Болице, посебно „илирских састава“ који су захваљујући истраживањима Мирослава Пантића⁶, ношени непредвидивом струјом времена, откривени и приписани своме творцу више од три столећа након настанка, долази се до спознаје да је Болица најважнији песник бококоторског барока на – како га је сам звао „словинском језику милом“ – и аутор дела од трајне вредности за нашу књижевност. Та дела чврсто стоје у самом темељу књижевности на народном језику Котора и Приморја. Након њиховог настанка књижевност тога тла на народном језику наставила је свој плодни и поетски вредни пут, досежући уметничке висине.

Песниково „словинство“ најважнија је карактеристика његовог дела. Боличин рад на том пољу одјека је имао и изван Боке Которске, о чему пева у једној посланици брачки песник Вицко Продић, хвалећи свог вредног и плодног которског пријатеља:

Твога пјетја слава знана је по свиту
држи те држава како златну киту
С тебе ће Ловћен бити слављен, Гурдић с тебе
тви ће славе изит јак његдар од Тебе.

Утицај барока, тада доминантног на европским књижевним хоризонтима, на књижевнике Боке био је остварен у мањој мери него што се могло очекивати, посебно у тематском погледу. Док у поезији европског барока доминирају љубавне, религиозне и рефлексивне теме, оне су код наших песника оскудне и, у погледу обима и вредности, наткриљене пригодним стиховима са локалном тематиком – похвалним песмама, осмртницама и историјским песмама. Овакве песме чине срж и Боличиног опуса. Барокни утицаји, и код Болице и код осталих наших књижевних представника, најизразитији су у љубавној и рефлексивној поезији. Нарочита оригиналност и особеност у односу на узор не бивала досезана, али се поезији не може оспорити искреност, речитост и сугестивност. Својим стилем, изразом, формом, а и дијалекатски, бокелска књижевност на народном језику наслања се у значајној мери на

---

⁶ Дугогодишње Пантићево књижевноисторијско истраживање дела бококоторских и дубровачких песника резултовало је средином XX века откривањем преписа Боличиних песама који се и данас налазе у Дубровачком архиву, у посебном фонду (Архив Арнери, Rkr 201). Резултате истраживања Мирослав Пантић опсежно је представио у седмој књизи едиције „Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека“, под насловом *Живо Болица Кокољић*.

књижевност Дубровника. Тај је утицај на књижевност Боке очит колико и логичан. Јер, немајући сопствених књижевних традиција, песници барокне Боке су се, стварајући књижевност на народном језику, укључили у дубровачку традицију и постали њени следбеници.

У барокни ток Болица је више ушао пратећи метричке и стилске захтеве тога стила него што је то био случај у тематском погледу, јер у његовом „словинском“ зборнику доминирају пригодне песме са локалном тематиком.

Путовања у Венецију учврстила су песниково поштовање према „поноситој царици Јадрана“, али и љубав према Котору који га је увек чекао. Свој „љубљени“ град и властити однос према њему Болица је најснажније описао у једном сонету у хвалу которског свеца, Светога Трипуна, где каже: „Међу градовима поносне Илирије лежи град који обилује славним племством; Котор му је име; на својим обалама има гомиле непријатељских Трачана (Турака), али од њих не страхује; његову земљу љупке плодности уоквирује ужас горовитих планина; у његових је грађана обиље врлина, о којима брбљива фама никада не ћути...“

Ови стихови сведоче о кључним Боличиним поетским интересовањима, која су у његовом стваралаштву помније разрађена. Редом, то су: Котор и његови људи као централне тачке Боличине поезије, нарочито оне пригодне, културноисторијски највредније. Затим, политичка и друштвена ситуација у томе граду у XVII веку и раније, када је Котор био опкољен непријатељски расположеним Турцима, о чему Болица пева и у пригодним песмама и у спеву о паши Мехмеду Варлачију. Надаље, „славно“ которско племство, чијим је најдичнијим представницима даровао многе стихове, такође из пригодног дела његовог зборника. Которски представници, они о којима „брбљива фама никада не ћути“, закупљали су песникову пажњу, што се читује у осмртницама, у којима се хвале њихове врлине, најчешће честитост и поштење, али и у сатирама, где је Болица јетко и храбро иступао „супроћ онијех којијема се име не говори“. Стварао је љубавну поезију коју одликују све доминантне карактеристике барокне лирике. Љубавне згоде својих поетских ликова смештао је често у амбијент природних лепота Котора и његовог залеђа (земља „љупке плодности“). Писао је и религиозну поезију („пјесни божанствене“), од којих је посебно вредна дуга поема „Похођење цркава које су у Котору од братства Светога крижа и првом Светому крижу“ коју сачињавају песме о црквама и светиштима которским: тадашњим и онима које су живеле у народном сећању.⁷

⁷ Податке је Болица нашао и у латинским стиховима которског хуманисте из XVI века Ивана Боне Болице *Onus Komora (Descriptio Ascriviensis urbis)* који су објављени у књизи Серафина Рација *La storia di Raugia* 1595. године.

Најпосле, ту су још и религиозно-рефлексивна поезија, сатирична позија и песме „од кола“.

Пишчев живот – то су животи његових књига, записао је Андрић. Болица као човек у свом времену неодвојив је од Болице песника. Зато се тек увидом у најужи а знаковити део његовог песничког опуса може створити потпунија и вернија слика о њиховом творцу. Останимо овом приликом на једном малом узорку из његове пјесмарице који је, без дилеме, заснован на аутобиографским елементима. Болица једним италијанским сонетом⁸ хвали сликара Алесандра Чинија због портрета⁹ који му је овај начинио. Из сонета провејава сетни тон човека, „растрганог срца“, који због љубави има „често сузне очи“:

Твојом руком насликана љубав
Задобија, мудри Чини, истиниту слику
Некога ко изли из очију горко језеро
И сав пламти од ватрене страсти.

Болица дарује сликару стихове, као дубоку захвалност за то што је успео да кичицом „скрије плач“ песника, „потајног љубавника“ који пати:

Сад ја живим у твојој кичици, ти у мојој пјесми
Живиш, Алесандро, постојаној љубави
Ја на твоје платну, ти у мојим стиховима.

Песниковом брату, Марину Болици, свештенику и професору которске гимназије, који је и сам био писац (подаци о њему налазе се и у *Биографском речнику Италијана (Dizionario biografico degli Italiani)*) Живо Болица је сачинио посланицу када се овај разболео.

Далеко од својих најдражих болестан лежи
И можда, Фебо, постепено нестаје
Неко ко с поштовањем умјетностима које ти штитиш чини част
И живи не као најгори слѣдбеник.

Болица се у овом случају пред читаоцем приказује као искрено забринут брат, па стога и посланица одише искреношћу, нарочито песникова молитва Богу да му брата утеши дарујући му оздрављење.

Дјелотворан напатак, спасоносан, драгоцјен,

---

⁸ У питању је сонет „Al signor Alessandro Cini sopra il suo ritratto“.

⁹ Портрет, попут обиља других сличних у Котору из тога времена, није сачуван.

Који првобитну снагу даје ономе у кога се разлије,
Припреми, и утјеши мој прегорки плач

Најискренија и најпотреснија Боличина песмама је „Сузе оца врху дјевојчице своје убијене од потреса“ у којој оплакује смрт своје трогодишње кћери Катарине страдале у земљотресу који је задесио Котор, као и у много већој мери Дубровник, 6. априла 1667. Она понајбоље открива Болицу човека и песника, ломљивог и сензитивног. Спевана је у осмерцима.

Њу говорим, споменути
ер не могу мило име
што се срце ме не смути,
већа туга не склопи ме.

Господине, ње порази
порази су тешки моји,
њег ти жалост му полази,
њу ми трудну упокоји.

Истина је правда света
да тва танко све разбира,
милосрдје али опета
твоје у себи не умира.

Милосрдјем док је краја
допусти јој да већ може
дохватити твога раја,
милостиви добри Боже,

а жалосну мени објави
иште много моја жеља,
она гори да у слави
вјечна ужива тва весеља.

Болица као песник, генерално узев, није оставио поетска остварења којима би се могли приписати највиши уметнички дometи. Песникове рефлексije о животу и пролазности производ су барокног литерарног духа времена и угледања на дубровачке и прекојадранске узоре, па као такве нису ни могле бити особито оригиналне. Међутим, посебно у љубавној поезији, успео је да се на одређеним местима, искреношћу и топлином више него версификаторским мајсторством,

уздигне до висина које не само тадашњем него и савременом читаоцу откривају дубине једне лирске душе натопљене узнесеном емоцијом: према драгој, своме граду и савременицима којима великодушно опрашта и тешку реч и груб поступак.

Боличине пригодне песме са локалном тематиком представљају најважнији и најобимнији део његовог песничког опуса на народном језику. Захваљујући њиховом поетском изразу, од талог времена и заборава спасено је и савременом читаоцу, па и историчару дато понешто од атмосфере, духовне и друштвене, која је владала у седамнаестом столећу на крајњем истоку млетачке области обухваћене именом *Dalmazia et Albania*, као и о људима који су ту атмосферу креирали, својим одлукама, делањем и животима. Тај је израз, извесно је, сликовитији и животнији, а често и „истинитији“ од некада хладне и штуре „архивске“ фактографије. Из Боличиних песама искрсавају пред читаочевим очима свакојаки тадањи млетачки функционери, угледни Которани и људи из његовог ближег или даљег окружења. Готово да нема историјски релевантне личности тога доба коју Болица, као нека врста хроничара-песника није опевао, готово да нема пријатеља чију смрт није песмом оплакао, искрено или мање искрено, али вазда речито и метрички прецизно. Иако је Болица, као и други песници Приморја, мноштво стихова, нарочито италијанских, певао у част представника млетачке власти, славећи често и маргиналне моменте из њихова живота, ова врста поезије је у Котору и осталим књижевним центрима XVII века била веома популарна и радо читана због своје тематске актуелности, а данас је битна, пре свега, због своје културноисторијске вредности.

Поред културноисторијских, Боличин поетски израз, нарочито онај настао на народном језику, има и несумњивих уметничких вредности због искрености његовог поетског надахнућа и снаге коју у себи носи.

Литература

- Злата Бојовић, *Поезија Дубровника и Боке Которске*, Десет векова српске књижевности, књига 111, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад, 2010.
- Злата Бојовић, *Дух европске културе*, „Побједа“, Подгорица, 4. јун 1994.
- Мирослав Пантић, *Лудовико Циколо (Ludovico Zuccolo) и Дубровник*, „Упоредна истраживања 3“, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1991.
- Песници барока и просвећености*, приредио Мирослав Пантић, Књижевност Црне Горе од XVII до XIX вијека, књига 6, Обод, Цетиње, 1996.
- Живо Болица Кокољић*, приредио Мирослав Пантић, „Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека“, књига 7, Обод, Цетиње, 1996.

Vladimir Roganović

**BAROQUE POET ŽIVO BOLICA KOKOLJIĆ AND BEGINNINGS OF
LITERATURE IN THE POPULAR LANGUAGE IN THE 17th CENTURY
BOKA KOTORSKA**

(Summary)

In the 17th century, literature in Boka Kotorska was created in Latin and Italian, and thus available to but a few literate and educated individuals. The Venetian-Turkish border had strictly divided the bay of Boka Kotorska into the eastern part, with Kotor as its focal point, and the western part, whose center was Herceg-Novi. As a consequence, literature on the two sides of the border developed with no mutual contact. The 17th century introduces several important features to the literature of the area, the most significant being the use, for the very first time, of the popular language, rather than Latin or Italian. The most substantial contribution to these developments was given by the Kotor patrician Živo Bolica Kokoljić (1599-1685), whose seventy "Illyrian verses", have distinguished him as the most prolific "slovinski" baroque representative of the Boka Kotorska literature. This study is an introduction to Bolica's work and an analysis of its most meaningful characteristics, as well as an effort towards firmly establishing Bolica as one of the most influential poets of Boka Kotorska's baroque. His opus, written in the popular language, remains highly relevant and valuable to the history of our literature. Discovered and attributed to their author more than three centuries after their creation, Bolica's love poetry, as well as his reflective, satirical and pastoral poems are firmly embedded in the foundations of the Slavic literature of Kotor and our entire Coast. Following in Bolica's footsteps, literature of Boka Kotorska in the popular language continued its industrious and fruitful development, reaching veritable artistic heights.

Keywords: Literature in Boka Kotorska, Baroque, Živo Bolica Kokoljić

Biljana Lj. Sikimić*
Balkanološki institut SANU
Beograd

VIDLJIVOST KARAŠEVSKOG GOVORA U JAVNOM PROSTORU

Prilog se zasniva na antropološko-lingvističkim terenskim istraživanjima Karaševaka obavljenim tokom oktobra i novembra 2015. kada su dokumentovani i javni natpisi u karaševskim naseljima i posebno natpisi na nadgrobnim spomenicima. Rumunski zakon o lokalnoj javnoj administraciji (2001), obezbeđuje upotrebu dvojezičnih natpisa na lokalnim institucijama i putnim oznakama naselja (kao i komunikaciju sa službenicima lokalne uprave) ako broj govornika nekog manjinskog jezika prelazi prag od 20% u komuni, opštini odnosno županiji. Na javnim mestima u Karaševu, isključivo na rumunskom jeziku su napisani nazivi prodavnica, reklame i različita komunalna obaveštenja. Terensko istraživanje je potvrdilo postojanje dvojezičnih rumunsko-hrvatskih natpisa na svim lokalnim institucijama i putnim oznakama, kao i na javnim spomenicima u Karaševu i Lupaku. Isključivo standardni hrvatski jezik u upotrebi je na verskim spomenicima (na primer, na križnom putu u Karaševu) i natpisima koji pripadaju Zajedništvu Hrvata u Rumunjskoj. Ipak, na katoličkim crkvama u ovoj oblasti još uvek postoje i natpisi na latinskom jeziku. Što se vidljivosti karaševskog govora tiče, od javnih mesta prisutan je u unutrašnjosti crkve u Lupaku, na potpisima ispod verskih slika. Karaševski govor najvidljiviji je u privatno-javnom prostoru groblja, odnosno na nadgrobnim spomenicima na svim istraženim karaševskim grobljima.

Ključne reči: Karaševo, jezički pejzaž, javni natpisi, karaševski govor, hrvatski jezik

---

*Biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

Pisani jezik u javnom prostoru predmet je sociolingvističkih istraživanja jezičkog pejzaža: vidljivost nekog jezika može da ukaže na postojanje razlike između zvanične jezičke politike i trenutnog realnog stanja jer se analize zasnivaju na fotografskoj dokumentaciji svih natpisa u nekoj oblasti, naselju ili delu naselja. Orijentisana uglavnom na urbane centre, tek u novije vreme istraživanja jezičkog pejzaža okreću se ruralnim javnim prostorima.¹ Ovaj prilog, osim sinhronog stanja manjinske jezičke politike u Rumuniji (vidljivost hrvatskog jezika na službenim natpisima u karaševskim naseljima), ima za cilj da pokaže mogućnosti uvida u dijahronu perspektivu lokalne, karaševske jezičke politike tako što uzima u obzir i starija jezička svedočanstva, uglavnom sakralne prirode, koja u Karaševu koegzistiraju sa novim službenim natpisima na javnim institucijama.

Prilog nema za cilj da uz jezičku vidljivost razmatra i brojne, vrlo kontradiktorne teorije o etničkom poreklu i lingvističkoj pripadnosti Karaševaka. Za sociolingvistički pristup koji uvažava realno stanje aktuelne jezičke politike važno je da se Karaševci danas dominantno izjašnjavaju kao Hrvati i da svoj govor pišu isključivo latinicom. U karaševsim školama nastava se odvija na rumunskom i hrvatskom jeziku, a lokalni časopis („Hrvatska graničica“) je takođe dvojezičan – štampa se na rumunskom i hrvatskom jeziku.²

Rumunski zakon o lokalnoj administraciji (*Legea administrației publice locale*, zakon broj 215, donet 23. 4. 2001), garantuje upotrebu dvojezičnih natpisa na administrativnim ustanovama i putnim natpisima (jednako kao i komunikaciju sa službenicima lokalne samouprave), u slučaju da broj nosilaca određenog manjinskog jezika iznosi više od 20% u komuni i županiji.

Na popisu iz 2002. pojavljuje se kategorija „hrvatski“ jezik kao maternji (na ranijim popisima je korišćen termin „srpskohrvatski“). Statistički gledano, oblasti koje naseljavaju Hrvati su kompaktne u županiji Karaš-Severin: pripadnici ove grupe prelaze 60% stanovništva u komuni Lupak (*Lupac*) i Karaševo (*Carașova*). Ova značajna koncentracija je omogućila i primenu zakona: 85% Hrvata koriste sva prava predviđena zakonom. U 76 naselja u kojima živi preostalih 15% stanovnika koji govore hrvatski jezik

¹ Sa terena jugoistočne Evrope objavljuju se sve više i radovi čija je tema vidljivost manjinskih jezika kao rezultat tekuće jezičke politike. Objavljeni su, tako, i prvi rezultati istraživanja vidljivosti vlaških govora u Srbiji (Huțanu/Sorescu Marinković, 2016), kao i govora Banatskih Bugara (Сикимић/Номаћи, 2016).

² Na Radio Rešici od 2012. godine postoji emisija na hrvatskom jeziku u okviru koje se može čuti i karaševski govor. Saradnici mesečnog časopisa „Hrvatska graničica“ (u celini dostupan na internetu) počeli su da objavljuju članke na karaševskom govoru tek od 2015. godine.

njihov procenat je toliko nizak da oni uopšte ne mogu da koriste svoja jezička prava. Nažalost, izveštaj departmana za interetničke odnose vlade Rumunije (Horvát et al, 2006) koji prati primenu ovog zakona ne sadrži podatke za komunu Lupak, ali konstatuje da u naselju Karaševo postoje dvojezične table i da se hrvatski jezik može koristiti u opštini i kod matičara, kao i u oglasima od javnog značaja (Horvát et al, 2006: 51– 53). Zbog izostanka podataka za komunu Lupak, ovi zvanični statistički podaci nisu reprezentativni za hrvatsku manjinu u celini (nisu uključena čak četiri četiri karaševska naselja od sedam: Lupak, Ravnik, Klokotić i Vodnik).

Terenska dokumentacija

Antropološko-lingvistička terenska istraživanja Karaševaka na osnovu kojih je nastao ovaj prilog, obavljena su u dva navrata tokom oktobra i novembra 2015.³ Istom prilikom snimljena je i dokumentaciju o karaševskom jezičkom pejzažu, odnosno dokumentovanje javnih natpisa u karaševskim selima i posebno natpisi na nadgrobnim spomenicima.⁴ Nažalost, ova dokumentacija nije kompletna za svih sedam karaševskih naselja, samo su tri dokumentovana u celini: najveće naselje, Karaševo, koje je istovremeno i opštinski centar i sedište hrvatske zajednice u Rumuniji (11. oktobra; zatim 9. i 10. novembra, kada su snimljeni svi javni natpisi i natpisi na nadgrobnim spomenicima); kao i naselja Ravnik (8. oktobra) i Vodnik (10. novembra). U Lupaku su javni natpisi fotografisani 10. oktobra, ali ne i lokalno groblje, a u Nermedu (9. novembra) dokumentovano je samo groblje. Nepotpuni su i podaci za naselje Klokotić: 10. oktobra snimljeni su samo pojedini nadgrobni spomenici, a u naselju Jabalče istraživač uopšte nije radio, što je svakako veliki nedostatak jer bi upravo eventualna pisana dokumentacija karaševskog govora iz Jabalče (u kome Karaševci danas govore rumunski) bila vrlo značajna iz ugla jezičkog pejzaža.

Jezik javnih natpisa u Karaševu

Rezultati autorovih istraživanja iz 2015. godine pokazali su da je rumunski jezik u karaševskim naseljima vidljiv u svim varijantama: standardni rumunski – na javnim natpisima što uključuje i neformalno pisanje bez dijakritika koje je postalo uobičajeno u savremenoj Rumuniji, dok se dijalekatske varijante često koriste na nadgrobnim spomenicima.

---

³ Istraživanja su obavljena u organizaciji gospodina Ivana Birte i prof. Saše Nedeljkovića zajedno sa studentima antropologije Filozofskog fakulteta u Beogradu.

⁴ Folkloristički i lingvistički rezultati istraživanja zapisa na spomenicima na karaševskim grobljima objavljeni su u prilogima Sikimić, 2016 i 2017.

Na javnim mestima postoje dvojezični rumunsko-hrvatski zvanični natpisi uz vizuelne simbole rumunske državnosti, na primer, u gradu Karaševu, sa doslovnim prevodom na hrvatski rumunskih institucija koje nemaju svoje ekvivalente u hrvatskoj državnoj upravi (kao što je to „Dobrovoljna služba za hitna stanja“):

ROMÂNIA
RUMUNJSKA
JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN
ŽUPANIJA KARAŠ-SEVERIN
SERVICIUL VOLUNTAR PENTRU SITUAȚII DE URGENȚA
CARAȘOVA
DOBROVOLJNA SLUŽBA ZA HITNA STANJA
KARAŠEVO

Na ulazu u zgradu opštine Karaševo postoje dve table, takođe sa vizuelnim simbolom rumunske državnosti. Hrvatski natpis na tabli sadrži jednu skoro uobičajenu grešku za Karaševce ekavce (stoji *vjeće* umesto *vijeće*):

ROMÂNIA / JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN / CONSILIUL LOCAL /
AL / COMUNEI CARAȘOVA
RUMUNJSKA / ŽUPANIJA KARAŠ-SEVERIN / MJESNO VJEĆE /
OPĆINE KARAŠEVO

ROMÂNIA / JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN / PRIMĂRIA
COMUNEI CARAȘOVA
RUMUNJSKA / ŽUPANIJA KARAŠ-SEVERIN / OPĆINA
KARAŠEVO

Dvojezične table su i na osnovnim školama, zatim na zgradama katoličke crkve, na prostorijama zastupnika u rumunskom parlamentu, prostorijama Zajedništva Hrvata u Rumunjskoj i časopisa „Hrvatska grančica”.

Dvojezični (hrvatsko – rumunski) natpisi nalaze se i na 18 spomenika znamenitim Karaševcima (sa fotografijama na porcelanu i kratkim biografijama) od crnog mermera u vidu otvorene knjige, pod nazivom „Aleja velikana”. Ove spomenike je 2011. godine postavila Zajednica Hrvata.

Dvojezičan je i natpis na spomeniku Karaševcima iz naselja Karaševo, Jabalče i Nermić, poginulim u Prvom i Drugom svetskom ratu, podignutom u Karaševu 2007. godine. Sva imena poginulih pisana su hrvatskom ortografijom, a uz svako ime stoji kućni broj (kakva je inače tradicija u Banatu). Neke upotrebljene lekseme su karaševske, tako, na primer, termin za 'rat' – *boj* (umesto *rat*) i – *opština* umesto hrvatskog *općina*:

NA SPOMEN PALIMA / IZ KARAŠEVSKJE OPŠTINE (KARAŠEVO / JABALČE I NERMIĆ) U PRVOM (1914–1918) I DRUGOM (1941–1945) SVJETSKOM BOJU.

Na spomeniku zatim slede prigodni stihovi na karaševskom govoru autora Milje Radana (starog).

I spomenik podignut u Lupaku poginulim Karaševcima u Prvom i Drugom svetskom ratu, napisan na hrvatskom jeziku, u jednoj istoj reči sadrži karaševski oblik lokativa prideva muškog roda, uz još jednu potvrdu nesigurnog poznavanja hrvatske standardne ijekavice (*svijetskim* umesto *svjetskom*):

VJEČNI POKOJ PALIM BORCIMA U I I II SVIJETSKIM RATU

Osim zvaničnih dvojezičnih tabli, hrvatski standardni jezik koristi se na natpisima na stubovima križnog puta u Karaševu (podignutim 2008. godine), zatim na kalendarima u crkvama i na novijim natpisima na nadgrobnim spomenicima, povremeno sa elementima karaševskog govora.

Natpisi na hrvatskom jeziku (sa elementima karaševskog govora) stoje i uz velike panoje sa fotografijama muzičara na pozornici u centru naselja Karaševo:

1. NAŠA FANFARA (DUVAŠKI ORKESTAR 1935–1947)
2. NAŠ TALENTIRANI RAPSOD (1967–1980), DURED MIHAJLA (MALUL-MARAJA)
3. NAŠ MALI OREKESTAR (1967–1980)
4. GRUPA OŽENJENIH POPJEVAČA, 1974. (NA „DAN LILIČA“)

Latinski jezik je još uvek prisutan na starim sakralnim spomenicima, iako je danas hrvatski jezik uveden u sve karaševske crkve. Tako na stubu ispred crkve Uzvišenja blažene djevice Marije u Karaševu stoji natpis na latinskom jeziku (u pitanju je katolička molitva u čast bezgrešnog začeca).

Tota pulchra est Amica mea, et macula non est in Te.

Ispod ovog natpisa se, takođe na latinskom, pominje darodavac spomenika: Sumtibus et expensis Caroli Rosenegger erecta anno 1872 (postoji greška u latinskom tekstu, trebalo bi Sumptibus et expensis, „trudom i troškovima“).

Mađarski jezik (nekada zvaničan jezik ovog dela Banata u Austrougarskoj), postoji samo na starim nadgrobnim spomenicima, jednako je i nemački jezik danas praktično nevidljiv, osim na starim nadgrobnim spomenicima, kao i na recentnim grobnim priložima donetim iz inostranstva budući da je za savremeno Karaševo karakteristična masovna radna migracija u zemlje Evropske unije.

Karaševski govor vidljiv je samo na nagrobnim natpisima, i na očigledno starijim naslovima ilustracija križnog puta na zidovima crkve u Lupaku, o čemu će biti više reči u nastavku.

Zapisi karaševskog govora

Postojeća rešenja grafičkog beleženja karaševskih govora su vrlo različita. Stariji izvori primenjivali su njima bliske grafičke sisteme: Jovan Živojinović (Живојиновић, 1907), u članku štampanom ćirilicom karaševske tekstove beleži uglavnom običnom latinicom, ali nekada koristi i ćirilicu. Ljubomir Miletić (Miletić, 1903) u svojim zapisima karaševskog govora dosledno koristi latinicu (cela studija je inače napisana na nemačkom jeziku), a ruski lingvista Polihronij Agapijevič Sirku, koji je praktično u isto vreme sa Miletićem obavljao terenska istraživanja u Karaševu, u svojoj studiji o govoru Karaševaca, napisanoj na ruskom jeziku (Сырку, 1899), karaševske primere navodi (uglavnom) na srpskoj ćirilici, uz neka grafička rešenja preuzeta iz ruske ćirilice.

Rumunski dijalektolog Emil Petrović (Petrovici, 1935) u svojoj transkripciji primenjuje dosledno dijalektološki princip, ali se od drugih lingvista razlikuje svojim viđenjem karaševskog poluglasa. Pavle Ivić i Aleksandar Mladenović objavljuju transkripte karaševskih tekstova po dijalektološkim pravilima (Ivić/Mladenović, 1960). Jednako postupa savremeni hrvatski dijalektolog, Josip Lisac, u poglavlju posvećenom govorima karaševskih Hrvata, u svom udžbeniku hrvatske dijalektologije (Lisac, 2003: 146–147, 151) koji koristi lingvističku transkripciju, a kao ilustraciju govora preuzima objavljene latinične dijalektološke transkripte Ivića i Mladenovića.

Dijalektološki sistem za transkripciju Mihaja N. Radana (Radan, 2000: 64–66), podrazumeva, na primer, u okviru vokalskog sistema grafičko beleženje otvorenog i zatvorenog e (*ē*, *ě*), silabičkog l i r (*l*, *r*), označavanje poluglasa (*ʋ*) i semivokalno u (*u*). Ipak, u monografiji Радан, 2004, karaševski primeri dati su ćirilicom. Doslednu (latiničnu) fonetsku transkripciju za karaševske primere u svojom iscrpnom prikazu monografije Mihaja Radana koristi balkanolog Andrej N. Soboljev (Соболев, 2002).

Karaševac, folklorista Ivan Birta (Birta, 1993) u svojoj zbirci karaševske folklorne građe, za beleženje komplikovanog karaševskog vokalskog sistema unosi samo beleženje poluglasa (*ʋ*), svodeći vokalski sistem na srpski ili hrvatski standardni jezik. Poseban problem predstavlja objavljena transkripcija starih zapisa na karaševskom govoru koju Birta daje uz faksimile dokumenata iz perioda 1848–1930 (Birta, 1993: 373) a koja nije dosledna i verovatno predstavlja kompromis sa savremenom latinicom da bi se olakšalo

čitanje zapisa. Mala karaševska folklorna zbirka Save Ilića, zabeležena na terenu 1959. godine, takođe je štampana latinicom (Илић, 2006).

Miljana-Radmila Radan Uscatu (Radan Uscatu, 2014) objavljuje jednu karaševsku rukopisnu molitvu („Velika molitva”) napisanu mešavinom hrvatske ili srpske latinice i rumunske latinice. Odličnu ilustraciju ovakvog stanja ortografije Karaševaka sredinom 20. veka predstavljaju i privatna pisma na karaševskom govoru koje objavljuje Stevan Bugarski (Bugarski, 2008).

Savremeni zapisi karaševskog govora u časopisu „Hrvatska grančica” u celini odgovoraju hrvatskoj latinici, a tako i svi zapisi na karaševskim blogovima. Up. npr. sa sajta <http://www.carasova.net>

(30 December 2007): Mnogi su govorili će Komanda ne la da dobije novci kad ne ide zajedno s nekom strankom. Vica će ne bilo tako; ja i vici knez nismo u niti jednoj stranci, smo u Zajedništvu, a pak naša općina je dobila najviše novci. Najviše od svih općina u žudecu. Znači, ne treba da budeš u nekoj stranci da bi dobio novci, treba samo da znaš de da počokćeš na vrati, a izgleda mi smo to znali.

U katoličkoj crkvi u Lupaku još uvek postoje karaševski natpisi ispod likovnog prikaza postaja križnog puta (u pitanju je uobičajenih 14 slika ili kipova koje prikazuju Hristove muke). U nastavku se donosi nekoliko autentičnih zapisa sa njihovim ekvivalentima na hrvatskom jeziku kakvi su inače uobičajeni u savremenim katoličkim crkvama:

II. Jsus uzima na sebe Križ. [hrv. Isus prima na se križ.]

III. Jsus prvi put pada pod Križom. [hrv. Isus pada prvi put pod križem.]

IV. Jsus ukobisi prižalostnu mater. [hrv. Isus susreće svoju svetu Majku.]

V. Simon od Cirenca pomoži Jsusu križnositi. [hrv. Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ.]

VI. Veronika pruži Jsusu ručnik. [hrv. Veronika pruža Isusu rubac.]

VIII. Jsus laška vrišteće žene. [hrv. Isus tješi jeruzalemske žene.]

XIII. Jsus slimnut s Križa i metnut u krilu Marii. [hrv. Isusa skidaju s križa.)

Osim specifične latinične ortografije, ovi zapisi sadrže i tipične karaševske lekseme: *slimnuti* 'skinuti',⁵ *ukobiti* 'susresti',⁶ *vrištati* 'plakati'.⁷ Umesto lekseme *rubac*, u Karaševu je uobičajeno: *peškir*.⁸

---

⁵ Up. karaševski folklorni zapis: Hajde, Ivo, čašu primni / I sa sebe tugu *slimni* (Birta, 1993: 161).

Zapisi na hrvatskom jeziku na nadgrobnim spomenicima na karaševskim grobljima javljaju se u novije vreme, uglavnom tek u 21. veku. Nedosledna upotreba ijekavice na sledećem spomeniku ukazuje na činjenicu da hrvatski jezik nije u celini usvojen u karaševskoj zajednici iako je danas službeni jezik karaševske zajednice u Rumuniji i zvanični jezik Katoličke crkve u karaševskim naseljima. Ekavski karaševski govor, koji se i dalje koristi u svakodnevnoj komunikaciji, dovodi do stvaranja ovakvih hibridnih tekstova (ijekavsko-ekavskih), kao na jednom relativno novom spomeniku iz Nermeda (spomenik je nastao u drugoj polovini 2005. godine ili kasnije):

OVDE POČIVA U MIRU / MOȚOCA MARIA / ROĐENA 23
AUGUST 1954 / PREMINULA / 29 AUGUST 2005 / TVOJA ŽALOSNA
OBITELJ / PAMTIĆEMO TE ZAUVJEK / NEKA TI BOG OPROSTI
GREHE.

Ekavsku formu u gornjem primeru imaju i prilog za mesto *ovde* i imenica *greh*.

Jezički pejzaž Karaševa na internetu

Postoje dva karaševska internet sajta takođe na hrvatskom standardnom jeziku, jedan je privatni (<http://www.carasova.net>) a drugi je web stranica Zajedništva Hrvata u Rumunjskoj (<http://www.zhr-ucr.ro>). Oba ova sajta (osim na hrvatskom i rumunskom) u novije vreme povremeno objavljuju i natpise na karaševskom govoru: na sajtu Zajedništva Hrvata u pitanju su uglavnom prigodni etnografski i folkloristički tekstovi, a na sajtu carasova.net – tekstovi na blogu Jakoba Domanjanca (Iacob Domaneanț), pisani razgovornim funkcionalnim stilom. Zvučni karaševski pejzaž na internetu jednako je kompleksan: na sajtu Jutjub postoje emisije u kojima Karaševci govore rumunski (književni i dijalekt, zavisno od konteksta), a zatim književni hrvatski jezik (uglavnom u novinarskim metakomentarima) i karaševski.

Karaševski govor ipak je povremeno u zvaničnoj upotrebi kod predstavnika lokalnih vlasti, bar prema materijalu koji se može naći na kanalu

---

⁶ Up. u primeru karaševskog bajanja: Pođe Jovan i Jovanjasa, / I ukobiše ji Martin i Martinjasa (Birta, 1993: 283).

⁷ Postoje broje potvrde ove lekseme u karaševskim folklornim tekstovima, npr.: Otkide se lađa / Iz Budima grada, / Vrištala divojka / Tri dana i tri noći. / Pitala ju majka: / „Što vrištiš, divojko? (Birta, 1993: 155).

⁸ Za ovaj leksički komentar i reviziju transkripta snimka sa Jutjuba autor duguje zahvalnost prof. dr Mihaju Radanu.

Youtube. Tako se na amaterskom snimku ukupnog trajanja 28.25 minuta (<https://youtu.be/mlbunqgq1KI>, snimak postavljen 22. 5. 2016) može čuti obraćanje potencijalnim biračima jednog od kandidata za predsednika opštine u Karaševu. Kandidat govori karaševski, bez obzira na upadljivu upotrebu rumunskih leksičkih neologizama i bez elemenata hrvatskog standardnog jezika:

„ ... Smo demarirali proceduru da se kupi dispensar, natrag od Pope i smo činili demers da se uzmu placove. Jedan plac onaj što je proti dispensara i jedan plac što je proti, što proti Zrnke. I druge rađe su se činile da može da funkcioniše komanda. Koji bi tel da zna poviše, molim vi dođete kod mene jel lam da vim kažem kako stoje stvari. Sad bi tel da vim kažem investicije koje ostanjivaju i treba da se traže novci. Ti novci treba da traži makar koj da dođe knez. Il budem ja, ili budu moji koledži, ne problema. Je borba za rakord za kanalizare, to znači da se vežu domove za kanal. Voda, kanal, Nermiđ. Ovdejaja postoji, egzistiraju novci kod fonduri europene samo treba da svršimo prvo kanalizare i da imamo autorizaciju de funkcionare da možemo da dobijemo novci za te dve radnje. Imamo dokumentaciju za Kajć...” (transkripcija video zapisa Biljana Sikimić).

[Pokrenuli smo proceduru da se kupi dispanzer, nazad od Pope i preduzeli smo korake da se uzmu placevi. Jedan plac, onaj što je pored dispanzera i jedan plac što je pored Zrnke. I druge radnje su učinjene da bi mogla da funkcioniše opština. Onaj koji bi hteo više da zna, molim vas, dođite kod mene pa ću vam reći kako stoje stvari. Sad bih hteo da vam kažem koje investicije ostaju i treba da se traži novac. Taj novac treba da traži bilo ko da postane predsednik. Ili ću biti ja, ili će biti moje kolege, nije problem. U pitanju je borba za ugovor o kanalizaciji, to znači da se kuće povežu na kanal. Voda, kanal, Nermiđ. Ovde postoji, postoji novac kod evropskih fondova, samo prvo treba da završimo kanalizaciju i da imamo dozvolu za korišćenje da možemo da dobijemo novac za ta dva posla. Imamo dokumentaciju za Kajć...]

Revitalizacija privatnog karaševskog jezičkog pejzaža podržana je novim elektronskim medijima – pre svega internetom, gde se mogu slušati emisije i u poslednje vreme – čitati novinski članci na karaševskom govoru. Kao poseban zadatak istraživačima još uvek ostaje istraživanje jezika fejsbuk komunikacije Karaševaka koje može dati konačan odgovor na pitanje o budućnosti karaševskih govora.

Literatura

- Birta, 1993: I. Birta, *Karaševci. Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom*, Bukurešt: Romcart.
- Bugarski, 2008: S. Bugarski, Primeri karaševskog govora, *Темишварски зборник* 5, Нови Сад, 159–170.
- Horvát et al, 2006: I. Horváth, R. RAȚ, K. VITOS, *Aplicarea legislației cu privire la drepturile minorităților naționale în România. Drepturi lingvistice în administrația locală. 2006 februarie-martie*. Departamentul pentru Relații Interetnice – Guvernul României. www.dri.gov.ro/cd-2006/index.htm
- Huțanu/Sorescu Marinković, 2016: M. Huțanu, A.Sorescu Marinković, Novi nadgrobni natpisi na vlaškom u istočnoj Srbiji, *Фолклористика* 1/2, Београд, 27–42.
- Miletić, 1903: Lj. Miletić, Über die Sparche und die Herkunft der sogenannten Karašovaner in Süd-Ungarn, *Archiv für slavische Philologie* XXV, 161–181.
- Petrovici, 1935: Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, Cluj: Universitatea regele Ferdinand I.
- Radan, 2000: M. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Timișoara: Uniunea sârbilor din România.
- Radan Uscatu, 2014: M-R. Radan Uscatu, *Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni*, Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Sikimić, 2016: B. Sikimić, Jezički pejzaž Karaševaka: nadgrobni spomenici, *Фолклористика* 1/2, Београд, 43–63.
http://folkloristika.org/site/assets/files/1080/sikimic_k.pdf
- Sikimić, 2017: B. Sikimić, Karaševski funenarni zapisi, u: I. Birta: *Karaševci. Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom*, (drugo izdanje, u štampi).
- Живојиновић, 1907: J. Живојиновић, Крашовани (Карашани, Карашевци). Белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске* 242/II, 42–67.
- Ивић/Младеновић, 1960: П. Ивић, А. Младеновић, Крашовански текстови, *Зборник за филологију и лингвистику* 3, Нови Сад, 191–196.
- Илић, 2006: С. Л. Илић, *Музичко наслеђе Срба, Шокаца и Карашеваца у Румунији*, Нови Сад: Матица српска.
- Радан, 2004 М. Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу, етнолошке и фолклористичке студије*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Сырку, 1899: П. Сырку, Наречие карашевцев, *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук* 4/2, СПб, 641–660.

Соболев, 2002: А. Н. Соболев, Radan, Mihai N. Graiurile carașovene azi. *Fonetica și fonologia, Timișoara: Uniunea sârbilor din România* 2000. 328 p, *Јужнословенски филолог* LVIII, 89–109.

Biljana Sikimić

ЯЗЫК ПУБЛИЧНЫХ НАДПИСЕЙ В КАРАШЕВО

(Резюме)

Карашевцы сегодня проживают в семи населенных пунктах жудеца (уезда) Караш-Северин в Румынии. Не входя в противоречивые теории исследователей об этническом происхождении и лингвистической принадлежности карашевцев, из перспективы актуальной языковой политики считаем необходимым указать на то, что они сегодня заявляют о себе как хорваты и пишут исключительно на латинице.

Доклад основан на антрополого-лингвистических полевых исследованиях карашевцев, проведенных в октябре и ноябре 2015 г., когда были задокументированы надписи в общественных местах в карашевских населенных пунктах, и в особенности – надписи на надгробных памятниках.

Румынский закон о местной администрации (2001) гарантирует употребление двуязычных надписей на административных учреждениях и дорожных указателях (как и общение с чиновниками местного самоуправления), если количество носителей определенного миноритарного языка превышает 20% в коммуне, жудеце (уезде). В общественных местах в Карашове названия магазинов, реклама и различные коммунальные объявления написаны исключительно на румынском языке. Данные полевого исследования подтвердили существование двуязычных румынско-хорватских надписей на всех местных учреждениях и дорожных указателях, как и на общественных памятниках в Карашове и Лупаке. Стандартный хорватский язык используется на религиозных памятниках (например, на кальварии в Карашове) и в надписях, которые принадлежат «Обществу хорватов в

Румынии». На католических церквях в этой области все еще существуют надписи на латинском языке.

Если говорить о визуальном присутствии карашевского говора, из общественных мест он встречается внутри церкви в Лупаке, в надписях под религиозными изображениями. Карашевский говор более всего заметен в частно-общественном пространстве, т.е. на надгробных памятниках на всех обследованных карашевских кладбищах.

Ключевые слова: Карашево, лингвистический ландшафт, карашевский говор, хорватский язык, публичные надписи

Зоран М. Симић*

Институт за српски језик САНУ**

Београд

О ТЕМПОРАЛНИМ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИМ ФОРМАМА У ГОВОРУ БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ

У раду се анализира функционисање темпоралног детерминативног падежног система у говору Банатске Црне Горе. Тачније, разматрају се синтаксичко-семантичке карактеристике предлошко-падежних конструкција које су синтаксички формализатори непосредне темпоралне идентификације – симултаности. У циљу формирања система темпоралних предлошко-падежних конструкција испитиваног говора полази се од семантике падежних конструкција. При томе се посматра међусобни комплементарни и / или конкурентни однос падежних јединица у оквиру значењске структуре категорије темпоралности. Посебна пажња усмерена је на различите архаичне особености и особености аналитичког (балканистичког) карактера које су очекиване у говорима с периферије српског дијалекатског простора, а које су утицале на систем предлошко-падежних конструкција са значењем непосредне темпоралне идентификације у говору Банатске Црне Горе.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, дијалекатска синтакса, синтакса и семантика падежа, темпоралност, архаизми, аналитизација падежног система, интерференција, Банатска Црна Гора.

1. Увод

Под Банатском Црном Гором (БЦГ) подразумева се скупина села са српским становништвом – Петрово Село (ПС), Краљевци (К), Станчево (Ст) и Лукаревац¹ – смештена у подручје на североистоку од Темишвара

---

* zosim04@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживања културе и историје Срба у Румунији* финансираног од стране Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, при Савезу Срба у Румунији, и пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Према наводима Вескуа (1976: 122), српски говор у Лукаревцу, онолико колико је у употреби, пошто су се тамо Срби асимилирали са многобројнијим Румунима, идентичан је с говором Краљеваца.

између Рекаша и Липове (Милин 1998: 125). Основне особине говора БЦГ (али и Рекаша, настањеног шокачким живљем) сврставају га у смедеревско-вршачки дијалекат, а на основу поређења са особинама говора Галипољских Срба и призренско-тимочке дијалекатске области, претпоставља се да је његова стара постојбина предео источно од Велике Мораве, можда не много далеко од доњег или средњег тока Млаве или Пека (Ивић П. 1999: 348–353).

Настављајући путем раније започетих истраживања дијалекатске синтаксе у говору БЦГ, махом усмерених на продубљивање знања о иновационим процесима као резултату интерференције (уп. Симић / Царан 2006; Царан / Симић 2006; Симић 2012; 2013а; 2013б), овом приликом ћемо на основу претходно формираног корпуса² анализирати функционисање темпоралног детерминативног падежног система у овом говору. У циљу формирања система темпоралних предлошко-падежних конструкција испитиваног говора полази се од семантике падежних конструкција. При томе се посматра међусобни комплементарни и / или конкурентни однос падежних јединица у оквиру значењске структуре категорије темпоралности.

Темпоралност као семантичка категорија која подразумева одређивање реченичне предикације с обзиром на околност типа време, може бити конкретизована као *темпорална идентификација* / *локализација* (= издвајање одсека на временској оси и смештање реченичне предикације у односу на тај временски одсек) и *темпорална квантификација* (= одмеравање реченичне предикације у времену) [Антонић 2001: 45]. У зависности од тога да ли је реченична предикација (= објекат темпоралне локализације) смештена у границе идентификованог временског одсека (= темпоралног локализатора), или ван његових граница, разликујемо *непосредну темпоралну идентификацију* – *симултаност* и *посредну темпоралну идентификацију* – *сукцесивност*. Одмеравање реченичне предикације у времену укључује одмеравање у погледу (а) *дужине трајања реченичне предикације у времену*, у погледу (б) *учесталости појављивања реченичне предикације у времену* и у погледу (в) *брзине одвијања реченичне предикације у времену* (Антонић 2004; 2005; 2006а; 2006б).

У овом раду ћемо, због ограниченог простора, размотрити синтаксичко-семантичке карактеристике предлошко-падежних конструкција које су синтаксички формализатори непосредне темпоралне идентификације – симултаности у говору БЦГ.

² Корпус је формиран на основу теренског истраживања обављеног у лето 2005. године (заједно са професором Живом Милином) у Петровом Селу и Краљевцима и на основу теренског истраживања у Петровом Селу и Станчеву, обављеног у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* у периоду од 11. до 14. јула 2016. године.

2. Анализа грађе

2.1.0. Идентификација времена вршења радње реченичне предикације помоћу временског појма, првенствено помоћу јединица временске мере, захтева конкретизацију временског момента или периода који се поклапа с временом радње реченичне предикације, и то представља посебан тип темпоралне идентификације – идентификацију с обележјем актуализације. На синтаксичком плану ово доводи до обавезног присуства детерминатора–актуализатора у структурном моделу падежног формализатора симултаности.

Корпус говора БЦГ показује да се у функцији временског актуализатора налази обавезни детерминатор као део структуре генитивне или акузативне падежне конструкције, и то не само беспредлошке. Наиме, у конкурентном односу потпуно равноправно функционишу ове падежне форме у структурном лику са обавезним детерминатором, којима се придружује двоструко блокиран акузатив – обавезним детерминатором и предлогом *У*.

2.1.1. У улози лексикализатора генитива с обавезним детерминатором регистроване су временске јединице *година* (која је и најуочљивија), те *дан* и *месец*, а од осталих временских појмова назив дана у недељи и назив годишњег доба.

У расположивом корпусу се најчешће показном заменицом актуализује неки од наведених временских периода, а појединачно и придевима *прошли* и *лањски* (колокабилан само с локализатором *година*), те редним бројем. Уп.

ја сам мислио да ћу *ове године* [умрети] Ст; колико света се изгубило *ове године* Ст; *ове године* продаје ми... Ст; нема ни код нас парадаиза, *ове године* слабо Ст; – сад *овог месеца* се разболео ПС; – су га продали, *ове зиме* Ст; то *ове зиме*, јесенас кад је био тај... Ст; ја кад сам дошао *ове зиме* из Ирланде дома... Ст; што су били *овога лета* Ст;

дошла *прошле недеље* моја снајка К;

добрио сам [...] *лањске године* ПС;

другог дана *Ускрса* је, су закопали, имао сарану К.

2.1.2. Према ексцерпираним примерима, најфреквентнији лексикализатор беспредлошког акузатива с обавезним детерминатором јесте временска јединица *дан*. Остали регистровани временски локализатори исти су као и експоненти генитива, с тим што изостаје именица *година*. Расположива грађа упућује на закључак да се краће временске јединице чешће везују за акузатив него за генитив блокиран обавезним детерминатором.³

---

³ Најчешћа констатација у вези с овим двама структурним ликовима комплементарно-конкурентних темпоралних формализатора у дијалектолошкој литератури јесте

Поред показних заменица и редних бројева, те придевског облика *сутри* (колокабилног једино с јединицом *дан*), конкретизација временског локализатора врши се и помоћу лексеме *један*, и то у случају актуализације извесног временског интервала који за исказ није неопходно прецизно идентификовати на временској оси. Уп.

било ружно *тај дан*, јао мајко Ст; – је умрла нуж њу *ту ноћ* и она не зна ништа Ст; – ми послала сад *овај месец* Ст; – сам седео *ту зиму* тамо Ст;
 није било игре *први дан Ускрса* Ст; *други дан* је било игре Ст; *седми дан* уместо да одмориш кот куће, ја, ај на фотбал Ст;
исутри дан је умрла ПС; ништа, ја *сутри дан* на аутобуз отинем код њи Ст; *сутри дан* син ме однесе код доктора Ст;
иједан петак увече отинемо за њега Ст.

2.1.3. Како регистрована грађа показује, у говору БЦГ међу конкурентним формализаторима симултаности са обележјем актуализације доминантно место има структурни падежни лик и с обавезним детерминатором и с предлогом У, и у том случају бележимо и краће и дуже временске јединице као лексикализаторе акузативне форме. Примећујемо да се највећи број временских појмова јавља у улози лексикализатора ове падежне структуре, а у улози актуализатора најчешће је показна заменица и лексема *један*, те редни број. Уп.

а у *тај дан* је ишла киша, али тако ситна Ст; – у *ту ноћ* је баба му умро Ст; – у *ову недељу* иде код овога човека, у *другу недељу* код другог, ... Ст; у *ту зиму* сам се ожених Ст; – у *ту годину* је секо и косио Ст; у *ту годину* тај чобањин је узо амбар Ст; у *ту годину* ни имах да прода жита ни зрно Ст;
 у *јену вечу* дошла за мен Ст; шта ми дошла једна боља у *једну јутру* Ст; – ја у *један четвртак* диваним синовцом Ст; нису праили игру у *једну недељу* сви заједно Ст; у *једну недељу* увече [...] сам био код ње Ст;
 у *ову недељу* иде код овога човека, у *другу недељу* код другог, *трећу* код трећег Ст; кад у *другу недељу* ја чекам да ми да, не... Ст.

Усамљен је пример генитива временске јединице *дан* у структури с лексемом *један* као обавезним детерминатором–актуализатором и с предлогом У. Уп.

сад у *једнога дана* сам испекла кромпира К.

2.1.4. Обележје актуализације је инхерентно и датумском склопу с редним бројем у улози актуализатора имплицитног локализатора *дан* – једног од тридесет делова месечног интервала израженог у датумској конструкцији називом месеца. Редни број и назив месеца бележени су у генитиву чија је „специјална служба обележавања датума коју он врши и

напоредност њихове употребе, у једном случају без истицања типа лексикализатора, а у другом пак према критеријуму дужине временског појма. Детаљније о стању у штоковским говорима в. у: Симић 2016: 109, напомена 119, и 110, напомена 120.

у данашњем српскохрватском, и у старом језику, и у свим осталим словенским језицима који још чувају развијен деклинациони систем“ (Ивић М. 1955–56: 181). Уп.

Крстовдан, *дваес седмога септембера* ПС; ондак оти^ннем, најпре десно око [оперишем] *четвртога децембера, не децембера, јануара*, прид Божић наш Ст; *идванестого фебруара* [умро] К; *двајес трећег августа*, прид двајес трећег августа [дошао] Ст; *двајес и осмога фебруара* [дошао] Ст.

Поред наведених, у српском језику уобичајених примера, овде срећемо, међутим, и примере с предлогом У као делом генитивне датумске конструкције. Уп.

ће имат у *тридесетого новембера* тридесет и шест године, а овај мањи сад у *шеснаестог јуна* је имау тридесет и четири ПС; сад у *тридесетого јула* има две године како је умрла ПС.

2.1.5. Основни формализатор у којем налазимо денотате календарских година такође је беспредлошки генитив с обавезним детерминатором. Обично је исказан конвенционално одређен редни број године, махом сведен на десетице и јединице, а без експлицираног локализатора *година*. Уп.

нисам добро подигла кућу *седамдесет и друге године* К; *педесет девете године* сам се ожених први пут Ст; мој брат рођен [...] *шеснаесте године* К; [Када сте рођени?] *триес девете*, четвртога фебруара Ст; је дошау *деведес треће, деведес друге, деведес треће*, тако ниш дошао га Ст; *четрдес седме* сам дошла Ст; *четрдес шесте* се направила ова кућа Ст; *шездесет прве* сам ошау у војску Ст; и онда кад сам дошау *шездесет и треће* Ст.

Конкурентни формализатор у овом значењу јесте акузативна структура блокирана и обавезним детерминатором и предлогом У. Уп.

сам живо у варош у *осамдесет и седму годину* Ст; – иу *шездесет и седму* сам ошау у Лугож ПС; у *шездесет и трећу* сам завршио седам разреда ПС; у *осамдесету* сам се уписа у Тимишвар на блок ПС; у *четрдесет и седму* кад су дошли Руси, му исекли пензију ПС; у *шездесет и прву* јопе му дали [пензију] ПС.

Само спорадично срећемо беспредлошки акузатив с обавезним детерминатором, уп.

деведесет трећу годину је био дома Ст; сам дошау *шездесет прву*, август месец Ст.

2.1.6. Будући да су темпоралне падежне конструкције као румунски еквиваленти ових актуализованих падежних структура обавезно блокиране предлогом *ÎN* којем одговара предлог У у српском

језику, ово би водило закључку да се ради о интерференцији с румунским језиком.

С друге стране, треба имати у виду и чињеницу да се беспредлошки темпорални генитив у старосрпском језику, односно старосрпској пословноправној писмености, изван датумских склопова, стабилизује тек од почетка 15. века и да је континуант беспредлошког темпоралног акузатива и акузатива блокираног предлозима У и НА, који се из поља симултаности почињу повлачити најпре у случају датумских склопова (Павловић 2006: 128–129 и напомене 166–169, 141; 2008: 138, нап. 19). Дакле, до 15. века су свакако у оптицају поменути акузативни структурни ликови, па и дуже. Претходно наведена чињеница посебно појашњава разлоге фреквентности употребе беспредлошког генитива управо при исказивању датума – дана и календарске године – у говору БЦГ.

2.2.1.1. Акузатив с предлогом У представља у српском језику основни падежни формализатор значења непосредне временске идентификације тачке или периода за који везујемо реченичну предикацију и у том смислу представља необележену категорију. Пошто је време њоме најчешће статично концептуализовано, овој конструкцији приписујемо обележје *процесуалност* (–). И у корпусу из говора БЦГ нашле су се потврде за највећи број временских појмова који се у литератури издвајају, као што су конвенционална јединица *сат* (обавезно детерминисана квантификатором израженим кардиналним бројем) [1], називи дана у недељи [2], називи годишњих доба [3] и именица *подне* [4].

[1] у један сат је седео на јело Ст; у десет смо били у ту паузу ПС;

[2] у четвртак смо имали Ивандан ПС; у суботу, на вечерње ПС; у четвртак ће бит најтопло Ст; Јоца је дошао у суботу ПС; оћеш доћ у понедељник Ст;

[3] ондак у јесен чак сам се оженио по други путе Ст; то је било у јесен ПС; касно у јесен, кад падне мраз, узрију, се умекшаду ПС; и смо косили у лето жито ПС; у пролеће не мош, у јесен, шта су се натегле Ст;

[4] сам кувала у подне сваки дан за три човека К; и сад у подне су отишле Ст.

Када се именица *време*, али и временски интервал изражен именицом *доба*, због свог општевременског значења детерминишу конгруентним атрибутом, у функцији препонованог детерминатора срећемо показну заменицу и придеве *последњи* и *стар*.⁴ Уп.

су били млади у то време Ст; а већме било вино у то време Ст; – и ми смо се импликали у последње време Ст;
тако је било у старо доба Ст.

⁴ „Улога препонованог детерминатора је да актуализује временски идентификатор или да га фрагментизује, а постонованог да га семантизује“ (Антонић 2012: 417).

2.2.1.2. Услед процеса аналитизације падежног система која је захватила овај српски говор, конструкција *У* + *акузатив* постала је формализатором темпоралности симултаног типа и када имамо специфично значење локализације „у оквиру граница“ датог временског појма инхерентно данашњем словенском локативу с предлозима (Ивић М. 1955–56: 197).

У регистрованој грађи је оквир догађања најчешће временски период означен називом месеца [1], а потом и временски локализатор *рат* [2], дужи временски период човековог живота означен деадјективном именицом *младост* [3], те сама именица *живот* и именица *век* 'животни век' [4] као и девербативна именица [5]. Уп.

[1] у јули месец сам узо жену [...] и смо пошли у Аустралију ПС; у децембар прид Божић кад се кољеду свиње ПС; у фебруар ће имат десет ПС; његова мама у август има деведес једну годину ПС; у март је крстила, има синовца ПС; да би могли да дођете у август, првога, трећег августа Ст;

[2] син му умро у рат ПС [→ док је био / трајао рат]; ја сам ишла у рат у школу Ст; и он је умро у рат Ст;

[3] није био асфалт, камен, у младост ПС [→ кад / док (?) сам ја био млад];

[4] човек у живот више приведе невелико него добро ПС [→ у току свог живота]; толико много је било, господине, у овај живот свашта К; јер је било и зло и добро у живот К; мани, радила је она доста у њен живот Ст; – нисам у мој век да сам био пјан да не знам што сам говорио с ким Ст;

[5] и ошау, у сан ошау Ст [→ док је спавао].

У зависности од семантике наведених временских локализатора, примарно лексикализатора локатива с предлогом *У*, а првенствено у зависности од укупног реченичког контекста, могућа је и статична и динамична концептуализација времена.⁵

2.2.2.1. Очекивано, као главни формализатор временског локализатора израженог називом празника [1] јавља се акузативна конструкција с предлогом *НА*. Она је тако у оквиру темпоралне непосредне локализације с обележјем *процесуалност* (–) комплементарна акузативу с предлогом *У*. Нове нијансе временског значења, специфичног у односу на чисто временско значење акузатива с предлогом *У*, доноси употреба конструкције *НА* + *акузатив* с називима годишњих доба [2], при детерминацији радњи с будућом временском перспективом,⁶ и с

⁵ Иначе, у оваквим структурама „предложка јединица упућује на обележје процесуалност (–), а лексичко-граматичке карактеристике именице у падежу (у случају девербативне именице) или граматички број – множина (у случају временске јединице) могу упућивати на обележје процесуалност (+)“ (Антонић 2012: 422–423).

⁶ О свим видовима употребе конструкције *НА* + *акузатив* лексикализоване називом годишњег доба в. у: Танасић 2005: 174–183.

именицом *подне* [3] која укључује целу временску ситуацију уз идентификацију саме временске тачке⁷. Уп.

[1] једарек је дошау, лане, *на Цвети*, прид Ускрс, дома, субота увече ПС; *на Суботу велику* је умро, у једанаест сати К; у цркву не идеду пет, шест жене, највише петнаест и то *на велики свеци* ПС; код нас *на Ђурђевдан* дођивали код нас оводе на игру Ст; и се секо колач *на свети Ђурђевдан* Ст;

– ни *на први дан Божића* није било игре, само *на други дан* Ст; и ома у понеделник, *на други дан Доови* смо се мешћали ПС; *на први дан* само чокамо јајама, на Ускрс Ст; и носи се на гроб [помана], *на трећи дан* Ст;

[2] то смо припраили да сејемо *на пролеће* ПС; и ондак *на пролеће* ћемо доћ оводе Ст; шта ћемо ради *на зиму* Ст; са-ће имат *на јесен*, ће имат годину от кад је умро Ст;

[3] *на подне* седемо, смо приповедали Ст; [...] на ту клупу се одморим, *на полдне*, кад ручам ПС; ће ти дат *на подне* Ст.

Заједно с примерима [1] наведени су и случајеви акузатива именице *дан*, која се увек односи на називе вишедневних празника који се као детерминатори јављају у генитиву, односно у акузативу (код плуралског назива), док редни број идентификује сегмент вишедневног празника.

2.2.2.2. Атрофија падежног система довела је до тога да и именица која означава фазу, и која је првобитно у српском језику била исказивана конструкцијом *НА + локатив*, постане временски локализатор акузатива с предлогом *НА*. Фрагментизатор се јавља уз генитив појма у значењу периода одређеног на временској оси и не изазива представу о протоку времена тако да и овако лексикализована конструкција *НА + акузатив* има обележје *процесуалност* (–). Уп.

и дође *на крај месеца* [...] ПС; кад је било да се да испит *на крај године*, сви дођеду, други разреди ПС; је умро у јуни, *на крај јуна* Ст.

2.2.3. У конкурентном односу с конструкцијом *НА + акузатив* јесте конструкција *ЗА + акузатив* у случају лексикализације називом празника. Ранија запажања да она, за разлику од претходне конструкције, поред времена и околности, често детерминише и повод (уп. Павловић 2000: 64), требало би да потврде и овде забележени примери. Уп.

⁷ Овде имамо у виду запажање Милке Ивић да се предлог *НА* употребљава за обележавање временске ситуације (Ивић М. 1955–56: 170, напомена 1). С тим у вези јесте и специфичан контекст у којем се појављује израз *на подне* у многим српским говорима (уп. Симић 2016: 126, напомена 140), а који се своди на значење „у време дневног обода или у време дневног одмора“. У примерима из говора Параћинског Поморавља, уп. отишо *на подне* кот куће; а треба *на подне* да дођем; радим, па тако ујутру, па *на подне*, Софија Милорадовић претпоставља да је реч о адвербијализованој синтагми *на подне* и запажа да би у овим примерима обичнији био предлог *У* (Милорадовић 2003: 183–184).

му дам трифој за *Ускрс*, за *Ђурђевдан*, кад је слава ПС; још су били за *Ускрс*, не, за *Ђурђевдан* су били Ст.

2.2.4. У значењу *кад је имао / имала X година* регистрована је само конструкција коју чини предлог ОД и кардинални број, уз именицу *година*, имплицитану у нашем примеру.⁸ Трансформациони израз упућује на одсуство представе о протоку времена. Уп.

мој деда је умро *од шездесет и осам* Ст [→ *кад је имао шездесет и осам година*].

2.2.5. Необичан је забележени пример у којем имамо беспредлошки инструментал именице којом се именује дан у недељи, а изван је значења периодичног понављања у времену.⁹ Уп.

ако пане *недељом* или *суботом*, дођу ПС.

У оваквим ситуацијама, у значењу непосредне временске локализације без представе о протоку времена, већ је у корпусу потврђена конструкција *У + акузатив* с неколико примера (уп. т. 2.2.1.1). Употреба у беспредлошком инструменталу назива дана, временских појмова неподложних сегментирању и с искљученом представом о димензији времена, најбољи је доказ губљења специфичног динамичног временског значења беспредлошког инструментала чије место данас заузимају друге падежне конструкције, односно потврда је могућности да се и обележене конструкције појаве на месту необележених конструкција, попут *У + акузатив*, услед слабљења осећања за специфично значење (Ивић М. 1954: 129–130; 1955–56: 171–172, 200).

2.3.1. Темпорални падежни идентификатор с предлошким изразом ЗА ВРЕМЕ директно упућује на линеарну симултаност у коју је укључено обележје *процесуалност* (+). Лексикализатор конструкције с овим предлошким изразом у регистрованом примеру јесте следбеник

---

⁸ У говору Смедеревског Подунавља регистроване су три конструкције – локатив или општи падеж с предлогом У уз редни (каткад и кардинални) број као најфреквентнија, затим конструкција с предлогом С(А), те конструкција с предлогом ОД. Како наводе аутори, последња је забележена у севернијем и централном делу испитиваног подручја, а, према Санфелду, она је јужнословенска и општебалканска, па и романска, црта. Будући да је нема у стандардном језику, аутори је сврставају у архаичне црте (Бошњакловић / Урошевић 2008: 119–120, 125). Уп. и у говору Подвележја: умро је *од двајес годин* (Пецо 1983: 262) или у говору романијског платоа: ја *од осамнез година* се оженио (Симић 2016: 133).

⁹ Да ово ипак није усамљен случај на терену штокавштине говоре примери из икавскошћакавске околине Дрвенте, уп. реко је да ће доћ *недиљом*, не знам кад; дођи *суботом* прид мрак (Баотић 1983:163), те из говора Баније и Кордуна, уп. Она дошла *суботом*, а он умро *петком*, знадеш у петак умро (Петровић 1978: 134).

политичког правца владајућег у одређеном периоду.¹⁰ При томе, уместо у генитиву плурала лексички експонент је у номинативно-акузативној плуралској форми,¹¹ што је још један у низу случаја аналитизације падежног система.¹¹ Уп.

он је побего за време комунисти ПС [→ док су владали комунисти].

2.3.2. Поменути семантички тип лексикализатора, али и девербативну именицу, срећемо комбиноване с акузативном везом У ВРЕМЕ, у првом случају у необичном, номинативном облику властитог имена, а у другом у регуларном облику генитива једине. Овим структурама одговарају темпоралне клаузе с везником *док*, али и с везником *кад*, што сигнализује могућност и динамичне и статичне концептуализације времена (Антонић 2004: 72; 2005: 155, напомена). Уп.

и он у време Таушеску, кад је био комунизам, је побего Ст [→ ДОК је владао Чаушеску]; – у време игре се нађеду два, три мало ко прости у главу Ст [→ КАД се играмо...].

2.3.3. Назив историјског правца (владајућег политичког покрета) или име владара који је обележио одређено историјско раздобље лексикализатори су акузативне форме с предлогом ПОД. За разлику од темпоралних структура које чини предлошки израз ЗА ВРЕМЕ / У ВРЕМЕ и падежна форма оваквог семантичког типа лексикализатора, конструкција с предлогом ПОД, сходно њеној протолокационој сублокализацији, поред временског значења укључује и нијансе значења контролисаности и наметнутости (Симић 2016: 247), што, у зависности од конкретне реченичке ситуације, може бити делом другог детерминативног семантичког поља (нпр. ситуационог, квалификативног или каузалног). Могућност интерпретације темпоралном клаузом с везником *док* овој

¹⁰ У грађи се нису нашли појмови–периоди и девербативне именице за које се истиче да су у стандардном српском језику спојиви с изразом ЗА ВРЕМЕ (Антонић 2004: 71; 2005: 154). Овакво чињенично стање приписујемо изостанку говорних ситуација за појаву поменутих лексичких експонената, а не немогућности њиховог комбиновања.

¹¹ Већ је констатовано да је у великој мери дошло до упрошћавања деклинационог система у БЦГ што се огледа и у изостанку посебних облика за генитив и локатив множине уместо којих се употребљавају облици номинатива–акузатива (Ивић П. 1999: 347). И наше раније истраживање говора БЦГ потврђује ове наводе, а у мноштву примера овакве плуралске парадигме усамљен је пример плуралског генитива: много смо скупили *новаца* (Симић / Царан 2006: 156). Иначе, када је реч о акузативу множине именица мушког рода на *-и* (тј. о синкретизму акузатива и номинатива множине), то је једна у низу појава које се могу наћи у делу говора смедеревско-вршачког дијалекта у историјској северној Србији, а нема их како у другим говорима те зоне, тако ни на банатској страни, изузев у исељеничким говорима БЦГ и Рекаша (Ивић П. 1999: 338 и напомена 48).

конструкцији приписује обележје *процесуалност* (+). Реченичну предикацију такве клаузе чини глагол *владати*, а њен агенс јесте лексички експонент акузатива. Уп.

де су ти мотори што су били *под Чаушеска* Ст [→ *док је владао Чаушеску*]; – како је било *пот комунизам* Ст [→ *док је владао комунизам*]; као што је изашло овамо *пот комунизам* код Румуна Ст; ја сам пеко ракију, кажем право, *пот комунизам* Ст.

Темпорална падежна конструкција с предлогом ПОД позната је ширем штокавском подручју – у случају непоремећеног односа између примарно локативних и адлативних падежних формализатора као конструкција *ПОД + инструментал*, како је регистровано у сродном говору Смедеревског Подунавља (Бошњакловић / Урошевић 2008: 118) или у удаљенијем херцеговачко-крајишком говору северозападне Боке (Павловић 2000: 66), а уколико је нарушена опозиција *локативност ~ адлативност* среће се конструкција *ПОД + акузатив*, као у косовско-ресавском говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 232).

2.3.4. У корпусу се нашао свега један пример темпоралног *ПРЕКО + генитив*, лексикализованог појмом–периодом *зима*. Појмови–периоди су, иначе, најчешћи временски појмови с којима се у српском језику¹² комбинује овај протоперлативни предлог, носилац обележја *процесуалност* (+). Уп.

ти људи после рада, *преко зиме* су, греје пећка, ту били три боктера К [→ *у току зиме / док је трајала зима*].

2.3.5. Значење временске прилике изазване атмосферским процесима има лексички експонент забележеног темпоралног локатива блокираног предлогом ПО. У темпоралним локативним конструкцијама с оваквим семантичким типом лексикализатора веома је изражено значење ситуационе околности. Укупни реченични контекст омогућује да темпорална конструкција у њему буде трансформисана темпоралном клаузом уведеном везником *док*, на основу чега посматраној конструкцији приписујемо обележје *процесуалност* (+). Уп.

[Боље ујутру код ње да идемо?] Да, да, *по ладине* Ст [→ *док је ладина (хладовина)*].

Примећујемо да је ово једини регистровани случај употребе локативне форме у значењу непосредне временске локализације. Очуваност

---

¹² Подробније о типовима лексичких експонената генитива који се комбинују с предлогом *ПРЕКО* у стандардном српском језику в. у: Антонић 2004: 71; 2007: 33, а о распрострањености ове темпоралне падежне конструкције на простору штокавштине и могућим лексикализаторима в. у: Симић 2016: 114, напомена 124.

локативне форме блокиране предлогом ПО, а не неким другим предлогом, приближава се стању у многим косовско-ресавским говорима у којима је „предлог *по* остао једино упориште локатива у падежном систему“ (Милорадовић 2003: 278–279).

3. Закључак

3.1. Присутност акузатива блокираног обавезним детерминатором и предлогом У (уп. *у ту ноћ* је баба му умро Ст; *у ту годину* је секо и косјо Ст) у говору БЦГ могла би представљати архаичну црту сачувану на периферији српског језичког подручја и то је чињеница коју не треба занемаривати. Његову високу заступљеност, међутим, у конкуренцији с друга два формализатора значења симултаности с обележјем актуализације (беспредлошким генитивом и акузативом с обавезним детерминатором) свакако је подржала међујезичка интерференција и румунски модели. Беспредлошки генитив с обавезним детерминатором своје највеће упориште има при исказивању датума као стабилној словенској категорији од самих почетака историјског периода. Колебања у избору временског падежног формализатора с обележјем актуализације довела су до спорадичне појаве генитивне форме блокиране обавезним детерминатором и предлогом У (уп. сад *у једнога дана* сам испекла кромпира К; сад *у тридесетога јула* има две године како је умрла ПС).

3.2. Акузатив с предлогом У, без обележја непосредне актуализације временског идентификатора, тј. без присутног детерминатора–актуализатора, остаје основни формализатор статично концептуализованог времена, а регистрован је с већином лексичких експонената који се за њега везују. У овом говору је листа лексикализатора проширена и већим бројем појмова првобитно везиваних за темпорални локатив блокиран предлогом У (уп. *у фебруар* ће имат десет ПС; ја сам ишла *у рат* у школу Ст; јер је било и зло и добро *у живот* К), међу којима су и они чија лексичко-граматичка својства омогућују динамичку интерпретацију времена, па тако темпорална конструкција У + акузатив постаје необележена у погледу представе о протоку времена.

Конструкција *НА* + акузатив функционише у познатом комплементарном односу с конструкцијом У + акузатив, резервисана за називе празника као временске локализаторе (у овом случају забележена је и конструкција *ЗА* + акузатив), те за другачију употребу назива годишњих доба и именице *подне* – са специфичним нијансама временског значења. Повучен из локативне форме с предлогом НА, у инвентар лексичких експонената ове конструкције улази и фрагментизатор *крај* с именицом у генитиву (уп. је умро у јуни, *на крај јуна* Ст), чија семантика,

као и семантика осталих експонената конструкције *НА + акузатив*, не изазива представу о протоку времена.

На периферији овог темпоралног субпоља бележимо две конструкције – обе својеврсни архаизми – конструкцију с предлогом *ОД* и нумеричким квантификатором именице *година* (уп. мој деда је умро *од шездесет и осам* Ст) и беспредлошки инструментал имена дана у недељи (уп. ако пане *недељом* или *суботом*, дођу ПС). Прва конструкција представља стару, давно потврђену општебалканску црту, а друга казује да је процес губљења њеног специфичног динамичног временског значења давно завршен, па су отуд на различитим странама могуће овакве потврде. Јављање исте црте у сасвим удаљеним говорима, као што је случај с ова два формализатора (уп. нап. 8 и 9), иде у прилог тврдњи да се ради о архаизмима, а не иновацијама (уп. Павловић 2000: 54, нап. 34).

3.3. Формални показатељи динамичног поимања времена регистровани у корпусу јесу предлошки израз ЗА ВРЕМЕ и предлози ПРЕКО и ПО, сваки комбинован с другачијим типом временског локализатора. Када је име владара или назив владајућег политичког покрета у улози временског локализатора, онда и структура с акузативним обликом У ВРЕМЕ (уп. и он у *време Ђаушеску*, [...], је побего Ст), као и конструкција ПОД + акузатив (уп. како је било *пот комунизам* Ст), могу бити формализатори непосредне временске идентификације с обележјем *процесуалност* (+).

3.4. У целини посматрано, систем предлошко-падежних конструкција са значењем непосредне темпоралне идентификације у говору БЦГ карактерише широко употребно поље акузативне форме. Нарушена семантичка опозиција *локативност* ~ *адлативност* за последицу има употребу конструкције У + акузатив у значењу темпоралног У + *локатив*, конструкције НА + акузатив у значењу темпоралног НА + *локатив*, те конструкције ПОД + акузатив у значењу темпоралног ПОД + *инструментал*. Такође, за већи проценат заступљености акузатива заслужан је и аналитизам у плуралској парадигми (уп. нпр. он је побего *за време комунисти* ПС). С друге стране, сингуларска парадигма познаје генитивну флексију која је очувана у темпоралним структурама с предлогом ПРЕКО, са спојем У ВРЕМЕ, с фрагментизатором *крај* и, наравно, у структурама с детерминатором–актуализатором, а чуварем локативне форме јавља се предлог ПО.

Представљена основна слика функционисања темпоралног падежног система у субпољу симултаности могла би бити продубљена додатним проверама на терену, али би се то, сматрамо, махом тицало само семантичког нијансирања.

Литература

- Антонић 2001: Антонић, Ивана (2001). *Временска реченица*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Антонић 2004: Antonić, Ivana (2004). Temporalna determinacija nominalnom formom u genitivu u standardnom srpskom jeziku. W: Stanislav Karolak (red.). *Slavia Meridionalis. Studia linguistica. Slavica et balcanica*. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk. 4: 65–80.
- Антонић 2005: Антонић, Ивана (2005). *Синтакса и семантика надежа*. У: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Антонић 2006а: Антонић, Ивана (2006). Темпорална детерминација номиналном формом у инструменталу у стандардном српском језику. W: Stanislav Karolak (red.). *Slavia Meridionalis. Studia linguistica. Slavica et balcanica*. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk. 6: 91–105.
- Антонић 2006б: Антонић, Ивана (2006). Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. У: Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнolinгвистичка проучавања српског језика*. Београд: Одељење језика и књижевности САНУ. [Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија], књ. 1: 47–70.
- Антонић 2007: Антонић, Ивана (2007). Темпорални генитив: непосредна временска локализација у стандардном српском језику. *Књижевност и језик* (Београд). LIV/1–2: 29–40.
- Антонић 2012: Антонић, Ивана (2012). Номинална релативна темпорална детерминација у Андрићевим приповеткама из периода 1925–1941. In: Branko Tošović (Hg./Ur.). *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Andrić-Initiative [Ivo Andrić im europäischen Kontext] 5 / Andrić – inicijative [Ivo Andrić u evropskom kontekstu]. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. 413–448.
- Баотић 1983: Baotić, Josip (1983). Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente. Sarajevo: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*. IV: 7–208.
- Бошњакловић / Урошевић 2008: Бошњакловић, Жарко и Данка Урошевић (2008). Падежи у функцији темпоралног детерминатора инклузивног типа у говору Смедеревског Подунавља. У: Срето Танасић (ур.). *Зборник Института за српски језик*. [Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота]. књ. I: 101–127.
- Веску 1976: Vescu, Victor (1976). Govor Banatske Crne Gore. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*. XIX/1: 115–172.
- Ивић М. 1954: Ивић, Милка (1954). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко–семантичка студија)*. Београд: Српска

- академија наука, Посебна издања, књ. ССХХVII, Институт за српски језик, књ.2.
- Ивић М. 1955–56: Ивић, Милка (1955–1956). Из проблематике падежних временских конструкција. Београд: *Јужнословенски филолог*. XXI/1–4: 165–214.
- Ивић П. 1999: Ивић, Павле (1999). Српски дијалекти и њихова класификација (II). Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLII: 303–354.
- Милин 1998: Milin, Jiva (1998). *Studii de slavistica*. Timișoara: Editura Mirton.
- Милорадовић 2003: Милорадовић, Софија (2003). *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Павловић 2000: Павловић, Слободан (2000). *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 16.
- Павловић 2006: Павловић, Слободан (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик.
- Павловић 2008: Павловић, Слободан (2008). Просторне метафоре у старосрпском временском падежном систему. Нови Сад: *Зборник Матице српске за славистику*. 74: 131–146.
- Петровић 1978: Петровић, Драгољуб (1978). *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб.
- Пецо 1983: Песо, Asim (1983). Govor Podveležja. Sarajevo: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*. IV: 209–282.
- Симић 2012: Симић, Зоран (2012). Неке особине линеаризације у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. LV/2: 169–181.
- Симић 2013а: Симић, Зоран (2013). Прилог проучавању међујезичке интерференције (на примеру говора Банатске Црне Горе). Београд: *Јужнословенски филолог*. LXIX: 429–441.
- Симић 2013б: Симић, Зоран (2013). Неки примери семантичких посуђеница у банатскоцрногорском говору. У: Михај Н. Радан (ур.) *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. [Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошком, историјском и теолошком факултету Западног универзитета у Темишвару (Темишвар, 19–21. октобар 2012)]. Темишвар: Савез Срба у Румунији. (Посебна издања. Научна литература. Књига 16). 189–200.
- Симић 2016: Симић, Зоран (2016). *Синтакса падежа у романијским говорима Старог Влаха: метафоризација простора*. Докторска дисертација. Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду. 366 стр. (+ 6 стр. Кључна док. инф.).
- Симић / Царан 2006: Симић, Зоран и Маца Царан (2006). О румунском утицају у говору Банатске Црне Горе. Timișoara: *Probleme de filologie slavă*. XIV: 151–163.

- Танасић 2005: Танасић, Срето (2005). Временска употреба конструкција *на* + *акузатив* и *у* + *акузатив* са именицама које значе годишња доба. У: *Синтаксичке теме*. Београд: Београдска књига. 174–183.
- Царан / Симић 2006: Țaran, Mața și Zoran Simić (2006). Despre sintaxa cazurilor în graiul sârbesc din Muntenegruul bănățean. În: Maria Király, Mihai Radan (coord.). *Interferențe lingvistice în zona multiethnică a Banatului*. (GRANT). Timișoara. 75–84.

Zoran M. Simić

ON TEMPORAL PREPOSITIONAL-CASE FORMS IN THE VERNACULAR OF BANAT MONTENEGRO

(Summary)

The paper deals with the function of temporal determinative case system in the vernacular of Banat Montenegro. More specifically, it propounds on syntactic and semantic characteristics of prepositional-case constructions which act as syntactic formalisers of the direct temporal identification – simultaneity. In order to form the system of temporal prepositional-case constructions of the examined vernacular, the starting point is the semantics of case constructions, observing the mutual complementary and / or competitive relationship of case units within the semantic structure of temporality. A special attention is paid to a variety of archaic features as well as the features of analytical (Balkan) character which are expected in vernacular languages spoken on the periphery of Serbian dialectical territory, and which influenced the system of prepositional-case constructions which carry the meaning of the direct temporal identification in the vernacular of Banat Montenegro.

Key words: Serbian language, dialectology, dialect syntax, syntax and semantics of cases, temporality, archaisms, analytisation of the case system, interference, Banat Montenegro.

Радоје Д. Симић
Јелена Р. Јовановић Симић*
Филолошки факултет**
Универзитет у Београду

УЛОГА ДИЈАЛЕКТИЗАМА И ЛОКАЛИЗАМА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ДОБА РЕАЛИЗМА

Данашњи читалац може лако препознати књижевни текст из доба реализма, и то не само по његовој специфичној тематици и наративним особеностима, већ и по лексици, фразеологији и стилу. На извесном броју примера аутори намеравају потврдити ову чињеницу.

Кључне речи: дијалектизам, локализам, реализам, књижевност, стил.

1. Неколико речи унапред

1. Не само за српски, већ и за реализам уопште, карактеристични су „жаргон, дијалектизми, особине професионалних говора итд.“ (А. Флакер, РКТ, s. v. 'реализам'). Ми се не намеравамо бивити општим теоријским питањима, већ смо себи поставили задатак да анализом текстова покажемо како с тим у вези стоји српски реализам. При томе би за ову прилику неудобно било узимати само писце са националне и језичке периферије, јер би се могло помислити да је реч о односу периферије и центра српског културног простора. Узимамо стога у разматрање језик Лазе Лазаревића и Светолика Ранковића, из централних области, као и Стевана Сремца, са североистока, Симе Матавуља, са запада, и Б. Станковића са југоистока српског језичког простора. Сремац уз то важи као велики мајстор у сликању локалног амбијента, не само војвођанског него чак и тако удаљеног од његових језичких навика као што је Ниш, док је Лазаревић по општој цени значајан стилиста који је

---

* jelenajo@bitsyu.net.

** Овај рад написан је у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

знатно унапредио литерарни израз српске књижевности. Предмет нашег интересовања у овом раду неће бити само завичајна реч, како Матавуљева и Сремчева, тако и Лазаревићева, Ранковићева и Станковићева – већ и начин њене уградње у текст.

2. У анализи ће се показати да сва петорица писаца чије смо текстове прегледали имају јак осећај за норму, на једној страни, али и за локални језички колорит средине коју сликају, и карактера које у својим делима граде, на другој. Танано издиференцирана лексика и фразеологија одваја често језик личности од пишчеве речи, али видећемо да су сви они знали за границу преко које није било упутно далеко залазити у локални језички амбијент.

3. Насловом је упућено на локализме и дијалектизме као две различите врсте језичких појава. Видећемо како то треба у крајњој линији схватити, али унапред се може претпоставити да локализмом ваља сматрати неке појаве у оквирима књижевног језика, нормиране, али својствене једном крилу, или једном слоју, а мање познате или сасвим непознате културној комуникацији на осталом простору или у осталим сферама употребе језика. 'Дијалектизам' би се са тога гледишта односио заправо на ванкњижевне, нормом необухваћене језичке јединице и начин њихове употребе.

2. Преглед грађе

1. Упознаћемо се најпре укратко са биографским подацима писаца чија смо дела употребили за нашу грађу.

2. Симо Матавуљ (1852-1908), рођен је у Шибенику, стекао учитељско образовање, а радио у Далмацији, Црној гори и Београду. Писао је о далматинским, црногорским и београдским темама, и сам по себи би био интересантан за опширније језичке студије како су овде овлаш конципиране.

3. Светолик Ранковић (1863-1899) рођен у Великој Моштаници, на западу од Београда – а умро у Београду (ЕСН). Свештеничко образовање стекао је у Кијеву, што се у неким детаљима може осетити и у језику његових дела (Јовановић 2007). Но Ранковићев језик и стил у основи су мотивисани његовом припадношћу епоси реализма. На једној страни, то је доба коначног оформљења и стабилизовања српског књижевног језика на народној основици (Симић, 1991: 352 и д.), а на другој – то је доба реализма, чији су писци тежили „да прикажу стварност онакву каква она јест“ (РКТ s. v.), не само у домену догађаја и карактера, већ и у домену

језичког понашања. Добром посматрачу не измиче из вида управо укрштање ових двеју тенденција у Ранковићевој прози.

4. Стеван Сремац (1855-1906), рођен у Сенти, а умро у Сокобањи. „Завршио истор.-филол. одсек Велике школе“ (ЕЧН). У својим делима сјајно је описивао нарави и употребљавао погођен језички израз управо тих двају подручја, Војводине и југоисточне Србије. И он дакле, као и Матавуљ, пружа драгоцен материјал за проучавање језика књижевности, али из нешто друкчијег угла него што је овде оцртан.

5. Лаза Лазаревић (Шабач 1851-1891 – Београд: ЕЧН) својим образовањем надилази остале тадашње књижевнике. Завршио је Велику школу у Београду, али и студије медицине у Немачкој. Невелик број његових приповедака од великог су угледа међу историчарима књижевности, и од исто таквог утицаја на српску културу.

6. Као контролна грађа послужиће нам дело Борисава Станковића, који је – вероватно у складу са својим образовањем, познавањем књижевног језика, као и убеђењима – углавном избегавао локални израз, али је у 'Коштани' делимично прибегао њему као средству колоризирања ликова. Станковић, наиме, припада млађој генерацији (Рођен је у Врању 1876, а умро у Београду 1927. Дипломирао права у Београду 1901; као држ. питамац био у Паризу 1903-1904. Службовао у Београду“).

2.1. Структура и особине локализама

1. Локализми су углавном заступљени у лексичком фонду, и ту их најлакше пратити. Нека нам с тим у вези буду пред очима неки описи одеће.

2. Ранковић је описао одећу младог Ђурице кад полази у 'крстоноше' (преузели смо га из романа *Горски цар*: Ранк., 27):

Први пут је сврнуо на себе пажњу целог села о крстоношама. Тада се управо и заомочио. Мајка му срезала дуге кошуље од убелена конопљана платна, сестра му их извезла црвеним и црним памуком, а уз њих му спремила широке тканице са девет разнобојних пруга и памучне подвезе за дизлуке са кићанкама од вунице. А сам Ђурица, терајући дрва у град, зарадио је чохани јелек и дизлуке, опшивене црним гајтаном, и велики тунос са кићанком.

а) Мало смо затечени изгледом младог кицоша из пре сто педесетак година у Србији. Да није у крстоношама, поверовали бисмо да је стигао директно из Турске. Крстоноше су, наиме, сеоска процесија при којој се носе црквени реквизити, певају побожне песме и говоре молитве

којима се призива киша. Конопљано платно, од којег је Ђуричина кошуља, јесте груб материјал који су сеоске жене ткале од конаца справљених обрадом конопљаног стабла. Тканице су широк шарен појас тврдо ткан од вуне. Дизлуци су били део одеће испод колена до обуће који се обмотавао око ноге и са стране везивао памучном траком. Чоха је била куповни вунени материјал сличан ономе који се данас назива штофом. Јелек је кратак горњи део одеће без рукава. Напред је био отворен или се копчао украсним копчама (каткада и дугмадима). Тунос је фес специјалне израде, пореклом из Туниса.

б) Рекосмо из Турске, јер нам се у машти представља младић источњачки одевен. Тунос, дизлуци, чоха итд. нису само материјално гледано турски део одеће, већ су и сами називи позајмљени из турског језика. Остали су називи домаће провенијенције. Сви они чине део књижевнојезичког лексичког фонда, с тим што су тада били употребљиви у неким крајевима српског националног простора, у другима не. Уз то били су употребљиви, чиме смо напоменули заправо да се ради и о архаичним речима. У питању су дакле покрајинизми или локализми углавном архаичног типа.

3. Други опис узели смо из Матавуљева *Бакоње фра Брне* (Мат., 88-89):

...Фратри и ђаци таман изашли из цркве, а кроз велика врата уђе у двориште сељак у буковичкој ношњи. Чудан ђаво! Глава му обла, а очи велике и сијере као у ћука, десни му брк дуљи од лијевога, на раздрљенијем грудима читаво руно заковрченијех длака. На њему бјеше јечерма са јоште њеколико илика, а не може се распознати какве је масти. Кожна му пашњача сва начичкана пулама, а у њу задјенуо кубуру и арбију. Беневреци му пали испод димњака, те му је трбух покривен само кошуљом, а кроз промахе види му се глибаво месо. На кољенима му се надули беневреци, а под кољенима стегао поткољенице кожне. На ногама му површ издртијех назувака испријечане опанчине! Колико је хладно, није обукао буковички 'аљак', но се огрнуо њим, а једну руку ставио иза оружја...

а) Ако је Ђурица подсећао на источњачко порекло, Матавуљев Букар испод Велебита ни случајно не знамо на кога би могао личити. Јечерма је нека врста јелека (в. горе код Ђурице), а илик, вели састављач речника мање познатих речи (Јован Радуловић), који је такође из тих крајева, да је „врста путаца на ђечерми“. Нама са истока потребно је још додати да је пуце дугме, а свима да је ђечерма¹ у ствари исто што и јелек, само је тамо највероватније од коже, а на истоку углавном од штофа, или

¹ КлШ s. v.: „...тур... прслук...“.

чврсто плетен (каткада украшен гајтанима, копчама итд.). Беневреци су чакшире, доњи део одеће, обично од дебелог материјала.

б) Поред страних, свакако ваља скренути пажњу и на неке домаће речи локалног постања. Сијере очи су сивкасто плаве, али неустаљене нијансе, са преливима. Људи их пореде са лисичјим... Пашњача је објашњена речју силав, чему је за нас ваљало додати – широк појас, овде кожни. 'Машћу' (пре свега црном) назива се заправо боја коже.

в) Нису потребна даља објашњења да увидимо колико је јака, прво, варијација не само лексике, него и облика материјалне културе међу покрајинама и њиховим житељима на територији коју покрива српство. Даље, архаична и позајмљена лексика дају изражајну грађу за шароликост облика живота и обичаја људи.

4. Следи опис одеће сеоског учитеља из хуморног пера Стевана Сремца. Реч је о 'напредном просветару' чије назоре и поступке Сремац мало карикира да би га учинио смешним (Срем., 557):

Кад је дошао у село, дошао је у једном пепељастом капуту, а струк, са ужасним пешевима. У селу је променио одело, да се не би издвајао од народа коме се посветио беше. Лепо га је било видети тако обучена. Бела, чиста кошуља и гаће, јелек, у цепу од јелека вазда *Швајцарска и њен устав*, а испод јелека варошки прслук, опасан танком тканицом, за којом задевене беху једне двојнице, мало краће од учитеља, а танке као учитељеве ноге, које се лепо провиде кроз танко српско платно.

а) За разлику од централних, југоисточних и југозападних крајева, североисток је већ био захваћен европеизацијским процесима, па се то донекле види и по одећи. Ту се, бар у саставу градске ношње, јавља капут са пешевима², али и јелек³, тканице итд.

б) Не бисмо очекивали овакав исход описа Сремчевих локализама, тј. војвођанске лексике, и састава одеће који се њоме назива. Рекосмо горе да је ове крајеве тада већ била захватила европеизација. Но поред капута и књиге у цепу, ту су и турцизми јелек и пеш. Традиционалне српска навике из старог краја још дуго после Велике сеобе држале су се код становништва Војводине, наравно поред новоусвојених и новонасталих у новом завичају.

---

² КлШ s. v. 'пеш': „...тур... 1. предњи део хаљине. 2. крај одеће који се издужује као реп (об. код фрака), skut...“.

³ КлШ s. v.: „...тур... у мушкој и женској народној ношњи везом украшен прслук од чоје, сукна, сомота или свиле...“.

5. Станковић се, рекосмо горе, углавном служио књижевном речи, и у свом излагању, као и у дијалогу. Али се и код њега могу наћи елементи локалне речи и у опису, а у 'Коштани' и у дијалогу.

Узећемо најпре један овлашан опис женске одеће и делића кућног угођаја из 'Нечисте крви', која је писана књижевним језиком, али инвентар локалних употребних предмета и делова покућства имају локалне и називе:

Софка, да се не би прљала, била је обукла неки стари минтан, који јој је био тесан, те су јој се прса чисто кршила. Тако исто, да јој не би прашина падала по коси, била је овлаш завила главу великом зејтинлијом шамијом, те јој је лице одударало јасније и свежије. Ветрила је и пајала собе. Њене нануле звечале су по доксату горњег боја – БСтНК, 42.

Минтан је, према речнику мање познатих речи на крају књиге – „дуга мушка хаљина“.

'Зејтинли' ће бити исто што и 'маслинасте боје'.

Шамија је „женска марама за убрађивање“.

Нануле су дрвене папуче, доклат је тераса, а 'горњи бој' је спрат старинских кућа кад су имале приземље и спрат.

6. Лаза Лазаревић по уметничким квалитетима свог дела ваљало би да заузме прво место у групи писаца чије текстове наведосмо. Али по количини супстандардних елемената његов књижевни израз стоји на зачељу, јер Лазаревић је успевао да народну реч преведе у свет уметничког приповедног ткања, које и данас не губи своје особености (Симић, 1991: 370).

Опис одеће код Лазаревића не одудара од оне код осталих приповедача, али с тим што Лазаревић спацијалне изразе вешто користи као стилизацијско средство за оживљавање приче. Између осталог он напомиње да је то 'турска' ношња:

Он, тј. мој отац, носио се, разуме се, турски. Чисто га гледам како се облачи: џемадан од црвене кадифе с неколико катова златна гајтана; поврх њега ћурче од зелене чохе. Силај ишаран златом, за њега заденута једна харбија с дршком од слонове кости. Поврх силаја трамболос, па ресе од њега бију по левом боку. Чакшире са свиленим гајтаном и бућметом, па широки пачалуци прекрили до пола ногу у белој чарапи и плитким ципелама. На главу тури тунос, па га мало накриви на леву страну, у рукама му абонос-чибук с такумом од ћилибара, а с десне стране под појас подвучена, златом и ћинђувама извезена дуванкеса. Прави кицош! Лаз. 62.

Необични детаљи којима је окићен Лазаревићев кицош чине његову одећу упадљивом, јер је у време на које се описи односе то сигурно била врло отмена ношња. 'Џемадан' и 'тунос' већ су нам познати; 'ћурче' је деминутив према 'ћурак' – „огртач постављен крзном, кожух“ (РМС); 'харбија' (= арбија, в. код Матавуља) је „шипка за пуњење пушке“ (РМС), 'трамболос' је украсни појас, 'бућме' – „украсни гајтан на мушким сукненим или чоханим хаљинама“; 'пачалци' су доњи делови ногавица на чакширама, 'такум' опрема или нека врста додатка чему.

2.2. Дијалектизми

1. Под термином дијалектизам подразумеваћемо ненормиране језичке појаве, којих су писци били свесни, а узимали су их да упуте на локалне језичке навике неприхваћене у књижевном језику. Оне се најбоље огледају у говору личности, и служе заправо за њихову карактеризацију.

2. Довољно је опет узети по који пример из текста сваког од наших писаца и да се види како говоре људи које они у својим делима описују. Најпре ево дела здравице коју у код Матавуља изговара Чагљина у част свог рођака 'вра Наћвара' (Мат., 36-37):

У здравље ваше добродошлости, ка што је увик било наше добропрошлости, јер она увик наше жеље и нашу душу, је она оди и броди миђу нама гришницима баш ка мудрос миђу воловима... Ка Бог што све зна – јер мудрос, честитос, богољубнос. скрушенос, крипос, липос, милос, душевнос, радос, понизнос, у теби су ка у врићи. А потом и потом, наш драги и благословени, славни, вирни и мирни, ка што си носија, посија, просија и разносија, долика до воде, горика до брда, дакле, у глави чујеш, а у ушима видиш, а под петама је лако ономе ко је обувен, а у души ко је крижом умијен. Дакле, нека се личи кога боли овом светом свром, ка ти, вра Брне, ка и они наши сви прошли дуовници! Дакле: алвундандара, живија наш дични вра Брне!

Сем видних назнака да је реч о католичким 'вирницима', јасно је да су у питању католици и по икавском изговору речи (увик, миђу нама, у врићи итд.). Даље је видно да се финална вокалска група -ао сажима у -а (као, носија, просија и сл.), да крајње -т после с ишчезава из изговора (душевнос, радос, липос, крипос и др.), итд. Све су ово ванкњижевне појаве, дакле покрајински дијалектизми који служе тзв. колоризацији.

3. Светолик Ранковић није склон служити се дијалектизмом, па у дијалошким секвенцама својим јунацима у уста често ставља књижевну

реч (- Добро јутро. чича! – поздрави га Ђурица и пружи руку. – Добра ти срећа! Откуд тако рано? – Хоћу у чаршију. Обосих, а и соли ми нестале, па да потражим...). Но повремено он се служи дијалекатском речи, рекло би се да истакне примитивизам најнесимпатичнијих ликова. Из Ранковићева дела преузећемо исечак разговора апсанције и пандура:

- Ма виђи-дер, Раде, вамо под прозорима. Нешто ми се ноћас једнако причињаваше нека лупњава.
- А-а-а-а... – зевну Радисав и погледа га сањиво. – Ће велиш?
- Па виђи вамо, болан. Знам ти ја сад ће је!

Ијекавизам и понешто још – једини су елементи којима се Ранковић служи да наговести 'сељачки' говор. Очито нити је био склон служити се њима, нити је био особито вешт у томе. Изгледа да му је овде било више стало да истакне глумљени немар с којим се апсанција Радисав односи према бекству затвореника, да би прикрио своје саучешће у томе, него до примитивизма његове речи.

4. Сремац је рекосмо велики мајстор у хватању језичких нијанси и њиховој употреби у приказивању својих ликова. Опет ћемо се послужити приповетком Лимунација на селу, и пренети дијалог учитеља Сртенa и школског служитеља (Срем., 370-371):

- Ама ко си ти, ко тебе посла да ме пратиш и мотриш? Ко си ти!
- Је л ја?
- Ти, ти, да!
- Ја сам вамулус у овој школи одвајкада. Је л ти реко, господине, чим дође у село?!
- Море, ти си једна бирокрачина, видим ја. Писмен си ти, видим ја, него признај!
- Ама нијесам писмен, очију ми, господине! А да сам писмен, куд би мој крај данас био! Не знам, господине ни читати ни писати!
- Хм! Дакле не знаш? А знаш ли ти ко сам ја кад се турим неком на врат; јеси ли чуо, море, то?!
- Како да нијесмо чули, господине!? Чули смо све. Знаш како веле: добар глас иде далеко, а зао још даље. Па тако и с тобом. Рекоше нам. Дође нам абер за тебе. „Е, што вам сад, веле долази једна, да простиш, једна несрећа, једна напаст и гурема, један кијавет у село – веле они за тебе – мани се, веле! Оће да кукате црнога Маринка!“

У овом исечку и Сремац, слично ономе што рекосмо о Ранковићу, више води рачуна да снизи језичку компетенцију и једнога и другог саговорника, да их прикаже приземним, него да наслика 'вамулуса' као

сеоски лик. Мешовити израз – на једној страни 'нијесам', а на другој 'оће да кукате' – сведоче или о извесној непажњи са којом се писац односи према случају, или пак о жељи да не открије локалитет на којем се дешава смешна епизода. 'Турема' (лоше објашњена у речнику на крају књиге) у РМС се тумачи као „они који имају потраживања из заоставштине умрлога“, дакле несолидарна руља наследника или сл.

5. Код Лазаревића дијалог има нешто мањи значај и заузима мање простора него код осталих аутора које помињемо. Мање је и колоризиран. Но узимамо један из приповетке 'Све ће то народ позлатити', где се казанција Благоје сликовито представља као узнемирени родитељ пред сусрет са својим обогољеним сином који се враћа из рата. Благоје описује доживљаје у раду са коњима. Тера неку немирну кобилу:

...Ама овако савије главу! Ама ту требају руке! Да пукну вукући. Онда кад трчи, па све овако – он тури главу међ ноге, – а ја држи, држи! Па напоследку, кад ништа не помаже, а ја у стог или у тарабу, у зид, где стигнем! Ништа она под нагим богом не види, само кад једампут ухвати хук! А ја у плот, па кад лупи главом, ја мислим оде до ђавола и она, и ја, и кола, и све! А оно ништа! Па после још иде мирно као буба! Али нико други није умео с њом као ја! Калфа Видак ишао једампут по бакар на Саву, а она само овако – он опет тури главу међ ноге и испружи браду као да му је ђем у устима. – Видак испусти узде, па легне у кола, а она све преко чагрћа, по јендецима, па трчи, па трчи, па трчи... Лаз. 150-151.

Поново је и овде видно да Лазаревић увек сваки детаљ успешно користи за стилизацију израза. Нпр. двапут се враћа на карикатурално приказивање како кобила ставља главу међу ноге кад одбија послушност и отима се команди. Такав је и опис рвања са кобилом и губитак контроле над њом: „Ништа она под нагим богом не види, само кад једампут ухвати хук! А ја у плот, па кад лупи главом, ја мислим оде до ђавола и она, и ја, и кола, и све!“. Томе служе и небични изрази типа '(ухватити) хук', '(преко) чагрћа' (РМС: „чагљеви, смрзнуто блато“) или сл.

6. Позајмићемо на крају и део монолога који изговара стари Митке у Станковићевој 'Коштани', заражен дубоком тугом и дертом за животом:

Зар мене бре да убијев? Мене? Што ги још у турско време, по Скопље, Солун, Серез, куда ме онај мој брат праћаше по трговину... и т'г све што од турску веру и по царски друм нађешем, све терашем испред себ... И паше ми се склањашев... „Митка је тој, викав, на чорбаци Арсу брат“... Па зар мене да убијев... Тики па да ме убише!... – БСП, 218.

И обличким карактеристикама речи, као и речником, текст сасвим подсећа на локални говор Врања. Чорбација је у овом контексту „добростојећи човек, газда, господар“ (КлШ s. v.), а 'тики' значи „скоро, готово“.

3. Закључак

1. Анализа грађе показала да је да српски реализам својим особеностима, како језичким и стилским, тако и поетолошким у целини, показује општу слику европског реализма.

2. Локализми, видели смо, представљају језичку грађу локалне провенијенције која чини део књижевног језика, док су дијалектизми ванкњижевна локална грађа.

Показало се, међутим, да језичка грађа није увек била само пасивно средство сликања локалног амбијента, већ у већој или мањој мери бива успешно употребљена у стилизацијске сврхе.

Извори

- БСтНК 2004: Б. Станковић, *Нечиста крв*, Београд: Политика.
БСтП 1957: Б. Станковић, *Изабране приповетке*, Београд: Просвета.
КлШ 2008: И. Клајн и М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
Лаз. 1963: Л. Лазаревић, *Приповетке*, Београд: Просвета.
Мат. 1990: С. Матавуљ, *Бакоња фра Брне*, Београд: Бигз, Цепна књига.
Ранк. 1958: Св. Ранковић, *Горски цар*, Београд: Нолит, Школска библиотека.
Срем. 1977: Ст. Сремац, *Поп Тира и поп Спира и Лимунација на селу*, Београд: Просвета.

Литература

- Белић 1998а: А. Белић, *О великим ствараоцима – Вукова борба за народни и књижевни језик*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Белић 1998б: А. Белић, *Око нашег књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
ЕСН 2008: *Енциклопедија српског народа*, Београд: Завод за уџбенике.
Јовановић 2007: Ј. Јовановић, *О проблему преурађене детерминације (на грађи из језика Св. Ранковића)*, Српски језик и друштвена кретања, Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (31. X – 1. XI 2006), Крагујевац 2007, 129-142.

РМС 1967-1976: *Речник српскохрватског књижевног језика I-VI*, Нови Сад: Матица српска.

Симић 1991: Р. Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић: Универзитетска ријеч.

Radoje Simić und Jelena Jovanović

ÜBER DIE ROLLE DER DIALEKTISMEN UND LOKALISMEN IN SERBISCHER LITERATUR DER REALISTISCHEN EPOCHE

(Zusammenfassung)

An einigen Beispielen die Autoren haben an die Eigenheiten der Sprache realistischer Schriftsteller bei den Serben hingewiesen. In einer Perspektive betrachtet, benutzen sie die lokalen schriftsprachlichen Elemente aus dem Gebiet, wo sie ihre Erzählung lokalisieren, und andererseits findet man in ihren Texten auch die dialektalen Ausdrücke. Die beiden Gruppen der Sprachelemente in ultima linea werden in zwei verschiedenen stilistisch relevanten Zwecken benutzt. Erstens, werden sie einfach als Erzählstoff aufgefasst, und zweitens aber als Stilisierungsmittel im literarischen Text.

Schlüsselwörter: Dialektismus, Lokalismus, Realismus, Literatur, Stil.

Сава Стаменковић*

Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий"

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

ПОЛИТИКА И ДИЈАЛЕКТ: ИВАН ИВАНОВИЋ, ШОПСКИ ГОВОР И ПРИПОВЕТКЕ ИЗ ЦИКЛУСА „СЕВЕР-ЈУГ“

Иван Ивановић, писац са југа Србије, аутор преко двадесет књига, један је од забрањиваних уметника у време комунистичке Југославије. Међу на различите начине забрањеним делима овог књижевника налазе се и две збирке приповедака, *Шопска амбасада* и *Козја крв*, писане углавном шездесетих, а објављене у целости тек деведесетих година, по паду комунистичког режима. Писане, по оцени цензуре, као „антикомунистичка пропаганда“, оне говоре о утицају политике на животе обичних људи са југа Србије. Ове приче су, како их сам аутор одређује, писане шопским дијалектом или укључују ликове који овим дијалектом говоре и заједно са још осам романа чине циклус „Север – југ“. Осим политичких сплетки у Београду и игара моћи у регионалним центрима КП, на судбину људи са југа Србије у овим делима утиче и њихово порекло и говор, по коме их одређују као неписмене и назадне, неспособне да се уклопе у прописани/наметнути језик/систем. Досељеници из других крајева тадашње Југославије, чији су ставови једнаки партијским, а говор, што је такође врло битно, ближи стандарду, намећу се као елита, заузимају важне друштвене положаје и у потпуности кроје животе домаћег становништва. То се уклапа и у ставове самог писца о сукобу дошљачког и домаћег, динарског и шопског, те дискриминацији овог другог на југу Србије.

Кључне речи: призренско-тимочки дијалекат, шопски говор, политика, идентитет, комунизам, Иван Ивановић, циклус Север-југ.

1. Српска књижевност на дијалекту и Иван Ивановић

Иван Ивановић рођен је 1936. у Нишу, а пореклом (и својим књижевним делом) везан је највише за топлички крај, тачније село Житни

---

* savastamenkovic@gmail.com, sava.stamenkovich@uni-vt.bg.

Поток у општини Прокупље. Јавио се у нашој књижевности 1972. године романом *Црвени краљ*, који је на неки начин одредио следећих 30 година његовог рада и живота. Прича о Зорану Југовићу, тј. Зоки Кингу, младом фудбалеру у сукобу са друштвом у коме живи, наишла је на бурне реакције. Одлуком Општинског суда у Панчеву и потом Врховног суда Војводине, књига је забрањена „јер вређа углед и част наших народа“ (Лопушина, 1991: 64). Иако је забрана касније скинута, аутор није враћен на посао са ког је због забране књиге отпуштен, нити су друга његова дела боље третирана.¹ *Аризани* (1982), роман о пропасти једне српске породице, и сл. дела тешко су налазила пут до издавача, увек су била на црној листи кад су у питању награде и признања, а деведесетих је, како аутор каже, уследило „тихо игнорисање“.²

Треба приметити да је први роман овог аутора настао по узору на роман *Кад су цветале тикве* (1968) Драгослава Михаиловића, вероватно најпознатијег нашег аутора дијалекатске књижевности. „Тај роман помогао ми је у том смислу што ми је показао да су неке до тада табу теме постале дозвољене. А показао ми је и да је могуће писати језиком који није строго нормирани књижевни“ (Вулићевић, 2008). *Црвени краљ* је, као и *Тикве*, заправо писан сленгом, жаргоном ондашње омладине. *Аризани* су пак писани призренско-тимочким дијалектом. Прича о Санди Аризановићу, потомку солунских бораца који се против комунизма бори и хумором јавља се после Михаиловићевог *Петријиног венца* (1975), писаног косовско-ресавским дијалектом, те можда и ту можемо говорити о утицају. У сваком случају, кроз рад ових писаца, извојевала се слобода да се дијалекат не користи само у функцији карактеризације појединих ликова, већ да се се цело дело може слободно писати тим „народним говором који не представља стандардан књижевни језик, који је са становишта језичке науке био дисквалификован као на неки начин неспособан и за комуникацију и за уметничко изражавање“ (Михаиловић, 2007: 79).

Треба, сматрамо, овде напоменути да је и сам Ивановић утицао на даљу употребу сленга и дијалекта у нашој књижевности. *Црвеног краља* Ивановић је прво читао свом бившем ученику из Куршумлије, тада студенту књижевности у Приштини, Спасоју Шејићу (в. Ивановић,

¹ О различитим начинима „забране без забране“ Ивановићевих дела говори проф. Јовица Тркуља у својој исцрпној студији (в. Тркуља, 2014).

² Индикативно је тако да се писац овако обимног и значајног дела уопште не спомиње у Деретићевој *Историји српске књижевности*, а у њој се нашло места за неке ауторе чисто тривијалне литературе.

2009a). Одушевљен, Шејић (1948–1989) почиње и сам да пише, а у својим делима користи дијалект и сленг. Његови романи и приче наишли су на сличан третман као и Ивановићеви, а Шејић нажалост није издржао сав притисак, те је живот завршио самоубиством, а његова дела, већим делом објављена постхумно, и даље чекају да се критика њима озбиљније позабави.

Свој опус од 18 романа, 4 збирке прича, 2 драме и збирке поезије сам Иванович дели у три циклуса (в. Иванович, 2011). Први циклус назива „Србија на југу“. У питању су дела о историјским догађајима и личностима са југа Србије. Сами наслови говоре о темама овог циклуса – *Војвода од Лесковца, Црни дани Раке Драинца, Ниш на крсту...* Други циклус именује „Антрополошким циклусом“, користећи се термином Николе Милошевића – антрополошка књижевност. „Књижевно дело настало на постулату подразумева истинит догађај (што не значи да је преписано из живота) и нужно присуство аутора у њему (аутор постаје књижевни лик). Дакле, антрополошко књижевно дело означава лично ауторово виђење реалног догађаја.“ (Ивановић, 2012) У овим делима аутор углавном говори о свом животу и (не)приликама које су пратиле његова дела. У успелије књиге овог циклуса спадају *Како упокојити Драинца* и *Портрет уметника у старости*. Трећи циклус, „Север-југ“, обухвата осам романа (*Црвени краљ, Аризани, Југовац, Уклети Србијанац* и др. – писани од 1961. до 1991) и две збирке прича³, које су писане седамдесетих и осамдесетих, а у целости објављене тек 1997. Управо су те збирке, *Шопска амбасада* и *Козја крв*, о којима је мало писано, предмет овог рада. Овај циклус има три основне теме, он испитује сукоб власти и појединца, сукоб севера и југа земље и савремени живот јужне Србије.

2. Шопи и шопски говор/дијалекат/наречје – у Србији и причама И. Ивановича

Ивановић напомиње у неколико текстова да су приче из ових збирки или „писане шопским дијалектом или се у њима појављују ликови који тако говоре“, дакле, или су у питању приче које су у потпуности на дијалекту, или приче са појединим ликовима који

---

³ Прозне целине у овим збиркама могу се одредити као приповетке, новеле или кратке приче. Како немамо довољно простора да уђемо у ту проблематику, користимо неутрални термин (прича) који обухвата све три наведене врсте.

дијалекат употребљавају. У сваком случају, „то су приче о животу шопског становништва“.

У приступу овим причама логично се прво намећу три питања – 1. Шта је тачно шопски дијалект, 2. Где живе Шоп(ов)и, тј. које су границе Шоплука и 3. Ко су заправо Шопови? Што се тиче првог питања, у Србији се нуде два различита одговора. Једни под шопским подразумевају само тимочко-лужнички поддијалекат, док други сматрају да је то други назив за призренско-тимочки, тј. торлачки дијалекат. У време нормирања српског/српскохрватског језика, ово подручје је практично било игнорисано. Само одређење шта је то варира. Шопски, дакле, може бити говор, поддијалекат, дијалекат, али, по неким лингвистима, и посебно наречје српскохрватског језика, четврто, уз кајкавски, чакавски и штокавски. У последње време чују се (углавном на интернету) мишљења да се шопски може сматрати и посебним језиком.

Наши лингвисти сматрају да су се „говори призренско-тимочке зоне отпочетка осетно разликовали од бугарског и македонског језика“, да су се до XIV века развијали заједно са осталим штокавским говорима, а онда „делом изашли из општих штокавских развојних процеса и ушли у неке развојне сфере балканског језичког савеза“ (Окука, 2008: 230). Говори јужне Србије неоспорно су слични са говорима западне Бугарске и североисточне Македоније, па зато неки говоре ових крајева подводе под исто наречје или исти дијалекат. Велики број бугарских лингвиста све ове говоре (неки чак укључују ту и косовско-ресавске) називају западним бугарским говорима. Ови говори, дакле, могу фигурирати као дијалекти српског и бугарског, а по неким мишљењима (опет најчешће интернетским, најчешће нелингвистичким) и македонског језика.

Тешко је одговорити и на друго питање. Територија на којој живе Шопи или Шопови, често називана Шоплук, може бити узак појас уз границу са Бугарском, али може бити и цела јужна и источна Србија, или чак југоисточна Србија са већим делом Космета и делом централне Србије. Или пак све то са деловима Бугарске и Македоније. Шопи, сходно свему наведеном, могу бити Срби, Бугари, Македонци или мешавина ових народа, или чак посебан народ који је током историје асимилован од стране једног од три суседна народа.

Ова питања су у последње време у жижи јавности. Појава сајта/викие <http://bg.shopska.wikia.com> на коме се предлаже шопска азбука од 27 слова, најављује стандардизација говора (уз напомену да то може бити и језик) изазвала је опречне реакције. Са српске стране, текстови Бобана Арсенијевића о крутости српске језичке норме и игнорисања југа

Србије такође изазивају доста интересовања. Посебно је у јавности одјека имала студија Тање Петровић, *Србија и њен југ*, у којој се истиче да се на југ Србије и њене становнике гледа као на нешто назадно, заостало, а на њихов језик као неправилан, чудан, ружан или смешан.

Јужни варијетети језика повезују се са категоријама ниског културног укуса и низом негативних појава у српском друштву... *Јужњачки* дијалекти нису део координатног система који би сачињавали и *северни/северњачки*, *источни/источњачки*, *западни/западњачки* дијалекти. Једино придев *јужњачки* означава нешто што је део српског културног простора, а ипак изразито другачије и довољно далеко. Јужни/јужњачки дијалекти (и њихови говорници) јесу, дакле, усамљени и посебни у овом систему класификације (Петровић, 2015: 10, 11).

У истој студији показује се да се овај говор у књижевности јавља ретко и користи углавном за карактеризацију појединих ликова, најчешће оних који су или негативни или су извор хумора. Сличних ставова је и Драгослав Михаиловић у већ споменутој књизи *Мајсторско писмо*, у којој наводи да је књижевност на језику јужне Србије на неки начин гушена јер се наметало/намеће мишљење да тај језик/говор није довољно вредан да би се на њему писало.

Треба истаћи да се Шопови и Шоплук неједнако одређују и у причама Ивана Ивановича. Радња се дешава у Лесковцу и Нишу, Прокупљу (у причама назван Југовац), али и Куршумлији (Коњарник), која би језички већ била у косовско-ресавском подручју. Такође, ликови се одређују као Шопови, или одређују друге као Шопове по близини границе са Бугарском, или по удаљености од стандардног језика. Осећају се као један народ, као исто, кад се одређују ка северу, ка Београду, ка „центру“, али се између себе деле. У том смислу, њима су *други* и Београђани и динарци, али *други* неке из Прокупља може бити и Црнотравац. То показује колико су релативни појмови *овде* и *тамо*, и то не само у делу Ивана Ивановича, већ и у нашој реалности, у савременој Србији.

3. Положај Шопова у причама из циклуса „Север-југ“

3.1. Поглед других

У причама поред јужњака постоје, наравно, и ликови са севера Србије, тј. Југославије. Они су ти који заправо одређују живот јунака јужњака – било директно, било кроз партију. Они се редовно постављају

изнад, правдајући то пореклом и чак „чистим“ језиком. Јужњаке пак посматрају на три начина. Неки их виде (1) као неписмене и неинтелигентне људе. И ту се језик јавља као кључна одредница. Јужњак који се боље прилагоди стандарду, имаће и бољу позицију на послу. Јованча Пуб из приче *Холанђанин луталица* ће тако и због језика морати да остане пуб, тј. још на почетку, и пре читаве интернационалне комичне згоде, јасно је да он неће даље напредовати.

На јужњаке се такође гледа као на (2) лење људе. Тако у приповеци *Шопска амбасада* партијски комесари, послати из Београда, сматрају да Шопи грађевинци могу да зараде, али не и за троспратну кућу. Следи велика истрага како су три брата, Шопови из Црне Траве (међу њима је посебно на удару Змаја), могли да сазидају „амбасаду“, док „образовани“ и „културни“ функционери из Београда имају станове или мање куће. Јужњаци су у очима других и (3) лукави људи, чак преваранти. Партијски функционери не верују да је Џика могао легално да заради новац који има (приповетка *Џика из Џигол*).

3.2. Како Шопови доживљавају себе?

Интересантно је погледати како у овим причама Шопи посматрају себе и друге. Наравно, нема јединственог става. Једни прихватају одређење које „странци“ намећу и стално се правдају због нечега, најчешће због свог говора. Тако грађевинац Змаја из *Шопске амбасаде* објашњава:

Не стојим добро с падежи... Зајебавају ме да ми је крава појела буквар кад сам био у основну школу. А то је зато јербо су наши стари, у стварима деда Величко, досељени од Црну Траву на бугарску границу. Отуд су пренели језик с који ми сад говоримо и који заноси мало не бугарски (Ивановић, 1996: 5).

Џика (приповетка *Џика из Џигол*) нуди слично објашњење/оправдање:

Јер, ко што знаш, друже Вуке Палибрке, ми Шопови много грешимо у говор јербо су се наши стари доселили од границу и ту су се помешала два језика па испала некаква клин чорба (Ивановић, 1997: 299).

Неки Шопови покушавају да постану као они други – „цивилизовани“, „културни“. То приближавање северу остварује се на различите начине. Тако млада Швејка из приповетке *Козја крв* има жељу „да буде као Београђанке“, па се и заљубљује у младог професора који је студирао у Београду. Овде је и језичка карактеризација јасна – Швејкин језик и језик њене најбоље другарице Гоце није исти, тј. Швејка се упиње

да буде што ближе стандарду. Слично Швејки се понаша и локална лепотица, прозвана Брижитка, у приповеци *Шећер-дете* – и она би неког „одозго“.

Узроци оваквом стању могу бити комплекс инфериорности и предрасуде које север гаји према југу, комбиноване са (или изазване?) централизмом државе. Наиме, свака промена владајуће гарнитуре у Београду аутоматски значи промену и на локалу. Тако пад Александра Ранковића, тј. гарнитуре око њега, значи и пад оца главне јунакиње из приповетке *Гаринча*, локалног (нишког) функционера КП-а. Његов пад значи да и њу сада сви гледају као ниже биће – исти они људи који су се утркивали ко ће први да јој отвори врата, позове је на пиће или поклон нешто. Тако се локална средина на миг центра понаша као права паланка.

Други јунаци ће пак на презир одговорити презиром. Они не желе да постану као они које центар шаље и негирају слику коју им тај север намеће. Они бирају да ту слику исмеју. Тако ће Џика, кад се обогати, на све начине покушавати да надвлада Београђане. Он користи сваку прилику да покаже колико пара има, кога све држи у шапи, а посебно задовољство му је да на ауто-путу престижне аутомобиле са БГ таблицама.

Посебан вид отпора је и покушај повратка „истинском“ себи. Славица, ћерка смењеног КП моћника, пошто је сви одбацују, па и вереник, који је студирао у престоници и смеши му се добра каријера, враћа се првом дечку, обичном локалном боксеру, младићу са маргине. Она се див његовој искрености, одсуству лицемерја. На питање да ли би је оставио он одговара са Да – ако се појави нека лепша у коју ће се заљубити. „Да, због тога, али не због нечега другог“, размишља она, мислећи на партију, на политику. У њеној одлуци да се врати боксеру и да са њим води љубав у спомен-парку на ободу града „као прост свет“ има нечег исконског, прималног. То је вид прихватања и слављења свог ја, своје средине, свог порекла, које кулминира у готово екстатичном прихватању свог старог, тако локално обојеног надимка:

Једног тренутка Славица помисли: 'Боже, како сам ниско пала!' Али већ следећег осети у себи пркос, инат... Гледала је град како светли доле... Гадно је опсовала. А онда се одједном, изненадивши чак и саму себе, бацила на боксера који је седео и пушио, еластична и брза као мачка, тамнопута као бразилски фудбалер, неуредне косе црне као зифт. Гризла га је по врату и раменима, стискала мишиће на рукама и грудима тврде као напумпане аутомобилске гуме. Њен вереник је у поређењу са боксером био мек као каша!

„Хоћу да будем само Гаринча! Хоћу да будем само Гаринча!“, шиштала је (Ивановић, 1996: 118, 119).

4. Став Ивана Ивановића о дијалекту и култури јужне Србије

Иван Ивановић писао је о свом животу и делу (а те су две ствари у његовом случају нераздвојиве) нашироко. Он често наводи порекло функционера који су му блокирали издавање књига или промоцију оних које је издао и прилично је оштар у оцени стања у ком се јужна Србија налази.

Зар није симптоматично да су мој случај покренули Црногорци из Топлице, на челу са тада моћним потпредседником Србије задуженим за унутрашње односе, Радованом Пантовићем; да су ме Црногорци тужили и да су ми судили (и окружни јавни тужилац Прокупља, односно његов заменик на суду, и председник Окружног суда у Прокупљу, и истражни судија, и председник судског већа које ме је осудило... били су Црногорци).

Мој процес забране био је крвна освета досељеника из Црне Горе над староседеоцима Србијанцима: главно, што сам као писац потекао из нединарског (шопског) корпуса (Ивановић, 2009б).

Он, дакле, сматра Шопове Србима, али и тврди да међу Србима постоји стални сукоб Динарци-Шопови, тј. да Динарци практично спроводе неку врсту колонијалне политике у јужној Србији. Он сматра да се мора у јавном простору направити места и за говор јужне Србије, те корен проблема делимично види и у Вуку. Слично примећује и Драгослав Михаиловић: "Већи део народа није обухваћен његовом реформом. То је требало да ураде лингвисти који су дошли после њега, његови ученици. Међутим, они то нису урадили и један део народа се нашао на белом хлебу" (Милосављевић, 2011). Тај део народа, сматра Ивановић, и потцртава мисао Михаиловића – заправо је већински део.

Колико је та језичка доктрина много допринела онима чији је локални језик ушао у њу, толико је много однела онима чији локални језик није њоме обухваћен. А становништво чији локални језик Вуковом доктрином није обухваћен износи у Србији – 56 одсто. (Ивановић, 2009б)

Он истиче даље да је ту посебно настрадала јужна Србија „која није ни умела ни хтела да одговори на динарски колонијализам над њеним културним идентитетом“ (Ивановић, 2009б).

Тврдња о динарском колонијализму је можда преоштра, али Ивановићев захтев да се дела на дијалекту и сленгу третирају исто као и она на стандарду, тј. „да Михаиловићеве *Тикве...* и *Петријин венац* имају исто место у српској књижевности као, на пример, Андрићева *Проклета авлија*“ свакако је оправдан и треба га подржати.

Дијалекат, а то је прва лекција коју студенти слушају из Дијалектологије на факултету, није ништа мање вредан од стандарда. Он у потпуности испуњава све језичке функције потребне његовим говорницима. Међу тим функцијама је и уметничка. Ивановић објашњава зашто је писао и пише на дијалекту, зашто је тај дијалекат српској култури потребан, те зашто је по њему промена у српској језичкој (и културној) норми неопходна:

Овако сам писао јер ми је вуковски језички оквир био тесан, а и није био баш мој, па сам намерно одступио од њега. Данас мислим да је вуковски језички канон превазиђен и да ће нужно морати да се прошири говором нединарске Србије, што значи да ће генерације које долазе правити нове норме српског књижевног језика (Ивановић, 2009б).

Језик књижевности и књижевни језик свакако нису исто, а Ивановић (као и Михаиловић) се у есејима и интервјуима изјашњава по питању оба. Језик књижевности дозвољава и дијалекте, али је посебно питање на који начин књижевна критика дела на дијалекту прихвата и на шта је публика навикнута кад је у питању коришћење јужних дијалеката нашег језика. Претпостављамо да се Ивановићев захтев огледа у томе да сви они који чине књижевни естаблишмент и на неки начин делегирају дела, одређују шта је добро, шта не, не дискриминишу дела на дијалекту и да дијалекат не своди само на функцију изазивања смећа или карактеризацију ликова који се тим дијалектом служе. Слобода коју он тражи јесте слобода да се на дијалекту пише природно, без ограничења и о свему, ван наметнутих калупа.

Што се тиче стандардног језика, каже се обично да је у питању симболички систем који се не поклапа ни са једним дијалектом. Заиста, српски стандард се не поклапа ни са једним дијалектом у *потпуности*, али добрим делом се поклапа са неким дијалектима и добрим делом се не поклапа са другима. Ако то узмемо у обзир, уз дискриминацију говорника

јужног дијалекта о којој је доста писано, разумљив је Ивановићев захтев. Идеја о прављењу новог стандарда српског језика⁴ је вероватно преамбициозна, али повећање флексибилности постојећег стандарда, да тако кажемо, његово отварање и према игнорисаним дијалектима је реално могуће. У сваком случају, без обзира на питање измена стандарда, требало би у јавном говору, у медијима посебно, отворити простор и овом дијалекту, као што је он (бар делимично) отворен нпр. за војвођанске или црногорске говоре. Ако погледамо и пример наших западних суседа, видећемо да се нпр. далматински говор слободно употребљава у медијима, а да стандардни хрватски тиме није уопште угрожен.

Неки говори призренско-тимочког дијалекта полако нестају. Медији који такве говоре не дозвољавају, полако их гуше. У том смислу би поред отварања стандарда и медија за ове говоре, ваљало помоћи и књижевност писану на том дијалекту – кроз различите конкурсе, фестивале, емисије и друге облике поспешивања стварања на дијалекту. Наравно, и кроз интензивније бављење оваквим књижевним делима, а међу првима којима треба посветити посебну пажњу у проучавању свакако је и богати опус писца Ивана Ивановића.

Литература

- Вулићевић, 2008: М. Вулићевић. *О комунизму кроз фубал*. Политика. <http://www.politika.rs/scc/clanak/49449/O-komunizmu-kroz-fudbal> [9. 9. 2016.]
- Милосављевић, 2011: М. Милосављевић. Проблем нашег језика гура се под тепих – интервју са Драгославом Михаиловићем. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/06/12/srpski/K07061101.shtml> [18. 9. 2016.]
- Михаиловић, 2007: Д. Михаиловић. *Мајсторско писмо*. Београд: Ауторско издање.
- Ивановић, 1996: И. Ивановић. *Новеле*. Београд: Стубови културе.
- Ивановић, 1997: И. Ивановић. *Козја крв*. Београд: Стубови културе.
- Ивановић, 2009а: И. Ивановић. *Антиполитика*. <http://metoh-duhovni.blogspot.rs/2009/06/foto-d-borisavljevic-ivan-ivanovic.html> [9. 9. 2016.]
- Ивановић, 2009б: И. Ивановић. *Дијалекатска књижевност*. <http://novaaltera.blogspot.rs/2010/12/diskusija-ivana-ivanovica-na.html> [18. 9. 2016.]

⁴ Овде треба приметити да су Ивановић и Михаиловић често оптуживани да траже рушење вуковског стандарда, а они заправо говоре о његовој измени, тј. проширењу.

- Ивановић, 2011: И. Ивановић. *Библиографске белешке 1*.
<http://novaaltera.blogspot.rs/2011/05/ivan-ivanovic-bibliografske-beleske-1.html> [1. 9. 2016.]
- Ивановић, 2012: И. Ивановић. *Библиографске белешке 6-7*.
<http://novaaltera.blogspot.rs/2012/03/6.html> [1. 9. 2016.]
- Лопушина, 1991: М. Лопушина. *Црна књига: цензура у Југославији 1945-91*. Београд: Фокус.
- Окука, 2008: М. Окука. *Српски дијалекти*. Загреб: СКД Просвјета.
- Петровић, 2015: Т. Петровић. *Србија и њен југ*. Београд: Фабрика књига.
- Тркуља, 2014: Ј. Тркуља. Успон и пад Ивана Ивановића: анатомија прогона једног писца. Београд: Центар за унапређење правних студија.

Sava Stamenkovic

POLITICS AND DIALECTS: IVAN IVANOVIĆ, THE SHOP DIALECT AND SHORT STORIES FROM THE CYCLE „NORTH-SOUTH“

(Summary)

Ivan Ivanović (1936), a writer from the south of Serbia, the author of over twenty novels, collections of stories and plays, in one of the writers banned during the communist Yugoslavia. Among a prohibited works of this writer, there are two collections of short stories, "Shop Embassy" ("Šopska ambasada") and "Honeysuckle" ("Kozja krv"), written mainly in the sixties, and published in its entirety in the nineties, after the fall of the communist regime. This "anti-communist propaganda" tells the story about the impact of politics on the lives of ordinary people from the south of Serbia. These stories are, as the author himself says, written in shop dialect or include characters who speak this dialect and, together with eight other novels, form the cycle "North – South". Besides the political intrigue in Belgrade and power games in the regional centers of the Communist Party, the fate of people from southern Serbia in these stories is determined by their origin and their dialect, by which others define them as illiterate and backward, unable to fit in the prescribed/imposed language/system. Newcomers from other parts of former Yugoslavia, whose views are close to the party, and whose dialect is closer to the standard, imposed themselves as an elite, occupied important social positions and in fact became masters of lives of the local population. That fits with the views of the writer, which we also discuss in this paper, about the conflict between foreign and domestic, Dinaric and Shop, and discrimination against the latter in the south of Serbia.

Key words: Torlakian dialect, Shop, politics, identity, communism, Ivan Ivanović, North-South cycle.

Срето З. Танасић*

Институт за српски језик САНУ, Београд**

О СИНТАКСИ ЈЕЗИКА ЛИСТА „НАША РЕЧ“

У овој раду бавићемо се језиком листа „Наша реч“, недељника Савеза Срба у Румунији. Задатак рада је да се на основу описа једног броја синтаксичких појава утврди како се у овом листу одражавају оне појаве за које се каже да су карактеристичне за савремени српски језик. У питању су следеће појаве: повећавање продуктивности конструција за исказивање пасивне дијатезе, глаголског декомпоновања и номинализација у језику. За савремени српски језик, посебно за његов журналистички стил, карактеристично је повећавање фреквенције ових језичких појава. Крајњи циљ рада је да се утврди да ли се у погледу тих језичких датости језик у средствима информисања Срба у Румунији развија у складу с развојем српског језика у матици. За све ове појаве наша старија норма није имала лепе речи. Дакле, рад није замишљен да се у њему да детаљан опис синтаксе језика листа *Наша реч*, да се да потпун „систематски преглед“ синтаксе овог листа, што би било нереално и планирати за један рад. Ипак увид у поменуте појаве свакако ће представљати мали допринос целовитом синтаксичком опису *Наше речи*.

Кључне речи: српски језик, Срби у Румунији, промене у језику, језик у средствима информисања, синтакса.

Српски стандардни језик се, као и други језици, развија и мења пред нашим очима, али се то не да и приметити. Чињеница је да се промене дешавају лагано, неприметно, и углавном не преко ноћи. Оно што смо читали и у детињству читамо без потешкоћа и у позним годинама, и све разумијемо. Међутим, оно што читамо или пишемо под старост не би нужно било сасвим тако написано и у нашим младим годинама. Стандардни језик се мијења и развија еволутивним, не

---

* sretotanasic@yahoo.com.

** Овај рад је урађен у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији и при Савезу Срба у Румунији који финансира овај пројекат.

револуционарним, путем. Тако је још 1923. године професор Александар Белић писао: „Већ је сто година прошло од како је у употреби наш савремени књижевни језик. Природно је да је добио извесне црте којима се одликује и његов унутрашњи развитак и које га карактеришу као књижевни језик нарочите, његове врсте“ (Белић, 1923; 2000: 561). А слично, и мало јасније, пише опет 1940. године: „Можда би се београдски стил могао још боље негативно окарактерисати: као недостатак укоченог и укалупљеног. Али, што је најважније и што треба нарочито истаћи, несумњив је факат да се та *многостручност развитака* (истицање С. Т.), оличена у различним стиливима београдским, држи општих линија које се огледају у Вукову књижевном језику. Све је као код Вука, па ипак је све друкчије. А то „друкчије“ не иде на уштрб лепоте и правилности нашег општег књижевног језика, него се креће ка новим висинама и лепотама, које су се већ у заметку криле у Вукову књижевном језику“ (Белић, 1940; 2000: 615). Недуго за овим Белићевим ставом, и његова ученица Милка Ивић је написала да се тадашњи српски књижевни језик (с почетка друге половине 20. века), „сто година после Вука“ разликује од књижевног језика каквим га је оставио Вук. Само је ово остало мање важно за тај њен чланак, јер се стручна јавност више усредредила на другу њену тезу: да се при осавремењавању његове норме више не може првенствено ослањати на језик писаца, него на језик средстава информисања и сл., „онај језик наше данашњице који се због масовног карактера више стандардизовао од језика лепе књижевности“¹ (Ивић, 1957; 1997: 16). А у другом раду поводом стогодишњице Вукове смрти М. Ивић истиче да је стицајем историјских прилика језик неписмених узет за образац стандардног језика (Ивић, 1964; 1997: 39), а да су се за сто година ствари промијениле и да узор за језички стандард треба тражити у писменом дијелу града (за разлику од неписмених у граду, који стварају супстандард – стр. 40). Ставови М. Ивић о развоју језика били су у дискусији поводом њих нешто затамњени због пребацивања пажње на друга питања.

Промјене у стандардном језику се дешавају свим његовим функционалним стиливима. Многи лингвисти сматрају да се оне прво запажају у језику медија. Има, међутим, и таквих мишљења према којим се и данас граматички описи савремених језика могу давати на основу језика књижевних дјела. Ако се са овим и сложимо, морали бисмо се

¹ Међутим, у закључку овог рада М. Ивић каже и ово: „Само језик данашњих писаца може меродавно да потврди исправност актуелне граматичке норме“ (стр. 34).

сложити да је потребно доста умијећа и труда да се у књижевноумјетничком тексту одреде језичке црте својствене појединим функционалним стиловима, односно да се изводи норма која ће уважавати функционалну раслојеност стандардног језика. Зато је данас и уобичајено да се описује језик свих функционалних стилова. И сама дефиниција стандардизације језика подразумијева да се у одређеним етапама његовог функционисања у друштву врши дорада или допуна или реконструкција његове норме. Управо Милорад Радовановић је навео и списак језичких промјена „што би их требало са становишта стандарднојезичке норме преиспитати“ (Радовановић, 2007: 244), а на томе списку могу се наћи све ове синтаксичке појаве – о којима се говори у овом раду, и неке друге повезане с њима (Радовановић, 2007: стр. 245) о којим ће се говорити у овоме раду, јер оне данас заузимају значајније мјесто у језику и нису у супротности са структуром српског стандардног језика.

Да пођемо од пасивних реченица, које су свакако најдуже предмет пажње у нашој стручној и граматичкој литератури. Оне су заузимале мање мјесто је у ранијим епохама српског стандардног језика, а разлози за то се могу тражити у чињеници да им у Вуковом књижевном језику није било доста простора јер нису виђене у народном језику. Тако је на њих гледала дуго и наша граматичка литература (в. о томе Танасић, 2014: нпр. стр. 11). Видјели смо већ да М. Радовановић истиче раст продуктивности пасивних конструкција, што се може видјети и из мојих истраживања. Овде ће се пажња обратити само на заступљеност пасивних реченица са трпним придјевом у саставу предиката, не и оних других без таквог придева, тзв. рефлексивних пасивних конструкција. Јер оне нису имале такав статус ни раније – нису падале у очи као ове с трпним придјевом.

Може се рећи да лист *Наша реч* познаје све важније подтипове пасивних конструкција са трпним придјевом савременог српског језика. Међутим, у погледу њихове заступљености у језику овог листа може се тврдити да он значајно заостаје за српском штампом у Србији. Најбројније су конструкције са трпним придјевом у предикату који има форму перфекта.

Примери:

Школски час *одржан је* у њиховој бившој учионици, где су добро расположени сели у школске клупе и подсетили се како је некад било (10. 6. 2016, 20).

Прошлог петка, 10. јуна, с почетком у 17 часова, *одржана је* у седишту Савеза Срба у Румунији седница Извршног одбора Руководећег савета ССР (17. 6. 2016, 19).

...били су најбројнија мањина, али су после ослобођења сви *проглашени* непријатељима и *протерани*, чак и они који нису учествовали у рату (24. 6. 2016, 7).

Истом приликом *представљена је* и књига Виорела Марињасе... (24. 6. 2016, 9).

Затим *је од стране присутних* у Музеју села Баната, *била посећена* спомен-кућа „Дом незаборава – Бараган“... (24. 6. 2016, 9).

Последњи дан комеморације 65. годишњице депортовања у Бараган *обележен је* у Варјашу на други дан Духова..... (24. 6. 2016, 10).

Најуспешнији радови *оцењени су* на следећи начин ... (24. 6. 2016, 10).

У 17 часова у порти храма *обављен је* чин резања славског колача ... (24. 6. 2016, 17)....УНПР ни приближно неће постићи резултат из 2012. будући да *је* „кормилар“ Г. Опреа *избачен* из колосека од ...ДНА ... (24. 6. 2016, 19).

...рок састав Камадева, који *је*, због назива преузетог из индијске митологије већ после првог плаката и концерта, *забрањен* ... (8. 7. 2016, 11).

Када *је* Господ *изведен* на суд, Петар га се три пута одрекао (8. 7. 2016, 16).

...током ове четири године одржавања *примећен је* позитиван помак...(8. 7. 2016, 22).

После усвајања записника и дневног реда, *усвојен је* и календар активности за август и септембар (15. 7. 2016, 10).

Принципијелно *је усвојена* и манифестација „Школа појања“ ... (15. 7. 2016, 10).

Плате запослених у Савезу *повећане су* за 10%, а након евалуације комисије будућа повишица биће номинално одређена (15. 7. 2016, 11).

На крају скупа *анализирана је* ситуација протеклих локалних избора и ситуација у којој се Савез нашао по новом изборном закону (15. 7. 2016, 11).

У првој фази *предложено је* неколико основних смерница (15. 7. 2016, 19).

Треба скренути пажњу да су у свим пронађеним примјерима са овом конструкцијом трпни придјеви образовани од свршених глагола. И једно моје нешто раније детаљније истраживање пасивних конструкција

са трпним придјевом на језику штампе показало је да глаголи свршеног вида доминирају: однос 10 : 1 (687: 65). Ако се узме у обзир да је за *Нашу реч* узет мањи узорак, можемо се сложити да је у том погледу ситуација слична. За ову прилику нећемо се бавити још једним актуелним важним питањем кад су посриједи овакве пасивне конструкције. То је питање разликовање глаголске и придјевске употребе трпног придјева у њима; у првом случају је реч о пасиву, у другом случају се ради о именском предикату.

После овог подтипа долази по бројности конструкција са трпним придјевом у склопу плусквамперфеката.

Примери:

Није била лака кампања, самим тим што *је био примењен* нови изборни закон ... (10. 6. 2016, 11).

Гости из Румуније су на крају били позвани на заједничко дружење у просторијама матице, где су домаћинима уручили поклоне у виду књига... ... (10. 6. 2016, 14).

Са малим изузецима кршења правила избора није било протекле недеље, будући да су и предузете мере организатора *биле строго поштоване* (10. 6. 2016, 17).

...један од одговорних Полиције је рекао да опасност од упада кавог уљеза или могућег терористе није било, будући да су сви путници *били проверени* пре полетања авиона из Грчке (17. 6. 2016, 5).

Иако *је овај концерт био замишљен* као музички догађај, нису била занемарена ни друга деца, која су показала своје таленте у разним областима кроз малу изложбу (17. 6. 2016, 17).

Приметио сам да су многи људи сентиментално везани за своју домовину, иако су из ње *били протерани* (24. 6. 2016, 7).

Хиљаде људи је пропатило, јер су *били приморани* да напусте своју родну груду ... (24. 6. 2016, 9).

Уследио је заједнички ручак, а програмом *је, за осамнаест часова, била предвиђена* парада народних ношњи и културно-уметничка приредба на спортском игралишту... (24. 6. 2016, 22).

...пошто је достигао ту меру савршенства, да је могао рећи: „Не живим ја него Христос живи у мени“, тада *је био посечен* у Риму ... (8. 7. 2016, 16).

Манастир Златица, у Пољадији, на граници империја, религија и цивилизација, *био је* током векова више пута *рушен, спаљиван, претваран* у коњушницу, тор или складиште (1. 7. 2016, 12).

Ова форма показује све карактеристике које су уочене и у савременом српском језику. Она се мијеша са формом перфекта релативно често. Такође, као и у савременом српском језику изван Румуније, често се јавља форма са трпним придјевом од имперфективних глагола, гдје би могао доћи и свршени глагол. И на крају, нашао се примјер који илуструје једну од централних функција плусквамперфекта у савременом српском језику – исказивање прошлих радњи чији резултат је су вршењем неке друге прошле радње поништен: Она *се била* срећно *удала*, али се убрзо вратила мајци. То је пример: ...програмом је, за осамнаест часова, била предвиђена парада народних ношњи и културно-уметничка приредба на спортском игралишту. То је, међутим, ометено.

Као куриозитет, наводим и један примјер са трпним придјевом у облику аориста:

По заповести опаког цара Нерона, Симоновог пријатеља, Петар *би осуђен* на смрт (8. 7. 2016, 16).

И у савременом српском језику такве пасивне конструкције су ријетке, али се срећу, рецимо и у Травничкој хроници Иве Андрића. Ова конструкција се нашла у тексту који отвара могућност за њену употребу – нека врста библијске легенде.

Пронађен је и један примјер са обликом пасива у презенту (с глаголом бити/будем, не и са бивати):

Кад *буду сумирани* резултати сазнаћемо да ли су на функције градоначелника, кнеза, одборника били заиста изабрани најбољи (10. 6. 2016, 17).

И у овом случају примјер, иако један, показује слагање са ситуацијом у савременом српском језику: ради се о презенту умјесто футура другог. Зна се да је у савременом српском језику пасивни облик перфективног презента готово потиснуо облик футура другог (и на плану активне дијатезе презент је равноправан са футуром другим), чему је у доброј мјери допринијела и наша граматичка литература (в. Танасић, 2014).

Заступљена је и форма са трпним придјевом у склопу футура првог:

Ако је резултат негативан, селектор *ће бити смењен*... (10. 6. 2016, 17).

Ова значајна признања *биће додељена* поводом прославе Видовдана у Темишвару (17. 6. 2016, 19).

На седници је одлучено и повећање од 10% плата запослених, са напоменом да *ће наредних 5% повећања бити додато* у зависности од индивидуалне евалуације (17. 6. 2016, 19).

...доставили смо пројекат и ускоро *ће бити уређено* и спортско игралиште (17. 6. 2016, 20).

Биће постављена синтетичка подлога – каже директорка и показује дењке докумената (17. 6. 2016, 17).

Румунија *ће бити приморана* да се поново задужи што ће потврдити изреку даје тешко ногама под лудом главом!

Плате запослених у Савезу повећане су за 10%, а након евалуације комисије будућа повишица *биће номинално одређена* (15. 7. 2016, 11).

Треба напоменути да су сви пронађени примјери с глаголима свршеног вида. И што је посебно интересантно, и значајно, истаћи – нема примјера фугуроида, квазифутура (футур образован помоћу конструкције да+презент умјесто инфинитива), с којим се савремени српски стандардни језик тешко носи.

Уочен је и облик потенцијала:

Тим чином би председник државе Клаус Јоханис остварио свој сан, завладао основним институцијама, а ПСД *би био потиснут* ... ван терена (8. 7. 2016, 17).

У релативно малом броју примјера пронађена су и два у којим је исказан агенс, што опет одражава српску ситауцију: за разлику на примјер од руског језика у српском језику валенција за агенс у пасивним конструкцијама је слаба, ријетко се исказује посебним лексичким средством (В. Танасић, 2014).

Затим је *од стране присутних* у Музеју села Баната била посећена спомен-кућа „Дом незаборава – Бараган“... (24. 6. 2016, 9).

УНПР ни приближно неће постићи резултат из 2012. будући да је „кормилар“ Г. Опреа *избачен* из колосека од ... ДНА ... (24. 6. 2016, 19).

Крштен *од апостола Ананије*, прозват Павлом и увршћен у службу великих апостола (8. 7. 2016, 16).

Ни у језику штампе у Србији агенс се не исказује често средством за то у пасивним реченицама. Можда је нешто чешћи у новије *вријеме*, у сваком случају, важи правило и даље да је валенција за агенс у пасивним реченицама слаба, тако се понашају и пасивне реченице у језику Наше речи.

ГЛАГОЛСКО ДЕКОМПОНОВАЊЕ

Откад је седамдесетих година прошлог вијека Милорад Радовановић на страницама *Јужнословенског филолога* опширно писао о појави глаголског декомпоновања, та синтаксичка појава не престаје занимати наше лингвисте, о декомпоновању глагола писали су и неки наши други најпознатији синтаксичари с размеђа вијекова (Ивић М., Пипер П., Танасић С.). Иако је појава позната била и раније, још шездесетих година тада млади наставник Београдског универзитета, Живојин Станојчић, објавио је чланак у часопису „Наш језик“², са закључком да то није појава ушла у српски књижевни језик са стране, већ да је аутохтона, то није било довољно да јој се отвори мјесто у српском стандардном језику. Њу не сусрећемо у великој Стевановићевој синтакси³. Вјероватно је први сарајевски професор Миливоје Миновић у својој синтакси за више школе (1987) унио појаву глаголског декомпоновања. Данас се декомпоновани предикат на неки начин наводи у већем броју савремених српских граматика (нпр. Пипер и други. 2005, Пипер и Клајн 2013. и каснија издања).

Навешћемо неке примјере.

...покушавам да га васпитам онако како ја мислим да *ће* му у животу *бити од користи* (8. 7. 2016, 4).

Било је речи и о инвестиционим пројектима и радовима на Културном центру... (15. 7. 2016, 11).

² Он се позива на мишљење објављено у овом часопису још тридесетих година двадесетог века према коме та појава не припада српском језику, него је унесена из страних језика. Занимљиво је, међутим, да у исто вријеме, дакле тридесетих година појаву глаголског декомпоновања критикује и чешка литература, као неприхватљив утицај из њемачког језика, а да ствар буде занимљивија – истовремено је критикована и у Немачкој, такође као неприхватљива (што сам напомињао у неким својим радовима о овој појави). Ово нам само говори о томе да се модерни европски језици некако истовремено развијају, пратећи потребе култура и мишљења, па се и неке језичке јединице могу појавити релативно истовремено.

³ Стевановић 1969; ⁵ 1991.

Права тема за удружене снаге психолога, антрополога /.../ који ће из свега *извући* ваљда неки *закључак*, ако нам уопште такав закључак треба (17. 6. 2016, 3).

...после састанка издато је саопштење налик онима која јавност има да чује после протоколарних сусрета западних амбасадора са представницима српског државног врха (17. 6. 2016, 3).

Гранична полиција *врши увиђај*, нагађајући да се вероватно ради о проблему у комуникацији...(17. 6. 2016, 5).

На тај начин *дао је немерљив допринос* афирмацији Срба из Румуније на далеком аустралијском континенту (1. 7. 2016, 10).

...Оливер Декер каже да није *дошло до раста* крајње десничарских ставова (8. 7. 2016, 4).

Он ми је, додуше, у *разговору који смо водили* дан раније, лепо рекао да је „Хладно пиво ко-мер-ци-ја-ла... (10. 6. 2016, 23).

Огњен Крстић се захвалио свима који су стали уз Савез Срба у Румунији...(15. 7. 2016, 11).

Декомпоновање глагола је, дакле, познато језику *Наше речи*, међутим, могло би се рећи да је ипак слабије заступљено него у језику штампе у Србији.

ДЕВЕРБАТИВНЕ ИМЕНИЦЕ

Ни девербативне именице нису биле непозната појава српском језику и прије, међутим за савремени српски језик карактеристичан је раст њихов, номинализација је својствена модерним европским језицима, па и српском језику. Ипак, оне „су се већ у заметку криле у Вукову књижевном језику“, како рече Александар Белић. Иако монографија Милорада Радовановића (1977) није први рад посвећен номинализацијама, јесте први који је теоретски у српској науци ту појаву објаснио, и детаљно описао, у то вријеме и први потпун опис појаве у словенском свету. Иза њега се о тој појави пише⁴ и она заслужује да нађе мјесто и у српским граматикама. И појава номинализације, мада присутна

---

⁴ Поред низа мањих радова, треба рећи да се појавило и неколико монографија, о номинализацији придјевских израза (Бугарски, 2004), као и о номинализацији вербалних израза (Ковачевић Б., 2012, Марић Б., 2015).

у српском стандардном језику у цјелини, посебно је карактеристична за специјалне функционалне стилове његове, гдје свакако иде и језик штампе, што је такође утврдио Радовановић.

Језик *Наше речи* познаје конструкције са глаголским именицама као кондензатором реченице. Најчешће се јављају примјери гдје глаголска именица кондензује временску клаузу.

Временске конструкције

Истовременост:

Размишља тако председник ПСД-а да ће *одласком* УНПР-а у супротни табор бити сромашнији за толико гласова... (8. 7. 2016, 17).

Гледао сам *током одвијања* програма организаторе који су обилазили сва места опширног простора Музеја Банатског села и пажљиво пратили све детаље (10. 6. 2016, 22).

Он ми је, додуше, у *разговору* који смо водили дан раније, лепо рекао... (10. 6. 2016, 23).

Једне досадне вечери *на истеку зиме* неко је зазвонио на вратима (8. 7. 2016, 12).

Неки испред кућног прага, *на поласку*, посаде своје младо срце... (8. 7. 2016, 15).

... о томе у задње време не беседи на сва уста као *на почетку мандата* (24. 6. 2016, 19).

Памтим како је било у *почетку* (8. 7. 2016, 15).

Антериорност

...опасност од упада каквог уљеза или могућег терористе није било, будући да су сви путници били проверени *пре полетања* авиона из Грчке (17. 6. 2016, 5).

Парламентарци су отишли на одмор и *до брања винограда* нећемо их видети (8. 7. 2016, 11).

Чинила је током своје радне каријере, *до одласка у мировину*, толико тога да опстанемо и останемо у српском језику и српској књижи (1. 7. 2016, 9).

...ускоро ће уследити и „драстичне“ мере на нивоу руководства партије *уочи парламентарних избора* (17. 6. 2016, 24).

Постериорност:

После шетње по пећини дошао је ред на ручак, а после ручка и излет до Цебја (10. 6. 2016, 9).

После краће шетње стигли су и до Трга победе, у самом центру града... (10. 6. 2016, 21).

... Свим друштвима *после наступа* додељене су захвалнице за учешће (8. 7. 2016, 14).

После дипломирања је постао члан београдског дечјег позоришта „Бошко Буха“ (24. 6. 2016, 4).

...али су *после ослобођења* сви проглашени непријатељима... (24. 6. 2016, 7).

Нажалост, страдање ових људи настављено је и *после повратка у Банат* (24. 6. 2016, 9).

Ова предострожност може се приписати и потајном надању да и *после парламентарних избора* у Палати Викторија наставе да „царују“... (24. 6. 2016, 19).

После усвајања записника и дневног реда, усвојен је и календар активности за август и септембар (15. 7. 2016, 10).

Након једночасовног обиласка Сремских Карловаца и и тамошњих знаменитости (...) у 19,00 часова је у великој сали Матице српске званично отворен српско-румунски књижевни сусрет (10. 6. 2016, 14).

Након ових локалних избора ни за победнике, ни за поражене, нема одступања од започете битке за парламентарне фотеле у новембру (10. 6. 2016, 17).

А како увек бива *након неких избора*, једни су задовољни, а други озлојеђени постигнутим резултатом (10. 6. 2016, 17).

Након краћег послужења и договарања, на самој обали Дунава, почело је дружење, игре, такмичење... (10. 6. 2016, 19).

Након пријема гости су се упознали са начином рада и спровођења наставе и ваннаставних активности у школи (10. 6. 2016, 21).

Плате запослених у Савезу повећане су за 10%, а *након евалуације комисије* будућа повишица биће номинално одређена (15. 7. 2016, 11).

Ове редове пишем одмах *по окончању* изборног процеса користећи прелиминарне податке неколико института за испитивање јавног мњења (10. 6. 2016, 17).

Након резања колача у црквеном парку повело се коло (17. 6. 2016, 15).

...састали су се десет година *од завршетка* гимназије и полагања велике матуре (10. 6. 2016, 20).

Разговарано је о обележавању 65. годишњице *од страдања* у Барагану... (17. 6. 2016, 10).

Пошто је *од самог почетка* био решен да се професионално посвети музичком позиву, *по завршетку* средње школе одлази у Лукож... (8. 7. 2016, 11).

Међу конструкцијама са временским значењем, највише су заступљене оне са значењем постериорности, тј. које исказују временски одсјек после кога се врши радња исказана предикатом у реченици. У погледу њихове заступљености *Наша реч* стоји најближе са листовима у Србији. Оне би се, као и друге конструкције с временским значењем, могле развити у сложену временску реченицу у којој би ова номинална конструкција била преведена у временску клаузу с неким од везника који могу обезбиједити значење постериорности, сами или у сарадњи с другим средствима. Уосталом, такве сложене реченице се и јављају у овом листу, нпр.:

Кад заврши докторске студије, намерава да се врати у Јапан, где планира да се запосли на неком универзитету... (10. 6. 2016, 13).

Ово му је други пут како посећује Румунију, *након што* је претходно видео Брашов и Букурешт (10. 6. 2016, 13).

У првој од ових реченица временска клауза је уведена везником *кад*, а друга везником *након што*. Ове реченице би се могле подеврћи процесу номинализације и девербативна именица би уз себе могла имати предлоге *послије* или *након*. Као што и примјери из *Наше речи* показују, а тако је и у српској штампи у Србији: ова два предлога се данас равноправно употребљавају. А у ранијим фазама српског стандардног језика није било тако. Њега су српски писци с почетка двадесетог вијека сматрали за кроатизам, зато га ријетко употребљавају, чак и са западних крајева: Матавуљ, Ћипико, Десница, као и писци са западнијих крајева који су живјели и радили у Београду – од Кочића до Андрића Ћопића и Капора. Ипак, већ у великој Стевановићевој синтакси сам овај предлог (*након*) уз генитив се наводи без било каквог означавања да не припада српском стандарду; тако је и у Станојчић и Поповићевој граматичи за средње школе, као и у Нормативној граматичи Ивана Клајна и Предрага Пипера. М. Радовановић је седамдесетих година уз тај предлог ставио напомену да је својствен западној варијанти српскохрватског језика (Радовановић, 1977).

Са везником *након што* је нешто другачије. И он је сматран за кроатизам. Не користе га/ нису га користили наши писци са западних

крајева, чак су покушавали да му пронађу замјену образовањем других „српских“ везника *послије што* и *послије него што* (В. Танасић, 2015: 157). Све је то разлог што се везник пошто никад није употребљавао само с временским значењем; све више се у њему остварује узрочна компонента. Тако М. Стевановић у својој великој синтакси овај везник, након што, и не наводи. Међутим, новије граматике га наводе; Станојчић и Поповић, Мразовић, Станојчић, Клајн и Пипер.

Послије овог малог излета у српску ситуацију с предлогом *након* и везником *након што*, да се вратимо ситуацији у *Нашој речи*. Она прати ситуацију у српском језику и у језику штампе у Србији; и предлог и везник се појављују.

Јављају се конструкције и са глаголским именицама које кондензују неке друге типове зависних клауза у сложеној реченици, тј. које имају какво друго значење.

Узрок

Крв да узавре само *од набрајања* наслова (17. 6. 2016, 3).

...иако није изричито испољио незадовољство *због слабог учинка* кандидата, до пре годину и по, кандидата партије на чијем је био челу (ПНЛ), свакако није остао равнодушан.. (17. 6. 2016, 24)

Разлог

Били смо сведоци добро учињених и ефектних брзих потеза прошле године, када је екипа новосадског Егзита, *на позив* овдашњег новинара Флавијуса Бајкана, а уз подршку власти, организовала прво издање Револушн фестивала (10. 6. 2016, 22).

За време овог продуженог часа видно узбуђени радовали су се *поновном сусрету* и сетили најлепших тренутака (10. 6. 2016, 20).

Критеријум

Према опсежном истраживању које је спровео универзитет у Минстру, од око 2,7 милиона људи турског порекла који живе у Немачкој, чак 47 одсто сматра поштовање ислама важније од поштовања државних закона... (8. 7. 2016, 4).

И док поједин социолози сматрају да су турци у Немачкој „бомба чији сат откуцава“ јер, *према појединим извештајима* тек сваки пети има стални посао, немачку јавност више је забринуло редовно истраживање Универзитета у Лајпцигу... (8. 7. 2016, 4)

По заповести опаког цара Нерона, Симоновог пријатеља, Петар би осуђен на смрт (8. 7. 2016, 16).

Повод

Ова значајна признања биће додељена *поводом* прославе Видовдана у Темишвару (17. 6. 2016, 19).

Разлог

На позив Ђурђевке Миклушев постала сам члан ВИС „генерација“ (15. 7. 2016, 9).

...деси се да жена у *жељи* да се пролепша, шминком штети свом изгледу (1. 7. 2016, 5)

Циљ

Стрељаштво подразумева коришћење различитих типова пушака и пиштоља *ради гађања* покретних, непокретних и летећих мета... (17. 6. 2016, 8).

Усвојен јеневни ред који је обухватио календар активности за јули, разматрање предлога за доделу видовданских повела и захвалница ... (17. 6. 2016, 19).

Седам одсто испитаних Турака у Немачкој сматрају да је употреба насиља оправдана *зарад ширења ислама* (8. 7. 2016, 4).

Могоа је тако нешто да заради и себи обезбеди средства *за боравак* поред својих старих родитеља (8. 7. 2016, 13) (*успут: словенска душа* Бојан Перин).

Младосташи су *позив за гостовање* на овој манифестацији добили од Удружења за развој подручја Бузјаш (8. 7. 2016, 14).

Пропратна околност

Били смо сведоци добро учињених и ефектних брзих потеза прошле године, када је екипа новосадског Егзита, на позив овдашњег новинара Флавијуса Бајкана, а уз *подршку власти*, организовала прво издање Револушн фестивала (10. 6. 2016, 22).

Средство

... док су *маестралним извођењем кореографије* ... прирали бурне аплаузе (8. 7. 2016, 14).

...материјализована [је] тек ове године *настојањем и жељом многих чланова* да се оснује једно такво друштво (15. 7. 2016, 9).

Комуникативни циљ често захтијева да се податак о агенсу сачува у номинализованом исказу. То је у српском језику најчешће именица у генитиву уз глаголску именицу, синтаксички – неконгруентни атрибут. На пример:

...прави „Метузалем“ у румунском банкарству збори пред ТВ камерама да ће изласком *Велике Британије* из ЕУ наша земља, у наредних неколико година, „изгубити“ близу 800 милиона евра! (1. 7. 2016, 17).

Председник државе, Клаус Јоханис, иако није изричито испољио незадовољства због слабог учинка кандидата /.../ свакако није остао равнодушан (17. 6. 2016, 24).

На другој страни, ни грађани нису више били вољни, као ранијих година, да учествују у „изборним малверзацијама“ *једне или друге партије или самих кандидата* (10. 6. 2016, 17).

...после састанка издато је саопштење налик онима која јавност има да чује после протоколарних *сусрета западних амбасадора са представницима српског државног врха* (17. 6. 2016, 3). Наиме, УНПР је „одласком“ у „запећак“ *лидера и вође, Габријеле Опрее*, добио новог председника... (8. 7. 2016, 17).

Међутим, нашао се и један примјер гдје је агенс исказан конструкцијом *од стране + генитив*, средством којим се агенс исказује у пасивним конструкцијама са трпним придевом:

Радили су данима, углавном најтеже послове, трпели су понижавања свакодневно *од стране репресивних комунистичких органа* (24. 6. 2016, 9).

Треба рећи да је ова реченица из истог текста у ком се нашао и примјер пасивне реченице са исказаним агенсом исказан овим средством.

Овдје само да напоменемо да је уочљив раст фреквенције овог синтаксичког рјешења за именовање агенса радње исказане глаголским именицама (Танасић 2009).

И у овом погледу, језик *Наше речи* показује идентичност са језиком савремене српске штампе у Србији: познаје номинализацију, нема никаквог одступања у синтаксичком погледу. Једино би се могло констатовати да су нешто рјеђе номинализоване конструкције него у језику штампе у Србији.

***

Речено се може у најкраћем свести на следеће.

Језик листа *Наша реч*, сем текстова који су писани са цртама народног говора, уклапа се у савремени српски стандардни језик. У погледу језичких датости које су у овоме раду анализирани, он прати развојне токове савременог српског језика. Све три главне појаве које су овде разматране, а које карактеришу савремени српски језик, јављају се и

у језику *Наше речи*. Можда је највише маха ухватила појава пасивних конструкција са трпним придјевом. И декомпоновање глагола и глаголске именице у функцији кондензатора реченице већ су ухватили мјесто у *Нашој речи*. И оне показују карактеристике идентичне карактеристикама у српском стандардном језику – нема трагова измјена под утицајем румунског језика. И друге језичке појаве везане уз ове – као исказивање агенса, дистрибуција предлога *после* и *након* и везника *пошто* и *након што* – понашају се као и у остатку српског стандардног језика. Оно што се да запазити на корпусу, који ипак дозвољава запажања јесте чињеница да су све ове конструкције мање фреквентне у језику *Наше речи* него у језику штампе у Србији. То би се могло тумачити извјесном већом конзервативношћу језика на периферији, па и опрезом његових носилаца, па и потребом да прође извјесно вријеме да се прихвате ставови новије стручне и граматичке литературе о промјенама у стандардном језику.

Ето, Срби у Доситејевом Банату, Срби у Румунији, у Темишвару, пишу књижевним језиком који је заједнички цјелокупном Српству. Остварила се Доситејева жеља да се створи књижевни језик разумљив цијелом народу, коју је јасно изнио у *Писму Харалампију*: „Језик има своју цену од ползе коју узрокује. А који може више ползовати него општи, целог народа језик?“ И не само да је изнео намјеру него је и почео да пише на народном језику, како најпозванији стручњаци кажу: Доситеј је идејни творац реформе српског језика усмјерене на стварање књижевног језика на народној основи, а Вук је тај посао успјешно завршио.

Литература

- Белић 1923; 2000 – Александар Белић, *О савременом књижевном језику*, Нови лист, Београд, 6–8. I 1923; *Изабрана дела Александра Белића*, тринаести том: *О различитим питањима савременог језика*, Београд, 561–564.
- Белић 1940; 2000 – Александар Белић, *Београд и књижевни језик*, Наш језик VII/7, Београд, *Изабрана дела Александра Белића*, тринаести том: *О различитим питањима савременог језика*, Београд, 613–615.
- Бугарски 2004 – Наташа Бугарски, *Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу стандардног српског језика)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVII/ 1–2, Нови Сад, 297–404.
- Ивић 1957; 1997 – Milka Ivić, *Jedno poređenje Vukovog jezika sa našim današnjim književnim jezikom*, Milka Ivić, *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Београд.

- Ивић 1964; 1997 – Milka Ivić, *Od Vuka do danas*, Milka Ivić, О Vukovom i vukovskom jeziku, Beograd.
- Ковачевић Б. 2012 – Borko Kovačević, *Sintaksičko-semantičke kategorije deverbativnih imenica*; doktorska disertacija, Beograd.
- Ковачевић 1986 – Miloš Kovačević, *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo.
- Марић 2012 – Биљана Марић, *Синтаксичка деривација у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским*, Филолошки факултет у Београду, Београд.
- Пипер и др. 2005 – Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић и Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. У редакцији академика Милке Ивић, Београд – Нови Сад.
- Пипер и Клајн 2014 – Предраг Пипер и Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, друго издање, Нови Сад.
- Радовановић 1977 I и II – Milorad Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XX/1, 63–144; XX/II, 81–160, Нови Сад.
- Радовановић 1981 – Милорад Радовановић, *Номинализације у српскохрватском језику*, Научни скуп слависта у Вукове дане 7, Београд, 251–259.
- Радовановић 2007 – Милорад Радовановић, *Српски језик данас: главне теме*, у Милорад Радовановић, *Стари и нови списи. Огледи о језику и уму*, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Танасић 2009 – *Исказивање агенса уз девербативне именице*, у књизи С. Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд.
- Танасић 2014 – Срето Танасић, *Синтакса пасива у савременом српском језику*, Београд.
- Танасић 2015 – Срето Танасић, *Временски везник **након што** у језику српских писаца као (дез)интеграциона црта српског језика*, зб. Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске, Пале, 145–168.

Срето Танасић

О СИНТАКСИСЕ ЈАЗЫКА В ГАЗЕТЕ *НАША РЕЧ*

(Резюме)

В работе речь идет о языке газеты *Наша реч*, выходящей на сербском языке в Темишваре. Автор работы перед собой ставил задачу рассмотреть, на основании описания определенного количества синтаксических явлений, как в

этой газете отражаются те языковые явления, которыми характеризуется современный сербский язык. Это следующие явления: увеличение продуктивности конструкций для выражения пассивной диатезы, глагольной декомпозиции и номинализаций в языке. Увеличение этих языковых явлений характерно для современного сербского языка, особенно для его газетно-публицистического стиля. Конечная цель работы – рассмотреть, на примере этой газеты, развивается ли язык СМИ сербов в Румынии по отношению к этим языковым фактам в соответствии с развитием сербского языка в отечестве.

Анализ показывает следующее. Язык газеты *Наша реч*, кроме текстов, пишущихся сознательно с чертами народного говора, соответствует современному сербскому языку, с характеристиками его газетно-публицистического стиля. В языке газеты *Наша реч* выявляются три отдельно анализируемых явления, характерных для современного сербского языка – конструкции для выражения пассивной диатезы, глагольная декомпозиция и номинализации. Пассивные конструкции обладают самой высокой частотностью среди них. Тем не менее, они менее распространены в языке газеты *Наша реч*, чем в языке современной сербской прессы в отечестве. Это, по мнению автора, толкуется, как большая консервативность языка на периферии, даже осторожность ее носителей, потребность выждать некоторое время, чтобы инновации, встречающиеся в языке отечества, и в нормативистике, были восприняты и языковой периферией.

Ключевые слова: сербский язык, сербы в Румынии, изменения в языке, язык средств массовой информации, синтаксис.

Тања Ј. Танасковић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ЛЕКСИЧКЕ ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ У ПРОЗИ НА ДИЈАЛЕКТУ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

Предмет овог рада јесте анализа лексичког слоја територијално маркиране лексике несловенског порекла у језику писца који своју прозу заснива на дијалекту. Таква проза омогућава нам да попунимо евентуалне лексичке празнине на дијалекатској карти, да утврдимо типове језичких утицаја у једном делу косовско-ресавског дијалекта, а нуди нам и податак о томе које су позајмљенице и до данас опстале у народним говорима. Поредићи стање у општејезичким и дијалекатским речницима, долазимо до података о степену распрострањености лексике на ширем терену косовско-ресавских говора, као и до закључака о типу семантичке надградње коју писац врши контекстуализујући лексику у својој прози. Ширење полисемантичне структуре и творбених гнезда територијално маркираних позајмљеница у прози са широком рецепцијом стабилизује позицију ових лексема у свеукупној лексичкој маси српског језика.

Кључне речи: лексичке позајмљенице, дијалекат, књижевни текст, лексикон српског језика.

1. Идиом књижевних јунака у прози Драгослава Михаиловића верно представља стање језичког система у косовско-ресавском дијалекту, са наносима из призренско-тимочких говора, што је потврђено у више наврата у радовима Д. Јовића (1985), С. Милорадовић (2008), М. Радовић Тешић (2011), као и нашим досадашњим истраживања о лексичком систему овог писца (Танасковић, 2014). У једном броју Михаиловићевих романа и приповедака који говоре о универзалним животним питањима локалних јунака, становника варошица Сења и Окна са административним центром у Ћуприји у Поморавском округу, прибегава се приповедној техници сказа, те локални ликови осликавају себе сопственим језиком. Језичка еквивалентност између фиктивних јунака и дијалекатских говорника омогућава нам да преко књижевног

---

*takica_7@yahoo.com

текста реконструишемо или попунимо неке сегменте слике дијалекатског лексикона и структуре дијалекатске језичке личности.

Усмеравање пажње на лексичке позајмљенице у језику писца може бити вишеструко значајно – поред стилистичког приступа који би се бавио стилском вредношћу таквих јединица у књижевном тексту, проучавање позајмљеница може дати значајне информације о културолошким утицајима на дијалекат условљеним језичким контактима, те о структури дијалекатског лексикона и језичке личности српског језика у целини. Нема језичког система или подсистема који не трпи утицаје других језика (уп. Ћупић, 1984: 1987–198), што је последица својеврсног културолошког међуутицаја условљеног историјским контекстом. Лексичко позајмљивање доприноси ширењу појмовног апарата и увећању стилских могућности у једном лексичком систему, будући да се речи позајмљују или да попуне лексичку празнину, или из стилских разлога. Зато се на појаву позајмљеница у дијалекту и језику неретко гледа као на један од стваралачких процеса у језику (уп. Ћупић, 1984: 199; Бугарски 1993: 7), те као на „знак цивилизацијског развоја једног друштва и пресек културног [историјског и техничко-технолошког] утицаја језика даваоца на језик примаоца“ (Николић–Костић, 2008: 146).

Многе лексеме реализоване у Михаиловићевој прози ушле су у српски језик доста рано, и пре 17. века,² али су задржале периферну позицију у лексикону српског језика, оставши обележје само неких дијалекатских подсистема. Отуда је упутно истражити у којим су дијалектима одређене позајмљенице успеле да се задрже и које су их то структурне, семантичке особине и које ванјезичке околности одржале – и не само то, за увид у развој лексикона једног језика битно је и само сведочанство о томе да ли су лексички утицаји неког језика уопште стигли до одређених територијалних подсистема. За успостављање лексичких изоглоса позајмљеница на територији српског језика од значаја су информације у дијалекатским речницима, а као допуна тим подацима могу послужити и књижевни текстови на дијалекту који имплицитно садрже информацију о семантици и употребној вредности таквих лексема. Таква информација неретко је потпунија од оне коју можемо пронаћи у апроксимованом речничком значењу, или непотпуном дијалекатском контексту у оквиру речничких чланака.

Висок степен структурно-семантичке адаптираности и стабилности позајмљеница у дијалекту показује се већ самом чњеницом

² Неке од њих, нпр. *леген*, *калабалук*, *чекмеце*, *фиранга*, преузима С. Ристић (2006: 137–167) из корпуса историјске грађе који обухвата несловенску лексику српског књижевног језика, као и лексику из народних говора и фолклора у 17. и 18. веку.

што их Д. Михаиловић, који је матерњи говорник дијалекта, одабира као прототипичне јединице дијалекатског лексикона, и ставља их у функцију осликавања ликова и средине о којој пише. На тај начин чини је доступном ширем кругу рецепијената, што је корак ка њеном подруштвљавању и смештању у потенцијал стандарднојезичког лексикона. Вршећи семантичку надградњу и ширећи творбена гнезда позајмљеница у књижевном тексту, писац стабилизује њихову позицију у лексичком систему српског језика у целини. Отуда нам је циљ и да утврдимо да ли су позајмљенице у пишком дискурсу својеврсни семантички индивидуализми, те колика је пишчева интервенција у семантичкој модификацији лексема које преузима из дијалекта, или их пак он користи у складу са системском вредношћу које оне имају у народним говорима.

Одређивање типова и статуса позајмљених речи у дијалекту, а онда и у књижевним делима на дијалекту, могуће је само ако се у обзир узму дијастратички, дијатопички и нормативни принципи (в. Ристић 2006: 140). Стога смо, како бисмо утврдили регионални статус лексике, проверавали њену заступљеност и маркираност у РСАНУ и шестотомном речнику Матице српске (РМС), а онда и у дијалекатским речницима који бележе лексiku из говора који су у основици говора приповедача или су њему сродни.³ До података о пореклу речи углавном се могло доћи у Етимологијском речнику П. Скока и у речнику турцизама Абдулаха Шкаљића. Поређење са стањем у наведеним речницима омогућило је увид у ширину распрострањања лексема и семема засведочених у прози Д. Михаиловића, као и у оно што је диференцијално у односу на речничку грађу. Тако је осветљена позиција употребљених позајмљеница у лексикону српског језика.

Циљ анализе позајмљеница биће и њихово разврставање према језику даваоцу, без претендовања да се даје даља етимологија речи, уколико је језик давалац посредовао у лексичком позајмљивању. Утврдићемо којим семантичким скуповима припадају позајмљенице, те у оквирима којих сегмената друштвеног живота су страни језички утицаји били интензивнији. Дуга традиција употребе највећег броја ових позајмљеница у косовско-ресавском дијалекту указује на чињеницу да су јединице употребљене у прози Д. Михаиловића прошле велики период адаптације и превирања у дијалекатском систему, те да су их неки фактори употребне вредности (номинативни и стилски) очували, за

---

³ То су *Речник косовско-метохиског дијалекта* Глише Елезовића, *Речник говора северне Метохије* Милете Букумирића и *Црноотравски речник* Радосава Стојановића.

разлику од неких других позајмљеница које су нестале из народних говора.

2.0. Преплитање ванјезичких и унутарјезичких фактора (уп. Ристић 2006: 140) условило је раслојеност позајмљеница у посматраној грађи, и то према тематском и стилском критеријуму. Према употребној вредности у дијалекту све позајмљенице поделили смо у оне са општом употребом, односно на лексеме са денотативним значењем и на експресивну лексику. На маргини немаркиране лексике стоје лексеме које бисмо могли сврстати у професионални жаргон, или тзв. професионализме, који не морају бити познати свим говорницима датог дијалекта, па су предмет тематског раслојавања лексике – то су територијално обележене лексеме које су обележје грађевинске (*фосна*, *кламфа*, *мертек*) и војне струке (*таин*, *инајдер*). Територијално маркиране дијалекатске лексеме ексцерпирани из романа и приповедака Д. Михаиловића припадају различитим тематским круговима: кући и покућству (називи за кућу, посуђе, намештај, алат, посед, имовинске односе и сл.), одећи и тканинама, грађевини, народној војној лексици, карактерним особинама и сл. Бројем и стилском маркираношћу издваја се група експресива несловенског порекла, коју чине углавном именице са значењем носилаца различитих психичких карактеристика, као и група прилога који се синонимно употребљавају са немаркираним паровима, те у говору имају стилску вредност. Будући да је експресивна лексика одлика разговорног стила и неформалних комуникативних ситуација, претпостављамо да је она из других језика, пре свега из турског, ушла у српски у директном усменом контакту са говорницима језика даваоца.

2.1. Према пореклу, најбројнија је лексика која је преко турског стигла у српске говоре, а неретко и у друге језике на балканском полуострву. Турцизми⁴ покривају лексичко-семантичка поља у вези са деловима намештаја: *чекмеце* 'дрвени ковчежић са фиоком која служи као каса' (ПВ, 28);⁵ *синија* 'низак округао сто за ручавање; софра' (П, 33; ПГИ, 152; З, 299);⁶ алатом: *сицима* 'конопљани конопац' (Ч, 313),⁷ *паланза*

⁴ Заступљеност позајмљеница у различитим речницима наводимо у фусноти уз лексему. Преносимо из речника само она значења која су различита од оних која су реализована у прози Д. Михаиловића. У осталим случајевима само дајемо информацију да је реч забележена у одређеном речнику и у ком је облику.

⁵ РМС: *чекмеце*; РКМД: *чекмеже* -ета с мала преграда у сандуку за рубље; РГСМ: *чекмеже*; Шкаљић: *чекмеца* и *чекмеце*; СКОК балк. тур.: *чекмеце*.

⁶ РМС: *синија*; ЦР: *синија* ж плитка лимена посуда; РКМД: *синија* ж велика бакарна тепсија која служи као софра, јер се на синији поређају разна јела, санови, хлеб, кашике, виљушке и остало и са ње се обедује; Шкаљић: *синија* f ниска округла трпеза.

’месингани тас од вагé (ГМ, 95),⁸ грађевином: *бина* ’кућа (УЗП, 175), *чатмара* 1. ’зид од прућа облепљен блатом (ГМ, 58; ТПСП, 60; ШМ, 33, 42); 2. ’кућа са зидовима начињеним од прућа, плетера или дрвених летава, које су облепљене блатом (УЗП, 170; 3, 300)⁹, деминутив *чатмарица* ’трошна, сиротињска кућица од чатмé (УЗП, 168; ШМ, 52), придев *чатмарски*, -а, -о који је од чатмé (ГМ, 63), *тумбас* ’простор испод стуба који држи амбар (ГМ, 121; ШМ, 44, 45)¹⁰, *мертек* ’правоугаона греда предвиђена за кровну конструкцију (УЗП, 169)¹¹, текстилом: *саргија* јако платно за џак; платнени џаќ (3, 92, 102), *типа* ’дроњак, парче исцепаног платна од одела (П, 43)¹², придев *дузан* (о панталонама) ’раван, равног кроја (ШМ, 34)¹³, *чантра* мања келнерска торба која се носи

⁷ ЦР: *сицимка*; РКМД: *сицима* и дем. *сицимка* и *сицимче*; РГСМ: *сицима*, *сецима* и *сецимка* ж.; Шкаљић *сицим* м.; Скок: *сицим* м. и *сицималка* ж.

⁸ РСАНУ тур. покр.: *паланга*; РКМД: *паланса* и *паланца* ж вага; ЦР: *паланза* и *паланса* ж 1. тас на кантару. 2. кантар; СКОК: *планка* равно издељана даска и *паланга* полуга за вађење камена у каменоломима.

⁹ РМС6: *чатмара* и *чакмача* ж покр ж *кућа од чатме* (1). РКМД: *чатрља* ж сиротињска кућа, бедна колиба. ЦР: *чатмара* ж кућа од чатме. Шкаљић: *чатмара* кућа у које су зидови од чатме, плетара. Скок: *skraćeni tur. infinitiv čatma f* (Vuk, i bug.) = *calma* (Kosmet) »1° *pleter* (opreka: *zid*), *cjepanica*, kao *letva* od *hrastova pruća*; služi za *građenje preko njih se lijepi blato ili malter*«. S našim sufiksom -ara: *čatmara f* »kuća od *čatme*«. Denominai *začatmit*, -im (Kosmet) »udariti *čatmu*«.

¹⁰ РМС: *тумбас* м тур. 1. а. мали *чамац плитког дна*. 2. а. *камени стуб на коме лежи каква грађевина (амбар, воденица, мост)*. б. оно што подсећа на стуб. ЦР: нема. РГСМ: нема. РКМД: *тумбас* врста речног чамца, понтон; надувен мех. Шкаљић: нема. Скок: нема.

¹¹ РСАНУ: *мертек* покр. 1. а. (обично у мн.) *греда кровне конструкције постављена под нагибом, рог, рожина; уопште греда осредње дебљине, дирек, балван*. б. *велика батина, мотка*. (Пирот). 2. *велики ексер, гвоздени клин, чавао којим се нешто прикива (обично греда за греду)*. ЦР: *мертек* м 1. *гредица, мотка*. 2. *фиг батине*. РГСМ: *мертек* 1. *дебља цепаница* 2. в *рог, коса греда која једним крајем лежи на тавањачи, а другим спаја са таквом гредом на врху крова*. РКМД: *мертек* *гредице осредње дебљине, тур. четворострано дрво за грађу*. Шкаљић: *mertek m* (tur.) *greda, direk, balvan*. Скок: *mértek*, gen. *mérteka m* (Kosmet, BiH) = *mřtek* »1° *čabrun, greda koja s jedne i druge strane drži šljem od kuće, a podupire se u vjenčanice, šio se vide; gredica osrednje debljine, 2° čavao, ekser (nejasan semantički raz vitak)*« = pl. t. *merted* (Srbija, Timok-Lužnik, južna Srbija). Na -U: *merteklija f* »burgija za merteke«. Balkanski turcizam (tur. *mertek* »četverostrana greda«) iz oblasti građevinarstva.

¹² РМС: *muna* ж *крпа, закрпа*. Скок: *tipa² f* (Stulić, Srbija, Vuk, u zagoneci *tipa na tipi a nigdje krpljena nije*) = *tipa f* (Kosmet) »*krpa, rita, zakrpa*«. Pridjev *tipav* (Kosmet) »*poderan, dronjav (uz mintan)*«, одређено *tipâvi*, poimeničen na -ica *tlpavica f* »*dronjavica*«, na -ko *tipavko*, na -če *tipavče*, gen. -eta. Deminutiv na -le *tipce*, gen. -eta, pl. *tipčići* »*zakrpa*«.

¹³ РСАНУ: *дуз* прид. непр. покр. 1. *раван, прав; једноставан*. 2. (у прилошкој служби) *равно; дужином* 3. као први део сложеница или полусложеница у значењу: *прав, раван, једноставан; уздужан*. ЦР: *дуз* прид. непр. *раван, прав*. РГСМ: *дуз* (само у том облику) *врста кроја панталона*. РКМД нема. Шкаљић: *duz adj.* (tur.) *ravan, uravnjan*. Скок: нема.

окачена о каиш' (ГМ, 38, 80)¹⁴, посуђем: *леген* 'метални лавор' (ПВ, 48, 55)¹⁵, имовинским односима: *теслимити* са значењем 'продати; продати јефтино, за мали новац' (ШМ, 37; ГМ, 69; Ч, 54), војној терминологији: *таин*, 'војнички хлеб' (Ч, 283), превозним средствима: *канате* 1. 'сандук који представља товарни простор воловских кола' (ШМ, 33); 2. 'количина кукуруза која стане у тај простор' (ПВ, 13)¹⁶. Већина покрајинских експресива: *џенабет* са значењем 'свадљив, пргав човек, намћор' (ЖНЦД, 16)¹⁷, *гуланфер*, 'пробисвет, мангуи' (ПВ, 97)¹⁸, *калабалук* 'метеж, неспоразум' (ПВ, 114; Ч, 173)¹⁹ и сви забележени покрајински прилози: *коџа* 'баш, управо' (ПВ, 75)²⁰, *џип*, 'потпуно, сасвим' (Ч, 48, 124, 184)²¹ и *санћим* 'тобоже' (ПВ, 24, 27, 90)²² јесу пореклом из турског језика.

¹⁴ РМС: *чантра* ж тур. заст. омања кожна торба која се обично носи обешена о раме, кеса, бисаге. РКМД: *чанта* ж кеса, новчаник, женска торба. ЦР: *чантра* ж 1. кожна ташна. 2. кутија за ситан алат. 3. посуда у којој косач носи брус. Шкаљић: *чанта* и *чантра* ж (тур.) кожна торба, ташна. РГСМ: нема. Скок: нема.

¹⁵ РСАНУ: *леген* м тур. покр. РГСМ: *л'еген* -ена м *плића бакарна или лимена посуда за умивање*. РКМД: *леген*. ЦР: *леген*. Скок: *balkanski turcizam od grčke; leden* m (18. v.), »umivaonica«.

¹⁶ РСАНУ *каната* ж покр. **3.а.** бочна страна, ограда, леса, лотра (на воловским колима). **б.** (најчешће мн.) сандук, товарни простор воловских кола; количина онога што стане у тај сандук, простор (Тимок, Стеф. Ж.). ЦР: *каната* ж 1. бочна страница запрежних кола. 2. *канате* ж мн: фиг запрежна кола. РГСМ: *канате* ж мн даске на колима састављене у виду сандукана којима се превози ситнији материјал. РКМД: *канат* м. **канати** (м. мн.) 1. у колима даске са стране као лотре. 2. на двокрилним вратима, прозорима свако крило. Шкаљић: *kanat* m (tur.) krilo (krilo pernate životinje, prozorsko krilo, krilo od vrata itd.). Скок: *kānat1*, gen. -ata m (Vuk, Kosmet) = *kanét* (Vuk, narodna pjesma) »1° sinonim: krilo (od vrata, prozora), 2° pretin, pretinac, 3° na kolima daske sa svake strane kao lotre (Kosmet)«.

¹⁷ РМС: *џенабет* м тур. покр. неваљалац, нитков, проклетник. ЦР: *џенабет* м. РКМД *џенабет* м. РГСМ нема. Шкаљић: *dženabet* m (ar.) roganac, nevaljalac, spadalo.

¹⁸ РСАНУ: *гуланфер* м. ЦР: *гуламфер* м. Шкаљић: *гуланфер* м. Скок, РГСМ, РКМД: нема.

¹⁹ РСАНУ: *калабалук* м тур. покр. и заст. РКМД: *калабалак* непр. прид. фиг. бројан, насељен, многољудан. РГСМ: *калабалук* прил. мнозина, мноштво људи. ЦР: *калабак* м и *калабалук* м гужва, пометња, свађа. Шкаљић: *калабалук* м мноштво, множина; пуно, бројно. Скок: *kalabàlak* m (Vuk, Crna Gora, Kosmet) = *kalabàluk* (Vuk, 18. v.) = *kalābuk* (haploglogija, 18. v., narodna pjesma) »мноштво, galama, tiska, buka« *ghalebe* > tur. *kalaba* nalazi se u *galiba* f (Vuk, Vojvodina) »ometa, nepritika«.

²⁰ РСАНУ: *коџа* тур. покр. непр. **1.** прид. уважени, поштовани, велики (обично уз име или звање). ... **3.** прил. врло, доста, прилично, много, увелико.; исп. *коџамити*. РКМД: *коџа* прил. прилично. РГСМ: *коџа* прил. прилично, у великој мери. ЦР: *коџа* прил. пуно, поприлично, доста, много. Скок: У Kosmetu је *kođžamiti* prilog »prilično«, npr. *kođžamili veliko dete* = *kodža misi* — *kodžo misi*, dok је *kođžamân* = *kođžoman* indeklinabilni pridjev »velik, krupan«. I samo *kodža* је у Kosmetu prilog »prilično«.

Лексеме *сицима* и *теслимити* нису потврђене у дескриптивном шестотомном речнику Матице српске. Турцизам *сицима* у роману *Чизмаши* контекстуелизован је као хипоним лексеме *конопче*. Потврде у ЦР, РКМД, Етимологијском речнику П. Скока указују на значење 'канап (тањи или дебљи) од кучинѐ, док се у РГСМ даје шири десигнат 'упреден канап састављен од више нити'. Раширеност значења 'конопљани конопац и начин контекстуалног садејства са лексемом *конопче* указују на то да је у роману реализована семема са диференцијалном семом 'од конопље. Заступљеност на ширем простору Србије, а како бележи Скок и Босне, указује на чињеницу да турцизам *сицима* функционише као регионализам, те да се не ради о индивидуалној, нераспрострањеној лексеми.

Глагол *теслимити* са статусом балканског турцизма (Скок) забележен је у сва три дијалекатска речника са значењем 'предати, уступити, уручити', с тим да је у ЦР издвојена и спецификованија семема 'продати буд зашто'. Скок потврђује распрострањеност глагола у Босни, Србији и на Косову, помињући још и творбено гнездо у чијем је центру именица *теслим* са општим значењем 'предаја' и са терминологизованим значењем 'предаја у посјед; са узвиком *теслим!* предаја објекта најповољнијем понуђачу'. Будући да су куповина и продаја радње у конверзивном односу, отуда се и глаголу *теслимити* може признати енантисемични идентитет, при чему се он може реализовати као семема 'продати ономе ко нуди највише' и 'продати јефтино, буд зашто', што је потврђено у говорима Црне реке. Реализација овог глагола у прози Д. Михаиловића не излази из оквира системске вредности коју он има у различитим српским говорима, те се у приповеци *Шукар место* глагол реализује са ширим значењем 'продати', док се, према контекстуализацији у романима *Чизмаши* и *Гори Морава* може претпоставити и сема 'јефтино, за мали новац'.²³

Лексема *чатмара* забележена је са два значења међусобно условљена метонимијским обрасцем *врста куће – врста зида од ког је*

²¹ РСАНУ: *дип*¹ м покр. 4. (у прилошкој служби) *сасвим*: *баиш*. ЦР: *дип* прил 1. *сасвим*, потпуно, до врха. 2. сем, осим.

²² РСАНУ: *санџим* прил. тур. покр. Скок: *saiiçim* (Srbija, muslimanska narodna pjesma) = *sançim* pored *sanci* i *sancita* (Kosmet), prilog, »tobož(e), bajagi, doja, kodoja, fr.admettons«. Tim prilogom označuje kao supoziciju onaj koji iznosi neku tvrdnju.

²³ „Ја сам нашао другу жену“, каже овоме, „и кућу у Сибиновску малу ђу да теслимим. Ако си још купац, ајде да се договарамо.“ / Овај сад, дабоме, затеже. Као, није му згодно, зна му фамилију, шта ће људи да кажу? (ШМ, 37); „Не смем“, одговара замишљено, „волони да отуђујем.“ Сркутао је течност. „Мораћу овце неком да теслимим. (ГМ, 69); Тако смо и старе коње гледали да не убивамо него да теслимимо сељацима. (Ч, 54);

направљена кућа. То су значења: 'зид од прућа облепљен блатом' и 'кућа са зидовима начињеним од прућа, плетера или дрвених летава, које су облепљене блатом'. Према речничким подацима, првонаведену семему покрива лексема *чатма* у народним говорима, док је лексема *чатмара* увек бележена у значењу са архисемом 'зграда, кућа'. Изузев на ширење полисемантичке структуре лексеме *чатмара*, код Д. Михаиловића наилазимо и на два деривата којих нема у речницима: на деминутив *чатмарица* са лексикализованом имплицитном компонентом 'трошна, сиротињска' и придев *чатмарски* са значењем 'који је од чатме', а који је у семантичкој вези са семемом 'врста зида мотивне лексеме.

Турцизам *дузан* реализован у приповеци *Шукар место* показује већи степен формалне уклопљености у придевски систем српског језика, него што је то случај са непроменљивим обликом *дуз*, који бележе речници.

Лексема *чантра* са архисемом 'торба помера у прози Д. Михаиловића домен примене у односу на семантичке вредности забележене у речницима, реализујући се са семантичком компонентама 'келнерска' и 'која се носи на каишу'.

2.2. Лексика германског порекла тематски припада групама са хиперсемом 'одећа': *шуферица* 'комад тканине којом се увијају ноге, обојци' (Ш, 51),²⁴ *шлафрок* 'кућна хаљина' (Ч, 134),²⁵ *рекла* 'капутић' (ПВ, 15),²⁶ затим лексичком скупу са хиперсемом 'грађевински материјал': *кламфа* 'врста клина у облику слова П, служи за повезивање греда, мертека' (УЗП, 169), *фосна* 'даска дебљине 5 центиметара која се користи у грађевини' (З, 163, 231)²⁷. Један је германизам из лексичког скупа 'имовина' – *тал* са значењем 'део у имовини, наследство' (БКГ, 12)²⁸. Покрајинизам из сфере затворског жаргона германског порекла је из лексичко-семантичког поља 'посуда': *кибла* 'земљани ћуп у који затвореници, робијаши мокре' (Ч, 235, 282, 307; РИВ, 55; З, 53)²⁹. Домену 'покућство' припада лексема *фиранга* са значењем 'завеса' (Ч, 122)³⁰. Два су деноминална глагола: *фруитуковати* са значењем 'доручковати' (ГМ, 46)³¹ и *флинтати* се (о женама) 'имати односе са мушкарцима'.

²⁴ РМС нем. варв.: мн. *шуферице*.

²⁵ РМС варв. нем.: *шлафрок*.

²⁶ РМС варв. нем.: *рекла*; Скок: *рекл* м и *рекла* ж.

²⁷ ЦР: *фосна*.

²⁸ РСАНУ: *тал*; РКМД *тал* м. 'део'.

²⁹ РСАНУ нем. варв. покр.: *кибла*.

³⁰ РМСБ и РКМД: *фиранга*; ЦР: *фиронга* и *виронга*.

³¹ РМС варв.: *фруитуковати*; Скок: *фруитик*, *фруитикати*, *фруитуковати*.

Покрајинизам *фосна* са истим значењем забележен је једино у ЦР.³² Лексема припада групи позајмљеница у фази примарне семантичке адаптације, будући да са својим једним значењем представља професионализам у оквиру грађевинског заната, тј. тематски маркирану лексему.

Глагол *флнтати се* не бележе проверени речници, те је његова реализација у прози Д. Михаиловића потврда ширења творбеног гнезда именице *флнта*, која се у дијалектима користи са значењем 'жена лаког морала' (РМС 2. шатр.; ЦР: *флнта*; и аугментативи *флнтара* и *флнтотина*; Скок), што донекле стабилизује позицију позајмљенице у лексикону српског језика.

Германизам *фиранга* је поред основног значења 'завеса', реализованог у роману *Чизмаши*, фиксиран и у фигуративном, метонимијски изведеном значењу 'мрак, замрачење, замагљење вида изазвано несвестицом' у двама контекстима – у роману *Петријин венац* (ПВ, 45) и *Чизмаши* (Ч, 205):

Дај ми“, шапућем, „да сркнем ту воду.“ Дадоше ми, прогуну ја то два-трипут. И она фиранга испред очи мало ми се одмаче. (ПВ, 45); Трепери ми лево око и игра ми пред њега. Ништа на њега не видим ко да ми се нека фиранга навукла. ... Лагано протрљам око и склоним с њега ону фирангу. (Ч, 205);

Ова позајмљеница шири полисемантичну структуру по истом метафоричном механизму према ком и немаркирани синоним *завеса* функционише у општем лексикону у ситуационом оквиру несвестице.

Уплив немачке лексике у српски језик имао је више својих фаза – почев од доласка рудара Саса у 13. веку, преко владавине Аустроугарске, анексије Босне и Херцеговине, два светска рата, а томе се прикључује и чињеница о техничко-технолошкој надмоћи Немачке, која се манифестовала језичким утицајем (уп. Николић–Костић, 2008: 155). Ипак, разматрани турцизми показују доста разгранатију семантичку структуру у народним говорима у односу на групу германизама.

2.3. Романског порекла су регионалне лексеме које припадају тематским групама са архисемом 'алат': *маца* 'маљ, велики чекић' (З, 84),³³ са архисемом 'посуда': *цимента* 'већи лимени суд за воду' (ГМ, 102)³⁴, са

---

³² У роману *Злотвори*, у виду метатекстуалног коментара у говору надређеног приповедача дато је објашњење значења које одговара семени забележеној у ЦР: Свезаних руку и ногу, бацају га на пут и полажу му на ноге дебеле фосне; тако тесари зову даске од неколико цолова. (З, 231);

³³ РСАНУ тал. варв. покр. и ЦР: *маца*; Скок: *мацола* и *мацула*.

³⁴ РСАНУ лат. покр.: *цимента*.

хиперсемом 'храна': *манђарија* 'укусна и скупа, квалитетна храна' (З, 217),³⁵ *вилија* 'комад, кришка сира' (КОФ, 170).³⁶ Један је регионализам из домена затворског жаргона: *бутурница* са значењем 'затвор'³⁷. Две су антропоцентричне именице из категорије романизама – лексема *фантек* са значењем 'момак, дечко' (З, 205)³⁸ и експресивна атрибутивна именица са хиперсемом 'карактерна особина и пејоративним значењем: *гунтураћ* 'неспособна и неуредна жена' (ЧДОТ, 143)³⁹. У односу на значења ових романизама која су забележена у расположивим речницима до извесног семантичког померања у прози дошло је код именице *гунтураћ*, чије је значење у метонимијској вези са 'болесна и неспособна особа' (РСАНУ 2.б) и 'тромо, лено и неспретно дете' (РСАНУ 2.в).

3. Будући да су лексеме у нашој грађи јединице са дужим периодом функционисања у дијалекатском идиому, регулаторни језички принципи аналогije довели су до њиховог формалног уклапања у систем дијалекта. Формалне варијације позајмљеница могу се јавити на нивоу различитих дијалеката или различитих говора,⁴⁰ што је последица системских дијалекатских разлика, а не податак о нестабилности позајмљеница у појединачним подсистемима.⁴¹ Стабилизацији позајмљеница допринела је и чињеница да су ове лексеме почеле развијати полисемантичку структуру на исти начин као домаће лексеме. Отуда су јединице које разматрамо у делима Д. Михаиловића позајмљенице углавном у *стабилном (статичном) стању*,⁴² са становишта завршености процеса формално-семантичке адаптације.

Група лексема чије је значење проширено у односу на покрајинске семеме забележене у расположивим речницима је мала. То значи да писац

³⁵ РСАНУ тал. покр. и шатр.: *манђа* и *манца*; РГСМ, РКМД и ЦР: *манца*.

³⁶ РСАНУ рум. покр.: *велија* кришка (сира, купуса, лубенице, јабуке, сланине и др.); вар. *вилија*. Скок лат. тал. балканизам: *hvjēla, fila, filja, felija, velija, filija*.

³⁷ РСАНУ рум. покр. пеј.: *бутурница*; *бутура*, *бутурлица*; Скок: *бутурница*; РКМД: *бутур* м синоним: *ђаво, беда, андрак, нека болест*.

³⁸ РСАНУ тал. покр. *фант*. Скок: *fanat*.

³⁹ РСАНУ покр.: **2. а.** *мрзоволна и јогунаста особа*. **б.** *грбава, болесна и неспособна особа*. **в.** *тромо, лено и неспретно дете или ситније живинче*. ЦР: *гунтураћ* м болест грла, тежак кашаљ. РГСМ: *гунтураћ* коњска болест.

⁴⁰ Што се види када се упореде забележене форме позајмљеница у различитим речницима.

⁴¹ Уп. Како се смањује број стурктурних ликова, а расте број семантичких реализација, тако се и статус лексеме стабилизује и она из категорије туђица прелази у категорију позајмљеница (уп. Ристић 2006: 140–143).

⁴² Термин С. Ристић (2006: 141). С. Ристић издваја још и лексичке јединице у нестабилном (динамичном) стању, чија адаптација у језику примаоцу није доведена до краја.

није тежио индивидуализацији лексике у смеру одступања од онога што је за дијалекат системско значење. Ширење полисемантичне структуре позајмљеница својеврсно је укрштање туђег и својег као вид акцептуације туђег. Семантичка надградња у дијалекатској реализацији речи која је пореклом из другог језика представља место укрштаја два лексичка система, две језичке слике света и показатељ је диверзитета дијалекатске језичке личности.

Једна група територијално маркираних позајмљеница у прози Д. Михаиловића употребљава се хомореференцијално са необележеним, стандарднојезичким лексемама. Такав је случај са прилозима *дип*, *санћим* и *коца* који се употребљавају упоредо са *потпуно*, *тобоже*, *бајаги* и *баиш*. Коегзистенција ових синонима у дијалекатском систему, као и у језику приповедача, указује на стилску обележеност позајмљеница у дијалекатском лексикону.⁴³

С друге стране, доста је већи број позајмљеница које имају особену референцијалну вредност у ситему, те указују на детаљнију сегментацију стварности у свести дијалекатског говорника – такве су лексеме *чатмара* (према хиперониму *кућа*), *теслимити* (према хиперониму *продати*), *фосна*, *кламфа* и *мертек* (према хиперониму *гред*), *леген* (према хиперониму *лавор*), *сицима* (према хиперониму *конопац*) итд. Позајмљенице овога типа попуњавале су лексичке празнине за одређене денотате који су својевремено издвјани као цивилизацијске тековине, а функционалност тих денотата може бити и разлог томе што су ове позајмљенице одржале свој статус у оквиру дијалекатског подсистема и до данас.

4. Један део система територијално маркиране лексике коју Драгослав Михаиловић користи у бројним својим прозним делима са функцијом карактеризације локалних ликова и сликања локалне средине чине и лексеме несловенског порекла. Њихова употреба у књижевности на дијалекту омогућава нам да попуњимо евентуалне лексичке празнине језичких утицаја на дијалекатској карти, а, будући да их писац преузима као прототипичне маркере дијалекатског лексикона, и да потврдимо степен употребе таквих јединица у локалним говорима. Реактивација овог

---

⁴³ Позајмљенице на различите начине садејствују са стандарднојезичким лексемама у романима, те, неутралишући или развијајући нека семантичка обележја, неретко улазе у однос контекстуалне синонимије. Тако су нпр. у роману *Чизмаши* хомореференцијалне лексеме *калабалук* и *лудница*, и у том садејству *лудница* се реализује као секундарна семира *гужва*, *метеж* (о контекстуалним синонимима у роману *Петријин венац* в. у Танасковић 2015).

лексичког слоја у текстовима са широком рецепцијом унеколико је гарант његове стабилније позиције у целини лексикона српског језика.

Закључили смо да су доминантне несловенске лексичке скупине пореклом из турског, немачког и романских језика, што је у складу са друштвено-историјским околностима у којима се налазио српски народ на Балканском полуострву.

Углавном се ради о позајмљеницама које су потпуно уклопљене у лексички систем дијалекта, које у већини случајева имају потврде у дијалекатским речницима, бар у једном значењу. Формалне варијације на које наилазимо у различитим речницима одлика су неуједначене формалне адаптације у дијасистему, што није показатељ нестабилности лексема унутар појединачних подсистема. Са семантичког становишта територијално маркиране позајмљенице реализоване у прози Д. Михаиловића у складу су са значењским потенцијалом који је забележен у речницима народних говора. Семантичка надградња коју је писац спровео у неколиким случајевима кореспондира са механизмима ширења значења општејезичких лексичких еквивалената (уп. метонимијске реализације регионализма *фиранга* и стандарднојезичког еквивалента *завеса*) и у складу је са семантичким потенцијалом територијално маркираних позајмљеница.

Неке позајмљенице употребљавају се у романима и приповеткама Д. Михаиловића хомореференцијално са немаркираним јединицама на територијалном плану, што значи да, поред тога што функционишу као маркери дијалекатске обојености говора приповедача, представљају и стилска средства у самом систему дијалекта.

Извори

- БКГ: Драгослав Михаиловић, Барабе, коњи и гегуле, *Ухвати звезду падалицу*, Београд: СКЗ, 1983, 9–18.
- ГМ: Драгослав Михаиловић, *Гори Морава*, Београд: СКЗ, 1994.
- ЖНЦД: Драгослав Михаиловић, Кратак приказ живота на цариградском друму, *Јалова јесен*, Београд: Народна књига • Алфа, 2000, 5–22.
- З: Драгослав Михаиловић, *Злотвори*, Београд: Народна књига, Алфа, 1997.
- КОФ: Драгослав Михаиловић, О томе како је остала флека, Фреде, лаку ноћ,
- П: Драгослав Михаиловић, Путник, Фреде, лаку ноћ,
- ПВ: Драгослав Михаиловић, *Петријин венац*, Београд: Нолит, 1981.
- РИВ: Драгослав Михаиловић, Ранко и Власта, *Лов на стенице*, Београд: БИГЗ • Приштина: Панорама, 1993, 52–74.
- ТПСП: Драгослав Михаиловић, Треће пролеће Свете Петронијевића, *Ухвати звезду падалицу*, Београд: СКЗ, 1983, 57–92.

- УЗП: Драгослав Михаиловић, Ухвати звезду падалицу, *Ухвати звезду падалицу*, Београд: СКЗ, 1983, 168–178.
- Ч: Драгослав Михаиловић, *Чизмаши*, Београд: БИГЗ • СКЗ • Просвета, 1984.
- ЧДОТ: Драгослав Михаиловић, Чија то душа овуда тумара, *Ухвати звезду падалицу*, Београд: СКЗ, 1983, 140–158.
- ШМ: Драгослав Михаиловић, Шукар место, *Ухвати звезду падалицу*, Београд: СКЗ, 1983, 29–56.
- ЧУД: Драгослав Михаиловић, Чизмаш у кицошком оделу, *Лов на стенице*, Београд: БИГЗ • Приштина: Панорама, 1993, 52–74, 101 – 114.

Литература

- Бугарски, 1993: Ранко Бугарски, *Језици*, Нови Сад: Матица српска.
- Јовић, 1985: *Језички систем и поетска граматика*, Београд: БИГЗ • Јединство.
- Милорадовић, 2008: Софија Милорадовић, Једно могуће читање *Петријиног венца*: књижевно дело као етнодијалекатски текст, у: Зорица Дивац (ред.), *Слике културе некад и сад*, (60 година Етнографског института САНУ), Зборник 24, Београд: Етнографски институт САНУ, 223–236.
- Николић–Костић, 2008: Видан Николић, Љиљана Костић, Позајмљене речи као резултат језичких додира, *Научни трудове*, том 46, Кн. 1, Пловдив: Пловдивски универзитет „Пасий Хилендарски, 146–160.
- Радовић Тешић, 2011: Милица Радовић Тешић, Лексички нивои у прози Драгослава Михаиловића, у: Милош Ковачевић (ред.) *Српски језик, књижевност, уметност* : зборник радова са V међународног научног скупа, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, (29–30. X 2010), књ. 1, *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности* / [одговорни уредник Милош Ковачевић], Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет : Скупштина града, 2011, (Крагујевац : Интерагент), 69–74.
- РГСМ: Милета Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Ристић, 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језик и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РКМД: Глигорије Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, I–II, Приштина: Институт за српску културу, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“, Народна и Универзитетска библиотека, 1998.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (и Матица хрватска I–III), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: САНУ, 1959–2010.
- Скок: Петар Скок, *Етимологијски рјечник хрватског или српског језика*, књига I–III, Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности, 1971–1973.

- Танасковић, 2015: Тања Танасковић, Регионалне и стандарднојезичке лексеме као контекстуални синоними у роману *Петријин венац* Драгослава Михаиловића, у: *Српски језик – од Вука до данас*, Зборник радова са IX међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (24–25. X 2014), Крагујевац: ФИЛУМ, 151–161.
- Танасковић, 2014: Територијално раслојена лексика у романима *Петријин венац* и *Гори Морава* Драгослава Михаиловића, Крагујевац: *Наслеђе : часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, год. XI, бр. 28, стр. 129–143.
- Ћупић, 1984: Драго Ћупић, Туђице у дијалекатској лексици и њихова обрада, у: *Лексикологија и лексикографија*, зборник радова, Нови Сад: Матица српска • Београд: Институт за српскохрватски језик, 197–202.
- ЦР: Радосава Стојановића, Црнотравски речник, у: *Српски дијалектолошки зборник LVII*, САНУ, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2010.
- Шкаљић: Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево: Издавачко предузеће „Свјетлост”, 1966.

Tanja J. Tanasković

**LEXICAL LOANWORDS IN PROSE IN DIALECT WRITTEN BY
DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ
(Summary)**

The aim of this paper is the analyse of lexical level of non-Slavic loanwords in novels and short stories by Dragoslav Mihailović, wich are territorially marked. The literary work of Dragoslav Mihailovic consider prose written in a dialect, and such prose allows us to fill prospective lexical gaps in a dialectal map, to determine tipes of language influences in one part of Kosovo-Resava's dialect, and it gives us information about which loanword have survived in folk speeches. Compering situations in general and dialect dictionaries, we reach information about level of lexemes prevalence in a wider area of Kosovo-Resava's speeches, and we concluded that semantic upgrade performed by writer, who contextualized words in prose, is not frequent and extensive. Expansion of polysemantic structures and formative nests of territorially marked loanwords in prose eith wide reception stabilizes the position of these lexemes in overall lexicon of Serbian language.

Key Words: lexical loanwords, dialect, literary text, lexicon of Serbian language.

Ивица Р. Тодоровић*

Етнографски институт САНУ, Београд**

О НОВИМ ЕТНОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА СРБА У РУМУНИЈИ

– уводни приступ и перспективе

У раду се прелиминарно и крајње сажето упућује на општи оквир проблематике етнолошких проучавања Срба у Банату и Румунији, са нагласком на издвајању приоритетних тема и разлога неопходности целовитог спровођења ових истраживања. Поред карактеристичних, илустративних примера, износе се и основне истраживачке смернице које проистичу из увида у свеобухватни контекст савремених етнолошких, али и мултидисциплинарних проучавања Срба на наведеној територији. Посебан значај указује се чињеницама, питањима и проблемима који су током претходног периода били запостављени.

Кључне речи: Срби, Банат, Румунија, општи оквир, приоритетне теме.

Општи оквир. На самом почетку, важно је нагласити да постоји више димензија (као и приступа и могућности) етнолошко-мултидисциплинарних проучавања Срба у Румунији. У дотичном контексту покушаћемо да, осим сажетог општег пресека уводног карактера, прелиминарно скренемо пажњу и на неке аспекте који су до сада били „прескочени“, тј. прећутани или недовољно наглашени, а – услед ограниченог простора – већина њих ће бити разматрана у знатно опширнијем наставку текста, у *Етнокултуролошком зборнику* (XXI, 2017).

Наиме, етнолошких истраживања Срба у данашњој Румунији било је и раније, о чему су писали различити аутори, а на овом месту наводимо само неколико илустративних подсећања. Примера ради, о неким од њих писала је Мирјана Малуцков у свом раду „О етнолошком истраживању Срба у румунском Банату“ (Малуцков, 2005) (у оквиру тематског зборника са насловом „Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи“, у којем се још неколико значајних текстова осврће на Србе у Румунији).¹ Релативно скоро се појавила и

---

* Ivica.Todorovic@ei.sanu.ac.rs.

запажена монографија „Срби у Темишвару“, а аутор је Мирјана Павловић из Етнографског института САНУ (Павловић, 2012). Од великог значаја су и радови у издањима *Темишварског зборника*,² као и још неких часописа и зборника, а – поред осталог – у најновије време објављена су и два броја научног часописа *Исходишта*, са текстовима који су непосредно посвећени дотичној проблематици.³ Исто тако, изузетно важне (за етнологију и сродне науке) су и нове, мултидисциплинарно уоквирене студије Михаја Радана, где су представљена истраживања првенствено Карашевака, али и ширег српског етничког контекста (в. пре свега Радан, 2015а; Радан, 2004).⁴ Веома корисни су и текстови других аутора – засновани на различитим научним областима, повезаним са етнологијом⁵; примера ради, међу њима се налазе и вредне студије етномузиколога који су се бавили овим и блиским подручјима.⁶ Поврх свега, треба поменути и чињеницу да су (понекад и прилично обимне) библиографије текстова о Србима у Румунији предочене у различитим монографијама и радовима (рецимо у књигама Љубивоја Церовића, у којима се такође налазе и бројни садржаји од значаја за етнолошки приступ; в. Церовић, 2000; Церовић, 2007; такође в. и у: Радан, 2015а; Радан, 2004; Павловић, 2012; обавезно в. и Миленковић Вуковић, 2005: 467-479).

** Текст је резултат рада на пројекту бр. 47016, *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет-портала „Појмовник српске културе“*, који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ О националним мањинама у Румунији в. Бугарски, 2005.

² Првенствено в. *Темишварски зборник* бр. 1 (Нови Сад: Матица српска, 1994), са више важних текстова, који имају карактер мањих, сажетих синтеза.

³ Наиме, током 2014. године основан је *Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији*, који је – заједно са Филозофским факултетом Универзитета у Нишу – био и издавач одговарајућих зборника са научним радовима, тј. часописа *Исходишта*. Основни циљ *Центра* је „планско истраживање духовне и материјалне културне баштине Срба из румунског дела Баната, али и других српских енклава у Румунији“ (Радан, 2015в: 9), односно – у контексту рада поменутог *Центра* најављена су континуирана истраживања Срба у Румунији (Радан, 2015в: 10). Од етнолошких радова у првом броју *Исходишта* в. рецимо Ивановић-Баришић, 2015.

⁴ Библиографију најзначајнијих радова М. Радана в. у: Радан 2015а, 397-400.

⁵ Уп. рецимо Поповић, 1955; Срби и Румуни, 1997; Бугарски, 1995; Пејин, 2003; Гавриловић, 1994 итд. О делу Баната који припада Србији в. и Ердељановић, 1986. О ранијим проучавањима језика Срба у Румунији в. Сикимић, 1994, заједно са приложеном библиографијом радова о овој теми (Сикимић и Бјелетић, 1994). В. и Милорадовић, 2005: 303-304.

⁶ В. рецимо студију Јовановић, 2015. Такође уп. и бројне радове Селене Ракочевић, посвећене истраживању становништва Баната; уп. и Големовић, 2016.

Међутим, посматрано у целини – услед различитих околности, почев од вишедеценијске затворености Румуније за могућности свеобухватног проучавања Срба – етнологских истраживања (како мултидисциплинарних синтеза, тако и непосредних проучавања, са етнографским предзнаком) ипак је било веома мало, у сваком случају недовољно.⁷ Из тог разлога, питање / проблем *целовитог и систематског сагледавања српског етничког контекста на територији савремене Румуније* (у прошлости и данас) представља једно од најмање истражених, са научне тачке гледишта сасвим непотпуних и чак, у извесним аспектима, веома „тајанствених“ питања. С тим у вези, дотична проблематика се – својом суштинском недореченошћу – у потпуности уклапа у представу о изузетној сложености српско-румунских односа, како у дијахронијском тако и у синхронијском смислу.

Управо из наведених разлога, у непосредној будућности планирано је систематско истраживање Срба у Румунији, са почетним нагласком на ширем подручју Баната и његовим предеоном, тј. ужим етнокултурним целинама (уп. напомену 3). Са овог становишта, од значаја су првенствено насеља са српским становништвом која се налазе у окрузима Тамиш (Тимиш), Караш-Северин, Арад и Мехединци.

Посебна пажња требало би да буде усмерена на проучавање духовне културе, а пре свега на народне обичаје и веровања.⁸ Прецизније речено, примарни акценат биће стављен на 1) религијску праксу и најзначајније религијске представе, 2) на славске, божићне и свадбене, али и друге обичаје и повезана веровања, као и 3) на народну митологију. Поред тога, планирано је и непосредно усредсређивање на 4) питања етничког и верског идентитета, као и на 5) проблематику односа између традицијског и савременог у најширем смислу, уз 6) проучавање етногенезе и представа о пореклу и прошлости разматраног становништва, заједно са 7) посебно значајним питањем разматрања српско-румунских прожимања и релација.

У складу с претходним, за нас и за наш приступ (у овом тексту и у другом раду који се на њега непосредно надовезује) превасходно су – у

---

⁷ Примера ради, Душан Дрљача и Младена Прелић су свој текст посвећен искуствима Етнографског института САНУ у проучавању Срба у окружењу завршили управо констатацијом како је неопходно спровести истраживања Срба у Румунији (на основу успешних модела примењених у другим земљама), уз запажање да „за успостављање овог успешног модела на примеру Румуније, засад упадљиво недостају специјализован часопис и стабилно финансирање“ (Дрљача и Прелић, 2005: 288).

⁸ Сарадници Етнографског института САНУ су од друге половине 2016. године отпочели са непосредним и планским, теренским и другим истраживањима Срба у Румунији.

просторном, али и квалитативном смислу – важна питања проучавања 1) Срба у Банату, са нагласком на 2) специфичним српским групацијама, као и 3) Срба у другим деловима данашње Румуније. Исто тако, потребно је подвући и 4) значај (у претходном периоду углавном занемариваних) истраживања српске и словенске компоненте у етногенези становништва Румуније, уз 5) прећуткивани (али – управо из тог разлога – ипак свеprisутни) проблем геноцида и асимилације (в. рецимо Пејин, 2012: 15-16; Стојковић, 1990: 241-242; Павловић, 2012: 96; уп. и Милин и Степанов, 1996; Милин и Степанов, 2002). Овим путем тежи се дефинисању примарних научних циљева и сагледавању структуре најзначајнијих проблема и тематских целина са којима се неизоставно морају суочити будућа истраживања Срба у Румунији (уз додатну напомену да је бављење наведеним питањима неправедно скрајнуто, понекад и онемогућено, услед разлога који нису имали везе са науком). На овом месту ће – због већ поменутог просторног ограничења – бити наглашена само прва ставка, док су проблемска питања која су назначена под бројевима 2, 3, 4 и 5 обухваћена најављеним радом „Етнолошки осврт на српско-румунска прожимања и релације“, који се – у виду наставка – непосредно наслања на овај текст.

Срби у Банату. Пре свега – у складу с претходно формулисаним методолошким оквиром – пажњу скрећемо на („најближе“) Србе у Банату. Наиме, када је реч о истраживању ових Срба, треба рећи да део Баната који данас припада Румунији представља изузетно важну област са становишта српског етнокултурног и етничко-етногенетског простора већ од давне прошлости (Поповић, 1955: в. рецимо стр. 7, 17-18, 20, 23 итд; в. и Ердељановић, 1925а; уп. Пејин, 2003: 14-15). С друге стране, и у не тако далекој прошлости Темишвар је био један од најважнијих српских градова (између осталог и престоница Војводства Србије и Тамишког Баната средином XIX века); притом је наведено подручје имало изузетно и вишеструко значајну улогу у новијој српској историји, а једно време је било и непосредно средиште српског културног и народног живота (в. рецимо Стојанчевић, 1994: 26-29).

Уосталом, Срби на просторима данашње Румуније бораве изузетно дуго, па се у текстовима који су се бавили овом темом наглашавало и да „данас они представљају најстарију српску дијаспору у свету“ (Церовић, 1997а: 9; обавезно в. и монографију Поповић, 1955). Такође, истицано је и да у Равном Банату, од Темишвара до садашње границе и од Мориша до јужних огранака Карпата, „Срби континуирано живе од раног средњег века, о чему сведочи велики број српских топонима“ (Церовић, 1997а:

20).⁹ Осим тога, писало се и да су (посебно у периоду од XV до XVIII века) Срби у великом броју насељавали и Ердељ (Церовић, 1997а: 24), као и друге делове данашње Румуније – што представља веома важну чињеницу са становишта разматрања улоге и присуства Срба на овим просторима и за даља истраживања. Непосредно је наглашавано и да српски живаљ са територије данашњег румунског Баната (и околних подручја) овде представља „најстарији етнички елемент“ (Радан, 2004: 229), који је консолидован имигрантима што „долазе у Банат почев од XV до XVIII века“ (Радан, 2004: 13).

У сваком случају, могли би се навести многи примери који директно сведоче о значају и бројности Срба на наведеном подручју током векова. Притом, неке од ових чињеница су општепознате, а неке – услед недостатка или пређашње немогућности спровођења одговарајућих истраживања – готово да имају статус легенди (о чему ће се више говорити у наставку овог рада). Између осталог, уколико се обратимо досадашњим синтезама, може се издвојити чињеница да „о размерама српских сеоба, које кулминацију достижу између средине XV века, после пада Деспотовине, и средине XVI века, после пада Баната, сведочи податак који даје угарски краљ Матија Корвин у писму римском папи 1483. године, када наводи да се током протекле четири године у његово краљевство доселило преко 200.000 Расцијана“, а „два мађарска извора из 1542. и 1543. године Банат називају Рашком, а за Темишвар наводе да се налази 'усред Рашке'“ (Церовић, 1997а: 24; в. и Павловић, 2012: 45, 75; Поповић, 1955: 29; Радан, 2004: 13).¹⁰ Исто тако, примера ради, „на

---

⁹ Међутим, „после повлачења Турака, током XVIII века, етничка слика Равног Баната знатно се изменила досељавањем Немаца, Румуна и Мађара“ (Церовић, 1997а: 21).

¹⁰ С друге стране, потребно је нагласити и да су подаци о изузетно великом броју „етногенетских Срба“ (и у ширем смислу – словенског елемента) на територији данашње Румуније у потпуности у складу са резултатима најновијих генетичких истраживања, уколико се узму у обзир све релевантне студије (иако тако на први поглед није изгледало; уп. Тодоровић и Рајковић, 2016: 19). О овоме ће бити речи и у најављеном тексту који се непосредно надовезује на овај (в. почетак рада), као и у монографији која ће се бавити представљањем комплетираних етнолошко-генетичких истраживања Срба. Наиме, нова истраживања су показала да је доминација хаплогрупе I2a Dinaric веома добар показатељ раширености српског етнокултурног и етногенетског простора (в. Тодоровић, 2015: 449-450; Тодоровић и Рајковић, 2016: 16-22; Јерковић, 2012; Тодоровић и други, 2015; уп. Кљосов, 2013: в. рецимо стр. 258-260), а у Румунији (и то у свим деловима, на основу спроведених истраживања) неоспорно наилазимо на превласт наведене хаплогрупе (в. Varzari, 2006, в. пре свега стр. 51; Stanciu et al, 2010; Bembea et al, 2011). Уосталом, типично је да се чак и у југоисточној Румунији уочава значајан проценат „јужне“ варијанте хаплогрупе I2a Dinaric (тј. подгрупе I2a-PH908, коју

врхунцу моћи, позивајући се на византијске и српске традиције, Јован Ненад се, у својој престоници Суботици, прогласио царем“, а „да би успешно владао широким пространством, установио је и другу престоницу – Чому на Тамишу у близини Темишвара“ (Церовић, 1997а: 25). Ово су, наравно, само поједини показатељи који – преко илустративних примера што упућују на чињенице навођене од стране различитих аутора – имају циљ да укажу на значај проучавања Срба у Банату, али и у целокупној савременој Румунији.

Такође, када говоримо о сложености наведене проблематике и српско-румунских релација, пре свега треба приметити да постоје бројне етнокултурне, језичке и друге особености, тј. специфичне архаичности и нијансе међу Србима у Румунији, због чега је њихово проучавање посебно сложено, али и занимљиво. По једној логичној хипотези, разлоге за ове разлике – пре свега за особености у говору – треба тражити „у различитом времену досељавања у румунске земље и у додиру са становништвом другог говорног језика“ (Дрљача, 1971: 133), уз поновљени нагласак на чињеници да су Срби још од давних времена присутни на овом подручју.¹¹ Аналогно претходно изнесеним подацима и околностима, углавном су – на ширем подручју Баната – издвајане следеће етнокултурне групе српског порекла и језика: (1) Банаћани у ужем смислу, (2) Клисурци и Пољадијци и (3) специфични Свиничани, (4) Карашевци, (5) „Црногорци-Келје“, уз (6) „Шокце“ у Рекашу (Дрљача, 1971: 134)¹², али је проблематика српског присуства у Банату и околним

препознајемо на основу вредности 448=19), што је додатни и специфични маркер српског етничког, тј. етногенетског присуства.

¹¹ Када је реч о „различитом времену доласка“ Срба, овде треба имати у виду и бројна сведочанства која говоре у прилог раног словенског присуства у Подунављу и Панонији (в. Пипер, 2008: 128-135), као и на територији данашње Румуније у ширем смислу (в. Ердељановић, 1925а; Радан, 2015а; Трифуновић, 1996; Поповић, 1955). Обавезно в. и студије најауторитативнијих лингвиста и археолога које се баве и питањима давног борава Словена у Подунављу, Панонији (пре свега Трубачов) и на територији данашње Румуније (Седов): Трубачов, 2005, Трубачов, 2006; Sedov, 2012; Sedov, 2013; такође в. Кобычев, 1973; Толстов, 1948; Јанковић, 2015. Уп. и Церовић 1997б; Церовић, 1997в; Ракић, 2006. У складу с доступним чињеницама, несумњиво је да су почетком средњег века на просторима између Карпата и Дунава живели Словени (Седов, 2013: 147; в. стр. 131-149; обавезно в. и Кобычев, 1973: 60-63; уп. и Loma, 1993: 200-203; Vukčević, 2007: 93-96). О Србима неизоставно в. и Кобычев, 1973: 14-26, 127-128, в. пре свега стр. 25-26; Рудељев, 1992; Будимир, 1959; Шафарик, 1998; Карацић, 1972: 31-48; Vukčević, 2007: в. пре свега стр. 76-79.

¹² Етнички и етногенетски карактер последње наведене групације захтева засебно разматање, а поменути, угледни етнолог Душан Дрљача у својој синтези посебно наглашава српски карактер њиховог говора (Дрљача, 1971: 136). И М. Недељковић, примера ради, у свом општем етнолошком лексикону о „Шокцима“ говори као о

подручјима свакако много шира и сложенија – о чему овде не можемо детаљније говорити (в. рецимо Ердѣљановић, 1925а: 299; Пејин, 2012: 7-11, 15, 16; Стојанчевић, 1994: 23-26; Трубачов, 2006: 101-102, 116, в. и 118-121; Поповић, 1955: 17-21, 7, 23, 37 итд; Радан, 2015а; Радан, 2004; Војводић, 2002, стр. IV-V; Радан, 2015б; Томић и Шољмошан, 1996: 348; Дрљача, 1997; Миштоју, 2005; в. и у Ердѣљановић, 1986: 23; Трифуновић, 1996; Ердѣљановић, 1925б: 56-57¹³).

О специфичним српским групацијама на ширем подручју Баната, као и о Србима у другим деловима Румуније и вековним српскословенско-романским прожимањима, али и о другим битним / приоритетним темама – као што је већ наглашено – говориће се у наставку овог рада.

Завршни осврт. Насупрот површном приступу, који би могао да упути на другачије закључке, српско-румунски односи су веома сложени¹⁴, и засновани су на низу питања и проблема о којима се врло мало (у сваком случају – недовољно) говорило у јавности. Ово се односи како на геополитичке, политичке и државно-етничке релације, тако исто – и још знатно израженије – на етнолошки, историјски и општи културолошки контекст. Другим речима – рачунајући све околне народе који живе поред Срба – српско-румунске релације су најмање проучене, па чак у многим аспектима (и поред варљивог квантитета библиографских јединица посвећених овој теми) и „тајанствене“. Из тог разлога, било је неопходно направити једну врсту општег етнолошког пресека – који је представљен кроз два међусобно повезана текста, са наглашеним мултидисциплинарним предзнаком – како би се сажето детектовала посебно значајна и сложена питања којима би требало посветити будућа истраживања. Уколико се, наиме, спроведу свеобухватна проучавања Срба у Румунији, сасвим сигурно ће се доћи до низа нових и изузетно занимљивих информација, чињеница и закључака. Ово ће, свакако – између осталог – помоћи и развоју српско-румунских односа у будућности, на искрен и дугорочан начин.

„етничкој групи у оквиру Срба“, заједно са Карашевцима и Буњевцима (Недељковић, 2001: 191; в. и стр. 242).

¹³ Поводом проблематике које се дотиче Ердѣљановић (1925б; в. и Маројевић, 2000: 18; Трифуноски, 1995; Терзић, 1993) уп. и тенденциозни приступ проучавању (тј. сагледавању присуства) Срба у Румунији у: Младенов, 1985. У наведеном контексту уп. и феноменолошки занимљиви популарни текст: Румуни кажу – Бугари су Срби, 2014.

¹⁴ О овоме је у својим научним студијама, али и у јавности, између осталог, сасвим одређено говорио и Александар Раковић (Раковић, 2014а; Раковић, 2015: уп. и Раковић, 2014б). Такође в. и донекле парадоксалну савремену ситуацију, о којој извештавају медији: Условљавања Србије, 2016. Уп. и Павловић, 2012: 215-222.

Литература и извори

- Bembea et al, 2011: M. Bembea et al, Y-chromosome STR haplotype diversity in three ethnically isolated population from North-Western Romania. *Forensic Science International: Genetics*, 5/2011, e99-e100.
- Бугарски, 1995: С. Бугарски, *Српско православље у Румунији: преглед Православне српске епархије темишварске*. Темишвар – Београд – Нови Сад: Православна српска епархија темишварска, САНУ, Прометеј.
- Бугарски, 2005: С. Бугарски, Националне мањине у Румунији, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*. Београд: САНУ, 235-264.
- Будимир, 1959: М. Будимир, О старијим поменима српског имена. Београд: *Глас САН*, Одељење литературе и језика ССХХХVI, Нова серија књ. 4: 35-55.
- Varzari, 2006: A. Varzari, *Population History of the Dniester-Carpathians: Evidence from Alu Insertion and Y-Chromosome Polymorphisms*. Dissertation der Fakultät für Biologie der Ludwig-Maximilians Universität München. <https://edoc.ub.uni-muenchen.de/5868/1/Varzari-Alexander.pdf>
- Војводић, 2002: С. Војводић, *Речник славизама у румунском језику*. Кикинда: Народна библиотека „Јован Поповић“.
- Vukčević, 2007: I. Vukčević, *Slovenska Germanija*. Beograd: Pešić i sinovi.
- Гавриловић, 1994: С. Гавриловић, *Срби у Хабсбуршкој монархији (1792-1849)*. Нови Сад: Матица српска.
- Големовић, 2016: Д. Големовић, Влашка народна музика, у: *Музичка и играчка традиција мултиетничке и мултикултуралне Србије*. Београд: Катедра за етномузикологију Факултета музичке уметности у Београду, 221-331.
- Дрљача, 1971: Д. Дрљача, Темишварски „Нови живот“ о југословенским народностима у Румунији. Београд: *Зборник радова САНУ*, Нова серија књ. 1, 133-137.
- Дрљача, 1997: Д. Дрљача, Српско / румунско коло у Карпатима и његово даље ширење, у: *Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања књ. 42, 19-27.
- Дрљача и Прелић, 2005: Д. Дрљача и М. Прелић, Искуства Етнографског института у проучавању Срба у окружењу, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*. Београд: САНУ, 281-290.
- Ердељановић, 1925а: Ј. Ердељановић, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату, у: *Niederluf sbornik*. Praha: 275-308.
- Ердељановић, 1925б: Ј. Ердељановић, *Македонски Срби*. Београд.
- Ердељановић, 1986: Ј. Ердељановић, *Срби у Банату*. Нови Сад: Матица српска.

- Ивановић-Баришић 2015: М. Ивановић-Баришић, Календарски празници код Срба у Румунији. Темишвар – Ниш: *Исходишта* 1, 129-138.
- Јанковић, 2015: Ђ. Јанковић, *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*. Београд: Хришћанска мисао и други.
- Јерковић, 2012: С. Јерковић, *Y-ДНК хаплогрупа I – најчешћа код Срба*. <http://www.poreklo.rs/2012/12/17/y-dnk-haplogrupa-i-najcesca-kod-srba/>
- Јовановић, 2015: Ј. Јовановић, *Певачко наслеђе Срба у Горњем Банату у Румунији: сведочанства на истеку XX века*. Београд – Темишвар: Музиколошки институт САНУ, Савез Срба у Румунији.
- Карацић, 1972: В. Ст. Карацић, *Етнографски списи*. Сабрана дела Вука Карацића књ. 17. Београд: Просвета.
- Кљосов, 2013: А. Кљосов, *Порекло Словена. Осврти на ДНК-генеологију*. Београд: Мирослав. (А. Клесов, *Происхождение славян*. Москва: Алгоритм.)
- Кобычев, 1973: В. П. Кобычев, *В поисках прародины славян*. Москва: Издательство „Наука“.
- Loma, 1993: А. Loma, *Podunavska prapostojbina Slovena: legenda ili istorijska realnost?* Београд: Јужнословенски филолог, XLIX, 187-220.
- Малуцков, 2005: М. Малуцков, О етнолошким истраживањима Срба у румунском Банату, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*. Београд: САНУ, 353–364.
- Маројевић, 2000: Р. Маројевић, Српски језик данас: у компаративној перспективи, у: Р. М., *Српски језик данас*. Београд: Зипс.
- Миленковић Вуковић, 2005: Б. Миленковић Вуковић, Библиографија изабраних радова о Србима у Мађарској, Румунији, Хрватској, Словенији, Македонији и Албанији, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*. Београд: САНУ, 443–496.
- Милин и Степанов, 1996: М. Милин и Љ. Степанов, *Бараганска голгота Срба у Румунији*. Темишвар: Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији.
- Милин и Степанов, 2002: М. Милин и Љ. Степанов, *Срби из Румуније у бараганској голготи*. Вршац – Темишвар: Виша школа за образовање васпитача, Universitatea Banatului.
- Милорадовић, 2005: С. Милорадовић, Дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српске мањине, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*. Београд: САНУ, 299-314.
- Миштоју, 2005: А. Миштоју, Словенски утицај у говору Алмашке долине, у: *Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 43-48.
- Младенов, 1985: М. Сл. Младенов, За етнонима *сърби* (sirbi) 'българи' в румњнскиј език и румњнската топонимия. София: *Българска етнография*, 1985/3, 3-11.

- Недељковић, 2001: М. Недељковић, *Лексикон народа света*. Београд: Српска књижевна задруга, Службени лист.
- Павловић, 2012: М. Павловић, *Срби у Темишвару*. Београд: Етнографски институт САНУ – Посебна издања књ. 78.
- Пејин, 2003: Ј. Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату*. Београд – Зрењанин – Кикинда – Панчево: Ведес.
- Пејин, 2012: Ј. Пејин, Предговор приређивача, у: *Власи*, Београд: Хришћанска мисао и други, 5–18.
- Петровић, 2005: С. Петровић, *Културологија*. Београд: Чигоја штампа, Лела.
- Пипер, 2008: П. Пипер, *Увод у славистику* 1. Београд: Завод за уџбенике.
- Поповић, 1955: Д. Поповић, *Срби у Банату до краја 18. века – историја насеља и становништва*. Београд: САНУ – Посебна издања ССXXXII, Етнографски институт САНУ, књ. 6.
- Радан, 2004: М. Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Радан, 2015а: М. Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас – прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Радан, 2015б: М. Н. Радан, Последице контаката и / или српско(карашевско)-румунског суживота огледане у говорима Румуна из Алмашке долине (Банат). Темишвар – Ниш: *Исходишта* 1, 353-374.
- Радан, 2015в: М. Н. Радан, Предговор. Темишвар – Ниш: *Исходишта*, 1, 9-10.
- Ракић, 2006: Р. Ракић, Тихомир Р. Ђорђевић и Власи, у: Т. Ђорђевић, *Истина у погледу Румуна у Србији*. Бор: Народна библиотека Бор.
- Раковић, 2014а: А. Раковић, Неканонско деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији (2001-2014) као изричитог вид румунских геополитичких претензија. Нови Сад: *Култура полиса*, 24: 35-58.
- Раковић, 2014б: А. Раковић, Амерички извештаји о верским слободама у Републици Србији и контрааргументи из српске перспективе. Београд: *Теолошки погледи*, 1/2014: 129-138.
- Раковић, 2015: А. Раковић, *Срби и религијски интервенционизам 1991-2015: Политички аспекти верских изазова српској држави и цркви после распада Југославије*. Београд: Хришћански културни центар.
- Рудељев, 1992: В. Г. Рудељев, О историји етничког имена Словена, у: *Catena mundi – српска хроника на светским веригама*, књ. I. Београд: Ибарске новости, Краљево, Матица Срба и исељеника Србије.
- Румуни кажу – Бугари су Срби, 2014: Самоил Ратевски: *Румуни кажу – Бугари су Срби*. <http://srbin.info/2014/05/13/bugari-rumuni-kazu/>
- Sedov, 2012: V. V. Sedov, *Sloveni u dalekoj prošlosti*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Sedov, 2013: V. V. Sedov, *Sloveni u ranom srednjem veku*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Сикимић, 1994: Б. Сикимић, Проучавања језика Срба у Румунији. Нови Сад: *Темишварски зборник* 1, 229-232.

- Сикимић и Бјелетић, 1994: Б. Сикимић и М. Бјелетић, Библиографија радова о језику Срба у Румунији. Нови Сад: *Темишварски зборник* 1, 233-237.
- Срби и Румуни, 1997: *Срби и Румуни, Српско-румунске везе кроз векове*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Прометеј.
- Stanciu et al, 2010: F. Stanciu et al, Population data for Y-chromosome haplotypes defined by 17 STRs in South-East Romania. *Legal Medicine*, Volume 12, Issue 5, September 2010, 259-264.
- Стојанчевић, 1994: В. Стојанчевић, О типологији и хронолошким периодима проучавања прошлости Срба на територији данашње Румуније. Нови Сад: *Темишварски зборник*, 1, 23-32.
- Стојковић, 1990: М. Стојковић, Српска национална мањина у Румунији, у: *Сеобе Срба некад и сад*. Београд: Институт за међународну политику и привреду и Матица Срба и исељеника Србије, 233-250.
- Терзић, 1993: С. Терзић, Срби и македонско питање, у: *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији*. Београд: Универзитет у Београду Географски факултет, 235-250.
- Тодоровић и други, 2015: И. Тодоровић и други, *Етнологија и генетика*. Београд: Етнографски институт САНУ, Друштво српских родословаца „Порекло“.
- Тодоровић, 2015: И. Тодоровић, Српске етнокултурне границе и савремена преиспитивања народних представа о пореклу – старе истине и изазови. Темишвар – Ниш: *Исходишта* 1, 443-454.
- Тодоровић и Рајковић, 2016: И. Тодоровић, С. Рајковић, Нове поруке предака – илустративне конотације најновијих етнолошко-генетичких истраживања Срба и становништва српског етничког простора. Лесковац: *Лесковачки зборник*, LVI, 7-30.
- Толстов, 1948: С. П. Толстов, „Нарцы“ и „Волхи“ на Дунае. Москва – Ленинград: *Советская этнография* 1948/2, 8-38.
- Томић и Шољмошан, 1996: М. Томић и Ј. Шољмошан, Облици Србин и српски у румунским презименима. Београд – Никшић: *Српски језик* бр. 1-2, 343-349.
- Трифунуовић, 1996: С. Трифунуовић, Словени у Панонији. Београд: *Књижевна реч* 474-476, 32-33.
- Трифуноски, 1995: Ј. Трифуноски, *Македонизирање Јужне Србије*. Београд.
- Трубачов, 2005: О. Трубачов, *Етногенеза и култура древних Словена*. Београд: Пешић и синови.
- Трубачов, 2006: О. Трубачов, *Етногенеза и култура древних Словена, други део*. Београд: Пешић и синови.
- Условљавања Србије, 2016: *Србију после Хрватске условљавају и Румунија и Бугарска*. <http://srb.news-front.info/2016/05/06/srbiju-posle-hrvatske-uslovljavaju-i-rumunija-i-bugarska/>

- Церовић, 1997а: Љ. Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*. Београд: Министарство Републике Србије за везе са Србима изван Србије.
- Церовић, 1997б: Љ. Церовић, *Срби у Украјини*. Београд: Министарство Републике Србије за везе са Србима изван Србије.
- Церовић, 1997в: Љ. Церовић, *Срби у Молдавији*. Београд: Министарство Републике Србије за везе са Србима изван Србије.
- Церовић, 2000: Љ. Церовић, *Срби у Румунији*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Церовић, 2007: Љ. Церовић, *Срби у Араду*. Нови Сад – Арад: Музеј града Новог Сада, Савез Срба у Румунији – Огранак у Араду.
- Шафарик, 1998: П. Ј. Шафарик, *О пореклу Словена*. Нови Сад: Архив Војводине.

Ivica R. Todorović

**THE NEW ETHNOLOGICAL RESEARCH OF SERBS IN ROMANIA
– introductory approach and perspectives**

(Summary)

In the article, general framework of problems of ethnological study of Serbs in Banat, Romania is preliminary summarized, with an emphasis on the singling out of priority themes and reasons necessity of a comprehensive implementation of these researches. In addition to the typical, illustrative examples, the fundamental research guidelines are also presented; the guidelines arising from an insight into the comprehensive context of contemporary ethnological and multidisciplinary study of the Serbs in the above-mentioned territory. The special importance is given to the facts, issues and problems that have been neglected during the previous period.

Keywords: Serbs, Banat, Romania, the general framework, priority themes.

Веселка Тончева*

Институт за етнология и фолклористика с
Етнографски музей – Българска академия на науките

ТРАДИЦИОННАТА СВАТБА ОТ СЕВЕРЕН БАНАТ (СЪРБИЯ) И СВАТБАТА НА БАНАТСКИТЕ БЪЛГАРИ – СРАВНИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Текстът представя в сравнителен план сватбените обичаи от Северен Банат в Сърбия (по материали от Кикинда и околността) и традиционната сватба на банатските българи в България (от селата Гостиля, Бърдарски геран, Асеново, Драгомирово). Акцентът не е поставен върху динамиката на промените и модернизацията на ритуала, а идеята е да се покажат сходствата, близостта и различията в неговия традиционен вид (функционирал до 20-30-те години на XX век). Обръща се внимание на всички основни обредни моменти в Северен Банат – *проводацилук, просидба (угледачи, прстенюване, јабука) веридба, буклија, момачко и девојачко вече* и др. и всички ритуали, свързани с деня на сватбата, с оглед на паралелите или вариантите в традиционната сватба на банатските българи. Целта е да се установи наличието или не на общи модели, на взаимно влияние и интерференции между сватбените традиции и местните ритуали в региона на Северен Банат от една страна, и при българите, които са живели повече от два века в тази област.

Ключне речи: Традиционна сватба, Северен Банат (Сърбия), банатски българи, сравнително изследване

В този текст дескриптивно ще представя сватбените обичаи от областта Северен Банат в Сърбия (върху материали от Кикинда и околността) и традиционната сватба на банатските българи (Плевенско и Врачанско – селата Асеново, Бърдарски геран, Драгомирово, Гостиля,) с опит за сравнение. Работата не се фокусира върху динамиката на промените в обряда, а върху идеята да се покажат сходствата, близостта и различията в неговия традиционен вид (функционирал до 20-30-те години на XX в.).

---

* vestonch@gmail.com

След потушаването на Чипровското въстание през 1688 г. българикатолици (от Чипровско, Северозападна България) се изселват във Влашко, последвани от втора вълна павликяни от Средна Северна България (Белене, Ореш, Трънчевица, Петокладенци, Гърно Лъжене, Новачене, Ново село, Бутово, Варнополци, Калугерица) в периода 1726–1730 г. След поредица от исторически събития и очакване на решения тези българи и техните наследници се настаняват в областта Банат, която е част от земите на унгарското кралство и влиза в състава на Хабсбургската монархия, впоследствие Австрийската империя и Австро-Унгария. Живеят там близо 2 века, след което една част от техните наследници се завръщат в България след Освобождението през 1878 г. – в селата Асеново, Бърдарски геран, Гостиля, Драгомирово, Брегаре.

Въпросът за разделянето на историческата област Банат между Югославия и Румъния възниква с острота около и след Първата световна война, но се решава окончателно едва в средата на 30-те години. Днес областта обхваща Югозападна Румъния, част от Североизточна Сърбия и малка част в Южна Унгария. Българите са живели и днес все още живеят в селищата Стар Бешенов, Винга, Брещя, Дента, Телепа или Болгартелеп, дн. Колония булгара (Румъния) и в Модош (днес Яша Томич), Бело Блато, Скореновац, Иваново, Конак, Стари Лец и Банатски Двор (Сърбия). Наследници на банатски българи живеят в градовете Тимишоара, Арад, Санниколау Маре в Румъния, в Кикинда, Велики Бечкерек (дн. Зренянин), Вършац, Панчево в Сърбия и в унгарските градове Сегед, Будапеща и др.

Сравнението в този текст е между традиционната сватба на старите сърби от Северен Банат (Кикинда и околността) и сватбата на банатските българи, завърнали се в България. Ще представя основните сватбени обичаи и ще потърся техните паралели или варианти, като целта е да се установи наличието или не на общи модели в сватбените традиции от региона на Северен Банат чрез съпоставяне на сръбската обредност и тази на живелите в продължение на над 2 века в тази област българи. Макар че точно в региона на Кикинда не са живели банатски българи, все пак е възможно да се направи сравнение с оглед на откриване на влияния или близки моменти в ритуала.

Редица български и балкански автори дефинират сватбените обичаи като предсватбени, сватбени (сватба) и следсватбени, затова и аз се опирам на подобна структура.

Предсватбени обичаи

Важен предсватбен обичай в Северен Банат е т. нар. „**проводаджилук**“ (*проводацилук*). Персонажът „**проводаджия**“ или „**наводаджия**“ обикновено е жена, по-рядко мъж от момковия род или приятел, който посещава моминия дом, проучва дали момата е свободна, договоря евентуалния бъдещ брак.

Просидба

В Северен Банат при успешно реализирана мисия на проводаджията още в същия ден или ден-два по-късно следва „**просидба**“, „**проиня**“, „**погодба**“ или „**договор**“, позната също с имената „**уговор**“, „**ябука**“. В дома на момата идват „**просиоци**“ – бъдещият младоженец („джувегия“), родителите му и „проводаджията“. Изнася се ябълка, на която е забоден „дукат“, която момата вземе в случай, че харесва момчето. Двете семейства оглеждат кандидата от другия пол, питат своето дете дали е съгласно и при положителен отговор се договаря „мираз“. Моминият баща се пазари и иска от момковия баща дарове, наречени „**на астал**“ – пари, овца, вино, ракия.

Момата, облечена в най-хубави дрехи, целува ръка на свекър, свекърва, майка, татко и всички по-възрастни. Следва ритуален плач, наричан „плачът на Божията майка“.

При банатските българи в България така наречен персонаж няма, но в българската традиция също са съществували „сватовници“ с подобна функция – уговаряли са браковете между семействата и са играели ролята на посредници.

Просене

При банатските българи на **просене, питане или искане** ходи бабата или майката на момчето или друг близък, ако старите са починали. Това трябва да е човек, който умее да пита, да е хитър, да преценява и да води разговор. Този посредник прави договорка за развитието на сватбата по-нататък.

При успешното реализиране на просенето на бабата се дава цъфнало мушкато и я закичват с кърпа – това тя отнася в дома като знак за успешната мисия. По пътя среща хора, които виждат знака и така научават за нейната функция.

След успешната просидба моминият баща черпи с ракия и се договарят кога ще бъде „гледането на къщата“ и веридбата (пръстен и ябълка).

При сърбите в Северен Банат след 1-2 дни се прави **„гледането на къщата“** – невестините роднини посещават дома на момчето и оглеждат имотите му, посрещани са като скъпи гости. Уговарят се за „веридбата“ – „пръстеноване“ (Кикинда и Ново Милошево) и „ябука“ (Кикинда).

При банатските българи гледането на къщата не е така ясно регламентиран момент, но по време на просенето този, който води преговорите, също оглежда къщата и разпитва тактично какво е състоянието на семейството, кой работи в къщата и т.н.

И в двете сравнявани области времето между просидбата/просенето и веридбата/годежа младите не се виждат, по това време и в двете къщи започва подготовка за сватбата.

Веридба

Една седмица след просидбата се обявява **„пръстеноване“** – при девойката идва момчето, свекър, свекърва, брат, снаха или зълва (някъде ги наричат „ябучари“). Прави се обикновено в четвъртък или събота, но никога в петък. Разменят се дарове – „вереникът“ (годеникът) дарява „вереницата“ с пари, а тя него – с риза или кърпа. Приготвя се обяд и следва веселие.

Годеж

На **годеж** при банатските българи присъстват майката, бащата, кръстник (кум) и кръстница (кума), обредните персонажи „старойкула и старойкулца“ и др. близки. В сито под нов пешкир или кърпа се слагат определени вещи или украшения за бъдещата невеста – това са „белези“, с които тя трябва да ходи до сватбата и по които ще се отличава, че вече е годеница.

И в двете разглеждани области от веридбата/годежа до венчаването (сватбата) периодът може да е най-малко 3 седмици, а може да трае месеци, дори между 1 и 3 години – време, в което верениците не се срещат в публичното пространство. Това е време на изкушение за младите, тъй като понякога може момичето да престъпи забраната и да „ускочи“ (пристане) при момчето, а след това родителите ѝ не приемат

този брак (в този случай не се прави венчавка и всички останали обичаи, а само камерно празнуване в момковия дом, наречено „ракия“). Друг вариант е момчето да я открадне.

Китене на буклия

В Северен Банат украсяването/китенето на „**буклия**“ (бъклица) се прави у младоженеца в четвъртък или неделя преди деня на венчавката. Кичат моми и момци, които са приятели на момчето. Тогава се появява и т. нар. „първи сват“ или „**буклияш**“ – той може да е най-добър приятел на младоженеца, някой от братята от семейството, а в Кикинда е момче над 7 години. „**Буклияш**“ (или двама) с наkitена буклия с вино или ракия, сватове, младоженецът, конят (също наkitен) тръгват като шествие и канят хората на сватбата. Буклияшът съпровожда кума в момковия дом в деня на сватбата.

Между „**буклия**“ и „**сватове**“ в Северен Банат свекърът и свекървата отиват в моминия дом за „**уговор**“ – идват с кола и сандък за чеиза, носят овца, ракия, вино и др., както са се уговорили на „просидбата“. В невестиния дом ги гощават в тесен семеен кръг, пият ракия, свекърът и моминият баща уговарят сватбата и кога ще дойдат „погачари“, колко ще бъдат, колко дни ще останат и пр.

С песен момата събира чеиза си и го реди в сандъка. По това време майката на невестата плаче и

Месене на хлябовете

При банатските българи началото на същинската сватба е в сряда с правенето на обредните хлябове – пресява се брашното (от първородно момиче от добро семейство), в ситото се слага паричка, а момичето се дарява. Месят се големи количества хлябове за шътачите (помагачите), а в петък се месят отделно хлябове за сватбата. Хляб носят и в събота близките и роднините, които спомагат с продукти семейството, което прави сватбата – и от мъжката, и от женската страна.

При банатските българи в четвъртък **майките от двете страни** (понякога и бащите) ходят до най-близките, за да се **уговарят** кой и за какво ще отговаря, откъде какво ще вземе и т.н.

В петък се прави последно подреждане на даровете на невестата – наричат се даровете за сватбарите. Понякога събират маси, столове, посуда, за да си помогнат за събота. Правят се: „мазници“ (вид козунак) с мак и орехи или стафиди, питата на кръстницата (кумата) и някои и от

разплаква и тези, около себе си. Свъкървата също пее, но без да плаче. След богат обяд „уговорачите“ си тръгват заедно с чеиза.

обредните сватбени хлябове.

При сърбите в Северен Банат в събота вечерта срещу венчавката се състоят **моминска и момкова вечер**. Момковата вечер се нарича „**перяница**“ (гъши пера, позлатени или посребрени, окичени с разноцветни панделки). Момчето и момичето се сбогуват с приятелите си. След вечерята девойките кичат „перяница“ за сватове, което продължава докъм 22 ч., когато с песни и шеги всички се разотиват. Девойките, приятелки на момата, се сбогуват с нея в моминската вечер, наричана „**на врата**“. Две най-близки приятелки, с които е момувала, остават в дома ѝ да преспят, за да я пазят. Този обреден момент е познат в цяла Войводина и въобще в Сърбия.

При банатските българи в събота се готви и се прави **вечеря при момчето и при момичето**.

По мръкнало роднини от страната на младоженеца (старият сват) идват при момичето, за да донесат „белег“ (сватбени дрехи и обувки на булката), дарове от свекървата. Те носят и обувки за майката на булката – чифт стари и чифт нови обувки (правят си шеги с нея, а тя играе ръченица с кума върху масата). Посрещат ги с трапеза. „**Старойкула**“ (старият сват) и „**старойкула**“ заемат челно място. Разиграва се пазарене – твърдят, че са изгубили ключа за куфара, събират пари и най-накрая ключът се намира. Под звуците на музика се изваждат дрехите на невестата. Накрая на вечерта всички си тръгват, остават само 1-2 приятелки на момичето, които ще спят при нея.

В деня на сватбата

При сърбите в Северен Банат в деня на сватбата от сутринта у **момчето** започва подготовка, събират се сватове и ги черпят с ракия, музикантите също са вече там. Свекърът изпраща „**буклияша**“ да

При банатските българи у **момчето** се подготвят за сватбения ден – идват музикантите и се тръгва за кръстника (кума), а след това всички сватбари от страната на момчето, кумовите и

доведе кума, когото момковият род посреща, изпълнява се и специална песен.

В Северен Банат **в своя дом момичето** се приготвя за деня на венчавката, чака в стаята си (със своите най-близки приятелки), дават ѝ последни съвети, докато я изведат, когато дойдат сватове от момкова страна.

Преди това я пребулват и брат ѝ я води при кума, плаче се обредно. Вариант е деверът да я предаде на младоженеца под звуците на обредни песни. Преди тръгването за венчаване, невестата се прощава с майка си.

По пътя за и на връщане от църквата в Северен Банат се пеят песни. След венчавката се връщат по друг път. В миналото родителите на невестата не са ходили на венчавката. В Кикинда съществува обичай преди да тръгнат младоженците на венчавака невестината майка да опъне бяло платно, по което невестата да стъпва и така да излезе от къщата.

След венчавката сърбите в Северен Банат може да си отидат по домовете, но следобед **„буклияш“**

При банатските българи **момичето** ритуално плаща на девойките, които са преспали при нея **в дома ѝ**. Обличат я, сресват я жени и девойки, който ѝ дават дарове (добавят го към чеиза ѝ). Идват сватове от момкова страна.

Огледално с предходната вечер, когато момковите роднини са „изгубили ключа“, сега роднините на момичето казват, че са изгубили ключа и искат откуп. За шега извеждат пребулен мъж, на което репликата е – „не е това нашата булка“.

Невестата се сбогува с родителите си, на излизане брат ѝ подава чаша вино, а тя трябва да я хвърли и счупи за щастие.

При банатските българи **при тръгването за църквата** всички са подредени в определен ред (младите са на каруца). Ако булката не е пристанала, се венчават вътре на олтара (в противен случай – не). В църквата присъстващите се делят на мъже (отдясно) и жени (отляво).

При банатските българи след църквата сватбарите се връщат в дома на булката, където тя поднася

обикаля и ги събира отново по ред – кум, стария сват и младоженеца и ги води в дома на момичето, където започва сватбеното веселие с песни и игри. Младоженецът получава от тъщата риза и две чинии, едната от които ведната разбива в портата, а другата носи със себе си и с ризата. На портата невестата хвърля ябълката със забоден „дукат“. Вярва се, че което момиче я хване, то е следващото, което ще се ожени. Пръв си тръгва кумът, сватове изпращат сватбата до края на селото, невестата за последно се разделя с плач с братя, сестри, роднини и приятелки.

В Северен Банат в момковата къща сватове са посрещани от свекървата. Невестата взема детенце (наричано „доношче“ или „наконче“), три пъти го премията в ръце, три пъти го целува и му връзва риза. Следва разиграване на откуп за невестата, а при влизането ѝ свекървата опъва платно, по което тя минава до входа на къщата (след нея минава и кумът). Започва истинското веселие в момковия дом.

В Северен Банат вечерта към 21-22 ч. идва „дебела кума“, за която свекърът е изпратил „буклияша“ със свирците. Дебела кума е кумовата жена или майка (ако не е женен). Слагат ѝ корито с вода, което тя трябва да прескочи – така

на свекъра и свекървата „паницата с листата“. Започва даряването и поздравленията.

При банатските българи в дома на момчето свекърът и свекървата посрещат на вратата младоженците, кумове, старойкула и старойкулцата. Свекървата ги поръсва с жито и дребни бонбони (колкото хване булката, толкова деца ще има) и им дава хляб и сол, налива чаша вино, отпива, дава на булката, после на младоженеца. На невестата се дава момче, за да го задържи и запаше с поясче, за да има мъжки деца.

При банатските българи младоженците сядат заедно на трапезата – всеки на определено място. Следва даряване на кумове. Невестата целува ръка на кума, а той ѝ дава кърпата с парите.

сватовете „преминават Дунав“. Докато тече вечерята младите се оттеглят в друга стая, където вечерят сами. Като затворят стаята кумът хвърля стар глинен съд, който ако се разбие, всички извикват: „А, мъжко, мъжко!“

Важен обреден момент е „**разплицането**“ на невестата, което се прави докато другите се веселят – косата ѝ се разплита и се вдига под шапка, която е изработена специално като дар. Булката плаче. Старата сватя ѝ дава „**пиченката**“ (погачата) и тя я носи пред кума, целува ръка на кумата и на останалите сватбари, а всички отново ѝ дават пари.

В Северен Банат около полунощ веселието е в кулминацията си и по кумово желание „**пустосвати**“ се шегуват и играят игри. След полунощ се прави делене на специалната майчина погача (направена от майката на невестата и изпратена в момковия дом по невестиния брат или сестра). Делят я невестата и младоженецът, давайки на всеки гост, който от своя страни ги дарява.

След погачата, преди изгрев слънце, се изнасят краваи. Раздават се даровете (напр. свекървата раздава своите), след това кумът поздравява свекър и свекърва, вдига наздравици. Веселието продължава докато кумът не си тръгне, ритуално го изпращат.

В Северен Банат по нареждане на кума кочияшът води младите за **брачното свождане** в кошарата, където остават затворени. В същото време сватовете се шегуват. След полунощ кумът изпраща кочияша да

При банатските българи след веселието и танците кръстникът (кумът) казва, че е уморен и си тръгва. Поведението му е обредно: започва да куца и младите шафери носят стол, за да седна да си почине; слага в обувката си пари, казва, че му убиват и невестата го събува и ги вади. И така няколко пъти се спира на път за дома. Последно се играе пред дома му, пее се, благодарят му, че е станал кум и е продължил традицията. След него си тръгват и останалите сватбари.

При банатските българи за **първата брачна нощ** свекървата води младите в стаята, където е приготвен одър за тях, наречен „**фудрик**“. Той е специален и ги скрива от погледите на всички

„буди“ младите – пее се и песен останали. В миналото са ги пред вратата. Етървите сресват скривали със завеси. Сутринта невестата и я забраждат по проверят дали момата е била специален „маджарски“ начин. девствена. Сутринта свекървата и етървите проверяват дали момата е била „девойка“. В този ден невестата става рано и трябва да се захване с домашна работа.

Следсватбени обичаи

В Северен Банат **„ракия“** е обичай, който се състои два дни след сватбата – свекърът и свекървата канят на гости кума, роднини, приятели, комшии (всеки от своя страна). Това е веселба само за възрастните, черпят се с ракия и се пеят шеговити и непристойни песни, играят се хора.

Погачари, водени от брат или вуйчо на невестата, ходят на посещение при младите една седмица след сватбата (обикновено в събота) и носят дарове. В миналото това се е правело в продължение на 5-6 седмици. В Кикинда този обичай се нарича „велики гости“. Погачарите идват, за да проверят дали невестата е добре и щастлива, тъй като в този начален период тя не общува семейството и роднините си.

Завършителен дял на сватбата (в периода до година след сватбата) е първото посещение на младите заедно с девер и една от зълвите при родителите ѝ, където остават 3-4 дни.

При банатските българи основният следсватбен обичай е **повратки** – когато невестата заедно с кръстниците (кумовете), старойкула, свекър и свекърва отива в бащиния дом (с определени изисквания за облеклото ѝ). По пътя се свири и пее. Родителите на момчето ги посрещат като всеки има определена задача и насочени към него ритуални действия (и с участието на невестата).

Интересен шеговит обичай е **„коването на бабата“**, т.е. на тъщата – слагат я на стол, защото обувките ѝ убиват, връзват я и я коват, за да може да шета на младите. Тя се съпротивлява. Карат я да танцува с един обут крак.

На следващия ден невестата трябва да стане рано, за да я видят, че е работна, и започва да мете. По-възрастните разпръскват боклук и хвърлят пари, за да мете тя отново и да видят дали ще се

ядоса. За край невестата полива на домашните и на гостите да си измият ръцете, с което показва уважение.

От изложеното сравнение е видно, че в традиционното функциониране на сватбата в Северен Банат и при банатските българи в Плевенско и Врачанско се очертава рамка, съдържаща сходни обредни модели. Различия и вариантност, разбира се, има, но са налице и немалко сходства. В предсватбените обичаи идентични моменти са: действията на персонажите-посредници („проводаджия“, „сватовници“), искането (просидба, просене), „гледането“ на къщата и установяване на имотното състояние на жениха, забраните за общуване между младите в периода между просидбата/просенето и веридбата/годежа, както и между и веридбата/годежа и венчаването, сходния модел на реализиране на веридбата/годежа с размяна на даровете, действията по време на уговор/уговаряне, събирането и подреждането на чеиза, както и моминската и момковата вечер преди венчавката. Специфично в Северен Банат е китенето на „буклия“ (бъклица) и наличието на персонажа „буклияш“, който има определена функция и роля, а при банатските българи различен и особено важен предсватбен обред е замесването на сватбените хлябове.

В деня на сватбата сходства се наблюдават в подготовката в дома на момчето, както и при подготвянето на момичето, сбогуването на невестата с близките ѝ, ролята и значението на кума, венчавката в църквата, празненството у момата (което предхожда това в момковия дом) и окончателното ѝ сбогуване с близките. Идентични са ритуалите при посрещане на младите в дома на момчето от свекър и свекърва (например момченце в ръцете на невестата, за да има мъжки деца), ролята на кума във сватбеното веселие и обредното му поведение в сватбения ритуал, промяната в забраждането или оформянето на косата при невестата, което е знак за новия ѝ социален статус, моделът на брачното свождане. В следсватбените обичаи има разлики, но устойчиво действие и в двата разглеждани региона е посещението при родителите (при банатските българи „повратки“), което е важен момент в сватбената обредност.

В микросредата на селската общност, в която се реализира поредицата от сватбени обичаи, е налице традиционна регламентираност. И дори и да се наблюдават различни поведенчески, жестови или словесни

версии или варианти, те все пак се реализират в границите на нормативната система на социума и боравят с едни и същи кодове. Това сравнение би могло да се разшири със сведения за традиционната сватба сред банатските българи, които до днес живеят в областта Банат и тогава изследването би било по-пълноценно.

Литература

- Бончева, 1998: Цв. Бончева, На гости у банатските българи. София: *Българска етнология*, 3–4, 146-148.
- Иванова 2012: М. Иванова, *Банатска сватба в село Асеново*. с. Асеново [Плевен]: Медиатех Народно читалище „Петър Парчевич – 1927“, с. Асеново, общ. Никопол.
- Калчев, Куков, Мичев, Шипков 1987: И. Калчев, Н. Куков, Н. Мичев, М. Шипков, *История на с. Бърдарски геран*. София: ДИ „Септември“.
- Карин 2012: В. Карин, *Свадбене песме и обичаји Срба у Кикинди и околини*, Нови Сад: Академија уметности Универзитет у Новом Саду.
- Кауфман 1987: Н. Кауфман, *Народни песни на банатските българи*. София: БАН.
- Коледаров 1998: П. Коледаров, Духовният живот на Българите в Банатско. в: *Българите в чужбина (Фототипно издание)*. София: Славянска беседа Българско историческо наследство Глобус 91, 159-164.
- Милетич 1896: Л. Милетич, На гости у банатските българи. София: *Български преглед* (Отделен отпечатък), год. III, кн. 1–2, 44 с.
- Милетич 1905: Л. Милетич, Нови документи по миналото на нашите павликяни. в: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. София: Българско книжовно дружество, I. Научен отдел, 1–155.
- Нягулов 1999: Б. Нягулов, *Банатските българи: Историята на една малцинствена общност във времето на националните държави*. София: Парадигма.
- Пенчев 1994: Вл. Пенчев, Архиви разказват за банатските българи. София: *Български фолклор*, кн. 1, 77-83.
- Петров 1965: Ст. Петров, Народната песенна култура на банатските българи. София: *Известия на Института за музика*, Том 11, Издателство на БАН, 79-148.
- Попов 1969-1970: М. Попов, Сватба у Северном Банату. Нови Сад: *Рад војвођанских музеја*, 18-19, 29-72.

- Ракочевић 2012: С. Ракочевић, Musical practice of the Banat Bulgarians: a brief geopolitical mapping. в: *Musical Practices in the Balkans: Ethnomusicological Perspectives: proceedings of the International conference held from november 23 to 25*, 221-236.
- Станојловић 1999: Ал. Станојловић, *Српска свадба у јужном Банату крајем XIX века*. Нови Сад
- Телбизов 1963: К. Телбизов, Традиционен бит и култура на банатските българи. София: *СбНУ*, том LI.
- Rakočević 2012: S. Rakočević, Modaliteti interkulturalnosti: plesanje u svadbenom ritualu Srba u Banatu. в: *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 209-222.
- Ronkov 1998: J. Ronkov, Istorijata na balgarete ud Banata. – Timisoara: *Nášta istorija*, No 2, Timișoara // Banatsci balgarsci glásnič, Timișoara, адаптация Светлана Караджова. в: Българите в чужбина, Фототипно издание, Българско историческо наследство, София: Глобус 91.

Veselka Tončeva

**THE TRADITIONAL WEDDING FROM NORTH BANAT REGION
AND THE WEDDING OF THE BANAT BULGARIANS – A
COMPARATIVE STUDY**

(Summary)

The text describes the wedding customs from North Banat region in Serbia (materials from Kikinda and the region) and the traditional wedding of the Banat Bulgarians (from the villages of Gostilya, Brdarski Geran, Asenovo, Dragomirovo) according to the methodology of comparative studies. The focus of the research won't be on the dynamics of change and modernization of the ritual, but on the idea of showing the closeness, similarities and differences in its traditional mode (functioning until 1920-1930).

I pay attention to all the main ritual moments in the wedding from North Banat – “provodajiluk”, “prosidba” (proposal of marriage/engagement), “Bukliya”, bachelor and bachelorette party, as well as to all the rituals on the day of the wedding and will make parallels with variants in the traditional wedding of the Banat Bulgarians. The aim is to find the common models,

mutual influence and interference between local wedding traditions and rituals in the region of Banat and the Banat Bulgarians, who lived for more than two centuries in the same area.

Keywords: Wedding and Wedding traditions, North Banat in Serbia, Bulgarians from Banat, Comparative Study.

Татјана Г. Трајковић*
Универзитет у Нишу**
Филозофски факултет

РАТАРСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА СЕЛА РУДНЕ У РУМУНИЈИ

У раду се анализира ратарска терминологија села Рудне у Румунији. Циљ рада је да се прикупљена грађа представи по принципима лексичке обраде. Лексеме су разврстане у седамнаест семантичких поља и извршена је њихова лексичко-семантичка анализа. Истраживање је показало богатство појединих поља, где се посебно истиче семантичко поље *Земља*.

Кључне речи: српски језик, ратарска терминологија, Рудна.

0. УВОД

0.1. Рудна је село која је свега петнаестак километара удаљено од границе Румуније са Србијом. Налази се у румунском делу Баната, у округу Тимиш. У Рудни је некада живело преко 50% Срба, а данас њихов број једва премашује 150.¹ Велики број Рудњана отишао је из села у град тражећи боље услове за живот, због чега Рудна представља стариначко насеље. Одлив млађих говорника српског језика са села угрожава опстанак лексики која се пре свега везује за сеоски начин живота. Овај рад је настао у тежњи да се ратарска терминологија села Рудне сачува од заборава, јер су ови послови у новије време занемарени с обзиром на то да је радна снага остарела, а потреба за производима свела се на радове у

---

* tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта „Истраживање културе и историје Срба у Румуније“, који се одвија под окриљем Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

¹ Према попису становништва из 1910. године у Рудни је било 1.012 Срба, Румуна 239, а по попису из 2002. године, у овом селу је живео 171 Србин, Румуна 452, Мађара 17 и 88 Рома. (<https://sr.wikipedia.org/sr> 20. 11. 2016.).

башти. Грађа је прикупљана на основу Упитника за прикупљање ратарске терминологије Института за српски језик САНУ, који садржи нешто преко четиристо питања. Информатори су рођени Рудњани, који су се целог свог живота бавили земљорадњом: Бранислав Амићић, рођен 1924. године и Матеја Поповић, рођен 1933. године.²

0.2. Српски говор Рудне је, с обзиром на присуство староштокавских и новоштокавских одлика, окарактерисан као мешовит (Томић 1984: 251–257). Говор Рудне је са још неким селима овог дела Баната (Дињаш, Семартон, Иванда, Гад, Чавош) сврстан у тамишку зону банатских говора шумадијско-војвођанског типа (Ивић 1994: 60–63). Сам рудњански говор био је предмет анализирања из прозодијског, морфолошког и синтаксичког угла (Бошњаковић, Вареника 2008, 2008а). Закључци тих испитивања су: говор Срба у Рудни према свом акценатском систему представља „мешани новоштокавски говорни тип са староштокавским примесима“, који је захватио процес романизације или балаканизације (Бошњаковић, Вареника 2008: 228); он се „на морфолошком плану уклапа у тамишку зону банатских говора шумадијско-војвођанског говорног типа; „на синтаксичком подлегао је снажном утицају румунског језика“; у говору Рудне има „типично банатских лексема (*девојка, манути, халав, каван, лудаја, латити, кадити пећ(ку)*), али и оних из румунског језика (*винитуре, тавораиш, ђанта, сервићи, мина*)“ (Бошњаковић, Вареника 2008а: 277).

0.3. Ратарска лексика Рудне је у оквиру лексичко-семантичког приступа разврстана у 17 семантичких поља. Анализа грађе рађена је према већ познатим обрасцима оваквог лексичког приступа. У груписању лексема делом се ослањало на радове Г. Драгин (Драгин 1991) и Ж. Бошњаковића (Бошњаковић 1991), који су проучавали ову лексiku на простору Војводине, односно у Шајкашкој и у Срему.

² Грађу су прикупљале Александра Лончар и Татјана Трајковић, акцентовала: Александра Лончар. Теренска истраживања обављана су у месецу јуну 2016. године, која су успешно реализована захваљујући доброј организацији и гостопримљивости проф. др Михаја Радана и инж. Огњана Кристића, председника Савеза Срба у Темишвару, и њихових сарадника и пријатеља.

1. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

1.1. Гајене културе

- 1.1.1. Општи назив за зрнасте ратарске културе је *сѣтна рана*.
- 1.1.2. Информатори наводе да су узгајали *жѣто са ђсијом* и *жѣто без ђсија*.
- 1.1.3. Жито се сејало само у јесен, а на пролеће је сејан *прѣлетњи ђвас*, *прѣлетњи јечам*, *сѣнчевац*.
- 1.1.3. Биљка која никне из омлаћеног зрна назива се *сѣморастѣ жѣто*.
- 1.1.4. Жито које се превило класом наниже због јаког ветра је *полѣгло жѣто*.
- 1.1.5. За *Secale cereale* користи се лексема *рѣж*.
- 1.1.6. *Hordeum* је *јечам*.
- 1.1.6.1. Сорте јечма које Рудњани познају су *прѣлетњи* и *јесѣњи јечам*.
- 1.1.7. *Avena sativa* је *ђвас* или *зѣб*, што се користи као храна за коње и овце.
- 1.1.8. У Рудни се узгајала и *сѣја* (*Dolichos soja*).
- 1.1.9. *Helianthus annuus* је *сѣнчевац*.
- 1.1.10. *Cannabis sativa* је *кѣдеља*.
- 1.1.11. *Linum* је *лѣн*.
- 1.1.12. У Рудни се за шећерну репу користи лексема *шећерна цвѣкла*, док је *марвѣнска цвѣкла* или *кѣњска цвѣкла*, она која се користи за исхрану стоке.
- 1.1.13. *Trifolium* је *ѣтелина* или *луцѣрка*, коју називају и *гѣмбара* или *гѣмбора*.
- 1.1.14. У Рудни се узгајао и *ѣвѣн* (*Nicotiana tabacum*).
- 1.1.15. *Brassica napus oleifera* је *ѣљна рѣпица* или *рѣпица за ѣлај*.
- 1.1.16. *Zea mays* је *тѣлузина* или *кужѣруз*.

1.2. Делови биљака

1.2.1. Пшеница

- 1.2.1.1. Део пшенице којим је биљка причвршћена за земљу именован је лексемом *жѣле*.
- 1.2.1.2. Стабло пшенице се назива *слѣма*.

1.2.1.3. Задебљања на стаблу пшенице су *чвџрови*.

1.2.1.4. Горњи део пшенице у којем је смештен плод назива се *вла̂т, вла̂ће*.

1.2.1.5. Плод пшенице је *зр̂но*.

1.2.1.6. Оштре иглице које излазе из плеве називају се *џсије* или *џсије*.

1.2.2. Кукуруз

1.2.2.1. *Zea mays* је *та̂лузина* или *кукџруз*.

1.2.2.2. Делови талузине су: *ста̂бло, ча̂пур* и *ли̂ст*. Чапур је доњи део стабла којим је биљка причвршћена за земљу.

1.2.2.3. Посечено стабло без листа је *џгрзина*.

1.2.2.4. Задебљања на стаблу су *чвџрови*,

1.2.2.5. Метличаст израштај на врху стабла назива се *ки̂та*.

1.2.2.6. Свиленкасти део који обавија плод је *сви̂ла*.

1.2.2.7. За плод се користи лексема *кли̂п*.

1.2.2.8. Окруњени клип *чапџрина*.

1.2.2.9. Омотач око плода је *љу̂штика*.

1.2.2.10. Средишњи део *зр̂на* је *ср̂це*.

1.2.2.11. Танка љуспица око зрна назива се *ко̂жа*.

1.2.2.12. Млади клип је *зе̂лен кукџруз*.

1.2.2.13. Стабло које није формирало клип зове се *ја̂лав кукџруз* или *ја̂лава талу̂зина*.

1.2.2.14. Покварени плод кукуруза је *па̂бирак*.

1.2.3. Сунцокрет

1.1.3.1. Цваст у којој је смештен плод сунчевца назива се *гла̂ва*,

1.2.3.2. За стабло сунчевца користи се лексема *ста̂п*.

1.2.3.3. Лексемом *ча̂пур* именује се доњи део сунчевца којим је биљка причвршћена за земљу.

1.2.3.4. Плод сунчевца назива се *зр̂но*.

1.2.3.5. Очишћена семенка је *је̂згра*.

1.2.3.6. *Љу̂штика* је лексема којом се означава омотач језгре.

1.2.4. Репа

1.2.4.1. Плод репе је *ре̂п*.

1.2.4.2. Зелени део репе који се налази изнад земље је *ли̂шће*.

1.2.4.3. За семему „део на врху репе одакле израста лишће“ користи се лексема *глава*.

1.2.5. Кудеља

1.2.5.1. Кудеља се одавно узгајала у Рудни. Од делова ове биљке забележили смо само лексему за именовањ семена – *кудељино сѐме*.

1.2.6. Соја

1.2.6.1. Од делова соје информатори су једино именовали њено стабло: *сојина слама*.

1.3. Корови и биљни паразити

1.3.1. Гљивични паразит на класу жита и клипу кукуруза је *главница, зубача*.

1.3.2. Рудњани коров називају и *кукољ*.

1.3.3. Зрневље корова у неовршеном житу је *уродица*.

1.4. Nomina instrumenti

1.4.1. Плуг и делови плуга

1.4.1.1 *Плуг* је општи назив оруђа за обраду земље орањем.

1.4.1.2. Врсте плугова су *ораћи* и *параћи*.

1.4.1.3. Плуг који при повратку оре исту бразду зове се *превртач*.

1.4.1.4. *Загртач* је плуг који загрће земљу.

1.4.1.5. *Крмача* је део плуга загртача.

1.4.1.6. *Ручице* је лексема која се употребљава за именовање дела плуга којим се управља.

1.4.1.7. Основни део плуга на који се прикаче остали делови је *гредељ*.

1.4.1.8. Колица за плуг су *колећке*.

1.4.1.9. Точак на плугу који иде по бразди је *велики точак*.

1.4.1.10. Точак који иде по неузораној њиви је *мали точак*.

1.4.1.11. Део плуга који обележава бразду је *цртало*.

1.4.1.12. *Равник* је лексема за именовање дела плуга у облику ножа којим се обележава бразда.

1.4.1.13. *Даска* је део плуга који прихвата и преврће земљу.

1.4.1.14. *Глава* је део плуга на којем су причвршћени даска и равник.

1.4.1.15. Задњи део раоника је *рѣп*.

1.4.1.16. Лексема *оштрица* именује семему „сечиво раоника“.

1.4.1.17. *Ланци* служе за подешавање ширине бразде.

1.4.1.18. *Лампѡв* је дрвена руда са алком која се ставља када се оре на три коња. 1.4.1.19. Лексема којом се именује део плуга који сече земљу је *прѣдња мѡтика*, а иза ње се налази *дѣсна мѡтика*.

1.4.1.20. Справа за чишћење блата са плуга је *стрѹгѣч*.

1.4.2. Ручне алатке за припремање земљишта, убирање и сакупљање ратарских култура и друга помагала

1.4.2.1. Направа од грања за ситњење земље је *брѡна*. Брана може бити: *гвѡздена брѡна* и *брѡна од трња*.

Када се браном ситни земља каже се: *брѡнѣм*.

1.4.2.1.1. Ваљкаста направа за равнање и сабијање земље је *роља*.

1.4.2.1.2. Дрвена конструкција роље је *рѹда*, коју држе два *солѣнца*.

1.4.2.2. Алатка за прекопавање и превртање земље је *ашов*. Иста лексема користи се и за семему „метални део на ашову“.

1.4.2.2.1. *Држѡло* је дрво на које се насађује ашов.

1.4.2.2.2. *Ригѡв* је метални део на ашову на који се ставља нога при прекопавању.

1.4.2.2.3. *Тулѡјка* је краћа метална цев којом се спаја ашов или лопата за држаље.

1.4.2.3. Јача мотика за копање и крчење је *бѹдак*.

1.4.2.4. Алатка за сипање и превртање назива се *лѡпата*. Метални део лопате је *лѡпата*.

1.4.2.5. *Маркатѡр* је лексема којом се именују веће грабље за обележавање редова при ручној сетви кукуруза или кромпира.

1.4.2.6. Алатка за окопавање ратарских култура је *мѡтика*.

1.4.2.6.1. Метални део мотике именује се истом лексемом.

1.4.2.6.2. *Држѡло* је дрво на које се насађује мотика.

1.4.2.6.3. Метални прстен којим је мотика причвршћена за држало зове се *грѣвна*.

1.4.2.6.4. *Зѡглавак* је клин који учвршћује мотику на држалу.

1.4.2.6.5. Када се метални део мотике ставља на држало каже се: *сам заглавио*.

1.4.2.6.6. Алатка која се користи за чишћење блата са мотике и ашова је *стругач*.

1.4.2.7. Алатка са кошење је *коса*. Истом лексемом се означава метални део којим се коси.

1.4.2.7.1. Дрво на које се насађује метални део именује се лексемом *косиште*.

1.4.2.7.2. Рукохват око средине косишта је *ручица* или *држак*.

1.4.2.7.3. Метални прстен који држи косу на косишту је *гривна*.

1.4.2.7.4. Метални или дрвени део којим се заглављује коса у метални прстен је *заглавак*.

1.4.2.7.5. *Петица* је лексема којом се означава најшири део металног дела косе који се налази најближе косишту.

1.4.2.7.6. Врх косе назива се *вр* или *врљ*.

1.4.2.7.7. Спољни ојачани део косе је *прут*.

1.4.2.7.8. Лексема за означавање повијеног прута који се везује канапом за петицу је *кука*.

1.4.2.7.9. Камен за оштрење косе је *гладило*.

1.4.2.7.10. Посуда у којој се држи гладило назива се *водиr*.

1.4.2.7.11. Клин на којем се откива коса је *бабица*.

1.4.2.7.12. Чекић за откивање косе именован је лексемом *чаканац*.

1.4.2.7.13. *Откивати* је лексема за означавање радње тањења реза на коси.

1.4.2.8. Алатка са два, три или више зуба за сено, траву, сламу назива се *вила*, а за множину користи се облик *виле*.

1.4.2.9. Зуб на вилама је *рoг*.

1.4.2.9.1. Дрво на које је насађена вила је *држало*.

1.4.2.9.2. *Свакљена вила* је лексема којом се именује вила са густим и тупим зубима за сакупљање кромпира, репе.

1.4.2.9.3. Виле којима се скида сноплe жита с воза могу бити: *вила с два рoга*, *вила с три рoга*.

1.4.2.10. Алатка за купљење сена, детелине и ситњење земље је *грабуља*, док се слична мања алатка назива *грабуљица*.

1.4.2.10.1 Зубац на *грабуљи* је *зуб*, у множини *зупци*.

1.4.2.11. Алатка која се користи при одвајању зрна од клипа је *шиљак*, који има дрвено постоље од багрема.

1.4.2.12. Алатка за вађење сламе из камаре је *кључ*,

1.4.2.13. Алатка за сечење сламе из камаре је *нож*.

1.4.2.14. Алатка у облику дугог повијеног ножа за сечење кукурузовине, трске, кудеље назива се *косир*, који има *ручицу* – кратко дрво на које је насађен метални део.

1.4.2.15. Направа у облику човека која се ставља на њиву да плаши штеточине назива се *страшило*.

1.4.3. Машине и справе за сејање, вршење, крупљење и транспорт

1.4.3.1. У Рудни се сејало: *ручно*, *с машином*, *са сецером* и *под мотику*.

1.4.3.2. Машину за вршидбу Рудњани називају *трџи*.

1.4.3.2.1. Делови машине за вршидбу су: *трџи*, *елеватор*, *решиѐто*, *кџи*, *цилиндер*, *вѐтернеч*, *сѣто*.

1.4.3.2. Справа за сејање је *сѣто*.

1.4.3.3. Машина за сејање је *сејачица*.

1.4.3.3.1. Делови *сејачице* су: *лѐвкови*, којих има од 18 до 21, из којих испада семе. Сејачица за жито намењено марви има три левка.

1.4.3.3.2. Постоје две врсте сејачица: *сејачица за жѣто* и *сејачица за кукуруз*.

1.4.3.4. Машина за кошење која одмах везује снопове зове се *кџрмѣк*.

1.4.3.4.1. *Кормик* има *дрѣк* и *кџсу*.

1.4.3.5. Справа за пречишћавање кукуруза или пасуља је *рошиѐто*.

1.4.3.6. Направа у облику бубња за одабирање зрна је *цѣлиндер*.

1.4.3.6.1. Делови *цѣлиндера* су *лѐвак*, *тѣчак*, *ручица*.

1.4.3.7. Машина за круњење кукуруза је *круњача*.

1.4.3.8. Машина за млевење кукурузног зрна је *прекрупљача*.

1.4.3.9. Направа за сецање детелине или кукурузовине је *сѣчка*, а када се ради сечком, каже се: *сѣчемо*.

1.4.3.10. Справа за ручни транспорт плевѣ и сламе именује се лексемом *трѣље*.

1.4.3.11. Дрвена колица за превоз сѣна, сламе, детелине именују се лексемом *каруца*.

1.5. Обрађивање земље

1.5.1. Лексема којом се означава обрада земље је *земљорадња*.

1.5.2. За семему „обрађивање земље“ користи се лексема *ра̀димо зѐмљу*.

1.5.3. Када се почиње са обрадом једног реда каже се *у̀знем в́рсту*, а када се ред заврши – *и́стери сам в́рсту*.

1.5.4. За обрађивање земље мотиком говори се *кѡпамо*, а време и процес тога је *кѡпање*. Особа која окопава кукуруз је *кѡпач*.

1.5.5. Када се припрема земља за сетву, онда се раде следећи послови: *се ђре, се грабуља*.

1.5.6. Када се браном ситни земља каже се: *бра̀нѝм*.

1.5.7. Када земља равна и сабија уз помоћ роље, каже се: *у̀рѡља̀м*.

1.5.8. Када се земља храни ђубривом, каже се: *ђу̀бримо*.

1.5.9. Вубриво за оплемењивање земљишта од измета марве и сламе назива се *гљѡ̀жилиште*.

1.6. Обрађивање земље плугом

1.6.1. За обрађивање земље плугом користи се лексема *ѡрати*.³

1.6.2. Процес и време обраде њиве плугом је *ѡра̀ње*, које може бити *јѡсењо* и *про̀летњо*.

1.6.3. Узорана њива је *ѡра̀ње*.

1.6.4. Усек у њиви који прави плуг при орању је *в́рста*.

1.6.5. Када се први пут плитко оре стрњиште каже се *уга̀рити* – *у̀га̀рѝмо*, а њива која је угарена је *у̀гар*.

1.6.6. Обрађивати културу плугом парачем означава се лексемом *па̀рати*.

1.6.7. За обрађивање културе плугом загртачем каже се *за̀грћемо*.

1.6.8. Лексема којом се означава узоравање ливаде или њиве која дуго није била орана јесте *разѡрати*.

1.6.9. Широка бразда по средини њиве је *ра̀зор*.

1.6.10. Крајеви њиве где се окреће плуг при орању именују се лексемом *вра̀тине* или *вра̀тнице*.

1.6.11. Пропуст при орању је *ѡплазина*.

---

³ Глаголски облици на неким местима дати су у изворном облику, јер инфинитив готово да нисмо чули у току вођења разговора са информаторима, тако да би навођење инфинитивних облика било заправо реконструисање. Губљење инфинитива у српским говорима Румуније је појава позната српској дијалектологији (в. Ивић 1990: 195–196, Бошњаковић, Вареника 2008: 269, Милорадовић 2015: 78–79).

1.7. Сетва и сађење

- 1.7.1. Време и процес убацивања семена у земљу је *сѣтва*.
- 1.7.2. Када се поново сеје цела земље у случају да семе није никло, говори се: *прѣсѣјѣмо*.
- 1.7.3. Када се у земљу убацује млада биљка, каже се: *сѣдимо*.

1.8. Убирање и прикупљање

- 1.8.1. Када се убире кукуруз каже се *бѣremo, бѣрба*.
- 1.8.2. Већа количина убраног клипа је *гѣмила*.
- 1.8.3. Када се уклања кукурузовина са њиве говори се: *сѣчѣмо*.
- 1.8.4. Када се убире покошено сено или детелина, каже се: *кѣпимо*.
- 1.8.5. Када се ради грабуљама каже се *грабуљѣмо*.
- 1.8.5.1. Количина сена, траве или детелине сакупљене једним повлачењем именује се лексемом *грабуљевина*.
- 1.8.6. На питање како убирају репу, Рудњани одговарају са: *је вѣдимо*.
- 1.8.7. Када се одсеца глава репе са лишћем каже се: *је чѣстимо*.

1.9. Обрада култура

- 1.9.1. Када се скида љуштика са клипа користи се лексема: *љѣштѣмо*.
- 1.9.2. Када се скида зрно са клипа каже се: *крѣпимо*.
- 1.9.3. Саденута количина кукурузовине на кружној основи је *кѣпа*.
- 1.9.4. Увезани лоптасти завршетак купе је *пѣпа*.
- 1.9.5. Када се меље зрно кукуруза каже се *крѣпѣмо*, док се *мељѣмо* говори за *мешѣвѣто зрѣно*.
- 1.9.6. Када се сецка детелина или кукурузовина сечком користи се лексема *сѣчемо*.
- 1.9.7. Похранити репу у трап исказује се лексемом *ѣтрапити*.

1.10. Убирање и обрада жита⁴

1.10.1. Када се убире жито каже се *кѡсимо*.

1.10.2. Време и процес убирања зрнастих култура је *жѣтва*.

1.10.3. Када се ради косом то је *кѡсидба*.

1.10.4. Покошена и осушена трава је *сѣно*.

1.10.5. Трава која је израсла исте године на месту покошене траве је *ѡтава*.

1.10.6. Када се снопови жита слажу на већу гомилу каже се: *смо дѣнули*.

1.10.7. Када се ужетом обухвата сноп покошеног жита говори се: *се вѣже*.

1.10.8. Лексема којом се означава уплетено жито или кудеља којом се везује сноп јесте *јѣже*.

1.10.9. За радњу стављања ужета на земљу ради формирања снопа каже се: *шѣри јѣже*.

Нема засебних лексема за именовање радње стављања прве или друге руковеди на уже (нпр. *полагати, налагати*), већ се каже: *шѣри*.

1.10.10. Количина покошеног жита која стаје у наручје је *брѣме*.

1.10.11. Количина од две руковеди покошеног жита је *снѡп*, док се за множину користи облик *снѡпови*.

У снопове се, поред пшенице, везује *јѣчам, рѣж, дѣтелина, ѡвас*, али не и кукурузовина и слама.

1.10.12. Количина од четрнаест снопова именује се лексемом *крѣстина*. Последњи сноп у крстини назива се *пѡпа*.

1.10.13. Већа гомила саденуте сламе је *камара*.

1.10.14. Мала камара уз већу је *ждрѣбе*.

1.10.15. Мања количина сламе или сена којом се чисти коњска длака је *ѡмут*.

1.10.16. *Навиљак* је количина сламе која се надене на виле.

1.10.17. Неколико навиљака на кружној основи именују се лексемом *плѣст*.

1.10.18. Део снопа на којем је клас исказује се лексемом *влѣт, влѣће*.

---

⁴ С обзиром на то да је житу посвећивана највећа пажња у свим сегментима ратарства, у вези са тим пословима створена је богатија лексичка грађа која је условила формирање посебне семантичке целине. Сличан приступ налазимо у Драгин 1991: 647.

1.10.19. Када се поставе последњи снопови каже се: *се завршиава кàмара*.

1.10.20. Када се деси да жито проклија у камари употребљава се лексема: *прѡклијала кàмара*.

1.10.21. Да би зрело жито пре косидбе испадало из класа жито *се млâти*.

1.10.22. Млевењем жита добија се: *брâшно, грѣз, трѣце*.

1.10.22.1. Врсте брашна према квалитету су: *бело, црно, сêми*.

1.10.22.2. Самлевена љуска и слама жита именује се лексемом *трѣце*.

1.10.23. Када одвајају зрно од пшенице Рудњани кажу: *врѣшимо*, а само време и процес те радње именује се лексемом *врѣшидба*.

1.10.24. Одвајање зрна од плеве уз помоћ коњске снаге је *врѣшâј*.

1.10.25. Када се одваја плева и прљавштина од зрна жита, каже се: *вѣјемо*. Када се пречишћава зрневља решетом, оно се *вѣјê*.

1.10.26. Да би се брашно прочистило од труња и нечистоће, оно *се сѣјê*.

1.11. Превоз

1.11.1. Време и процес преношење снопова жита са њиве кући је *вòзидба*.

1.11.2. Товар сноплa жита, детелине или сена на колима именује се лексемом *вòз*.

1.11.3. За убацивање клипова у кола на њиви кажу: *изручѣвамо ѱ кола*.

1.12. Процеси у развоју ратарских култура и њихова стања

1.12.1. Када жито почиње да формира стабло каже се: *ми нѣкло жѣто/жѣто нѣчê*.

1.12.2. За жито које ствара бокор користи се лексема *бокорѣто жѣто* или се каже *бокòрѣ се*.

1.12.3. Лексемом *жѣто цвêта* именује се процес када жито избацује цвет.

1.12.4. Када жито даје клас говори се: *је влâтало*.

1.12.5. *Жито пџчело да зрѐ* је сложена лексема за означавање почетка зрења жита.

1.12.6. Када је жито сазрело каже се: *је узрело* или *жито је зрѐло*.

1.12.7. Када кукуруз развија пера и избацује цвет користи се лексема: *пушћа рџд*.

1.12.8. Када жито, јечам, раж почињу да дају клас, каже се: *влџтѧ*.

1.12.9. Када се формира зрно у класу или у клипу каже се да *зѧмећѧ рџд*.

1.12.10. Бочни зелени изданак на стаблу кукуруза је *зѧпарак*.

1.12.11. Густо сејан кукуруз који се зелен користи као сточна храна је *челомаџа*.

1.12.12. Велики клип кукуруза оплетен љуштикама који се остављао за семе је *висуљак*.

1.12.13. Када биљка изгуби свежину, каже се: *учмало*.

1.12.14. Лексема *се збрчко* користи се када биљка изгуби свежину услед недостатка влаге.

1.13. Земља

1.13.1. Парцела оранице неодређене површине назива се *њива*.

1.13.2. Њива са које је покошено жито (пшеница, јечам, овас) назива се *стрњика* или *штрњика*. *стрњика*.

1.13.3. Њива на којој је посејан кукуруз је *талџзиниште*.

1.13.4. За редове који се образују при ницању кукуруза каже се да су *врсте*.

1.13.5. Њива са које је убран лан назива се *лѧниште*.

1.13.6. Њива на којој је посејана трава зове се *лѧлиум*.

1.13.7. Њива ван села на којој се искључиво сеје поврће назива се *градина*.

1.13.8. Земља која се лако обрађује је *лѧка зѧмља*.

1.13.9. Земља коју плуг преврне и избаци при дубљем орању је *здрѧва зѧмља* или *здрѧвица*.

1.13.10. Место у њиви пропуштено при ручном сејању је *зѧсебница*.

1.13.11. Када се земља обрађује тако да се ради једна трећина, па друга трећина, а не с краја њиве на крај, каже се: *на прѧпелице*.

1.13.12. Земља која се не оре је *ледѧна*. Иста лексема користи се за семему „велика слободна неограђена површина око салаша“.

1.13.13. Њива која се намерно не обрађује да би се земља регенерисала је *пáрлог*.

1.13.14. Удолина поред воде која се не обрађује је *мла́штина*.

1.13.15. Када се запусте земља каже се: *запáрложило, упáрложило*.

1.13.16. Земља неподесна за обраду је *сла́тина*.

1.13.17. *Пустара* је назив за сенокос.

1.13.18. За њиву која је у облику трогла каже се да је у *шпíц*.

1.13.19. Њива која има благо заталасану земљу је *талáситa* или *валòвита*.

1.13.20. Нижи део њиве је *долíна*.

1.13.21. Мало узвишење на њиви је *бýса*.

1.13.22. Земља која има пуно грудaва је *бусèвита*.

1.13.23. Осушене грудве земље на путу су *чапáши*.

1.13.24. Када се земља нагло осуши после кише, каже се *увãтила је кòру*.

1.13.25. Горњи слој осушене земље зове се *кòра*.

1.13.26. Канал за наводњавање на њиви назива се *кàнãл*.

1.13.27. Гранични камен између две њиве је *кãмєн*.

1.13.28. Узвишење или рупа у земљи до њиве која обележава границу између две њиве је *рãзор*.

1.13.29. Замишљена линија дуж две граничне њиве је *склãд*.

1.13.30. Кроз атар пролази пут који се назива *гла́вна лєни́ја*.

1.13.31. Врсте земљишта које Рудњани познају су: *пескòвита, слатíњава, цр́на зèмља, жýта зèмља, ýловача, смđљача*.

1.13.32. Зграда за становање ван села са великим економским двориштем назива се *сãлãш*.

1.14. Простор, просторије и посуде за смештај или прераду

1.14.1. Део дворишта где је смештена слама назива се *гýвно*.

1.14.2. Просторија за чување сена је *сє́њак*.

1.14.3. Објект за смештај плеве је *плє́вара*.

1.14.4. Остава за клипове кукуруз назива се *магазýн*.

1.14.4. Остава за кукуруз која није подигнута изнад земље је *котãрка*.

1.14.5. Просторија укопана у земљу у којој се чува репа, кромпир, шаргарепа зове се *трãп*.

1.14.6. Просторија за смештај кола, алата и прикључних машина назива се *шýпа*.

1.14.7. Зграда у којој се на водени погон млело жито и кукуруз именује се лексемама *мљина* или *мљини*.

1.14.8. Посуда од плетеног прућа за убацивање кукуруза је *кòтерица*.

1.14.9. Врећа за преношење или чување зрнастих ратарских култура или брашна зове се *џâк*. За семему „торба у којој се носило семе кад се ручно сејало“ користи се иста лексема: *џâк*, *џâкови*.

1.14.10. Склониште за човека у пољу је *кòлеба* и разликује се од *пўстере* која је намењена овчарима.

1.15. Издавање и узимање земље и машина у закуп

1.15.1. Обрадива земља закупљена на годину дана је *арêнда*. Истом лексемом се именује и годишња закупнина за земљу.

1.15.2. Дати земљу у једногодишњи закуп именује се лексемом: *дâти у арêнди*. Када се узима земља у једногодишњи закуп, каже се: *сам арендîрò, ўзимам у арêнду*.

1.15.3. Део жита, кукуруза који се даје као плата за неки урађени ратарски посао је *рўс*, а када се ради за такву надокнаду, каже се: *рâди за рўс*.

1.15.4. Врста најамног односа кад најамни радник добија половину назива се *нâполица*.

1.15.5. Када се земља да у наполицу, каже се: *ми рâди нâполицу*.

1.15.6. Врста најамног односа када најамни радник добија 1/3 описује се на следећи начин. *рâди трећину, рâди на трећи тâl*.

1.15.7. Непрецизна погодба о послу и надокнади: *ђўтуре*.

1.15.8. Плата у натури коју добија власник вршалице је *ујўм*.

1.15.9. Човек који обрађује туђу земљу да би се издржавао је *нâдничар*, а новац који му се даје је *нâдница*.

1.15.10. Особа која закупљује земљу на годину дана је *арêндâш*.

1.15.11. Најамни радник који прима плату у натури је *бîрòв*.

1.15.12. Особа која ради *наполицу* је *нâполичар*.

1.15.13. Најамни радник који добија плату делом у натури, а делом у новцу је *слўга*, а радити као слуга именује се лексемом *слўжити*.

1.16. Nomina agentis

1.16.1. Човек који се бави пољопривредом је *пâор*, *пâвор* или *пâворин*, у множини: *пâори*.

- 1.16.2. Човек који коси косом је *kòsāč*, *kosāchi*.
1.16.3. Особа која палоња жито је *палоњаџ*.
1.16.4. Онај који везује снопове је *везаџ*.
1.16.5. Особа која бере кукуруз је *берџ*, *берџи*.
1.16.6. *Орџ* је човек који оре земљу.
1.16.7. *Копџ* је особа која копа.
1.16.8. Вођа радника на вршалици је *бандиغازда*.
1.16.9. Радник који убацује сноплѐ у треш је *ајлингер*.
1.16.10. Радници који дену камару сламе су *камараши*.
1.16.11. Радник који ради са џаковима је *џакџош*, у множини *џакџоши*.
1.16.12. Радник који носи плеву је *плевџош*.
1.16.13. Власник или радник у млини је *мљинарин* или *мљинар*.
1.16.14. Особа која удружује радну снагу свога коња са другим је *спрџник*, *спрџници*, а такво удружење се назива *спрџа*. Када се удружују у својству спрежника, кажу: *смо се спрџнули*.

1.17. Мере за дужину и површину

- 1.17.1. Мера за дужину је *фџт* – *фџти*, који представља дужину од 1,90–2 метра.
1.17.2. Јединице мере за површину је *ланаџ*. Ланаџ има 58 квадратних фџти.
1.17.2.1. *Цџли ланаџ* је површина од око 200 квадратних фџти.

2. ЗАКЉУЧАК

2.1. Ратарска терминологија села Рудне у Румунији анализирана је из лексичко-семантичког угла.⁵ Грађа је систематизована у 17 семантичких поља, која су осмишљена и прилагођена расположивом материјалу: 1. *Гајене културе*, 2. *Делови биљака*, 3. *Корови и биљни паразити* 4. *Nomina instrumenti*, 5. *Обрађивање земље*, 6. *Обрађивање земље плугом*, 7. *Сетва и сађење*, 8. *Убирање и прикупљање*, 9. *Обрада култура*, 10. *Убирање и обрада жита*, 11. *Превоз*, 12. *Процеси у развоју ратарских култура и њихова стања*, 13. *Земља*, 14. *Простор, просторије*

⁵ Како не бих оптеретила текст, творбену анализу и паралелни преглед лексема са стањем у другим српским говорима оставила сам за другу прилику.

и посуде за смештај или прераду, 15. Издавање и узимање земље и машина у закуп, 16. *Nomina agentis* и 17. Мере за дужину и површину. Најбогатија тематска целина је она која се односи на земљу и њена различита именовања с обзиром на изглед, квалитет, обраду и сл., где је забележено 39 лексема. Нешто мањи број лексичких јединица садржи поље о убирању и обради пшенице. Најмањи број лексема односи се на делове репе, кудеље и соје, што свакако говори о односу овдашњих паора према одређеним културама које су узгајали. Свакако да се пшеница увек налазила на првом месту по значају за исхрану и живот људи, те се њој и највише пажње посвећивало.

2.2. Записивањем ратарске терминологије села Рудне у Румунији сачуван је један мали део језичког богатства Срба, којих је све мање на селу, а још мање на њиви.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошњаковић 1991: Жарко Бошњаковић, Из ратарске терминологије Срема (*nomina instrumenti*), *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII, Београд, 711–740 + 8 карата.
- Бошњаковић, Вареника 2008: Бошњаковић, Жарко, Вареника, Светлана, Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији, *Српски језик*, XIII/1–2, 261–279.
- Бошњаковић, Вареника 2008а: Бошњаковић, Жарко, Вареника, Светлана, Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија), *Зборник Матице српске за славистику*, 74, 219–231.
- Драгин 1991: Гордана Драгин, Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII, Београд, 621–708.
- Ивић 1990: Павле Ивић, Балканизми у настајању у српским говорима Баната, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд – Приштина, 189–198.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: Ивић, Павле, Бошњаковић, Жарко, Драгин, Гордана, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод у фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник, XL, 1–419.

Милорадовић 2015: Софија Милорадовић, Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси, *Исходишта 1*, Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Темишвар/Ниш, 2015, 71–82.

Томић 1984: Миле Томић, Антропонија Срба и Хрвата у Румунији, *Ономатолошки прилози*, V, 251–257.

Tatjana G. Trajković

TERMINOLOGY OF FARMING IN THE VILLAGE RUDNA IN ROMANIA

Summary

This article analyzes the terminology of farming in the village Rudna in Romania. The aim is to present the collected material according to the principles of lexical processing. The lexemes are classified in seventeen semantic field and made their lexical-semantic analysis. The study showed the wealth of individual fields, where especially stands out semantic field *Land*.

Key words: Serbian language, farming terminology, Rudna.

Миљана-Радмила Радан Ускату*
Западни универзитет у Темишвару**

КАРАШЕВСКА СВАДБА ДАНАС – ОБИЧАЈИ, РИТУАЛИ И ЊИХОВА ЗНАЧЕЊА (СИМБОЛИКА)

У савремено доба свадбени обичији, и не само, су се знатно изменили. Примећујемо да се неки обичаји и данас строго примењују, али, на жалост, многи ритуали и обреди из прошлости су заборављени и не врше се више. Неки од старих обичаја су дубоко урезани у карашевски менталитет, а такви се још чувају. У поређењу са другим српским заједницама из румунског Баната, обичаји, обреди, ритуали (па и језик) су се ипак боље очували у карашевским селима, захваљујући чињеници што су Карашевци до недавно чинили једну затворену, компактну и конзервативну енклаву.

Кључне речи: Карашевци, свадба данас, ритуали, питање конзервисања и нестајање обичаја.

Последњих десет година бавила сам се скоро искључиво истраживањем карашевских обичаја из животног циклуса појединца. До сада сам описала и анализирала обичаје везане за рођење, свадбу и смрт, а циљ овог рада јесте да анализирам промене које је карашевска свадба претрпела током времена, па да на тај начин, некако затворим круг досадашњих истраживања на том пољу и наставим да истражујем и остале бројне карашевске обичаје који до сада било да нису уопште испитивани, или су пак недовољно истражени, описани или анализирани.

Један од првих истраживача који је писао о обичајима Карашевака, у другој половини 19. века, јесте мађарски етнолог Геза Цирбус. У етнографској студији о Бугарима у јужним деловима Аустро-Угарске (Мађарске) (Цирбус, 1885: 250-251), међу које убраја и карашевски живаљ због њиховог тада нејасног порекла и специфичних етнолингвистичких црта, описао је и неке карашевске обичаје, међу

---

* miliana83@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији - *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који финансира Савез Срба у Румунији.

којима и свадбу. Премда је о свадби веома сумарно говорио, тај је опис, колико нам је познато, први опис карашевске свадбе.

Мало детаљнији опис карашевске свадбе од Цирбусовог даће на почетку 20. века бугарски слависта Љубомир Милетич (Милетич, 1903: 165-167). Милетичев опис свадбе веома је драгоцен како са етнолошког становишта, а нарочито лингвистичког, пошто је опис изворан, то јест њега даје један од Милетичевих казивача, на изворном локалном говору.

Након четири године, Јован Живојновић објављује још опширнију студију о карашевским обичајима у којој даје најдетаљнији опис карашевске свадбе објављен до тада (Живојновоћ, 1907: 51-67). Живојновоћева студија је изузетно вредна не само са етнолошког, већ и са лингвистичког становишта, јер пружа данашњим истраживачима могућност упоређивања данашњих обичаја и говора Карашевака са карашевским обичајима и говорима с почетка 20. века.

Најобимнију студију о карашевским обичајима и фолклору дао је један Карашевак, Иван Бирта, при крају 20. века (Бирта, 1993). Биртина је студија вредна, али је само описна, тако да аутор не улази у анализу и не доноси закључке утемељене на њој (осим оних уопштених из уводног дела). Почетком 21. века појавиле су се неколико аналитичких студија карашевских обичаја, али ниједна од њих не приказује и не анализира свадбу (в. Радан, 2004).

Током 19. и 20. века објављене су, такође, и друге етнографски описи и студије о којима треба водити рачуна онда када се анализирају обичаји и порекло Карашевака, а од аутора спомињемо следеће: Иван Ивањић (1893: 1-34), Јован Ердељановић (1925: 275-308), М. С. Филиповић (1965: 121-124), Т. Плеша (1975: 71-78), М. Н. Радан (1998: 105-110; 2006: 64-75), К. Телбизов (1977: 89-91), Сима Тројановић (1990: 339-343), Петар Влаховић (1994: 137-145), Г. Лука (1998: 125-131), С. Ташула (1998: 133-144), М. Малуцков (2000: 137-159) и други.

Сматрам да би најпре било сврсисходно изложити неколико података о данашњој заједници Карашевака, која већ вековима опстаје у планинском делу румунског Баната и која је до недавно, тачније до друге половине 20. века, била једна затворена, конзервативна енклава; та етничка енклава веома се жилаво одупирала и одолевала страним утицајима, нарочито румунском. Међутим, то није више случај почев од друге половине 20. века када Карашевци почињу да се запошљавају по фабрикама, предузећима, рудокопима и другим административно-економским објектима из оближњих градова, Решице и Анине. Крајем 20. и почетком 21. века, страни утицаји и промене у извођењу свадбеног

обрета су још бројнији, а један од разлога јесте наставак промена начина живота - све већи број Карашевака почиње да ради по иностранству, а кући, тј. у карашевским селима, остају, у главном, старији људи и деца.

Сprovedена теренска истраживања указују на то да је карашевска свадба највеће промена доживела у последњих седамдесет-осамдесет година. Премда се тренутак спровођења разних, у почетку, постепених измена у свадбеном обреду не може веома прецизно временски одредити, ипак, на основу спроведених анкета, могу се лако уочити четири периода у овом временском раздобљу о којима информатори, у главном старији људи и жене, говоре, наиме: 1. Период од 1940. до 1960. године¹; 2. Период од 1960. до 1980. године, 3. Период 1980. – 2000. и 4. Период од 2000. године до данас.

Да бих поједноставила редослед свадбених обрета, применила сам Ван Женепову [Женеп, 1999: 29] теорију о ритуалима прелаза и расподелила их хронолошки овако: I. Прелиминарна етапа – предсвадбени обичаји, II. Лиминарна етапа – свадба и III. Постлиминарна етапа – послесвадбени обичаји. Увелико, карашевску свадбу сачињавају следећи сукцесивни обреди међусобно повезани: I. (Прелиминарна етапа): *Говор/Турвин, Прошење/Прошња, Капара* (Веридба); II. (Лиминарна етапа): *Свадба*; III. (Постлиминарна етапа): Одлазак на ручак девојачким родитељима недељу дана након свадбе, што је иначе прва посета младиној породици после свадбе позната под именима *Куцлић'и* (Карашево, Јабалче) *Упр'вич'е*² /*Опрвач'ење*/ (Клокотич и др.).

Скоро до осамдесетих година прошлога века, млади су се упознавали на великим сеоским празницима као што су Ускрс, Божић, бал поводом покладних ритуала, затим на свадбама, седељкама, приликом разних сеоских радњи и поготово на сеоским игранкама које су се одржавале сваке недеље (после подне) у свим селима почев од пролећа до јесени (преко зиме су се одржавале свадбе). И у прошлости Карашевци су придавали, али и данас придају посебну пажњу браку и свим актима везаним за тај важан чин у животу сваког појединца. У карашевском менталитету била је срамота бити неудата или неожењен, што се даје лако

---

¹ С напоменом да овај период може бити померен деценију-две уназад, када су се дешавале веома ситне, безначајне и скоро не приметне промене у свадбеним карашевским ритуалима, јер у међуратном периоду контакт са банатски Румунима још увек није веома јак и интензиван. У сваком случају, временска подела јесте релативна, а не строго егзактна.

² Веома сличан обичај постоји у косовско-метохијским свадбеним обредима, назван *првич* /у области Мораве/ (види: Бован, 2004: 130-131).

приметити из синтагми са свакако погрдним нијансама којима се именују неудате девојке - *ста́ра вéлика дéв^фка*, односно неожењени мушкарци - *ста́ри фо́фли*. Све до седамдесетих година прошлога века (2. наведени период), момци и девојке ступали су у брак врло рано: девојке чак од тринаесте до седамнаесте године а момци од седамнаесте до двадесет и неке. Ако у наведеним годинама није дошло до брака, и девојке и момци сматрани су промашеним случајевима за брак, тј. сматрани су, као што сам већ навела, *ста́рим*. Све до шездесетих и седамдесетих година 20. века, одлуку о ступању у брак врло рано, као и са ким ће девојка/момак ући у брак, најчешће су одлучивали родитељи, породица, што није више случај почев од 3. периода (после 1980., нарочито 1990. године). Треба напоменути чињеницу да Карашевци нису благонаклоно гледали и тешко су одобравали склапање брака једног свог члана са партнером изван карашевске заједнице, али су у крајњој ситуацији пристајали и на такве бракове, а ти су бракови најчешће склапани са Румунима. Треба још напоменути да, утаквим случајевима етнички мешовитих бракова, брачни партнер који је ушао у карашевску заједницу бивао је брзо асимилиран (веома брзо би научио говор, примао/прелазио у католичку вероисповест³ и сматрао се Карашевком).

1. *Говор/Турвин, Прошење – Прошња, Капара* (Веридба)

Након *говора/турвина*, тј. након првобитног договора породица око ступања у брак, следило је *прошење – прошња*. Почетком 20. века у прошњу се ишло рано у зору, врло ретко увече, али већ почетком четрдесетих година прошлога века почело се ићи само кад падне мрак⁴. *Прошење* („просидба“) се обично обављало четвртком, суботом или недељом, најчешће децембра месеца, али, у последњих три-четири деценија, прошење се обављало у било које доба године. Такође, приликом прошње данас се носе разни скуповени поклони, што није било уобичајено пре.

По нормалном редоследу следи затим *капара* (веридба) која има улогу потврде да је обављена прошња. Веридба се одржавала у младиној кући, где долази будући младожења с породицом⁵. Они су је, све до краја горе назначеног првог периода, даривали дукатима и/или новцем (зависно од имућности младожењине породице) и једном лепом марамом. Ништа друго јој нису доносили. *Капара* је била до скоро друге половине

³ Ако не он/она, онда обавезно је пород крштен у месној, католичкој цркви.

⁴ Информације са терена, информатор: Марија Добра (67 год., 2005.)

⁵ Информације са терена, информатор: Марија Катић (61 год., 2009.).

прошлого века без музике, скромнија и сиромашнија, а затим се и то променило и тај тренутак постаје право весеље с музиком, обилном храном и пићем, а број учесника је знатно повећан. Након 1980. године, обичај капаре полако почиње да нестаје, а након 1990. капара скоро да се више и није вршила, а данас она не постоји. Исто тако и свадбе, више се не одржавају зими, већ од пролећа до јесени. Данас, пошто момак унапред зна одговор, иде заједно с родитељима на *говор* код девојке и тамо договоре кад да буде *прошња*, која је данас еквивалентна веридби. Може се дакле рећи да *капара* (веридба) у карашевским селима више не постоји и да се она сачувала само у колективној успомени. Од обичаја који претходе свадби, сачувао се дакле само *говор* и *прошња*.

II. Свадба

У карашевким селима било је уобичајено да свадба буде најчешће након три недеље после веридбе. У првој половини 20. века свадба је почињала у суботу увече, а почев од друге половине истога века свадба је почињала у недељу ујутро, када се је *шил стег*^к („зашивала застава“). Такође, до отприлике шездесетих година 20. века, у суботу увече спремао се, украшавао – *млади чеп*^б. Обичај да свекрва носи венац млади у четвртак уочи свадбе изменио се у првим деценијама 20. века и од тада свекрва носи млади венац на дан венчања, тј. у недељу ујутро. Исто почев од тада и истог дана, на дан венчања, свекрва је млади још доносила и једно чокање од 150-200 милилитара заслађене ракије (најчешће медом), који Карашевци зову *сјјклик* (<аустроуг. *Seitl*) с којим би, по повратку с венчања, млада дочекивала госте испред капије с деверима и чаушом и нудила их да попију који гутљај. При повратку из цркве са венчања, испред младине капије правио се „мост“ од новца који је млада добивала од сватова. По обичају, она улази унутра тек након што јој се направи мост, тј. након што је откупе.

До осамдесетих година прошлога века, младаина родбина и њене званице доносили су такозване *части* (дарове) на свадбу, углавном то су били саставни делови карашевске народне ношње ручно рађене, ћилими, постељина, као и намештај ручно рађен (ормани, кревети, столице и др.). До друге половине прошлога века, *чауш* (стегоноша) је обично била старија особа која је познавала све сватове и имала посебно задужење да на свадби гласно приказује све примљене дарове, а касније је за *чауша* биран дечак чије је главна улога била да предводи свадбу носећи *стег*^к и

---

^б *чеп* „јелка“.

повицима оглашава свадбену поворку. Први дан свадбе је увек био у младиној кући, ручак се постављао око 14-14.30 часова, тако да кад би се завршила послеподневно служење у цркви, сељани би долазили да виде свадбу која излази испред куће где се играло. Играли су првенствено сватови, али и момци и девојке који нису били мешу сватовима. У поноћ, по обичају, *свадбаши* („сватови“) су поново јели и веселили се до зоре.

Другог дана свадбе, у понедељак, око два сата после подне, након што се сви наспавају, свадба се премешта код младожење. Пре поласка, у младиној кући играла се стара карашевска игра *Слнча* – у Карашеву, *Сълнча* – у осталим карашевским селима (в. Ускату: 83). Ту буде и плакања и смејања, а у ствари је то ритуализовани тренутак одласка младе из девојачке куће. (в. и Мариан: 280). Након тога, свадбена поворка на челу са младом и младожењом, деверима, и осталом младином родбином, носећи примљене поклоне (дарове) одлазе младожењиној кући⁷. Испред младожењине куће млади брачни пар дочекују *мошуље* (<рум. моџ „старац“), то су биле маскиране особе (најчешће прерушени у младу и младожењу), обучене у старим, похабаним хаљинама, који су збијали разне шале ради разоноде и стварања што веселије атмосфере међу сватовима. Такође, након што се и овде на улазу *направи мост* од новца⁸, свекрва излази тканицама којима веже млади пар увијен ћилимом⁹, заврти их тако три пут испред капије, а после их тако опасане уводи унутра, у кућу. Према карашевском веровању тај ритуал је извођен с циљем да млада остане стално у новом, младожењином дому (то јест, да не дође до раскида брака). Исто у понедељак, увече, само мушки сватови из младине породице долазе и доносе јој преостале хаљине које је на поклон примила од своје родбине; због тога што доносе преостале хаљине и поклоне (нпр. постељину, обућу и др.) ови су сватови помало појеративно називани *дрзарима* (*дрза* „стара, похабана хаљина, крпа“). Овога пута, ред је да на свадби, момкова родбина и њихове званице донесу части.

⁷ Све до шездесетих година прошлога века, све *части* (примљени дарови) ношене су у младожењину кућу кочијама.

⁸ И при извођењу овог ритуала, учесници су такође збијали шале тако што су, на пример, најпре *мост* покушавали саградити од страрих, трулих дасака или од камења, односно од старог новца који је изашао из употребе, а тек након тога су, ко бојаги „невољно“ пристајали да мост саграде од новца у оптицају, претжног оног веће вредности.

⁹ Ћилим су од младине до младожењинџ куће младенци носили на раменима, а ако је било више ћилима дата у мираз, исто тако носили су главни младини рођаци.

До 1970-1980. године, свадбе су се одржавале у кући, обично зими. Трећег дана свадбе, у уторак пре подне, око једанаест сати, ближа женска родбина долази да чешља младу и да јој на главу стави *крпу* (накит који се ставља млади на главу као знак да је она сада већ удата), која замењује свадбени венац који је млада носила на глави до уторка. Након обављања овог специфичног ритуала, сви присутни су ручали а потом одлазили на реку, на *прољевање воде* („просипање воде“), праћени музиком, и ту су се опет одвијали специфични ритуали и радње. У уторак увече, *стег се рашије*, а након веселја које је трајало до у јутарње сате, свадба се завршавала. У среду увече, преосталом храном и пићем, честила се и веселила се ужа породица и сви они који су помагали у припремама за свадбу (*кувари*).

Из изложеног, види се да је свадба у прошлости трајала три-четири, односно седам дана, ако узмемо у обзир и све припремне обреде и ритуале. Међутим, осамдесетих година прошлога века карашевска свадба трпи знатне промене, од којих наводимо: свадба почиње да се држи у шатору испред куће, прве недеље код младе, када је она обучена у народној ношњи, а друге недеље код младожење – али сада обучена у модерној, савременој венчаници. До 2000. године и веома ретко након тога, свадба је тако изгледала; а данас све пратеће радње које су се сачувале морају да се одрже у току само једног дана, пошто свадбе које траје два дана, тј две узастопне недеље скоро да више не постоје. Треба истаћи и чињеницу да постоје још ретки случајеви када млади пар, или пак једино млада, одлучи да обуче народну карашевску ношњу, а то се дешава онда када се венчање и *игра* (коло испред општине) обављају у селу, а одмах после тога, чим стигну у просторију у којој ће се држати свадба (ресторан, дом културе), дакле пре ручка и веселја пресвлаче се и облаче су савремено оделоуобичајено за младенце (костим и венчаница).

III. Прве недеље после свадбе, младенци су одлазили најпре у цркву, а затим у посету девојачким родитељима, на ручак. Тај моменат Карашевци називју – *куцлић'и* (Карашево, Јабалче), односно *упр'вич'е* (остала карашевска села)(*опрвач'ење* - у 19. веку).

У закључку, како се лако може приметити на основу описа данашње, савремене карашевске свадбе упоређене са оном од почетка 20. века седамдесетих година истог века, карашевски свадбени обичаји су током времена сведени на минимум. Узроци таквог тренда леже у веома убрзаном технолошком развоју који са собом доноси убрзане промене и у начину животу традиционалних заједница. Пошто скоро сви млади

парови данас одлучују да свадбу држе у неком ресторану или пак у сеоским домовима културе, што аутоматски значи временско скраћивање свадбе и њено свођење на један дан и једину ноћ, све је то имало за последицу губљење многих обредних радни и ритуала попут градње моста, увођење младог пара тканицама у кућу, чешљање младе, чекање гостију испред куће и многих других. И данас пре ручка кум казује здравицу благосиљајућу младенце (*наме'ња*), а потом се моли *Оче'наш* (*О'че на'ш, ко'ји је'си на небе'си(ма)...*). После ручка свадба излази на улицу (то није случај онда када се свадба држи у ресторану, у граду), те кум, а потом стари сват и младожења, по том редоследу предводе по један *данац*¹⁰. На свадби данас више не свирају Цигани, као што је то био случај у прошлости, него се увек доведу свирачи, бољи или лошији у зависности колико је млади пар (у прошлости то је била обавеза младожење) расположен да плати или коликим новцем је располагао, и они свирају на свадби. Нису ретке свадбе у карашевским селима данас на којима свирају реномирани оркестри и чувени, врхунски естрадни певачи из Србије попут Митра Мирића, Зорице Марковић, Александра Илића и многих других. Поред већ традиционалних карашевских игара – *да'нац, порта'ње, здупату'ра, шета'љка, сл'нча*¹¹, највише се у задње време играју српка кола попут моравца, шоте, жижиног кола, влашког кола и других. Обичај да се на свадби једе два пута данас више се не чува, такође морамо имати у виду и чињеницу да се на свадби данас сервирају другачија јела, а то све зависи од имућности породице и од концепције и жеље младенаца и, у мањој мери, њихових родитеља.

Данас се обично не *вика'ју ча'сти* (приказују поклони/дарови) који се доносе на свадбу. Скоро сви сватови данас на поклон доносе новац или/и понеки важнији, скупљи предмет који да младенцима остане као успомена на оног који им је то поконио. Износ у новцу и/или предметима се до краја прошлог века, понегде и до краја прве деценије 21. века, бележио у једну свеску, а у задњих петнаестак година, најчешће се новац ставља у коверат на којем дародавац напише своје име и презиме (евентуално и надимак и/или број куће). Тако се поступа јер треба да се зна шта је и колико је ко од родбине или пријатеља и комчија поконио, јер то треба да се врати. Некада су свадбени поклони (*ч'астии*) у одећи,

¹⁰ Традиционална карашевска народна игра (коло) којом започиње свако народно весеље.

¹¹ Последње три, на жалост, се скоро не играју више (млађе генерације их не знају играти).

храни и пићу, представљали велику помоћ домаћину који је требао направити свадбу, јер се некада доста тешко живело. Данас се та некадашња помоћ састоји, углавном, у новцу, али она данас није толико битна и неопходна као у прошлости. Данас се све своди на даривање новцем и скупљим поклонима, што наводи на закључак да је некадашња хумана компонента испомагања и солидарности истокрвника данас скоро сасвим нестала.

Један од разлога који је условио скраћивање времена трајања традиционалне свадбе јесте, као што је већ речено, недостатак слободног времена. Карашевци су у последње време почели да раде у иностранству или у оближњим или удаљенијим већим градовима као што су Решица, Темишвар, Арад, Букурешт и др., тако да осим за време годишњих одмора и нерадних дана, они морају да иду на посао и не могу да се веселе на свадбама неколико дана и ноћи узастопно, а велика раздаљина представља такође значајну бпрепреку. Из иностранства сада је тешко доћи и на свадбу која траје само један дан и једну ноћ, а камо ли на вишедневну свадбу. Други је разлог што су се људи у задњих педесет година знатно просветили и образовали, па више не верују у разне обреде, ритуале или разноврзне магичне радње.

Свакако, након обављених анализа на основу сакупљене грађе о свадбеном обичају код Карашевака може се лако закључити да су ови обичаји, обреди и ритуали богати и разноврсни, са мноштвом архаичних елемената из словенске, али и балканске прошлости. Структура карашевске свадбе јесте, без сумње, у највећој мери српска, али има и доста елемената који су преузети из румунских свадбених обреда. Посебно се дају приметити заједнички елементи са српским свадбеним обичајима из јужне и југоисточне Србије и обичајима Румуна из српског Баната.

Све до данас у карашевсим свадбеним обичајима сачувани су архаични елементи много боље него у другим српским заједницама у Банату, мада и овде време је било немилосрдно и измене су се неосетно вршиле а и дан данас се врше, и то појачаним темпом.

Многе важне тренутке из човечијег живота прате до данас архаични обреди. Језик, традиција и веровања су есенцијални у животу малих етничких заједница, поготово када су изоловане од своје матице као што је карашевска, то је непроцењиво благо које треба чувати и неговати, јер само на тај начин заједница може очувати свој етнички идентитет, опстати без да се утопи у већинско становништво које је

окружује. Док се језик и обичаји буду чували, биће очувано и конзервисано етничко биће овог живља. На жалост, као што се може видети из приказаног, упркос подсесном отпору, бројни ритуали и обреди су већ нестали или су пре издисајем, а у таквој неизбежној ситуацији важно је да они, док су још живи у колективном памћењу Карашевака, макар буду прибележени и тако отргнути их од нестанка без трага.

Литература

- Бирта, 1993: Ivan Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim ostrvom)*, Bukurešt, Romcart.
- Бован, 2004: Др Владимир Бован, *Српска свадба на Косову и Метохију*, Панорама, Приштина.
- Влаховић, 1994: Петар Влаховић, Неке етничке одреднице Крашована, у: *Темишварски зборник*, 1, Нови Сад, Матица српска, 137-145.
- Ердељановић, 1925: Јован Ердељановић, Трагови најстаријег слоја у Банату, у: *Niederhuv sbornik*, Prag, 275-308.
- Женеп, 1999: Arnold Van Gennepe, *Riturile de trecere*, Univers, București.
- Живојновић, 1907: Јован Живојновић, Крашовани (Карашани, Карашавци): белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске* (Нови Сад), св. 343, фасц. II, 51-67.
- Иванић, 1893: Иван Иванић, О Буњевцима, *Летопис Матице српске*, том 175, фасц. III, 1-34.
- Лука, 1998: G. Luca, Muncă, bani și etică la carașoveni, у: *Analele Banatului. Etnografie. Serie nouă*, 4, Eurobit, Timișoara, 125-131.
- Малуцков, 2000: М. Малуцков, О свечаној ношњи Карашевки, у: *Темишварски зборник*, 2, Матица српска, Нови Сад, 137-159.
- Мариан, 2009: Simion Florea Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-comparativ etnografic*, 1, Saeculum Vizual, București.
- Милетич, 1903: Ljubomir Miletich, Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn, у: *Archiv für slavische Philologie*, Berlin, 25, 165-167.
- Плеша, 1975: T. Pleșa, *Găteala capului în portul femeiesc al crașovenilor*, Tibiscus, Timișoara.
- Радан, 1998: *Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака*, Етно-културолошки ЗБОРНИК, IV, Сврљиг, стр. 105-110;
- Радан, 2004: Михај Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*, Савез Срба у Румунији, Mirton, Темишвар.

- Радан, 2006: *Из свадбене лексики Карашевака*, Истраживања по славјанској диалектологији, 12, „Ареалне аспекти истраживања славјанској лексики“, Руска академија наука, Институт славјановеденија, Москва, стр. 64-75.
- Радан Ускату, 2014: Miliana-Radmila Radan Uscatu, *Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni*. Editura Universității de Vest, Timișoara.
- Ташула, 1998: S. Tașula, Ceremonialul nunții la carașoveni. Identitate și individualitate, у: *Analele Banatului, Serie nouă*, 4, Eurobit, Timișoara, 133-144.
- Телбизов, 1977: К. Телбизов, La question de l'origine des Krašveni a-t-elle reçu une solution definitive?, у: *Etudes balcanique*, 4, Sofia, 89-91.
- Тројановић, 1990: Сима Тројановић, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, Просвета, Београд.
- Филиповић, 1965: М. С. Филиповић, Прилог познавању веза између Крашована и Босне, у: *Зборник за друштвене науке*, 42, Матица српска, Нови Сад, 121-124.
- Цирбус, 1885: Геза Цирбус, Јужноунгарскитѣ Българе, у: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ Сръдецъ*, кн. XIV, Сръдецъ, 250-251.

Секундарна литература

- Бандић, 2004: Душан Бандић, *Народна религија Срба у сто појмова*, Полит, Београд.
- Дробњаковић, 1960: Borivoje Drobniaković, *Etnologija naroda Jugoslavije*, Prvi deo, Univerzitet u Beogradu, „Branko Đonović“, Beograd.
- Ђорђевић, 2002: Тихомир Р. Ђорђевић, *Животни круг. Рођење, свадба и смрт у веровањима и обичајима нашег народа*, Просвета, Ниш.
- Јовановић, 1995: Бојан Јовановић, *Магија српских обреда у животном циклусу појединаца*, Светови, Нови Сад.

Miliana-Radmila M. Radan Uscatu

KARASHOVEAN WEDDING TODAY – CUSTOMS, RITUALS AND THEIR MEANING (SYMBOLISM)

(Summary)

In nowadays wedding customs, and not only, are partially changed and partially they remain the same. Some customs are well preserved even today, but, unfortunately, numerous rituals and practices from the past are either forgotten

or they are no longer performed. Some old customs are deep rooted in the Karashovean mentality, and those are the ones that continue to exist. In comparison with other Serbian communities from Romanian Banat county, customs, rituals and language are better preserved in the Karashovean villages, due to the fact that the Karashovean community was until not long ago considered to be shut and conservative.

Keywords: Karashoveans, wedding, today, rituals, preservation, extinction.

Светлана М. Ћирковић*
Балканолошки институт САНУ**

НАСТАВА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОМОРИШЉУ ДАНАС

Овај прилог се бави анализом три случаја организовања наставе на српском језику у поморишким насељима Фелнак, Арад Гај и Велики Сенпетар. У насељима Фелнак и Велики Сенпетар настава на српском језику је институционализована, и обавља се у оквиру српских одељења основних школа у овим насељима. Настава српског језика у арадском приградском насељу Арад Гај је факултативна и организована је уз подршку Савеза Срба у Румунији. Квалитативна социалингвистичка анализа теренских наратива о ставовима говорника српског језика, као и ставовима наставника који изводе наставу на српском језику указује на све мањи број говорника српског језика у Поморишљу, да говорници српског језика припадају најстаријој генерацији, да најмлађа генерација говорника, па чак и ученици који похађају наставу на српском језику, не користи српски језик, и да је број домена употребе српског језика данас врло ограничен. Такође, истраживања указују и на драстично смањење броја ученика српских одељења у последњих двадесетак година, прилагођавање наставе ситуацији пасивне употребе и знања српског језика у генерацији ученика основне школе, с једне стране, и ситуацији могућег укидања српског одељења због малог броја ученика, с друге. Иако примарни циљ теренских истраживања није био сагледавање социалингвистичке ситуације, нити су теренска истраживања била осмишљена тако да обухвате заштиту језика, у раду се констатује да језичка ситуација упућује на потребу за заштитом језика, и рад на превенцији замене језика.

Кључне речи: Срби у Румунији, теренска истраживања, српски језик, дијаспора, основно образовање, мањински језик, заштита језика.

---

* scirkovic@hotmail.com.

** Студија је резултат рада на пројекту Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, под покровитељством Савеза Срба у Румунији *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* и пројекта *Језик, фолклор и миграције на Балкану* (бр. 178010) Балканолошког института САНУ, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и пројекта.

0. Теренска истраживања Срба у Поморишју

Теренска антрополошко-лингвистичка истраживања српских заједница у Румунији започета су 2013. године у оквиру међународног пројекта *Срби у Румунији и румунско-југословенске везе у другој половини 20. века*, који су потписале Српска академија наука и уметности и Румунска академија наука.

Истраживања теренског тима Балканолошког института САНУ, који су чиниле Биљана Сикимић, Анемарије Сореску Маринковић, Светлана Ћирковић и Љубица Ћурић, била су усмерена на традицијску културу¹ и усмену историју, чији су саставни елементи и улога институција (основног и средњег образовања на српском језику, Српске православне цркве, мањинских организација), затим улога религије, вишејезичности, миграција и мешаних бракова у обликовању културе и идентитета Срба у Румунији. Накнадно се теренском тиму из Србије придружио Андреј Милин, етнолог из Музеја Баната у Темишвару. Са румунске стране, историјским аспектом предложене теме бавио се историчар Миодраг Милин.

Током три године трајања пројекта (2013–2015), истраживачки тим Балканолошког института САНУ обавио је истраживања српских заједница у насељима која припадају жупанији Арад – Арад Гај (рум. Arad Gai), Нађфала (рум. Satu Mare), Фелнак (рум. Felnac), Торња (рум. Turnu), Мунара (рум. Munar), Моноштор (рум. Mănăştur) и Печка (рум. Peciș). У питању су заједнице у којима је према попису становништва Републике Румуније (2011. године) регистрован веома мали број Срба, и говорника српског језика.² Жупанија Арад је административна целина у

---

¹ Примењујући методу полуотвореног интервјуа у разговорима на тему традицијске културе добијени су наративи о божићним и оказионалним зимским обичајима Срба у Поморишју, који су се у претходним истраживањима српских заједница у Румунији показали као део живе традицијске културе. Део наратива о божићним и оказионалним зимским обичајима, у којима је акценат на оним елементима који су део живе традицијске културе коришћен је у студијама Ћирковић, 2015; Ћирковић, 2015; Сикимић, 2016; Sikimić, 2015. Применом јединствене методологије теренских истраживања, као и дефинисањем јединственог инвентара истраживачких тема у српским заједницама на територији Поморишја, добијени наративи могу чинити упоредиве корпусе, важне како за лингвистичка истраживања, тако и за истраживања из области других хуманистичких и друштвених наука (етнологије, антропологије, историографије, фолклористике и сл.), уп. Ћирковић, 2015; Sikimić, 2013.

² О статистичким подацима о броју пописаних Срба и говорника српског језика у наведеним насељима, методологији и резултатима истраживања види више у: Ћирковић, 2015.

оквиру државе Румуније, која географски и културолошки припада знатно широј зони – Поморишју.

Истраживања српских заједница у жупанији Тимиш, обављана 2016. године, представљају логичан континуитет у истраживању географско-културне зоне Поморишја. На иницијативу Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, и уз помоћ Савеза Срба у Румунији, теренски истраживачки тим Балканолошког института САНУ јуна 2016. године обавља теренска антрополошко-лингвистичка истраживања српских заједница у насељима Велики Сеппетар (рум. Sănpetru Mare), Чанад (рум. Cenad) и Варјаш (рум. Variaș). Према попису становништва Републике Румуније 2011. У Великом Сеппетру је регистровано 400 Срба, одн. 396 говорника српског језика, у насељу Чанад регистровано је 269 Срба/ 264 говорника српског језика, и у Варјашу 546 Срба, односно 535 говорника српског језика.

Реално стање на терену које осликава све мање активну употребу српског језика, различиту (различит ниво знања) употребу српског језика у различитим генерацијама, условило је усмеравање истраживања и на улогу и место образовних институција у употреби и одржању српског језика у истраживаним српским заједницама, као и истраживање утицаја наставе на употребу српског језика у „школској“ генерацији припадника српских заједница.

Будући да теренска истраживања обављена у локалним српским заједницама у Поморишју, као и пописни подаци, указују на опадање броја говорника српског језика, поставља се питање да ли српски језик у Румунији постепено губи статус активног мањинског, а добија статус наследног / завичајног језика.

1. Теоријска социолингвистичка разматрања о наследном језику

Савремена социолингвистичка литература на српском језику која је у великој мери комплементарна социолингвистичкој литератури англосаксонске социолингвистичке школе доноси бројне теоријске поставке и термиолошка решења који се тичу српског језика у дијаспори. Низ радова лингвисткиња Ане Јовановић и Иване Вучине Симовић посвећен је српском као завичајном језику. Јовановић и Вучина Симовић указују на потребу да се термиолошки разграниче технички изрази којима се у лингвистици одређује однос између језика и говорника који тај језик користи – *матерњи, први / други, примарни / секундарни,*

завичајни и *страни језик*. Бавећи се српским као завичајним језиком,³ овим лингвисткињама је посебно важно да што прецизније дефинишу термин *завичајни језик* и однос овог термина према термину *матерњи језик*. Дискутујући о различитим дефиницијама завичајног језика у ширем и ужем смислу (Вучина Симовић, Јовановић, 2015: 671–672), оне преузимају дефиницију Марије Полински (Polinsky, 2008: 149), према којој се под завичајним језиком сматра језик који је по редоследу усвајања за појединца био први, али никад није у потпуности усвојен због преласка на доминантан, већински језик.⁴ Циљ овог термилошког разграничења је планирање и реализација наставе језика, с обзиром на то да свака циљна група има своје особености и потребе (Јовановић, Вучина Симовић, 2012: 384–385).⁵

За потребе осмишљавања и адекватне имплементације наставе српског као завичајног језика неопходно је дефинисати карактеристике ученика, као и њихове потребе – когнитивне, афективне и (социо)лингвистичке. Са таквим циљем, Ана Јовановић и Ивана Вучина Симовић наводе три типа диференцијације: разлике између ученика завичајног и другог/ страног језика, разлике између ученика завичајног и матерњег језика, и разлике између типова говорника завичајног језика. Употреба завичајног језика углавном је ограничена на породично окружење, услед чега не долази до његовог потпуног развоја у свим доменима језичке употребе, што није случај са матерњим језиком (Јовановић, Вучина Симовић, 2015: 477). Ученици завичајног језика поседују изванредан степен језичке компетенције, говоре завичајни језик или га бар разумеју, и у извесној мери се могу сматрати билингвалним говорницима (Јовановић, Вучина Симовић, 2015: 479).

Домени употребе завичајног језика су у највећем броју случајева ограничени, најчешће на домен породице, у коме је присутан само у говорном медију, и то у ограниченом коду због саме природе породичних односа и комуникативних ситуација које се јављају унутар породице. Непостојање услова за континуирано школовање на завичајном језику и одсуство разноврсности у комуникативним ситуацијама онемогућава да

³ Термин *завичајни језик* има своје варијанте – *језик дијаспоре*, *породични*, *мигрантски* и *наследни језик*. Лингвисткиње Ана Јовановић и Ивана Вучина Симовић сматрају да су термини *завичајни* и *наследни језик* у потпуности синонимни, и да се односе на језик друге и свих наредних генерација говорника који живе у дијаспори (Јовановић, Вучина Симовић, 2015: 475; Вучина Симовић, Јовановић, 2015: 671).

⁴ Дефинисањем наследног језика у сложеном вишејезичном контексту Сједињених Америчких Држава, с једне стране, и различитих европских земаља, с друге баве се англосаксонски социалингвисти, нпр. Cummins, 2005; De Bot, Gorter, 2005; Wiley, 2005; García, 2005.

⁵ Конкретне наставне методе у реализацији наставе српског као страног језика предложила је Марина Јањић (2015).

се код корисника у потпуности развију вештине читања и писања, па процес усвајања језика остаје недовршен (Вучина Симовић, Јовановић, 2015: 672–673).

Имајући у виду дефиницију завичајног језика, његове говорнике, односно ученике, домене употребе и језичку компетенцију говорника завичајног језика, с једне стране, и постављено питање да ли је српски језик у Румунији данас у процесу добијања статуса наследног / завичајног језика, с друге, нужно је узети у обзир факторе за одржање односно замену мањинског језика.⁶

Често постављано питање у социолингвистици односи се на узроке замене језика и његовог нестајања, као и на проналажење начина за његово одржавање.⁷ Сматра се да се прекид у преношењу језика одвија током генерација, када старије генерације све мање преносе језичко знање млађим генерацијама. У складу са овим концептом замене језика, ревитализација језика је типично усмерена на обнављање интергенерацијског преношења језика који нестаје. Савремена социолингвистичка истраживања илуструју како „деца“ и „млади“ играју

---

⁶ У најкраћем, *заменом језика* се сматра прелазак са уобичајене употребе једног језика на употребу другог језика, док се термин *одржавање језика* у социолингвистичкој литератури сматра антонимом термину *замене језика*, и подразумева ситуацију у којој говорна заједница не прелази на језик / варијетет већинске групе, већ обично неплански, наставља да користи свој језик упркос постојању услова да дође до његове замене (Вучина Симовић, Јовановић, 2011: 337).

⁷ Џон Едвардс (John Edwards) као социополитичке аспекте одржавања или губитка мањинског језика наводи статус, политику, планирање, ставове и намере како једне мањинске заједнице, тако и државе у којој та мањинска заједница постоји, истовремено успостављајући типологију фактора који утичу на одржавање / замену језика, која има за циљ да произведе систем варијабли који би служио да се осветле контексти одржавања и замене језика (Edwards, 1992: 37). Едвардс нуди три основне категорије варијабли које се тичу говорника, језика и контекста у коме се дати језик користи (Edwards, 1992: 49). Мајкл Клајн (Michael Clyne) факторе који утичу на одржавање / замену језика доводи у везу са 1) самим говорником – мигрантска генерација, узраст, егзогамија / ендогамија, пол, социо-економска мобилност, компетенција за већински језик, 2) говорном заједницом у целини – бројност заједнице, културне сличности и разлике са већинском заједницом, религија, претходна социолингвистичка ситуација, 3) општим факторима – време и место замене језика, и посебности замене језика (Clyne, 2003: 68–69). Кристина Полстон (Christina Paulston) сматра да је један од важних фактора који утичу на одржавање / замену језика егзогамија. Она је чест пратилац замене језика јер ствара услове да супружници који живе у таквој заједници наставе да користе „етнички“ језик у комуникацији са својим родитељима, а да са децом и партнером говоре искључиво на новом језику (Paulston, 1994: 18).

кључну улогу, поред „родитеља“ односно, „одраслих“ и „баба и деда“, тј. „старијих“ у језичком одржавању. Такође, припадници угрожене језичке заједнице, базирајући се на свом језичком искуству, интергенерацијско преношење језика виде не само као неформалан процес преношења језика старијих говорника млађима кроз свакодневну интеракцију, већ и као интенционално „учење“ језика (Henne-Ochoa, Bauman, 2015: 128–129).

Да би се подстакло одржавање мањинског језика и његово интергенерацијско преношење, истичу социолингвисти, потребно је подстицати позитивне ставове према језику и његовом одржању у условима живота у дијаспори, али и различите активности којима се одржавају и остали елементи етничког / националног идентитета (Јовановић, Вучина Симовић, 2012: 386). Говорници завичајног језика имају на располагању прилично ограничен број домена, јер се употреба тог језика првенствено реализује у породичном окружењу. Прилике за употребу језика су бројније у срединама са активном мањинском заједницом, али ни у том случају број домена употребе није велики (Јовановић, Вучина Симовић, 2012: 385).

2. Српски језик у Румунији – мањински, наследни и/или завичајни

Чланом 32 (3) Устава Републике Румуније Законом бр. 1/ 2011, споразумима, декларацијама, препорукама, међународним конвенцијама, које је ратификовала Румунија, гарантује се образовање на језицима националних мањина. Под 'образовањем, на језицима националних мањина', подразумева се, у складу са Законом бр. 1/2011, учење свих дисциплина (предмета) на матерњем језику, осим румунског језика и књижевности, а образовање је могуће на следећим језицима: мађарском, немачком, украјинском, српском, словачком, чешком, хрватском, бугарском, ромском, италијанском. Настава на матерњем језику се одвија на основу специјалних упутстава и програма, које су развили тимови стручњака из редова националних мањина. Румунски језик се као предмет учи у групама и одељењима са наставом на матерњем језику током и након школског образовања на начин спецификован и прилагођен свакој националној мањини посебно.⁸ У оквиру Министарства образовања и научних истраживања Републике Румуније функционише Управа за образовање на мањинским језицима. Управа се бави начинима, организацијом и садржајем образовања на поменутих мањинским

⁸ Уп. више на <http://oldsite.edu.ro/index.php/articles/17819>, преузето 22. 11. 2016.

језицима, учењем матерњег језика и књижевности, историје и традиције мањина, музичким образовањем, на мањинском језику у школама са наставом на румунском језику. Такође, бави се и заштитом и подршком у образовању ромске деце. Следећи стратешке циљеве Владе Републике Румуније, Управа сматра приоритетним циљевима садашњег (савременог) образовања омогућавање ефикасног приступа различитим облицима и врстама образовања младим припадницима националних мањина, омогућавање једнаких могућности за образовање, континуирано усклађивање квалитетног образовања са стандардима Европске уније, континуирано ажурирање наставних планова и њихово прилагођавање потребама припадника националних мањина, праћење школске мреже националних мањина, развој и праћење пројеката и програма за заштиту и образовање мањина, посебно ромских ученика.⁹

Образовни систем у Румунији омогућава припадницима српске националне мањине образовање на њиховом матерњем језику, али стање на терену указује на то да се, упркос томе, српски језик чак и у доменима породице и наставе у млађој и средњој генерацији све ређе користи. Теренска истраживања су показала да данас српски језик у српским заједницама у Поморишју говори углавном само најстарија генерација говорника. Број ученика који похађа наставу на српском језику је мали, а промовисање могућности образовања на српском као мањинском језику је недовољно. Ипак, узрок опадања употребе српског језика треба тражити у општим друштвеним околностима – српске заједнице у Поморишју су малобројне и разуђене, мешани бракови између Срба и Румуна (као и Срба и Мађара, а раније и Немаца) веома су чести,

---

⁹ Осим наведених основних обавеза у складу са Уставом и законима Републике Румуније, Управа за образовање на мањинским језицима одговорна је и за организацију образовања на мањинским језицима на свим нивоима образовања на матерњем језику, организовање школских олимпијада и такмичења ученика у школама са наставом на језицима националних мањина, дефинисање смерница и контроле у школама са наставом на језицима националних мањина, успостављање информационе мреже за све заинтересоване сараднике у образовној политици националних мањина. Управа координира имплементацијом стратегија развоја и реформе у образовању мањина, сарађује са свим владиним и невладиним организацијама и стручним удружењима, заинтересованим за промовисање образовања за националне мањине, са стручњацима у области образовања на мањинским језицима и институцијама задуженим за обуку наставника, као и са удружењима (савезима) и мањинским организацијама у Румунији и телима која функционишу у оквиру амбасада, а које се баве промовисањем мањинског образовања, на основу потписаних билатералних споразума; уп. више: <http://oldsite.edu.ro/index.php/articles/c23>.

већински румунски језик се користи у свакодневној комуникацији, а свакодневна интеракција између припадника српске и румунске заједнице, као могућности за запослење условљавају и употребу већинског румунског језика.

Имајући у виду овакву језичку слику, статус српског језика као мањинског језика нужно подлеже провери; може се поставити питање да ли се о српском језику у Поморишју данас (а посебно у насељима у Арадској жупанији) може говорити и даље као о активном матерњем језику припадника српске национале мањине, или је он данас има статус наследног / завичајног језика. Прецизно дефинисање статуса српског језика у Поморишју данас омогућило би одлучивање о примењивању адекватне методике наставе српског језика у складу са стварним стањем српског језика, остављајући по страни званичну и формалну језичку политику.

3. Образовне институције на српском језику у Поморишју

Не само да број говорника српског језика регистрован у Попису становништва Румуније (2011) указује на претњу од потпуног нестајања српског језика у Поморишју, у жупанијама Арад и Тимиш, већ и образовне институције на српском језику у овим жупанијама, као и преношење језика у оквиру породице показују забрињавајућу ситуацију. Ипак, поузданих података о броју српских одељења у основним школама у Румунији и њиховом распореду по жупанијама и насељима нема. Отварање и укидање српских одељења у основним школама зависи од броја ученика, и варира од једне школске године до друге.¹⁰ Осим основношколског образовања на српском језику, у Румунији постоји и Теоретска гимназија „Доситеј Обрадовић“ у Темишвару, а српски језик је

---

¹⁰ Тако на пример, године 2013. на сајту Управе за сарадњу с дијаспором и Србима у региону (Министарство спољних послова) наведено је да у Румунији постоји шест четворогодишњих школа на српском језику (претпоставља се да се мисли на српска одељења до четвртог разреда у румунским основним школама) и једна осмогодишња школа у Белобрешки, те да се у тринаест румунских школа може учити српски као матерњи језик, уп. <http://www.dijaspora.gov.rs/srpske-skole-u-rumuniji/>. Ипак, распоред српских мањинских институција међу којима су и школе и предшколске установе на српском језику наведене су у бази података <http://www.adatbank.ro/ispmn/institutii/?oldal=orgMin|s%C3%A2rb%C4%83>.

могуће студирати на Западном универзитету у Темишвару и на Универзитету у Букурешту.¹¹

Досадашња лингвистичка истраживања српског језика у Румунији кретала су се између дијалектолошких истраживања и истраживања међујезичке интерференције – конкретно утицаја румунског језика на српски.¹² Ретке су студије које се баве неким другим аспектима српског језика, као, на пример, студија Јордане Марковић о српском језичком стандарду у Румунији (Марковић, 2008). Спорадично, у тешко доступним локалним издањима објављивани су архивски или теренски подаци који се тичу школа на српском језику (Dejanas, 2010; Шандић, 2011). Систематских социолингвистичких истраживања, која би указала на реалан статус српског језика, језичку компетенцију говорника српског језика, као и процес замене језика, заправо нема.

У теренским истраживањима српских заједница у Поморишју узгредно се дошло до теме савременог стања образовања на српском језику. Издавањем теме образовања из усмене историје и биографских прича формиран је корпус наратива, на који се може применити само квалитативна социолингвистичка анализа, а која би могла да осветли језичку идеологију Срба у Румунији.¹³ Прикупљена теренска грађа са истраживања Срба у Румунији не пружа објективну слику виталности српског језика, статуса српског језика, језичку компетенцију говорника и

---

¹¹ На Западном универзитету у Темишвару српски и хрватски језик нису формално организационо раздвојени, док на Универзитету у Букурешту постоје две одвојене катедре – за српски и за хрватски језик.

¹² Преглед лингвистичке литературе о српском језику у Румунији наведен је у студији Ћирковић 2015.

¹³ Истраживања језичке идеологије Срба у Румунији могла би представљати наставак постојећих истраживања језичке идеологије Срба у Белој Крајини, Словенија, лингвисткиње Тање Петровић (Petrović, 2008). Теренска квалитативна социолингвистичка истраживања Срба у Мађарској (конкретно у насељу Чип), које је обавила лингвистикиња Марија Мандић, такође указују на ставове саговорника о употреби и замени језика, при чему се истичу теме о вишејезичности, замени и одржању језика, теме о избору и унутаргрупној употреби језика у јавном простору, затим стигматизацији српског локалног говора, о употреби мађарског језика и сл. (Илић, 2011). Истраживања Марије Мандић показују и да садашња употреба језика у чипској говорној заједници показује висок степен корелације са годиштем говорника: у генерацији рођеној пре Другог светског рата присутна је симетрична двојезичност српског и мађарског, док у млађој генерацији доминира мађарски језик. Употреба српског језика се своди на комуникацију у породици, цркви, на часовима мањинског језика, током заједничких окупљања и у комуникацији са другим говорницима српског језика (Илић, 2010).

самим тим не могу се понудити конкретна решења из домена методике наставе са циљем одржавања, заштите језика и његове ревитализације. Теренски узорак добијен у истраживањима српских заједница у Поморишју може указати само на ставове о језику припадника српских заједница или ставове интервјуисаних наставника који предају у српским одељењима.

Квалитативни подаци о стању наставе српског језика у поморишким насељим добијени су у насељу Фелнак, у ком о школи, ученицима и српском језику говоре старији припадници локалне српске заједнице, у насељу Арад Гај присуствовано је настави српског језика, разговарано је са професорком о самој настави, наставним методама, уџбеницима и приручницима, а у насељу Велики Сепетар вођен је разговор са професором који предаје у српском одељењу локалне основне школе.

3.1. Образовање на српском језику у Фелнаку (жупанија Арад)

Током истраживања насеља Фелнак, истраживачки тим није непосредно дошао до релевантних података о броју ученика који похађају наставу на српском језику, о наставном плану и програму који се примењује, о организацији наставе, уџбеницима који се користе. Тема образовања на српском језику, историја школе, образовање и данашње стање били су елементи готово сваког обављеног теренског разговора. Узгредно се у разговорима са старијим саговорницима дошло до податка да школу похађа тек неколико ученика и то ромске националности, а присутно је незадовољство организацијом наставе. Ипак, ситуација са српским одељењем у Основној школи у Фелнаку није била лоша пре десетак година: до 2006. године учитељица у српском одељењу ове школе била је Емилија Никић, која је осим своје улоге у образовању имала велики значај и за целокупан културни живот српске заједнице у Фелнаку. Становници насеља Фелнак је памте и као активисту која је својим ученицима преносила важне елементе српске традицијске културе и српске православне традиције. Осим у Фелнаку о Емилијином ентузијазму и раду на очувању српске културе говори се и у другим насељима у жупанији Арад. Њена прерана смрт се сматра ненадокнадивим губитком за српски језик и српску културу.

3.2. Настава српског језика у Арад Гају (жупанија Арад)

У данас приградском насељу Арад Гај организована је факултативна настава српског језика, коју финансијски помаже Савез Срба у Румунији, са идејом да се члановима српске заједнице, без обзира на узраст, омогући да науче српски језик. Настава се одржава викендом, за њено извођење је ангажована учитељица која је стално запослена у српском одељењу у Основној школи у Батањи (Мађарска). Током истраживања јуна 2014. године истраживачи Балканолошког института САНУ пратили су наставу српског језика у Арад Гају, разговарано је са учитељицом о настави и условима за њено извођење, о ученицима који похађају наставу, као и о жељи родитеља да деца науче српски језик.

Наставу похађа двадесетак ученика различитих генерација – деца основношколског узраста, средњошколци и студенти. Сам град Арад нема српско одељење ни у једној основној школи, српски језик се не преноси с генерације на генерацију у породичном оквиру, па је све ређа употреба српског језика у породици, деца похађају школе на румунском језику, али и на широко распрострањеним интернационалним језицима (енглеском, немачком, француском). С обзиром на то да оваквој врсти наставе недостаје и формални институционални оквир,¹⁴ од званичних уџбеника ученици користе само буквар, а све остале, додатне материјале припремају сами родитељи уз помоћ учитељице. Додатни материјали, приручници за потребе наставе српског језика састоје се из тематских спискова речи, израза, фраза на српском језику, који су, с једне стране, преведени на румунски језик, али је урађена и транслитерација са српског ортографског система на румунски, јер је очито то један од лакших начина да полазници науче да читају. Иако се на часу не говори румунски језик, додатни материјали, приручници указују на то да се српски језик делимично учи посредством румунског језика. Будући да број од двадесет полазника који похађају наставу српског језика у Арад Гају није мали, јасно је да постоји потреба за институционализовањем наставе, одн. за отварањем српског одељења у Араду.

---

¹⁴ Овакву врсту наставе, у недостатку бољег термина, социолингвисткиње Ана Јовановић и Ивана Вучина Симовић називају „незваничном“. Организовање овакве врсте наставе карактеристично је углавном за савремену дијаспору, при центрима српске културе, најчешће при Српској православној цркви. Српски језик се на овај начин може учити и у приватним школама које организују и финансирају сами родитељи и удружења из дијаспоре (Јовановић, Вучина Симовић, 2012: 387).

3.3. Образовање на српском језику у Великом Сепетру (жупанија Тимиш)

Теренска истраживања у Великом Сепетру хронолошки долазе након истраживања у српским заједницама у жупанији Арад, па је искуство у истраживањима у жупанији Арад усмерило даља истраживања на образовање на српском језику и његово функционисање и у малим српским заједницама у жупанији Тимиш.¹⁵

У насељу Велики Сепетар постоји српско одељење Основне школе, у коме ученици похађају наставу на српском језику до четвртог разреда, а више разреде основне школе похађају на румунском језику. Током једнодневнoг истраживања у насељу Велики Сепетар разговор је вођен са учитељем који држи наставу у српском одељењу, али с обзиром да се настава већ била завршила, није било могуће пратити часове и имати непосредан контакт са ученицима. У разговору су дотакнуте различите теме – почевши од оних који се тичу самог образовања (функционисања и организације наставе, наставних планова и програма), смањења броја ученика, могућег гашења српског одељења, личног искуства учитеља у знању (компетенцији) српског језика његових ученика, нестајања српског језика кроз језичку асимилацију мањинског српског становништва у већинско румунско, па све до историјског прегледа српске заједнице и српских институција (некадашњи састав становништва насеља Велики Сепетар, досељавање Румуна из других крајева Румуније, функционисање Српске православне цркве, мешовити бракови Срба и припадника других етничких заједница) итд.

Српско одељење Основне школе у Великом Сепетру 2016. године похађа шест ученика, од којих је један ученик у припремном разреду, један ученик четвртог разреда, и четири ученика у првом разреду. С обзиром на тренутни број ученика и њихов узраст, процењује се да за три године српско одељење у Основној школи неће више имати ученика, и да ће доћи до његовог укидања. За разлику од тренутног броја ученика, у српском одељењу је 1998. године било 16 ученика. Пре двадесет година, и број професора који су говорили српски језик је био већи, данас само њих троје говоре српским језиком – учитељ у српском одељењу, професор

¹⁵ Историографски преглед институција Срба у Темишвару, укључујући ту и школе на матерњем српском језику дала је антрополошкиња Мирјана Павловић у својој обимној студији *Срби у Темишвару* (Павловић, 2012: 121–124).

физичког васпитања и професорка веронауке, доминантан језик је већински – румунски.

Настава на српском језику је раније постојала до седмог разреда, а „седмолетка“ је угашена након Другог светског рата.

3.3.1. Наставни план и програм

Према наставном плану и програму у првом разреду српског одељења основне школе, ученици би требало да савладају српску азбуку, а у другом разреду би требало да науче румунски алфабет. Међутим, наставни план је модификован и прилагођен реалној ситуацији – ученици већ на крају првог разреда знају и српску азбуку и румунски алфабет.

Ученици српског одељења имају часове и српског и румунског језика, с тим да је број часова српског већи – на недељном нивоу ученици српског одељења имају седам часова српског и четири часа румунског језика. Тиме се омогућава несметано праћење наставе након преласка на наставу на румунском језику. Осим часова језика (српског и румунског) у српском одељењу се и сви други школски предмети предају на српском језику. На српском језику се предаје и прати настава из предмета – математике, румунске историје, географије, музичке културе, ликовног итд. С обзиром на то да ученици након четири године настављају школовање на румунском језику, настава других школских предмета је адаптирана у складу са реалним потребама – ради несметаног наставка школовања на румунском језику, терминологија везана за конкретне предмете паралелно се предаје на оба језика.

3.3.2. Уџбеници на српском језику

Уџбеници намењени националним мањинама у домену су Министарства образовања Републике Румуније, па тако постоје уџбеници на српском језику за све школске предмете. Према наставном плану и програму, дозвољена је употреба уџбеника из Србије, али због разлике у наставним плановима и програмима Румуније и Србије, од уџбеника из Србије једино се може користити буквар.

3.3.3. Употреба српског језика у генерацији ученика основне школе данас

Иако постоје сви формални услови за очување српског језика у српској заједници у Великом Сепетру, реална ситуација на терену указује да ван наставе, па чак не увек ни у настави, српски језик није у употреби међу ученицима основне школе. Шест ученика српског одељења налази се у окружењу две стотине румунских ученика основне школе. Ван часова комуникација међу школском децом је на већинском румунском језику. Такође, иако се настава у српском одељењу одвија у целини на српском језику, ученици не користе активно српски језик – њихово знање се најчешће заснива на разумевању језика, али не и на активном говору, односно употреби.

До промене у језичкој компетенцији долази сменом генерација, а српски језик се ретко користи у породичном окружењу, што се рефлектује и на језичку компетенцију говорника средње и млађе генерације.

3.3.4. Улога телевизије у учењу и употреби српског језика

Близина Србије, односно бивше Југославије пограничној румунској зони (којој припада и насеље Велики Сепетар) становницима је пре пада комунистичког режима омогућавала алтернативни начин приступа информативним и забавним програмима (вести, музика, филмови, рекламе итд.) (детаљније о феномену утицаја српског језика путем телевизије и радија у Румунији у: Sorescu-Marinković, 2010: 8–9). То је био једини начин да имају контакт са „светом“, и са тим циљем је не само активно коришћен српски језик, већ су и Румуни из пограничних насеља учили српски језик.¹⁶

Након револуције у Румунији 1989. године, становницима Румуније је омогућено да прате телевизијске програме не само са територије бивше Југославије, већ и из других земаља. Програми српске телевизије данас више нису једина могућност обавештавања и забаве: у Румунији се данас путем кабловске телевизије прате информативни, музички и спортски програми, деца прате анимиране филмове и образовне програме, али, такође, ови садржаји су омогућени и на националној телевизији.

Данас се од телевизијских програма из Србије прате они искључиво забавног карактера (нпр. ДМ Сат), доступни на популарним каналима, на којима се, међутим, не могу наћи квалитетни образовни садржаји и информативне емисије. Телевизијски програм постао је доступан на свим

¹⁶ Уп. више: Sorescu-Marinković, 2010, 2012.

регионалним и интернационалним језицима, те познавање српског језика у информисању, образовању и забави данас губи на значају.

4. Закључак

Антрополошко-лингвистичка теренска истраживања српских заједница у поморишким насељима као и квалитативна социалингвистичка анализа теренских наратива о ставовима говорника српског језика указују на активну употребу српског језика скоро искључиво у најстаријој генерацији, док припадници средње и млађе генерације ретко користе српски језик. Чак и у породичном окружењу, у коме социалингвисти очекују употребу матерњег језика, српски језик се све ређе употребљава. Истраживања показују да ни настава није више домен у коме је гарантована употреба мањинског српског језика. Разлози за то су већинско, румунско окружење у школи, али и опште социјалне околности, попут мешовитих бракова, румунски језик је језик свакодневне комуникације, српске заједнице су веома мале и дисперзне да би и језик администрација био мањински, иако румунски Устав гарантује ова права. Настава на српском језику је и прилагођена овим околностима: у питању су, с једне стране, неизвесност постојања српског одељења, и с друге стране, редуктована употреба и пасивно знање српског језика ученика српских одељења. У употреби су уџбеници из Србије, али комбиновани са уџбеницима на румунском језику, примењују се наставне методе којима се ученици припремају за наставак школовања на румунском језику.

Обављена теренска истраживања указују на неопходност социалингвистичких истраживања која би требало да обухвате језичку компетенцију како најмлађих говорника српског језика, тако и говорника српског језика који припадају средњој и старијој генерацији, а све са циљем да се прецизно утврди статус српског језика и домени његове употребе. Реална слика употребе српског језика у српским заједницама у Румунији би омогућила унапређење наставе, у смислу проналажења најподеснијих наставних метода, прилагођених самим ученицима и њиховој језичкој компетенцији. Неопходна је и хитна израда стратегија за оснаживање и очување језика у овим заједницама. Самим тим језичка политика би се могла креирати у складу са реалним стањем и потребама говорника српског језика, а не искључиво у складу са формално правним оквирима – правима националних мањина, Уставом и другим правним актима. На тај начин би се омогућили услови за спречавање нестајања и замене српског језика, односно његово одржавање као мањинског језика.

Литература

- Вучина Симовић, Јовановић, 2011: Ивана Вучина Симовић, Ана Јовановић, Улога прве генерације говорника српског језика у процесу одржавања / замене језика у дијаспори, у: *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*. Књига 1 (Милош Ковачевић, ур.). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 335–349.
- Вучина Симовић, Јовановић 2015: Ивана Вучина Симовић, Ана Јовановић, Неке особености наративног дискурса говорника српског као матерњег и завичајног језика. *Српски језик*, XX, 669–688.
- Илић, 2010: Марија Илић, Метапрагматички дискурс Срба из Мађарске; ауторитет стандарда и контактни варијетет. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 53/1, 177–193.
- Илић, 2011: Марија Илић, *Сад од наши деца ми се радујемо да колко матерњег језика скупу и научу*: чипска говорна заједница и процес замене језика, *Етнографија Срба у Мађарској*, 6, 98–120.
- Јањић, 2015: Марина Јањић, *Српски језик за ученике у дијаспори (Методика наставе српског језика као завичајног)*. Универзитетски уџбеник, Ниш: ОЦД Проактив у Нишу.
- Јовановић, Вучина Симовић 2012: Ана Јовановић, Ивана Вучина Симовић, Одлике и потребе наставе српског као завичајног језика, у: *Структурне карактеристике српског језика*. Књига I (одговорни уредник Милош Ковачевић). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 383–395.
- Јовановић, Вучина Симовић, 2015: Ана Јовановић, Ивана Вучина Симовић, Настава српског као завичајног језика: Ко су ученици завичајног језика?, у: *Српски језик – од Вука до данас* (Милош Ковачевић, Јелена Петковић, ур). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 475–486.
- Марковић, 2008: Јордана Марковић, Српски језички стандард Срба у Румунији, у: *Српски језик у (кон)тексту*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 33–44.
- Павловић, 2012: Мирјана Павловић, *Срби у Темшивару*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Сикимић, 2016: Биљана Сикимић, Обредна јела у Војводини и Поморишју приликом клања свиња. Савремена теренска истраживања, *Slavisches Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen. Teil 1* (Aleksiev, Anatolij A. Etc. Hrsg.), *Philologica slavica vindobonensia* 2. Frankfurt am Main [u.a.], 157–180.
- Ћирковић, 2015: Светлана Ћирковић, Истраживања српских заједница у жупанији Арад у Румунији: Антрополошколингвистичка анализа

- наратива о прављењу [чеснице]. *Исходишта* I. Темишвар: Савез Срба у Румунији / Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 455–472.
- Шандић, 2011: Љубомир Шандић, *Монографија српске заједнице из Арад Гаја. III књига – О нашем благу*. Арад.
- Clyne 2003: Michael Clyne, *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages*. Cambridge University Press.
- Cummins, 2005: Jim Cummins, A Proposal for Action: Strategies for Recognizing Heritage Language Competence as a Learning Resource within the Mainstream Classroom. *The Modern Language Journal*, 89/ 4, 585–592.
- Ćirković, 2015: Svetlana Ćirković, Tradiția vie a sârbilor din județul Arad: cesnița (česnica), u: *Populații și Patrimoniul Imaterial Euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții vii*. (Elena Rodica Colta, coord.). București: Centrul Cultural Județean Arad. Editura Etnologică, 148–176.
- De Bot, Gorter, 2005: Kees De Bot, Durk Gorter, A European Perspective on Heritage Languages. *The Modern Language Journal*, 89/ 4, 612–616.
- Dejanac, 2010 (prior.): Dušan Dejanac, *Iz školskog života: dokumentarni prilozi istoriji školstva Banata i Pomorišja prvih decenija 19. stoleća*. Kikinda: Borac.
- Edwards, 1992: John Edwards, Sociopolitical Aspects of Language Maintenance and Loss. Towards a Typology of Minority Language Situations, u: *Maintenance and Loss of Minority Languages* (Willem Fase, Koen Jaspaert, Sjaak Kroon, eds.). John Benjamins Publishing Company, 37–54.
- García, 2005: Ofelia García, Positioning Heritage Languages in the United States. *The Modern Language Journal*, 89/ 4, 601–605.
- Henne-Ochoa, Bauman, 2015: Richard Henne-Ochoa, Richard Bauman, Who is responsible for Saving the Language? Performing Generation in the Face of Language Shift. *Journal of Linguistic Anthropology*, 25/ 2, 128–149.
- Paulston 1994: Christina Paulston, *Linguistic Minorities in Multilingual Settings. Implications for Language Policies*. John Benjamins Publishing Company.
- Petrović, 2008: Tanja Petrović, *Ni tamo, ni 'vamo. Srbi u Beloj Krajini i njihova jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Polinsky, 2008: Maria Polinsky, Heritage Language Narratives, u: *Heritage Language Education. A New Field Emerging* (Donna M. Brinton, Olga Kagan, Susan Bauckus, eds.), New York and London: Routledge, 149–164.
- Sikimić, 2013: Biljana Sikimić, Između dijalektologije i antropologije: bunjevačka terenska građa, u: Žarko Bošnjaković/ Biljana Sikimić, *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Subotica–Novi Sad: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine · Matica srpska.
- Sikimić, 2015: Biljana Sikimić, Obiceiurile legate de tăierea porcilor la sârbi de pe Valea Mureșului (Pomorișje). Cercetări de teren contemporane. *Populații și Patrimoniul Imaterial Euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții*

- vii. (Elena Rodica Colta, coord.). Bucureşti: Centrul Cultural Judeţean Arad. Editura Etnologică, 119–147.
- Sorescu-Marinković, 2010: Annemarie Sorescu-Marinković, Serbian Language Aquisition in Communist Romania. *Balkanica*, XLI, 7–31.
- Sorescu-Marinković, 2012: Annemarie Sorescu-Marinković, The World through the TV Screen. Everyday Life under Communism on the Western Romanian Border. *Martor – Museum of the Romanian Peasant Anthropology Review*, 173–187.
- Wiley, 2005: Terrence G. Wiley, The Reemergence of Heritage and Community Language Policy in the U.S. National Spotlight. *The Modern Language Journal*, 89/ 4, 594–601.

Svetlana M. Ćirković

**EDUCATION IN SERBIAN LANGUAGE IN THE REGION OF MUREŞ
RIVER TODAY**
(Summary)

This contribution is basically concerned with the qualitative analysis of three cases of classes in Serbian language in settlements of Felnac, Arad Gai and Sânpetru Mare, which belong to the region of Mureş river. The classes in Serbian language in settlements Felnac and Sânpetru Mare are institutionalized within the Serbian departments of primary schools in these settlements. Serbian language classes in the settlement of Arad Gai, the suburb of the town of Arad, are organized with the support of the Association of Serbs in Romania. Qualitative sociolinguistic analysis of narratives about the attitudes of Serbian language speakers, as well as the attitudes of teachers who teach in the Serbian language indicates a declining number of speakers of Serbian language in the region of Mureş river, as well as that speakers belong to the oldest generation, that the youngest generation of speakers, and even students that attend classes in Serbian language, do not use Serbian language in wide range of linguistic domains. The studies indicate the drastic reduction in number of students of Serbian classes in the last twenty years, the adaptation of teaching to passive knowledge of the Serbian language in the generation of primary school students, on the one hand, and the possible reversal of the Serbian classes to the small number of students, on the other. Although the primary goal of the field researches were not the consideration of socio-linguistic situation, nor the studies were primarily designed to integrate the language preservation, subsequently was concluded that the language situation had pointed to the need to language preservation, and the prevention of language shift.

Key words: Serbs in Romania, fieldwork researches, Serbian language, diaspora, primary education, minority language, language preservation.

Благоје Чоботин*
Свештеник**

ИМЕНА СРПСКЕ ДЕЦЕ КРШТЕНЕ У СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ У КЕТФЕЉУ ТОКОМ XIX, XX и XXI ВЕКА

Ова студија има за циљ да представи и анализира имена која су православни србски верници из Кетфеља, Тимишка жупанија, давали својој деци, током XIX; XX; и XXI. века, приликом крштења у кетфрељску Србску цркву. Ова студија може нам помоћи да лакше разумемо начин на који је синкретистички и потрошачки дух времена у који живимо утицао и на Србску православну заједницу у Кетфељу да прихвати да приликом крштења рођене деце, овима надене имена позајмљена од других народа и туђих култура, свакако, стране свом србском националном као и православном хришћанском етосу.

Овај рад ће нам, такође, изнети и брајчано опадање чланова Србске кетфељске заједнице током наведеног периода.

Кључне речи: имена, деца, Црква, Православна, србска, парохија, заједница, Кетфељ.

Породична пракса Срба не само у Кетфељу, већ у целом Банату је била да новорођени члан породице, на крштењу, од кума, добије најчешће, име једног од дедова или бака, (углавном са очеве стране, али и са мајчине) или кум свом кумчету надене име неког од своје деце, или чак своје име. Било је случајева када је кум давао кумчету неко ново име, али и случајева када је кум прихватао име које су родитељи наменули своје детету.

У православној цркви одређена је молитва коју свештеник чита над новорођеним, у осми дан од рођења детета и тада се детету даје име. То

---

* avasrb@yahoo.com.

** Рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији „Истраживање културе и историје Срба у Румунији”, који финансира Савеза Срба у Румунији.

наш народ зове: име које је дете добило на знамењу. То име сада дато детету, са знањем или без знања и присуства кумова, може остати и на даље, те приликом крштења свештеник ће дете крстити истим именом или ће, на захтев кума или родитеља, детету да мења име. Име које је дете добило приликом благосиљања у осми дан може да се промени на крштењу, или не мора, али име којим је дете крштено остаје током целог живота, док год овог буде било. Именом којим је био крштен, овим ће именом касније, дотична особа, да буде поменута у молитвама на богослужењима, овим ће именом да буде венчана, сахрањена и касније помињана на поменима и парастосима. И ако се дешава да поједине особе при крштењу добију једно име, а касније, у животу, из милоште или других разлога, њих људи прозову другим именом, главно име остаје једино оно које је свако добио на крштењу и којим се дотична особа помиње у Цркву као и у званичним документима.

У новије време, под утицајем туђих култура и пракси, стране духу нашег народа, родитељи су почели својој деци да дају и по два имена, што није правилно и поготово што дете, будући крштено у цркви, пред Богом не може имати два имена.

Из онога што ћемо даље изнети можемо да приметимо да су у старини, кумови и родитељи давали својој деци, при крштењу *српска*, односно православна имена. Овде можемо рећи да сваки православни народ, има своја национална специфична имена. Најчешће су то имена најомиљенијих светитеља у дотичном народу, и ако, данас, младе породице, при крштењу, својој деци дају имена страна духу народа ком припадају.

У Кетфељу, у раздобљу од 1896. године по све до прве деценије двадесетог века, као већ наслеђена традиција у именовању деце при крштењу, наставило се са давањем такозваних „српских” имена, као и имена појединих православних светаца.

Име које су кетфељчани најчешће давали својој деци јесте МИЛАН. Ово име се у Матичним књигама рођених помиње чак 92 пута. Следедће име које се помиње 51 пут, јесте женско име: ЗОРКА. 46 пута се помиње име ЖИВКО, док се ДУШАН помиње свега 33 пута. Следе даље:

32 пута: Даница и Милица

28 пута: Љубица

26 пута: Драгољуб

25 пута: Ката и Милева

24 пута: Косена и Рада

23 пута: Добромир
22 пута: Милка и Маринко
21 пута: Даринка, Катица, Милорад, Светозар
20 пута: Јелена
19 пута: Влада, Иван и Сава
18 пута: Меланија
16 пута: Мисирка, Милутин, Мирко, Радивој, Илија
15 пута: Мила, Васа, Јова, Јаца, Мита
12 пута: Добринка, Иванка, Милина и Мисирка
11 пута: Смиљанка, Велинка, Лепосава, Владимир, Војислав, Лазар, Младен, Славко
10 пута: Ангелина, Паулина, Савета, Димитрије
9 пута: Биљана, Јована, Јагода, Круна, Марина
8 пута: Драга, Бранка, Љубомир, Слободан
7 пута: Марија, Мара, Велко, Георгије, Милош, Миливој, Стева
6 пута: Анђелија, Јуста, Маца, Смиља, Соса, Јасмина (1970)¹, Радојка, Снежана, Славица (1973); Александар, Андрија, Драгутин, Ђура, Жива, Јоца, Миша, Драга, Љубиша, Петар
5 пута: Кристина, Ленка, Весна, Драгица, Делија, Емилија, Мирјана, Миланка, Тања (1979); Иса, Јова, Пера, Драгослав, Ђура, Миодраг, Саша (1975), Хранислав, Чедомир
4 пута: Анђелка, Вера, Весела, Видосава, Ђулијана, Пава, Сара, Славна, Сиди, Зорица, Тереска, Горица, Загорка, Јасна (1982), Јадранка (1972), Јустина, Ковинка, Љиљана (1946), Љубинка, Маријана, Нада, Оливера, Пава, Стефанија; Благоје, Василе, Далибор, Жарко, Ђука, Ненад, Борислав, Зоран, Миодраг, Марко, Мирослав, Прадраг, Радислав, Стефан, Штева (1910)
3 пута: Бијанка (1981), Бојана, Вукосава, Ђула, Лела, Мила, Персида, Далиборка, Ђурђина, Маја (1998), Михајела (1984), Огњанка, Персида, Рајка, Славујка, Сорина (1970), Сања, Светлана, Чарна; Акса, Витомир, Видак, Јефта, Љубко, Милоје, Никола, Светислав, Танасија, Горан, Јасмин (1988), Цвеја, Лука, Михајо, Милојко, Небојша, Срђан (1948), Ћира, Цвеја (1920)
2 пута: Александра, Ана, Анка, Андреја (2000), Аница, Босилка, Василија, Вероника (1951), Верица, Гоца, Драгиња, Даја, Дејанка, Драгана, Гордана, Живана, Пијада, Ракила, Дениса (1994), Дојна (1955), Дарија (2011), Дијана (1980), Драгослава (1927), Десанка, Ђурђевка,

---

¹ Цифре у загради означавају годину када се први пут помиње дотично име.

Екатерина, Зора, Звезданка, Златица (1969), Јадранка (1972), Јаворка (1941), Корнелија, Ливија, Миљана, Милија, Митра, Невенка, Олгица, Планинка, Ракила, Тинка, Тијана(2002); Алекса, Арса, Златоје, Јунгић, Ника, Новак, Божидар, Бобан (1971), Витомир, Радован, Шандор, Дарко (1984), Данијел (1995), Дејан (1949), Ђурица, Ђока, Злата, Златоје, Јаша(1948), Момчило, Миосав, Никица, Огњан, Оливер, Павле, Радован, Слађан, Синиша, Теодор, Чеда (1937), Шандор (1916).

1 пут: мушка имена: Анта, Аксентије, Аврам, Алекса, Андреј, Александру, Аљоша, Аурелијан, Адријан, Алин (1972–1978);_Бошко, Богдан (2012), Бора, Бата, Бранислав, Борис, Борко (1978); Валерија, Велемир, Веселинко, Ваја, Видоса, Валентин (2002), Виорел (1972), Гавра, Гаврило; Душика (1948), Душко (1985), Давор, Даворин (1978); Добривој, Драгомир, Дорел (2005), Далијан (2005), Давид (2014); Емануел (1978); Живорад (1958), Живица (1988); Зака, Златко (1982), Златибор (1974), Здравко (1975); Игњат; Јоан (2006), Јоаким, Јулијан (1985); Кузман, Клаудије (1982), Кристијан (1985), Клемент (1975), Космин (1977); Лута, Лукас (1912); Љуба; Миленко, Матија (2013), Милета, Мирча (1961), Милован (1974), Миладин (1974), Марчел (1980), Михаил (1949), Михај (1955), Мојсије (1954); Нова, Николај, Неда, Недељко; Овидију (1971); Панта, Петришор (2002); Радослав (1954), Радика (1954), Радиша (1991), Ратомир (1916), Разван (2012), Рареш (2016); Стефа, Стојан (1979), Србислав (1933), Станислав (1961), Славољуб (1961), Сафет (1969), Среда (1949); Томислав, Тихомир (1968), Флорин (2002); Хајнрих (1915); Цветко (1912); Чипријан (1982).

Женска имена: Алексија, Анисија (2007), Алис (2008), Аница, Анка, Адина, Алмира (1975); Бранка, Бобана (1986), Божица (1988), Борислава (1958), Вера(1967); Владислава, Валерија, Викторија (1972), Војислава (1951), Верослава (1969), Вида, Валентина (1977); Грозданка, Габријела (1952), Горана (1968); Дивна (1937), Дана, Данка, Дренка, Душица, Дубравка (1981), Драгица, Данијела (1977), Даријана (2005), Ђорђета (1968), Ђулка, Емануела (2002); Живка; Златиборка (1979); Ивана (2012), Јелкица, Јелица, Југославка (1934), Ковиљка, Кова, Круница, Карла (2004), Камелија (1960), Констанца (1954), Корина (1970); Латинка, Ланка, Лаура (2005), Лавинија (2016), Леонора (1931), Лоредана (2000), Лина (1960), Лучика (1996); Љубичица; Милена, Мица, Марика (1965), Магдалена, Магдалина, Мела (1975), Милија; Неранца (1936), Невена (1971); Орнела (1977); Пијада, Патриција (2008); Родика (1961); Слађана, Славојка, Савка, Слободанка, Софија (1960), Силвана (2005), Станислава

(1984), Споменка (1983), Сузана (1988), Симона (1976), Спасојка; Теодора, Тамара; Феличија (1969); Хаљина (1978); Цветанка (1958).

Након исписивања имена из Матичних књига крштених и извршене анализе, може се закључити да су, у деветнаестом и првој половини двадесетог века, у Кетфељу, при крштењу, деци давана стара српска, класична имена: Маринко, Косена, Зорка, Душан, Светозар, Сава, Мисирка, Владимир, Бранко, Драгољуб, Милан, Ката, Љубица, Милева, Даница, Савета, Стеван, Милка, Катица, Рада или Радивој, Милица, Живко, Меланија, Марина, Паулина, Косена, Лепосава, Војислав, Олга, Илија, Мита, Даринка, Добромир и још нека која нису толико честа.

Осим ових имена, у првим деценијама и средином двадесетог века почињу да се појављују и новија имена која до тада нису била давана деци, као што су: Алексија, Арса, Акса, Анђелка, Александар, Аница, Анђелија, Бранка, Богдан, Бранко, Бисерка, Божидар, Благоје, Вера, Видак, Веселинко, Верица, Видосава, Гавра, Гаца, Гордана, Горица, Драгица, Дивна, Душика, Драгиња, Дејанка, Душица, Делија, Дејан, Ђула, Ђурица, Ђурђина, Живана, Живка, Жарко, Зорка, Зака, Златоје или Златомир, Зорица, Илија, Иса, Јаворка, Јелена, Јелкица, Јуста, Јагода, Јован, Јелисавета, Ковиљка, Кова, Косена или Коса, Лаза, Ленка, Ланка, Лела, Љубинка, Љубомир или Љуба, Миленко, Мирјана, Момчило, Мица, Мара, Мисирка, Миливој, Миосав, Мирослав, Милош, Милка, Невенка, Нада, Олгица или Олга, Петар или Пера, Паја, Паулина, Ружица, Радојка, Слободан и Слободанка, Смиљана, Светозар, Стеван или Стефан, Стојанка, Танасија, Тинка, Ћира, Хранислав, Цветко или Цвеја. Ово су само имена која се најчешће јављају у првој половини двадесетог века, а свакако да има и других, само што нису толико честа.

Почев од друге половине двадесетог века, поготово од седме и осме деценије, почињу да се појављују не само новија српска имена, већ се почињу јављати и румунска имена која су давана деци при крштењу. А то значи да се структура становништва почела мењати, да се повећао број мешовитих породица, српско-румунских, и да је процес лагане асимилације полако почео. Такође, то доказује и почетак природног нестајања српских породица из Кетфеља, као резултат преселења у град младих и млађих српских породица због запослења у тадашњим предузећима и фабрикама. У селу су остале старије особе и веома мали број млађих породица. То се, јасно може закључити по броју вршених крштења, поготово, од педесетих година прошлог века. Као доказ, ево имена која се појављују после педесетих година двадесетог века: Анка,

Аурелијан, Адина, Алмира, Адријан, Алин, Александра, Андреј, Александру, Бијанка, Бобана, Борис, Божица, Бобан, Борко, Беба, Босилка, Велемир, Виорел, Викторија, Вероника, Видосав, Весна, Василе, Валентина, Владислава, Горан, Горана, Гаврило, Душко, Давор, Даворин, Далибор, Далиборка, Дубравка, Дарко, Дениса, Данијел, Данијела, Ђорђета, Емануел, Живица, Зора, Златко, Златибор, Златиборка, Златица, Здравко, Јулијан, Јадранка, Клемент, Космин, Клаудије, Кристијан, Корнелија, Камелија, Корина, Лина, Лучика, Ливија, Маријана, Мирча, Милован, Миладин, Мела, Марчел, Михајела, Михај, Небојша, Невена, Оливер, Оливера, Овидију, Орнела, Предраг, Радислав, Родика, Софија, Славица, Саша Сорина, Споменка, Сања, Светлана, Сузана, Сафет, Симона, Славољуб, Тихомир, Тања, Теодора. Читајући ова имена, постаје јасна чињеница да је број чистих српских породица у паду, узимајући у обзир и напомену да су ово имена и русинске деце, јер су сеобом у Кетфел, четрдесетих година, све русинске породице постале чланице српске православне парохије. Напомињемо да се, у Кетфелу, румунска црква, односно румунска парохија оформила и почела да активише тек у шесту деценију прошлог века. До тада, као православна, у Кетфелу је постојала једино српска црква. Мешовити бракови су почели да се јављају не само у српској заједници, већ, у мањој мери, свакако, и у русинској заједници, те је утицај румунских имена преовладао.

Све до педесетих година двадесетог века Кетфелчани су знали да својој деци дају имена православних светитеља: Ана, Ангелина, Василије, Владимир, Јован, Јустина, Димитрије, Марија, Милутин, Александар, Георгије, Екатерина, Лазар, Лука, Михајло, Никола, Павле, Петар, Стефан. А такође увелико су кориштени и диминутиви ових имена, као што су: Аница, Анка, Анђелија, Анђелка, Анђа, Васа, Влада, Јоца, Јова, Јована, Јуста, Мита, Митра, Маца, Марика, Марина, Лута, Саша, Шандор, Ђура, Ђурица, Ђурђевка, Ђурђина, Ката, Катица, Лаза, Лукас, Миша, Михаил, Михај, Ника, Паја, Пава, Паулина, Пера, Персида, Петришор, Стеван, Стева, Стефа, Штева.

Српско име: Радивој, претворено је у Рада, Радислав, Радика, Радослав, Радојка; Борислав постаје Бора; Верослава постаје Вера и Верица; Видосава се претвара у Виду, Витомир се скраћује у Виту, Грозда постаје Грозданка; Давор постаје Даворин; Дана постаје Данка; Драга прелази у Драгицу; Душана претварају у Душику; Ђулу преимењују у Ђулку и Ђулијану; Катица постаје Ката; Ковинка постаје Кова; Круница постаје Круна; Злата се претвара у Златомира, Златоју и Златка; Зорица постаје Зора, Лепосава се скраћује и постаје Лепа,

Миланка постаје Милка или Мила; Милоја постаје Милојко и Милован; Милицу из милоште претварају у Мицу; Олгица се скраћује и постаје Олга; Нова се преимењује у Новака, Радојка постаје Рајка, Чедомир постаје Чеда; Жива се мења и постаје Живица и Живорад; Љубомира преимењују у Љубу; Цветко постаје Цвеја.

Као и другим местима, и у Кетфељу се срећу „имена парови“ или „парна имена“, односно и мушка и женска варијанта истог имена, као што су: Александар и Александра, Андреј и Андреја, Бобан и Бобана, Борислав и Борислава, Бранко и Бранка, Василије и Василија, Видосав и Видосава, Владислав и Владислава, Горан и Горана или Горјана, Драган и Драгана, Душан и Душица, Дејан и Дејанка, Емануел и Емануела, Жива и Живана, Живко и Живка, Јасмин и Јасмина, Јован и Јованка, Иван и Иванка, Огњан и Огњанка, Слађан и Слађана; Слободан и Слободанка; Станислав и Станислава; Теодор и Теодора; Златибор и Златиборка, Злата и Златица, Цвеко и Цветанка.

Трећи миленијум открива нам још трагичније чињенично стање. Број новорођених и крштених је изузетно мали, било је година у које се није родило ниједно дете. Од целокупног броја крштених у трећем миленијуму, најмање је српске деце. Углавном су то деца мешовитих породица русинско-румунских, српско-румунских или чисто русинских и румунских породица. Имена деце рођена и крштена после 2000. године најмање су српска: Андреја, Анисија, Алис, Валентин, Дијана, Дорел, Далијан, Далијана, Дарија, Давид, Ђулијана, Емануела, Ивана, Јоан, Карла, Корнелија, Лоредана, Лаура, Лукас, Лука, Лавинија, Матија, Петришор, Патриција, Разван, Рареш, Тијана, Флорин.

Од 1896² године, у Кетфељу је крштено свега 2106 детета.

У периоду 1896–1900. крштено је свега 193 деце.

У периоду 1900–1950. крштено је свега 1354 деце.

У периоду 1950–2000. крштено је свега 502 деце

У периоду 2000–2016. крштено је свега 57 деце

У периоду 1896–2016. крштено је свега 2106 деце

Највећи број деце крштено је 1912. године, свега 64 деце, док је 2007. крштено само једно дете, а 2008. и 2009. године није крштено

---

² Нажалост, старије матичне књиге од 1895. године, држава је покупила из свих наших парохија и оне се сада налазе у Државном архиву.

ниједно дете. У последње четири године деветнаестог века, крштено је свега 193 детета, за разлику од само 57 детета крштених у првих шеснаест година трећег миленијума. Такође, велика је разлика у броју крштене деце у првој половини двадесетог века, свега 1354, док је у другој половини истог двадесетог века крштено скоро пет пута мање деце, свега 502 детета.

Свакако да сви ови подаци нису нимало охрабрујући, напротив. Међутим, то су истините чињенице које указују на оно што следи: да се у будућности деси са нашим српским родом на овим просторима. Уколико учинимо исту анализу имена деце крштене и у осталим нашим парохијама, приметимо исто чињенично стање. То је један неминован и незаустављив процес и прави показатељ свих наших слика и прилика не само у Кетфељу, већ у свим нашим местима где живе Срби.

Blagoje Ciobotin

NAMES OF SERBIAN CHILDREN BAPTIZED IN THE ORTHODOX CHURCH IN KETFEL IN THE 19TH, 20TH AND 21ST CENTURIES

(Summary)

The main theme and the purpose of this study is to present and analyze the names that the orthodox Serbian believers from Ketfel (Gelu), Timiș County, chose for their children throughout the 19th, 20th and 21st centuries, on the occasion of their baptism in the Orthodox Serbian Church. This study helps us to understand the way in which the syncretic and consumerist spirit of the society we are living in influenced the Serbian community in Ketfel to such an extent as to accept and even choose for their own children baptism names which were adopted from other cultures and nations, considered to be strange to their own people, as well as to the Christian Orthodox ethos.

The study also presents the numerical involution of the Serbian community from Ketfel throughout the period mentioned above.

Key words: name, children, church, Orthodox, Serbian, parish, community, Ketfel.

Václav Štěpánek*

Institut slavistike Filozofskog fakulteta Masarikovog Univerziteta, Brno, Češka
Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

ČESI NA BANATSKOJ VOJNOJ GRANICI U PRVOJ POLOVINI 19. VEKA

Dvadesetih godina 19. veka krenuo je u pravcu najistočnijeg dela Banatske vojne granice poslednji veći talas kolonista koji su poticali iz čeških zemalja. Bili su to i Česi i Nemci koji su u ovoj oblasti osnovali brojne nove naseobine. Nepovoljni uslovi u planinskim oblastima doveli su do gašenja nekih od sela a njihovi meštani bili su prinuđeni da traže novi dom. Mnogi češki kolonisti su odlazili i iz uspešno osnovanih sela tražeći bolje uslove. Obe grupe su se potom naseljavale u južnom, ravničarskom delu Banatske vojne granice, gde su u to vreme već postojala stabilizovana sela, naseljena prevashodno srpskim življem. Česi su se u tim selima nastanjivali od 30. godina 19. veka i tako dolazili u bliski kontakt sa srpskim graničarima.

Rad se većim delom zasniva na izvornoj građi koja se nalazi u vlasništvu potomaka čeških kolonista, kao i na arhivskim istraživanjima. Predstavlja doprinos diskusiji o nastanku i funkcionisanju multikulturnog i multietničkog društva u južnom Banatu.

Ključne reči: Banatska vojna granica, kolonizacija, Česi, banatsko selo

Dvadesetih godina 19. veka kreće u pravcu najistočnijeg dela tadašnje austrijske vojne granice, u još veoma retko naseljenu oblast južnog Banata, nekoliko talasa čeških kolonista u potrazi za boljim životom i zemljom. Nakon niza godina napornog rada mnogima od njih to i polazi za rukom, te se tako u toj oblasti stvara relativno brojna i jaka češka manjina.¹

---

* v.stepanek@int-cz.com

¹ Česi nemaju u Evropi previše veliku dijasporu – izuzev Banata Česi još žive, ne računajući naravno savremenu emigraciju, u Beču, u Slavoniji u okolini Daruvara, Ukrajini (oblast Volinje u sverozapadnoj Ukrajini), i u nekoliko sela u Moldaviji. (Dakako, u Ukrajini i Moldaviji je češka dijaspora zahvaljujući reemigraciji u Češku zapravo već skoro sasvim nestala). Zbog toga je češka manjina u Banatu uvek privlačila pažnju pre svega čeških etnografa. Sa etnografskog i delimično istorijskog gledišta relativno dobro je proučena češka manjina u Rumuniji. I u jugoslovenskom delu Banata je šezdesetih godina 20. veka teklo

Ukoliko želimo da nešto više približimo složene početke češkog naseljavanja Banata, moramo istaći i neke manje-više poznate istorijske činjenice. Posle priključenja Banata Habsburškoj monarhiji, što je bio rezultat mira u Požarevcu (1718) i neuspelog rata monarhije sa Otomanskom imperijom 1738–1739, pristupio je bečki ratni savet formiranju Banatske vojne granice po uzoru na već postojeće na zapadu (u Slavoniji ili Lici). Granica je imala potpuno vojno uređenje, u kojem je vrhovna komanda predstavljala zemaljsku upravu, a komanda regimenti distriktnu upravu. Vojno uređenje banatske granice nije, međutim, teklo bez problema. Najpre je od 1766. do 1768. godine postepeno formirana ilirsko-banatska graničarska regimenta (puk) (Vaníček, 1875a: 185) sa štabom u Beloj Crkvi. Grad je osnovao prvi upravnik Banata grof Klaudius Florimund Mersi na raskršću puteva od Temišvara i Oršave do Nove Palanke, na mestu poznatom u srednjem veku kao Alba Ecclesia. U početku su ga naseljavali uglavnom Nemci iz severnih nemačkih zemalja tadašnjeg Svetog rimskog carstva, Srbi su tu počeli da se doseljavaju tek od 1751. godine (v. Jovičić, 1970: 10). Njoj je kasnije priključen vlaški bataljon, formiran na istoku teritorije, čime je stvoren novi vlaško-ilirski puk, čije je sedište preneseno u Karansebeš, dok je na zapadu banatske granice formiran nemački banatski puk sa štabom u Pančevu. Najzad, 1845. godine, vlaško-ilirski puk biva podeljen na srpski (ilirski) banatski puk sa sedištem u Beloj Crkvi i rumunski banatski puk sa sedištem u Karansebešu. Vojna granica prestala je da postoji između 1871. i 1873. godine, nakon što je u ovim oblastima, zahvaljujući jačanju srpske države, definitivno opala pretnja od turskih najezda. Tada su organi uprave u okviru komandi pukova transformisani u sreske uprave, magistrature i političke opštine, da bi 1873. godine banatski pukovi bili potpuno provincijalizovani i priključeni zemljama svetoštepanske krune.

Teritorija vlaško-ilirskog puka je nakon poslednjeg austrijsko-turskog rata od 1788. do 1790. godine doslovno opustela, tako da je bilo neophodno početi sa propagiranjem nove kolonizacije. Tome je izrazito potpomogao novi zakon (*Grenzgrundgesetze*), donet 1807. godine, koji je regulisao odnose na celokupnoj tadašnjoj austrijskoj vojnoj granici. Zakon je između ostalog definisao uslove zemljišnih poseda na Granici i određivao veličinu graničarskih imanja. Tako je za kuću, okućnicu i baštu, bez obzira na celokupnu površinu „grunta“, određivao jedno jutro, a kao osnovnu površinu seoskog gazdinstva na teritoriji vlaško-ilirske regimente 18 jutara obradivog zemljišta i 6 jutara livada, ukupno 24 jutra (radilo se dakle o gazdinstvu veličine pola sesije) (Vaníček, 1875b: 144 i dalje). Međutim, u praksi kolonizacije se na teritoriji vlaško-ilirskog puka ovakva gazdinstva nisu dodeljivala, te je osnovna

---

opširno etnografsko istraživanje, međutim dublja analiza istorijskog razvitka češkog naseljavanja do danas nije temeljno obrađena.

površina za novopridošle skoro bez izuzetka iznosila 9 jutara obradivog zemljišta i 3 jutra livada (zapravo četvrtina sesije), dok su pašnjaci pripadali isključivo opštini. Štaviše, na teritoriju ovog puka kolonisti nisu dolazili na gotovo, dodeljenu površinu su doslovno morali da osvoje teškim radom na krčenju bukove prašume, kojom je bila obrasla većina teritorije brdovite Banatske klisure i podgorja Almaša ili Semenika, gde je karansebeška vojna uprava odredila mesta za nove naseobine.

Kolonizacija na ovoj teritoriji se iz mnogo razloga, posebno zbog napoleonskih ratova, počela razvijati tek dvadesetih godina 19. veka i bila je isključivo vezana za teritoriju Češke, odakle je u dva talasa ovamo prispelo kako češko, tako i nemačko stanovništvo. Najpre, u periodu od 1823. do 1826. godine, dolaze češki kolonisti kao drvari preduzetnika Mađarlija. Zatim, 1826. godine, kampanju za narednu kolonizaciju započinje upravnik Banata feldmaršal Andreas Šneler, i komandant vlaško-ilirske regimente pukovnik Mihael Draženović (Schmidt-Brentano, 2007: 38; *Militär-Schematismus*, 1826: 245; Kneschke, 1859: 568) na čiju molbu se Dvorski ratni savet obraća češkom namesništvu sa zahtevom da se dozvoli vrbovanje i oslobađanje kmetova zainteresovanih za preseljenje. Iseljenici su naime morali biti oslobođeni kmetstva i opremljeni otpusnicom i pasošem (*Entlassungschein* i *Exhibitori Praesentium*) koje je izdavalo namesništvo. Kolonistima je bila obećana (a takođe i isplaćena) novčana pomoć za put i u prvih deset godina boravka², desetogodišnje oslobođenje od dažbina, besplatno seme za setvu, dodela stoke i poljoprivrednog alata, građevinski materijal i pomoć erara pri izgradnji obitavališta, dok se dodeljivanje gazdinstava u nasledni zakup podrazumevalo. Prema informacijama iz letopisa čeških doseljenika u Ablijanu (Češkom selu) i iz Kruščice kolonisti su po dolasku na odredište dobijali od svoje čete još tri godine po četiri krajcara dnevno po osobi, a zatim još naredne četiri godine dva krajcara dnevno.

Ovakvi uslovi su, razumljivo, namamili na hiljade zainteresovanih. Carski namesnik grof Karlo Hotek morao je čak u ime češkog namesništva da zatraži od Dvorskog ratnog saveta da zaustavi dalje vrbovanje kolonista iz bojazni da bi neki delovi Češke mogli ozbiljno da opuste. Prema izveštaju iz 1830. godine (von Czoernig, 1855: 108) u naseobinama izgrađenim tokom sedam godina kolonizacije živelo je već 3.880 Čeha i Nemaca iz Češke. U drugom kolonizacijskom talasu nastale su naseobine (u zagradi broj stanovnika) Weizenried-Gernik (469), Schnellersruhe-Bigr (266), Ravenska-Rovensko (237), Eibental (356), Frauenwiese (186), Neu Zupanek (43),

---

² *Pamětní kniha obecni, pro obecnstvo české obce Ablianské zřízená . . . leta Páně 1868*, u privatnom posedu u Češkom Selu, str. 8 (dalje *Letopis Ablijanske opštine*); *Pamětní kniha pro obyvatelé české obce Kruščické zřízená . . . leta Páně 1890*, u privatnom posedu u Beloj Crkvi, str. 6 (dalje *Letopis Kruščické opštine*).

Schöntal-Panjaska (281), Schumitza-Šumice (123), Weidental (597), Wolfsberg (444), Wolfswiese (256), Lindendorf (166). U prvom, „preduzetničkom“ talasu bila su osnovana ili dopunjena sela Sveta Helena (338) i Elizabethfeld (118). Naseobina Elizabethfeld se međutim ubrzo nakon ovog popisa ugasila zbog nedostatka vode i njeno stanovništvo se većim delom preselilo u Svetu Helenu (v. Milleker, 1926: 22 i d; von Czoernig, 1855: 108 i d).³

Novi kolonisti su 1831. godine uspeli da zaseju 636 jutara i 1.100 kvadratnih hvati ozimih i 1.556 jutara i 1.590 hvati jarih useva, što je očito odgovaralo površinama zemljišta, koje su od svog dolaska uspeli da raskrče i učine plodnim. Krčenje šume bio je dakako iscrpljujuć i naporan rad. Navodi se da je višočlana porodica za 4 do 5 godina raskrčila 10 do 13 jutara šume, naravno s tim da je osim sopstvenog zemljišta sa kućom i okućnicom uspela da pripremi za setvu svega 3 do 4 jutra, slabije porodice jedva 2 jutra (Milleker, 1926: 27). Uz to je, u nastojanju da se što veći broj ljudi dovede u oblast, naseljavanje izvođeno suviše naglo, a s obzirom na skromne snage karansebeškog puka očigledno i nedovoljno pripremljeno, tako da su kolonisti, posebno na početku naseljavanja, mnogo toga pretrpeli. Zato nije ni čudo što su neki kolonisti još tokom 1828. godine peške (!) krenuli natrag u svoju staru domovinu. Predomisliše su se posebno grupe čeških Nemaca, tako da npr. naseobina Weidenheim, planirana za 140 porodica, u kojoj je erar uz troškove od 5.670 zlatnika već izgradio čak 65 brvnara, uopšte nije bila naseljena. Tako je čitava jedna iseljenička reka iz Češke na osnovu loših vesti postepeno presušila (Milleker, 1926: 23).

Mnogi kolonisti, privučeni naizgled povoljnim uslovima, očigledno nisu ni slutili šta ih očekuje. Bukove prašume sa „*stablina tako velikim, da su ih četiri čoveka jedva obgrlila*“⁴ u staroj domovini nisu mogli ni videti. Tako su, kako prozaično beleži gernički župnik, „*umesto zlatnih planina, kakvima su se nadali, došli na lošu zemlju*“.⁵ Pored rada kolonistima isprva nisu bili povoljni ni uslovi života. Po zakonu erar je imao da pripremi smeštaj za doseljenike, što je većinom i učinio veoma kvalitetno, često ipak sasvim nemarno, tako da su na primer u Schönthalu (Panjaski) za koloniste bile pripremljene samo zemunice, „*koje dakako u proleće i u jesen bejahu potpuno*

³ Toponime navodimo na način koji je bio uobičajen u vreme postojanja vojne granice, čiji je zvanični jezik bio nemački (u selima dakako i jezik onih naroda koji su ih naseljavali – od oficira i podoficira se zato zahtevalo poznavanje jezika stanovništva koje su imali pod svojom upravom).

⁴ *Letopis Ablijanske opštine*, str. 6.

⁵ *K. K. Illirisch-Banater Grenzregiments No 14, Csanader Dieces, Oravitzer Diakonats Gedenk-Buch der Pfarre Weitzenried, 1853*, deponovano u parohijskom domu u Gerniku, str. 2 (dalje *Gedenk-Buch der Pfarre Weitzenried*).

vlažne, te mnoge porodice preranom smrću svojom to platiše“.⁶ U udaljenijim naseobinama slabo je išlo sa snabdevanjem, putevi do pijačnih centara bili su teško prohodni i predstavljali su mnogočasovno putovanje, ne računajući to, što u početku na pijacama nije ni bilo šta da se prodaje.

U ovakvoj situaciji mnogi kolonisti počinju da pomišljaju na kolektivno iseljenje. Pokušaji da se to izvede organizovano, pregovorima sa vojnim vlastima, naišli su na nerazumevanje. Jedan od njih, koji su izazvali doseljenici u Schöntalu 1833, bio je čak okarakterisan kao pobuna, a njegovi učesnici, potpisnici molbe, kažnjeni batinanjem (Milleker, 1926: 27).⁷ Ipak, na kraju, a posebno na osnovu naznaka pobune u nemačkim naseobinama, Dvorski ratni savet 1832. godine izdaje reskript kojim se kolonistima odobrava preseljenje u okviru puka, naravno ukoliko željeno mesto nađu sami (Milleker, 1926: 25). Kolonisti takođe dobijaju mogućnost slobodnog kretanja u okviru teritorije puka, a da bi mogli privređivati dobijaju i pasoše za putovanja u susednu Srbiju.⁸ Nova mogućnost otvarala je put lakšem opstanku naročito zanatlijama, čiji posao nije bio vezan za zemlju. Mnogi od njih, iako svesni rizika kažnjavanja pri eventualnom hvatanju, tajno napuštaju naseobine koje su im bile dodeljene i pre izdavanja ove naredbe i kreću uglavnom u pravcu banatskih nizija u okolini Bele Crkve, ali i dublje u Banat van vojne granice. Zanatlijske porodice su odlazile naročito u veća mesta u dolinama – npr. u Dalbošac, Prilipac, Staru Moldovu, ali i u Karansebeš ili Staru Oršavu.⁹ Međutim, za ratare i njihove porodice, osim ako nisu hteli da postanu bezemljaši i puki nadničari, preseljenje u plodnije krajeve nije bilo ni malo lako. Graničari u već uhodanim selima u nizijama bunili su se protiv masovnog priliva novih kolonista u strahu da ne budu uskraćeni za svoja imanja. Na taj način su u plodnije oblasti, na osnovu proverenih i sigurnih informacija o slobodnim mestima, odlazile samo pojedine porodice, event. nekoliko rodbinski povezanih porodica. Tako su od 1834. godine pa praktično sve do ukidanja vojne granice, ali i kasnijih godina, grupe čeških ratarskih porodica iz skoro svih novih čeških naseobina počele da se nastanjuju u Kruščici, Regenbergu (Kaluđerovu) i nizu drugih sela u blizini Bele Crkve i u Novom Karansebešu. Iz Gernika i Svete Helene odlazile su takođe u Zlaticu, Merčinu i Vrani.¹⁰ Međutim, većina kolonista je u onim mestima u koje je iz svoje stare domovine došla i koje je osnovala ostala i „*mada je bio potreban dugi niz godina, zajedničkim naporima postigla se*“ stabilizacija odnosa, dovršena je izgradnja sela i unapređenje njihovih atara, tako da je devedesetih godina 19.

---

⁶ *Letopis Ablijanske opštine*, str. 8.

⁷ *Letopis Kruščicke opštine*, str. 8; *Letopis Ablijanske opštine*, str. 15.

⁸ *Gedenk-Buch der Pfarre Weitzenried*, str. 10.

⁹ *Gedenk-Buch der Pfarre Weitzenried*, str. 3.

¹⁰ *Gedenk-Buch der Pfarre Weitzenried*, str. 8.

veka kruščicki letopisac mogao napisati: „*Pogledaš li danas Biger, Waitzenreid, Ravensko, zadivićeš se i pretke naše pohvalićeš!!!*“¹¹

Kolonisti iz nepovoljne lokacije Schöntal osnovali su čak sasvim novo selo Ablijan u inače već prenaseljenim nizijama, šest kilometara od Bele Crkve i isto toliko od Jasenova. Za razliku od dolina Almaša, zaraslih u prašume, ovdašnji predeo bio je obrastao samo grmljem i klekom (ovo stanje je na pašnjacima Ablijana i okoline i sada dobro vidljivo – prim. V. Š.), tako da su naseljenici bez većih teškoća već u godini svog dolaska mogli da pripreme zemljište za setvu. Ablijan međutim, kako smo već naveli, nije bio jedino mesto u ravničarkoj okolini Bele Crkve u koje su se nezadovoljni češki kolonisti uputili iz sela osnovanih u Almaškom podgorju i Banatskoj klisuri. Tako je nastala velika češka kolonija u jednom od najstarijih srpskih banatskih sela — Kruščici, čije ime se prvi put pominje 1690. godine i koje leži oko četiri kilometra jugoistočno od Bele Crkve. Tako je u selu 1837. dodeljena zemlja većoj grupi iz Schnellersruhe (Bigra), a u proleće 1838. godine se u Kruščici nastanjuju češki doseljenici iz Rovenska, Šumice, Bigra i Gernika.¹² I kako piše kruščicki hroničar, „*nakon mnogih godina ispunjenih teškim radom poče Kruščica od Čeha svojih bujati, na znanje davati kako živi, čime zemljake svoje u dalekoj Češkoj pobudi toliko, da se iz godine u godinu novim doseljenicima poče uvećavati, te iz godine u godinu porodom, kao i novopridošlima raste i umnožava se*“.¹³ Ovu situaciju dokumentuju i kruščicke zemljišne knjige, u kojima nalazimo novopridošle Čeha tokom pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina 19. veka. Popularnost Kruščice među češkim kolonistima uvećavala je i činjenica da se tu osim ratarskih poslova isprva pružala i prilika za veoma pristojnu zaradu kiridžijskim prevoženjem uglja iz oravičkih rudnika u luku u Bazijašu.¹⁴ Godine 1847. u Kruščici živi 157 Čeha (Milleker, 1926: 25), a dve godine pre ukidanja vojne granice, 1869. godine, od 1.807 stanovnika Kruščice bilo je pobrojano već 200 Čeha (Šembera, 1876: 393-409). Danas je Kruščica selo sa najviše Čeha u srpskom delu Banata.

Na kraju procesa kolonizacije, pre ukidanja vojne granice, na teritoriji jugoistočnog Banata živi dosta kompaktna i ekonomski relativno snažna češka kolonija u sedam čisto čeških sela (Ablijan, Sv. Helena, Weizenried-Gernik,

¹¹ *Letopis Kruščicke opštine*, str. 7.

¹² Istorijski arhiv Bela Crkva: *Vallach illyr: Grenz regiments No 13, Kusicher compagnie No 3, Grundbuch von dem Millitair Orts Kruschiza*, str. 282, 162, 168, 284 itd.

¹³ *Letopis Kruščicke opštine*, str. 9.

¹⁴ Kruščicki hroničar čak piše da mnogi doseljenici „*nemahu naročite volje za obrađivanjem zemlje*“ jer mnogi tako čak 10 zlatnika dnevno(!) „*stekoše i za zemlju se ne zanimahu, videvši da mnogo lakše do novca mogu doći i od njega po volji živeti, nađoše Kanan, zemlju kojom med i mleko teku i iz koje se ni po koju cenu iseliti ne htedoše*“. *Letopis Kruščicke opštine*, str. 9.

Schnellersruhe-Bigr, Ravenska-Rovensko, Schumitza-Šumice a Eibental), a predstavlja snažnu, ekonomski jaku i brojnu enklavu i u mnogim drugim graničarskim mestima (Kruschitza-Kruščica, Frauwiese-Nova Ogradena, Neu Zupaneck-Novi Županek, Wolfsberg, Weidenthal, Neu Karansebes-Nový Karansebeš, Alt Orsova-Stara Oršava-Stara Ršava, Steierdorf, Zlatitza-Zlatica, Izbište, Rotkirchen-Crvena Crkva, Jassenova-Jasenovo). Ova češka kolonija, čiji je prirodni centar bio graničarski grad Weisskirchen-Bela Crkva, bila je, zajedno sa celim Banatom, trianonskim sporazumom podeljena između dve države naslednice Austrougarske monarhije – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Rumunije. Na trianonskoj podeli se ni proteklih osamdeset godina ništa nije promenilo, tako da se u tim okvirima, manje-više nezavisno, češke kolonije razvijaju do dana današnjeg.¹⁵

Literatura

- Drobnjaković, Milleker, 1929: D. Drobnjaković, F. Milleker, *Letopisi opština Podunavske oblasti*, Pančevo.
- Jovičić, 1970: S. Jovičić, *Bela Crkva u prošlosti. Prilog istoriji Bele Crkve do 1910. g.* Bela Crkva.
- Kneschke, 1859: H. E. Kneschke, *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon im Vereine mit mehrer Historikern herausgegeben*. Leipzig.
- Milleker, 1926: F. Milleker, *Die Besiedelung der banater Militärgrenze*. Bela Crkva. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*, 1826. Wien.
- Schmidt-Brentano, 2007: A. Schmidt-Brentano, *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918*. Wien.
- Šembera, 1876: A. V. Šembera, *Mnoho-li je Čechů, Moravanů a Slováků. Časopis Muzea Království Českého*, 393-409.
- Vaniček, 1875a: F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*. II. Band. Wien.
- Vaniček, 1875b: F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*. III. Band. Wien.
- von Czoernig, 1855: K. von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*. III. Band. Wien.

---

¹⁵ Ovaj rad se ne bavi banatskim selima sa češkim stanovništvom koja su ležala van teritorije vojne granice. Znatna češka manjina naselila je takođe selo Veliko Središte kraj Vršca, gde su dolazili kako katolički kolonisti izbegli sa teritorije vlaško-ilirskog puka, tako i kompaktni kolonizacijski talas moravskih kalvinista iz okoline Klobouka kraj Brna. Godine 1921. tu živi 447 Čeha (Drobnjaković, Milleker, 1929: 147). Nekoliko desetina Čeha živelo je takođe u Dobričevu (Udvárszálás), gde su se međutim tokom vremena pomadgarili, i u Banatskoj Subotici. Rad takođe ne obrađuje sela u koja je češko stanovništvo došlo nakon ukidanja vojne granice, od kojih je najznačajnije selo Gaj, gde se 1920. godine naselilo dvadeset čeških porodica iz Gernika, a 1921. tu živi 85 Čeha (Drobnjaković, Milleker, 1929: 180).

Izvori

Istorijski arhiv Bela Crkva: *Vallach illyr: Grenz regiments No 13, Kusicher compagnie No 3, Grundbuch von dem Militair Orts Kruschiza.*

K. K Illirisch-Banater Grenzregiments No 14, Csanader Dieces, Oravitzer Diakonats Gedenk-Buch der Pfarre Weizenried, 1853, deponovano u parohijskom domu u Gerniku (*Gedenk-Buch der Pfarre Weizenried*).

Pamětní kniha obecní, pro obecnstvo české obce Ablianské zřízená . . . leta Páně 1868, u privatnom posedu u Češkom Selu (*Letopis Ablijanske opštine*).

Pamětní kniha pro obyvatelé české obce Kruščické zřízená . . . leta Páně 1890, u privatnom posedu u Beloj Crkvi, (*Letopis Kruščicke opštine*).

Václav Štěpánek

CZECHS AT THE BANAT MILITARY FRONTIER IN THE FIRST HALF OF 19TH CENTURY

(Summary)

In 20th of the 19th century a bigger colonization wave from Czech Lands was directed to the most Eastern part of the Banat military frontier. Subject matter concerned both Czechs and Germans, who established numerous new villages in this area. Resulting from unfavorable conditions of the highland surroundings some of villages colonized by them became extinct and their residents had to seek a new home. Numerous Czech colonists from successfully established villages left to find better conditions, as well. Both groups newly settled Southern, flat part of the Banat military border, where however, in the mean time stabilized villages settled predominantly by Serbs have existed already. Czechs settled in those villages since 30th of the 19th century and were coming into close contact with Serbian bordermen.

Submitted study has been compiled mainly on both original sources kept in the holding of Czech colonist successors, and on archival research, as well. The study contributes to the discussions about the origin and functioning of a multicultural and multiethnic communities in southern Banat.

Key Words: Banat Military Frontier; Colonization; Czechs, minority life, villages in Banat

Часопис
ИСХОДИШТА
3

Издавачи:

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ЗАПАДНОГ УНИВЕРЗИТЕТ У ТЕМИШВАРУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Огњан Крстић, председник ССР

Број приредила

Миљана-Радмила Ускату

Корице

Ливија Матејаш

Прелом

Адријан Николић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

Editura Universității de Vest

Тираж

150 примерака

Темишвар 2017.

© ССР и аутор

ISSN 2457-5585

ISSN-L 2457-5585